

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

iletişim

DOSTOYEVSKI

T O P L U E S E R L E R 12

ÖLÜ BİR EVDEN HATIRALAR

ÇEVİREN ERGİN ALTAY

RONALD HINGLEY'İN ÖNSÖZÜ VE
ROBERT LOUIS JACKSON'UN SONSÖZÜYLE

DOSTOYEVSKI • Ölü Bir Evden Hatıralar

Записки из Мертвого Дома

© Önsöz: 2006, Oxford University Press

Memoirs from the House of the Dead (ed. Ronald Hingley, 2001)
adlı kitaba Ronald Hingley'in yazdığı önsözün yayın hakkı
Oxford University Press'ten alınmıştır.

© Sonsöz: 2006, Robert Louis Jackson

The Art of Dostoyevsky: Deliriums and Nocturnes,
"The Problem of Conscience and Suffering in House of Dead",
Princeton University Press, 1981. Yazarının izniyle yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 1196 • Dünya Klasikleri 33

ISBN-13: 978-975-05-0448-8

© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-2. BASKI 2006-2009, İstanbul

3. BASKI 2010, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Orhan Pamuk

EDITOR Belce Öztuna

YAYIN SEKRETERİ Emre Ayvaz

KAPAK UYGULAMA Suat Aysu

KAPAKTAKİ RESİM Anselm Kiefer, "The Palaces of Heaven", 1990

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Defne İpek

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cagaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DOSTOYEVSKI
**Ölü Bir Evden
Hatıralar**

Записки из Мертвого Дома

RUSÇA'DAN ÇEVİREN *Ergin Altay*

RONALD HINGLEY'İN ÖNSÖZÜYLE

DOSTOYEVSKI (Fyodor Mihailoviç). Bir doktorun oğlu olan Dostoyevski 1821'de Moskova'da doğdu. Çocukluğunu Moskova'daki Marya Hastanesi'nin bir lojmanında, zorba ve çoğu zaman sarhoş bir babayla hasta bir anne arasında geçirdi. Çok geçmeden annesi ölünce, katı disiplinli Petersburg Mühendis Okulu'na gönderildi. Sinirli, aşırı duyarlı bir yaratılışı olan Dostoyevski (o sıralar kendisine takılan adla, "Ateş Fedya"), Petersburg'da kitap okuyarak, bir köşeye çekilip düşlere dalarak ya da kardeşi Mihail ile konuşarak günlük gerçeklerden kaçmaya çalışırdı. Babasının 1839'da aniden öldüğünü burada öğrendi. Kuşkuyla bir ölümdü bu; onu yanında çalıştığı köylülerin öldürdüğü söylenir. Babasının ölümünü istediği düşüncesi, yakasını hiç bırakmadı ve Dostoyevski'yi bunalıma düşürdü. Bazılarına göre ilk sara nöbetine de bu suçluluk duygusu neden oldu. Freud ve birçok psikanalizci, babaya duyulan bu nefrete ve bunu izleyen suçluluk kompleksine dayanarak, Dostoyevski'nin hastalığının sinirsel kökenli olduğu sonucunu çıkardılar ve dehasıyla hastalığı arasında doğrudan bir bağlantı kurdular. Oysa bu yorum, yazarın nöbetler sırasında gösterdiği o zihin açıklığını, o "dokuz canlılığı" göz ardı etmek demektir. Sara, Dostoyevski için, gerçekte, "istenç dışı, ama ayrıcalıklı bir deneyim", büyütlen bir ayna olmuştur.

Dostoyevski zayıf sinirli, duygusal, bir anda coşkudan çökkünlüğe geçen bir kimseydi. Gogol etkileri taşıyan ilk romanı *İnsancıklar*, Belinski'nin övgülerini kazanıp yazanına ün sağladığında coşkuya kapılan Dostoyevski, daha sonraki yapıtları *Öteki* (1846) ve *Ev Sahibi* (1847) aynı eleştirilerin alaylarına hedef olunca ruhsal çöküntüye düştü, derdinden hasta oldu. Kendisini dengesizliğe kadar sürükleyen gerilimlerden kurtulmayı bilen ve dış dünyadan kopan benliğinin parçalanışını kendisi çözümleyen yazarın yapıtlarındaki en zengin ruhsal temalardan biri de bu çift kişiliklik, ikizler-benzerler temasıdır.

Dostoyevski 1848'de *Beyaz Geceler* ile *Bir Yufka Yürekli'yi* yayınladı. Bu yapıtlarının da beğenilmemesi gururunu incitti. Petrashevski'nin çevresinde toplanan genç suikastçılara katıldı, onlarla birlikte tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı (Aralık 1849). Canlanının bağışlandığı, cezanın infazına birkaç dakika kala bildirildi. Dostoyevski'nin cezası, hafifletilerek Sibirya'da dört yıl kürek cezasına çevrildi. Tüm maddi ve manevi yoksunluklara ve sara nöbetlerine karşın bu korkunç yıllar, Dostoyevski'nin İnci'li ve mahkûmlardaki gönül zenginliğini, yani "sert kabuğun içindeki altın"ı keşfetmesini sağladı. Dört yıllık kürek cezasından sonra Sernipalatinsk'te zorunlu ikâmete mahkûm edilen Dostoyevski, yoksul ve veremli genç dul Marya Dniitriyevna Isayeva'ya acıyarak evlendi. 1859'da Petersburg'a dönmeye izin verildi, *Ezilmiş ve Aşagılanmışlar* (1861) ve *Ölü Bir Evden Hatıralar* (1862) ile kendini yeniden kabul ettirdi. Kardeşi ve N.N. Strahov ile birlikte önce *Vremja* (Zaman), sonra da *Epoha* (Dönem) adlı dergileri kurdu ve yönetti. Bu dergilerde, Batı karşıtı Slavcı düşüncelerini savunduğu ırmışma yazılarını yayınladı.

Büyük "metafizik" romanlarının ilki ve tüm yapıtlarının anahtarı olan *Yeraltından Notlar* 1864'te yayımlandı. Suç ve Ceza (1866), *Kumarbaz* (1867), *Budala* (1868), *Ebedi Koca* (1870), *Cinler* (1872) gibi başyapıtlar birbirini izledi. Alacaklıları tarafından sıkıştırılan yazar, daha tamamlamadan yapıtlarını yayımcılara satıyordu. Daha hızlı çalışabilmek için sekreter olarak tuttuğu 20 yaşındaki Anna Grigoriyevna Snitkina ile ilk karısının ölümünden üç yıl sonra, 1867'de evlendi. Para peşinden koşması bitmek bilmedi. Kumar tutkusuyla Dostoyevski, borç aldı, ödedi; sonunda karısıyla ülkesinden ayrılarak Avrupa'nın kumarhanelerini dolaşmaya başladı. Bir kızı oldu, ama öldü. Bu ölüm, Dostoyevski'yi deliliğin eşigine kadar sürükledi. 1875'te *Delikanlı*, 1876'da *Bir Yazarın Günlüğü* ve 1879-80'de *Karamazov Kardeşler* yayımlandı. Bu son romanının, bir bölümünü oluşturacağı *Bir Büyük Günahkârın Yaşamı* adlı büyük çaplı uşansını *Günahkârın Yaşamı* 1880'de Petersburg'ta yazıldı. Dostoyevski gelmiş geçmiş en büyük romancılarından birisi, belki de birincisidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / Ronald Hingley	7
Birinci Bölüm	21
GİRİŞ	23
I. BİR ÖLÜ EV	29
II. İLK İZLENİMLER	45
III. İLK İZLENİMLER	65
IV. İLK İZLENİMLER	83
V. İLK AY	101
VI. İLK AY	117
VII. YENİ TANIŞMALAR. PETROV	133
VIII. KARARLI İNSANLAR. LUKA	147
IX. İSAY FOMİÇ. BANYO. BAKLUŞIN'IN ÖYKÜSÜ	155
X. NOEL BAYRAMI	173
XI. GÖSTERİ	193
İkinci Bölüm	215
I. HASTANE	217
II. HASTANE (DEVAM)	233
III. HASTANE	249
IV. AKULKA'NIN KOCASI	269

V. YAZ MEVSİMİ	283
VI. CEZAEVİ HAYVANLARI	303
VII. ŞİKÂyetLER	317
VIII. ARKADAŞLAR	337
IX. BİR FİRAR OLAYI	353
X. CEZAEVİNDEN AYRILIŞ	369
SONSÖZ ÖLÜ BİR EVDEN HATIRALAR'IN ANLATICISI / Robert Louis Jackson	375

ÖNSÖZ

RONALD HINGLEY

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar* kitabının tam hali, ilk defa 1861-62 yılları arasında tefrika edildi. Kitabın ilk görücüye çıkışı, bugün yaygın olarak Rusya'nın ve hatta tüm dünyanın en iyi romancısı olarak kabul edilen yazarın kırkıncı doğum gününe rastlayıp Dostoyevski'yi çok heyecanlandırmıştı. 1860'ların başında, Dostoyevski henüz bu kitap dolayısıyla tattığı saygınlık hissini henüz tam olarak elde etmeyi başaramamıştı, çünkü *Suç ve Ceza* ve *Karamazov Kardeşler*'le biten olgunluk döneminin büyük romanlarını henüz kaleme almamıştı.

Ölü Bir Evden Hatıralar, Dostoyevski'nin sonraki romanlarını müjdeleyen değerli bir eserdir. Dostoyevski'nin aşırı öfke içinde geçen edebî deneylerinden ve yaşadığı kişisel felaketlerden yıllar sonra kaleme alınmıştır ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde başyapıt olarak adlandırılabilir ilk eseridir. Fakat bahsi geçen kitap bir roman değildir. Bu, anlatıcının ismi dışında her şeyiyle Dostoyevski'nin Batı Sibirya'daki bir hapishanede, 1850-54 yılları arasında bir mahkûm olarak sürdürdüğü hayatı anlattığı kitabıdır.

Ürettiği cezaevi edebiyatı bakımından Rusya, tarihine yakışan biçimde, zengin bir ürperti ve hapis hayatı ve sürgünü eser-

lerine konu edilen yegâne büyük yazar Dostoyevski değildir. *Sakhalin Adası* kitabıyla Çehov da aynı işe girişmiş, ardından da *Diriliş* romanındaki çarpıcı hapishane ve sürgün tablolarıyla Tolstoy da bu kervana katılmıştı. Fakat bu mühim eserlerden ikisi de edebî güç bakımından Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ıyla aşık atamazlar. Çehov'un *Sakhalin Adası* kitabı, bahsi geçen adanın mahkûmlarla sürgünlerden oluşan kesiminin yazar tarafından gerçekleştirilmiş sayımına dayanan akademik bir çalışmadır; belki de yapılmış araştırmalar arasında edebî teknikler açısından en başarılısıdır, ama nihayetinde bir araştırmadır. Tolstoy'un *Diriliş*'ine gelince: hapishane koşullarını anlatışı ne kadar doğru ve ayrıntılı olsa da, kitap kendini bir roman gibi takdim etmeye hiç çalışmaz. Tolstoy'un ki zaten bir romandır.

Ölü Bir Evden Hatıralar, Rus hapishane hayatını sonradan anlatan bu iki kitap arasında bir noktada yer alır. Dostoyevski, bir yandan hapishane yaşantısının en mühim gerçeklerine sadık kalırken, bir yandan da kendi hayal gücünün yaratıcılığını işin içine katar.

Hapishanedeki olayların tarihçisi rolüne soyunan Dostoyevski, Çehov'la Tolstoy'da olmayan büyük bir avantaja sahipti: Gençliğinde yaptığı çeşitli eylemleri yüzünden bizzat "mapusa düşmüş"tü. 1821 senesinde orduda görev yapan züğürt bir doktorun kısa sürede genişleyen büyük ailesinin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Dostoyevskiler fakir bir aileydi, ancak ırgat olarak çalıştırdıkları köylülerin mülkiyetine sahip olamayacak denli fakir de değillerdi; Fyodor Mihailoviç yasal bir statü olan, "beyefendi" manasına gelip bazen "soylu" olarak da tercüme edilen *dvoranin* unvanını babasından bu şekilde almıştı. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da sık sık vurgulanan, köylü sınıfına mensup mahkûmların büyük çoğunluğuyla, bir soylu, dolayısıyla da toplumun seçkin tabakasına mensup biri olduğunun çok iyi bilincinde olan anlatıcının kendisi arasındaki farkın sebebi de budur. Ancak Dostoyevski hukuki olarak soylu biri olmakla birlikte dahil olduğu seçkinler sınıfının alt ka-

demelerinden birinde yer almaktaydı; sürdüğü bu nispeten mütevazı yaşantısı, erken dönem eserlerinin hepsine sızan şiddetli aşağılık kompleksinin ortaya çıkmasının sebebi olarak da görülebilir.

Moskova'da okul ve aile yaşantısıyla geçen ve 1821-38 sene-lerini kapsayan on yedi yılın ardından, delikanlılığa yeni yeni adım atan bu genç soylu, St. Petersburg'da Rus İmparatorluk Ordusu'na bağlı olan istihkâm birliğinde askerî öğrenci ve ast-subay olarak altı sene boyunca görev yapmıştı. Hayattaki en büyük emeli olan istihkâm erliğini göremeyen Dostoyevski, 1844 yılında bu görevinden istifa etti; iki sene sonra yayımlanan ilk eseri olan *İnsancıklar* isimli kısa romanıyla büyük övgülere mazhar oldu. Hâlâ en sevdiği şehir olan St. Petersburg'da yaşıyor, ancak ulaştığı başarı yüzünden bunalımlara sürükleniyordu. Ulaştığı başarı, bir yandan da delikanlılık döneminde bariz olan şahsi özelliklerini daha da öne çıkarıp Dostoyevski'nin kendini savurgan, kumarbaz, hastalık hastası, paranoyak, sinir küpü, intihara eğilimli, kendi kendine acıyan biri olarak görmesine sebep oldu. Aynı zamanda fiziksel ve zihinsel açıdan dengesiz biriydi, ya da böyle olduğunu düşünüyordu.

Muhtemelen gizli bir kendini öldürme arzusuna kapılan genç Dostoyevski, Petraşevski grubuna dahil oldu. İmparator Birinci Nikolay'ın haşin idaresine karşı çıkan genç St. Petersburgluların katıldığı yarı gizli siyasi tartışma gruplarının oluşturduğu bir şebekeydi bu. İmparatora bağlı polis kuvvetleri gruba sızdıkları zaman Dostoyevski tutuklandı, sekiz ay boyunca St. Peter ve St. Paul Kaleleri'ndeki zindanlarda hapis yattı. Bu arada, onun yokluğunda, Rusya'dan daha özgür toplumlarda bu şekilde görülmesi mümkün olmayan bir suçla, imparatora suikast girişiminde bulunduğu gerekçesiyle yargılanıp ölüme mahkûm edildi.

Bu genç siyasi suçlu, 22 Aralık 1849'da, kendisinden başka yirmi mahkûmla birlikte St. Petersburg'daki Semenovskiy Meydanı'nda idam edilmek üzere asker taburunun önüne çıkarıldı. Ancak son anda bir zarf imparatorun emirleri ve

cesinde, mahkûmlara verilen ceza aniden değiştiriliverdi. Dostoyevski “*katorga*”yla, yani Sibirya’da ağırlaştırılmış hapisle cezalandırıldığını öğrendi; dört senelik bu ağır cezanın akabinde Sibirya’da bir de askerlik yapacaktı. 1849 yılının Noel gecesı, kızağa binerek Omsk’a uzanan üç bin iki yüz kilometrelik yolculuğuna başladı. Ayak bilekleri dört kiloluk zincirlerle birbirlerine bağlanmış vaziyette, her hareketi silahlı gardiyanların keskin bakışları altında Asya’ya mümkün olan en kasvetli duygular içinde girmişti. Fakat Dostoyevski yine de kendisini neşeli hissetmekteydi. Felaketlerden müteşekkıl perhizinden, acaba daha güçlü biri olarak çıkmış olabilir miydi?

Dostoyevski’nin yolculuğunun sonrasında olanları burada özetlemenin lüzumu yok; usta romancının *Ölü Bir Evden Hatıralar*’da bu konuda söylediklerini yeniden anlatmak manasızdır.

Ölü Bir Evden Hatıralar’da Dostoyevski yaşadığı gerçek olaylara ne kadar sadık kalmıştır? Kitabının ‘Giriş’ bölümünde, yazdıklarının kurmaca olduğunu, kaleme aldığı hatıraların aslen karısını öldürmekten on yıl hapse mahkûm olan Aleksandr Petroviç Garyançikov’un hatıraları olduğunu söyler. Daha ikinci bölümde alelade bir suç işlediği söylenen Garyançikov’la “ben, ben” diye hikâyeyi anlatan sesin aynı olmadığı belirtilir; ne de olsa “ben, ben” diye anlatan ses, siyasi bir suçtan mahkûm olduğunu söylemektedir açıkça. Bu noktadan sonra Dostoyevski kendi yaşadıklarını düşünerek anlatır hikâyesini ve kurmaca bir anlatıcı icat etmiş olduğunu ancak arada sırada hatırlar.

Hatıralar’da anlatılanlar, aşağıda belirtildiği üzere, kimi ufak yerlerde gerçeklerden sapıyorsa şayet, bunun sebeplerinden biri, Dostoyevski’nin kitabını hapishaneden 1854 senesinde çıkışından hemen sonra yazmayışındır. Hapisten çıktıktan sonra Dostoyevski, Sibirya’da beş yıl zorunlu askerlik yapmış, terhis edilip Rusya’nın Avrupa’da kalan kısmına dönüşü de 1859’a kadar mümkün olmamıştı; bu tarihte Dostoyevski, *Ölü Bir Evden Hatıralar* üzerinde büyük bir ciddiyetle çalışmaya koyuldu. 1862 senesinde kitabını tamamladığında, Omsk’a ilk gelişinin üzerinden on iki yıldan fazla zaman geçmişti. Ancak yazarken

kendisine yardımcı olacak olan, daha önce tuttuğu notları elinin altındaydı. Hâlâ hapishanedeyken; kısa, şifreli, üzerine tarih atılmamış notlar almıştı. *Hatıralar*'ı yazmaya başladığı zaman onları kullanacaktı; bu notlar Dostoyevski'nin ölümünden sonra *Sibirya Defterleri* adıyla yayımlanmıştır.

Ölü Bir Evden Hatıralar bu görüşü destekleyen kanıtlarla karşılaştırdığımız vakit, kitabın yazarın kendi hapishane deneyimlerinin kapsamlı ve gerçekçi bir kaydı olduğu da ortaya çıkar. Bahsi geçen kanıtlar arasında, Dostoyevski'nin bazıları *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın yayımlanışından sekiz sene evvel kaleme alıp ağabeyi Mikhail'e gönderdiği mektuplar da vardır. Araştırmacılara ancak bu yakınlarda açılan hapishane arşivleriyle Omsk hapishanesindeki iki tutuklunun gözlemleri de (Dostoyevski'nin çağdaşı olan, onun gibi kendi hapishane deneyimleriyle ilgili hatıratlar kaleme alan Martynov'la Tokarzevski) bu kanıtlar arasında yer almaktadır.

Bu malzemeler birlikte değerlendirildiğinde, Dostoyevski'nin mahkûmların gündelik hayatları, boş zamanlarında yaptıkları faaliyetler, çalışma koşulları ve kişilikleri konusunda mümkün olduğunca kapsamlı ve aslına sadık bir resim çizmiş olduğu kanıtlanmaktadır. Örneğin, kitapta kendilerinden bahsedilen karakterlerin pek çoğu, gerçek hayattaki kişilerin bire bir portreleridirler. Pek çok yerde Dostoyevski kişilerin gerçek isimlerini korumuş yahut birazcık değiştirerek kitabına koymuştur. Ancak bu karakterlerden bazılarını gerçek hayatta olduklarından daha da tuhaf kılarak, sanatsal özgürlüğünü kullanmıştır. Örneğin "Gazin", kitapta olduğu gibi gaddar bir bebek katilinden çok askerî birliğinden izirsiz ayrılıp ufak tefek suçlar işleyen ve bu yüzden hapse düşen bir askerdir. İlginç biçimde "Bumstein" ve "Nurra" diye adlandırılan karakterler de gerçek hayattaki asıllarının sahip olmadıkları özelliklere sahiptirler. "Bumstein", sırf pitoresk bir karakter olsun diye gerçeklerle çelişen biçimde Musevi dinine bağlı biri olarak gösterilirken; "Nurra", Dostoyevski tarafından Kafkaslar'daki Rus sömürgeci güçlerine karşı girişilen silahlı mücadelede yer almış gibi sunulur.

Dostoyevski'nin kitabın yan karakterlerinin üzerinde böyle oynaması şaşırtıcı değildir; ne de olsa, inandırıcılıktan uzak olmasına karşın, kitabının çevresine yerleştirdiği bu kurmaca çerçeve sayesinde, okuru yanlış yönlendirdiği yolundaki her tür ithamdan kendini koruyabilmektedir. Çok daha şaşırtıcı olanı ise, kitabında gördüğümüz tüm karakterler arasında en tuhaf kişiyi, yani kendisini tarif ederken, üsttekinе tamamen zıt olan bir tutum takınmasıdır. Yaşananları aktarıp kendisine ait olduğunu kanıtlayabileceğimiz felsefi görüşlerini anlatırken, Dostoyevski, arka planda bir insan olarak varlığını sürdürmektedir. Kendisine yahut kitabını anlatan sese (tabii bu ses kendisinden ayrılabilirse) inandırıcı bir geçmiş vermeye uğraşmaz pek. Bu da, daha önceleri, romanını kafasında tasarlarken izlediğini söylediği kurallarla uyum içindedir: "Yazarken kendi kişiliğim yok olmalı." Dostoyevski'nin daha önceki romanlarının kahramanlarıyla *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın anlatıcısını mukayese eden tüm okurları şaşırtması gereken farklılık da zaten buradan gelmektedir. İlk hikâyelerinin hayalci, kendilerine acımaya fazla fazla meyilli genç St. Petersburglu kahramanları (*Stepançikovo Köyü*'nün Seryozha'sı, *Öteki*'nin "Golyadkin"leri) yazarın karikatürleştirilmiş portrelerini sunarlar bizlere hep. Bunlardan daha da çarpıcı biçimde Dostoyevski'nin egosuyla dolu dolu olan ve onun çarpık bir portresini içeren kitap ise, yazarın henüz olgunluğa erişmemişken kaleme aldığı en uzun ve hırslı romanı *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'dır. 1861 yılında çıkan bu kitabın yayımlanışı *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın piyasa çıkışıyla aynı döneme denk gelmişti. Romanın kahramanı olan "İvan Petroviç", Dostoyevski'nin yakalanmadan evvelki halidir ve ilk kitabıyla büyük bir başarıya imza atmış genç bir yazar olarak resmedilmiştir; kitabın olay örgüsünde Dostoyevski'nin 1850'li yılların sonlarında Sibirya'nın ıssız bölgelerinde ilk eşine nasıl da tuhaf bir biçimde kur yaptığı da yer alır.

Hatıralar'ın anlatıcısının çok farklı bir edası vardır; Dostoyevski'nin erken dönem romanlarında çok karakteristik olan, anlatıcının kendi egosunu okşadığı bölümlere hiç rastlamayız da, suskun bir anlatıcının sesini duyduğumuzu hissederiz. Ki-

tabın en belirgin şekilde tarihsel gerçeklerden saptığı yer burasıdır; Dostoyevski, 1850-54 yılları arasında *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın "ben, ben" diye anlatan sesinden çok, o dönemde yazdığı romanların kahramanlarına benzemektedir. Mahkûmlar arasında günlük tutan bir başka isim olan P.K. Martynov, kafe- se tıkılmış romancıyı suskun, asık suratlı ve hastalıklı biçimde şüpheli biri olarak anlatır. Dostoyevski mahkûmlar arasında pek tutulmayan biriydi, ancak saygı görmekteydi. Onu "kapan- na kısılmış bir kurt"a benzeten Martynov'un iddiası bu yönde- dir. Omsk'taki mahkûmlar arasında yer alan bir başka gözlem- ci, Polonyalı devrimci S. Tokarzewski, Dostoyevski'yi züppe- lik, bağınaz milliyetçilik ve siyaset hakkında herkesle ağız da- laşına girmekle suçlar. Bu suçlamaların gerçek olduğuna, Dos- toyevski'yi tanıyan okurlar olarak, elbette rahatlıkla inanabili- riz. Ayrıca, muhtemelen, Dostoyevski hayatındaki pek çok bü- yük öfkeden biri olan ve Polonyalılarla Polonyalı eli değmiş şeylere yönelik öfkesine de ilk olarak Omsk'ta kapılmıştı.

Ölü Bir Evden Hatıralar'ı yazarken kendi portresini resmet- mekle uğraşmayan Dostoyevski, yaşadığı çok mühim bir ay- rıntıyı kitabına almamıştır. Dostoyevski'nin sonraki hayatı bo- yunca her daim muzdarip olacağı sara nöbetlerinden ilkinin ha- pishanede geçirdiği kanıtlarla ortadadır. Dostoyevski'nin ilk sara krizine hapişte yediği dayakların sebep olduğu yolundaki iddiaları kanıtlamak ise zordur, çünkü Dostoyevski'nin sara nöbeti hakkında, yediği dayaklardan daha çok şey yazılmıştır. Diğer mahkûmlara nasıl eziyet edildiğini tasvir ettiği kısımlar ne kadar yürek parçalayıcı da olsa, Dostoyevski, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın "ben, ben" diye olup bitenleri anlatan hikâyecisi- nin dayak yediğini düşünmemize sebep olacak bir şey söyle- mez hiç. Öte yandan Dostoyevski, gerçek hayatta başından ge- çen daha sıradan olayların bazılarında *Ölü Bir Evden Hatıra- lar*'da bahsetmek suretiyle hikâyesinden bazen sapmıştır da. Aralık komplocularının eşleriyle tanışması, kendisine armağan olarak verilen *İnciller*, ufak bir kızın kendisine sadaka olarak uzattığı bir kopeklik para, bu olaylar arasında yer alır.

Dostoyevski'nin yaratıcılığını bir bütün olarak düşündüğümüzde *Ölü Bir Evden Hatıralar* tam olarak nereye oturur? Erken dönem yapıtlarında pek çok mühim şeye rastlarız. Yayımladığı ilk romanı *İnsancıklar* hak etmediği övgülere mazhar olmuştur, oysa ikinci kitabı *Öteki* şahanedir; bazı hamlıklarına karşın, yazarın da ileride iddia edeceği üzere, gelecekteki Dostoyevski'nin tohumlarıdır. Erken dönem romanlarından bir başkası olan *Stepançikovo Köyü*, komik olanla tuhaf olanın güçlü bir birleşimini sunar bizlere. Dostoyevski, şayet bir şekilde kırk yaşında ölmüş olsaydı, ondan geriye edebiyat tarihinde kendisine bir dipnottan fazla yer kazandıracak bu kitapları kalacaktı. Ancak yalnızca bu erken dönem eserlerinin gücüyle dünyaca tanınan bir romancı haline gelmesi mümkün olamayacaktı. Acemilik döneminde kaleme aldığı en son ve en uzun romanı *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'la dünya çapında üne kavuşması daha da zor olacaktı. Bu kitap 1860'ların başlarındaki en kötü kitabiyken *Ölü Bir Evden Hatıralar* yine aynı dönemde çıkan en iyi Dostoyevski kitabıdır. Buna karşın bu iki eserin yazılış ve yayımlanışı aynı tarihlere rastlar.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar romanı o kadar başarısız, *Ölü Bir Evden Hatıralar* isimli belgesel kitap ise o kadar başarılı olmuştur ki, kırk yaşındaki Dostoyevski için yapılacak en iyi şeyin roman yazma işinden tamamen vazgeçip Rusya'da gerçekleşen olayları gerçekçi biçimde tarif etmeye yoğunlaşmak olduğu düşünülebilirdi. Ancak Dostoyevski'yi en önde giden romancılardan biri haline dönüştüren şeyin, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'daki içini dökme arzusundan çok, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da ortaya koyduğu mükemmel belgesel çalışma olduğu daha sonra ortaya çıkacaktı.

Yukarıda bahsedilen kişiliğin "ortadan kayboluşu"nun bu evrimde çok önemli bir yeri vardı. *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın yazarı Dostoyevski, kendinden yola çıkarak yarattığı mazlum kahraman tipine son halini vermiş değildi. Bu tipin iki tanınmış örneğini teşkil eden *Yeraltından Notlar* (1864) ile *Kumarbaz* (1866) henüz yayımlanmamışlardı. *Kumarbaz*'ın piyasaya çıkışı Dostoyevski'nin ilk büyük romanı *Suç ve Ceza*'yla aynı

gırdattı; *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın sayfalarında, üstte de belirtildiği üzere, cinayet işlememiş gerçek suçluları kitabında cinayet işlemiş gibi gösterecek kadar ileri de giderek, bu kişileri yeniden yarattı. Dostoyevski en iğrenç suçlardan hapse düşmüş kişilere karşı büyük bir hayranlık besliyor, kitabına aldığı Petrovlar, Gazinler ve başka "kuvvetli kişilikler"i'nin sahip oldukları saf güce hayretle bakıyordu. Bu mahkûmlar yalnızca gaddarca suçlar işlemekle kalmamış, aynı zamanda Dostoyevski için daha mühim olan bir şeyi de başararak cinayetlerini sonradan herhangi bir vicdan azabı belirtisi hiç duymadan, soğukkanlılıkla işlemişlerdi. En ufak bir huzursuzlukla iç dünyası altüst olabilen Dostoyevski, kendisinden bunca farklı olan bu kişilere karşı büyük bir saygı beslemekteydi; yazanın katillere karşı duyduğu bu saygı, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın kimi sayfalarını bir tür Piskopatlar Tüzüğü'ne dönüştürür. Piskopat karakterleri seyretmek, Dostoyevski'nin sonraki romanlarında sonu gelmez biçimde incelenen o temayı, insan ruhundaki kötülüğün kökeni ve doğası hakkındaki ilgisini artırmaya yaradı. *Cinler* romanındaki Rogozhin karakterinde Dostoyevski, Petrov ya da Gazin'i kendince yeniden yaratmıştı. Fakat cinayet temasının en gelişkin hali Dostoyevski'nin katillerini resmederken onlara kattığı felsefe yapma yeteneğinden gelecektir. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da bu yeteneğin sonraki büyük romanlarındakilerle mukayese edilebilecek denli kuvvetli olmadığını görüyoruz.

Dostoyevski'nin büyük katil kahramanları, nispeten aptal kişiler olan Petrovlar, Gazinler ya da Rogozhinler değil, bir teoriyi kanıtlamak için cinayet işleyen Raskolnikov (*Suç ve Ceza*); siyasi komploculuğunun ardına gizlenerek insanlık üzerine deneyler yapıp adam öldüren Petr Verkhovensky (*Cinler*) ve cinayetini kendi işlemeyip de babasının kafasını kitap ağırlığıyla vura vura parçalama işini kulu Smerdyakov'a bırakacak kuvvetli ideolojik tohumları eken Ivan Karamazov gibi entelektüellerdir hep. Bu karakterlerin tamamı bize *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da ulaşılan noktanın fazlasıyla aşıldığını göstermektedir. Ancak bu büyük atlayışı mümkün kılan trampen, elinizde tuttuğunuz bu kitaptı.

Ölü Bir Evden Hatıralar, Dostoyevski'nin toplumsal ve siyasi görüşlerinin evriminde çok mühim bir role sahiptir. Yirmili yaşlarında kafası karışık bir biçimde yazıya döktüğü sosyalizmiyle kırklı yaşlarının ortalarından itibaren edineceği fikirleri arasında, bu kitap tam ortada durmakta. Kırklı yaşlarının ortalarından sonra Dostoyevski, aşırı Rus milliyetçisi, fanatik muhafazakâr, Rus Ortodoks Kilisesi'ne hayran, Rusya'nın sıradan insanlarına tapan bir yazara dönüşecektir. Bu öfkeleri, kendisinin de özellikle beğenip kullandıklarının da içinde bulunduğu sınıflandırmaların çoğuna karşı duyulan şen bir nefretle birleşir. Olgunluk döneminde edindiği bu kesin fikirlerini Dostoyevski, taklit edilmesi mümkün olmayan, kendini fevkalade yaratıcı biçimde aşağılamayı başardığı tavrıyla romanlarının sayfalarında savunacak, aynı görüşleri gazetecilere özgü bir dille kaleme aldığı *Bir Yazarın Güncesi*'nde entelektüel *mustch* nöbetleri eşliğinde bir kez daha tekrarlayacaktır. Bu garip, büyük kitabında Dostoyevski, kendisine ifşa edilen hakikatleri takipçilerine aktaran bir peygamber gibidir. Sonraki romanlarında çok gördüğümüz, Dostoyevski'yi bir şeyi ima yoluyla da olsa sonraki cümlede reddetmeden yazamaz hale getiren çelişkilerine burada pek rastlamayız.

Dostoyevski'nin düşüncelerini taşıyan bir vasıta olarak *Ölü Bir Evden Hatıralar*'la hem büyük romanları hem de *Bir Yazarın Güncesi* arasında büyük bir fark vardır. Bahsi geçen kitaplarda Dostoyevski, yaşadığı ani aydınlanmalarla nihai hakikatleri bulan, bu hakikatlere hakim olup yorumlayan kişi rolündedir. Ancak *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da çok farklı bir rolle karşımıza çıkar; burada Dostoyevski neyi keşfetmeyi istediğine önceden karar vermeyen, sadece insan doğasına bakmakla yetinen birini oynamaktadır. İnsan psikolojisi, var oluşun özü, Rusya'nın kaderi yahut Tanrı'nın nitelikleri hakkında her tür ön kabulden bağımsız bir biçimde Dostoyevski, ürkütücü insanlardan oluşan bir kalabalığın en gizli karakter özelliklerini gözlem yoluyla teşhis etmeye çabalar. Ne daha önceki ne de sonraki eserlerinde bu ölçekte bir araştırmaya rastlayabiliriz. Dostoyevski burada bir kereliğine de olsa ortamlarda bir Ye-

remya redivivus'u olarak gezip insanlara hava atmak yerine Çehov'u önceden haberlemişti.

Omsk'ta geçirdiği yıllar Dostoyevski'nin fikirlerindeki radikal dönüşümün gerçekleşmesine, onu yarı ateist yarı sosyalist birinden hırslı bir imparatorluk yandaşına dönüştürmeye yardımcı olsa da, bu dönüşüm bir gecede gerçekleşmemişti. Sahip olduğu kesin fikirleri, Dostoyevski'nin 1854'te hapisten çıkışından neredeyse on sene sonrasına kadar netlik kazanmayacaktı. *Ölü Bir Evden Hatıralar*, bu süreçte bir ara aşama olma özelliği taşıyor; Dostoyevski'nin Rusya'nın ayak takımı hakkındaki beyanlarından bunu görebiliyoruz. Toplumun bu kesimiyle hiç istemediği biçimde böylesine yakın bir ilişkiye Dostoyevski ancak hapishane ve sürgün yıllarında girebilmişti. Sıradan Rus insanını teoride yüceltiyor, kitaplarında bu insanların erdemlerinden bahsediyordu belki... Ama seçme şansı kendisine verildiğinde, vebadan kaçarcasına bu insanlardan kaçıyor da.

Dostoyevski'nin 1850'lerin ortasındaki görüşlerinin 1860'ların sonundan itibaren ifade etmeye başladığı görüşlerinden ne kadar farklı olduğu, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı tamamlamadan sekiz sene evvel, hapishaneden çıkışının hemen akabinde ağabeyi Mikhail'e yazdığı bir mektuptaki düşmanca laflardan görülebilir. Bu mektubunda Dostoyevski ağabeyi Mikhail'e sıradan insanların kaba saba, hırçın, hayata küsmüş ve kendisi gibi üst tabakaya mensup kişilere karşı nefretle dolu mahluklar olduklarını söyler. Bu kişileri kendisine eziyet etmekten asla yorulmayan "yüz elli adet düşman" olarak tarif eder. Buna karşın: "Her zaman için onların üstleri olduğumuzu kabul ediyorlardı". Burada Dostoyevski'nin "biz" dedikleri, üst tabakaya mensup, eğitilmiş, seçkin insanlardı. Ancak *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı yazmaya koyulduğunda bu kuvvetli fikirleri yumuşamış, Dostoyevski şimdiden soylu sınıfın *narod*'lardan öğreneceği çok şeyi olduğunu söylemeye başlamıştır. O zaman burada karşımızda olan, 1854 senesinde ağabeyine yazdığı mektuptaki *narod* karşıtı görüşlerle, köylülerin *Bir Yazarın Güncesi*, *Delikanlı*'nın kimi bölümleri ve başka yerlerde aşırı derecede yüceltilişi arasında yer alan, bir ara aşamadır.

Ölü Bir Evden Hatıralar'ın yaratıcılığına, biyografik, sosyolojik ve tarihsel koşullarına bakmak önemli olmakla birlikte; bu kitap, Rus edebiyatının kendi değerinden çok bağlamından ötürü ehemmiyet arz eden pek çok eserinden biri değildir. Elinizdeki yapıtın değerini ölçme işini kitabın okurlarına güven içinde teslim edebiliriz; muhtemelen pek çokları kitabı kapattıklarında *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın bir asır evvelki okurlarının yaşadığına yakın bir heyecana kapılacaklardır. İlk okurları, bu kitaptan mest olmuşlardı. Dostoyevski'nin kendisi, bir yerde *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın "tam bir coşku seli" yarattığını söyler. Düşmanı Turgenyev dahi, mahkûmların yıkandıkları meşhur bölümü, Dante'nin yüksek edebiyatın mihenk taşı olan *Cehennem*'iyle karşılaştırmıştı.

Ölü Bir Evden Hatıralar kitabıyla Dostoyevski, yüz yüze hiç görüşmedikleri çağdaşı Tolstoy'dan, yazarın Rusya'nın normalde kutsal bir yere sahip olan baş şairini küçümseyip de Rusya'nın edebî tabularından birini yıkmasına sebebiyet verecek denli büyük bir övgü de almıştır:

Modern edebiyatta bundan daha iyi bir kitaba rastlamadım; bu söylediğime Puşkin de dahildir. Dostoyevski'ye ona bayıldığımı söyleyin.

İngilizce'den çeviren KAYA GENÇ

Birinci Bölüm

Sibirya'nın uzak derinliklerinde; bozkırların ortasında, dağların arasında, sık ormanların içinde seyrek olarak, ahşap yapılı, gösterişsiz, iki kiliseli (biri kasabanın içinde, öteki mezarlıkta), nüfusu bini, en çok iki bini geçmeyen küçük kentler çıkar karşınıza. Bunlar kentten çok, Moskova yakınlarında bir köyü andırırlar. Genelde bu kentler güvenlik görevlileri açısından da, yönetici ve yönetici yardımcıları açısından da oldukça iyi donanımlıdır. Soğuğa karşı, Sibirya'da devlet hizmetinde bulunanlar işlerini genelde son derece sıcak bir ortamda yaparlar. Bu küçük kentlerde sade, tutucu insanlar yaşar. Yaşam biçimleri köklü, sağlam, yüzyıllardır süregelen geleneklere bağlıdır. Haklı olarak Sibirya soyluları rolünü oynayan memur takımı ya doğma büyüme Sibiryalı, buralıdır ya da yüksek aylık ücretin, iki kat fazla yolluk ödeneğinin ve parlak gelecek umutlarının çekiciliğine kapılıp Rusya'dan, çoğunluğu başkentten, buralara gelenlerdir. Bunlardan yaşam sorunlarını çözmesini becerenler hemen her zaman Sibirya'da kalır, seve seve buraların insanı olurlar. Daha sonra da buraların zengin, tatlı nimetlerinden yararlanmaya başlarlar. Ama ötekilere, yani düşünceleri sık olanlara, yaşamın sorunlarını çözmeyi beceremeyenlere çok kısa bir zaman sonra Sibirya ağır gelmeye baş-

lar; can sıkıntısıyla sorarlar kendilerine: “Ne diye geldim buralara?” Sabırsızlıkla üç yıllık görev sürelerinin sona ermesini beklemeye koyulurlar, sürenin bitiminde de hemen Rusya’da bir yere atanmaları için uğraşmaya başlarlar; sonra da Sibirya’ya küfürler ederek, oraları alaya alarak elleri boş, geri dönerler. Oysa hakları yoktur buna: Yalnızca devlet görevi açısından değil, daha birçok açıdan da Sibirya’da mutlu olmak olasılığı vardır. İklim harikadır. Burada çok sayıda büyük, zengin, konuksever tüccar, bir hayli de Rus uyruklu olmayan ilginç insan vardır. Kızlar çiçekler gibidir, son derece de temiz, dürüsttürler. Avlanacak kuşlar sokaklarda uçuşup durur, avcıları kendileri arar gibidirler. Şampanya su gibi akar. Havyar nefisdir. Ekin bazı yerlerde bire on beş verir... Genelde toprak cömerttir. Yeter ki kullanmasını bilin. Sibirya’da insanlar kullanmasını biliyorlar onu.

Bu neşe dolu, mutlu küçük kentlerden birinde (çok cana yakın insanların yaşadığı küçük bir yerdin burası, anısı yüreğimde silinmez izler bırakmıştır) evet, bu küçük kentlerden birinde Aleksandr Petroviç Garyançikov’la tanıştım. Rusya’da doğmuştu Garyançikov. Toprak sahibi soylu bir ailedendi. Karısını öldürme suçuyla ikinci dereceden kürek mahkûmu olarak Sibirya’ya sürgün edilmişti. Mahkemenin verdiği on yıllık sürgün cezasının bitiminde K. kentine yerleşmişti. Orada sessiz, sakin bir yaşam sürüyordu. Aslında yasal olarak kent dışında bir köyde oturması gerekiyordu ama, geçimini bir ölçüde kentte çocuklara ders vererek sağladığı için oraya yerleşmişti. Sibirya’da, buraya sürgün gelmiş, sonra burada yerleşmiş çok öğretmen vardır. Hiç kimse çocuklarının eğitimini onlara teslim etmekten çekinmez. Daha çok Fransızca dersleri verirler. Fransızca bizde toplum içinde yükselmek için son derece önemlidir. Oysa bu öğretmenler olmasa Sibirya’nın bu uzak köşelerinde insanların Fransızca’nın varlığından haberleri olmazdı. Aleksandr Petroviç’le ilk kez eski devlet memuru, saygıdeğer, konuksever Ivan Ivanoviç Gvozdikov’un evinde karşılaştım. Ivan Ivanoviç’in çeşitli yaşlarda, gelecekleri parlak beş kızı vardı. Aleksandr Petroviç ders başına otuz gümüş kapikten haftada dört kez ders ver-

yordu onlara. Onun dış görünüşü ilgimi çekiyordu. Son derece solgun yüzlü, zayıf biriydi. Yaşlı sayılmazdı. Otuz beş yaşlarında olmalıydı. Ufak tefek, çelimsizdi. Her zaman temiz, bir Avrupalı gibi giyinirdi. Onunla bir konuda konuşacak olduğunuzda yüzünüze gözlerini kırpmadan büyük bir dikkatle bakar, ağzınızdan çıkan her sözcüğü, anlamını iyice kavramaya çalışıyormuş gibi, sorduğunuz soruyla ona bir görev veriyormuş ya da onun bir sırrını anlamaya çalışıyormuşsunuz gibi son derece kibarca, dikkatle dinler, daha sonra kısa ve anlaşılır bir yanıt verirdi size, ama size yanıt verirken ağzından çıkan sözcüğü öylesine ölçer biçerdi ki, birden rahatsız olurdunuz ve sonunda konuşmanın nihayet bittiğine kendiniz de sevinirdiniz. O gün Ivan Ivanoviç'e onunla ilgili sorular sormuştum. Garyançikov'un kusursuz, dürüst bir yaşamı olduğunu, yoksa kızlarına ders vermesi için onu görevlendirmeyeceğini; onun içine kapalı bir insan olduğunu, insanlardan uzak durduğunu, çok bilgili olduğunu, çok okuduğunu, bunun yanında oldukça az konuştuğunu, onunla sohbet etmenin son derece güç olduğunu öğrenmiştim. Kimileri onun düpedüz deli olduğunu iddia ediyordu. Oysa aynı kişiler bunun onun için gerçekte önemli bir eksiklik olmadığını, kentin ileri gelenlerinden birçok kişinin, ileride üst makamlara dilekçe yazmalarına yardımcı olur vb. düşüncesiyle Aleksandr Petroviç'i hoş tuttuklarını da söylerlerdi. Çoğu kimse Rusya'da onun durumları iyi, (o kadar iyi olmasa bile, orta halli) akrabalarının olabileceğini düşünüyordu. Ama herkes, o buraya sürgün geldiğinde onlarla her çeşit ilişkisini kestğini de biliyordu. Sözün kısası, kendi kendini cezalandırıyordu. Öte yandan, kentte herkes onun evliliğinin daha birinci yılında öfkelenip karısını öldürdüğünü, sonra gidip teslim olduğunu (cezasının hafifletilmesinde bunun büyük etkisi olmuştu) da biliyordu. Bu tür cinayet işleyenler her zaman kader kurbanı olarak görülür. Acırlar onlara. Ne var ki, her şeye karşın, bu garip adam insanlardan sürekli kaçıyor, insan arasına ancak ders vermek için giriyordu.

Başlangıçta özel bir ilgi göstermemiştim ona, ama nedendir bilmem, yavaş yavaş yaklaşmaya başlamıştım bana. Sanki gi-

zemli birşeyler vardı onda. Kendisiyle konuşmak neredeyse olanaksızdı. Kuşkusuz, sorularımı her zaman yanıtlıyordu, hem de bunu kendisinin en önemli sorumluluğu olduğunu düşünüyormuş gibi yapıyordu. Ne var ki, verdiği yanıtlardan sonra ona başka sorular sormak sanki ağır geliyordu bana. Evet, bu tür konuşmalarımızdan sonra yüzünde bir acı anlatımı ile bitkinlik anlatımı beliriyordu. Anımsıyorum, hoş bir yaz günü İvan İvanoviç'in evinden birlikte çıkmış, yürüyorduk. Birden, birer sigara içmek için onu evime davet etmek geldi içimden. O anda yüzünde beliren dehşeti anlatamam. Ne diyeceğini şaşırdı, anlaşılmaz birşeyler mırıldanmaya başladı, sonra birden öfkeyle baka yüzüme, geri dönüp koşarak uzaklaştı yanımdan. Şaşınp kalmıştım. O günden sonra her karşılaşmamızda gözlerinde sanki bir korkuyla bakmaya başladı bana. Ama ben direndim: Bir şey ona çekiyordu beni. Bir ay sonra bir gün kalktım kendim gittim evine. Kuşkusuz, aptalca, anlamsız bir şeydi bu yaptığım. Kentin bir ucunda, dükkan sahibi yaşlı bir kadının evinde kalıyordu. Yaşlı kadının veremli bir kızı vardı. Bu kızın da evlilik dışı on yaşında, çok tatlı, cıvıl cıvıl bir kızı. Ben odasına girdiğimde Aleksandr Petroviç bu küçük kızı yanına oturtmuş, ona okuma öğretiyordu. Beni görünce, onu suçüstü yakalamışım gibi telaşlanmıştı. Ne yapacağını şaşırmış, birden ayağa fırlamış, gözlerimin içine bakmaya başlamıştı. Sonunda o da ben de oturduk. Her bakışımı, her birinde özellikle gizli bir anlam arıyormuş gibi dikkatle izliyordu. Delilik derecesinde kuşkucu bir insan olduğunu anlamakta gecikmemiştim. Nefretle bakıyordu yüzüme. Sanki şöyle soruyordu bana: "Hemen gidecek misin buradan?" Kentimizde, o günlerde olan bitenden söz etmeye başladım. O ağzını açıp bir şey söylemiyor, kötü kötü gülümsüyordu. Sonunda, onun kentte herkesin bildiği yeniliklerden habersiz olduğunu, dahası, ne olup bittiğini öğrenmek bile istemediğini, bunlarla ilgilenmediğini anlamıştım. Sonra yöremizden, ihtiyaçlarından söz etmeye başladım. Hiç sesini çıkarmadan dinliyordu beni. Gözlerimin içine öylesine tuhaf bakıyordu ki, sonunda konuşmaktan sıkılmaya başlamıştım. Bununla birlikte, postadan ye-

ni aldığım, koltuğumun altındaki yeni kitaplarımla, dergilerimle etkilemeyi başardım onu. Daha kapakları açılmamış kitaplarımla dergilerimi uzattım ona. Tutku dolu bakışlarla şöyle bir göz attı ama sonra birden düşüncesini değiştirdi, boş zamanı olmadığını söyleyerek bana geri uzattı. Sonunda vedalaştım onunla, sokağa çıkınca yüreğimin üzerinden dayanılmaz bir ağırlığın kalktığını hissettim. Kendimden utanıyordum. En büyük amacı tüm dünyadan olabildiğince uzaklaşmak olan bir insanın üzerine üzerine gitmekle büyük bir aptallık ettiğimi düşünüyordum. Ama olmuştu bir kere... Anımsıyorum, odasında hiç kitap dikkatimi çekmemişti. Demek onun çok okuduğunu söyleyenler yanılıyorlardı. Ne var ki, iki kez gece geç vakit evinin yakınından arabayla geçerken odasının penceresinde ışık görmüştüm. Sabahlara kadar oturup ne yapıyor olabildi? Yazıyor muydu yoksa? Eğer öyleyse, ne yazıyordu?

Koşullar kentimizden üç ay ayrılmamı gerektirmişti. Neredeyse kışın kente döndüğümde Aleksandr Petroviç'in sonbaharda öldüğünü, yapayalnız öldüğünü, bir kez bile doktor çağırmadığını öğrendim. Kentte hemen herkes unutmuştu onu. Evi bomboş duruyordu. Hemen gidip ev sahibi yaşlı kadınla tanıştım. Kiracısının geceleri sabahlara kadar ne yaptığını, birşeyler yazıp yazmadığını ondan öğrenebilirim diye düşünüyordum. Yirmi kapık karşılığında Aleksandr Petroviç'ten kalma bir sepet kâğıt getirdi bana. İhtiyar kadın iki defteri daha önce kâğıt olarak kullandığını itiraf etti. Asık suratlı, ağzından doğru dürüst bir şey alınamayacak, konuşmayı sevmeyen bir kadındı. Kiracısıyla ilgili, önemli bir şey söyleyemedi bana. Anlattığına göre, Aleksandr Petroviç hemen hiçbir zaman hiçbir şey yapmazmış, aylarca bir kitap açıp okumazmış, eline kalem de almazmış. Buna karşılık geceleri sabahlara kadar odasında bir köşeden ötekine dolaşıp dururmuş, hep düşünürmüş, bazen de kendi kendine konuşurmuş; ama kız torunu Katya ile (özellikle onun adının Katya olduğunu öğrendikten sonra) çok yakından ilgilenirmiş; her Azize Katerina gününde kiliseye gider, birinin ruhu için dua okuturmuş. Konuklara tahammülü yokmuş, evden yalnızca çocuklara ders vermek için

çıkarmış; haftada bir kez odasını şöyle üzerinden toparlamak için gelen yaşlı kadına bile ters ters bakarmış. Kiracısı olduğu üç yıl boyunca tek sözcük konuşmamış onunla. Katya'ya, öğretmenini anımsayıp anımsamadığını sordum. Kızcağız sessiz sessiz baktı yüzüme, yüzünü duvara dönüp ağlamaya başladı. Bu adam hiç değilse bir kişiye sevdirebilmişti kendini.

Aleksandr Petroviç'in kâğıtlarını alıp evime götürdüm. Onları düzene koymak için bir gün uğraştım. Kâğıtların dörtte üçü önemsiz, boş şeylerdi: Öğrencilerin yazı çalışmaları falan. Ama aralarında ince el yazısıyla yazılmış, ama tamamlanmamış, belki de bir kenara atılmış, yazarınca unutulup gitmiş oldukça kalın bir defter buldum. Bu defterde Aleksandr Petroviç'in, düzensiz de olsa, on yıllık kürek mahkûmiyetinin öyküsü vardı. Bazı yerlerde bu öykü bambaşka bir öyküyle, (araya düzensiz, hastalıklı bir biçimde, bir zorunlulukmuş gibi giren) tuhaf, korkunç birtakım anılarla kesiliyordu. Birkaç kez okudum bu parçaları ve onların bir delilik anında yazılmış olduklarına neredeyse kesinlikle inandım. Ama bu kürek mahkûmiyeti günlüğü "Ölü Evden Sahneler" (notlarının bir yerinde böyle adlandırılıyordu günlüğünü) ilgimi çekmişti. Bugüne kadar bilinmedik yepyeni bir dünya, bazı gerçeklerin tuhaflığı, orada yok olan insanlarla ilgili bazı özel gözlemler ilgimi çekmişti. Birçok bölümünü ilgiyle okudum. Kuşkusuz, yanılmış olabilirim. Denemek için önce iki üç başlığını seçeceğim, var-sın okuyanlar karar versin...

I. BİR ÖLÜ EV

Cezaevimiz kalenin bir köşesinde, toprak tabyanın tam kenarındaydı. Birşeyler görebilmek umuduyla kazıkların oluşturduğu duvardaki bir aralıktan Tanrı'nın dış dünyasına bakarsın. Gökyüzünün küçük bir parçasıyla, yabani otların bürüdüğü, üzerinde nöbetçilerin gece gündüz bir aşağı bir yukarı gidip geldiği yüksek bir toprak yığınının başka bir şey göremezsin. O anda, yılların hep böyle geçeceğini, dışarıyı görmek için hep böyle, direklerin oluşturduğu duvardaki aralıklara gözünü dayayacağını, hep aynı toprak yığını, aynı nöbetçileri, cezaevinin üzerindeki gökyüzünün aynı küçücük parçasını göreceğini, uzaklardaki öteki, özgür gökyüzünü hiç göremeyeceğini düşünürsün. İki yüz adım uzunluğunda, yüz elli adım genişliğinde, dört bir yanı toprağa derin gömülmüş, tepeleri sivriltilmiş, birbirlerine sık çakılmış uzun kazıklarla duvar gibi çevrili biçimsiz bir altıgen getirin gözünüzün önüne. Cezaevimiz dış dünyadan böyle ayrılmıştı işte. Çevremizdeki duvarın bir yerinde sağlam bir kapı vardı. Her zaman kapalıydı bu kapı. Önünde gece gündüz nöbetçiler beklerdi. Bu kapı ancak çalışmaya gidecek mahkûmlar için emirle açılırdı. Bu kapının dışında aydınlık, özgür bir dünya vardı, orada insanlar bütün öteki insanlar gibi yaşıyorlardı. Ama duvarın bu yanındakiler

oradaki dünyayı olmayacak, masalsı bir dünya gibi hayal ediyorlardı. Burada, başka hiçbir şeye benzemeyen, kendine özgü bir dünya vardı. Kendine özgü yasalar geçerliydi burada. İnsanların giyinişi, kişilikleri, alışkanlıkları bambaşkaydı. Yaşayan ölü bir evdi burası. Buradaki yaşam başka yerlerdekine benzemiyordu. İnsanları da farklıydı. İşte dünyanın bu özel köşesini anlatmaya çalışacağım.

Çevresi kapalı bölüme girdiğinizde içeride birkaç yapı görürdünüz. Geniş iç avlunun iki yanında tek katlı, ahşap uzun iki yapı vardır. Koğuşlardır bunlar. Değişik suç türlerine göre ayrılmış mahkûmlar kalır bu koğuşlarda. İleride bir başka ahşap yapı vardır. İki bölüme ayrılmış mutfak ve yemekhanedir orası. Daha ileride ise kilerlerin, ambarların, depoların bulunduğu gene ahşap başka bir yapı vardır. Orta yer boştur, düz, oldukça geniş bir alandır. Mahkûmlar burada sıraya girerler. Sabah, öğlen, akşam (nöbetçilerin kuşkucu veya sayım yapmak-taki ustalıklarına bağlı olarak bazen günde birkaç kez daha tekrarlanan) sayımları burada yapılır. Kazıklı duvarla yapılar arasında oldukça geniş bir alan daha vardır. İçine kapanık, insanlardan kaçan, kişilik olarak karamsar yaratılışlı mahkûmlar çalışma saatleri dışındaki zamanlarında gözlerden uzak, burada dolaşmayı, kendi kendilerine düşünmeyi severler. Bu gezintileri sırasında onlarla karşılaşmak, onların hüznün okunan, dağlanmış, damgalı yüzlerine bakmak, o anda neler düşündüklerini anlamaya çalışmak hoşuma giderdi. Bir mahkûm vardı, boş zamanlarında en çok hoşlandığı uğraş duvarı oluşturan kazıkları saymaktı. Bin beş yüz kazık vardı ve o hepsini her özelliğiyle ezbere biliyordu. Her kazık onun için bir gün anlamına geliyordu. Her günü hesaba ekliyordu ve böylece geri kalan kazıklara bakınca cezasının bitmesine daha ne kadar zaman olduğunu kolayca görüyordu. Alümenin bir kenarını bitirdiğinde gerçekten çok seviniyordu. Daha uzun yıllar burada kalması gerekiyordu. Ama sabırlı olmayı öğrenmek için hapis-hanede insanın çok zamanı oluyor. Bir mahkûmun, yirmi yıllık kürek cezasının bitiminde hapis-haneden ayrılırken arkadaşlarıyla vedalaşmasına tanık olmuştum. Onun hapis-haneye

geldiği ilk günü anımsayanlar vardı. Gençmiş, tasasızmış, işle-
diği suçu da, aldığı cezayı da kafasına taktığı yokmuş. Oysa
oradan kederli, suskun, saç baş ağarmış olarak çıkıyordu.
Bizlerin altı koğuşumuzu da üzgün bir yüzle tek tek dolaştı.
Her koğuşa girdiğinde tasvirin önünde durup dua ediyor, son-
ra yerlere kadar eğilerek arkadaşlarını selamlıyor, onu kötü an-
mamaları için yalvanıyordu. Anımsıyorum, cezaevine düşme-
den önce hayli zengin olan Sibiryalı bir köylüyü bir akşamüze-
ri kapıya çağırmışlardı. Altı ay önce, karısının başka biriyle ev-
lendiği haberini almış, buna çok üzülmüştü. Oysa şimdi eski
karısı cezaevine gelmişti, onu kapıya çağırtmıştı ve kendisine
sadaka vermişti. İki dakika konuşmuşlardı, karşılıklı ağlaşmış-
lar, sonra da vedalaşmışlardı. Koğuşa döndüğünde yüzünü
görmüştüm... Evet, burada sabretmeyi öğrenebilirdi insan.

Hava karardığında koğuşlara sokuyorlardı bizi, kapıyı da ge-
ce boyunca sıkı sıkı kilitli tutuyorlardı. Açık havadan koğuşu-
muza girmek her zaman ağır geliyordu bana. İç yağından ya-
pılmış mumların şöyle böyle aydınlattığı alçak tavanlı, sıkıcı,
uzun bir odaydı koğuşumuz. Ağır, iğrenç kokan bir havası
vardı. Orada on yılımı nasıl geçirdiğimi şimdi anlayamıyorum.
Ranzada benim üç tahtalık yerim vardı: Koğuştaki bütün yerim
o kadardı. Bu tür ranzalarda yalnızca bizim odada otuz kişi ya-
tıyorlardı. Kışın kapıları daha erken kilitliyorlardı. Herkesin
uyuması için dört saat beklemek gerekiyordu. O zamana kadar
gürültü patırtı, bağırış çağırış, kahkahalar, küfürler, zincir şakır-
tıları, is ve kurum, tıraşlı kafalar, damgalı yüzler, lime lime
giysiler, rezillğin, kepezeliğin her çeşidi... Evet, insanlar yaşı-
yorlardı! Her şeye alışabilen bir yaratıktır insan, bence onu en
iyi tanımlayan özellik de budur.

Cezaevinde iki yüz elli kişiydik. Bu sayı hemen hiç değiş-
miyordu. Bazıları yeni geliyor, bazıları ceza sürelerini bitirip
gidiyor, bazıları da ölüyordu. Her çeşit insan vardı burada!
Sanıyorum Rusya'nın her ilinin, her yöresinin temsilcileri
vardı. Yabancılar da, Kafkasyalılar da. Bunların hepsi cezaları-
nın süresine göre, doğal olarak yaşlarına, suçlarının çeşidine
göre sınıflandırılmışlardı. Burada her türlü suçun temsilcisi

olduğu düşünülebilirdi. Cezaevindekilerin çoğunluğu sürgün kürekçilerden, (mahkûmlar kendilerine büyük bir saflıkla *silnokatorjniye** diyorlardı) sivillerden oluşuyordu. Bunlar, her çeşit mal mülküne el konulmuş, toplumdan temelli dışlanmış, bir daha toplum içine giremeyeceklerinin kanıtı olarak yüzleri kızgın demirle dağlanmış mahkûmlardı. Sekiz yılla on iki yıl kürek cezalarını çektikten sonra onları Sibirya'nın bir köşesine zorunlu oturma gönderiyorlardı. Asker kökenli mahkûmlar da vardı. Ordunun bir gelenegi olarak onların malı mülkü ellerinden alınmıyordu. Kısa süreli gönderiliyorlardı onları buraya. Cezalarının bitiminde de geldikleri yere er olarak veya Sibirya'da devriye taburlarına gidiyorlardı. Çoğunluğu kısa bir süre sonra, bu kez çok daha ağır bir suçtan geri geliyorlardı. Ama bu kez kürek cezaları kısa süreli değil, yirmi yıl oluyordu. Bunlara "sürekliler" deniyordu. Ama "süreklilerin" malına mülküne tam anlamıyla el konulmuyordu. Ayrıca bir de en korkunç mahkûmların oluşturduğu bir grup vardı. Bunlar genellikle ordudan atılanlardı. Sayıları oldukça çoktu. Bu gruba "özel bölüm" diyorlardı. Rusya'nın her köşesinden bu tür suçluları buraya gönderiyorlardı. Onlar kendilerini buranın yerlileri sayıyor, kürek sürelerinin ne zaman biteceğini bile bilmiyorlardı. Yasaya göre onların çalışma koşullarının iki kat, hatta üç kat ağırlaştırılması gerekiyordu. Sibirya'da en ağır koşullarda bir çalışma kampı yapılan kadar onları bizim cezaevimizde tutuyorlardı. Bu mahkûmlar ötekilere şöyle söylüyorlardı: "Siz burada belirli bir süre kalacaksınız, oysa biz ömür boyu kürekçileriz." Bir süre sonra bu "özel bölüm" kaldırıldı. Bizim cezaevinde ayrıca siviller grubu da kaldırıldı, ortak bir askerler grubu kuruldu. Anlaşılacağı üzere, bu durumda cezaevi yönetimi de değişmişti. Ben şimdi geçmiş günlerden söz ediyorum kuşkusuz, çoktan olup bitmiş şeylerden...

(*) Rusça *ssilnokatorjniye* (sürgün kürek mahkûmları) sözcüğündeki "ssilno" (sürgün) bölümü güçlü. iyice, tam anlamındaki "silno" olarak telaffuz edilerek güçlü, adamakıllı kürek mahkûmu anlamında ("silnokatorjniye" sözcüğü üretilmiş). Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Çok uzun zaman geçti bütün bunların üzerinden. Bugün bunların tümü bir düş gibi geliyor bana. Cezaevine girişimi anımsıyorum. Aylardan aralıktı. Akşam olmak üzereydi. Ortalık kararmaya başlamıştı. Mahkûmlar günlük çalışmalarından dönmüşler, sayıma hazırlanıyorlardı. Bıyıklı bir astsubay, şu kadar yılımı geçireceğim, yaşamadan hiçbir türlü bilemeyeceğim, yakından tanıyamayacağım onca duyguyu tadacağım o korkunç yerin kapısını nihayet açtı bana. Örneğin, on yıllık kürek mahkûmiyetim süresince bir kere, bir dakika bile yalnız kalamamanın ne korkunç bir şey olduğunu bilemezdim. Çalışmaya konvoyla gitmek, içeride iki yüz mahkûmla bir arada olmak ve bir kez, bir kez kendi başına olamamak! Oysa yalnızca buna mı alışmam gerekiyordu!

Tesadüfen katil olmuş olanlar da, mesleği katillik olanlar da, haydutlar da, haydut çetesi başları da vardı burada. Düpedüz hırsızlar, dolandırıcılar, yankesiciler, hilebazlar da vardı. Buraya niçin, nasıl düştüklerine karar veremediğiniz insanlar da. Ama herkesin kendine özgü, bir gün önceki sarhoşluktan kalma sersemliğe benzer, bulanık, ağır bir öyküsü vardı. Genelde geçmişlerinden çok az söz ederlerdi. Anlatmak istemezlerdi. Besbelli, geçmişi unutmaya çalışmak istemelerindendi bu. Onların arasında öylesine neşeli, bir gün bile düşünceli görmediğim katiller tanıdım ki, vicdanlarının onları bir an bile rahatsız etmediğine iddiaya girebilirdiniz. Öte yandan canları sık-kın, suskun oldukları günler vardı. Yaşam öyküsünü anlatanlar genelde çok azdı. Evet, merak sevilen bir şey değildi burada, alışılmış, benimsenen bir şey değildi. Ne var ki, çok seyrek olarak biri can sıkıntısından kendisiyle ilgili birşeyler anlatacak olurdu, yanındaki ilgisiz, suratu asık dinlerdi onu. Burada hiç kimse hiç kimseyi şaşırtamazdı. Tuhaf bir kendini beğenmişlikle sık sık şöyle söylerlerdi: “Okumuş yazmış insanlarız bizler!” Anımsıyorum, bir gün sarhoş haydudun biri (cezaevinde bazen sarhoş olana dek içmek olanağı vardı) beş yaşında bir çocuğu nasıl kestiğini anlatmaya başlamıştı: Önce oyuncakla kandırmış çocuğu, boş bir depoya götürmüş, orada kesmiş. Onun sakalarına o ana dek gülen kogustakiler hep bir

ağızdan bağırmaya başlamışlardı, haydut susmak zorunda kalmıştı. Koğuştakiler öfkelerinden değil, böyle şeylerden söz etmek gerekmediği, çünkü bunun hoş bir şey olmadığı için bağırmışlardı. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim, bunlar gerçek anlamıyla okumuş insanlardı. Hiç kuşku yok, yarısından çoğu okuma yazma biliyordu. Rusların topluca bulundukları bir yerde rastgele iki yüz elli kişiyi bir kenara ayırın, ayracağınız hangi grubun yarısından çoğunun okuma yazması vardır? Sonra bir yerlerde duymuştum, biri bu tür verilerden yola çıkarak öğrenimin insanları kötüye yönlendirdiği sonucunu çıkarmıştı. Yanlıştır bu: Her ne kadar öğrenim kişiyi kendi başına olmaya yönlendiriyorsa da, burada bambaşka nedenler söz konusudur. Kim ne derse desin, okuma yazma bilmemek insan için bir eksikliktir. Cezaevinde mahkûm grupları birbirinden giysileriyle ayrılıyordu: Bazılarının ceketinin bir yarısı koyu kahverengi, öteki yarısı griydi. Pantolonları da öyle: Bir bacağı gri, öteki koyu kahverengi. Bir gün çalışıyorduk, mahkûmların yanına sokulan çörek satıcısı bir kız uzun uzun bakmıştı bana, sonra birden kakhahayı patlatmıştı. “Öf, şuna bakın!” diye bağırmıştı. “Gri kumaş yetmemiş, siyah kumaş da bulamamışlar!” Ceketini tümünden gri olanlar da vardı. Öylelerinin yalnızca kolları koyu kahverengiydi. Saçlarımızı da değişik biçimlerde tıraş ediyorlardı: Bazılarının başı önden arkaya yarım tıraşlıydı, bazılarınınsa sağdan sola yarım.

Bu tuhaf toplulukta daha ilk bakışta belirgin bir ortak durumu fark etmek olasıydı. Topluluğun en dikkati çeken, istemeden kişilikleriyle en öne çıkan üyeleri bile öteki mahkûmlarla bir olmaya, onların arasına katılmaya çalışırdı. Genel olarak söyleyeyim, (çok azı dışında hemen hepsi neşeli insanlar olan, sırf bu yüzden de öteki mahkûmlarca küçümsenen) bu mahkûmlar çoğu zaman karamsar, kışkanç, kendini çok beğenmiş, kendini övmekten hoşlanan, alingan, son derece de biçimci insanlardı. Onlar için en büyük erdem hiçbir şeye şaşmamaktı. Yalnızca dış görünüşe önem veriyorlardı. Ne var ki, pek gururlu bir dış görünüşün yerini sıkça yıldırım hızıyla onursuz bir görünüm alıyordu. Gerçek güçlü kişilik sahibi olanlar da var-

di. Böylelerinin tavırları doğaldı, davranışlarında yapmacık yoktu. Ama çok tuhaftır: Bu gerçek güçlü kişilik sahiplerinin arasında aşırı derecede, hastalık derecesinde kendini beğenenler, öne çıkmak isteyenler de vardı. Onlar için ön planda olan, dış görünüşleri ve bulundukları ortamda önemli kişiler olmalarıydı. Çoğunluğu ahlaksız, aşağılıktı. Dedikodunun, iftiraların sınırı yoktu. Bir cehennemdi, zifiri karanlıktı. Ama cezaevinin iç düzeni ve alışılmış yaşam biçimi nedeniyle hiç kimse bu gidişe başkaldırmıyor, herkes boyun eğiyordu. Öne çıkan, bu duruma güçlkle, kendilerini zorlayarak boyun eğerler vardı, ister istemez onlar da seslerini çıkarmıyorlardı. Yeni gelenler arasında fazla ileri giden mahkûmlar da oluyordu, özgürlük sınırlarını aşıyorlardı, işledikleri suçu nihayet sanki kendilerinde olmadan, bilmeden, düştemiş gibi, kafaları dumanlıyken işlediklerini iddia etmeye başlıyorlardı. Çevrelerindeki etkilemek amacıyla yapıyorlardı bunu. Ama mahkûmlar onların daha önceki yaşamlarına, bazılarının bütün bir köye veya kente dehşet saçmış olmalarına bakmadan hemen hiza getiriyorlardı onları. Yeni gelen çevresine şöyle bir baktıktan sonra hemen anlıyordu nereye düştüğünü, burada kimseyi şaşırtamayacağını. Kısa zaman sonra gözle görülür biçimde duruluyor, genel havaya katılıyordu. Bu genel hava dışarıdan bakınca, neredeyse bütün mahkûmlarda görülen özel bir ağırbaşlılıktan oluşuyordu. Sanki kürek mahkûmu olmak bir rütbeye, hem de saygın bir rütbeye sahip olmaktı. Hiçbirinde utanma veya pişmanlıktan eser yoktu! Bununla birlikte davranışlarında gözle görülür bir boyun eğme, nasıl söylemeli, resmî, akılcı bir uysallık vardı: “Bitik insanlarız bizler,” diyorlardı. “Özgürlük içinde yaşamayı beceremedik, şimdi çalış dur, sayılmak için sıraya gir...” – “Ananın babanın sözünü dinlemedin, şimdi trampet sesiyle git gel bakalım.” – “Altın telle iş yapmadın, şimdi taş kır bakalım.” Sık sık böyle konuşmalar geçiyordu mahkûmlar arasında. Ama bunları akıl verir gibi, alışılmış günlük konuşmalar gibi, özdeyişler gibi söylüyorlardı ve böyle söylerken hiçbir zaman ciddi de olmuyorlardı. Laf olsun diye söylüyorlardı. İçlerinden birinin bile kendisini yasa-

dışı saydığını sanmam. Hele kürek mahkûmları dışında birisi ona işlediği suçla ilgili sitem edecek, (Rusça'da olduğu gibi kabaca olmasa bile) kötü bir şey söyleyecek olsun... Küfür nasıl edilirmiş görürsünüz. Küfür etmekte hepsi birer büyük ustadır! Küfürleri pek ince, sanatsaldır. Küfür etmek meslek düzeyine ulaşmıştır onlarda. Çirkin sözcüklerden çok, karşısındakini ruh ve düşünce yönünden küçük düşüren sözcükler kullanırlardı... Bundan daha ustaca, incitici küfür olur mu? Aralarında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar bu küfür sanatının, biliminin gelişmesine çok yardımcı olmuştur. Mahkûmlar, tepelerinde sopa, çalıştıkları için tembeldiler, dolayısıyla ahlak bakımından bozulmuşlardı: Buraya gelmeden önce bozulmuş değilse bile, cezaevinde bozuluyorlardı. Buraya kendi istekleriyle toplanmış degillerdi. Birbirlerine yabancı idiler.

Mahkûmlar kendi aralarında konuşurlarken şöyle derlerdi: "Şeytan bizleri toplayıp buraya tıkcıncaya kadar çok uğraşmış!" Bu lanetli yaşamda bunca dedikodunun, entrikanın, kadınca söylentilerin, kıskançlıkların, pisliğin, çekemezliğin olması da bu yüzden olsa gerekti. Dedikoducu hiçbir kadın buradaki canilerin bazıları kadar karı ağızlı olamazdı. Tekrar söylüyorum, aralarında güçlü olanlar, kişilik sahibi, yaşamları boyunca her türlü güçlüğün üstesinden gelmeye, emirler vermeye alışık olanlar, irade sahibi, korkusuz olanlar da vardı. Ötekiler ister istemez onlara saygılı davranırlardı. Onlar da, ünleri konusunda çoğu zaman çok hassas olmalarına karşın, kendi açılarından, ötekilere ağırlık olmamaya çalışırlar, boş küfürleşmelere girmezler, son derece ağırbaşlı, anlayışlı davranırlardı. Cezaevi yönetimine karşı da hemen her zaman uyumluydular. Ama bu, uysal olmak prensiplerinden, zorunluluklarından değildi, karşılıklı çıkarlarını gözeterek aralarında bir kontrat imzalamışlar da bunu onun için yapıyorlarmış gibiydi. Zaten yönetim de onlara karşı dikkatli davranıyordu. Anımsıyorum, onlardan birini, korku nedir bilmeyen, kararlı, canavarca eğilimleri yönetimce bilinen birini, bir suçu nedeniyle kırbaçlamak için götürmüşlerdi. Bir yaz günüydü. Çalışma saati değildi. Cezaevinin doğrudan sorumlusu binbaşı cezanın uygulanma-

sında hazır olmak için dış kapının hemen bitişindeki karakola gelmişti. Bu binbaşı mahkûmların gözünde felaket bir yaratıktı. Onların gözünü öylesine korkutmuştu ki, adını duyunca tir tir titriyorlardı. Delicesine sertti. Mahkûmların dediğine göre “insanlara saldırdı”. Daha çok onun hiçbir şey gizlenemeyen keskin, vaşak bakışından korkuyorlardı. Cezaevinin avlusuna girdiğinde öteki ucunda ne yapıldığını bilirdi. Mahkûmlar “Sekizgöz” diye ad takmışlardı ona. Aslında sistemi doğru değildi. Çılgınca, acımasız davranışları zaten öfkeli insanları daha da öfkeliendiriyordu, çileden çıkanyordu. Başında onun bu çılgın davranışlarını bazen frenleyen, yumuşatan, iyi niyetli, anlayışlı bir komutan olmasaydı yönetim biçimiyle büyük felaketlere neden olabilirdi. Görevini kendine bir zarar vermeden nasıl bitirdiğini anlayamıyorum. Gerçi mahkemeye verilmişti ama, gene de sağ salım görevden ayrılabilmişti.

Mahkûmun yüzü, onu cezaya çağırdıklarını duyunca bembeyaz olmuştu. Kırbacın altına genelde sesini çıkarmadan, kararlı yatardı. Cezanın bitmesini sabırla bekler, sonra silkinerek ayağa kalkar, bu şanssız olayı soğukkanlılıkla, filozofça karşılıyormuş gibi çevresine bakardı. Zaten ona karşı her zaman dikkatli davranırlardı. Ama bu kez nedense kendisine verilen cezanın haksız olduğunu düşünüyordu. Yüzü birden çarşaf gibi bembeyaz kesilmiş, nöbetçilerin bir anlık dalgınlığından yararlanıp ceketinin yenine sipsivri bir İngiliz bıçağı sokmuştu. Cezaevinde bıçak, her çeşit sivri gereç kesinlikle yasaktı. Beklenmedik zamanlarda sık sık çok ciddi aramalar yapılırdı. Yakalananlar ağır, acımasız biçimde cezalandırılırdı. Ama bilindiği gibi, hırsızın saklamaya özellikle kararlı olduğu bir şeyin bulunması çok zordur. Bıçak ve sivri gereçler cezaevinde her zaman gerekli oldukları için, bütün aramalara karşın bu tür aletler ortadan kaldırılamıyordu. Bulunup toplansalar bile yerlerine yenileri geliyordu. Mahkûmların hepsi koşmuş, yürekleri duracakmuş gibi çarparak direkli duvardaki aralardan bakıyorlardı. Herkes Petrov’un bu kez kırbacın altına yatmak istemeyeceğini, binbaşının sonunun geldiğini biliyordu. Ne var ki, bizim binbaşı son anda arabasına atlamış, cezanın yerine

getirilmesi görevini başka bir subaya bırakıp gitmişti. Daha sonra mahkûmlar şöyle diyorlardı: "Tanrı kurtardı onu!" Petrov'a gelince, cezasını son derece sakin bir şekilde çekti. Binbaşı gidince öfkesi geçmişti. Mahkûm bir yere kadar sakin, uygunsaldır. Aşılması gereken bir sınır söz konusudur burada. Sırası gelmişken söyleyeyim: Sabrın ve dik başlılığın bu tuhaf taşmasından, patlamasından ilginç bir şey olamaz. Bir mahkûm çoğu zaman yıllarca sabreder, boyun eğer, en ağır cezalara katlanır, sonra birden küçücük, çok önemsiz bir şeyden, neredeyse boş yere kopar olay.. Gören deli olduğunu bile düşünebilir.

Daha önce söyledim, aralarında kaldığım yıllar süresince bu insanlarda en küçük bir pişmanlık belirtisi, işledikleri suçla ilgili en küçük bir üzüntü görmedim. Büyük çoğunluğu kendini tam anlamıyla suçsuz buluyordu. Bir gerçektir bu. Bunun başlıca nedeni kuşkusuz, daha çok kendini kanıtama isteği, kötü alışkanlıklar, kabadayılık, yapay utanma duygusuydu. Öte yandan, kim söyleyebilir bu mahvolmuş yüreklerin derinlerine inebildiğini, orada tüm dünyadan gizli neler olduğunu bildiğini? Evet, doğrudur, onca yıl aralarında kaldığım için bu yüreklerde bir iç acısına, bir umutsuzluğa tanıklık edecek hiç değilse bir belirti fark etmiş, yakalamış, gözlemlemiş olmam gerekirdi. Hayır, yoktu böyle bir şey, kesinlikle yoktu. Evet, sanırım suçu basmakalıp görüş açılarından yargılamak olmaz. Suçun felsefesi düşünüldüğünden çok daha zorludur. Hiç kuşku yok, cezaevleri, zorunlu çalışma kampları suçluları ıslah etmemekte, onları yalnızca cezalandırmakta ve toplumu onların daha sonraki kötülüklerinden korumakta, onun huzurunu sağlamaktadır. Öte yandan, cezaevi ve zorunlu çalışma cezası suçluda yalnızca kin, nefret, yasaklanmış hazlara aşırı bir tutku ve korkunç bir sorumsuzluk yaratıyor. Ayrıca, ünlü tek kişilik hücre cezası sisteminin de aldatıcı, yanıltıcı bir dış görünüşten başka şeye yaramadığından kuşku yok. Bu sistem, insanın içinden yaşam gücünü çekip alıyor, ruhunu asileştiriyor, kişiliğini güçleştiriyor, ürkütüyor; sonra da ruhen bitmiş bir mummyı bir yarı deliye ıslah edilmişliğin pişmanlığının bir

temsilcisi olarak karşımıza çıkarıyor. Kuşkusuz, topluma başkaldıran bir suçlu kendisinin haklı, toplumun suçlu olduğunu düşünmektedir. Üstelik toplumun verdiği cezayı çekmiştir, bu yüzden hemen hemen temizlenmiş, borcunu ödemiş hisseder kendini. Nihayet bu açıdan bakılacak olursa, bundan toplumun suçluyu temize çıkardığı anlamını çıkarmak da olasıdır. Ama, hangi açıdan bakarsanız bakın, dünya kuruldu kurulalı her zaman ve her yerde, her yasaya göre tartışmasız suç sayılan ve insan, insan olduğu sürece de suç sayılacak eylemlerin var olduğunu herkes kabul edecektir. Ancak cezaevinde ben en olmayacak, inanılmayacak eylemlerden, en canavarca, en korkunç cinayetlerden keyifli bir biçimde, çocuksu bir gülüşle söz edildiğine tanık oldum. Özellikle bir baba katilinin anlatıkları aklımdan çıkmıyor. Soylu bir ailedendi. Devlet hizmetindeymiş. Altmışlık babası için iyi bir evlat sayılmazmış. Düzensiz bir yaşam sürüyor, ona buna borçlanıyormuş. Babası bu hayattan geri çekmeye çalışıyormuş onu, uyarıyormuş. Ama babasının bir evi, bir çiftliği varmış. Babasının gizli parası olduğundan kuşkulandığı için mirasına konmak amacıyla öldürmüş babasını. Olay ancak bir ay sonra öğrenilmiş. Katil polise gidip babasının kayıp olduğuyla, nereye gittiğinin bilinmediğiyle ilgili bir dilekçe vermiş. Bu son ayda rezil bir yaşam sürmüştü. Sonunda onun evde bulunmadığı bir sırada polis babasının cesedini bulmuş. Hayvanların pisliklerinin akıp gitmesi için avluda üzeri tahtalarla kapatılmış boydan boya bir hendek varmış. Ceset o hendekteymiş. Giyinikmiş, üstü başı düzgünmüş. Ak saçlı başı kesilip bedenden ayrıldıktan sonra gene yerine yerleştirilmiş. Başının altına da katil bir yastık koymuş. Katil suçunu itiraf etmemiş, soyluluk unvanı ve rütbesi elinden alınmış, yirmini yıl kürek cezasına çarptırılmış. Onunla bir arada bulunduğum sürece her zaman son derece neşeli, rahatı. Hiç de aptal değildi ama, aşırı derecede ciddiyetten uzak, düşüncesiz, mantıksızdı. Onda hiçbir zaman özel bir şiddet eğilimi fark etmedim. Mahkûmlar küçümsüyorlardı onu. Ama bu, onun artık işlediği unutulup gitmiş cinayet yüzünden değil, anlamsız davranışları ciddi alamayışı yüzündendi. Konuş-

ma sırasında arada babasından söz ettiği de oluyordu. Bir gün benimle ailesindeki kalıtsal beden sağlığından söz ederken şöyle eklemişti: “Söz gelimi, *babam* hayatının sonuna kadar bir yerinin ağrıdığından bir kez bile yakınmamıştır.” Böylesine hayvansı bir duygusuzluk olacak şey değildir kuşkusuz. Olağan dışı bir insandı. Burada, sıradan bir cinayet değil, organik yapıda bir eksiklik, ruhta veya bedende bilimin henüz haberdar olmadığı bir bozukluk söz konusu olsa gerekti. Kuşkusuz, onun babasını öldürdüğüne inanmıyordum. Ne var ki, onun yaşadığı kentten, bu olayı tüm ayrıntılarıyla bilmesi gereken insanlar onun öyküsünü bana anlatmışlardı. Gerçekler öylesine açıldı ki, inanmamak olanaksızdı.

Bir gece düşünde onun şöyle bağırıldığını bütün mahkûmlar duymuştu: “Tut onu, sıkı tut! Kafasını kes. Kafasını, kafasını!..”

Geceleri mahkûmların hemen hepsi sayıklardı. En çok küfürler, kaba sözler duyulur, bıçaklardan, baltalardan söz edilirdi. “Bizler ezilmiş insanlarız, içimizi boşaltmışlar, geceleri onun için bağıyoruz,” diyorlardı.

Kürek mahkûmlarının çalışması bir uğraş değil, bir zorunluluktur: Mahkûmlar işlerini bitirdikten veya yasanın kendileri için öngördüğü çalışma süresini doldurduktan sonra cezaevine geri dönüyorlardı. Bu angaryadan nefret ediyorlardı. Bir mahkûm, tüm zekasını, tüm enerjisini verdiği kendine özgü bir uğraşı olmasaydı cezaevi ortamına dayanamazdı. Evet, buraya zorla tıkılmış, toplumdan ve normal yaşamdan koparılıp atılmış bu kadar çok sayıda gelişmiş kişilik sahibi, çok şey yaşamış, yaşamak isteyen insan; kendi isteğiyle, kendi iradesiyle buradaki yaşama olağan ve doğru bir biçimde nasıl uyum sağlayabilirdi? Yalnızca buradaki kapalı yaşam bile onların daha önce varlıklarından haberdar olmadıkları suçluluk özelliklerinin gelişmesine yeterdi. Bir uğraşı olmazsa, kendisinin yasal, olağan bir mülkiyeti olmazsa yaşayamaz insan, ahlaksızlaşır, hayvanlaşır. İşte bu yüzden cezaevinde herkes kişisel bir gereksinim olarak, korunma içgüdüsüyle kendisine, kendisinin olan bir iş veya uğraş yaratır. Uzun yaz günleri zorunlu çalışmayla geçiyordu. Kısa gecelerde de ancak uykumuzu alıyor-

duk. Ama kışın, yönetmeliğe göre, hava karınca mahkûmların cezaevinde olması kapıların kapatılması gerekiyordu. Sıkıcı, uzun kış gecelerinde ne yapacaktınız? İşte bu yüzden, yasak olmasına karşın, her koğu büyük bir atölyeye dönüştürülmüştü. Kişisel çalışma, uğraş yasak değildi. Ama cezaevinde alet bulundurmak kesinlikle yasaktı. Alet olmadan da bir şey yapılamazdı. Ama gizliden çalışıyorlardı, yönetim de bazı durumlarda galiba bu konunun üzerine fazla gitmiyordu. Çoğu mahkûm cezaevine geldiğinde elinden bir şey gelmediği halde, burada öteki mahkûmlardan öğrendikleriyle iyi bir usta olarak dışarı çıkıyordu. Ayakkabıcılar da vardı burada, terziler de, marangozlar da, dülgeler de, boyacılar da, altın kaplamacılar da. Bir Yahudi vardı, Isay Bumşteyn, kuyumcuydu, faizle para veriyordu. Her mahkûm birşeyler yapıp birkaç kapık kazanmaya çalışıyordu. Siparişler kasabadan geliyordu. Para ıslıl ıslıl bir özgürlüktü, bu yüzden, özgürlüğü bütünyle elinden alınmış bir insan için on kat daha değerliydi. Bir mahkûmun cebinde para varsa, onları kullanamayacağını bilse bile, yarı yarıya avunmuş hisseder kendini. Ama para her yerde, her zaman harcanabilir. Üstelik, yasak meyve her zaman daha tatlıdır. Cezaevinde içki bile bulmak mümkündü. Pipa kesinlikle yasaktı, ama herkes içiyordu. Para ile tütün, mahkûmları skorbit ve öteki hastalıklardan koruyordu. Çalışmak ise suç işlemekten: Özel çalışmaları olmasaydı mahkûmlar cam bir kavanoza kapatılmış örümcekler gibi birbirlerini yerlerdi. Öyleyken, özel çalışma da, para da yasaktı. Geceleri sık sık ani aramalar yapılıyordu, yasak ne varsa toplanıyordu. Ve paralar, ne denli iyi saklanmış olursa olsun, bazen arayıcılarca gene de bulunuyordu. İşte biraz da bu yüzden mahkûmlar paralarını saklamıyorlardı, hemen içkiye veriyorlardı. Cezaevinde içkinin bol bulunmasının nedeni de buydu. Her aramadan sonra suçlu, her şeyi elinden alındığı gibi, sert bir biçimde cezalandırılıyordu da. Ne var ki, her aramadan sonra eksikler hemen tamamlanıyor, her şey eskisi gibi sürüp gidiyordu. Yönetim de durumun farkındaydı, bu yüzden mahkûmlar ellerindekilerin alınmasından yakınıyorlardı.

Bir mesleği olmayanlar başka birşeyler yapıyorlardı. Oldukça ilginç yetenekleri olanlar vardı. Söz gelimi, bazıları alım satım işi yapıyordu. Kimi zaman öyle şeyler alınıp satılıyordu ki, cezaevi duvarları dışında böyle şeylerin değil nasıl alınıp satıldığını, bunların eşya bile nasıl sayıldığını kimsenin aklı almazdı. Ama kürek mahkûmları yoksuldu ve büyük ölçüde üreticiydi. En berbat bir bez parçasının bile bir fiyatı vardı ve günü geldiğinde bir işe yarardı. Yokluktan, cezaevinde paranın değeri dışarıda olduğundan çok daha yüksekti. En ağır, en karmaşık bir uğraşın karşılığı birkaç kapikti. Bazıları tefecilikte ustaydı. Borca batmış ya da parası tükenmiş bir mahkûm elindeki son bir şeyini tefeciye götürüyor, karşılığında korkunç bir faizle birkaç madeni para alıyordu. Borçlu zamanında parayı getirip rehin bıraktığı eşyayı geri almazsa, bıraktığı şey anında ve acımasızca satılıyordu. Tefecilik öylesine gelişmişti ki, mahkûmlara cezaevinde verilmiş, devlet malı, zimmetli eşyalar bile rehin alınıyordu, söz gelimi: İç çamaşırları, postallar vs. gibi her mahkûma her an gerekli olan eşyalar. Ancak, bu tür eşyanın rehin bırakılması durumunda, hiç de beklenmedik olmayan başka bir yöntem de uygulanmaktaydı: Eşyasını rehin bırakıp parayı alan mahkûm başka bir şey söylemeden soluğu en yakındaki astsubayın yanında alıyordu, devlet malı eşyasını rehine verdiğini bildiriyordu. Astsubay, komutanlığa bile bildirilmeden rehinciden eşyaları geri alıyordu. İlginçtir, bu durumda tartışma bile çıkmıyordu. Tefeci, bunun böyle olacağını zaten biliyormuş gibi, hiç sesini çıkarmadan, canı sıkkın, gereken eşyayı sahibine iade ediyordu. Belki de o anda, eşyayı rehin bırakan mahkûmun yerinde kendisi olsa aynı şeyi yapacağını düşünür. Bu yüzden, daha sonra arada bir küfür etse de, bunu vicdanını rahatlatmak için yapar.

Genelde mahkûmlar korkunç bir şekilde birbirlerinin birşeylerini çalıyorlardı. Neredeyse her mahkûmun cezaevinin verdiği eşyaları sakladığı kilidli bir sandığı vardı. Yönetim buna izin veriyordu. Ne var ki bu sandığın da yararı olmuyordu. Sınırım orada ne denli usta hırsızların olduğunu söylemeye gerek yok. Bana ~~öğretildi~~ ~~başlı~~ ~~bir~~ ~~mahkûm~~ ~~(abartmadan~~ ~~söylü-~~

yorum bunu) kürek mahkûmlarının yanlarında bulundurma-
larına izin verilen tek kitabımı, *İncil*'imi çaldı. Ama aynı gün
gelip onu kendisinin çaldığını itiraf etti. Ama yaptığından piş-
manlık duyduğundan değil, onu uzun süre aradığım için bana
acıdığından yapmıştı bunu. İçki ticareti yapan, bu yüzden kısa
zamanda zengin olan meyhanecilerimiz vardı. Bu içki ticare-
tinden ileride bir ara özellikle söz edeceğim. Çok ilginçtir çün-
kü. Cezaevinde kaçakçılık suçlusu çok mahkûm vardı. Bu
yüzden bunca kontrole, nöbetçilere karşın içkinin cezaevine
nasıl girdiğine şaşmamak gerekir. Ayrıca şunu da söyleyeyim:
Özelliği gereği kaçakçılık önemli bir suçtur. Söz gelimi, her-
hangi bir kaçakçı için paranın, kârın ikinci dereceden önemli
olduğunu düşünebilir misiniz? Oysa gerçekten de öyledir. Ka-
çakçı, kaçakçılık tutkusundan, içinden öyle geldiği için kaçak-
çılık yapar. Bir bakıma ozanlar gibi. Bir kaçakçı her şeyini teh-
likeye atar, en korkunç tehlikelerin üzerine üzerine gider, kur-
nazlık yapar, icat eder, karmaşık durumlardan sıyrılır; bazen
bir esinle bile hareket eder. Bu tutku kumar tutkusu kadar
güçlüdür. Cezaevinde çok iri yarı, enine boyuna bir mahkûm
tanımıştım. Ama öylesine uysal, sakindi ki, onun buraya nasıl
düştüğüne şaşardınız. Öylesine iyi yürekliydi, herkesle öylesi-
ne iyi geçinirdi ki, cezaevinde bulunduğu sürece hiç kimseye
tartışmamıştı bile. Rusya'nın batı sınır bölgesindendi, kaçakçı-
lıktan hükûm giymişti. Ve sanırım kendini tutamadığı için,
burada da cezaevine içki sokma işine başlamıştı. Kaç kez bu-
nun için cezaya yatırdılar onu... Hem kırbaçtan ne çok korku-
yordu! Üstelik içki kaçakçılığından eline çok küçük bir para
geçiyordu. İçki işinden yalnızca bir girişimci zengin olmuştu.
Oysa bizim akılsız, sanatı sanat için yapıyordu. Kadın gibi su-
lugözün biriydi. Kırbaç cezasından sonra kaç kez bir daha içki
kaçakçılığı yapmayacağına yeminler etmişti. Bazen bir ay er-
kekçe tutuyordu kendini, ama sonunda dayanamıyordu...
Onun gibiler sayesinde cezaevinde içki eksik olmuyordu.

Nihayet, mahkûmları zengin etmese bile, sürekli ve dürüst
bir başka gelir kaynağı daha vardı cezaevinde. Sadakaydı bu.
Tüccarların, esnafın daha doğrusu bütün halkın "zavallılara"

karşı nasıl duyarlı olduğundan toplumumuzun üst tabakasının haberi yoktur. Sadaka cezaevine neredeyse sürekli geliyordu. Çoğunlukla ekmek, somun, köy çöreği, çok seyrek de para olarak. Bu sadakalar olmasaydı pek çok yerde mahkûmların, özellikle çok daha sıkı koşullar altında bulundurulanan tutukluların durumları felaket olurdu. Sadakalar dinsel bir inançla mahkûmlar arasında eşit paylaştırılıyordu. Herkese yetecek kadar yoksa; bir çöreği ikiye, bazen altıya bile bölüyorlardı. Böylece her mahkûm kesinlikle kendi payına düşeni alıyordu. İlk kez sadaka para alışımı anımsıyorum. Cezaevine daha yeni gelmiştim. Sabah çalışmasından yanımda nöbetçi, yalnız başıma dönüyordum. Karşıdan bir kadınla kızı geliyordu. Kız on yaşlarında, güzel, melek yüzlü bir çocuktur. Daha önce bir kez daha görmüştüm onları. Anne, er karısı bir duldu. Kocasını genç er tutukluydu ve hastanenin mahkûmlar koğuşunda, benim de orada hasta yattığım bir sırada ölmüştü. Karısıyla kızı vedalaşmak için gelmişlerdi hastaneye. İkisi de hıçkırarak hıçkırarak ağlıyordu. Kız beni görünce kıpkırmızı oldu, alçak sesle annesine birşeyler söyledi. Kadın birden durdu, elini sokup çıkınının içinde bir çeyrek kapıklık buldu, parayı kızına verdi. Kız arkamdan yetişti... Önümde koşarak elindeki parayı bana uzatırken yüksek sesle şöyle diyordu: "Al "zavallı adam", al, İsa adına al!" Kızın elindeki çeyrek kapığı aldım. Ve kız çok mutlu bir şekilde annesinin yanına koştu.

II. İLK İZLENİMLER

Cezaevinde geçirdiğim ilk ayı, genel olarak ilk günlerimi şimdi çok iyi anımsıyorum. Orada geçirdiğim sonraki yılların anıları ise belleğimde çok daha bulanıktır, siliktir. Bazı anılarım ise arkanın da ağır, tekdüze, iç karartan topluca bir anı bırakarak sanki bütünüyle dağılmış, birbirine karışmıştır.

Ancak cezaevinde ilk günler yaşadığım her şey dün olup bitmiş gibi canlı belleğimde. Öyle olması da doğal.

Çok iyi anımsıyorum, bu dünyaya adımımı atar atmaz burada pek çarpıcı, olağanüstü ya da daha doğrusu, beklenmedik bir şey bulamadığıma şaşırılmış gibiydim. Sibirya'ya gelirken yolda, beni orada nelerin beklediğini düşünürken bütün bunları hayalimde canlandırmıştım sanki. Ama çok geçmeden sürüyle en beklenmedik olay, sürüyle korkunç gerçek neredeyse adım başı durdurmaya başladı beni. Ancak sonra, cezaevinde oldukça uzun bir zaman yaşadıkdan sonradır ki böylesine bir yaşamın tüm farklılığını, tüm olağanüstülüğünü tam olarak anlayabildim, şaşkınlığım giderek arttı. Doğrusunu söyleyeyim, cezaevinde geçirdiğim uzun yıllarda bu şaşkınlığımı üzerimden atamadım. Hiçbir zaman ona alışmayı başaramadım..

Cezaevine girdiğim ilk günün izlenimi iğrençti. Ama buna karşın –korkunç bir şeydi bu – burada yaşam yolda hayal etti-

gimden çok daha kolay olacakmış gibi gelmişti bana. Ayaklarında prangalar olmasına karşın, cezaevi içinde serbest dolaşıyorlardı, birbirlerine küfürler ediyorlardı, şarkılar söylüyorlardı, kendi işlerinde çalışıyorlardı, pipo içiyorlardı, (pek az kişi de olsa) içki bile içiyordu; geceleri kâğıt oynayanlar bile vardı. Söz gelimi, çalışmak bile pek öyle ağır, *kürek cezası* gibi gelmemişti bana; ancak oldukça uzun bir zaman sonra bu çalışmanın zorluğunun da, *kürek cezası* olmasının da yapılan işin ağırlığından ve sürekliliğinden değil, *zorunlu*, özellikle de sopayla yaptırıldığından ileri geldiğini anlamıştım. Bir köylü özgürken belki çok daha ağır işler yapar, özellikle yazları bazen geceleri sabahlara kadar çalışır. Kendisi için çalışmaktadır, mantıklı bir amacı vardır... Bir *kürek* mahkûmunun zorunlu olarak çalıştığı, kendisine hiçbir yararı olmayacak *kürek* işinde olduğundan kat kat daha rahat çalışır. Bir keresinde şöyle düşünmüştüm: Bir insanı ezmek, yok etmek isteniyorsa, ona en korkunç cezayı vermek gerekir; öyle bir ceza ki, en korkunç bir caniyi bile korkudan titretsin, kendisine verilen cezayı duyar duymaz canı ürksün; bunun için ona verilecek zorunlu çalışmanın tam anlamıyla, gereksiz, anlamsız olmasını sağlamak yeterlidir... Günümüzdeki *kürek cezası* çalışması mahkûmlar için ilginç olmaktan çok uzak, can sıkıcı olsa bile, iş olarak mantıklı bir yanı da vardır: Mahkûm tuğla pişirir, toprağı kazar, sıva yapar, duvar örür. Bu işlerde bir amaç, bir anlam vardır. Mahkûm bazen kendini işine bile verir, onu başkalarından daha iyi, daha çabuk yapmaya çalışır, ustalığını göstermek ister. Ama kendisine söz gelimi, bir kovadaki suyu ötekine boşaltmak, sonra o suyu tekrar geri boşaltmak, bunu durmadan tekrarlamak, havanda su dövmek, bir toprak yığını bir yerden bir yere, sonra eski yerine durmadan taşımak gibi işler verirseniz, sanıyorum birkaç gün sonra mahkûm kendini asar, ya da sırf bu aşağılanmadan, utançtan, ıstıraptan kurtulabilmek için ölümü yegleyerek olmadık suçlar işler. Kuşkusuz, bu tür bir ceza işkenceye, öç almaya dönüşürdü ve son derece anlamsız olurdu, çünkü mantıklı bir sonuç vermezdi. Ama her zorunlu çalışmanın içinde bir ölçüde bu çeşit

bir işkence, anlamsızlık, küçük düşme, utanç olduğu için, kürek cezası da insana her çeşit özgür çalışmaya oranla çok daha acı verir.

Bununla birlikte, cezaevine kışın, aralık ayında geldiğim için beş kat daha ağır olan yaz çalışmalarının nasıl olduğu konusunda henüz bir bilğim yoktu. Bizim cezaevinde kışın devlet işi zorunlu çalışma pek yoktu. Mahkûmlar ırtış Irmağı'na, devlet malı eski mavnaları parçalamaya gidiyorlardı, atölyelerde çalışıyorlar, resmî dairelerin çatılarından fırtınaların yığıldığı karları kûrüyorlar, alçı taşı söndürüyor, öğütüyorlardı vs., vs... Kışın günler kısaydı. Çalışma hemen bitiyordu. Cezaevine erken dönüyorduk. Kendi özel işleri olmasaydı mahkûmlar ne yaparlardı? Ne var ki, mahkûmların yalnızca üçte birinin özel işi vardı. Geri kalanlar boş boş oturuyor, cezaevinin öteki koğuşlarında avare avare dolaşıyor, birbirlerine küfürler ediyor, çeşitli entrikalar çeviriyor, olaylar çıkarıyor, ellerine bir miktar para geçmişse, içip sarhoş oluyorlardı. Geceleri de kalan son gömleklerini kumara veriyorlardı. Bütün bunlar can sıkıntısından, boşluktan, yapacak birşeyleri olmadığından. Zamanla anladım ki, kürek mahkûmları için özgürlüklerinin ellerinden alınmasından, zorunlu çalıştırılmalarından çok daha güçlü başka bir ıstırap daha vardır. Sözünü ettiğim bu ıstırap zorunlu bir arada bulunmaktır. Bir arada bulunmak başka yerlerde de söz konusudur kuşkusuz. Ama cezaevindekiler bir arada bulunmak istemeyen insanlardır. Sanıyorum bizim cezaevinde her mahkûm, kuşkusuz büyük ölçüde bunun bilincinde olmadan, aynı ıstırapı çekiyordu.

Yemekler de yeterli gelmişti bana. Mahkûmlar Avrupa Rusya'sındaki askerî ceza bölüklerinde bile böyle yemek verilmediğini söylüyorlardı. Bu konuda bir şey söyleyemeyeceğim: Oralarda bulunmadım çünkü. Bunun yanında birçok mahkûmun özel yemek yiyebilme olanağı vardı. Bölgede sığır etinin yarım kilosu bir kapik, yazın üç kapikti. Özel yemek yiyebilenler yalnızca ceplerinde her zaman parası olanlardı. Mahkûmların çoğunluğu karavanadan yiyordu. Bununla birlikte mahkûmlar yemeklerin iyi olduğunu söylerken yalnızca ek-

mekten söz ediyorlardı. Özellikle de ekmeğin adam başına ölçülü değil, topluca verildiğini övüyorlardı. Ekmeğin ölçülü verilmesi ürkütüyordu onları. Öyle olsaydı mahkûmların üçte biri aç kalırdı çünkü. Oysa şimdi ekmek herkese yetiyordu. Ekmeğimiz çok lezzetliydi ve kentte ün yapmıştı. Bunun cezaevinin fırınının yapısından ileri geldiği söyleniyordu. Lahana çorbası tatsız tuzsuzdu. Çorba topluca büyük bir kazanda pişiriliyordu. İçine biraz bulgur atıyorlardı, o kadar. Ayrıca hafta içinde daha da sulu, yavan oluyordu. Çorbanın içindeki sürüyle tahta kurusundan ise dehşete kapılıyordum. Mahkûmların bu tahta kurularına aldındıkları yoktu.

İlk üç gün çalışmaya götürmediler beni, her yeni gelene uygulanan bir şeymiş bu: Yol yorgunluğu için dinlenmemiş. Ama geldiğim ertesi günü prangalarımın değiştirilmesi için cezaevi dışına çıkmam gerekti. Prangalarım yönetmeliğe uygun değilmiş, halkaları birbirine geçememiş, mahkûmların bu çeşit prangalar için dedikleri gibi, “şangır şungurmuş”. Bu çeşit prangalar giysinin üstüne takılıyordu. Yönetmelik gereği kürek mahkûmlarına takılan prangalar ise çalışmaya engel olmayacak biçimdeydi. Halkalardan değil, birbirine üç halkayla birleştirilmiş, aşağı yukarı parmak kalınlığında üç demir çubuktan oluşuyordu. Pantolonun altından takılmaları gerekiyordu. Orta halkaya bir kemer bağlanıyor, o kemer sonra gömleğin üzerine takılan bel kayışına bağlanıyordu.

Koğuşta ilk sabahımı anımsıyorum. Dış kapının bitişiğindeki nöbetçi binasında kalk trampeti çaldı, on dakika sonra da nöbetçi çavuş, koğuşların kapılarının kilitlerini açmaya başladı. Herkes uyanmıştı. Altıklık içyağı mumunun soluk ışığında mahkûmlar tahta ranzalarından soğuktan titreyerek kalktılar. Çoğunluğu uyku sersemliğini üzerinden atamamıştı. Hiç konuşmuyorlardı. Suratları asıktı. Esniyorlar, geriniyorlar, dıgılanmış alınlarını buruşturuyorlardı. Bazıları haç çıkarıyor, bazıları birbirine bağırıp çağırıyordu. Boğucu hava dayanılır gibi değildi. Kapı açılır açılmaz taze kış havası içeri doldu, içerideki buharlı havayı koğuşun içinde döndürerek yükseltti. Mahkûmlar su dolu kovaların başında topluştular. Maşrapayı sıray-

la alıyor, ağızlarını suyla dolduruyorlar, sonra o suyla ellerini yüzlerini yıkıyorlardı. Suyu akşamdan paraşnik hazırlamış oluyordu. Her koğuştaki mahkûmlarca seçilmiş, paraşnik dedikleri, koğuştaki sorumlusu bir mahkûm vardı. Paraşnikler çalışmaya gitmezlerdi. Görevleri koğuştaki temiz ve düzenli tutmak, ranzaları, yerleri sabunlu suyla yıkamak, fırçalamak, gece fıçı-sını boşaltıp geri getirmek, sabah yıkanmak, gündüz ise içmek için iki kova temiz su getirmektir. Tek masrapa olduğu için masrapa kavgası hemen başlamıştı.

Uzun boylu, asık suratlı, zayıf, kazınmış kafasında tuhaf şişlikler olan esmer bir mahkûm önündeki kırmızı yüzünde neşe okunan şişman, kısa boylu mahkûmu itelerken şöyle diyordu:

– Nereye sokuluyordun be, köpek suratlı herif! Sıranı beklesene!

– Ne diye bağıırıyorsun be! Sırasını bekleyenlere para veriyorlar, biliyorsun. Sen şöyle çekil bakalım! Direk gibi dikildin orta yerde. Çocuklar, şuna bakın hele, adammış gibi konuşup duruyor...

“Adammış gibi” sözü etkisini göstermiş, birçok mahkûm gülmeye başlamıştı. Koğuşun gönüllü soytarısı olduğu belli şişkonun istediği de buydu. Uzun boylu tutuklu küçümseyerek baktı ona. Kendi kendine söyleniyormuş gibi.

– Şişko sığır! diye mırıldandı. Burada çistiyak' tıkına tıkına domuz gibi şişmiş... Keyfi yerinde, perhize doğru on iki domuz yavrusu doğurur...

Sonunda kızmıştı şişko.

– Kendinin ne çeşit bir kuş olduğunu biliyor musun peki? diye bağırdı.

– Hiç olmazsa bir kuşum ben!

– Ama ne kuşu?

– Basbayağı kuş işte.

– Ama nasıl bir kuş?

– Söyledim ya basbayağı bir kuş.

– Ama ne kuşu?

Gözlerini birbirlerinin gözünün içine dikmişlerdi. Şişko hemen kavgaya girecek gibi yumruklarını sıkmış, yanıt bekliyordu. Gerçekten kapışacaklar diye bekliyordum. Benim için yepyeni bir şeydi bu, merakla izliyordum onları. Ama sonra öğrendim ki, bu tür olayların sonunda hemen hiçbir zaman kavga çıkmamış, eğlence olsun diye böyle tartışmışlar. Bütün bunlar cezaevine özgü son derece ilginç olaylardı.

Uzun boylu mahkûm, şişkonun karşısında sakın, mağrur bir tavırla dikiliyordu. Herkesin ona baktığını, vereceği yanıtla kendini küçük düşürüp düşürmeyeceğini beklediğini hissediyordu. Kendini savunması, gerçekten de bir kuş olduğunu kanıtlaması ve özellikle ne kuşu olduğunu göstermesi gerektiğini biliyordu. Karşısındakine anlatılamaz bir küçümsemeyle yan yan baktı, sanki daha da küçük düşürücü olsun diye omzunun üzerinden, karşısındaki bir böcekmiş gibi onu yukarıdan aşağı süzdükten sonra anlaşılır bir biçimde şöyle dedi:

– Efendi!..

Yani “efendi kuşu” olduğunu söylemek istiyordu. Onun bu güzel buluşu üzerine koğuştaki bir alkış yükseldi. Oyunda her bakımdan yenildiğini anlamıştı şişko. Büyük bir öfkeyle bağırды:

– Bir efendi değil, alçağın tekisin sen!

Tartışma kavgaya dönüşecekti ki, hemen araya girdiler. Koğuştaki herkes bağırırmaya başladı:

– Gevezeliği bırakın!

Koğuşun öbür ucundan birinin sesi duyuldu:

– Boşuna gırtlaklarınızı yırtacağınıza iyisi mi girişin birbiri-nize!

Bir başkası ona karşılık verdi:

– Bekle ki girişirler!.. Bizler yaman delikanlılarız, karşımıza yedi kişi çıkarsa dövüşürüz ancak...

– Doğru, ikisi de yaman... Biri yarın ekmek için gelmiş buraya, öteki de testi delisi, bir hanım, saf bir köylü karısının evinde yemiş içmiş, sonra da kırbaçlanmış zavallıyı.

Düzeni sağlamak için bizimle birlikte koğuştaki yaşayan, bu yüzden de özel bir ranzada yatan gazi er köşesinden bağırды:

– Eee! Yeter artık! Kesin şu gürültüyü!

– Suyu getirin çocuklar! Nevalid Petroviç uyandılar. Nevalid Petroviç kardeşime su getirin!

Gazi er paltosunu giyerken söylendi:

– Kardeşymiş... Nereden kardeşin oluyormuşum? Oturup bir rublelik votka mı içmişliğimiz var ki kardeşin oluyorum!

Yoklamaya hazırlanıyorduk. Hava aydınlanmaya başlamıştı. Mutfakta iğne atsan yere düşmezdi. Tutuklular koyun postundan gocuklarını giymiş, başlarında iki renk şapkaları, bir aşçının kesip dağıttığı ekmeğin başında bekliyorlardı. Aşçıları mahkûmlar seçiyordu. Her mutfakta iki aşçı vardı. Ekmek ve et kesmeleri için mutfak bıçağı onlarda duruyordu. Her mutfakta zaten tek bıçak vardı.

Şapkalı, gocuklu, kemerlerini bağlamış mahkûmlar her kôşeye ve masaların çevresine oturmuşlardı. Her an işe gitmeye hazırdılar. Bazılarının önünde kvas dolu tahta kâseler vardı. Kvasın içine ekmek doğruyorlar, öyle yiyorlardı. Gürültü patırtı dayanılmazdı. Ama bazıları köşelerde aralarında sakın sakın konuşuyorlardı. Genç bir mahkûm dişsiz, asık yüzlü bir mahkûmun yanına otururken:

– Yaşlı Antonıç'ımıza saygılar! Merhabalar! dedi.

İhtiyar dişsiz ağzında ekmeği çiğnemeye çalışırken, başını kaldırıp yanına oturana bakmadan karşılık verdi:

– Eh, şaka etmiyorsan, merhabalar!

– Sahi, Antonıç, ben seni öldü sanıyordum. İnan doğru söylüyorum.

– Olmaz, önce sen öl, sonra ben öleceğim.

Gidip ikisinin yanına oturdum. Sağımda sakın görünüşlü iki mahkûm konuşuyordu. Birbirlerine karşı üstünlüklerini kanıtlamaya çalıştıkları belliydi. Biri şöyle diyordu:

– Kimse benim bir şeyimi çalamaz... İnanır mısın biraderim, ben birşeyler çalmamak için zor tutuyorum kendimi.

– Benim de çalamaz... Bir şeyime dokunanı yakanım.

– Nasıl yakarmışsın? Altı üstü bir mahkûmsun! Başka bir adımız mı var sanki... Adam soyar soğana çevirir seni, dönüp bir selam bile vermez. Benim üç beş kapağım bile yürütüldü burada biraderim. Geçen gün biri buraya geldi. Zaten nereye

saklanacaksınız ki adamdan? Kasap Fedka'ya asılmaya başladı. Forstadt'ta² evi var. Daha sonra intihar eden pis Yahudi Solomon'dan satın almıştı onu...

– Biliyorum. Önceki yıl bizde meyhanecilik yapmıştı. Takma adı karanlık meyhaneci Grişa idi.

– Yok, değil, yanlış hatırlıyorsun. O dediğin başka bir meyhaneciydi.

– Ne demek yanlış hatırlıyorsun! Her şeyi sen mi bilirsin yani! Dilediğin kadar tanık gösterebilirim sana...

– Göster bakalım! Kendini ne sanıyorsun sen?

– Ne mi sanıyorum? Kaç kere hakkından geldim senin, hâlâ kendini ne sanıyorsun diye soruyorsun!

– Hakkımdan mı gelmişsin? Benim hakkımdan gelebilecek adam daha anasından doğmadı. Buna kalkışan biri vardı, o da şimdi toprağın altında.

– Uyuz herif, sen de!

– Sibirya akrebi ısırır sen!

– Senin kafanı da bir Türk kılıcı uçursun!..

Daha sonra küfürleşmeye başladılar. Etraftan bağırانlar oldu:

– Hey!.. Kesin artık! dışarıda yaşamasını beceremediniz, burada güzelim ekmeginizi yiyin, oturun oturduğunuz yerde...

Hemen kestiler seslerini. Küfürleşmeye, "ağız dalaşına" izin vardı. Bu onlar için bir çeşit eğlenceydi de. Ama iş kavgaya varacak gibi olunca her zaman izin vermiyorlardı buna. Düşmanlar ancak özel durumlarda kavga edebiliyorlardı. Kavga binbaşıya rapor ediliyordu. O zaman soruşturma başlıyor; binbaşı kendi gelip olayla ilgileniyordu. Sözün kısası, olay herkes için kötü sonuçlanıyordu. İşte bu yüzden kimsenin kavga etmesine izin vermiyorlardı. Ayrıca, düşmanlar daha çok eğlenmek, konuşma alıştırmaları yapmış olmak için küfürleşiyorlardı. Kimi zaman tutamazlardı kendilerini, öfkelerini frenleyemezlerdi. O zaman iş çığırından çıkacak gibi olurdu... Birbirlerinin üzerine ha atıldılar, ha atılacaklar diye beklerdiniz. Ama sonunda beklenen olmazdı. Son anda durulurlardı. İlk zamanlar bütün bun-

lar çok şaşırtmıştı beni. Cezaevindeki konuşmaların en olağanını özellikle anlattım burada. İnsanların zevk için nasıl küfürleştiklerini, bunda nasıl bir eğlence, nasıl bir hoşluk, bir konuşma alıştırmaları bulduklarını önceleri aklım almıyordu. Bu arada gururlanma isteğinin de unutulmaması gerekir kuşkusuz. Küfür ustalarına büyük saygı gösteriliyordu.

Daha geldiğim ilk günün akşamı mahkûmların bana ters ters baktıklarını fark etmiştim.

Birkaç kötü niyetli bakış dikkatimi çekmişti. Oysa öteki mahkûmlar yanımda para olduğunu düşündükleri için çevremde dolaşıp duruyorlardı. Hemen benimle ilgilenmeye başlamışlardı. Yeni prangaları nasıl kullanacağımı anlatıyorlardı bana. Cezaevinin bana verdiği eşyaları, yanımda getirdiğim birkaç iç çamaşırımı koymam için (kuşkusuz para karşılığında) kilitli bir sandık bulup getirdiler bana. Ertesi gün de çaldılar onu, gidip içkiye verdiler. Onlardan biri sonra, (her ne kadar her fırsatta birşeylerimi çalmayı sürdürse de) en sadık adamım oldu. Hiç sıkılmadan, neredeyse bilinçsizce, bu onun bir göreviymiş, bunun için ona kızılıamazmış gibi yapıyordu bunu.

Bununla birlikte, kendi çayımın olması gerektiğini, bir çaydanlık edinmemin hiç de fena olmayacağını anlattılar bana. Bir başkasının çaydanlığını getirip geçici olarak bana verdiklerinde bir aşçı da önerdiler bana. Yemeğimi ayrı yemek istiyorsam, erzağımı da kendim alacaksam bu aşçı ayda otuz kapağa bana istediğim yemeği pişirecekti... Anlaşılacağı üzere, borç para almaya başlamışlardı benden. Daha ilk günümde her biri üçer kez gelip para almıştı benden.

Eski soylu kişilere kürek mahkûmları iyi gözle bakmıyorlardı.

Onların her şeylerinin ellerinden alındığına, öteki mahkûmlarla tam anlamıyla eşit durumda olduklarına bakmadan, mahkûmlar hiçbir zaman onları arkadaşları olarak benimsemiyorlardı. Dahası, bu bilinçli bir önyargı falan değildi. Tam anlamıyla içten, kendiliğinden bir davranış biçimiydi. Buraya düştüğümüz için bizi alaya almayı pek sevmelerine karşın, onların gözünde hâlâ birer soyluyduk.

– Evet canım, o kadarı yeter sana! Şimdi dinlen biraz bakalım! Pyotr bir zamanlar Moskova’da efendiydi, şimdi burada iplik büküyor bizim Pyotr...

Bu çeşit daha bir sürü alaylı sözler.

Onlardan gizlemeye çalıştığımız acılarımızdan haz duyuyorlardı. Başlangıçta, çalışmalar sırasında, onlar kadar güçlü olmadığımız, onlara yeterince yardımcı olamadığımız için çok sitem ediyorlardı bize. Halkın (özellikle buradaki halkın) güvenini kazanmak, ona kendini sevdirmek kadar zor bir şey yoktur.

Kürek cezasına çarptırılmış birkaç soylu vardı burada. Önce, beş Polonyalı. Onlardan ileride özel olarak söz edeceğim. Kürek mahkûmları hiç sevmiyorlardı onları. Bizleri, Rusya’dan gelmiş soyluları bile daha çok seviyorlardı. Polonyalılar (yalnızca politik suçlularından söz ediyorum) onlara karşı kibar, ince davranıyorlar, ama abartılı bir biçimde onlardan uzak duruyorlardı. Mahkûmlardan iğrendiklerini bir türlü saklayamıyorlardı. Mahkûmlar da farkındaydı bunun ve onlar da aynı şekilde karşılık veriyorlardı onlara.

Ancak iki yıl sonra bazı kürek mahkûmlarının yakınlığını kazanabilmiştim. Ama sonunda büyük bir çoğunluğu nihayet sevmeye başlamıştı beni, “iyi adam” olduğumu söylemeye başlamıştı.

Benden başka dört Rus soylusu daha vardı. İçlerinden biri adi, aşağılık bir yaratıktı. İnanılmaz derecede bir ahlaksız, meslekten bir ispiyoncu, bir hafiyeydi. Daha cezaevine gelmeden ününü duymuştum ve ilk günden her türlü ilişkiyi kesmiştim onunla. Bir diğeri daha önce sözünü ettiğim baba katiliydi. Üçüncüsü Akim Akimic’ti. Bu Akim Akimic kadar tuhaf adam ömrümde çok az gördüm. Belleğimde derin bir iz bırakmıştır. Uzun boylu, sıska, kafası pek çalışmayan, son derece cahil, her şeyi uzun uzun eleştiren ve bir Alman gibi titiz biriydi. Kürek mahkûmları alay ediyorlardı onunla. Ama bazıları onun eleştirilerinden, titizliğinden, saçmalamalarından hoşlanmadıkları için ondan uzak bile duruyorlardı. Buraya ilk geldiği günden başlayarak onlara kendi eşitleriymiş gibi davra-

nıyor, onlarla küfürleşiyor, dalaşıyordu. Son derece dürüst bir insandı. Bir haksızlık yapıldığını görünce, olay onu ilgilendirmese bile hemen öne atılırdı. Aşırı derecede saftı: Söz gelimi, mahkûmlarla tartışırken bazen hırsızlık yaptıkları için sitem ederdi onlara ve ciddi ciddi, hırsızlık yapmamalarını öğütlerdi. Kafkas ordusunda asteğmenmiş. İlk günden ahbab olduk. Bana öyküsünü anlattı. Kafkasya'ya piyade alayına subay adayı olarak atanmış. Uzun süre her ağır işe onu koşturmuşlar; sonunda subaylığa terfi ettirmişler, sonra da bir kaleye komutan atamışlar. Yakındaki bir kalenin komutanı gece kalesine saldırı düzenleyip kalesini yakmak istemiş, ama başaramamış. Akim Akimîç kurnazlık etmiş, kalesine saldıranın kim olduğunu bilmiyormuş gibi yapmış. Olay ayaklanmacıların üzerine yıkılmış. Bir ay sonra Akim Akimîç prensi bir dost gibi kalesine konuk olarak davet etmiş. Prens bir şeyden kuşkulandıktan gelmiş. Akim Akimîç birliğini toplamış. Birliğin ortasında prensin suçunu yüzüne vurmuş. Kale yakmanın çirkin, utanılacak bir şey olduğunu söylemiş kendisine. Sonra barış sever bir prensin nasıl davranması gerektiği üzerine uzun uzun nasihat etmiş ona, daha sonra da kurşuna dizdirmiş, arkasından zaman geçirmeden durumu ayrıntılarıyla komutanlığa bildirmiş. Bunun için yargılamışlar onu, ölüm cezasına çarptırmışlar, ama kararı hafifletmişler, on iki yıllığına Sibiry'a'ya ikinci dereceden küreğe yollamışlar. Yanlış yaptığını kabul ediyordu. Bunu prensi kurşuna dizdirmeden önce de bildiğini, onu mahkemeye vermesi gerektiğini söylüyordu. Ne var ki, bunları bildiği halde, suçunun ne olduğuna bir türlü aklı almıyor gibiydi. Benim itirazım üzerine şöyle karşılık verdi bana:

– İnsaf yani! Kalemî ateşe vermemiş miydi? Bunun için teşekkür mü edecektim ona yani?

Ancak, mahkûmlar Akim Akimîç'in garipliklerini alaya alsalar da, titizliğinden, becerikliliğinden ötürü saygı duyuyorlardı ona.

Her türlü iş geliyordu elinden. Marangozdu, ayakkabı tamircisiydi, yaldızcıydı, çilingirdi... Bütün bu meslekleri cezaevinde öğrenmişti. Her şeyi kendi kendine öğrenmişti: Bir işi

öğrenmesi için bir kez görmesi yetiyordu. Çeşitli sandıklar, sepetler, fenerler, çocuklar için oyuncaklar yapıyor, sonra kentte satıyordu. Böylelikle az da olsa para geçiyordu eline, bu parayla hemen gidip kendine iç çamaşırını, daha yumuşak yastıklar, katlanır bir şilte satın alıyordu. Benimle aynı koğuştaki kalıyordu ve kürek mahkûmiyetimin ilk günlerinde bana çok yardımcı olmuştu.

Mahkûmlar çalışmaya gitmek için cezaevinden çıkmadan önce nöbetçilerin önünde ikili sıra oluyorlardı. Silahları dolu koruma görevlisi erler sıranın önünde ve arkasında yerlerini alıyorlardı. Sonra mühendis subay, planlama görevlisi ve işlerin yürütülmesinden sorumlu küçük rütbeli birkaç mühendis daha geliyordu. Planlama görevlisi mahkûmları sayıyor, onları grup grup, gitmeleri gereken yerlere gönderiyordu.

İlk gün beni bir grup mahkûmla birlikte mühendislerin atölyesine gönderdiler. Burası geniş bir avlunun ortasında alçak tavanlı taş bir yapıydı. İçerisi araç gereç doluydu. İçeride bir demirci ocağı, bir marangozhane, bir boyahane vs. vardı. Akim Akimich her zaman buraya geliyor, boyahanede çalışıyor, boyalar için yağ kaynatıyor, boyalar hazırlıyor, masaları, mobilyaları ceviz ağacından yapılmış görünümünü vererek boyuyordu.

Prangalarımın takılmasını beklerken Akim Akimich'la cezaevindeki ilk günümün izlenimlerinden söz etmeye başlamıştık.

– Haklısınız efendim, dedi, soyluları sevmiyorlar. Özellikle de siyasileri. Ellerinden gelse çiğ çiğ yiyecekler onları. Yanlış bir şey. Bir kere, siz başka, onlar başkasınız. Onlara hiç benzemiyorsunuz. Sonra, zamanında onlar ya esnaftı, ya da asker. Şimdi söyler misiniz, nasıl sevsinler sizi? Size bir şey söyleyeyim mi, yaşam hiç de kolay değil burada. Ama Rusya'daki askerî cezaevlerinde daha da beterdir... Oradan gelenler var burada, bizim cezaevini öve öve bitiremiyorlar. Adamlar cehennemden cennete gelmişler sanki. Çalışmak sorun değil efendim. Oradaki birinci sınıf mahkûmların başındakiler asker kökenli değilermiş efendim. Anlattıklarına bakarsanız, hiç değilse bizim buradakiler gibi davranmıyorlarmış. Bir sürgünün kendi evinde kalabildiğini söylüyorlar. Ben orada bulunma-

dım, ama öyle söylüyorlar. Başlarını da tıraş etmiyorlarmış. Mahkûm giysisi de giymiyorlarmış. Ama kim ne derse desin bizde mahkûm giysisi giymek, tıraş olmak gene de iyi bir şey. Hiç değilse bir düzen içindesiniz. Böylece göze hoş gelen bir bütünlük sağlanmış oluyor. Ama onlar sevmiyorlar bunu. Oysa kendileri de ayak takımından başka bir şey değiller! Biri asker olmak zorunda biri asker çocuğu, biri Çerkez, öteki dinsizin teki, bir başkası ailesini, çoluk çocuğunu köyünde bırakmış dini bütün bir köylü, bir başkası Yahudi, bir başkası Çingene, birinin nereden geldiği belli değil... Hepsi de ne pahasına olursa olsun, bir arada güzel güzel geçinmek, birbiriyle anlaşmak, yemeklerini bir kaptan yemek, aynı ranzada yatmak zorunda. Senin bileceğin bir şey bu: Birşeyleri ancak çevrendekilerden gizli yiyebilirsin, paranı çizmenin içinde saklayabilirsin, ne dersen de, ne yaparsan yap, gene de cezaevindesin... İstesen de istemesen de arada bir kötü düşünceler gelir aklına.

Bütün bunlar bildiğim şeylerdi. Benim ondan asıl öğrenmek istediğim, binbaşının nasıl biri olduğuydu. Akim Akimî hiç bir şeyi saklamadı benden, anımsıyorum, öğrendiklerim hiç de iç açıcı şeyler değildi, bende kötü bir izlenim bırakmıştı.

Oysa daha iki yıl onun komutan olduğu cezaevinde yaşamam gerekecekti. Akim Akimî'nin bana onunla ilgili anlattıklarının hepsi doğru çıkmıştı. Yalnızca bir farkla: Yaşanan izlenimler her zaman, yalnızca anlatılanlardan edinilen izlenimlerden daha güçlü, etkileyici oluyordu. Korkunç biriydi binbaşı. Özellikle, böyle bir insanın iki yüz kişi üzerinde sınırsız yetkiye sahip olması nedeniyle korkunç biriydi. Yaradılış olarak derbeder, kötü biriydi, hepsi o kadar. Mahkûmları doğal düşmanları gibi görüyordu. İşte onun ilk ve en büyük yanlışı buydu. Gerçekten de birtakım yetenekleri yok değildi. Bunların arasında iyi olanları da vardı, ama onda bu iyi yetenekler bile bozulmuş, kötülemişti. Geceleri bile bazen deli gibi dalıyordu koğuşlara, bir mahkûmun sol yanına dönmüş, ya da sırtüstü uyuduğunu görürse sabah cezaya çağırıyordu onu. "Emrettiğim gibi sağ yanına dönük niçin uyumuyorsun bakayım?" Cezaevinde nefret ediyorlardı ondan, veba gibi de korkuyor-

lardı. Kıpırmızı, hırçın görünümlü bir yüzü vardı. Herkes onun emir eri Fedka'nın etkisi altında olduğunu biliyordu. En çok kaniş cinsi köpeği Trezorka'yı seviyordu. Trezorka hastalandığında üzüntüsünden ne yapacağını şaşırıyordu. Hastalanan öz oğluymuş gibi, başında hüngür hüngür ağladığını; her zaman olduğu gibi, veterinerle kavga ettiğini, adamı kovduğunu; sonra Fedka'dan, mahkûmların arasında kendi kendini yetiştirmiş bir baytarın olduğunu, hayvanları başarıyla iyileştirdiğini duyunca hemen onu çağırttığını söylüyorlardı. Şöyle bağıırıyormuş mahkûma:

– Kurtar onu! Trezka'mı iyi et, istediğin kadar para vereceğim sana!

Bu mahkûm Sibiryalı bir köylüydü. Kurnaz, zeki, akli başında ve gerçekten iyi bir baytardı. Ama öte yandan tam bir mujik... Aradan çok zaman geçtikten sonra, her şey unutulmuştu ki, binbaşının evine gidişini mahkûmlara şöyle anlatıyordu:

– Baktım Trezorka, Allah'ın köpeği divanda yatmıyor mu... Başının altında da sakız gibi bir yastık... Hayvanda iltihaplanma olduğunu anladım. Birazcık kanını alsam iyileşecekti hayvan. Vallahi doğru söylüyorum! O anda kendi kendime şöyle düşündüm: “Ya sonra iyi olmaz da ölürse?” Binbaşıya döndüm “Evet efendim, çok geç haber vermişsiniz bana. Beni dün ya da önceki gün çağırmış olsaydınız köpeğinizi iyi edebilirdim. Ama artık bir şey gelmez elimden...”

Ölmüştü Trezorka.

Bizim binbaşayı nasıl öldürmek istediklerini de ayrıntılarıyla anlatmışlardı bana. Cezaevinde bir mahkûm varmış. Birkaç yıldır bizim cezaevindeymiş. Son derece uysal biriymiş. Hemen hiçbir zaman kimseyle konuşmazmış. Mahkûmlar bir çeşit meczup sayarlarmış onu. Okuma yazması varmış, son bir yıldır da gece gündüz sürekli *İncil* okuyormuş. Herkes uykuya daldıktan sonra gece yarısı kalkar, bir kilise mumu yakıp büyük Rus sobasının üstüne çıkar, *İncil*'i açıp sabaha kadar okurmuş. Bir gün gidip çavuşa artık çalışmak istemediğini söylemiş. Durumu binbaşıya bildirmişler. Binbaşı öfkesinden küplere binmiş, hemen cezaevine koşmuş. Mahkûm daha önce

hazırladığı tuğlayı ona fırlatmış, ama isabet ettirememiş. Yakalamışlar onu, yargılayıp cezalandırmışlar. Her şey çabucak bitivermiş. Üç gün sonra hastanede ölmüş mahkûm. Ölürken, kimsenin kötülüğünü istemediğini, bunu yalnızca acı çekmek için yaptığını söylemiş. Ama hiçbir dinsel gruba bağlı değilmiş. Cezaevinde saygıyla anıyorlardı onu.

Sonunda yeni prangamı taktılar. Bu arada atölyeye peş peşe birkaç çörek satıcısı kız gelmişti. Bazıları çok küçük kız çocuklarıydı. Genç kızlık çağına kadar genellikle çörek satmak için gelirlerdi cezaevine. Anneleri pişirir, onlar satarlardı. Genç kız olunca da gelmeyi sürdürürlerdi, ama bu kez yanlarında çörek olmadan. Hemen her zaman görülen bir şeydi bu. Aralarında genç kızlık çağını geride bırakmış olanlar da vardı. Çöreğin tanesi yarım kapıktı. Mahkûmlar hemen hemen hepsini satın alıyorlardı.

Saçı başı ağarmış, ama yanaklarından kan damlayan marangoz bir mahkûmu çörek satan kızlara sarkıntılık ederken görmüştüm. Kızların gelmesine yakın, boynuna kırmızı bir mendil bağlamıştı. Yüzü çiçek bozuğu şişman bir köylü kadın çörek sepetini marangozun tezgahının üzerine koydu. Konuşmaya başladılar. Marangoz mutlu bir biçimde gülümseyerek:

– Dün niçin gelmedin? diye sordu.

Kadının her yanı oynuyordu.

– Yok canım! dedi. Geldim, yoktunuz, bir yere çağırmışlar sizi.

– Evet, hepimizi çağırdılar. Yoksa her zaman yerimizde oluruz... Önceki gün sizinkiler beni görmeye geldi.

– Kimler?

– Maryaşka vardı, Havroşka, Çekunda, Bir kapiklik vardı...

Akim Akimic'a sordum:

– Ne iştir bu? Yoksa?..

Akim Akimic bakışını yere indirip (son derece temiz bir insandı) sorumu şöyle yanıtladı:

– Eh işte, oluyor birşeyler efendim...

Evet, oluyordu, ama çok seyrek ve büyük zorluklarla... Söz gelimi, genelde bir fırsatını bulup içenlere oranla, cezaevindeki yaşam koşullarının ağırlığına karşın, bu işin daha çok isteklisi

vardı. Kadınlara ulaşmak zordu. Zaman bulacaktınız, buluşacak yer kararlaştıracaktınız, buluşma saati ayarlayacaktınız, (en zor olanı da) yalnız kalmayı sağlayacaktınız, göz yummaları için nöbetçileri görecektiniz (bu daha da zordu), genel olarak, duruma göre, avuç avuç para harcayacaktınız. Bunun yanında, daha sonraları bazı aşk sahnelerine tanık olmadım da değil. Anımsıyorum, bir yaz günü üç kişi Irtuş Irmağı kıyısında bir hangarda tuğla fırınına yakmaya çalışıyorduk. Nöbetçiler iyi çocuklardı. Bir süre sonra mahkûmların deyimiyle iki "suflör" girdi içeri.

Uzun süredir onların gelmesini bekleyen mahkûm:

– Nerede kaldınız be? diye karşıladı onları. Zverkovlar'da mıydınız yoksa?

Kızlardan biri neşeli bir tavırla:

– Ne kalması? dedi. Saksaganın işi uzun sürdüyse suç benim mi?

Dünyanın en iğrenç, en pis kızıydı bunu söyleyen. Çekunda dedikleri buydu. Yanındaki de "bir kapiklik". Onu anlatmak için ise sözcükler yetersiz kalır.

Yaşlı çapkın bu kez bir kapikliğe döndü:

– Uzun zamandır görüşemiyoruz sizinle. Ne o, zayıflamışsınız sanki?

– Olabilir. Eskiden bayağı tombuldum, şimdi iğne ipliğe döndüm.

– Hâlâ askerlere mi gidiyorsun?

– Bizimle ilgili ne kötü şeyler yetiştiriyorlar size? Öyle olsa bile ne çıkar? Asker karısı olabilsem daha ne isterdim!

– Bırakın onları, bizi sevin siz. Bizde para var...

Tamamlamak için kafası tıraşlı, ayağında prangalar, ceketi iki renk, ayrıca nöbetçilerin denetiminde olan o zamparayı getirin gözünüzün önüne.

Cezaevine dönebileceğim söylenince Akim Akimîç'la vedalaşıp bir nöbetçi eşliğinde koğuşa gittim. Öteki mahkûmlar da dönmüşlerdi. İşten ilk dönenler her zaman belirli bir iş olanlar oluyordu. Bir mahkûmun kendini işine vererek çalışmasını sağlamak için tek yol ona belirli bir iş vermektir. Kimi zaman bu iş çok ağır, normalin iki katı bile olsa mahkûmlar kendile-

rine verilen belirli işi akşam yemeğini haber veren trampet sesinin duyulmasından çok önce bitiriyorlardı. Görev olarak kendilerine verilen işi bitirdiklerinde herhangi bir zorlukla karşılaşmadan koğuşlarına dönebiliyorlardı. Kimse daha çalış, demiyordu onlara.

Akşam yemeği topluca yenmiyordu. Önce gelen yemeğini yiyordu. Hem yemekhane de hepsinin bir anda yemek yemesi için yeterince geniş değildi. Lahana çorbasından yiyecek oldum, ama alışık olmadığım için yiyemedim. Kendime çay yaptım. Masanın bir ucuna oturduk. Benim gibi soylu sınıfından bir arkadaşım vardı yanımda.

Mahkûmlar yemekhaneye girip çıkıyorlardı. Çok boş yer vardı. Henüz herkes yemeğe gelmemişti. Beş kişilik bir grup gelip büyük masaya oturdu. Aşçı iki tas lahana çorbası koydu önlerine, masaya kocaman bir tava da kızarmış balık bıraktı. Grup bir şeyi kutluyordu ve balığı özel yaptırmışlardı. Yan yan bize bakıyorlardı. Bir Polonyalı geldi, onların yanına oturdu.

Uzun boylu bir mahkûm yemekhaneye girdi, oradakileri gözden geçirdikten sonra yüksek sesle bağırdı:

– Burada değildim ama, ne olup bittiğinden haberim var!

Elli yaşlarında, ince yapılı, adaleli biriydi. Yüzünde kurnaz, aynı zamanda neşeli bir ifade vardı. Özellikle kalın, sarkık alt dudacı dikkati çekiyordu. Yüzüne çok komik bir hava veriyordu bu dudacı. Özel yemeklerini yiyen grubun yanına otururken:

– Merhabalar çocuklar! diye ekledi. Ne o, selam sabah yok mu? Kursklu dostlarım benim! Yemeğiniz de pek nefismiş hani! Konuğunuza yer açın bakalım!

– Biz Kursklu falan değiliz biraderim.

– Tombovsklu musunuz yoksa?

– Tombovsklu da değiliz. Sana verecek bir şeyimiz yok biraderim. Git zengin birini bul kendine, ondan otları.

– Kardeşlerim, bugün yiyecek bir şeyim yok, karnım da zil çalıyor; o dediğiniz zengin nerede şu anda?

– Bak Gazin zengin işte, git ona yanaş.

– Gazin'den fayda yok bana biraderlerim, bugün bütün parasıyla içki almış. Cebinde hiç parası kalmadı.

Gruptan bir başkası söze karıştı:

– Gene de en azından yirmi rublesi vardır. Biliyorsunuz arkadaşlar, meyhanecilik iyi para getiriyor.

– Ne yani, konuk kabul etmiyor musunuz? O zaman biz de devletin verdiği yemeği yeriz.

– Bak orada çay var, oraya git. Beyler çay içiyorlar.

Köşede oturan bir mahkûm (o zamana kadar hiç söze karışmamıştı) canı sıkkın:

– Ne beyleri? diye seslendi. Burada bey falan yok! Birimiz neyse hepimiz oyuz!

Kalın dudaklı mahkûm bizden yana dostça bakarak:

– Bir bardak çay olsaydı ne güzel giderdi, dedi. Ama istemeye sıkılıyorum! Gururlu insanlarız bizler!

Mahkûmu masamıza davet ettim:

– İstiyorsanız buyurun, size çay ikram edeyim. İster misiniz? Kalkıp yanımıza geldi.

– İster misiniz de ne demek? Elbette isterim!

Asık yüzlü mahkûm:

– Şuna bakın, dedi. Evinde lahana çorbasını tahta kürekle yiyen adam şimdi burada kalkmış çay içiyor. Beylerin çayına ortak oluyor.

– Burada hiç kimse çay içmiyor mu yoksa? diye sordum ona. Ama soruma yanıt vermeyi gerekli görmedi.

– Hah çörekler de geldi işte. Çörekçiye de ağırlayın bakalım.

Çörekler gelmişti. Cezaevi içinde çörek satan genç bir mahkûm bir bağ çörekle girmişti yemekhaneye. Çörekleri pişiren kadın sattığı her on çörek karşılığında bir çörek veriyordu ona. Genç mahkûm bu çöreklerden kazandığı parayla akşam yemeğini çıkarıyordu. Yemekhaneye girdiğinde bağırıyordu:

– Çörek var, çörek! Moskova çörekleri bunlar, sıcak sıcak! Benim de canım çekiyor ama para yok ki yiyeyim. Hadi çocuklar, bir tane kaldı, kimin anası vardı?

Onun ana sevgisinden söz etmesine mahkûmlar gülüştüler. Birkaç çörek aldılar ondan. Genç çörekçi bağırmaya devam ediyordu:

– Bakın çocuklar, Gazin bugün ipin ucunu kaçırdı! Vallahi

doğru söylüyorum! O ne zaman dağıtacak olsa Sekizgöz çıkagelir...

– Saklarlar onu. Sahi çok mu sarhoş?

– Hem de nasıl! Sağa sola saldırıyor...

Yakınımda oturan Polonyalı'ya sordum:

– Kimden söz ediyorlar?

– Mahkûm Gazin'den. İçeride votka ticareti yapıyor. Biraz para kazanınca hemen içmeye başlar. Çok hain, alçak herifin tekidir. Ama ayıkken iyidir, sakindir. Sarhoş olunca sapıtır. Bıçakla saldırır insanların üstüne. Sonra yatıştırırlar onu...

– Nasıl yatıştırırlar?

– On mahkûm birden saldırır üzerine, uysallaşana kadar güzel bir sopa çekerler ona, yani yarı ölü duruma gelene kadar... Sonra götürüp ranzasına atarlar, üstünü örterler.

– Ama öyle döverken öldürebilirler de onu, değil mi?

– Başkası olsa ölür zaten, ama o ölmez. Acayip bir kuvvet vardır onda. Buradaki en güçlü ve sağlam yapılı mahkûm odur. Ertesi sabah sapasağlam kalkar.

Polonyalı'yı sorguya çekmeyi sürdürüyordum:

– Lütfen söyler misiniz, şurada oturanlar özel yemek yiyorlar, bense çay içiyorum. Ama gene de ters ters bakıyorlar bana, sanki benim içtiğim çayı çekemiyorlarmış gibi. Ne demek oluyor bu?

– Bunun nedeni çay değil, diye karşılık verdi Polonyalı. Onlara benzemediğiniz, bir soylu olduğunuz için kızıyorlar size. Çoğu size çatmayı çok ister. Sizi küçük düşürmeye, size hakaret etmeye can atarlar. Burada sizi üzecek daha çok şeyle karşılaşacaksınız. Sizler için ağır bir yaşam söz konusudur burada. Bizler için ise her bakımdan sizinkine oranla çok daha ağır. Buna alışmak için çok soğukkanlı olmak gerek. Burada çoğu zaman çoğu kimse çay içtiği, özel yemek yediği halde, içtiğiniz çay için, yediğiniz özel yemek için daha çok tatsız olayla karşılaşacaksınız. Onlar özel yemek de yiyebilirler, çay da içebilirler, ama siz, hayır...

– Böyle dedikten sonra masadan kalktı Polonyalı. Birkaç dakika sonra da söylediklerinin doğruluğu anlaşıldı.

III. İLK İZLENİMLER

M-ski (benimle konuşan Polonyalı) dışarı daha yeni çıkmıştı ki, zilzurna sarhoş Gazin daldı yemekhaneye.

Sarhoş mahkûm, güpegündüz, hem de iş günü, herkesin işte olması gerektiği bir saatte, her an cezaevine gelmesi ihtimali olan son derece sert bir komutan varken, sürekli olarak cezaevinde bulunan astsubay varken, nöbetçiler de, savaş gazileri de varken; sözün kısası, bütün bu olumsuz koşullara karşın, cezaevi yaşamıyla kafamda oluşmakta olan tüm izlenimleri altüst etmişti. Benim için ilk zamanlar öylesine anlaşılmaz olan bu tür gerçekleri kendime açıklayabilmem için cezaevinde oldukça çok zaman geçirmem gerekecekti.

Mahkûmların her zaman kendi özel işlerinin olduğunu, bu işlerin cezaevi yaşamı için gerçek bir gereksinim olduğunu; ayrıca bu gereksinim dışında, mahkûmların parayı çok sevdiklerini, parayı her şeyden çok, neredeyse özgürlükleriyle eşit derecede sevdiklerini, ceplerinde para varsa kendilerini rahat hissettiklerini daha önce söylemiştim. Ayrıca, parası olmayan bir mahkûm kendini huzursuz, bezgin, üzgün hissediyor, ruhsal yönden çöküyordu. O zaman, sırf paraya sahip olmak için hırsızlık yapmaya da, ne olursa olsun, her şeye de hazır hissediyordu kendini. Ne var ki, para cezaevinde mücevher dege-

rinde olmasına karşın, ona sahip olan mutlu mahkûmun cebinde uzun süre kalmıyordu. Önce, çalınmaması, sahibinin elinden zorla alınmaması için çok iyi saklanması gerekiyordu. Ani aramaları sonucunda binbaşı bulursa hemen el koyuyordu paralara. El koyduğu bu paraları belki de mahkûmların yemeklerinin daha iyi olması için harcıyordu. Yönetimin el koyduğu paralar öyle veya böyle, gene mahkûma dönüyordu. Oysa daha çok para çalınıyordu: Çalmaz diye hiç kimseye güvenemezsiniz. Zamanla, paraları saklamanın güvenilir bir yolu bulunmuştu. Paralar, saklaması için artık, bir zamanlar Vetkovtsev ilinde bulunan Eski İnaniş Tarikatı'nın* şeyhlerinden, cezaevimize gelmiş yaşlı bir mahkûma veriliyordu... Konudan uzaklaşacak olsam da, bu yaşlı adamdan biraz söz etmeden geçemeyeceğim.

Altmış yaşlarında, ufak tefek, saç baş ağarmış bir ihtiyardı. Onu ilk gördüğümde çok şaşırmıştım. Öteki mahkûmlara hiç benzemiyordu: Bakışında öylesine bir huzur ve sakin anlatım vardı ki, anımsıyorum, onun çizik çizik kırışıkların çevrelediği aydınlık, ıslıl ıslıl gözlerine bakmak özel bir haz veriyordu bana. Sık sık sohbet ediyordum onunla. Böylesine iyi niyetli, böylesine hoşgörölü biriyle ömrümde ilk kez karşılaşmıştım. Son derece önemli bir suçtan buraya gelmişti. Eski İnaniş Tarikatı'ndan olanlar arasında yeni alınan kararları benimseyenler olmuştu. Devlet büyük ölçüde destek oluyordu onlara. Yeni kararları kabul etmeyen öteki tarikat mensuplarının da bunların yanında yer almaları için devlet elinden geleni yapmaya başlamıştı. Bizim ihtiyar, kendi deyimiyle, "dini savunmak için" öteki fanatiklerle birlikte direnmiş. Yeni inanışa bağlı bir kilisenin yapımı başlayınca yakmışlar o kiliseyi. Elebaşı olarak ihtiyarı kürek cezasına çarptırmışlar. Hali vakti yerinde bir tüccarmış. Karısıyla çocuklarını arkada bırakmış. Sürgüne; kararlı, hiç üzülmeden gelmiş. Bunun "Tanrı için acı çekmek" olduğuna inanıyordu çünkü. Onunla bir süre bir arada bulunduktan sonra elinizde olmadan kendinize, böylesine

(*) Eski İnaniş Tarikatı 17. yüzyılda gerçekleştirilen kilise reformlarını kabul etmemiş, resmî Ortodoks Kilisesi'ne karşı çıkmıştır – ç.n.

sakin yaradılışı, böylesine çocuk kadar masum bir insanın nasıl asi olabileceğini sorardınız. “İnanç” üzerine birkaç kez konuştum onunla. Düşüncesinden, inancından hiç ödün vermiyordu. Öyleyken, sözlerime itiraz ederken ses tonunda en küçük bir öfke, en küçük bir nefret olmuyordu. Öte yandan, bir kiliseyi yakmıştı bu ihtiyar ve yaptığını yadsımıyordu. Görünüşe bakılırsa, kiliseyi yakması ve bunun için çektiği “acıların” övünülecek bir şey olduğu inancındaydı. Oysa, onu ne kadar incelediysem, anlamaya çalıştıysam da, kendisinde en küçük bir ün düşkünlüğü, kibir belirtisi görememiştim. Cezaevimizde, çoğunluğu Sibiryalı olan, eski inanışa bağlı başka mahkûmlar da vardı. Bunlar son derece gelişmiş kişilikleri olan hinogluhin köylülerdi. Çok okumuşlardı ama bilgileri yüzeyseldi, anlamsız iddialarda bulunuyorlardı, kendilerine özgü güçlü bir din felsefeleri vardı. Kibirli, çevresindekileri küçümseyen, kurnaz, son derece hoşgörüsüz insanlardı. İhtiyar onlara hiç benzemiyordu. Ötekilerinkine oranla daha çok İncil okumuştum belki, ama tartışmaya girmekten kaçınırdı. Yayı olarak son derece açık yürekliydi. Neşeliydi, sık sık gülerdi. Ama gülüşü mahkûmların o kaba, edepsiz gülüşüne hiç benzemezdi. Çocukça içtenliği anımsatan, ak saçlı insanlara pek yakışan aydınlık bir gülümsemesi vardı. Belki yanılıyorumdur, ama bence bir insan en iyi gülüşünden tanınabilir. Yeni tanıştığınız bir insanın gülüşünden ilk anda hoşlandıysanız, çekinmeden onun iyi bir insan olduğunu söyleyebilirsiniz. Mahkûmlar arasında büyük saygı görüyordu ihtiyar. Ama bunun için hiç kibirlenmiyordu. Mahkûmlar dede diyorlardı ona, hiçbir zaman da onu kıracak, incitecek bir şey yapmıyorlardı. Onunla aynı dinsel görüşte olanlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu bir ölçüde anlayabiliyordum. Ancak, kürek cezasına katlanmakta gösterdiği belirgin dayanıklılığına karşın, içinde herkesten gizlemeye çalıştığı derin, çaresiz bir hüznün vardı. Onunla aynı koğuştaydık. Bir gece saat üçte uyandım, birinin kendini tutmaya çalışarak alçak sesle ağladığını duydum. İhtiyar sobanın üstünde oturmuş (binbaşığı öldürmek isteyen mahkûmun geceleri üzerine çıkıp İncil okuduğu sobanın) el

yazması kitabından dualar okuyordu. Ağlıyordu. Arada bir şöyle söylediğini duyuyordum: "Tanrım, bırakma beni! Tanrım, güç ver bana! Çocuklarım küçük henüz, hepsi de çok iyi çocuklar... Bir daha hiç göremeyeceğim onları!" O anda içime çöken hüznü anlatamam. İşte bu ihtiyara mahkûmlar yavaş yavaş paralarını emanet etmeye başlamışlardı. Cezaevinde hırsız olmayan hemen hiç kimse yoktu, ama nedense herkes birden, ihtiyarın hırsızlık edemeyeceğine inanmaya başlamıştı. Kendisine emanet edilen paraları, onun kimsenin bulamayacağı bir yere sakladığını biliyorlardı. Daha sonra benimle birlikte birkaç Polonyalı'ya, sırtını açıkladı. Çevre duvarını oluşturan direklerden birinde bir yerinden çıkmayacak gibi duran bir budak vardı. Ama yerinden çıkıyordu budak ve budağı çıkarıp aldığınızda yerinde derin bir oyuk ortaya çıkıyordu. Dede paraları o oyukun içine koyuyor sonra budağı gene yerine yerleştiriyordu. Öyle ki, ihtiyarın paraları nereye koyduğunu hiç kimse hiçbir zaman öğrenememişti.

Ama konudan uzaklaştım. Mahkûmların cebinde paranın niçin uzun süre durmadığını anlatıyordum. Cezaevinde parayı tutmanın zorluğu yanında bir o kadar da üzüntüsü vardı. Mahkûm, içinde bulunduğu durum gereği özgürlüğe susamıştır; ayrıca, öylesine anlamsız, öylesine düzensiz olan sosyal statüsü nedeniyle "şöyle bir açılmak", sazlı sözlü bir alem yapmak, hiç değilse bir an kederini dağıtmak için elinde avucunda ne varsa savurmak gelir içinden. Bazılarının, kazandıkları parayı bir günde son kapığine kadar eğlenceye vermek için kimi zaman birkaç ay nasıl harıl harıl çalıştığını, sonra bir sonraki eğlenceye kadar gene nasıl sıkı çalışmaya başladığını görmek şaşılacak bir şeydi. Birçoğu kendine, özellikle sivil yeni yeni giysiler almaya meraklıydı: Biçimsiz, simsiyah birtakım pantolonlar, süslü püslü paltolar, Sibiryalı işi gocuklar... Basma gömlekler ile üzerinde madenî plakalar olan kemerler de çok revaçtaydı. Bayram günleri giyinip kuşanıyorlar, özellikle takıp takıştırıyorlar, kendilerini herkese göstermek için koğuşları bir bir dolaşıyorlardı. Güzel giyinmiş bir mahkûmun neşesi çocukça oluyordu. Aslında çoğu mahkûm tam bir çocuktur.

Evet, çok geçmeden bu güzel giysiler sahiplerinin koydukları yerden birden kayboluyorlardı. Bazen hemen o gece bir yerlerde yok pahasına satılıyorlardı. Bir yandan da eğlenceler devam ediyordu. Eğlenceler genellikle ya bayramlarda ya da eğlenen mahkûmun isim gününde yapılıyordu. İsim günü olan mahkûm sabah erken kalkıyor, bir mum yakıp tasvirin önüne koyuyor, dua ediyor; sonra giyinip kuşanıyor, kendine bir akşam yemeği ısmarlıyordu. Dana eti, balık getirtiliyor, Sibiryâ mantısı yapılıyordu. Eğlenen kişi hemen her zaman tek başına, seyreker olarak da ziyafetine ortak olmaları için davet ettiği arkadaşlarıyla birlikte aç kurt gibi yiyordu. Sonra votka geliyordu. İsim günü olan mahkûm körkûtük sarhoş olana dek deli gibi içiyordu, sonra (kesinlikle) koğuşları yalpalayarak tek tek dolaşıp kendisinin çok içtiğini, sarhoş olduğunu, bugün “eğlendiğini” bunun için kendisine saygı duyulması gerektiğini gösteriyordu. Rusya'nın her yerinde sarhoşa biraz sempatiyle bakılır. Cezaevinde ise eğlenen mahkûma saygı bile gösteriliyordu. Ağırbaşlı bir eğlencede kendine özgü bir soyluluk oluyordu. İyice neşelenince mahkûm kesinlikle müzikçi kiralıyordu. Kürek mahkûmları arasında Polonyalı iğrenç bir asker kaçağı vardı. Tek serveti kemanıydı ve keman çalmasını biliyordu. Herhangi bir mesleği yoktu. Yalnızca eğlenen mahkûmlara neşeli dans parçaları çalardı. Görevi, onu kiralayan sarhoş patronunun dibinden ayrılmadan onunla birlikte koğuşları dolaşmak, var gücüyle kemanını gıcırdatmaktı. Çalarken sık sık bir keder kaplardı yüzünü, durgunlaşırdı. Hemen bağırırlardı ona: “Çalsana be! Para veriyorlar sana!” Gene çalmaya, kemanını var gücüyle gıcırdatmaya başlardı. Eğlenmeye hazırlanan mahkûmun, çok içer de iyice dağıtırsa öteki mahkûmların onunla ilgileneceğinden, onu zamanında yerine yatıracaklarından, yöneticilerden gelen olursa onu bir yerlere saklayacaklarından, hem bütün bunları hiçbir karşılık beklemeden yapacaklarından kuşkusu yoktur. Öte yandan, cezaevinde düzenden sorumlu çavuş ile savaş gazilerinin gönlü de sarhoş mahkûmun herhangi bir kargaşaya neden olmayacağı konusunda rahattır. Bütün koğuş onunla ilgilenmektedir çünkü. Fazla gürültü ya-

pacak, ortalığı ayağa kaldıracak olursa hemen yatıştıracaklardır onu, gerekirse kısıktırak bağlayacaklardır. İşte bu yüzden cezaevi yönetiminin alt kademesi sarhoşluğu görmezden geliyordu. İçkiye göz yummazlarsa işin daha kötüye varacağını çok iyi biliyorlardı. Peki ama içki içeri nasıl giriyordu?

Cezaevinde şarap, meyhaneci denen mahkûmlardan satın alınıyordu. Meyhanecilerin sayısı fazla değildi. İçenler ve “eğlenenler” genelde az olmakla birlikte, (çünkü eğlenmek para gerektiriyordu, oysa mahkûmların para bulmaları kolay değildi) sürekli iş yapabiliyorlardı, kazançları da yerindeydi. İçki ticareti çok ilginç bir biçimde başlıyor, geliyor ve bitiyordu. Tatalım ki bir mahkûmun mesleği falan yok, bir şey yapmak da istemiyor (böyleleri vardı), ama parası olsun istiyor, üstelik tez canlıdır da, bir an önce para kazanmak istiyordur. İşe başlayabilmesi için küçük bir parası vardır ve içki ticareti yapmaya karar verir: Yürek isteyen bir girişimdir bu, büyük riski olan bir iş. Sırtına kırbacı yiyebilir, üstüne üstlük bir anda elinde olan içkileri de, sermayesini de kaybedebilir. Ama meyhaneci her şeyi göze alır. Başlangıçta az bir parası vardır. Bu yüzden önce yanında kendi biraz içki getirir cezaevine. Kuşkusuz, kârıyla satar getirdiği şarabı. İkinci kez, üçüncü kez aynı şeyi tekrarlar. Bu arada yakalanmazsa kısa zamanda işi geliştirir, ancak o zaman geniş çapta ticaret yapmaya başlar. Girişimci sermaye sahibi olur, kendine ajanlar, yardımcılar tutar, kendisi tehlikeden uzak durmaktadır şimdi, ama çok zengin olmuştur, giderek daha çok zengin olur. Artık onun yerine yardımcıları tehlikeyi göze almaktadırlar.

Cezaevinde her zaman varını yığını tüketmiş, her şeyini kumarda vermiş, son kapağına varana kadar bütün parasını eğlencede harcamış çok insan vardır. Bunlar bir meslek sahibi olmayan, zavallı, üstü başı berbat, ama belli ölçüde gözü pek, kararlı insanlardır. Bu insanlarda sermaye olarak yalnızca kırbaçlık sırtları vardır. Daha birşeylere yarayabilir sırtı. Bu sermayesini kullanmaya karar verir sonunda, meyhaneciye gider, cezaevine içki sokmak için ona kendini kiralar. Her zengin meyhanecinin böyle birkaç elemanı vardır. Girişimcinin ceza-

evi dışında bir yerlerde de (erlerden, dükkân sahiplerinden, bazen kızlardan bile) böyle adamları vardır. Bunlar girişimcinin parasıyla, oldukça yüksek bir komisyon karşılığında kentteki meyhaneden içki alırlar, götürüp mahkûmların çalıştıkları bölgelerde bir yerlere saklarlar. Girişimci votkanın kalitesine bakmak için birazını içer ve hiç sıkılmadan, votkaya içtiği kadar su ekler. İster al, ister alma... Mahkûmların fazla titiz olma şansları yoktur. Hiç değilse boşa gitmemiştir ya paraları, biraz karışık olsa da, votkaydı içtikleri... Daha önce cezaevi meyhanecisinin kendisine tanıtmış olduğu taşıyıcılar ellerinde sığır bağırsaklarıyla taşıyıcının yanına gelirler. Bu bağırsaklar önceden temizlenmiş, sonra suyla doldurulmuştur, böylece, her zaman votka doldurulabilmeleri için yumuşaklıklarını korurlar. Taşıyıcı bağırsağı votkayla doldurduktan sonda beline, elinden geldiğince bedeninin en saklı yerlerine dolar. Anlaşılacağı gibi, taşıyıcının tüm becerisi, tüm kurnazlığı kendini burada gösterir. Onun için bir gurur sorunudur bu. Korumaları da, nöbetçileri de atlatması gerekmektedir. Atlar onları: iyi bir taşıyıcı, çoğunlukla acemi bir er olan yanındaki nöbetçiye her zaman aldatmasını bilir. Kuşkusuz, nöbetçi önceden incelenmiştir; ayrıca onun hangi saatlerde, nerede olacağı öğrenilir. Taşıyıcı, söz gelimi soba tamircisiyse, sobanın üzerine çıkar, onun orada ne yaptığını kim bakacak? Nöbetçi de onun arkasından çıkacak değil ya. Taşıyıcı, cezaevine yaklaştıklarında, ne olur ne olmaz diyerek on beş ya da yirmi gümüş kapağı elinde hazır tutar, kapıda nöbetçi onbaşıyı beklemeye başlar. Nöbetçi onbaşı çalışmaktan dönen her mahkûmun üstünü başını aradıktan, yokladıktan sonra kapıyı açar. İçki taşıyıcısı genelde onun bazı yerlerini inceden inceye aramaktan çekineceğini umar. Ama bazı nöbetçi onbaşılar oralara atar elini, içkinin orada olduğunu anlar. O zaman yapılabilecek son bir şey kalmıştır: Taşıyıcı, yanındaki nöbetçiden gizli olarak nöbetçi onbaşının eline daha önce hazırladığı parayı sıkıştırır. Böylece içkiyi içeri kazasız belasız soktuğu olur. Ama bazen bu numara sökmez, o zaman da son sermayesi, yani sırtı girer devreye. Durumu binbaşıya bildirirler, sermayesini kırbaçlarlar, hem fena halde kır-

baçlarlar, içkisine el koyarlar. Taşıyıcı bütün suçu kendi üzerine alır, patronunu ele vermez. Ama burada şunu da belirtmek gerekir ki, ispiyonculuğu kendine yakıştıramadığı için değil, sırf bunun yararına olmadığını bildiği için yapmaz bunu: Nasıl olsa kırbaçı yiyecektir, patronunu ele verirse yalnızca onunla birlikte kırbaçlandığı için avunabilecektir. Ayrıca, geleneğe ve önceden yapılmış anlaşılmaya göre, kaçakçı kırbaçlanan sırtına karşılık girişimci tek kapık alamayacak olsa da, artık onun için gerekli değildir o girişimci. Genel olarak ispiyonculara gelince, mahkûmlar arasında her zaman ön plandadırlar. Cezaevinde en küçük bir küçümseme beslenmez onlara. Onlardan nefret etmenin bile bir anlamı yoktur. Kimse uzaklaşmaz ondan. Dostluklar kurarlar onunla. Öyle ki, cezaevindekilere ispiyonculuğun ne iğrenç bir şey olduğunu anlatmaya kalkışsanız, kimse anlamaz sizi. Her türlü ilişkiyi kestiğim soylulardan o aşağılık, ahlaksız mahkûm binbaşının emir eri Fedka ile arkadaştı ve her şeyi ona ispiyon ediyordu, Fedka da mahkûmlarla ilgili duyduğu her şeyi binbaşuya yetiştiriyordu. Mahkûmların hepsi biliyordu bunu ve hiç kimse hiçbir zaman onu cezalandırmayı veya hiç değilse o aşağılık adama sitem etmeyi aklının ucundan geçirmiyordu.

Gene konudan uzaklaştım. Öyle anlaşıyor ki, votkanın sağ salim yerine ulaştığı da olmaktadır. O zaman girişimci parasını ödeyip bağırsakları alıyor ve hesap yapmaya başlıyor. Hesap sonunda girişimci malın kendisine çok pahalıya geldiği sonucunu çıkarıyor. Çok para kazanması için votkanın içine yeniden, neredeyse yarısı kadar daha su katıyor, her şey hazır olunca müşteri beklemeye koyuluyor. Pazar günü, bazen çalışma günü bile ilk müşteri geliyor: Birkaç aydan beri yük hayvanı gibi çalışan bir mahkûmdur bu. Eğlence için biriktirdiği birkaç kapağı vardır, sabredemez, bütün parasını verip içer... Eğlence günü, zavallı adamın aylardır uyurken düşlerinde de, çalışırken mutlu hayallerinde de yaşamaktadır; hayalleri cezaevinin can sıkıcı havasında çekiciliğiyle onun ruhuna destek olmaktadır. Sonunda o aydınlık günün şafağı doğuda sökmüştür. Yeterince parası vardır artık. Kimse elinden almamıştır pa-

rasını, çalmamıştır da. Meyhaneciye gider. Meyhaneci önce elinden geldiğince iyi votkadan (yani içine ancak iki kez su kaulmıştan) verir ona. Ama müşterinin içtiği kadar su eklenir şişeye. Her bardak votkaya dışarıda bir meyhanedeki değerinin beş, altı kat fazlası ödenir. Sarhoş olmak için kaç bardak votka içilmesi, ne kadar para ödenmesi gerektiğini varın siz düşünün! Ne var ki, uzun zamandır içmediği için mahkûm hemen sarhoş olur ve alışkanlıkla, cebindeki bütün parayı verene kadar içmeyi sürdürür. Sonra mahkûmun yeni giysileri girer devreye: Meyhaneci aynı zamanda tefecidir. Önce sivil öteberi verilir, arkasından eski püskü ne varsa onlar, en sonunda ise devletin verdiği eşyalar. Her şeyini verdikten sonra gider yatar mahkûm, ertesi gün başı çatlayacak gibi uyandığında meyhaneciye koşar, kendisini toparlayabilmesi için bir bardak votka versin diye boşuna yalvarır ona. Sonra baş ağrısına katlanıp hemen o gün var gücüyle çalışmaya koyulur gene. Bir daha dönmemek üzere geçmişte kalmış o mutlu eğlence gününün hayalini kurarak çalışır. Yavaş yavaş kendini toparlamakta, henüz uzaklarda, ama gene de bir gün gelecek olan bir sonraki eğlence gününü beklemektedir.

Meyhaneciye gelince, bütün içkisini satın sonunda hatırı sayılır bir para, yaklaşık birkaç onluk ruble kazandıktan sonra bir kez daha votka getirtiyor. Ama bu kez su katmıyor içine. Çünkü kendisi için getirtmiştir onu. Yeterince ticaret yapmıştır artık: Eğlenmek sırası onundur şimdi! Âlem başlar, içkiler, yemekler, müzik... Para bol nasıl olsa; arkadaşlarını, adamlarını, cezaevi görevlilerini de ağırlar. Eğlence bazen birkaç gün sürer. Anlaşılacağı gibi, votka hemen biter. Eğlence sahibi bu kez, onu beklemekte olan öteki meyhanecilere gider, son kapiğini verene kadar orada içmeyi sürdürür. Mahkûmlar eğlenen mahkûmu ne denli korurlarsa korusunlar, bazen üst yönetim, binbaşı veya nöbetçi subay yakalar onu. Nöbetçi binasına götürürler, cebinde parası varsa hepsine el koyarlar, sonra kırbaça yatırılır. Kırbaçtan sonra koğuşa geri gelir, birkaç gün sonra yeniden başlar meyhaneciliğe. Âlemcilerin bazıları (elbette zengin olanları) kadın kız hayali kurar. Büyük paralar karşılı-

ğında kimi zaman çalışmaya gidecek yerde, parayla kandırdıkları nöbetçi erle kent dışına bir yerlere giderler. Oralarda gözlerden ırak bazı evlerde gerçekten büyük paralar karşılığında eğlenceler düzenlenir. Orada paranın hatırına mahkûmdan iğrenmezler. Nöbetçi er, işin erbabı olarak gereken önlemleri almış, hazırlıkları yapmıştır. Genelde bu tür erler de geleceğin birer kürek mahkûmudurlar. Parayla her şey yapılabildiği için bu geziler hemen her zaman gizli kalır. Şunu da belirtmek gerekir, çok seyrek yapılan bir şeydir bu. Çok para gerektirir çünkü. Kadın kız meraklıları daha tehlikesiz yöntemlere başvururlar.

Cezaevine gelişimin daha ilk günlerinde oldukça yakışıklı, genç bir mahkûm özellikle dikkatimi çekmişti. Adı Sirotkin'di. Her bakımdan gizem dolu bir kişiliği vardı. Önce yüzünün güzelliği şaşırtmıştı beni. En çok yirmi üç yaşında olmalıydı. Özel bölümde, yani cezaları süresiz olanların bölümünde kalıyordu; dolayısıyla en önemli asker suçlulardan sayılıyordu. Sessiz sakin biriydi, çok az konuşuyor, seyrek gülümsüyordu. Gözleri yeşil, yüz çizgileri düzgündü. Küçücük yüzü tertemiz, kibar, saçları açık sarıydı. Yarısı tıraş edilmiş başı bile çok az bozuyordu görünümünü: Öylesine yakışıklı bir gençti. Mesleği falan yoktu, ama sık sık, az da olsa para geliyordu ona. Gözle görülür biçimde tembeldi, ortalarda boş boş dolaşıyordu. Birişi ona yeni bir giysi, söz gelimi bazen kırmızı bir gömlek bile giydirecek olsa, buna pek seviniyor, kendisini göstermek için kokuşlarda dolaşıyordu. İçmiyor, kâğıt oynamıyor, hemen hiçbir zaman kimseyle tartışmıyordu. Bazen kokuşların arkasında tek başına elleri cebinde, dalgın, sakin, dolaşıp dururdu. Neler düşündüğünü anlamak zordu. Ona seslenir, merakınızdan bir şey soracak olursanız hemen cevap verirdi. Hem son derece saygılı, mahkûmlarinkine hiç benzemeyen, her zaman kısa, bir iki sözcüğü aşmayan bir cevap olurdu bu. Yüzünüze on yaşında bir çocuk gibi bakardı. Eline geçen parayla kendine gerekli olan bir şey satın almaz, ceketini tamire vermez, yeni çizmeler falan da satın almazdı. Kendine yalnızca çörek, kurabiye falan alır, yedi yaşında bir çocuk gibi onları yerdi. Mahkûmlar

bazen şöyle diyorlardı ona: “Ah sen Sirotkin! * Bir Kazan yetimisin sen!” Çalışma saatleri dışında genellikle başkalarının koğuşlarında dolaşırdı. Öyle zamanlarda herkes kendi işiyle meşguldü. Yalnızca o bir şey yapmazdı. Hemen her zaman alaylı, bir şey söylerlerse ona, (onunla da, arkadaşlarıyla da mahkûmlar hep alay ederlerdi) hiçbir karşılık vermeden döner, öteki koğuşa giderdi. Kendisiyle bazen çok alay edildiğinde ise yüzü kıpkırmızı olurdu. Böylesine iyi, saf bir insanın nasıl olup da buraya düştüğünü düşündüğüm çok olmuştur. Bir ara hastanenin mahkûmlar bölümünde yatıyordum. Sirotkin de hastaydı ve hemen benim yanımdaki yatakta yatıyordu. Bir akşamüzeri nasılsa konuşmaya başladık. Elinde olmadan duygulandı, içtenlikle, kendisini nasıl askere aldıklarını, onu yolcu ederken annesinin nasıl ağladığını, acemilik devresinde ne çok sıkıntı çektiğini anlatmaya başladı. Acemi askerliğe bir türlü uyum sağlayamadığını, dayanamadığını ekledi. Herkes çok sertmiş, öfkeliymiş, komutanları da hiç memnun degillermiş ondan...

– Sonra ne oldu? diye sordum. Neden buraya düştün? Hem de özel bölüme... Ah Sirotkin, ah!

– Evet efendim Aleksandr Petroviç, taburda yalnızca bir ay kalabildim. Buraya da bölük komutanım Grigori Petroviç'i öldürdüğüm için düştüm.

– Bunu duydum Sirotkin, gerçekten öldürdün mü komutanını?

– Evet Aleksandr Petroviç. Dayanacak gücüm kalmamıştı artık.

– Peki öteki acemi erlerin durumu nasıldı? Elbette ilk başta ağır gelir insana, ama sonra alışırsın, bakarsın harika bir asker olup çıkmışsın. Anladığım kadarıyla annen fazla şımartmış seni. On sekizine kadar muhallebi çocuğu gibi büyüttmüş.

– Evet doğrudur, annem çok severdi beni. Benim arkamdan yatağa düşmüş kadıncağız, bir daha da kalkamamış... Sonunda dayanacak gücüm kalmamıştı. Komutan kafayı takmıştı bana,

(*) *Sirota* (yetim) sözcüğüyle *sirotkin* adının benzerliğinden yararlanılıyor. *Kazan* yetimi deyimi, çok zavallı anlamına gelir— ç.n.

olduk olmadık yerde ceza veriyordu. Benimle alıp veremediği neydi? Her söyleneni yapıyordum, görevlerimi aksatmıyordum, içki içmiyordum, kötü bir alışkanlığım yoktu. Evet Aleksandr Petroviç, insanın kötü alışkanlıklar edinmesi hiç iyi bir şey değildir. Herkes çok acımasızdı, içimi dökebileceğim kimse yoktu. Bazen bir köşeye çekilir, içimi çeke çeke ağlardım. İşte bir gün nöbetteydim. Gece vaktiydi. Silahların çatıldığı yerde nöbete koymuşlardı beni. Rüzgâr esiyordu: Mevsimlerden sonbahardı. Zifiri bir karanlık vardı. İçim bulanıyordu, fenalaşıyordum! Silahımı yere dayadım, süngüyü çıkarıp yana koydum, sağ ayağımdan çizmemi çıkardım, tüfeğin namlusunu göğsüme dayadım, ayağımın baş parmağıyla tetige bastım. Baktım, silah ateş almadı! Tüfeği kaldırıp sağına soluna baktım; yeni barut koydum, saçma ekledim, tekrar göğsüme dayadım. Ne oluyoruz? Barut puf diye ateş aldı, ama patlama gene olmadı! Şimdi ne olacak? diye düşünmeye başladım. Çizmemi ayağıma geçirdim, süngüyü yerine taktım, sessiz sessiz bir aşağı bir yukarı dolaşıyorum. O anda verdim kararımı: Nereye olursa olsun, buradan gidecektim! On beş dakika sonra baktım komutan geliyor. Nöbetçileri denetlemeye çıkmış. Dosdoğru yanıma geldi. “Nöbet dediğin böyle mi tutulur?” Tüfeğimi kaldırdım, süngüyü ta namluya kadar sapladım. Dört bin kamçı yedim, sonra da buraya, özel bölüme yolladılar...

Anlattıkları yalan değildi. Öyle ya, özel bölüme başka ne için gönderilmiş olabilirdi? Olağan suçlar çok daha hafif cezalandırılıyorlar çünkü. Bu arada özel bölümdekilerin içinde yalnızca Sirotkin böyle yakışıklıydı. Toplam on beş kişi olan bu bölümdekilerin geri kalanına gelince, onlara bakmak bile insanı şaşırtıyordu: Ancak iki üç kişinin daha yüzüne bakılabilirdi; geri kalanlar kepçe kulaklı, suratsız, çapaçul insanlardı. Aralarında saç sakalı ağarmış olanlar da vardı. İleride koşullar elverirse onlardan daha ayrıntılı söz edeceğim. Sirotkin sık sık Gazin’le arkadaşlık ediyordu. Şu, sarhoş sarhoş mutfağa daldığını, bu olayın cezaevindeki ilk izlenimimin başlangıcı olduğunu anlatmak için notlarımın bu bölümüne başladığım Gazin’le...

Korkunç bir yaratıktı bu Gazin. Herkesin üzerinde dehşet dolu, insana ağır gelen bir izlenim bırakmıştı. Sürekli, onun kadar ürkütücü, gaddar birinin olamayacağını düşünüyordum. Tobolsk'da canavarca eylemleriyle ünlü Kamenev'i görmüştüm; daha sonra kaçak erlerden korkunç cani mahkûm Sokolov'u da görmüştüm. Ama onların hiçbirisi Gazin'in üzerimde bıraktığı iğrenç, tiksindirici izlenimi bırakmamıştı. Bazen karşında insan büyüklüğünde dev bir örümcek görmüş gibi oluyordum. Tatardı. Korkutucu bir gücü vardı. Cezaevinin en güçlü mahkûmuydu. Ortadan uzun boyluydu, Herkül gibi yapılıydı. Kocaman kafası bedenine oranla çok büyüktü. Kamburunu çıkararak yürüyor, çevresine kaşlarının altından bakıyordu. Cezaevinde onunla ilgili tuhaf söylentiler dolaşıyordu: Asker kökenli olduğu biliniyordu; ama mahkûmlar kendi aralarında (yalan mı, doğru mu, bilmiyorum) onun, birinci dereceden kürek mahkûmlarının maden ocaklarında çalıştığı Nerçinsk'den kaçtığını; Sibiry'a bu gönderilişinin ilk olmadığını, Sibiry'dan da birkaç kez kaçtığını, adını değiştirdiğini, sonunda bizim cezaevinin özel bölümüne geldiğini anlatıyorlardı. Ayrıca, onun bir zamanlar sırf eğlence olsun diye, küçük çocukları kesmekten hoşlandığını da söylüyorlardı: Küçük çocuğu uygun bir yere götürüyormuş, önce korkutuyormuş çocukcağızı, işkence ediyormuş, zavallı yavrucağızı korkutmanın, dehşete düşürmenin yeterince tadını çıkardıktan sonra yavaş yavaş, hiç acele etmeden, büyük haz duyarak kesiyormuş onu. Belki de bütün bunlar Gazin'in onlarda yarattığı ağır izlenim sonucu mahkûmların uydurmalarıydı; ne var ki, bütün bu söylenenler onun yüzüne uygun düşüyor gibiydi. Bununla birlikte sarhoş değilken olağan zamanlarda cezaevinin içinde son derece ağırbaşlıydı. Daima sakindi, hiç kimseyle tartışmıyordu, birileriyle tartışmaktan kaçınıyordu bile. Ama kendisini öteki mahkûmlardan yüksek görüyormuş gibi herkesi küçümsüyordu sanki. Çok az konuşuyor, sanki bilerek herkese uzak duruyordu. Her davranışı ağır, sakin, mağrurdu. Hiç de aptal biri olmadığı, üstelik çok kurnaz olduğu gözlerinden belliydi. Ama yüz anlatımında da, gülüşünde de her zaman mağrur alaycı,

sert bir şey vardı. İçki ticareti yapıyordu ve cezaevinin en zengin meyhanecilerinden biriydi. Ama yılda iki kez kendisi de adamakıllı sarhoş olana dek içerdi, işte o zaman yaradılışının hayvani yanı kendini gösterirdi. Yavaş yavaş sarhoş olurken çok önceleri kafasında hazırlamış gibi, en ağır ve en onur kırıcı bir biçimde mahkûmlarla alay etmeye başlardı; sonunda kafayı iyice bulunca azgınlaşır, bıçağı kapuğı gibi insanların üzerine saldırırdı. Mahkûmlar onun acı kuvvetini bildikleri için kaçarlardı, ondan saklanırlardı. Her önüne gelenin üzerine saldırırdı. Ama çok geçmeden onunla baş etmenin yolunu bulmuşlardı. Koguşundaki on kişi hep birden üzerine atılıyorlardı, vurmaya başlıyorlardı. Ona atılan dayaktan daha korkunç bir şeyi düşünmek zordu: Göğsüne, kalbinin üzerine, böğrüne, karın boşluğuna vuruyorlardı. Durmadan indiriyorlardı yumrukları. Ancak o kendinden geçince, ölü gibi yerde yattığında kesiyorlardı vurmayı. Başka biri olsa, böyle vurmayı göze alamazlardı: Bir insana böyle vurmak onu öldürmek anlamına gelirdi, ama Gazin'i değil. Bu dayaktan sonra kürküne sanyorlar, götürüp ranzasına atıyorlardı. "Şimdi dinlenir işte!" Gerçekten de ertesi sabah tamamen iyileşmiş kalkardı, ve sessiz, suskun çalışmaya giderdi. Gazin'in sarhoş olana dek içtiği günün sonunda onun öyle dayak yiyeceğini cezaevinde herkes bilirdi. Kendi de bilirdi bunu, ama gene de içerdi. Birkaç yıl böyle geçti. Sonra Gazin'de yavaş yavaş bir değişikliğin olduğu fark edilmeye başlandı. Bazı ağırlarından yakınıyordu, gözle görülür biçimde zayıflıyordu. Sık sık hastaneye gidiyordu... Mahkûmlar "Durumu kötü galiba!" diyorlardı.

Eğlence düzenleyenlerin eğlence tam olsun diye kiraladıkları kemancı o iğrenç Polonyalı'yla (kemancı da koltuğunun altındaydı) birlikte yemekhaneye girdi, yemekhanenin orta yerinde durdu, herkesi tek tek inceledi. Herkes susmuştu. Sonunda beni ve yanımdaki arkadaşımı görünce kötü kötü, alaylı baktı bize, keyifli keyifli gülümsedi. Sanki bir şey yapmaya hazırlanıyordu. Sağa sola yalpalayarak masamıza geldi.

– İzin verirseniz sorabilir miyim? diye başladı. (Rusça konuşuyordu.) Hangi gelirinizle burada çay içebiliyorsunuz?

Arkadaşım ile sessizce bakiştık. O anda yapabileceğimiz en akıllıca şeyin susmak, hiç karşılık vermemek olduğunu ikimiz de anlamıştık. Ağzımızı açar açmaz onun kuduracağını far-kındaydık.

Sormayı sürdürdü:

– Demek paranız var? Demek bir sürü paranız var ha? Bura-ya çay içmeye mi geldiniz yoksa? Çay içmeye mi geldiniz bu-
raya? Konuşsanıza, bir şey söylese nize...

Ama bizim susmakta, onunla ilgilenmemekte kararlı oldu-ğumuzu görünce yüzü mosmor oldu, öfkeden titremeye başla-dı. Hemen yanı başında, köşede öğlen ve akşam yemeklerinde mahkûmlara verilecek ekmeklerin kesilip üzerine konduğu büyük masa ilişti gözüne. Masa öylesine büyüktü ki, cezaevin-deki mahkûmların yarısının yemekte yiyeceği ekmeğin tümü-nü alıyordu. O anda üzeri boştu. Masayı iki eliyle tuttuğu gibi havaya kaldırdı, başımıza indirecek gibi salladı. Az kaldı kafa-larımızı parçalayacaktı. Cezaevinde bütün mahkûmların öldü-rülmek ya da öldürmek niyeti gibi son derece büyük tatsızlık-larla her an karşı karşıya olmalarına karşın, (çünkü aramalar, soruşturmalar, önlemlerin sertleştirilmesi gündeme gelirdi, mahkûmlar kalabalık içinde bu tür taşkınlıklara izin vermez-lerdi) evet, bütün bunlara karşın o anda kimsenin sesi çıkma-mıştı. Tek sözcükle olsun, kimse bizi savunmaya kalkışmamış-tı! Kimse bir şey söylememişti Gazin'e! Öylesine nefret ediyor-lardı bizden! Besbelli, tehlikede olmamız hoşlarına gitmişti... Ama sonunda kötü bir şey olmadı. Tam masayı kafamıza indi-riyordu ki, kapıdan biri seslendi:

– Gazin! Votkanı yürütmüşler!

Masayı yere fırlattı, çıldırmış gibi çıktı yemekhaneden. Mahkûmlar kendi aralarında konuşuyorlardı:

– Tanrı kurtardı onları!

Daha sonra uzun süre aynı şeyi söyleyip durdular.

Gazin'in votkası gerçekten çalınmış mıydı, yoksa bu bizi kurtarmak için yapılmış bir numara mıydı, bunu hiçbir zaman öğrenemedim.

O akşam koğuşların kilitlenmesinden önce karanlıkta direk-

lerin oluşturduğu duvar boyunca yürüyordum. Ağır bir hüznü vardı içimde. Cezaevi yaşamım boyunca öylesine ağır hüznü bir daha hiç duymadım. Cezaevinde olsun, hücrede olsun, kürek mahkûmiyetinde olsun... Bir yere kapatılmanın ilk günü kadar ağır bir şey olamaz. Ama anımsıyorum, daha sonra cezaevinde geçirdiğim sürede de içimden çıkarıp atamadığım bir soru kafamın içinde dönüp duruyordu. O sorunun yanıtını bugün bile tam çözebilmiş değilim: Birbirinin aynı iki suçta neden iki aynı cezanın verilmediği sorusuydu bu. Aslında doğrudur, bir suçun başka bir suçla yaklaşık bile olsa aynı olması olanaksızdır. Örneğin: Tatalım iki ayrı kişi cinayet işlediler. İki cinayet de ayrıntılarıyla incelendi. İki katile de aynı ceza verildi. Oysa iki cinayet arasında fark vardır. Biri bir baş soğan için yok yere cinayet işlemiştir: Yola çıkmıştır, oradan geçen zavallı bir köylünün boğazını kesmiştir; oysa adamcağızın yanında yalnızca bir baş soğan vardır. “Elden ne gelir babacığım! Soygun yapmaya yolladın beni. Bir köylüyü yakalayıp kestim, üzerinden çıka çıka bir baş soğan çıktı!” – “Aptal oğlum benim! Bir baş soğan bir kapik eder! Yüz kişi öldürdüğünde al sana yüz baş soğan, o da bir ruble...” (İşte size bir cezaevi destanı). Bir başkası ise bir canavarın elinden nişanlısını, kız kardeşini, kızını kurtarmak için cinayet işlemiştir. Genelde ölümlü açlıktan olan özgür yaşam düşkünü, boş boş dolaşan bir serseri, kendisini kuşatan jandarmalara karşı özgürlüğünü savunmak için cinayet işlemiştir; bir başkası ise küçük çocukların boğazlarını kesmekten, onların sıcak kanını ellerinde hissetmekten, onların kapıldıkları dehşetten, bıçağın altında son andaki bir güvercin gibi korkudan çırpınışlarından haz duyduğu için cinayet işlemiştir. Söyler misiniz şimdi? İki katil de kürek cezasına çarptırılıp aynı cezaevine gönderiliyor. Evet, ikisine verilen ceza sürelerinde fark olmasına oluyor. Ne var ki bu fark çok küçüktür. Oysa işledikleri suçlar arasında dağlar kadar fark vardır. Aslında suçlar arasında ne kadar fark varsa onlara verilen cezalar arasında da o kadar fark olması gerekir. Ama tatalım ki bu farkların sağlanması, dengenin oluşturulması olanaksızdır, bir kareyi daireye çevirmenin olanaksız ol-

duğu gibi çözülemeyecek bir sorundur bu, turalım ki öyledir! Peki, bu eşitsizliğin var olmadığını düşünelim, o zaman bir başka eşitsizliğe bakınız, verilen son cezaların eşitsizliğine... Mahkûmlardan biri cezaevinde hastalanmıştır, mum gibi erimektedir; öteki ise cezaevine girmeden önce böylesine çılgın, neşeli bir arkadaş topluluğunun olabileceğinden habersizdir, şimdi çok mutludur. Evet, cezaevine böylesi de geliyor. İşte size, söz gelimi, öğrenim görmüş, vicdan sahibi, aklı başında, iyi bir insan. Yürek acısı onun için her türlü cezanın üstündedir. Çektiği acılar öldürür onu. İşlediği suç için kendini en ürkütücü bir yasadan daha acımasızca, insafsızca yargılar. Oysa onun hemen yanında bir başkası, işlediği cinayeti bir an aklına getirmeden dolaşır durur cezaevinin içinde. Kendini haklı bile görmektedir. Özgür yaşamları Sibirya'daki kürek cezasından daha beter olduğu için bilerek suç işleyip buraya gelenler de vardır. Dışarıda çok küçültücü bir yaşam sürmüşlerdir, karınları hiçbir zaman doymamıştır, sabahtan gece geç saatlere kadar patronuna çalışmıştır; oysa cezaevinde çalışma çok daha kolaydır, istediği kadar ekmek yer, hem o zamana kadar görmediği kadar güzeldir ekmek... Pazar günleri sığır eti, öte yandan sadakalar gelir, birşeyler yaparak birkaç kapık kazanmak olanağı bile vardır... Ya çevresindeki insanlar? Hepsi de uyanık, anasının gözü, her şeyi bilen kişilerdir. Arkadaşlarını saygı dolu bir şaşkınlıkla izler. Böylelerini hiç görmemiştir. Onları dünyada rastlanabilecek en üstün insanlar gibi görür. Şimdi bu iki mahkûm kendilerine verilen cezayı aynı ölçüde mi hissederek? Bırakın, çözümlenemeyecek sorunlarla uğraşmanın ne anlamı var! Trampet çalıyor, koğuşlara girme zamanı...

IV. İLK İZLENİMLER

Günün son yoklaması yapıldı. Koğuşların kapıları, her biri, özel asma kilitle kapatıldı. Mahkûmlar sabaha kadar koğuşlarda kapalı kalacaklar.

Yoklamayı astsubay iki erle birlikte yaptı. Bunun için mahkûmlar bazen avluda sıra oluyorlardı, sonra nöbetçi subay geliyordu. Ama yoklama daha çok koğuşlarda, törensiz yapılıyordu. Bugün de öyle oldu. Yoklamayı yapanlar sık sık yanlış yaptılar, tekrar saydılar, gidip yeniden geri geldiler. En sonunda gereken sayıyı buldular zavallı nöbetçiler, koğuşun kapısını kilitleyip gittiler. Koğuşumuzda ranzalara balık istifi gibi dizilmiş otuz kişi vardı. Uyumak için zaman henüz erkendi. Anlaşılabileceği gibi, herkesin birşeylerle oyalanması gerekiyordu.

Koğuşta yönetimden yalnızca, daha önce sözünü ettiğim bir savaş gazisi kalıyordu. Her koğuşta ayrıca, binbaşının özellikle kendisinin (kuşkusuz, iyi davranışları nedeniyle) atadığı kıdemli bir de mahkûm vardı. Bu kıdemli mahkûmların da sık sık olaylara karıştığı oluyordu. O zaman onları da kırbaçlıyorlar, hemen sıradan mahkûmlar düzeyine indiriyorlardı, yerlerine başkasını atıyorlardı. Bizim koğuşun kıdemlisi Akim Akimci'ti. Onun görevli olarak sık sık mahkûmlara bağırması şaşırtıyordu beni. Mahkûmlar genellikle alaylı karşılık veriyor-

lardı ona. Savaş gazisi ondan daha akıllıydı ve hiçbir şeye karışmıyordu. Ağzını açıp bir şey söyleyecek olsa bile bunu görevini yapıyor görünmek, vicdanını rahatlatmak için yapıyordu. Yatağında oturmuş, sesini çıkarmadan çizmelerini onarmaya çalışıyordu. Mahkûmların onunla hiç ilgilediği yoktu.

Cezaevinde geçirdiğim ilk gün bir gözlemim olmuştu ve sonra bu gözlemimin doğru olduğunu anlamıştım. Özellikle şöyleydi gözlemim: Mahkûmların dışında herkes, onlarla ilişkide olan (onlara eşlik eden erlerden veya gene nöbetçi erlerden tutun da) kürek mahkûmlarının yaşamıyla uzaktan yakından ilişkisi olan herkes mahkûmlara onları sanki gözlerinde büyüterek bakıyorlardı. Herkes her an bir mahkûmun elinde bıçakla kendisine saldıracağını huzursuzluk içinde bekliyor gibiydi. Ama işin en ilginç yanı da kendilerinden korkulduğunu mahkûmların bilmeleriydi. Bu onlara cesaret de veriyordu. Bununla birlikte mahkûmların gözünde en iyi komutan onlardan korkmayan komutandı. Öte yandan mahkûmların cesaretlenmeleri yanında en çok hoşlandıkları da kendilerine güvenilmesiydi. Bu yolla onları kolaylıkla kendinize bağlayabilirdiniz. Benim cezaevinde bulunduğum süre içinde çok seyrek de olsa, yönetimden koğuşlara korumasız girenler de olmuştur. Buna mahkûmların ne çok şaşırdıkları, bu şaşkınlıklarının onlara ne büyük haz verdiği görmeye değerdi. Böyle korkusuz bir ziyaretçi her zaman büyük saygı uyandırırdı koğuşta. O anda kötü bir şey olacaksa bile, olmazdı. Mahkûmların yarattıkları bu korku her yerde söz konusuydu. İnanın bu korkunun nereden kaynaklandığını bilmiyorum. Hiç kuşku yok, bunun bir nedeni de, bir haydut olduğu bilinen mahkûmun dış görünüşüdür. Ayrıca, cezaevine yaklaşan herkesin bu insanların burada kendi istekleriyle toplanmadıklarını; ne yapılırsa yapılsın insanı bir cesede, duygusuz, oç alma duygusundan ve yaşamdan yoksun, tutkusuz, isteklerini yerine getirmek duygusu olmayan bir cesede çevirmenin olanaksız olduğunu hissetmesiydi. Buna karşın mahkûmlardan korkmanın gene de yersiz olduğu kanısındayım. Bir insanın elinde bıçakla bir başka insana öyle ansızın saldırması o kadar kolay değildir. Sözün kısası, bu tür şanssız olaylar son

derece seyrek görölse de, gerçekleşmesi olasılığı varsa bile, böyle bir tehlikenin çok küçük olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz, şu anda yalnızca kararı kesinleşmiş mahkûmlardan söz ediyorum. Çoğu, sonunda cezaevine gelebildikleri için sevinen (yeni bir yaşam bazen öylesine güzel olur!) artık düzgün, sakin bir yaşamı kavuştukları için mutlu olan bu mahkûmların en azgınları bile burada öteki mahkûmlarca gerçekten sakinleştirilirler. Ne kadar cesur, ne kadar küstah olursa olsun, her mahkûm cezaevinde her şeyden korkar. Kırbaç cezası kesinleşmemiş mahkûmlar öyle değildir. Öyleleri ortada bir neden yokken gerçekten saldırgan olabilirler. Bu sacede, söz gelimi, yarın cezaya yatacakları, yeni bir olay çıkarılırsa cezalarının karara bağlanması için yarınki cezalarının ertelenebileceği umududur. Saldırının nedeni söz konusudur burada: Ne pahasına ve kadar çabuk olursa olsun “Kaderini değiştirmek” isteğidir bu. Böyle tuhaf bir psikolojik olaya bir gün tanık bile oldum.

Bizim cezaevinde, daha önce er olan, mahkeme kararıyla malı mülkü elinden alınmadan buraya iki yıllığına kürek cezasıyla yollanmış son derece palavracı, üstelik ödle mi ödle bir mahkûm vardı. Rus erlerinde, palavracılıkla ödlelik bir arada pek az görülen bir özelliktir. Erlerimiz her zaman öylesine meşgullerdir ki, isteseler de palavra atacak zaman bulamazlar. Palavracıysa, işsiz güçsüzün, ödleğin teki demektir. Dutov (sözünü ettiğim mahkûmun adı Dutov’du) kısa mahkûmiyet süresini doldurup devriye taburu birliğine geri dönmüştü. Oysa onun gibi, ıslah olmaları için cezaevine gönderilen erler orada iyice bozuldukları (genellikle öyle olmaktadır) için özgürlüğe kavuşmalarının üzerinden iki üç hafta geçmeden tekrar mahkemelik olmakta, bu kez bir iki yıllığına değil on beş yirmi yıllığına “sürekliler” grubuna katılmak üzere cezaevine geri dönmektedirler. Öyle de oldu. Cezaevinden çıktıktan üç hafta sonra kilit kırıp hırsızlık yapmış Dutov; o yetmiyormuş gibi olay çıkarmış, sağa sola saldırmış. Mahkemeye vermişler onu. Ağır bir sopa cezasına çarptırılmış. Kendisini bekleyen cezadan anlatılamayacak ölçüde korktuğu için, sıra dayığından geçirileceği günden bir gün önce aşağılık, acınacak bir ödle gibi tutuklu odasına

giren nöbetçi subayının üzerine bıçakla saldırmış. Bu davranışıyla yiyeceği dayağın artırılmasına, kürek cezasının süresinin de ağırlaştırılmasına neden olacağını elbette biliyordu. Onun buradaki hesabı yarın onu bekleyen o korkunç dayacağı hiç değilse birkaç gün, o da olmazsa birkaç saat erteletebilmektir! Öylesine ödlekti ki, subayın üzerine bıçakla saldırdığında onu yaralamamıştı bile. Her şeyi göstermeliydi. Amacı onu bir kez daha yargılamalarını sağlamak için yeni bir suç işlemektir.

Sopa cezasına çarptırılmış biri için o anın öncesi hiç kuşku yok, korkunçtu. Birkaç yılda ben de, kendileri için o uğursuz günün öncesinde birçok mahkûm gördüm. Cezaya çarptırılmış mahkûmları daha çok, oldukça sık hastalanıp yattığım hastanenin mahkûmlar koğuşunda görüyordum. Rusya'da bütün mahkûmlar onlara en yakın insanların doktorlar olduğunu bilirler. Yalnızca sade halk dışında, öteki insanların hemen tümünün ellerinde olmadan yaptıkları gibi, mahkûmlar arasında hiçbir zaman ayırım yapmaz doktorlar. Suçu ne denli korkunç olursa olsun, doktorlar asla bir mahkûma sitem etmezler. Cezalarını çektikleri için, genelde şanssızlıkları için tüm suçlarını bağışlarlar. Rusya'nın her yerinde suça şanssızlık, suçlulara da şanssız denmesi boşuna değildir. Çok derin anlamlı bir tanımlamadır bu. Bilinçsizce ve içgüdüsel olarak belirlendiği için daha da önemlidir. Mahkûmlar, özellikle ağır sopa veya kırbaç cezasına çarptırılmış mahkûmlar için birçok bakımdan doktorlar birer sığınaktı... İşte bu bakımdan, cezaya çarptırılan mahkûm, o korkunç anın az da olsa ertelenmesi için hastaneye gelirdi. Hastaneden çıkarıldığında ise, yarın başına gelecekleri bildiği için o geceyi büyük bir heyecan, aşırı bir gerilim içinde geçirirdi. Bazıları gururlarından duygularını gizlemeye çalışır, ama acemice, beceriksizce sürdürmeye çalıştıkları gevezelikleri arkadaşlarını aldatmaya yetmezdi. Hepsi gerçeği bilmektedir, ama insanca duygularından susarlar. En ağır kırbaç cezasına çarptırılmış katil, genç bir er mahkûm tanımıştım. Öylesine çok korkuyordu ki, cezadan bir gün önce gece içine enfiye katılmış büyük bir tas votka içmeye kalkışmıştı. Sırası gelmişken söyleyeyim, cezadan önce her mahkûm

votka içiyordu. Votka büyük paralar karşılığında önceden koğuşa getiriliyordu. Cezaya çarptırılan malikûmun cezadan on beş dakika önce içeceği bu bir şişe votkanın parasını biriktirebilmek için altı ay en önemli gereksinimlerinden vazgeçmesi gerekiyordu. Mahkûmlar arasında yaygın bir inanışa göre sarhoşken insan kırbacın veya değneğin acısını o kadar hissetmiyordu. Ama konuyu gene dağıttım. Zavallı genç içine enfiye kattığı bir tas votkayı içince hemen o anda fenalaştı kuşkusuz. Kan kusmaya başladı, hastaneye kaldırıldığında kendinde değildi. Kusarken zorlanmaktan göğsü öylesine zedelenmişti ki, birkaç gün sonra verem belirtileri görülmeye başladı, altı ay sonra da öldü. Ona verem tedavisi uygulayan doktorlar gerçekte neden öldüğünü anlayamamışlardı.

Ne var ki, cezaya çarptırılanların ceza öncesi gösterdikleri korkunun yanında, bazılarının da tersine, gösterdikleri olağanüstü korkusuzlukla gözlemciyi şaşırttıklarını da belirtmeliyim. Bir çeşit duygusuzluğa varan birkaç yüreklilik olayını da anımsıyorum. Ayrıca bunlar hiç de seyrek değillerdi. Özellikle, korkunç bir kırbaç cezasına çarptırılan bir mahkûmla karşılaşmamı anımsıyorum. Bir yaz günü hastanenin mahkûmlar koğuşunda o gece kaçak erlerden haydut Orlov'un cezalandırılacağı, cezadan sonra da hastaneye, mahkûmlar koğuşuna getirileceği söylentisi dolaşmıştı. Hasta mahkûmlar Orlov'u beklerken, onun çok kötü cezalandırılacağını söylüyorlardı. Herkeste bir heyecan vardı. Ne yalan söyleyeyim, ünlü haydudun gelmesini ben de büyük bir merakla bekliyordum. Uzun zamandır onunla ilgili akıl almaz şeyler duyuyordum. Eşine az rastlanan bir canavardı. Yaşlı, çocuk demeden önüne geleni büyük bir soğukkanlılıkla keserdi. Ayrıca korkunç bir irade gücü vardı, bu gücüyle de gurur duyuyordu. Birçok cinayet işlediğini itiraf etmiş ve sıra sopasından geçirilme cezasına çarptırılmıştı. Onu hastaneye getirdiklerinde akşam olmuştu. Mahkûmlar koğuşu karanlıktı, mumları yakmışlardı. Orlov ölü gibiydi. Yüzü bembeyaz, simsiyah saçları darmadağırındı. Sırtı kabarmış, kan toplamıştı. Mahkûmlar bütün gece çok yakın bir akrabalayla ya da onlara çok iyilikleri dokunmuş biri gibi ilgilendiler

onunla, sırtındaki ıslak bezleri sık sık değiştirdiler, yattığı yerde onu bir yanından öteki yanına çevirdiler, ona ilaç verdiler. Ertesi sabah iyice kendine geldi, koğuşun içinde dolaşmaya başladı. Oysa hastaneye getirildiğinde çok bitkin, çok hırpalanmış bir durumdaydı. Kendisi için kararlaştırılan sopa adedinin daha yarısını yemişti. Doktor vurmaya devam edilirse mahkûmun kesin öleceği tehlikesini görünce işlemi durdurmuştu. Öte yandan kısa boylu, zayıf biriydi Orlov. Ayrıca, uzun süre cezalandırılmayı beklediği için de bitkin düşmüştü. Kırbacla cezalandırılmayı bekleyen bir mahkûmu gören biri; onun süzölmüş, bitkin, bembeyaz yüzünü, heyecanlı bakışını uzun süre unutamaz. Oysa Orlov hemen ayağa kalkmıştı. Besbelli, onun ruhsal enerjisi bedensel gücünü toplamasına yardımcı etmişti. Gerçekten, hiç de sıradan bir insan değildi Orlov. Merak ettiğim için yakından tanıştım onunla, ve tam bir hafta inceledim onu. şunu rahatça söyleyebilirim: Ömrümde onun kadar sağlam, çelik karakterli insanla karşılaşmadım. Bir de Tobolsk'da gene böyle, ünlü bir haydut çetesi reisi tanımıştım. O tam anlamıyla bir vahşiydi. Onun yanında uzun süre durursanız, adını bile bilmediğiniz halde, içgüdüsel olarak, yanınızdakinin korkunç bir yaratık olduğunu hissederdiniz. Onun ruhsuzluğu dehşete düşürmüştü beni. Bedensel yanı ruhsal özelliklerinin öylesine üzerine çıkmıştı ki, yüzünü gördüğünüz anda bu insanda bedensel hazzardan, tutkulardan, şehvetten başka bir şey olmadığını hemen anlardınız. Korenev'in bile (adı Korenev'di) gözünü kıpmadan bir insanı öldürebilecek olmasına karşın, böylesi bir cezadan önce ruhsal yönden çökeceğine, korkudan tir tir titreyeceğine inanıyorum. Orlov onun tam tersi bir yapıdaydı. Onda ruhsal yan bedensel yanın bütünüyle üzerindeydi. Onun bedenine tam anlamıyla egemen olduğu, acıları ve cezaları hiç önemsemediği, küçümsediği, dünyada hiçbir şeyden korkmadığı belliydi. Onda yalnızca bitmez tükenmez bir enerji, birşeyler yapma, öç alma, amacına erişme tutkusu görüyordunuz. Öte yandan, ondaki tuhaf kendini beğenmişlik şaşırtıyordu beni. Her şeye inanılmaz derecede yukarıdan bakıyordu. Ama bunun için kendini zorladığı falan

yoktu, doğal yapısı öyleydi. Onun üzerinde otorite kurabilecek dünyada hiçbir şeyin olmadığı kanısındayım. Dünyada kendisini şaşırtabilecek bir şey yokmuş gibi her şeye olağanüstü sakin bakıyordu. Öteki mahkûmların ona saygı duyduklarını biliyor olmasına karşın, hiçbir zaman onlara karşı kibirli olmuyordu. Oysa kibirli olmak, kendini beğenmişlik istisnasız her mahkûma özgül bir şeydir. Hiç de konuşkan olmamasına karşın, son derece zeki, tuhaf bir biçimde açıkyürekliydi. Sorularına karşılık açıkça, sopa cezasının geri kalanını tamamlamak için bir an önce iyileşmeyi beklediği, cezadan önce sopaları kaldıramayacağından korktuğu yanıtını vermişti. Sonra bana göz kırpıp şunu eklemişti: "İş bitti sayılır artık! Gidip geride kaç sopa varsa onları da yiyeceğim, sonra Nerçinsk'e yollayacaklar beni, giderken yolda kaçacağım! Kesinlikle kaçacağım! Bir an önce şu sırtım iyileşsin hele!" Ve beş gün büyük bir sabırsızlıkla hastaneden çıkarılmasını bekledi. Beklerken bazen çok şakacı ve neşeli de oluyordu. Başından geçmiş olaylarla ilgili konuşmayı denedim onunla. Bu tür sorularım karşısında yüzünü buruşturuyor, ama her zaman içtenlikle cevap veriyordu. Onun vicdanına ulaşmak istediğimi, orada hiç değilse bir pişmanlık duygusu bulmaya çalıştığımı hissedince, sanki o anda onun karşısında ancak büyüklerle konuşulabilecek önemli şeylerden söz edilemeyecek aptal bir çocuk oluvermişim gibi küçümser bir tavırla, yukarıdan aşağı şöyle bir süzmüştü beni. Yüzünde bana acıyormuş gibi bir anlatım bile belirmişti. Aradan bir dakika geçmemişti ki, bana kahkahalarla gülmeye başlamıştı. Ama gülüşü son derece içtendi. Asla bir küçümseme yoktu bu gülüşte. Şuna da inanıyorum, arkamdan bir başına kaldığında bile, benim sorularımı anımsayınca kendi kendine birkaç kez gülmüş olabilir. Daha sonra sırtındaki yaralar iyice geçmeden çıkmak istedi hastaneden. Beni de aynı gün çıkardılar. Hastaneden birlikte döndük. Ben cezaevine gittim, o cezaevinin hemen dışındaki daha önce tutulduğu özel binaya. Ayrılrken elimi sıktı. Bu onun açısından en yüksek derecede güven belirtisiydi. Sanıyorum o anda çok mutlu olduğu için yapmıştı bunu. Doğrusunu isterseniz, beni küçümsemiş olamazdı;

dahası, bana uysal, zayıf, acınacak, her bakımdan ona oranla daha düşük düzeyde bir insanmışım gibi bakmak zorundaydı. Ertesi gün geri kalan sopaları vurmak için götürdüler onu...

Koğuşumuzun kapısını kilitlediklerinde içerinin havası birden değişti. Kendi evimiz gibi olmuştu. Hepimiz ancak şimdi kendi evimizdeymişiz gibi hissediyorduk. Gündüzleri çavuşlar, nöbetçiler, genel olarak yönetimdeki görevliler her an çıkagelebilecekleri için mahkûmlar olmadık bir şey bekliyorlarmış gibi sinirli, huzursuz oluyorlardı. Ama koğuşun kapısı kilitlenir kilitlenmez herkes rahatça, huzur içinde kendi yerine yerleşiyor, hemen her biri eline aldığı bir işle meşgul oluyordu. Koğuşun içi ansızın aydınlanmıştı. Herkesin bir mumu ya da tahtadan bir kandili vardı. Kimileri çizmelerini onarıyordu, kimileri dikey dikiyordu. Koğuşun havası saatler geçtikçe ağırlaşıyordu. Bir grup aylak, köşeye serilmiş bir halının çevresinde diz çöküp kâğıt oynamaya başlamıştı. Hemen her koğuşta bir arşın genişliğinde berbat bir halıyla bir mumu ve inanılmaz derecede yağlı bir deste kâğıdı olan bir mahkûm vardı. Bunların hepsine topluca "maydan" deniyordu. "Maydan" sahibi her oyuncudan gecede on beş kapık alıyordu. O da böyle bir ticaret yapıyordu işte. Genellikle üç kâğıt veya yirmi bir falan oynuyorlardı. Her oyunu çok iddialı oynuyorlardı. Her oyuncu cebindeki bütün bakır parayı önüne yığıyordu. Bir oyuncu oyundan ancak tüm parasını kaybedince ya da arkadaşlarının bütün parasını alınca kalkıyordu. Oyun bütün gece, bazen ortalık aydınlanana, koğuşun kapıları açılana kadar devam ediyordu. Cezaevinin her koğuşunda olduğu gibi, bizim koğuşta da dilenciler, bütün parasını kumara veya içkiye vermiş, ya da doğuştan yoksullar vardı. "Doğuştan", diyorum ve bu sözcüğün üzerinde ısrarla duruyorum. Gerçekten de, halkımız arasında her yerde, hangi koşullar altında olursa olsun, iyi, çoğunlukla hiç de tembel olmayan, ama kaderin ömür boyu yoksulluğa mahkûm ettiği tuhaf birtakım insanlar her zaman vardır ve olacaktır. Bunlar yeri yurdu olmayan insanlardır. Üstlerinde başlarında yoktur, her zaman perişan bir haldedirler, iç karartıcı bir görünümleri vardır, her zaman birilerinin yanında (genellikle serseri takımının

ya da sonradan zengin olmuş kimselerin yanında) getir götür işi yapan sığıntılardır. Her iş, her girişim onlar için bir üzüntü kaynağı, bir yüküdür. Sanki kendiliklerinden bir işe başlamak, yalnızca başkalarının dediğine boyun eğmek, kendi iradesi dışında bir yaşam sürmek, başkalarının kavalıyla dans etmek koşuluyla doğmuşlardır. Görevleri yalnızca, başkalarının dediklerini yapmaktır. Hiçbir koşulun gerçekleşmesi, hiçbir değişiklik onları zengin edemez. Her zaman yoksul kalacaklardır. Bu çeşit kişilerin yalnızca sade halk arasında değil, toplumun her sınıfında, her kuruluşta, her partide, her gazetede, her dergide bulunduğunu gördüm. Burada her koğuştaki da, her cezaevinde de vardı böyleleri. “Maydan” kurulur kurulmaz da bunlardan biri hemen oynayanlara hizmet etmek için koşardı. Hemen her “maydanın” bir hizmetçisi oluyordu. Genellikle oyuncular bütün gece ayakta durup bekçilik yapması için beş gümüş kapık karşılığında kiralıyorlardı onu. Sahanlıkta, eksi otuz derece dondurucu soğukta en küçük bir sese, avluda her ayak sesine kulak kabartarak karanlıkta altı yedi saat ayakta duruyorlardı. Kimi zaman binbaşı veya nöbetçi subayı gece geç vakti cezaevine geliyorlardı, sessizce koğuşa girip oyun oynayanları da, iş yapanları da, dışarıdan görülen fazla mumları da yakalıyorlardı. Sahanlıktan dışarı açılan kapının asma kilidi ansızın şakırdadığında saklanmak, mumları söndürmek, ranzalara koşmak artık olanaksız oluyordu. O zaman oynayanlar nöbetçi hizmetçiye ihmalini çok pahalıya ödetiyorlardı; üstelik onların bu tür hataları çok seyrek oluyorken. Beş kapık cezaevinde bile olsa, kuşkusuz çok küçük bir paradır. Ama cezaevinde bu veya buna benzer olaylarda birini kiralayanların katılığı ve acımasızlığı çok şaşırtıyordu beni. “Parayı almasını biliyorsun, öyleyse görevini yap!” İtiraz edilemeyen bir düşünceydi bu. Ödediği beş kapık gibi küçük paraya karşılık kiraladığı mahkûmun alabileceği her şeyini, elinden gelirse daha fazlasını da alıyor, üstelik kiraladığı kişiye iyilik yapmış sayıyordu kendini. Parasını hesapsız sağa sola savuran bir eğlence düşkünü tuttuğu hizmetçisine verdiği o küçük parayı gözünde büyütürdü. Yalnızca cezaevinde ve maydanda tanık olmadım ben buna.

Koğuştta herkesin bir işle meşgul olduğunu söylemiştim: Oyun oynayanların dışında en çok beş kişi tam anlamıyla hiçbir şey yapmıyordu. Hemen yatmışlardı. Benim ranzalardaki yerim kapının tam dibindeydi. Karşı ranzaların benim başucuma rastgelen yerinde de Akim Akimiç'in başucu vardı. Saat ona, on bire kadar çalışıyordu Akim Akimiç. Kasabadan iyi bir ücret karşılığında kendisine ısmarlanan çok renkli bir Çin feneri hazırlıyordu. Çok güzel fenerler yapıyordu Akim Akimiç. Fenerleri ustaca, düzenli bir şekilde çalışarak ürettiyordu. İşini bitirince eşyalarını özenle topladı, şiltesini serdi, duasını yaptı ve efendice yattı. Efendiliği ve düzeni titizliğin en son noktasına vardırıyor gibiydi: Besbelli, zeki olmayan, yetenekleri kısıtlı her insan gibi o da kendini çok zeki sanıyordu. İlk günden hoşlanmamıştım ondan. Oysa anımsıyorum, o ilk gün onunla ilgili çok şey düşünmüştüm; en çok da böyle bir insanın niçin yaşamda başarılı olmak varken burada, cezaevinde olduğuna şaşmıştım. Akim Akimiç'tan daha sonra çok söz edeceğim.

Ama bu arada bizim koğuştakilerden kısaca söz edeyim. Çok yıllar yaşayacaktım bu koğuştta ve buradaki mahkûmlar benim gelecekteki yaşam arkadaşlarım, dostlarım olacaklardı. Anlaşılabacağı gibi, onları büyük bir merakla inceliyordum. Ranzadaki yerimin hemen solunda çoğunluğu hırsızlıktan, değişik süreli cezalara çarptırılmış bir grup Kafkasyalı vardı. İkisi Dağıstan'ın Lezgina bölgesinden, biri Çeçen, üçü Dağıstanlı Tatar'dı. Çeçen içine kapanık, asık suratlı biriydi. Hemen hiç kimseyle konuşmuyor, kaşlarının altından sürekli çevresini hain, zehirli bir alay dolu, nefret okunan bakışlarla süzüyordu. Lezginlilerin biri yaşlıydı. Uzun, ince, kemerli bir burnu vardı. Görünüşte tam bir hayduttu. Oysa öteki, Nurra ilk günden son derece olumlu, son derece sevimli bir izlenim bırakmıştı üzerimde. Yaşlı sayılmazdı, orta boyluydu, Herkül gibi yapılıydı, sarışındı, açık mavi gözleri vardı, kalkık burunluydu, yüzü Finli kadınların yüzünü andırıyordu, daha önce ata çok bindiği için çarpık bacaklıydı. Bedeni süngü ve mermi yaralarıyla doluydu. Kafkasya'dayken Rus çarına bağlı bir aşirettenmiş ama arada bir gizliden kaçıp Rus birliklerine saldırılar düzen-

leyen asi dağlılara katılıyormuş. Cezaevinde herkes seviyordu onu. Her zaman neşeliydi, herkese dostça davranıyordu, hiç söylenmeden çalışıyordu, sessiz ve aydınlık yüzlüydü; gerçi sıkça cezaevi yaşamının iğrençliğinden, pislüğinden öfkeyle yakınıyordu; her hırsızlık olayında, her dolandırıcılık olayında, sarhoşluk olayında, genelde dürüst olmayan her olayda bağırıp çağırıyordu, ama kimseyle tartışmaya girmiyor, nefretle söylenerek ortalarda dolaşıp duruyordu. Cezaevinde kaldığı sürece hiç kimsenin bir şeyini çalmamış, hiçbir olay çıkarmamıştı. Dinine çok bağlı biriydi. Duasını kendini vererek okuyor, Müslümanlık'ın dinsel bayramlarından önce sıkı bir biçimde oruç tutuyor, geceler boyu ibadet ediyordu. Herkes seviyordu onu, dürüstlüğüne yürekten inanıyordu. Mahkûmlar "Aslandır Nurra," diyorlardı. Böylece adı da aslana çıkmıştı. Kürek cezasının bitiminde onu gene Kafkasya'ya, yurduna göndereceklerine yürekten inanıyordu. Yalnızca bu umutla yaşıyordu. Bu umudunu yitirecek olsaydı sanının ölürdü. Cezaevine geldiğim ilk gün dikkatimi çekmişti. Öteki mahkûmların karanlık, kötü, alaylı yüzleri arasında onun aydınlık, sevimli yüzünü fark etmemek olanaksızdı. Cezaevindeki ilk yarım saatimde yanımdan geçerken gözlerimin içine içtenlikle bakarak omzuma dokunmuştu. Önce bunun ne anlama geldiğini anlayamamıştım. Rusça'sı çok kötüydü. Yanımdan bir sonraki geçişinde gene içtenlikle gülümseyerek omzuma bir kez daha dokundu. Sonra bir kez daha, bir kez daha... Üç gün bu böyle devam etti. Sonra anladığımı, öğrendiğim kadarıyla onun bu davranışı bana acıdığı, cezaevi yaşamıyla tanışmamın benim için ne ağır olduğunu hissettiği, bana dostluğunu göstermek, bana moral vermek ve onun beni koruyacağına inanmamı istediği anlamına geliyormuş. İyi yürekli, içten Nurra!

Dağıstanlı Tatarlar üç kişiydi. Üçü de öz kardeşti. İkisi oldukça yaşlıydı, ama üçüncüsü, Aley en çok yirmi iki yaşında vardı, ama daha küçük gösteriyordu. Ranzada yeri benim yanımdaydı. Onun güzel, aydınlık, zeki, aynı zamanda içten-saf yüzünü ilk bakışta yürekten sevmiştim; kaderin burada yanıma başka bir mahkûmu değil de onu yolladığına çok sevinmiştim.

Tüm ruhu güzel, (hatta çok güzel diyebileceğim) yüzüne yansımıştı. Gülümsemesi öylesine güven verici, öylesine çocuksu; iri siyah gözlerinin bakışı öylesine yumuşak, öylesine sevecendi ki, ona baktığımda içimde değişik bir haz duyuyordum, üzüntüm, kederim bile hafifliyordu. Abartmadan söylüyorum bunu. Memleketinde en büyük ağabeyi (beş ağabeyi varmış, öteki ikisi başka bir cezaevindeymiş) günün birinde ona kılıcını kuşanıp atına atlamasını, onlarla birlikte yola çıkmasını söylemiş. Dağlı ailelerde ağabelere saygı öylesine büyüktür ki, çocuk değil nereye gideceklerini sormak, böyle bir soruyu aklından bile geçirmemiş. Ağabeyleri de ona bir şey açıklamayı gerekli görmemişler. Ağabeyleri soyguna götürüyorlarmış onu. Yolda zengin bir Ermeni'ye pusu kuracaklar, adamı soyacaklarmış. Öyle de yapmışlar: Ermeni'nin korumasını kesmişler, kendisini de kesmişler, her şeyini almışlar. Ama olay aydınlanmış: Altısını birden tutuklamışlar, yargılamışlar, suçlu bulmuşlar, kürek cezasına çarptırıp Sibirya'ya göndermişler. Mahkemenin Aley için bütün yaptığı, ceza süresini kısa tutmak olmuş: Dört yıllığına buraya gönderilmiş. Ağabeyleri çok seviyorlardı onu. Bu sevgileri ağabey sevgisinden çok baba sevgisini andırıyordu. Cezaevi yaşamında ağabeyleri için bir teselli kaynağıydı. Genellikle asık suratlı, öfkeli olan ağabeyler ona bakarken her zaman gülümsüyorlardı. Onunla konuşurlarken de (ciddi konular konuşulamayacak kadar çocuk olduğunu düşünüyorlarmış gibi çok az konuşuyorlardı onunla) evet, onunla konuşurlarken de sert yüz ifadeleri yumuşuyordu ve ben onunla şakalaştıklarını, ona neredeyse çocukça şeyler söylediklerini, hiç değilse, o bir şey söylediğinde her seferinde bakıştıklarını, içtenlikle gülümsediklerini fark ediyordum. Kendisi hemen hiçbir zaman onlarla konuşmaya cesaret edemiyordu: Ağabeylerine karşı saygısı öylesine büyüktü. Bu çocuğun bütün cezaevi yaşamı süresince o yürek yumuşaklığını nasıl koruyabildiğini, nasıl öylesine kesin dürüst kalabildiğini, nasıl öyle içten, iyi kalpli olabildiğini, nasıl kimseye kötü bir söz söylemeden, kötü yola düşmeden yapabildiğini anlamak çok zordu. Bununla birlikte, görünen bütün yumuşak başlılığına karşın çok güçlü,

sağlam bir yaradılışı vardı. Daha sonra çok yakından tanıdım onu. Masum bir kız kadar tertemiz, ahlaklıydı; cezaevinde birinin kötü, çirkin, pis bir davranışını görünce, haksızlık ettiğine, zorbalığa kalkıştığına tanık olunca güzel gözlerinden nefret ateşi fişkınyordu ve bu ateş o güzel gözleri daha da güzelleştiriyordu. Hiç de kendisine edilen hakaretlere ses çıkarmayan insanlardan olmamasına, gerektiğinde kendini savunmasını da bilmesine karşın, tartışmalardan, küfürleşmelerden kaçınıyordu. Hiç kimseyle bir tartışması olmamıştı. Herkes seviyordu onu, herkes hoş tutuyordu. İlk başlarda bana karşı yalnızca kibardı. Yavaş yavaş konuşmaya başladım onunla. İki üç ay içinde Rusça konuşmayı iyice öğrendi. Oysa ağabeyleri cezaevinde kaldıkları sürece başaramamışlardı bunu. Son derece zeki, olağanüstü alçakgönüllü, kibar, dahası çok akli başında bir çocuk olduğunu fark etmiştim. Önceden şunu da belirteyim: Aley'i hiç de olağan bir insan olarak görmüyorum ve onunla karşılaşmamı yaşamımın en güzel karşılaşmalarından biri sayıyorum. Öylesine güzel yaradılışlı, Tann'nın öylesine ödüllendirdiği insanlar vardır ki, onların bir gün kötü yönde değişebileceklerini düşünmek bile olanaksız gelir size. Onlar konusunda içiniz her zaman rahattır. Şimdi de Aley konusunda benim içim rahat. Kim bilir nerededir şu anda?..

Cezaevine gelişimden uzun bir zaman sonra bir gece ranzada yatıyordum. Kafamın içinde kötü kötü düşünceler vardı. Her zaman birşeyler yapan, boş durmayı sevmeyen Aley, uyuma saatine daha çok olmasına karşın, bir şeyle meşgul değildi. Ama o gün dinsel bayramlarıydı, bu yüzden çalışmıyordu. Kollarını başının altına koymuş, o da benim gibi birşeyler düşünüyordu. Birden sordu bana:

– Neden öyle kederlisin?

Merakla baktım yüzüne. Aley'in, o her zaman kibar, her zaman titiz, her zaman temiz yürekli Aley'in ansızın açık açık sorduğu bu soru şaşırtmıştı beni: Ama daha dikkatli baktığımda yüzünde anılann öylesine bir hüznünü, bir acısını görmüştüm ki, onun özellikle o anda benden de kederli, üzgün olduğunu anlamıştım. Niçin kederli olduğumu anlattım ona. Göğüs geçir-

di, acı acı gülümsemi. Her zaman içten, duygulu gülümsemesini çok seviyordum. Ayrıca, gülümserken, dünyanın en güzel kızını bile kıskandıracak iki sıra inci gibi dişlerini de göstermişti.

– Söylesene Aley, şu anda sen de Dağıstan'da bu dinsel bayramınızı nasıl kutladıklarını düşünüyordun, değil mi? Kim bilir ne güzeldir oralar?

Heyecanlı:

– Evet, diye karşılık verdi. (Gözlerinin içi aydınlanmıştı.)

Peki, oraları düşündüğümü nasıl bildin?

– Nasıl bilmeyeyim, besbelli bir şey! Ne dersin, oraları buradan çok daha güzel, değil mi?

– Of! Niçin öyle diyorsun...

– Şimdi kim bilir ne güzel açmıştır çiçekler, tıpkı cennet gibi!..

– Of, of! İyisi mi böyle şeylerden söz etmeyelim...

Çok heyecanlanmıştı.

– Beni dinle Aley, kız kardeşin var mıydı senin?

– Var. Neden sordun?

– Sana benziyorsa çok güzel bir kız olsa gerek.

– Bana benzemek mi! Öyle güzeldir ki, Dağıstan'da bir eşini bulamazsın. Ah, ne güzeldir benim kız kardeşim! Öylesini görmemiştir. Annem de çok güzeldi.

– Peki, annen çok sever miydi seni?

– Ah! Ne diyorsun sen! Benim hasretimden belki de ölmüştür zavallı. Onun en çok sevdiği oğluydum. Kız kardeşimden de, herkesten de daha çok severdi beni... Dün gece düşümde gördüm onu, benim için ağlıyordu.

Sustu Aley, o akşam bir daha ağzını açıp tek sözcük söylemedi. O günden sonra her zaman benimle konuşma fırsatı arar oldu, ama bana beslediği, nedenini bilemediğim saygıdan olacak, konuşmaya ilk başlayan o olmuyordu. Ayrıca, onunla konuşmaya başladığımda seviniyordu. Kafkasya'dan, cezaevine düşmeden önceki yaşamından soruyordum ona. Ağabeyleri benimle konuşmasına engel olmuyorlardı. Bundan hoşlanıyorlardı bile. Aley'i giderek daha çok sevdiğimi gördükçe bana karşı daha bir iyi davranmaya bile başlamışlardı.

Aley, çalışmada yardım ediyordu bana, koğuştta fırsat buldukça hizmetime koşuyordu. Nasıl olursa olsun, bana yardımcı olmaktan, beni hoşnut etmekten haz duyduğu belliydi. Onun bana bu hizmet etme çabasında en küçük bir kendini küçültme ya da herhangi bir çıkar arama izi yoktu; yalnızca, benden saklamaya bile gerek görmediği sıcak, dostça bir duygu vardı. Öte yandan el işinde de yetenekliydi Aley: Çok güzel dikiş dikmeyi, çizme onarmayı öğrenmişti. Daha sonra elinden geldiği kadar marangozluk yapmaya da başlamıştı. Ağabeyleri göklere çıkarıyorlardı onu, onunla gurur duyuyorlardı.

Bir gün şöyle dedim ona:

– Beni dinle Aley, neden Rusça okuyup yazmayı öğrenmiyorsun sen? Bunun ileride Sibirya’da sana ne kadar yararlı olacağını biliyor musun?

– Öğrenmek istiyorum. Ama kim ders verecek bana?

– Okuma yazması olan az mı insan var burada! Evet, istersen ben öğretirim sana!

Birden doğruldu ranzada, bana bakarak dua eder gibi ellerini birleştirip:

– Ah, ne olur öğret lütfen! dedi.

Ertesi akşam derslere başladık. Cezaevinde yasak olmayan tek kitap *İncil*’in Rusça çevirisi vardı yanımda. Alfabe kitabı olmadan yalnızca kitaptan; Aley, birkaç haftada Rusça okumayı söktü. Üç ay sonra ise kitap dilini okuyup anlıyordu. Heyecanla, tutkuyla öğreniyordu.

Bir gün “Dağdaki Vaiz’in” tümünü birlikte okuduk. Bazı yerleri okurken sanki heyecanlandığı gözümünden kaçmamıştı.

Okuduklarından hoşlanıp hoşlanmadığını sordum.

Birden başını kaldırıp yüzüme baktı. Yüzü kıpkırmızı oldu.

– Ah, evet! diye karşılık verdi. Evet, İsa da bir peygamberdir. Tanrı’nın sözlerini söylemiş İsa. Hem ne güzel söylemiş!

– Burada okuduklarından en çok ne hoşuna gitti?

– “Bağışla, sev, kalp kırma ve düşmanını da sev!” dediği yer. Ah, ne güzel söylemiş!

Konuşmamızı dinleyen ağabeylerine döndü, onlara heyecanlı heyecanlı birşeyler anlatmaya koyuldu. Aralarında uzun süre

ağırbaşlılıkla konuştular, ağabeyleri onun dediklerini doğrular gibi başlarını sallayıp durdular. Sonra mağrur bir iyi niyetle, yani tam bir Müslüman gülümsemesiyle (özellikle mağrur yanını öylesine sevdiğim o Müslüman gülümsemesiyle) bana döndüler; İsa'nın Tanrı'nın bir elçisi olduğunu, büyük mucizeler yarattığını; çamurdan kuş yaptığını, sonra üfleyince kuşun uçtuğunu... Onların kitabında öyle yazdığını söylediler. İsa'yı överken beni çok hoşnut ettiklerinden emindiler. Aley ise ağabeyleri beni hoşnut etmeyi düşündükleri, bunu istedikleri için çok mutluydu.

Yazı yazmayı öğrenme işimiz de başarıyla yürüdü. Aley kâğıt satın aldı (benim kendi paramla kâğıt satın almama kesinlikle karşı çıkmıştı), mürekkep kalemi, mürekkep aldı ve iki ay gibi kısa bir sürede gayet güzel yazı yazmayı da öğrendi. Ağabeylerini bu da şaşırtmıştı. Gururları, hoşnutlukları sınırsızdı. Bana nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı. Aynı yerde çalıştığımız zamanlar bana yardım etmek için yarışıyorlardı, bunu kendileri için mutluluk sayıyorlardı. Aley'den ise söz etmiyorum artık. Sanırım ağabeyleri kadar seviyordu beni. Cezaevinden ayrılışını unutamıyorum. Elimden tutup bir koğuşun arkasına götürmüştü beni, orada boynuma sarılıp ağlamıştı. Daha önce hiç öpmemişti beni, ağlamamıştı da. "Benim için öyle çok şey yaptın ki, öyle çok şey yaptın ki!" demişti, "o kadarını annem de yapmamıştı, babam da... Adam yaptın beni, Tanrı bunun karşılığını verecektir sana, hiçbir zaman unutmayacağım seni..."

Şimdi nerededir acaba benim iyi yürekli, sevimli, çok sevimli Aley'im!..

Bizim koğuşta Çerkezlerden başka bir grup da Polonyalı vardı. Öteki mahkûmlara uzak duran bir aile gibiydiler. Daha önce de söylediğim gibi, bu uzak duruşları, ayrıca Rus mahkûmlardan nefret etmeleri yüzünden Rus mahkûmlar da onlardan nefret ediyorlardı. Çok acı çekmiş, hastalıklı insanlardı. Altı kişiydiler. Bazıları eğitim görmüş kişilerdi. İleride onlardan özellikle ve ayrıntılı söz edeceğim. Cezaevi yaşamımın son yıllarında kimi zaman bazı kitaplar aldım onlardan. Onlardan alıp okuduğum ilk kitabın tuhaf, çok değişik, güçlü bir etkisi olmuştu üzerimde. Bu izlenimlerimden de sonra bir ara

söz edeceğim. Benim için son derece ilginçti bu izlenimler. Onları çoğu kişinin anlayamayacağından da eminim. Bazı şeyleri yaşamadan anlayamazsınız, üzerinde yorum yapamazsınız. Yalnızca şu kadarını söyleyeceğim: Manevi yoksunluk, bedensel her türlü ıstıraptan ağırdır. Cezaevine düşen sıradan bir insan kendi dengi, belki daha üst düzey insanların arasına girer. Kuşkusuz, çok şeyini yitirmiştir: Yurdunu, ailesini, her şeyini, ama gene de bir çevresi vardır. Ama eğitim görmüş, aydın biri yasalar gereği tek başına, sıradan insanların arasına cezaevine sokulunca onunkiyile karşılaştıramayacak kadar çok şeyini yitirmektedir. İçindeki her gereksinimi, her alışkanlığı bastırmak zorundadır. Kendisi için yeterli olmayan ortama alışması, o havayı soluması gerekmektedir... Sudan çıkarılıp kumsala atılmış bir balık gibidir... Yasalara göre genelde herkes için aynı olan bir ceza onun için on kat daha ağır, ıstırap dolu bir cezaya dönüşür. Olay, terk edilmeleri gereken yalnızca bedensel alışkanlıklar olsa bile, bir gerçektir bu...

Ama Polonyalılar özel, tam bir grup oluşturmuşlardı. Altı kişiydiler ve hep bir arada oluyorlardı. Bizim koğuştaki mahkûmlardan yalnızca bir Yahudi'yi seviyorlardı. Bunun tek nedeni de onları eğlendirdiği için olsa gerekti. Onunla hepsi alay ediyordu. Öteki mahkûmlar da seviyorlardı onu. Aramızda tek Yahudi o idi. Şimdi bile onu anımsadığımda ister istemez gülümsüyorum. Ona her baktığımda aklıma Gogol'ün *Taras Bulba*'sındaki sevgilisi Yahudi kadınla gece bir dolaba girmek için üstündekileri çıkaran, o anda tıpkı bir tavuğu andıran Yahudi Yankel geliyordu. Bizim Yahudi Isay Fomiç de tıpkı tüyleri yolunmuş bir tavuğa benziyordu. Genç değildi, yaklaşık elli yaşındaydı. Kısa boylu, zayıf yapılı, pek kurnaz, bunun yanında son derece aptal biriydi. Küstah, yüzsüz, aynı zamanda son derece ödlekti. Yüzü buruş buruştu. Direğe bağlanıp kırbaçlanma cezasından kalma, yüzünde ve alnında kamçı izleri vardı. Onun altmış kamçıyı nasıl kaldırabildiğini aklım almıyordu. Genelde olduğu gibi, cinayet suçundan buraya gelmişti. Kırbaçlandıktan hemen sonra yaralarına sürmek üzere doktorundan aldığı gizli bir merhem reçetesi vardı. Dediğine göre, bu re-

çeteyle yapılacak merhemi yaralarına sürdüğünde iki hafta içinde kamçı yaralarının izi kalmayacaktı. Bu merhemi cezaevinde kullanmaya cesaret edememişti. On iki yıllık kürek cezası bittiğinde zorunlu yerleşim için Sibirya'da bir yere gittiğinde bu reçeteden kesinlikle yararlanacağını söylüyordu. Bir gün şöyle demişti bana: "Yokşa bu şuratla eflenemem, oysa kesinlikle eflenmek istiyorum." Onunla çok iyi dosttuk. Her zaman neşeli, keyifliydi. Cezaevinde yaşam onun için zor değildi. Mesleği kuyumculuktu. Kentte kuyumcu olmadığı için oradan sürüyle sipariş geliyordu. Böylece ağır işlerden kurtuluyordu. Anlaşıldığı kadarıyla aynı zamanda tefecilik de yapıyor, bütün cezaevine faizle para veriyordu. Buraya benden önce gelmişti. Polonyalılardan biri onun cezaevine gelişini ayrıntılarıyla anlatmıştı bana. Çok gülünç bir olaydır bu, daha sonra anlatacağım onu. Isay Fomiç'ten ileride bir kez daha söz edeceğim.

Bizim koğuştaki geri kalanlar şunlardı: Aralarında Starodubovsk bölgesinden gelme ihtiyar da olmak üzere, eski inaniştan yana olan yaşlı, bağınaz dört yaşlı adam; ayrıca asık yüzlü iki üç Ukraynalı, sekiz cana kıymış ince yüzlü, ince burunlu, genç bir mahkûm, içlerinden birinin koğuşumuzun neşe kaynağı olan bir grup kalpazan ve nihayet, daha uzun yıllar, cezaları bitinceye kadar çevrelerine hep öyle kaşlarının altından kötü kötü bakmaya kararlı oldukları anlaşılan karanlık yüzlü, çirkin, kimseyle konuşmayan birkaç mahkûm. Yeni yaşamımın ilk gecesinde bütün bunlar dumanların, islerin içinden; küfürlerin, anlatılamaz bir hayâsızlığın, iğrenç kokan bir havanın, prangaların şakırtılarının, lanetlemelerin, iğrenç kahkahaların arasından işte böyle kalmış belleğimde. Giysimi başımın altına koyup (yastığım henüz yoktu) ranzada kuru tahtanın üzerine uzandım, üzerime gocuğumu aldım. Ama, son derece yorgun, bitkin olmama, bu ilk günün korkunç, beklenmedik izlenimlerinden her yanımın dökülmesine karşın uzun süre uyuyamadım. Oysa yeni yaşamım henüz yeni başlıyordu. Önümde, hiçbir zaman aklımın ucundan geçmemiş, tahmin etmediğim beni bekleyen çok şey vardı...

V. İLK AY

Cezaevine gelişimin üçüncü günü çalışmaya çıkmam emredildi. Gün boyunca başımdan olağanüstü sayılabilecek bir olay geçmediği halde (oysa hiç değilse her şey düşünülecek olursa, içinde bulunduğum durum da yeterince olağanüstü sayılırdı) bu ilk çalışma günümü çok iyi anımsıyorum. Aslında bu da ilk izlenimlerimden biriydi ve ben her şeyi olanca dikkatimle izlemeyi sürdürüyordum. Bu ilk üç günü çok ağır duygular içinde geçirmiştım. Durmadan kendi kendime şunu yineliyordum: “Yolculuğumun sonuna geldim işte: Kürek mahkûmu olarak cezaevindeyim! İşte, böylesine güvensiz, böylesine kötü duygularla geldiğim, uzun yıllar limanım olacak yer... Ama kim bilebilir? Belki uzun yıllar sonra ayrılacağım bu limandan, ayrılırken üzüleceğim bile!..” O andaki duygularımın, mutsuzluğumun büyüklüğünde gerçekten de büyük bir tat varmış gibi, duygularıma insanı bazen acıyı hissetmesi için yarasını kaşımaya iten o kötüden haz duyma duygusu karışmıştı. Bir gün buradan ayrıldığıma üzülebileceğimi düşünmek dehşet veriyordu bana: İnsanın ne derece korkunç şeylere uyum sağlayabileceğini o zaman anlamıştım. Ama o zamana çok vardı daha, şimdi çevremde her şey düşmandı bana ve her şey korkunçtu... Öyle olmasa bile, o anda bana öyle geliyordu. Yeni arkadaşlarım

mahkûmların beni yukarıdan aşağı süzerken gözlerindeki vahşi merak, cezaevine yeni gelmiş, birden aralarına girmiş bu soy-lu sınıftan mahkûma karşı gösterdikleri bazen nefrete varan aşırı soğukluk... Bütün bunlar beni öylesine şaşırtmıştı ki, ola-cakları hemen görüp öğrenmek, onlar gibi yaşamaya başlamak, onlarla birlikte olmak için bir an önce çalışmaya başlamak isti-yordum. Kuşkusuz, o zaman hemen burnumun dibinde olan birçok şeyin farkında değildim, varlığından da kuşku duymu-yordum: Düşmanlıkların arasında dostlukların da olduğunu göremiyordum. Bununla birlikte, bu üç gün içinde karşılaştı-gım birkaç gülec, içten yüz bana cesaret vermişti. Bana en ya-kın, içten davranan Akim Akımıç'tı. Öteki mahkûmların asık, nefret okunan yüzlerinin arasında da birkaç iyilik okunan, ne-şeli yüz daha gözümünden kaçmamıştı. Hemen kendimi teselli et-meye başlamıştım: "İyiler her yerde vardır kuşkusuz. Kötülerin arasında iyiler de bulunur... Hem kim bilir? Belki bu insanlar hiç de *duvarın dışındaki* öteki insanlara oranla o kadar kötü de-gillerdir." Böyle düşünüyor, kendi düşünceme başımı sallıyordum. Oysa bu arada... Aman Tanrım!.. Bu düşüncemin ne de-rece doğru olduğunu bilseydim o zaman!

Örneğin, cezaevinde kaldığım sürece aşağı yukarı her za-man yanımda olan, ama ancak uzun yıllar sonra tam anlamıy-la tanıyabildiğim biri vardı. Mahkûm Suşilov'du bu. Şu anda öteki insanlardan *daha kötü* olmayan mahkûmlardan söz edin-ce birden anımsadım onu. Bana her zaman yardımcı olurdu. Bir yardımcım daha vardı. Akim Akımıç cezaevine geldiğim ilk günlerde Osip adında bir mahkûmu salık vermişti bana. Cezaevi yemeklerini yiyemeyeceksem, para durumum da uy-gunsa, onun ayda otuz kapiğe bana özel yemek pişirebileceği-ni söylemişti. Osip mahkûmların iki mutfakta çalışmak üzere seçtikleri dört aşçıdan biriydi. Aslında aşçı olarak seçilen mah-kûmlar bu görevi istemezlerse kabul etmeyebiliyorlardı. Kabul etseler bile ertesi gün görevi bırakma hakları da vardı. Aşçılar çalışmaya gitmiyorlardı, görevleri yalnızca ekmekleri pişir-mek, bir de çorbayı kaynatmaktı. Onlara aşçı değil, kadın aşçı anlamında *stryapka* diyorlardı. Ama bu isim küçümseme anla-

mında değil, aşçılar daha çok konuşkan, mümkün olduğunca da dürüst mahkûmlardan seçildiği için, aşçılarımızın da hiç alınmadıkları sevimli bir şaka olarak kullanılıyordu. Hemen her zaman Osip seçiliyordu. Birkaç yıldır *stryaphkalık* yapıyordu. Ancak kimi zaman bir süre için görevden ayrılıyordu. O da canı çok sıkıldığı, biraz da içki kaçakçılığı yapmak istediği zamanlar. Kaçakçılık suçundan buraya düşmüş olsa da, çok seyrek görülebilecek ölçüde dürüst, uysal bir insandı. Daha önce sözünü ettiğim uzun boylu, iri yarı, her şeyden, özellikle kamçılanmaktan çok korkan, uysal, sessiz, herkese karşı yumuşak başlı, hiç kimseyle hiçbir zaman tartışmayan, ama bütün korkusuna karşın, kaçakçılık tutkusu yüzünden içeri votka sokmadan duramayan bir kaçakçıydı bu. Kuşkusuz, örneğin Gazin kadar olmasa bile, (her şeyi göze alacak kadar cesareti yoktu çünkü) öteki aşçılarla birlikte o da kaçakçılık yapıyordu. Osip'le aramız her zaman iyiydi. Özel yemek için gerekenlerin alınmasına da çok küçük bir para gidiyordu. Yanılmıyorsam özel yemek için ayda bir gümüş ruble harcıyordum. Kuşkusuz, cezaevinin verdiği ekmek ve çok aç olduğum zamanlar, tiksindiğim halde (bu tiksintim bir süre sonra tamamen geçmişti) içtiğim çorba dışında. Genel olarak günde yarım kilo kadar sığır eti aldırıyordum. Kışın sığır eti yarım kapıge kadar bile düşüyordu. Et almak için kente her koğuştaki birer adet olan savaş gazisi erler gidiyordu. Bunlar düzeni sağlamak için varlardı koğuşlarda ve ufak tefek şeyler karşılığında gönüllü olarak mahkûmların alışverişlerini yapmak için her gün pazara gidiyorlardı. Biraz hava almak için yaparlardı bunu. Yoksa cezaevi yaşamına ayak uydurmaları kolay değildi. Bu yolla yalnızca votka dışında tütün, çay, sığır eti, çörek falan getirirlerdi. Votka getirmelerini kimse istemezdi onlardan. Bir bardak votkayla ağırlanacak olurlarsa bunu da yaparlardı... Osip birkaç yıl aşçılık etti bana. Her zaman hazırladığı yemek bir parça kızarmış sığır etiydi. Etin nasıl kızarmış olduğuna gelince, o başka bir sorundu. Önemli olan bu değildi. İşin ilginç olan yanı, Osip'le birkaç yıl boyunca hemen hiç konuşmamış olmamdı. Birçok kez konuşmaya başlayacak olmuştum

onunla, ama konuşmayı sürdürebilecek gibi görünmemiştir: Gülümsemiş, yalnızca *evet* veya *hayır* diye yanıtlar vermiş, başka bir şey söylememiştir. Yedi yaşında bir çocuk zekâsı olan bu Herkül'e şaşmamak elde değildi.

Osip dışında bir de Suşilov yardımcı oluyordu bana. Bunun için herhangi bir istegim olmamıştı ondan. Kendi gelip bulmuştu beni ve hemen bağlanmıştı bana. Bunun ne zaman başladığını bile anımsamıyorum. Alıp çamaşırlarımı yıkıyordu. Koğuşların arkasında çamaşırların yıkanması için büyük bir çukur vardı. Mahkûmlar çamaşırlarını bu çukurun çevresindeki cezaevi teknelerinde yıkıyorlardı. Ayrıca, Suşilov benim için birçok şey daha yapmaya başlamıştı: Çayımı koyuyor, ufak tefek işlerime koşturuyor, benim için gidip birşeyler buluyor, ceketimi tamire götürüyor, ayda üç kez çizmelerimi yağıyordu. Bütün bunları ne gibi sorumlulukları olduğunu biliyormuşçasına büyük bir titizlikle, gayretle, özenle yapıyordu. Sözün kısası, kaderini bütününü benimkine bağlamıştı ve her işimi kendi üzerine alıyordu. Söz gelimi hiçbir zaman şöyle demiyordu: “Şu kadar gömleğiniz var, ceketiniz sökülmüş vb., vb.” Her zaman “Şu kadar gömleğimiz kaldı, ceketimiz sökülmüş,” diyordu. Gözümün içine bakıyordu. Bunun yaşamının en önemli amacı olduğunu düşünüyör gibiydi.

Bir mesleği, ya da mahkûmların dediği gibi, ustası olduğu bir işi yoktu. Anladığım kadarıyla, benden aldığı birkaç kapikten başka geliri de yoktu. Elimden geldigince çok, yani on beş, yirmi kapik veriyordum ona. Her zaman mutlu oluyordu bundan. Benden başka birine çalışamazdı. Sanırım beni seçmesinin tek nedeni de benim öteki mahkûmlardan daha kibar ve ödemede daha dürüst olmamdı. Hiçbir zaman çalışamayan, düzelemeyen, cezaevinde maydanlarda hizmet eden, dondurucu soğuklarda bütün gece koğuşun girişinde dikilen, binbaşının ayak sesi duyulduğunda hemen içeri haber veren, neredeyse bütün gece nöbet tutmak karşılığınca ancak beş gümüş kapik alan, görevini aksattığında ise bunu bütün parasını kaybetmekle ve sırtına kırbaç yemekle ödeyen mahkûmlardandı. Onlardan daha önce söz etmiştim. Bu tür insanların en önemli

özelliği kişiliklerini her yerde, her zaman, neredeyse herkesin karşısında yok etmek, toplum içinde ise yalnızca ikinci dereceden değil, üçüncü dereceden rol oynamaktır. Onların doğalarında olan bir özelliiktir bu. Suşilov çok zavallı, ağzı var dili yok, küçülmüş, hatta ezilmiş biriydi. Oysa aramızda hiç kimsenin onu ezdiği yoktu. Bu ezilmişliği doğasında vardı. Nendense her zaman ona karşı bir acıma vardı içimde. Ona her baktığımda hissediyordum bu acıma duygusunu. Ama ona niçin acıdığımı sorsanız, ne cevap vereceğimi bilemezdim. Onunla konuşamıyordum da: O da benimle konuşmayı beceremiyordu. Bunun için büyük çaba harcaması gerektiği belliydi. Ancak konuşma biteceği anda, bir şey yapmasını söylediğiniz, bir yere gitmesini, koşmasını istediğiniz zaman kendine geliyordu. Bununla ona büyük iyilik yaptığımı sonunda inanmıştım. Kısa boylu da, uzun boylu da, iyi de kötü de, aptal da akıllı da, genç de yaşlı da sayılmazdı. Yüzü hafif çilli, saçları hafif sarıydı. Onunla ilgili belirgin bir şey söylemek olanaksızdı. Yalnızca şu söylenebilirdi: Benim anladığım, öğrendiğim kadarıyla, bütün ezilmişliğiyle, sessizliğiyle Sirotkin'in bulunduğu gruptaydı. Mahkûmlar, Sibirya'ya gelirken yolda *tarampa* olduğu için, hem de bu trampaya bir kırmızı gömlekle bir gümüş rubleye razı olduğu için alaya alıyorlardı onu. Kendisini böylesine küçük şeylere sattığı için alay ediyorlardı onunla. Trampa olmak, birisiyle kimliğini değiştirmek, dolayısıyla kaderini değiştirmek anlamında kullanılıyordu. Ne denli olmayacak gibi görünse de, gerçektir bu. Benim zamanımda da Sibirya'ya gönderilen mahkûmlar arasında sınırları kesin, belirli biçimlerde çok kullanılan bir yöntemdi bu. Önceleri bir türlü inanamamıştım buna, ama tanık olunca sonunda inanmıştım.

Bu iş şöyle yapılıyordu. Söz gelimi bir mahkûm kafilesi Sibirya'ya doğru yola çıkarılıyor. Her çeşit mahkûm vardır aralarında: Kürek mahkûmları, fabrikalarda çalışacak mahkûmlar, zorunlu oturuma sürgün gidenler. Hepsi birlikte çıkarlar yola. Yolda bir yerde, en azından Permsk ilinde sürgünlerden biri, söz gelimi, kimliğini başka biriyle değiştirmek istedi. Tutalım ki Mihaylov adında bir katil veya ekonomik suçlu Sibir-

ya'da uzun yıllar kalmasının çıkarına olmadığı kanısındadır. Gene turalım ki gözü açık, feleğin çemberinden geçmiş, iş bilir biridir. Aynı partiden biraz safça, durumu pek iyi olmayan, sessiz, ama cezası kendisinininkine oranla daha kısa olan (ya birkaç yıllığına fabrikada çalışacak, ya zorunlu yerleşime giden, ya da küreğe mahkûm, yeter ki süresi kısa olsun) birini aramaya başlıyor. Diyelim, sonunda Suşilov'u gözüne kestirdi. Bir köledir Suşilov ve basit bir suçtan zorunlu yerleşime gönderilmiştir. Önünde bin beş yüz versta yol vardır, cebinde ise kapik parası yoktur, çünkü Suşilovların hiçbir zaman parası olmaz. Bitkin, yorgun, devletin verdiği yemekle karnını doyurmaya çalışarak, ağzına şöyle geçerken bile tatlı bir şey atmadan, üzerinde yalnızca devletin verdiği giysiler, birkaç kapik için herkesin hizmetini yaparak yürümektedir. Mihaylov konuşmaya başlar Suşilov'la. Bunu iyi yapar. Onunla dost bile olur. Daha sonra bir menzilde votka ikram eder ona. Nihayet bir öneride bulunur: Onunla yer değiştirmek ister miydi acaba Suşilov. Kendisinin cezası sözde kürek ama, aslında kürek değildir, "özel bir bölümde" bir süre kalmak üzere Sibirya'ya göndermişlerdir onu... Gerçi bu da kürek sayılır ama, yani özel bir kürek... Onun gideceği bölümden üst düzeydekilerin çoğunun bile haberi yoktur. Söz gelimi Petersburg'dakiler de bilmezlerdi böyle bir bölümün olduğunu. Sibirya'nın ücra bir köşesinde çok az kişinin bulunduğu (benim zamanımda yaklaşık yetmiş kişi vardı bu özel bölümde) bir bölümdü. Onun kim olduğunu bilemezlerdi. Daha sonra Sibirya'da görev yapmış, oraları iyi bilen birçok kimseyle karşılaştım. "Özel bölüm" diye bir bölümün olduğunu ilk kez benden duyuyorlardı. Yasada topu topu altı satırla söz edilir ondan: "En ağır suçlular için Sibirya'da gerekli düzenlemeler yapılınca kadar falanca cezaevinde özel bir bölüm açılacaktır." Orada kalan mahkûmlar bile bu özel bölümün kalıcı mı geçici mi olduğunu bilmiyorlardı. Yasada süreyle ilgili bir bilgi yoktu. Yalnızca, "Sibirya'da gerekli düzenlemeler yapılınca kadar," deniyordu. Demek kalıcıydı. Suşilov'un da, onun bulunduğu mahkûm kafilesinde hiç kimsenin de, Mihaylov'un da bu ko-

nuda bir bildikleri yoktu. Ama işlediği suçun ağırlığını bilen. bu yüzden de üç bin, belki de dört bin sopa yemiş Mihaylov bu konuda birşeyler düşünmüş olabilir. Öyle ya, sıradan bir cezaevine göndermeyeceklerdi ya onu? Suşilov ise zorunlu oturuma gidiyordu. Bundan iyisi olabilir miydi? “Yer değiştir-memizi ister misin?” Kafası dumanlı, temiz yürekli, kendisine çok iyi davranan Mihaylov’a içi minnet duygusuyla dolu Suşilov bu öneriyi geri çeviremiyor. Ayrıca, kafilede konuşmalar-dan yer değiştirmenin yapılabileceğini, bunu yapanların oldu-ğunu öğrenmiştir. Öyleyse olmayacak, yapılmaması gereken bir şey değildir bu. Anlaşıyorlar. Vicdansız Mihaylov, Suşilov’un sağlığından yararlanıp kırmızı bir gömlekle bir gümüş rubleye onun adını satın alıyor, hemen orada, tanıkların önünde kırmızı gömleğiyle bir gümüş rubleyi veriyor ona. Ertesi sabah ayılmıştır artık Suşilov, sarhoş değildir. Ama tekrar içirirler onu. Durum kötüdür: Bir gümüş ruble içkiye gitmiş-tir, bir süre sonra kırmızı gömlek de... Vazgeçtiysen gömlekle parayı iade et. Suşin gümüş bir rubleyi nerede bulacak? lade etmezsen öteki mahkûmlar iade ettirirler. Bu konuda mah-kûmlar çok serttir. Ayrıca, söz verdiysen, sözünü tutman gere-kir. Kafiledeki mahkûmlar bu konuda da ısrarlı davranırlar. Yoksa parçalarlar seni. Sopa atarlar, belki öldürürler bile, hiç değilse böyle gözdağı verirler zavallı Suşilov’a.

Gerçekten de, mahkûmlar grubu bu işe bir kez göz yuma-cak olsa isim değiştirme olayı biterdi. Öyle ya, verdiğiniz söz-den dönebilecekseniz, yaptığınız alışverişi bozabilecekseniz kim verdiği sözde dururdu, yaptığı alışverişten caymazdı? Sö-zün kisası, topluca mahkûmların bir sorunuydu bu, dolayısıy-la kafilede kimse böyle bir şeye göz yummazdı. Suşilov bakı-yor ki yalvarıp yakarmakla bir şey elde edemeyecek, kabul ediyor. Durum kafileyi götüren kişilere bildiriliyor. Para veril-mesi gereken kişilere para veriliyor, içirilmesi gereken kişiler içiriliyor. Onlar için hava hoştur nasıl olsa. Mihaylov’un da Suşilov’un da canı cehennemedir. İşin içinde votka vardı ya, gerisi vız gelirdi. Gerektiği gibi ağırlandılar ya onlar için olay bitmiştir. Söz gelimi, ilk menzilde ad okunarak yoklama yapıl-

maktadır. Sıra Mihaylov'a geliyor "Mihaylov!" Suşilov cevap verir: "*burada!*" "Suşilov!" Mihaylov karşılık verir: "*burada!*" Yola devam edilir. Bu olaydan hiç kimse söz etmez artık. Tom-bolsk'ta mahkûmları gidecekleri yerlere göre ayırırlar. Mihaylov, Suşilov'un gitmesi gereken zorunlu yerleşim yerine gider, Suşilov, takviye edilmiş muhafız bölüğü eşliğinde, onun gitmesi gereken özel bölüme. Artık hiçbir itirazın yarı yoktur. Hem nasıl kanıtlayacaksınız? Böyle bir işin karara bağlanması kaç yıl sürer? Hem eline ne geçecek? Ayrıca tanıkların nerede? Bulsan bile inkâr edeceklerdir. Böylece Suşilov bir kırmızı gömlekle bir gümüş rubleye "özel bölümde" kalır.

Mahkûmlar Suşilov'la alay etmesine ediyorlardı ama (gerçi daha hafif cezasını daha ağır bir cezayla değiştiren mahkûmları genel olarak, çürük tahtaya basan her aptalı olduğu gibi küçük görüyorlardı ama) bunun nedeni bu işi kırmızı bir gömlekle bir gümüş rubleye yapmış olmasıydı. Çok küçük bir karşılıktı bu. Genelde büyük paralar karşılığında ceza değişimi yapılıyordu. Elbette gene koşullara göre büyük paralar karşılığında. Onlarca ruble alanlar bile oluyordu. Ama Suşilov öylesine sessiz, öylesine kişiliksiz, herkesin gözünde öylesine ezikti ki, ona gülmek herkesin içinden gelmiyordu.

Uzun süre, birkaç yıl Suşilov'la bir arada yaşadık. Yavaş yavaş iyice bağlanmıştı bana. Bunun farkındaydım. Çünkü ben de çok alışmıştım ona. Bir gün (bunun için hiç affedemiyorum kendimi) istediğim bir şeyi yapmamıştı, ama ona verdiğim işin parasını önceden almıştı benden. Sert bir şekilde şöyle söylemiştim ona: "Bak Suşilov, parayı almasını biliyorsun, ama yapman gereken işi yapmıyorsun." Başını önüne eğip sustu Suşilov, verdiğim işi yapmak için koştu. Ama sanki bir hüznü çökmüştü üzerine. Aradan iki gün geçti. Böyle üzgün olmasının nedeni benim söylediklerim olmaz, diye düşünüyordum. Anton Vasilyev adında bir mahkûmun ondan küçük bir alacağı'nın olduğunu, Anton'un bu alacağı için onu sıkıştırıp durduğunu biliyordum. Besbelli borcunu ödeyecek parası yoktu, benden istemeye de çekiniyordu. Üçüncü gün şöyle dedim ona: "Suşilov, sanırım Anton Vasilyev'e olan borcunuzu öde-

mek için benden para isteyecektiniz? Buyurun.” O anda ran-
zamda oturuyordum. Suşilov karşımda ayakta duruyordu. Son
zamanlarda (onun düşüncesine göre) benden çok fazla para
almış olmasına karşın, benden para alabileceğinden umudunu
kestiği bir anda, onun zor durumda olduğunu anımsayıp ken-
disine, istemeden para önermem çok şaşırtmıştı onu. Uzattı-
ğım paraya baktı, sonra bakışını yüzüme dikti ve birden dö-
nüp koğuştan çıktı. Çok şaşırmıştım. Peşinden gittim. Koğuş-
ların arkasında buldum onu. Kazık duvarın dibinde yüzü du-
vara dönük duruyordu. Başını, duvara dayadığı koluna koy-
muştu. “Neyiniz var Suşilov?” diye sordum. Cevap vermedi. O
anda büyük bir şaşkınlıkla onun ağlamaklı olduğunu fark et-
tim. Yüzüme bakmamaya çalışarak, çatlak bir sesle “Siz, Alek-
sandr Petroviç...” dedi. “Size... para için... oysa ben... ben...
Tanrım!” tekrar duvara döndü yüzünü. Öyle ki, alnı kazığa
çarpmıştı. Nasıl hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştı!.. Ceza-
evinde ilk kez ağlayan birini görüyordum. Güçlkle yatıştır-
dım onu. Her ne kadar o günden sonra benim için (bunu söy-
lemek mümkünse) daha büyük bir çabayla çalışmaya, bana
“göz kulak olmaya” başladıysa da, ben gene de ondaki yakala-
ması çok güç bazı belirtilerden onun yüreğinin benim o gün-
kü sitemimi hâlâ bağışlayamadığını hissediyordum. Oysa öteki
mahkûmlar alay ediyorlardı onunla, her fırsatta bağırıp çağırı-
yorlardı ona, bazen kötü biçimde küfrediyorlardı, gene de
dostça geçinip gidiyordu onlarla, yaptıklarından hiçbir zaman
alınmıyordu. Evet, uzun yıllar bir arada yaşasanız bile, insan-
ları tanımak çok zor.

Cezaevinin ilk günlerde bana, daha sonraları görüldüğü gi-
bi görünmemiş olmasının nedeni buydu işte. Her şeyi büyük
bir ilgiyle, dikkatle görüp anlamaya çalıştığım halde burnu-
mun dibindeki gerçekleri fark edemediğimi işte bunun için
söyledim. Doğal olarak beni önce, aşırı belirgin olan büyük
olaylar şaşırtmıştı, ama belki onları da yanlış algılamıştım ve
üzerimde yalnızca ağır, umutsuzca hüzünlü bir izlenim bırak-
mışlardı. Bunun en büyük nedeni de, cezaevine benden bir sür-
re önce gelmiş ve ilk günler üzerimde bana acı veren bir izle-

nim bırakmış olan A-ov ile karşılaşmamdı. Oysa cezaevine gelmeden önce orada A-ov'la karşılaşacağımı biliyordum. En zorlu bu ilk günlerimde bana ruhsal yönden büyük acılar çek-tirdi. Ondandır söz etmemek elimde değildir.

O, bir insanın nereye kadar düşebileceğinin, ne kadar alçabileceğinin, hiç zorlanmadan, hiç pişmanlık duymadan ru-hunda her çeşit ahlak duygusunu nereye kadar yok edebileceğinin en iğrenç örneğiydi. Soylulardan bir gençti A-ov. Daha önce, cezaevinde olup biteni binbaşıya yetiştirdiğini, emir eri Fedka ile arkadaş olduğunu anlatmıştım. İşte size onun kısa yaşam öyküsü: Herhangi bir bölümü bitirmeden üniversite-den ayrılmış, onun ahlaksızlıklarından korkan Moskova'daki akrabalarıyla kavga edince para bulmak için Petersburg'a git-miş. Orada, alçakça bir ihbar işine karışmış, yani en iğrenç, en kaba çeşidinden hazırlarına bir an önce kavuşabilmek tutkusuy-la on insanın kanını satmıştı. Petersburg'un, bu kentin pasta-nelerinin, Meşçanski mahallesinin çekiciliğine kendini öylesi-ne kaptırmış ki, hiç de aptal biri olmamasına karşın çılgınca, anlamsız bu işe kalkışmayı göze almıştı. Çok geçmeden yaka-landı. Yaptığı ihbara hiç suçu olmayan insanların adını da ka-rıştırmış, yalan ifadeler vermiş, sonunda da on yıllığına Sibir-ya'ya, bizim cezaevine gönderilmişti. Daha çok gençti. Yaşam onun için yeni başlıyordu. Yaşamında böylesine korkunç bir değişikliğin onu sarsması, kişiliğini bir destek aramaya, bir de-ğişikliğe itmesi beklenebilirdi. Ama o yaşamındaki bu de-ğişikliği alabildiğine küçümsemiş, en küçük bir tiksinti bile duy-mamış, en küçük bir ruhsal bunalıma girmemiş, bu yaşamda onu çalışmak zorunluluğundan, pastanelerden, Meşçanskaya mahallesinden ayrılmış olmak dışında hiçbir şey ürkütmemiş-ti. Hatta, kürek mahkûmu olmasının daha büyük alçaklıklar, pislikler yapabilmesi için elini kolunu çözdüğüne inanıyor gi-biydi. "Bir kürek mahkûmuysan, kürek mahkûmusundur. O zaman her türlü adiliği utanmadan sıkılmadan yapabilirsin." Tam böyle düşünüyordu işte. O iğrenç yaratıktan türünün tek örneği gibi söz ediyorum. Yıllarca katillerin, ahlaksızların, ca-navar ruhlu canilerin arasında kaldım, ama şunu kesinlikle

söyleyebilirim, A-ov'da tanık olduğum ruhsal alçaklığı, kararlı ahlaksızlığı, iğrenç hayâsızlığı ömrümde hiçbir insanda görmedim. Soylulardan bir baba katili vardı aramızda. Ondan söz etmiştim. Ama birçok durumdan ve olaydan sonra emin oldum ki, o bile A-ov'dan çok daha saygıdeğer, çok daha insandı. Cezaevi yaşamım süresince A-ov benim gözümde yalnızca bir et parçasıydı; dişleri, midesi. doyumsuz, en iğrenç, en hayvansal beden hazları olan, bu hazların en küçük birini, en küçük bir kaprisini tatmin için, sırf suç delillerini örtmek için büyük bir soğukkanlılıkla öldürebilecek, kesebilecek, her şeyi yapabilecek bir et parçası. Hiçbir şeyi büyütüyorum. Çok iyi biliyorum onun nasıl bir yaratık olduğunu. Bir insanın bedensel yanının, içinde ruhsal direniş ve kural olmadan işi nereye vardırabileceğinin tek örneği idi. Yüzünden hiç eksik olmayan o alaylı gülümsemesinden ne çok nefret ediyordum. Bir canavar, ruhsal yönden bir Victor Hugo'nun kamburu Quasimodo idi. Kamburun bir de kurnaz, zeki, yakışıklı, hatta biraz okumuş yazmış, yetenekli olduğunu ekleyin... Hayır, bir toplulukta böyle biri olacağına yangın olsun, veba salgını olsun, daha iyidir! Cezaevinde ihbarcılığın da, ispiyonculuğun da çok olduğunu, bunu yapana mahkûmların kızmadıklarını söylemiştim. Tersine, A-ov ile hepsi arkadaştı ve ona karşı bizlere olduğundan çok daha dostça davranıyorlardı. Sarhoş binbaşımızın ona gösterdiği yakınlık, mahkûmların gözünde onu yüceltiyordu. Bu arada binbaşyı iyi portre yaptığına inandırmış (mahkûmları da muhafız alayında teğmen olduğuna inandırmıştı), binbaşyı, portresini yapması için evine gitmesine izin verilmeye çalışıyordu. Bu amaçla, patronunun üzerinde büyük bir etkisi olan, bu nedenle cezaevinde mahkûmlar arasında da sözü geçen emir eri Fedka ile yakın dostluk kurmuştu. A-ov, binbaşının isteği üzerine, bizlerle ilgili her şeyi ona ihbar ediyordu. Oysa binbaşı sarhoş olduğu zamanlar tokatlıyordu onu, dahası, ispiyoncu, ihbarcı diye hakaretler ediyordu. Kimi zaman öyle oluyordu ki, tokatladıktan, hakaretler ettikten sonra gene gidip sandalyeye oturuyordu binbaşı, portresini yapmaya devam etmesini istiyordu. A-ov'un iyi, neredeyse,

adını bir zamanlar duyduğu Bryulov* kadar iyi bir portre sanatçısı olduğuna bizim binbaşı sanırım gerçekten inanmıştı. Ama gene de ona tokat atma hakkı olduğu kanısındaydı. Çünkü, büyük bir sanatçı da olsan, şu anda bir kürek mahkûmu-sun, istersen bir Bryulov ol, gene de amirinin ben senin, yani ne istersem yaparım sana. Öte yandan, A-ov'a çizmelerini çıkarttırıyor, ona yatak odasından bazı çiçek saksılarını dışarı taşıttırıyordu ama, A-ov'un büyük bir sanatçı olmadığını anlaması için gene de aradan çok zamanın geçmesi gerekmişti. Portrenin yapımı bitmek bilmiyordu, neredeyse bir yıldır sürüyordu. Sonunda aldatıldığını anlamıştı binbaşı ve portrenin bitmeyeceğinden, üstelik portrenin giderek kendisine hiç benzemediğinden kuşkusu kalmayınca binbaşı çok öfkelen-di, portre sanatçısına güzel bir sopa çekti, en pis işlerde çalıştırılmak üzere cezaevine gönderdi. A-ov buna çok üzölmüş-tü kuşkusuz. Çalışmadan oturduğu günlerden, binbaşının yemekle-rinden, dostu Fedka'dan, onunla birlikte binbaşının mutfagın-da birlikte keşfettikleri bütün o hazzardan ayrılmak ağır gel-mişti ona. A-ov'u evinden uzaklaştırdıktan sonra binbaşı en azından, A-ov'un sürekli ispiyon ettiği mahkûm M-ov'a eziyet etmeyi bırakmıştı. Olay şöyleydi: A-ov cezaevimize gelmeden önce M-ov tek soyluydu cezaevinde, yalnızdı. Kederliydi. Öte-ki mahkûmlarla ortak hiçbir şeyi yoktu. Onlara baktıkça deh-şete kapılıyordu, iğreniyordu onlardan, mahkûmlarda onu ya-tıştırarak, onlarla yakınlaşmasına neden olabilecek özellikleri göremiyordu. Bu kez onlar da ona nefretle bakıyorlardı. Aslın-da M-ov'un yapısında insanlar için cezaevi zor, korkunç bir yerdir. A-ov'un cezaevine giriş nedenini M-ov bilmiyordu. Oy-sa A-ov karşısındakinin nasıl biri olduğunu anlayınca kendi suçunu ondan gizlemiş, onu kendisinin de M-ov gibi bir iftira sonucu buraya düştüğüne inandırmıştı. M-ov bir arkadaş, bir dost bulduğuna çok sevinmişti. Onunla yakından ilgilenmişti, onun çok acı çektiğini düşünerek ilk günlerinde teselli etmeye çalışmıştı onu, elindeki son kapikleri de vermişti ona, yemeği-

(*) Karl Bryulov (1798-1877), ünlü Rus portre sanatçısı.

ne ortak etmişti, en gerekli eşyalarını kullanmasına izin vermişti. Ama çok kısa bir zaman sonra, özellikle, o iyi bir insan olduğu için, her türlü alçaklıktan öylesine dehşet duyduğu, daha çok da, ona hiç benzemediği için nefret etmeye başlamıştı ondan ve M-ov'un ona cezaevinde olan bitenle, mahkûmlarla, binbaşıyla ilgili anlattığı her şeyi ilk fırsatta binbaşuya yetiştirmişti. Binbaşı küplere binmişti, M-ov'a işkence etmeye başlamıştı. Bir üst komutanlığın müdahalesi olmasaydı adamcağızı öldürecekti. Daha sonra M-ov onun yaptığı alçaklıktan haberdar olduğunda, A-ov hiç önemsememişti bile bunu, onunla karşılaşmaktan, gözlerinin içine alaylı alaylı bakmaktan hoşlanırdı bile olmuştu. Bunun ona büyük haz verdiği belliydi. M-ov birçok kez kanıtlamıştı bana bunu. O iğrenç yaratık bir süre sonra bir mahkûm ve refakatçi erle kaçtı. Ama bunu sonra anlatacağım. Başlangıçta bana yanaşmaya çok çalışmıştı. Onun geçmişini bilmediğimi sanıyordu. Tekrar söylüyorum, cezaevi yaşamımın ilk günlerinin daha da ağırlaşmasına bu adam neden olmuştur. İçine düştüğüm bu alçaklıklar, iğrençlikler dehşete düşürmüştü beni. Burada her şeyin böyle aşağılık, adi olduğunu düşünüyordum. Ama yanıliyordum: Her şeyi A-ov'a bakarak değerlendiriyordum.

Cezaevinde üç gün kederimden acı çektim, ranzamda yat-tım, cezaevinin verdiği giysilerimi onarması için Akim Akimic'in bana önerdiği güvenilir bir mahkûma ücretiyle (elbette gömlek başına kaç kapık gerekiyorsa) verdim, gene Akim Akimic'in yol göstermesiyle kendime (kalın keçeden, çadır beziyle kaplı) pide kadar ince bir döşek ile içi yün dolu, alışık olmadığım için bana çok sert gelen bir yastık edindim. Bütün bunların hazırlanmasında Akim Akimic çok yardımcı oluyordu bana, birçok şeyi kendi yapıyordu. Mahkûmlardan satın aldığım kullanılacak yanı kalmamış eski ceketlerden, pantolonlardan, cezaevinin artık kullanılamayacak kalın kumaşlarından kendi elleriyle bir yorgan dikti bana. Cezaevinin verdiği kullanım süresi bitmiş giyecekler, mahkûmların kendi malı oluyordu. Onlar da hemen satıyorlardı onları. Bir giyecek ne kadar perişan, kullanılamayacak durumda olursa olsun, mahkûm için gene

de bir gelir kaynağı sayılıyordu, bir fiyatı oluyordu. İlk zamanlar çok şaşırıyordum bütün bunlara. Halktan insanlarla ilk kez karşılaşmamdı bu benim. Bir anda onlar gibi sıradan halktan biri, onlar gibi bir mahkûm oluvermiştim. Onların alışkanlıkları, dünya görüşleri, düşünceleri, günlük yaşamları sanki benim de olmuştu. Gerçekte bunları paylaşmasam bile, hiç değilse görünüşte, yasal açıdan öyleydi. Böyle şeyler beklemiyormuşum, bu konuda daha önce hiçbir şey duymamışım, hiçbir şey bilmiyormuşum gibi şaşkın bir durumdaydım. Ama gerçeğin, duyulanlardan, bilinenlerden bambaşka bir etkisi oluyor. Söz gelimi, böylesine berbat, eski püskü şeylerin kullanılabilceğini daha önce düşünebilir miydim? İşte şimdi öyle şeylerden bir yorgan dikiliyordu bana! Mahkûmların giysilerinde kullanılan kumaşların da ne kumaşı oldukları belli değildi. Daha çok erlere verilen giysilerin kaba kumaşını andırıyordu. Ancak bu kumaş çok kısa bir süre kullanılınca bile eski balık ağı gibi delik deşik oluyordu. Oysa mahkûmlara verilen giysilerin kullanım süreleri bir yıldı, o kadar bile dayanmıyorlardı. Çalışıyorlardı mahkûmlar, yük taşıyorlardı. Giysileri kısa zamanda aşınıyor, delik deşik oluyordu. Gocuklar üç yıllığına veriliyordu, bu süre içinde giysi olarak, battaniye ve şilte olarak da kullanılıyorlardı. Ama gocuklar, üç yıllık sürenin bitiminde yamasız çok seyrek görülse de, oldukça dayanıklıydılar. Öyleyken, en berbat durumda olanları bile sürenin dolmasından sonra en azından kırk gümüş kapiğe müşteri buluyordu. Biraz daha iyi durumda olanlar ise altmış, hatta yetmiş gümüş kapiğe gidiyordu ki, cezaevi için büyük paraydı bu.

Daha önce anlatmıştım, cezaevinde paranın büyük bir önemi, gücü vardı. Şunu kesinlikle söyleyebilirim, cezaevinde az da olsa para sahibi bir mahkûm, hiç parası olmayan bir mahkûma oranla (oysa onun da her gereksinimi cezaevinde sağlanmaktaydı, para ne işine yarayacaktı? Yönetim öyle düşünüyordu.) on kez daha az acı çekiyordu. Bir kez daha yineliyorum, mahkûmların para sahibi olmaları yasaklansaydı, delirirlerdi, veya (her gereksinimleri karşılandığı halde) sinekler gibi ölürlerdi ya da nihayet, bazılan can sıkıntısından, bazıları, bir

an önce idam edilmeleri, ortadan kaldırılmaları veya “kaderlerini öyle veya böyle değiştirmek” için (teknik bir deyimdir bu) olmayacak canavarlıklar yapmaya kalkışırlandı. Bir mahkûm birkaç kapığını ter dökerek veya bu kapikleri kazanmak için olmadık kurnazlıklar yapmaya karar vererek (bu arada çoğunlukla hırsızlık veya dolandırıcılıklar yaparak) onu kazanmışken bu parasını öylesine aptalca, çocukça bir tasasızlıkla harcaması, ilk bakışta öyle görünse bile, onun hiç de paraya değer vermediği anlamına gelmez. Mahkûmlar paraya çılgınca, ölesiye düşkündürler. Eglenirken onu kâğıt parçaları gibi savurmaları ise, ona değer vermediklerinden değil, o anda parayı daha değer verdikleri bir şeye harcadıklarındandır. Bir mahkûm için paradan daha değerli olan ne midir? Özgürlük veya özgürlük hayali. Ayrıca, mahkûmlar hayale çok düşkündürler. Sonra bir ara söz edeceğim bundan. Ama şimdi sırası geldi, söyleyeyim: Buraya yirmi yıl için gelmiş, bana son derece sakın bir şekilde, söz gelimi aynen şöyle söyleyen mahkûmlarla karşılaştığımı söylersem inanacak mısınız: “Biraz bekle, göreceksin, Tanrı yardım etsin, şu cezayı bitsin hele, o zaman...” Mahkûm sözcüğünün anlamı özgürlüğü olmayan insan anlamında kullanılıyordu. Oysa parasını *kendi iradesiyle* harcıyordu. Dağlanmış yüzüne, ayağındaki prangaya, Tanrı'nın dünyasından onu ayıran, kafese tıkılmış vahşi bir hayvan gibi çevresini kuşatan o lanet olası direkli duvara karşın, votka içebilir, yani kesinlikle yasak bir hazzı tadabilir, kadınlardan yararlanabilir, (her zaman olmasa bile) bazen komutanlarıyla, gazi erlerle, hatta başçavuşla bile yakınlık kurabilir, onun yasaları veya disiplini ihlal ettiğine göz yummalarını bile sağlayabilirdi. Dahası, yapılan pazarlığa göre, onlara hava da atabilirdi. Mahkûmlar hava atmayı, yani arkadaşlarının önünde kendini göstermeyi ve bir zaman için bile olsa iradesinin ve özgürlüğünün sanıldığından çok olduğuna, yani kısacası, eğlenebileceğine, taşkınlık yapabileceğine, koğuştaki istediğine bağırıp çağırabileceğine, her şeyi *yapabileceğini* herkese gösterebileceğine, bütün bunların “onun elinde olduğuna”, yani zavallının aklına gelemeyecek özgürlüklere sahip olduğuna kendilerini inandırmayı çok se-

verlerdi. Evet işte belki de bunun için mahkûmların ayık oldukları zamanlar bile caka satmaya, kendilerini övmeye, hiç de özel bir yanı olmadığı halde kişiliklerini komik bir biçimde yüceltmeye saf bir meyilleri vardı. Ve nihayet, bütün bu aşırılıklarda kendine özgü bir tehlike söz konusuydu. Yani uzak da olsa, özgürlüğün bir gölgesi, bir yaşam gölgesi vardı ortada. Özgürlüğü uğruna neleri gözden çıkarmaz insan? Gırtlığında soluk almasını önleyen bir ilmik varken hangi milyoner bir tek soluk alabilmek için bütün milyonlarını vermez?

Yönetimdekileri çok şaşırtan bir şey vardı: Kaç yıldır uslu uslu yaşayıp giden, iyi davranışları nedeniyle takım başı bile yapılmış bir mahkûmun, içine şeytan girmiş gibi, durup dururken, ortada kesinlikle bir şey yokken birden sapıttığı, kendini içkiye verdiği, taşkınlık yaptığı, kimi zaman yasal suçlar bile işlediği (ya üst düzey yöneticilere saygısızlık ettiği, ya birini öldürdüğü, ya da birine tecavüz ettiği vb.) oluyordu. Hayretle bakıyorlardı onun bu yaptıklarına. Ama bununla birlikte, böyle şeylerin en az beklenildiği bir mahkûmda böylesine bir patlamanın olmasının nedeni belki de kendini; ansızın ortaya çıkan öfkeye kapılmış, aşağılanmış, çıldırmış, mantığını yitirmiş, kendini kaybetmiş, kasımlarla sarsılan kişiliğinin kendini gösterme çabasıydı. Canlı canlı tabuta konmuş ve orada uyanmış biri belki de tabutun kapağını zorlar, onu üzerinden atmaya çalışır, oysa o anda mantığı bu çabasının bir şeye yaramayacağını söylemektedir ona. Ama şimdi mantık zamanı değil, kıvranma, çırpınma zamanıdır. Ayrıca, bir mahkûmun kendi başına her türlü davranışının suç olduğunu da dikkate almak gerekir. O durumda suçu küçük olmuş, büyük olmuş, onun umurunda değildir. Taşkınlık yapacaksa tam yapmalıdır. Cinayeti bile olsa, göze almalıdır. Yeter ki başla: Sarhoş olursun, tutamazsın kendini, sonuna kadar gidersin! Sonra her zaman, keşke işi oraya kadar vardırmasaydım, dersin. Öylesi çok daha iyi olurdu.

Peki ama nasıl başaracaktı bunu?

VI. İLK AY

Cezaevine geldiğimde bir miktar param vardı. Çok azını yanımda bulunduruyordum. Çalınır diye korktuğum için, her ihtimale karşı geri kalanını saklamıştım. Yani cezaevine sokulmasına izin verilen *İncil*'in cilt kapagının içine yapıştı. Birkaç rublem de orada vardı. Cildine para yapışık bu *İncil*'i bana Tombolsk'da, yıllarını sürgünde geçirmiş, onlarca yıl buralarda acı çekmiş, karşılaştıkları her kadersizi uzun zamandır kardeş gibi kendine yakın hisseden insanlar vermişti. Sibirya'da her zaman, "talihsizlere" kardeşçe yardım etmeyi yaşamlarının amacı edinmiş, onların acılarını kendi çocuklarıymış gibi, herhangi bir çıkar gözetmeden, kutsal bir acı gibi içinde hisseden insanlar vardır. Öyleleri her zaman da olmuştur. Burada bir karşılaşmadan söz etmeden geçemeyeceğim. Cezaevimizin bulunduğu kentte bir bayan vardı. Nastasya Ivanovna. Duldu. Yanılmıyorsam bizim cezaevinde kalanlardan hiç kimse yüz yüze tanışmamıştı onunla. Yaşamının amacı olarak sürgünde bulunanlara yardımcı olmayı seçmişti. Ama en çok da mahkûmlar için birşeyler yapmaya çalışıyordu. Ailesinde böylesine bir talihsizliğe uğramış biri var mıydı, ya da yüreğinde özellikle değerli, yakın biri buraya bir suçtan gelmiş miydi bilinmez, ama bizim için elinden geleni yapmak büyük mutluluk veri-

yordu ona. Elbette yapamadığı birçok şey vardı: Çok yoksul bir kadındı. Ama bizler duvarların bu yanında, dışarıda bizi hep düşünen sadık, vefakâr bir dostumuzun olduğunu biliyorduk. Bununla birlikte sık sık, çok gereksinimimiz olan haberleri ulaştırıyordu bize. Başka bir kente gönderilmek üzere cezaevinden salıverildiğimde yola çıkmadan önce ona uğramayı, onunla tanışmayı başarmıştım. Kent dışında bir evde, çok yakın bir akrabasının yanında kalıyordu. Genç de sayılmazdı, yaşlı da. Güzel de değildi, çirkin de. Zeki biri miydi, okumuş biri mi, bunu bile anlamak olanaksızdı. Kişiliğinde dikkati çeken sınırsız bir iyi yüreklilikten; sizin için birşeyler yapmak, durumunuzu hafifletmek için önüne geçilemez bir istekten, kesinlikle hoşlanacağınız birşeyler yapma arzusundan başka bir şey yoktu. Bütün bu özellikler onun sakin, içten bakışlarında da vardı. Cezaevinden çıktığımızda öteki mahkûm arkadaşlarımla birlikte bütün bir akşamı onun yanında geçirdik. Biz güldüğümüz zaman gözlerimizin içine bakarak o da gülümsüyordu. Ne söylersek söyleyelim, hemen onaylıyordu. Elinde olanlarla ağırlamaya çalışıyordu bizi. Çay verdi, yiyecek birşeyler, tatlılar... Binlerce rublesi olsaydı bu paraya sırf, bize daha çok şeyler ikram edebileceği, cezaevinde kalan arkadaşlarımızın durumlarını hafifletebileceği için sevinirdi. Ayrılmak için kalktığımızda anı olarak birer sigara tabakası armağan etti bizlere. Bu tabakaları bizler için kartondan kendi yapmış (onları yaparken ne kadar zorlandığını Tanrı bilirdi), tabakaların üzerlerini, ilkokullarda aritmetik kitaplarını kapladıkları çiçekli kâğıtla kaplamıştı. Bekli de bunun için gerçekten bir aritmetik kitabının kabını sökmesi gerekmişti? İki tabakanın kenarlarını, daha güzel olsunlar diye altın rengi parlak kâğıtla çevirmişti. Bu kâğıdı almak için özel olarak çarşıya çıkmış olmalıydı. Armağanlarını bize uzatırken özür diliyormuş gibi, ürkek bir sesle şöyle demişti: "Sigara içtiğinize göre belki işinize yarar!" Bazıları (duyduğum, okuduğum bir şeydir bu) yakınına beslediğin en büyük sevgin aynı zamanda en büyük beşçilligidir, der. Burada hangi bencillikten söz edilebilirdi, aklım bir türlü almıyor.

Gerçi cezaevine geldiğimde çok param yoktu, ama neredeyse daha geldiğim ilk saatlerde beni bir kez kandırıp paramı alan mahkûmların ikinci kez, üçüncü kez, hatta beşinci kez saf saf gelip benden gene para istemelerine kızamıyordum. Ama açık yüreklilikle itiraf edeyim: Kurnaz olduklarını sanan bu saf insanların, onlara beşinci kez bile para verdiğim için beni aptalın, safın teki saydıklarını, arkamdan güldüklerini bildiğim için canım çok sıkılıyordu. Yüzde yüz, onların oyununa geldiğimi, beni kandırdıklarını düşünüyor olmalıydılar, çünkü öyle olmasaydı vermezdim onlara para, kovardım giderlerdi. Böylece bana daha çok saygı duyacaklarından da kuşkum yoktu. Her ne kadar canım sıkılıyorduydu da, gene isteklerini geri çeviremiyordum. Can sıkıntımın nedeni, cezaevinde nasıl davranacağım ya da daha doğrusu, çevremdeki bu insanlara karşı nasıl davranacağım üzerine bu ilk günlerimde ciddi ciddi ve üzerinde durarak düşünmemdi. Bu ortamın benim için tam anlamıyla yeni olduğunu, tam anlamıyla karanlıklar içinde bulunduğumu, bu karanlık ortamda onca yılı geçirmemin olanaksız olduğunu hissediyordum. Kendimi hazırlamam gerekiyordu. Elbette, her şeyden önce, duygularımın ve vicdanımın söylediği gibi dürüst olmaya karar vermiştim. En doğrusunun bu olduğunu da biliyordum, ama gene de önümde beni bekleyen beklenmedik sınavlar vardı.

Akim Akımcı'nın daha önce sözünü ettiğim yardımlarıyla koğuştaki yerleşme telaşıma, bu telaşın beni birazcık olsun oyalamasına karşın, dayanılmaz bir can sıkıntısı giderek daha çok kemirmeye başlamıştı içimi. Arada bir koğuşumuzun önünde durmuş karanlığa bakarken, çalışmaktan gelmiş, koğuşlardan yemekhaneye, yemekhaneden koğuşlara tembel tembel gidip gelen mahkûmları izlerken kendi kendime "Ölü bir ev !" diye mırıldanıyordum. Onların yüzlerine, davranışlarına bakarak nasıl insanlar olduklarını, karakterlerini anlamaya çalışıyordum. Suratları asık veya çok kederli (daha çok böyle görüyordum onları, cezaevindeki insanların karakteristik görünümüydü bu) birbirlerine küfürler ederek, veya sadece konuşarak, veya nihayet, derin düşüncelere dalmış gibi sessiz, sakın, bazı-

ları bitkin, uyuşuk, bir başkaları (burada bile!) kendini beğenmiş, kasketlerini yana yatırmış, gocuklarını omuzlarına atmış, kibirli, çalımli, çevrelerindeki insanları küçümser tavırlarla, dudaklarında küstah bir gülümseme, tek başlarına dolaşıyorlardı. Şöyle düşünüyordum: “Benim yaşayacağım dünyam burası artık, istesem de istemesem de burada yaşayacağım...” Akim Akimiç’tan bu dünyayla ilgili bilgi almaya çalışıyordum. Onunla birlikte oturup çay içmek çok hoşuma gidiyordu. Bu arada söyleyeyim, ilk günlerimi neredeyse yalnızca çay içerek geçirmiştım. Akim Akimiç benimle çay içmeyi reddetmiyordu. M-on’un yardım olsun diye bana verdiği tenekeden el yapısı komik, küçük semaveri ısrarla kendi koymak istiyordu. Akim Akimiç çoğunlukla bir bardak içiyordu (kendi bardakları da vardı). Bir şey söylemeden sessizce, ağırbaşlı, çayını içiyor, bardağı bana uzatırken teşekkür ediyor, sonra hemen yorganımı dikmeye koyuluyordu. Ama benim ondan ne öğrenmek istediğimi, çevremizdeki, hemen yanı başımızdaki mahkûmların özellikleriyle niçin bu kadar ilgilendiğimi anlayamadan, dudaklarında, çok iyi anımsadığım o kurnaz gülümsemesiyle dinliyordu beni. “Evet, anlaşılıyor, her şeyi kendim öğreneceğim,” diye geçiriyordum içimden.

Prangalarımın değiştirilmesinden sonra, dördüncü gün, çalışmaya gidecek mahkûmlar da sabah erkenden dış kapının yanındaki nöbetçi binasının önünde ikili sıra olmuşlardı. Sıra'nın önünde ve arkasında erler, yüzleri mahkûmlara dönük, silahları atışa hazır, süngüleri takılmış, bekliyorlardı. Erlerin kaçmaya kalkışan mahkûma ateş etme yetkisi vardı. Ama zorunlu olmadıkça ateş eden er de komutanlarına hesap vermek durumunda kalıyordu. Mahkûmların başkaldırma girişimleri karşısında da aynı şey söz konusuydu. Aslında açık açık kaçmaya kim kalkıştı ki? Mühendis subay, çalışmayı yönetecek görevli, gene mühendis astsubaylar ve erler, kontrol subayları geldiler. Sayım yapıldı. Önce dikiş atölyesine gidecekler ayrıldılar. Mühendislerin onlarla işi yoktu. Yalnızca cezaevinin dikişlerini dikiyorlardı. Sonra iş atölyelerine gidecekler gittiler. En sonra da ağır işlerde çalışacak olanlar. Geri kalan yirmi ki-

şiiyle de ben gittim. Kalenin hemen arkasında, donmuş nehrin kıyısında, hiç değilde eski ormandan boşuna ağaç kesilmemesi için parçalanması gereken devlet malı iki işe yaramaz mauna vardı. Aslına bakarsanız oradan alınacak malzemenin hiçbir değeri olamazdı. Kentte odun yok pahasına satılıyordu, çevrede de çok orman vardı. Sırf mahkûmlar boş oturmasınlar diye yolluyorlardı onları oraya. Mahkûmlar da çok iyi biliyorlardı bunu. Onun için bu tür işlerde her zaman isteksiz, uyuşuk çalışıyorlardı. Yararlı, değeri olan, özellikle birşeyler öğrenmelelerine yarayacak bir iş olduğunda ise öyle olmuyordu. O zaman sanki bir şey heyecanlandırıyordu onları; bu işten herhangi bir çıkarları olmamasına karşın, (tanık oldum buna) onu bir an önce en iyi biçimde bitirmek için var güçleriyle sarlıyorlardı işe. Bundan gurur duyuyorlardı sanki. Ama bu göstermelik mavnanın parçalanması işinde öğrenebilecekleri bir şey yoktu. Saat on birde cezaevine dönüş için çalacak trampete kadar çalışmaları gerekiyordu, o kadar. Ilık, sisli bir gündü. Kar neredeyse eriyecekti. Bizim grup kalenin arkasına, nehre gidiyordu. Pantolonların altında olmalarına karşın gene de hafiften şakırtısı duyulan prangalarımızla yürüyorduk. Aramızdan iki üç kişi gereçleri almak için depoya gitmek üzere gruptan ayrılmıştı. Herkesle birlikte yürüyordum. Sanki biraz kendime gelmiş gibiydim: Bizi bekleyen işin nasıl bir şey olduğunu görmek, öğrenmek için sabırsızlanıyordum. Kürek mahkûmlarının yapacakları iş neydi? Ayrıca, yaşamımda ilk kez nasıl çalışacaktım?

Her şeyi en ince ayrıntısına varana kadar anımsıyorum. Yolda sakallı bir kentliyle karşılaştık. Adam durdu, elini cebine soktu. Gruptan bir mahkûm hemen yanına gitti, şapkasını çıkardı, sadakayı (beş kapık) aldı, çabucak yanımıza döndü. Kentli haç çıkarıp yürüdü gitti. O beş kapikle hemen o sabah çörek aldık, aramızda eşit paylaşıp yedik.

Bu gruptaki mahkûmlardan bazıları her zaman asık suratlı ve suskundu, bazıları çevrelerine karşı umursamaz, bezgindi; bazıları da tembel tembel aralarında konuşuyorlardı. Bir tanesi nedense pek neşeli, sevinçliydi. Şarkılar söylüyor, yolda, her

sıçrayışta prangalarını şakırdatarak dans ediyordu. Bu, cezaevindeki ilk sabahımda yıkanma sırasında suyun başında ona düşüncesizce “kuş” diyen mahkûmla kavga eden orta boylu, sağlam yapılı mahkûmdu. Bu neşeli delikanlının adı Skuratov'du. Daha sonra, yalnızca nakaratını anımsadığım bir şarkı söylüyordu:

Bulunamadım düğünümde

Çalışıyordum değirmende

Tek eksigi balalaykaydı, bir de o olsaydı...

Anlaşılabileceği gibi, onun bu aşırı neşesi grupta bazı mahkûmları sinirlendirmişti, bunu kendilerine hakaret sayanlar bile vardı. Bir mahkûm, bu kendisini hiç de ilgilendirmedeği halde, öfkeyle söylendi:

– Amma da uluyor adam!

Suratı asık olanlardan biri Hohlat lehçesiyle:

– Kurdun bir şarkısı vardı, onu da bizim Tulalı kaptı.

Skuratov hemen itiraz etti:

– Evet, ben Tulalı'yım, ama sizin Poltovalılar da lokma yerken gırtlığına takılıp boğulmuyorlar mı?

– Saçmalama, saçmalama! Senin yediğin nedir peki? Sizinler de lahana çorbasını elleriyle yerler!

Bir üçüncüsü karıştı söze:

– Şimdi de şeytan kovayla doyuruyor karınlarını...

Skuratov hafiften göğüs geçirdi. Belirli birine değil, ortaya konuşuyormuş gibi:

– İnanın kardeşlerim, nazlı büyümüş biriyim ben, dedi (nazlı büyüdüğü için pişman gibiydi), küçük yaştan beri kuru erikle, üzümlü çöreklerle denendim* (yani büyüttüm. Skuratov bilerek denendim sözcüğünü kullanmıştı). Öz kardeşlerimin şimdi Moskova'da kendi dükkânları var, ellerine ne geçerse alıp satıyorlar. Çok zengin oldular.

– Peki sen ne alıp satıyordun?

– Benim işim başkaydı. Evet kardeşlerim, ilk iki yüzümü kazanınca...

(*) *Vaspitan* (yetiştirildim) sözcüğü yerine *ispitan* (denendim) sözcüğü kullanılıyor – ç.n.

Böylesine büyük bir paradan söz edildiğini duyunca heyecanlanan bir mahkûm kesti sözünü:

– Ruble mi yani?

– Hayır sevgili dostum, ruble değil, sopa. Hey Luka, sevgili dostum!

Sivri burunlu, ufak tefek, zayıftan bir mahkûm isteksiz, karşılık verdi:

– Kime Luka diyorsun sen, başkaları Luka diyebilir ama, sen Luka Kuzmiç diyeceksin.

– Luka Kuzmiç olsun bakalım, aman sen de!

– Başkaları Luka Kuzmiç diyecek, sen, dayıcığım.

– Peki, canın sağ olsun, dayıcığım diyeceğim, tartışmaya değmez! İyi bir şey söyleyeyim dedim... Evet kardeşler, uzun süre iyi iş yaptım Moskova'da. Sonunda on beş kırbaççık attılar, hadi bakalım yallah dışarı! Sonra...

Konuşmaları dikkatle dinleyen bir mahkûm sözünü kesti:

– Peki niçin buraya yolladılar seni?..

– Yasak yerlere gitme, içki içme, kumar oynama... Öyleyse ne diye çalışıyorum ben Moskova'da arkadaşlar? Zengin olmayı çok, çok, çok istiyordum. O kadar istiyordum ki, anlatamam.

Gruptaki çoğu kimse gülmeye başladı. Anlaşılan Skuratov gönüllü neşe kaynağı ya da daha doğrusu, kederli arkadaşlarını neşelendirme görevini üstlenmiş ama bunun karşılığında yalnızca hakaret işiten bir soytarıydı. İleride sözünü belki gene edeceğim ilginç bir tipti. Luka Kuzmiç:

– Şimdi bile seni samur diye sopayla öldürseler yeridir, dedi. Senden çıkacak bir kürk giysi en azından yüz ruble eder.

Skuratov'un üzerinde çok çok eski, her yarundan yamalar sarkan koyun postundan bir gocuk vardı. Luka Kuzmiç yukarıdan aşağı şöyle bir süzmüştü onu. Skuratov karşılık verdi ona:

– Benim kafam çok değerli arkadaşlar, kafam! Moskova'dan ayrılırken bir şeye seviniyordum, kafamın yanımda olmasına. Hoşça kal Moskova! Banyoların için, keyifli anların için teşekkürler! Adamlar yaman kamçıladılar doğrusu! Koyun postu gocuğuma gelince, onu boş ver sen sevgili dostum, bakma ona...

– Kafana mı bakayım yani?

Gene Luka karıştı söze:

– Onun kafası da kendisinin değildir, birisinin sadakasıdır. Kafileyle gelirken Tümen’de hayır severin biri vermiş olacak.

– Ne dersin Skuratov, bir mesleğin falan var mıydı senin?

Suratı asık olanlardan biri söze karıştı:

– Hem de ne meslek! Körlere yardım ediyormuş, bir yandan da zavallıların bebeklerini yürütüyormuş.

Skuratov kendisine yapılan bu iğneli alayı hiç anlamadan:

– Evet, dedi, gerçekten de bir ara ayakkabıcılık işinde çalışmayı deneyecek oldum. Topu topu bir çift çizme yapabildim.

– Sonra ne oldu, satabildin mi yaptığın çizmeleri?

– Evet, Tanrı’dan korkmadığı, ana baba saygısı nedir bilmediği belli uğursuzun teki geldi, satın aldı. Tanrı cezasını verdi.

Herkes katıla katıla gülmeye başlamıştı. Skuratov büyük bir soğukkanlılıkla anlatmayı sürdürüyordu:

– Evet, sonra bir tane de burada yapayım dedim, Üsteğmen Stepan Fyodorıç Pomortsov enseme yapışmıştı.

– Ee, memnun kaldı mı yaptığın çizmelerden?

– Hayır kardeşim, memnun kalmadı. Dünyanın küfürünü işittim, kıcıma da bir tekme yapıştırdı. Çok kızmıştı. Ah, ah... Çok çektim ben bu dünyada. Şimdi de burada çekiyorum!

Tam o sırada...

Kocası çıkageldi Akulina’nın...

Birden gene şarkı söylemeye, zıplayarak, topuklarını yere vurarak dans etmeye koyulmuştu. Hemen yanımda yürüyen, Ukraynalı bir mahkûm ona yan yan bakarak öfkeli bir küçümsemeyle söylendi:

– Tüh, serseri!

Bir başkası kararlı, ağırbaşlı bir sesle:

– İşe yaramazın teki! dedi.

Skuratov’a niçin kızdıklarını kesinlikle anlayamamıştım. Bu ilk günlerde fark ettiğim kadarıyla cezaevinde neşeli insanları sanki biraz küçümsüyorlardı. Ukraynalı mahkûmla ötekilerin öfkelerini onların kişilik yapılarına veriyordum. Ama bir kişilik sorunu değildi bu. Skuratov ağırbaşlı durmadığı, cezaevinde herkesin takındığı o kendini beğenmişlikten, kibirden uzak

olduğu, sözün kısası, onların deyimiyle “işe yaramazın teki” olduğu içindi ona bu öfke. Ne var ki, her neşeli olana Skuratov ve onun gibi olanlara kızdıkları gibi kızmıyorlar, onlarla böyle dalga geçmiyorlardı. İyi yürekli, art niyetsiz birini hemen küçümsemeye başlıyorlardı. Bu durum şaşırtıyordu beni. Ama neşeli olup da çevresine hırlayan, çalımından geçilmeyen neşeliler de vardı. Onlara zorunlu olarak saygı gösteriyorlardı. Bunların arasında sivri dilli biri vardı, gerçekten çok neşeli, çok sevimli biriydi (bu yanlarını sonra öğrenmişim), gösterişli, uzun boylu, gür sakallıydı; yüzü aşırı komik, ama oldukça güzel, anlamlıydı. Bir zamanlar izcilik yaptığı için “İzci” diyorlardı ona. Şimdi özel bölümdeydi. İleride söz edeceğim ondan.

Bununla birlikte “ciddi” olanların hepsi neşeden nefret eden o Ukraynalı mahkûm gibi saldırgan değildi. Cezaevinde liderlik, her şeyi en iyi bilir, en uyanık, en kişilik sahibi, en zeki olma iddiasında olanlar vardı. Bunların büyük çoğunluğu gerçekten de zeki, kişilik sahibi insanlardı ve gerçekten amaçlarına ulaşıyorlardı, yani arkadaşları arasında lider oluyorlardı, sözlerini dinletiyorlardı. Bu zeki mahkûmlar kendi aralarında birbirlerine genellikle düşmandı. Her birinden de nefret eden çok kişi vardı. Öteki mahkûmlara yukarıdan, hatta küçümseyerek bakıyorlardı. Onlarla gereksiz tartışmalara girmiyorlardı, yönetimle araları iyiydi, çalışmalarda düzeni sağlayan onlar-mış gibi davranıyorlardı ve hiçbiri, söz gelimi şarkı söyleyen birine karışmıyordu: Öylesine küçük işlerle ilgilenecek kadar küçülmüyorlardı. Bununla birlikte cezaevinde kaldığım sürece bana karşı son derece saygılı davranmışlardı. Ama pek konuşmamışlardı benimle. Bu da kibirlerindendi sanki. Onlardan da ileride daha ayrıntılı söz edeceğim.

Kıyıya geldik. Parçalamamız gereken mavna biraz aşağıda, donmuş suyun içindeydi. Nehrin karşı yakasından öteye mas-mavi gökyüzünün altında bozkır uzanıyordu. Manzara kasvetli, ıssızdı. Herkesin birden işe koyulacağını umuyordum. Oysa böyle bir şeyi akıllarına getirdikleri yoktu. Bazıları kıyıya serpilmiş kütüklerin üzerine oturdular. Hemen hepsi çizmelerinden pazarda yaprak olarak yarım kilosu üç kapiğe satılan yerli har-

man tütünü koydukları keseleri ile sığut dalından cezaevinde yapılmış kısa saplı pipolarını çıkardılar. Pipolar yakıldı. Nöbetçiler çevremizde yerlerini aldılar, büyük bir can sıkıntısıyla bizi beklemeye koyuldular. İçimizden biri kendi kendine mırıldandı:

– Kimin aklına esmiş bu mavnanın parçalanması? Oduna falan ihtiyaçları var sanki!

Bir başkası:

– Bizi adam yerine koymayan birinin olsa gerek, dedi.

Kendi kendine konuşan mahkûm bir süre sustuktan sonra besbelli, sorduğu soruya ne yanıt verildiğini fark etmeden, biraz ötede, ayak basılmamış karların içinde tek sıra yürüyen köylülere bakıp:

– Şu köylüler nereye gidiyorlar acaba? dedi.

Mahkûmlar tembel tembel o yana döndüler, yapacakları başka bir işleri olmadığı için onlara takılmaya başladılar. En arkadaki köylü kollarını sallayarak, kocaman bir köylü şapkası geçirdiği başını yana yatırmış, gülünç bir biçimde yürüyordu. Bembeyaz karların içinde her hareketi belirgindi. Mahkûmlardan biri tam bir köylü gibi konuşarak takıldı onlara:

– Öf be kardaşım Petroviç, görüyon mu nasın da goşturuyorlar!

Çok ilginçtir, kendilerinin de en az yarısı köylü olmasına karşın, mahkûmlar köylülere nedense biraz yukarıdan bakıyorlardı. Bir başkası:

– En arkadaki yavru turp diyor sanki, dedi.

Bir üçüncüsü katıldı söze:

– Üzerindeki paraların ağırlığındandır, yürümekte zorluk çekiyordur.

Hepsi gülmeye başladı. Ama gene sanki uyuşuk uyuşuk, isteksiz... Bu arada çörekçi kadın geldi. Kanlı canlı, aşırı rahat bir kadındı.

Sadaka verilen beş kapikle çörek aldık ondan, aramızda eşit olarak paylaştırdık. Cezaevinde çörek satışı yapan genç mahkûm yirmi çörek aldı, onun payı olarak ayrıca iki değil, her zaman olduğu gibi üç çörek vermesi için sıkı pazarlık yaptı kadınla. Ama çörekçi kadın razı olmuyordu.

– Peki öyleyse öteki şeyden vermez misin?

– Neden?

– Farelerin yemediği şeyden.

Kadın:

– Allah kahretsin seni e mi? diye bağırdı.

Kahkahalarla gülmeye başladı. Sonunda denetçi çavuş geldi.

Sopası da elindeydi.

– Ne diye yayılmışsınız öyle, oturuyorsunuz? İş başına, hadi!

“Liderlerden” biri yerinden hafifçe doğrulurken:

– Evet İvan Matveiç, dedi, ne yapacağımızı söyleyin, yapalım.

– Buraya gönderilirken niçin sormadınız ne yapacağınızı?

Mavnayı parçalayacaksınız. İşiniz bu işte.

Sonunda herkes oturduğu yerden isteksiz isteksiz doğruldu, ayaklarını sürüye sürüye nehir boyunca aşağı doğru yürüdü. Grupta, sözlü de olsa, hemen “akıl hocaları” çıktı ortaya. Anlaşıldığı kadarıyla, mavnayı boş yere parçalamak gereksizdi. Elden geldikince kalaslar, özellikle omurgaya ağaç kamalarla çakılmış yan eğriler bozulmamalıydı. Uzun ve sıkıcı bir işti bu. Bölükbaşı da, iş düzenleyicisi de olmayan, doğrudan doğruya kara işçilerden olan sessiz, o zamana kadar hiç söze karışmamış ufak tefek bir mahkûm çömeli kalın bir kalası kucaklamış, kendisine yardımcı çağırıyordu:

– Bakın, önce şu kalası kaldırmamız gerek. Hadi çocuklar, yardım edin!

Ama yardım eden yoktu ona. Bir mahkûm öfkeli söylendi:

– Onu kaldıracak adam mısın sen! Sen de yerinden oynatamazsın onu, deden de. İyisi mi bir ayı getir sen! O bile kaldıramaz bunu!

Ne cevap vereceğini bilemeyen ufak tefek mahkûm bıraktı kalası, doğruldu.

– Öyleyse ne yapacağız arkadaşlar? Vallahi bilemiyorum...

– Her şeyi tek başına yapacak değilsin ya, ne diye öne fırladın hemen?

– Adam üç tavuğa yem vermekten aciz... Herkesten önce atılıyor... Yaptığı kara gürültü!

Ufak tefek mahkûm bunu söyleyene karşılık verdi:

– Bir şey dediğim yok benim kardeşim... Öyle söyledim işte...

Çavuş, işe nereden başlayacaklarına karar veremeyen yirmi kişilik gruba doğru bağırdı:

– Hadi be! Bir yerinizin incineceğinden korkuyorsanız kılıf geçireyim üzerinize! İsterseniz bozulmayasınız diye kışlık tuzlayayım sizi!.. Başlayın hadi! Çabuk olun!

– Acele işe şeytan karışır Ivan Matveiç.

– Hey, buraya bak, sen niçin boş duruyorsun? Savelyev! Geveze Petroviç! Sana söylüyorum! Gözlerini süzüp ne dikiliyorsun orada!.. İş başına, hadi!

– Tek başına ne yapabilirim ki ben?..

– Hadi Ivan Matveiç, bize doğru dürüst bir iş verin de yapalım.

– İş bu... Mavnayı parçalayın, cezaevine dönün. Hadi iş başına!

Sonunda çalışma başlamıştı. Ama gevşek, isteksiz, üstünkörü. İşe nasıl koyulacaklarını bilemeyen sağlıklı, güçlü kuvvetli yirmi kişilik işçi grubunun görüntüsü bile can sıkıcıydı. Küçük bir eğri kalası çıkarırlarken kalas dağılmıştı. Mahkûmlar kendilerini temize çıkarmak, bu işin böyle olmayacağını, başka bir yöntem bulunması gerektiğini anlatmak için denetçiye “Kendi kendine dağıldığını”, dolayısıyla böyle olmayacağını, başka bir yöntem bulunması gerektiğini söylediler... Aralarında nasıl yapmaları konusunu uzun uzun tartışmaya başladılar. Anlaşılacağı gibi iş yavaş yavaş küfürleşmeye vardı, daha ileri gidecek gibiydi... Çavuş gene bağırdı, sopasını salladı, ama kalas gene kırıldı. Sonunda baltaların yeterli olmadığı, başka aletlerin getirilmesi gerektiği anlaşıldı. Hemen erlerle birlikte iki genç mahkûm aletleri almak için cezaevine gönderildi. Geri kalanlar mavnanın üzerine oturup tekrar pipolarını yaktılar, son derece sakin, beklemeye koyuldular.

Çavuş yere tükürdü, öfkeyle söylenerek, sopasını sallayarak cezaevine doğru yürüdü:

– Çalışmak dediğin böyle olur işte! Ne biçim millet bu!

Bir saat sonra denetçi geldi. Sakin bir tavırla mahkûmları dinledikten sonra dört kalas daha çıkarmalarını, ama kalasla-

rı parçalamadan çıkarmalarını söyledi. Sonra günlük işlerinin bitmesi için mavnanın ne kadarını parçalamalarının gerektiğini belirledi. Ancak o zaman cezaevine dönebileceklerini bildirdi. İş oldukça büyüktü. Aman Tanrım, nasıl başladılar çalışmaya!.. O tembellikleri, o tartışmalar nereye gitmişti! Baltalar inip kalkmaya, ağaç kamalar yerlerinden çıkmaya başlamıştı. Bazıları kalın kalasları yerlerinden söküp alıyor, hep birlikte götürüyorlardı. Şaşılacak şeydir, kalaslar şimdi parçalanmıyorlardı, bütün bütün çıkıyorlardı. Mahkûmlar arı gibi çalışmaya başlamışlardı. Bir anda herkes canlanıvermişti. Ne bir tartışma, ne bir küfürleşme duyuluyordu. Herkes neyin nereye koyulacağını, ne söyleyeceğini, nerede duracağını biliyordu. Öyle ki, trampetin çalmasına yarım saat kala verilen iş bitmişti. Mahkûmlar yorgun argın, cezaevine belirlenen saatten hiç değilse yarım saat önce döndükleri için mutluydular. Ama bir şey benim dikkatimi çekmişti: Çalışma sırasında onlara yardımcı olmak için nereye sokulacak olduysam hep yanlış yerde bulunmuş, çalışanlara engel olmuşum. Her seferinde neredeyse bağırıp çağırarak kovmuşlardı beni yanlarından.

Kendisi de öteki çalışanların arasında en beceriksizi olan, kendisinden daha iyi çalışanlara, daha becerikli olanlara ağzını açıp bir şey söyleyemeyen hırpaninin teki bir mahkûm bile ona engel oluyorum diye bana bağırma, beni yanından kovma hakkını bulmuştu kendinde. İyi çalışanlardan biri en sonunda şöyle dedi bana: “Nereye giriyorsun öyle, çekil şuradan! Her yere sokma burnunu!”

Bir başkası hemen seslendi öteden:

– Ne yapacağını bilmiyor zavallı.

Bir üçüncü atıldı öteden:

– Sen iyisi mi bir çanak al eline, git dilen. Burada sana göre iş yok.

İster istemez kenara çekildim. Ama herkes çalışırken boş durmak istemiyordum. Ne var ki, ben gerçekten yanlarından uzaklaşıp mavnanın kış tarafına gidince hemen bağırmaya başladılar:

– Ne işçiler vermişler bize ya! Neye yarar bu adamlar! Elden ne gelir!

Bütün bunları bilerek söylüyorlardı kuşkusuz. Çünkü rahatlatıyordu onları bu. Eski bir soyluya posta atmış oluyorlardı, ellerine fırsat geçtiği için mutluydular.

Daha önce de söylediğim gibi, cezaevine ilk geldiğimde kendime ilk sorduğum sorunun, burada nasıl davranmam, bu insanların karşısında nasıl durmam gerektiği sorusunun ne denli yerinde olduğu şimdi anlaşılıyordu. Bugünkü işte olduğu gibi, bu tür sataşmalarla çok sık karşılaşacağımı hissediyordum. Ne var ki, sataşma olsa da olmasa da, bu birkaç gün içinde düşündüğüm davranış planımı değiştirmemeye kararlıyım. Planımın doğru olduğunu biliyordum çünkü. Planım şöyleydi: Olabildiğince doğal ve rahat davranacaktım; kesinlikle onlara yaklaşma çabasına girmeyecektim; ama bana yaklaşmak istediklerinde de onlara uzak durmayacaktım. Onların tehditlerinden, nefretlerinden kesinlikle korkmayacaktım, elimden geldikçe bunu fark etmiyor gibi davranacaktım. Belirli bazı konularda onlarla kesinlikle yakınlaşmayacaktım, onların bazı alışkanlıklarına katılmayacaktım; sözün kısası, onlarla dost olma çabasında olmayacaktım. Bunun için beni küçümsediklerinin daha ilk günlerden farkındaydım. Oysa onlara göre (bunu çok sonra anlamıştım) ne olursa olsun, onların karşısında soyluluğumu ön plana çıkarmalıyım, yani kibar davranmalı, kendimi ağırdan satmalı, onları küçümsemeli, olur olmaz şeye homurdanmalı, titiz olmalıydım. Soylu dedigin onlara göre öyle olmalıydı. Öyle davransaydım belki arkamdan küfrederlerdi ama, gene de saygı duyarlardı bana. Böyle bir rol bana göre değildi: Onların bildiği gibi bir soylu hiçbir zaman olmamıştım. İşte bu nedenle kişiliğimi de düşünce biçimimi de ne pahasına olursa olsun, onların karşısında küçültmemeye kararlıyım. Onların sempatisini kazanmak için onlar gibi olsaydım, onlara yaklaştırmaya çalışsaydım, onların düşüncelerini paylaşırdım, onlarla birlikte laubalilik yapsaydım, onların bazı “özelliklerini” benimseseydim hemen, bunu onlardan korktuğum için yaptığımı karar verirlerdi, küçümsemeye baş-

larlardı beni. A-ov bir örnek olamazdı. O binbaşıya yanaşmıştı çünkü, bu yüzden korkuyorlardı ondan. Öte yandan, Polonyalıların yaptıkları gibi kendimi geri çekmek, soğuk ve ulaşılmaz olmak, kibarlık taslamak da istemiyordum. Farkındaydım, onlarla birlikte çalışmak istediğim, kibarlık etmediğim, onlara üstünlük taslamadığım için küçümsemişlerdi beni. Gerçi daha sonra benimle ilgili düşüncelerini değiştireceklerini biliyordum ama, şimdi çalışarak onlara yaranmak istediğimi düşünüp beni küçümseme hakkını kendilerinde bulmaları canımı çok sıkıyordu.

Öğleden sonra çalışmasından yorgun argın cezaevine döndüğümde gene büyük bir hüznün çöktü üzerime. "Daha böyle kaç bin gün var önümde?" diye geçiriyordum içimden. "Hepsi birbirine benzeyen böyle kaç gün?" Hava karardığında koğuşların arkasında kazıklardan duvar boyunca tek başıma dolaşıyordum. Birden bizim Şarik'i gördüm. Bana doğru koşuyordu. Bölük, batarya, süvari bölüğü köpekleri olduğu gibi bizim de Şarik adında bir köpeğimiz vardı. Uzun zamandan beri cezaevindeydi. Sahibi yoktu. Herkesi kendi sahibi sanıyordu. Yemekhane artıklarıyla besleniyordu. Oldukça iri, beyaz patili, simsiyah bir sokak köpeği. Pek yaşlı sayılmazdı, zeki bakışlı gözleri, tüylü bir kuyruğu vardı. Hiçbir zaman, hiç kimse okşamazdı onu, hiç kimse ilgilenmezdi onunla. İlk gün okşamıştım onu, elimle ekmek vermiştim ona. Onu okşarken haddan kuyruğunu sallayarak öyle durmuş beklemişti. Şimdi, gün boyu beni (bunca yıldır onu ilk kez okşayan insanı) göremediği için mahkûmlar arasında koşarak beni aramış, koğuşların arkasında bulunca havlayarak bana doğru koşmaya başlamıştı. O anda bana ne oldu, bilemiyorum, başını kollarımın arasına aldım, yüzünü gözünü öpmeye başladım. Ön ayaklarını omuzlarıma koydu, o da yüzümü yalamaya başladı. "Kaderimin bana yolladığı dost bu işte!" diye geçirdim içimden. O günden sonra canım sıkın olduğu iş dönüşü saatlerimde hiçbir şey yapmadan, hiçbir yere uğramadan önce doğru, önümde sevinçten zıplayıp duran, havlayan Şarik'le birlikte koğuşların arkasına gidiyordum, orada başını kollarımın arasına alı-

yordum, öpüyordum, öpüyordum; tatlı, ama aynı zamanda hüzünlü, acı bir duygu doluyordu yüreğime. Ve anımsıyorum, benim için dünyada artık yalnızca bir canlının, beni seven, bana bağlı, benim dostum, benim tek dostum, benim sadık köpeğimin olduğunu düşünmekten, tüm acılarıma karşın, haz duyuyordum.

VII. YENİ TANIŞMALAR. PETROV

Ama zaman geçiyor, ben ortama alışıyordum. Yeni yaşamımın günlük olayları gün geçtikçe daha az etkiliyordu beni. Kimi zaman ters olaylar, uygunsuz ortam, can sıkıcı insanlar oluyordu kuşkusuz. Bu yaşama tam uyum sağlamak olanaksızdı, ama onun gerçekliğini kabul etmenin zamanı da gelmiş, geçiyordu. Bana hâlâ ters gelen şeyleri içime, elimden geldiğince derinlere gömüyordum. Artık cezaevinin içinde hayalet gibi dolaşmıyor, kederimi, üzüntümü de gizliyordum. Mahkûmların vahşi, dik bakışları eskiden olduğu kadar sık durmuyordu artık üzerimde. Öyle küstahça izlemiyorlardı beni. Sanıyorum onlar da bana alışmışlardı ve bu beni çok mutlu ediyordu. Cezaevinin içinde kendi evimde gibi dolaşıyordum artık, ranzalarda yerimi öğrenmiştim, dahası, dünyada alışamayacağım şeylere de alışmıştım. Düzenli olarak her hafta gidip başımın yarısını tıraş ettiriyordum. Her cumartesi dinlenme saatinde kapının dışındaki nöbetçi binasına sırayla çağırıyorlardı bizi (tırış olmayanları cezalandırıyorlardı). Taburdan gelen berberler orada bekliyordu bizi, soğuk suyla sabunluyorlardı başımızı ve kör usturalarla acımasızca kazıyorlardı. Öyle ki, o işkenceyi anımsadıkça hâlâ diken diken olur tüylerim. Ancak, kısa bir süre sonra kurtuldum bu işkenceden: Akim Akimîç bir kapiğe isteyen

herkesi kendi özel usturasıyla tıraş eden asker kökenli bir mahkûm gösterdi bana. Mahkûmların büyük çoğunluğu görevli berberlerden kurtulmak için ona tıraş oluyordu. Canları çok kıymetliydi çünkü. Bizim mahkûm berbere *binbaşı* diyorlardı, ama nedenini bilmiyorum. Neyiyle binbaşığı andırdığı konusunda da bir şey söyleyemem. Şu anda bunları yazarken de o binbaşı gözümün önüne geliyor. Uzun boylu, ağzı var dili yok, oldukça aptal, her zaman kendi işine bakan; elinde, elbette olabileceğinde bilenmiş usturasını gece gündüz bilediği kayışı, mesleğine kendini yaşamının tek amacıymış gibi derinlemesine vermiş bir gençti. Birinin tıraşı güzel olduğunda, tıraş olmak için ona biri geldiğinde gerçekten aşırı derecede mutlu oluyordu. Başımızı yumuşakça sabunluyordu, eli çok hafif, tıraşı kadife gibiydi. Sanatının ona haz verdiği, sanatıyla gurur duyduğu belliydi ve emeğinin karşılığını, önemli olanın onun için gerçekten sanatı olduğunu, yoksa aldığı bir kapağın hiç önemi olmadığını gösteren umursamaz bir tavırla alıyordu. Bir keresinde A-ov, cezaevinde olan biteni binbaşığıya rapor ederken bizim berberden *binbaşı* diye söz edince kötü hırpalanmıştı. Çok öfkelenmişti binbaşı, bu çok gururuna dokunmuştu. A-ov'un hakkından gelirken öfkeden kudurmuş gibi bağırmış: "Binbaşının ne demek olduğunu biliyor musun sen, alçak! Aşağılık mahkûmun biri karşıma geçmiş, gözlerimin içine bakarak bana bir mahkûmdan binbaşı diye söz ediyor!.." Böyle bir adamla ancak A-ov'un arası iyi olabilirdi.

Cezaevinde ilk günümünden özgürlük düşleri kurmaya başlamıştım. Burada geçireceğim günleri hesaplamakta kullandığım binlerce çeşit yol en sevdiğim uğraşlarımdan olmuştu. Bundan başka hiçbir şey düşünemiyordum. Özgürlüğü belirli bir süre için elinden alınmış her insanın da aynı şeyi yaptığından eminim. Öteki kürek mahkûmları da benim gibi mi düşünüyorlardı, böyle hesaplar yapıyorlar mıydı, bilmiyorum. Ama aşırı vurdumduymazlıkları ilk günden çok şaşırtmıştı beni. Özgürlüğü kısıtlanmış bir insanın umutları özgür herhangi bir insanın umutlarından çok farklıdır. Özgür bir insanın elbette umutları vardır (söz gelimi, kötü kaderinin değişeceğini, bir

girişiminin sonuç vereceğini umut eder) ama yaşamaktadır, çalışmaktadır; gerçek yaşamın burgacında dönüp durur. Ama bir mahkûm için öyle değildir. Tatalım ki yaşam burada da vardır. Bir cezaevi, bir kürek mahkûmu yaşamı. Ama bir mahkûm kim olursa olsun, buraya ne kadar bir süre için gönderilmiş olursa olsun, kaderinde, yaşamında iyi yönde herhangi bir değişikliğin olabileceğini içgüdüsel olarak kesinlikle hayal edemez, düşünemez. Her mahkûm *kendi evinde* olmadığını, burada geçici olduğunu hisseder. Önündeki yirmi yılı iki yıl gibi görür ve elli beş yaşında cezaevinden çıkarken de bugünkü gibi otuz beş yaşında olacağından kuşkusu yoktur. “Önümüzde daha çok yıllar var!” diye düşünür, tüm kuşkularını, öteki kötü düşüncelerini kovmaya çalışır içinden. Burada ne kadar kalacakları bilinmeyen özel bölümdekiler bile Petersburg’dan şöyle bir yazı ha geldi, ha gelecek diye düşünürler: “Kendisini Nerçinsk’e maden ocaklarına gönderin ve süresini belirleyin.” Öyleyse durum çok iyidir: Önce Nerçinsk’e gidecektir, yol en azından altı ay sürer, kafiyle yürümek cezaevinde kalmaktan çok daha iyidir! Sonra belirlenecek süreyi Nerçinsk’de geçirirsin ve... Saçı sakalı ağarmış hemen her mahkûm böyle düşünüyordu.

Tombolsk’ta duvara zincirlenmiş mahkûmlar gördüm. Bunlardan biri yaklaşık iki metre uzunluğunda zincirlerinin üzerinde oturuyordu. Bu zincirler onun aynı zamanda ranzasıydı. Sibirya’da işlediği çok ağır bir suçtan bu cezaya çarptırılmıştı. Bunlar beş yıl, on yıl duvara öyle zincirli kalıyorlardı. Çoğunluğu haydutluk yapmıştı. Aralarında toplumun üst düzeyinden gelmiş birine benzeyen yalnızca bir kişi gördüm. Bir zamanlar bir devlet dairesinde çalışıyormuş. Sesi çok az çıkıyordu. Fısıldıyormuş gibi konuşuyordu. Gülümsemesi pek tatlıydı. Zincirlerini gösterdi bize, ranzada daha rahat nasıl yatılabileceğini gösterdi. O da bir çeşit saftı galiba! Bunların hepsi genelde uysal davranırlar, durumlarından şikâyetçi görünmemeye çalışırlar. Bu arada hepsi ceza sürelerini bir an önce bitirip buradan ayrılmayı hayal eder. Sonuçta ne mi olur? Sonuçta şu olur: Basık tavanlı, soğuk, havasız hücrelerinden çıkarırlar on-

ları, cezaevinin avlusunda dolaşmalarına izin verirler ve... ve hepsi o kadardır. Cezaevinden hiçbir zaman kurtulamayacaklardır. Zincirlerden artık kurtulmuşlardır ama, cezaevinden de, prangalardan da ömür boyu, ölünceye kadar kurtuluşun söz konusu olmadığını bilmektedirler. Bunu bilmektedirler ve gene de zincirlerinden bir an önce kurtulmayı çok isterler. İçinde bu istek olmasa ölmeden, ya da aklını oynatmadan beş altı yıl zincire vurulu kalabilir mi bir insan? Kim kalabilir ki?

Çalışmanın beni kurtarabileceğini, sağlığını düzelterek hapsediyordum. Sürekli ruhsal huzursuzluk, sinirsel gerginlik, koğuşun pis havası sağlık durumumu iyice bozabiliyordu. Şöyle düşünüyordum: "Temiz havaya daha sık çıkmalıyım, her gün bedenim çalışıp yorulmalıyım, ağırlık taşımaya kendimi alıştırmalıyım... Hiç değilse bu yolla kurtarayım kendimi. Bedenimi güçlendireyim, buradan sağlıklı, dinç, güçlü kuvvetli, genç biri olarak çıkayım." Yanılmamıştım: Çalışmak, hareket etmek yaramıştı bana. Cezaevinde çökmüş, mum gibi erimiş bir arkadaşşıma (o da bir soyluydu) baktıkça dehşete kapılıyordum. Genç yaşta benimle birlikte girmişti buraya. Yakışıklıydı, dinçti, ama buradan çıkarken bir insan harabesi gibiydi. Saçı sakalı ağarmıştı, güçlkle yürüyebiliyordu, soluk almakta güçlük çekiyordu. Ona bakarken içimden şöyle geçiriyordum: "Hayır, yaşamak istiyorum ben, yaşayacağım da!" Çalışmak istediğim için de başlangıçta mahkûmların tepkisini çekmiştim, uzun süre küçümseyerek, alaylı bakmışlardı bana. Ama umursadığım yoktu onları. Nereye gönderirlerse isteyerek gidiyordum. Alçı taşı pişirip kırmaya. İlk öğrendiğim işlerden biri buydu. Hafif bir işti. Mühendisler soyluları elden geldiğince hafif işlere veriyorlardı. Hiç de onları kollamak için değildi bu, yalnızca vicdanlarının sesini dinliyorlardı. Gerçek bir işçiye verilen işin aynısını onun yarısı kadar güçlü, ömründe bedenim hiç çalışmamış birinden istemek tuhaf olurdu. Ama soyluların bu "gözetilmesi" her zaman olmuyordu, hatta sanki gizli yapılıyordu: Yöneticiler böyle bir şeye kesinlikle karşıydılar. Çoğu zaman ağır işlerde çalışmamız gerekiyordu. Kuşkusuz, o zaman soylular iki kat çaba harcamak zorunda kalıyorlardı. Alçı ocağına genel-

likle iki tür mahkûm yolluyorlardı. Yaşlıları ve güçsüzleri. Anlaşılacağı gibi, bu arada bizleri de. Yanlarına bir de işi bilen gerçek işçi bir mahkûm veriyorlardı. Bu birkaç yıldır genelde hep aynı kişi oluyordu. Almazov adında sert yaradılışlı, asık suratlı, sıska, insana uzak, her şeye homurdanan, orta yaşlı bir mahkûmdu. Bizleri aşırı derecede küçümsüyordu. Öte yandan konuşmayı hiç sevmeyen biriydi. Öyle ki, bize söylenmeye bile üşeniyordu. Alçı taşı işlediğimiz ambar da nehrin ıssız kıyısında, dik bir yamacın üzerindeydi. Kışın, özellikle kapalı günlerde nehre, uzak karşı kıyıya bakınca insanın içini bir kasvet kaplıyordu. Bu vahşi, ıssız manzarada insanın yüreğini acıtan hüzünlü bir şey vardı. Ama daha hüzünlü olan ise uçsuz bucaksız kar denizinin üzerinde güneşin parlamasıydı. Karşı kıyıda başlayıp ve güneye doğru bin beş yüz versta uzanan bu uçsuz bucaksız kar denizinin üzerinde bir yerlere doğru uçup gitmek ne güzel olurdu. Almazov genellikle hiç konuşmadan, suratı asık, hemen çalışmaya başlardı. Ona yeterince yardımcı olamadığımız için sıkılırdık. Ama o ısrarla yalnız başına yapardı her şeyi; bir işe yaramadığımız için ona karşı suçluluğumuzu daha derinden hissetmemizi, yararsızlığımızın bizi üzmesini istiyor gibi, bizden asla yardım istemezdi. Onun bütün yaptığı ise bizim getirdiğimiz alçı taşlarını yerleştirip fırını yakmaktı. Ertesi gün alçı taşları tamamen pişmiş oluyordu, o zaman pişmiş taşların fırından çıkartılması işi başlıyordu. Her birimiz kocaman taşları alıp özel sandıklara koyuyor, kırmaya başlıyorduk. Çok hoşlandığımız bir işti bu. Gevrek alçıtışı hemencecik bembeyaz, pırl pırl toz haline geliyordu. Öylesine kolay, öylesine güzel dağılıyordu ki... Ağır çekiçleri kaldırıp hızla indiriyorduk, o anda çok hoşumuza giden bir ses çıkıyordu. Ve sonunda yorgun düşüyorduk, o zaman içimiz rahatlıyordu. Yanaklarımız kızarıyordu, kanımız damarlarımızda daha hızlı akmaya başlıyordu. O zaman Almazov küçük çocuklara bakıyor gibi hoşgörülle bakıyordu bize. Gene öyle hoşgörülü bir tavırla piposunu yakıyordu. Ama bir şey söylemesi gerektiğinde gene de homurdanmadan yapamıyordu. Bununla birlikte, herkeşe karşı öyleydi, sanırım gerçekte iyi bir insandı.

Beni gönderdikleri bir başka iş de, atölyede torna tezgâhının çarkını döndürmektir. Çark büyük, çok ağırdır. Onu döndürmek için hayli zorlanıyordum. Özellikle tornacı (teknik bölümden bir usta) kalın bir kütükten bir merdiven tırabzanı veya bir memurun isteği üzerine büyük masası için bir ayak torna ederken. Böyle durumlarda çarkı çevirmeye bir kişinin gücü yetmediği için bu işe genellikle iki kişi (beni ve soylu B.'yi) veriyorlardı. Bir şey torna edileceği zaman bu işi birkaç yıl biz yaptık. B. zayıf yapılı, çelimsiz, henüz genç biriydi. Göğsünden rahatsızdı. İki arkadaşıyla birlikte benden bir yıl önce gelmişti buraya. Arkadaşlarından biri gece gündüz dua eden (bu yüzden mahkûmlar saygı gösteriyorlardı ona), ben oradayken ölen yaşlı biriydi. Öteki arkadaşı henüz çok gençti, aydınlık bir yüzü vardı, yanakları al aldı, gücü kuvveti yerindeydi, mertti. Yedi yüz verstalık yol boyunca her menzilde yarı yolda bitkin düşen B.'yi bir sonraki menzile kadar sırtında taşımıştı. Aralarındaki dostluk görmeye değerdi. B. Mükemmel bir eğitim görmüştü. Dürüst, yüce gönüllü bir insandı. Ama hastalık sinirli, huysuz yapmıştı onu. Çarkı birlikte çeviriyorduk. İkimiz de hoşlanıyorduk bundan. Benim için iyi bir alıştırtma oluyordu.

Kar küremeyi de çok seviyordum. Özellikle kar fırtınalarından sonra çıkıyordu bu iş. Kışın kar fırtınası hayli çok oluyordu. Bütün gün süren bir fırtınadan sonra bazı yapılar pencere-lerin yarısına kadar kara gömülüyordu. Tamamen karın altında kalanlar bile oluyordu. Fırtına dindikten, güneş çıktıktan sonra büyük gruplar halinde dışarı çıkarıyorlardı bizi, bazen koğuşlarda kimseyi bırakmıyorlardı. Binaların karlarını temizliyorduk. Her birimizin eline bir kürek veriliyordu. Göreve öyle yolluyorlardı bizi. Bazen bu görev öylesine büyük oluyordu ki, üstesinden nasıl geleceğimize şaşıyorduk. Hep birlikte işe koyuluyorduk. Yeni yağmış, üzeri henüz buz tutmuş kar, küreğe kolayca geliyordu, kocaman bir parça olarak savurduğunuzda havada dağılıyor, güneş ışığı altında ıslıl ıslıl bir toz yığınının dönüşüyordu. Küreğimizi güneşin altında parlayan kara saplıyorduk gene... Mahkûmlar bu işi genelde seve seve yapı-

yorlardı. Tertemiz kış havası, hareket coşturuyordu onları. Hepsi neşeleniyordu. Her yandan kahkahalar duyuluyordu. Bağırıp çağırıyor, espriler yapıyorlardı. Kar topu oynamaya başlıyorlardı. Biraz sonra ağırbaşlı olanların, neşeden ve gülüşmelerden hoşlanmayanların bağırdıkları duyuluyordu kuşkusuz ve neşeli dakikalar küfürleşmelerle son buluyordu.

Tanıdıklarım yavaş yavaş çoğalmaya başlamıştı. Bununla birlikte birileriyle tanışmayı falan düşündüğüm yoktu: Hâlâ huzursuzdum, suratım asıktı, güvensizdim. Tanışmalarım kendiliğinden oluyordu. Önce mahkûm Petrov ziyaretime gelmeye başlamıştı. Ziyaretime, diyorum, bu sözcüğün üzerinde ısrarla da duruyorum. Petrov özel bölümde kalıyordu ve koğuşu benim kaldığım koğuşa en uzak olandı. Aslında aramızda hiçbir ilişki olamazdı. Ayrıca ortak hiçbir yanımız da kesinlikle yoktu, olamazdı da. Oysa Petrov ilk zamanlar, bunu kendisi için bir görev sayıyormuş gibi, her gün koğuşuma geliyor veya çalışmadığımız cumartesi günleri koğuşların arkasında gözlerden olabildiğince uzak, bir başıma dolaşırken yanıma gelip durduruyordu beni. Önceleri bundan hoşlanmıyordum. Ama öyle oldu ki, hiç de girgin, konuşkan bir insan olmamasına karşın, onun ziyaretlerinden hoşlanmaya bile başlamıştım. Kısa boylu, güçlü kuvvetli, becerikli, yerinde duramayan biriydi. Soluk, elmacık kemikleri çıkık, oldukça hoş bir yüzü vardı. Bakışları cesur; tertemiz, ufak dişleri bembeyazdı. Alt dudagının arkasında her zaman bir tutam çiğnenmiş tütün olurdu. (Dudagının arkasında çiğnenmiş tütün bulundurmamak çoğu mahkûmun alışkanlığıydı.) Yaşından küçük gösteriyordu. Kırk yaşındaydı ama gören otuzunda derdi. Her zaman olağanüstü bir rahatlıkla konuşuyordu benimle, bana karşı aynı düzeyde iki insanmışız gibi, yani son derece doğal ve kibar davranıyordu. Söz gelimi, yalnız olmak istediğimi anladığında benimle iki dakika konuşup, ona gösterdiğim yakın ilgi için teşekkür ediyor (oysa cezaevinde hiç kimseye öyle davrandığını görmemiştim) hemen yanımdan ayrılıyordu, beni yalnız bırakıyordu. İlginçtir, aramızda bu ilişki yalnızca ilk günlerin ilişkisi değildi, daha birkaç yıl sürmüştü ama, bana gerçekten son derece bağlı ol-

masına karşın, birbirimize hemen hiçbir zaman daha yakın olmamıştık. Şimdi bile bilemiyorum: Benden istediği neydi, niçin her gün beni görmeye geliyordu? Gerçi daha sonraları bir şeylerimi çalmıştı ama, bunu *farkında olmadan* yaptığı belliydi... Hemen hiçbir zaman para istemedi benden, demek para için de, başka bir çıkarı için de gelmiyordu bana.

Nedendir bilmem, her zaman o benimle aynı cezaevinde değil de uzak bir yerde, başka bir evde, başka bir kentte oturuyor, geçerken cezaevine şöyle bir uğramak, yeni bir şey var mı öğrenmek, halimizi hatırlamamızı sormak için uğruyormuş gibi geliyordu yanıma. Her zaman da bir yerlere yetişmek istiyormuş, bir yerde birini bırakmış, onu orada bekliyorlarmış, bir yerde işini tamamlamamış gibi telaşlı oluyordu. Öte yandan, hiç telaşlı görünmüyordu. Bakışı bir tuhaftı: Dimdik, cesur ve sanki alaylı bir bakışı vardı. Ama hemen yanındaki, burnunun dibindeki bir şeyin içinden uzaklardaki bir şeyi görmeye çalışıyor gibiydi. Bu ona dalgın bir görünüm veriyordu. Bazen, benden çıkınca nereye gidiyor, onu öyle sabırsızlıkla nerede bekliyorlar, öğrenmek için izliyordum onu. Ama aceleyle doğru koğuşuna gidiyordu. Kimi zaman da yemekhaneye gidiyor, aralarında konuşan birilerinin yanına oturuyor, onların konuşmalarını dikkatle dinlemeye başlıyordu. Konuşmaya (çok heyecanlı bile) katıldığı da oluyordu. Sonra birden kesiyordu sesini, susuyordu. Ne var ki, konuşmaya katıldığı anlarda da, sustuğu anlarda da oraya geçerken şöyle bir uğramış, bir yerlerde işi varmış, onu orada bekliyorlarmış gibi telaşlı görünüyordu. Tuhaf olan ise hiçbir zaman, hiçbir işinin olmamasıydı. Sözcüğün tam anlamıyla aylak aylak, bir iş yapmadan (cezaevince verilen işlerin dışında, kuşkusuz) dolaşıyordu ortalarında. Hiçbir mesleği yoktu. Para da hemen hiç geçmiyordu eline. Parayı düşündüğü de yoktu zaten. Benimle neler mi konuşuyordu? Sohbeti de kendisi gibi tuhaftı. Söz gelimi, koğuşların arkasında yalnız başıma dolaştığımı görünce, hemen dönüp yanıma geliyordu. Her zaman çabuk adımlarla yürüyor, yürürken birden sert dönüşler yapıyordu. Normal yürürken koşuyor sanıyordunuz.

– Merhabalar.

– Merhabalar.

– Rahatsız etmiyorum ya?

– Hayır.

– Napolyon’la ilgili bir şey sormak istiyordum size. Bu Napolyon 1812’de buralara kadar gelen Napolyon’un akrabası oluyor, değil mi?

Petrov, er olarak hizmet etmek zorunda olan bir er çocuğuydu ama, okulda okumuştı.

– Evet, akrabası oluyor.

– Peki, nasıl bir başkan olduğunu söylüyorlar?

Öğrenmek istediği şeyi bir an önce, en kısa yoldan öğrenmek istiyor gibi, soruları her zaman çabuk, keskindi. En küçük bir gecikmeye izin vermeyen çok önemli bir konu üzerinde araştırma yapıyordu sanki.

Onun nasıl bir başkan olduğunu anlattım ayrıca, yakında imparator olacağını ekledim.

– Nasıl yani?

Elimden geldigince bunu da anlattım. Petrov dikkatle dinliyordu beni. Anlattıklarımı tam anladığı, aklında değerlendirdiği belliydi. Kulagını bile benden yana çevirmişti.

– Hım. Bakın ne soracağım size Aleksandr Petroviç: Kolları topuklarına kadar uzanan, boyları en uzun boylu insan kadar olan maymunlar varmış, doğru mu bu?

– Evet, böyle maymunlar var.

– Peki türleri ne oluyor bunların?

Bildiğim kadarıyla bunu da anlattım.

– Peki nerede yaşıyorlar?

– Çok sıcak ülkelerde. Sumatra adasında böyle maymunlar var.

– Orası Amerika mı oluyor? Sözde orada insanlar baş aşağı yürüyorlarmış, doğru mu bu?

– Hayır. Baş aşağı yürümüyorlar. Dünyanın öte tarafındaki insanları soruyorsunuz siz.

Amerika’nın nerede olduğunu, dilim döndüğünce, insanların orada niçin bize göre ters durduklarını anlattım. Yanıma,

sırf oradaki insanların bize göre baş aşağı nasıl yürüdüklerini öğrenmek için gelmiş gibi büyük bir dikkatle dinliyordu beni.

– Bir de!.. Geçen yıl kontes Valiera kontesi ile ilgili bir kitap okumuştum. Arafyev emir subayından almıştı o kitabı. Öyle şeyler olmuş mudur, yoksa hepsi uydurma mıydı? Dumas diye birisi yazmış.

– Uydurma olsa gerek.

– Hadi hoşça kalın... Sağlıcakla kalın.

Petrov hemen kaybolmuştu gözden. Aslında konuşmalarımız her zaman böyle oluyordu.

Petrov’la ilgili bilgi toplamaya başlamıştım. Bu yakınlığımızı öğrenen M-ov uyarmıştı bile beni. Özellikle, cezaevine ilk geldiğinde mahkûmlardan çok korktuğunu, ama hiçbirinin (Gazin’in bile), Petrov’un onun içine saldırdığı dehşet duygusunu yaratamadığını anlattı. M-ov. şöyle diyordu:

– Mahkûmların en kararlı, en gözü korkmazı odur. Yapamayacağı şey yoktur. Kafasına bir şeyi takarsa hiçbir şey durduramaz onu. Aklına koyarsa sizi de keser, basbayağı ktır ktır keser, bunu yaparken yüzünü bile buruşturmaz. Üzülmez de. Aklının yerinde olduğundan bile kuşkuluyum.

M-ov’un bu sözleri çok ilgimi çekmişti. Ama niçin böyle düşündüğünü açıklayamamıştı bana. Ayrıca, çok tuhaftı: Daha sonra birkaç yıl görüştüm Petrov’la, hemen her gün konuştum; (nedenini kesin bilmesem de) her zaman içtenlikle yakındı bana. Ve bütün bu birkaç yıl içinde (cezaevinde bir olay çıkarmamış, kesinlikle kötü bir davranışta bulunmamış olmasına karşın) ona bakarken, onunla konuşurken her zaman, M-ov’un haklı olduğunu, Petrov’un belki de dünyanın en kararlı, en korku nedir bilmez, her şeyi yapabilecek insanı olduğunu düşünmüştüm. Niçin böyle düşündüğümü de bilmiyorum.

Bu arada şunu da söyleyeyim, Petrov, cezaya çağrıldığında binbaşığı öldürmeye karar veren mahkûmdu. Daha önce anlattığım gibi, tam cezaya başlanılacağı sırada oradan ayrılan binbaşığı mahkûmların deyimiyle “Tanrı kurtarmıştı”. Bir başka zaman da, cezaevine girmeden önce, eğitim sırasında albay tokat atmış ona. Daha önce de çok kez dövmüş olmalıydılar

onu; ama bu kez dayağı içine sindirememiş, ve albayı açıkça, alayın önünde, güpegündüz bıçaklamış. Ama bu olayla ilgili gerçekte ne olup bittiğini ayrıntılarıyla bilmiyorum. Hiçbir zaman söz etmedi bana bundan. Kuşkusuz, bu olaylar insan yaradılışının ansızın bütünüyle dışa vurmasıydı. Ama gene de bizim orada pek seyrek görülen bir durumdu. Genelde akıllı uslu, hatta uysaldı. Tutkuları, en güçlülere, en yakıcıları bile, içinde gizliydi; ama korlar külle örtülüydü, için için yanmayı sürdürüyorlardı. Söz gelimi, öteki mahkûmlarda gördüğüm o kendini gösterme, böbürlenme çabalarının gölgesini bile görmemiştim onda. Çok seyrek birileriyle tartışıyordu, ayrıca Sirotkin dışında hiç kimseyle de dost değildi. Sirotkin'e de gereksinimi olduğu zamanlar yakınlık gösteriyordu. Bununla birlikte, bir kez gerçekten sinirlendiğine tanık oldum. Bir şeyin paylaşılması sırasında payına düşeni vermemişlerdi ona. Sivilden gelme, gücü kuvveti yerinde, iri yarı, her zaman ona buna sataşan, kavgacı, herkesle alay eden, hiç de korkak birine benzemeyen Vasiliy Antonov adında bir mahkûmla tartışıyordu. Uzun süre bağrışıp durdular; olayın en çok itiş kakışla, hafiften yumruklaşmayla biteceğini düşünüyordum. Çünkü Petrov çok seyrek de olsa bazen en berbat mahkûmlar gibi dövüşür, küfürler ederdi. Ama bu kez öyle olmamıştı: Birden bembeyaz olmuştu Petrov'un yüzü, dudakları mosmor olmuş, titremeye başlamıştı; güçlülükle soluk alıyordu. Birden yerinden kalktı, yalın ayak olduğu için (yazın yalın ayak dolaşmayı seviyordu) sessiz, ağır adımlarla, çok ağır adımlarla Antonov'un yanına gitti. Gürültülü, bağrış çağırışlı koğuşa bir anda derin bir sessizlik çökmüştü; sinek uça vızıltısı duyulacaktı. Herkes şimdi ne olacak diye bekliyordu. Antonov da ona doğru ayağa fırlamıştı. Onun yüzü de allak bullaktı... Ben dayanamadım, koğuştan dışarı çıkmak için yürüdüm. Daha kapıya varmadan bıçaklanan birinin korkunç çığlığını duyarım diye düşünüyordum. Ama olay bu kez de bir şey olmadan sonuçlanmıştı: Petrov onun yanına daha varmamıştı ki, Antonov tartışma konusu olan şeyi çıkarıp ona uzatmıştı. (Tartışma konusu olan da son derece değersiz bir bez parçasıydı.) Kuşkusuz, iki dakika

sonra Antonov vicdanını rahatlatmak için, bezi hiç de korkut-
gundan geri vermediğini göstermek için Petrov'a biraz küfür
etti. Ama Petrov bu küfürlere aldırış etmedi, karşılık bile ver-
medi: Önemli olan küfürler değildi, o istediğini elde etmişti
ya... Keyfi yerindeydi, bez parçasını almıştı. On beş dakika
sonra her zaman olduğu gibi boş boş dolaşıyordu cezaevinin
içinde; birileri ilginç birşeylerden söz ediyor mu, gidip yanları-
na sokulup dinlemek için bakınıyordu. Görünüşte, her şeye il-
gi duyuyordu, ama öyle oluyordu ki, çoğu şeye ilgisiz kalıyor,
bu yüzden de ortalarda boş boş dolaşıyordu, rüzgârın önünde
oraya buraya savruluyordu. Onu, işin korkudan titrediği güçlü
kuvvetli, becerikli bir usta işçiyle karşılaştırabilirdiniz; kendi-
sine iş verilmediği için oturmuş, küçük çocuklarla oyun oyna-
yan usta bir işçiyle. Ayrıca, cezaevinde niçin kaldığını, niçin
kaçmadığını da anlayamıyordum. İsteseydi kesinlikle kaçmaya
kalkışırdı. Petrov gibi insanların mantığı yalnızca, bir şeyi arzu
edecekleri ana kadar çalışır. Onların isteklerine engel olabile-
cek hiçbir şey yoktur dünyada. Kafasına koysaydı, bir yolunu
bulup kaçacağına, ormanda bir yerde ya da nehir boyundaki
kayıkların arasında haftalarca ağzına bir şey koymadan bekle-
yebileceğine inanıyorum. Ama besbelli, böyle bir şeyi henüz
düşünmemiş, *tam olarak* arzu etmemişti. Onda doğru dürüst
bir mantık gücüne de, sağduyuya da hiçbir zaman rastlama-
dım. Bu çeşit insanlar kafalarında bir düşünceyle dünyaya ge-
lirler ve arzularına tam uygun bir iş bulana kadar ömür boyu
sağa sola savrulur dururlar. Kafaları bir şeye yaramaz. Burada
rahat rahat kırbacın altına yatan bu insanın, kendisine iki to-
kat attı diye komutanını nasıl bıçakladığını aklım almıyordu.
Votka ile yakalandığında bazen kırbaçlıyorlardı da onu. Mesle-
ği olmayan her mahkûm gibi, kimi zaman votka taşımacılığı
işine soyunuyordu. Ama kırbacın altına da kendi isteğiyleymiş
gibi yatıyordu, yani bunun da işin bir gereği olduğunun bilin-
cindeymiş gibi. Öyle olmasaydı, öldürseniz yatmazdı. Bir de,
bana öylesine bağlı olmasına karşın, birşeylerimi çalmasına
aklım ermiyordu. Arada bir yapıyordu bunu. Götürüp bir yere
koyması için ona verdiğim *İncil*'imi bile çalmıştı. Götüreceği

yer birkaç adım ötedeydi, ama bu arada bir alıcı bulmuş, satmıştı onu ve aldığı parayı hemen götürüp içkiye vermişti. Besselli o anda içki içmeyi çok arzulamıştı, arzuladığına göre de yapmalıydı bunu. İşte böyle biri, bir kadeh içki içebilmek amacıyla üç kapik için adamın gırtlığını keser, başka bir zaman yüz binleri olan birinin yanından başını çevirip bakmadan geçip gider. Akşam gelip *İncil*'imi çaldığını kendi söyledi bana. Ama bunu hiç mi hiç sıkılmadan, pişmanlık duymadan, son derece olağan bir şeyden söz ediyormuş gibi soğukkanlılıkla anlatmıştı. Ona ağzıma geleni söyleyecek oldum; *İncil*'imi kaybettiğime çok üzülmüştüm çünkü. Sakin sakin, hatta saygıyla dinliyordu beni; *İncil*'in çok yararlı bir kitap olduğunu kabul ediyor, onun artık bende olmadığına çok üzüldüğünü söylüyor, ama onu çaldığı için hiç pişmanlık duymuyordu. Yüzüme öylesine kendinden emin bakıyordu ki, ona bağırıp çağırmayı, sitem etmeyi birden kesmiştim. Bu davranışı için kendisine sitem edilmesinin, karşısındakinin bağırıp çağırarak içini boşaltmasının, böylece rahatlamasının gerektiğini, aslında bütün bu söylenenlerin anlamsız, o kadar anlamsız ki, akli başında bir insanın böyle şeyler söylemesinin bile yersiz olduğunu düşündüğü için olacak, ne söylersem söyleyeyim, sesini çıkarmadan dinliyordu. Sanırım beni küçük bir çocuk, neredeyse, dünyada en basit şeyleri anlayamayan bir bebek gibi görüyordu. Söz gelimi, onunla bilimsel konular dışında bir şeyden söz edecek olduğumda, gerçekten, konuşuyordu benimle. Ama sanki yalnızca saygısından, gene kısa kısa cevaplarla yetiniyordu. Sık sık soruyordum kendime: Genelde bana sorduğu kitaplarla ilgili bu sorular neyine yarayacaktı? Bu konuşmalarımız sırasında kimi zaman, acaba benimle alay mı ediyor diye dikkatle izlediğim oluyordu onu. Ama hayır: Her zaman, pek fazla olmasa da (bu bazen canımı sıkıyordu) ilgiyle, dikkatle dinliyordu beni. Sorularını açık açık, anlaşılır bir biçimde soruyordu, yanıtlarımı, benden aldığı bilgilere çok şaşıyormuş gibi, ama biraz da ilgisiz dinliyordu... Ayrıca şöyle geliyordu bana: Fazla düşünmeden benimle ilgili kararını vermişti; benimle başkalarıyla olduğu gibi konuşulamazdı, ayrıca kitaplardan başka hiç-

bir şeyden anlamıyordum, anlayamazdım da, bu yüzden beni huzursuz etmenin bir anlamı olamazdı.

Beni sevdiğine bile inanıyorum. İşte bundan çok etkileniyordum. Beni çocuk yerine mi koyuyordu, henüz olgunlaşmadığımı mı düşünüyordu, yoksa güçlü bir varlığın güçsüz bir varlığa (beni öyle biri sanıp) içgüdüsel olarak duyduğu o acıma duygusuyla acıyor muydu bana... Bilmiyorum. Ve her ne kadar bütün bunlar birşeylerimi çalmasına engel olmuyorduy-sa da, inanıyordum, çalarken bir yandan da acıyordu bana. Yürüteceği şeye elini uzatırken şöyle düşünüyor olmalıydı: "Aman sen de! Bir şeyine sahip olmasını bilemeyen bir zavallı işte!" Ama sanıyorum bunun için seviyordu da beni. Bir kere-sinde söz arasında ağzından kaçırmıştı: "Çok iyi niyetli bir insansınız!" Arkasından eklemişti: "O kadar safsınız, o kadar safsınız ki, arada bir acıyorum size. Ama alınmayın Aleksandr Petroviç, içimden geldiği için söyledim bunu."

Bu tür insanlar bazen kişiliklerini öne çıkarırlar, önemli bir olay karşısında ansızın gösterirler kendilerini, o zaman yap-maları gerekeni yaparlar. Bunlar yalnızca konuşmak için var olan insanlardan degillerdir, bir olayın kışkırtıcısı, elebaşısı da olamazlar. Ama olayın başlıca uygulayıcılarındandır ve önce onlar başlarlar. Ortaya atılmadan başlarlar, kimsenin dikkatini çekmeye çalışmadan, hiç düşünmeden, hiçbir şeyden korkma-dan ilk engelin üzerinden atarlar, bıçağın üzerine üzerine yü-rürler, ötekiler arkalarından gelir, kör gibi yürürler, duvara ka-dar ilerlerler, genellikle orada da kafalarını bırakırlar. Pet-rov'un sonunun iyi olacağını sanmıyorum. Herhangi bir anda her şeyi bitirecektir. Şu ana kadar bitirmediyse, zamanı gelme-diğindendir. Gerçi kim bilebilir? Belki de sakalları ağarana ka-dar yaşar, amaçsız sağda solda dolaşırken yaşlılıktan huzur içinde ölür. Ama sanıyorum M-ov onun cezaevinde en korku-suz, en kararlı mahkûm olduğunu söylerken haklıydı.

VIII. KARARLI İNSANLAR. LUKA

Kararlı insanlardan söz etmek zor benim için. Her yerde olduğu gibi, cezaevinde de sayıları son derece azdı. Görünüşte belki de ürkütücüydüler. Bazen birşeyler anlatırlar size, uzak durmaya çalışırsınız onlara. Başlangıçta içgüdüm böylelerine yaklaşmamam için zorluyordu bile beni. Daha sonra en korkunç caniler konusunda bile görüşüm çok değişti. Hiç kimseyi öldürmemiş biri bazen altı kişinin canına kıydığı için buraya gelmiş bir katilden daha korkunç biri oluveriyordu. Bazı suçlarla ilgili en basit bir düşünceye varmak zor oluyordu: İşlenişleri açısından öylesine tuhaf suçlar vardı ki. Halkımız arasında bazı cinayetlerin insanı şaşırtacak derecede tuhaf nedenlerle işlendiğini özellikle bunun için söylüyorum. Çok seyrek de olsa, söz gelimi, şöyle katiller de vardır: Kendi halinde bir insandır, kimsenin etlisine sütlüsüne karışmadan yaşayıp gitmektedir. Herkes gibi sıkıntıları vardır, ama kaderine razıdır. Tatalım ki toprağa bağlı bir köylüdür, bir kasabalıdır, bir erdir. Birden başı derde girmiştir; bıçağı kaptığı gibi düşmanına, ona baskı yapan insana saplamıştır. Tuhaflik burada başlamıştır işte: Bir an kendini kaybetmiştir insan. İlk kez birini, ona baskı yapan birini, düşmanını öldürmüştür. Evet bir suçtur bu, ama anlaşılabilir bir suç. Bir neden vardır ortada, ama sonra düş-

manı olmayanları da, önüne ilk çıkan birini de, önünden geçeni de kesmeye başlar. Zevk aldığı için, kendisine kötü bir söz söyleyenini de, yan bakanı da, iş olsun diye de veya sırf “Çekil yolumdan, kenarda dur, ben geçiyorum!” diye öldürmeyi sürdürür. Tıpkı bir insanın sarhoş olması, tıpkı ateşli bir hastalığa yakalanıp sayıklaması gibi; tıpkı, kendisi için kutsal saydığı sınırın bir kez geçtikten sonra bundan hoşlanmaya başladığı, artık kutsal bir şey tanımadığı gibi; tıpkı yasal her sınırı geçmek, hiçbir otorite tanımamak, gemi aزیaya almış, sınırsız özgürlüğünden yararlanmak, hissetmemesi olanaksız olan içindeki korkuyla duracak gibi olan kalbinin sıkışmasından haz duymak isteğine kapıldığı gibi... Kendisini korkunç bir ölüm cezasının beklediğini bilmektedir. Bütün bunlar, yüksek bir kuleden kendini aşağı bırakmaya hazırlanan, o anda “bir an önce bitsin her şey!” diye düşünen bir insanın duygularıyla aynı olsa gerek. O ana kadar son derece akli başında, sakın olan insanların başına da gelebilir böyle bir şey. Bu durumdayken dikkati çekmek isteğine kapılanlar da olabilir. Daha önce ezik, aşağılanmış olduğu oranda fiyaka yapmaya, çevresine korku salmaya da o oranda hevesli olur. Bu korkudan zevk duyar, insanlar üzerinde yarattığı nefret duygusundan hoşlanır. *Umut-suzluğa* kapılır, bir an önce cezalandırılmasını, artık bu *umut-suzluğa* dayanacak gücü kalmadığı için suçuyla ilgili cezanın bir an önce *kesilmesini* istemeye başlar. İlginçtir, bu ruhsal durum, bütün bu boşluk idam sehпасına kadar sürer, ve orada biter: Sanki bu resmî bir süreçtir, bu koşullarda uygulanması önceden yasalarca kararlaştırılmış bir süreç. O anda hemen sakinleşir, uysallaşır, küçülür. İdam sehпасında ağlayıp sızlanır herkesten özür diler. Cezaevine gelir, bakarsın, sümsüğün tekidir, ufalmıştır. “Bu mu beş altı kişiyi kesen adam?” diye sorarsın kendine.

Kuşkusuz, cezaevine girince hepsi hemen durulmaz. Hava atmayı, böbürlenmeyi bir süre daha sürdürürler: Görüyorsanız ya, sizin sandığınız gibi biri değilim ben; “altı can almış bir adamım”. Ama sonunda hepsi durulur. Bazen parlak geçmişini, “korkulan adam” olduğu zamanlar yaptığı büyük işleri

anımsayarak kendini avutmaya çalışır. Hele kendisini dinleyecek bir çaylak bulduğunda büyük bir ciddiyetle anlatmaya, övünmeye, yaptığı kahramanlıkları (bunları anlatmaktan pek hoşlanmıyormuş gibi) sıralamaya başlar. "Evet, ben böyle biriydim işte!" der gibi.

Bu kendini beğenmiş sakınganlığın ne ince bir görünümü vardır, bu tür öyküler kimi zaman ne kadar tembel, ne kadar savsaktır! Öyküyü anlatanın anlatış tavrında, her sözcüğünde önceden hazırlanmış ne biçim bir övünme isteği vardır! Bu insanlar nereden öğrenmişlerdir bunları?

İlk günlerimin birinde uzun bir akşam ranzamda canım sıkın, yatıyor, böyle öykülerden birine kulak kabartıyordum. Acemiliğimden, Petrov'u da henüz tanımadığımdan, öyküyü anlatanı korkunç bir canavar, görülmemiş derecede sert yara-dılışlı biri olarak düşünüyordum. Öyküyü anlatan, sırf zevk için bir binbaşığı temizleyen Luka Kuzmiç'ti. Bu Luka Kuzmiç bizim koguştaki, daha önce sözünü ettiğim ufak tefek, zayıf, sivri burunlu, Ukraynalı genç mahkûmdu. Aslında Rus'tu.

Ukrayna'da doğmuştu yalnızca, yanılmıyorsa toprağa bağlı bir köleydi. Gerçekten de uyanık, kibirli biriydi, "Kuş küçüktür ama pençeleri sivridir" dedikleri cinsten. Ama mahkûmlar kimin nasıl biri olduğunu içgüdülerıyla anlarlar. Çoğu kimse saygı gösteriyordu ona, ya da mahkûmların deyimiyle "az çok sayıyorlardı onu". Kendini aşırı beğenen biriydi. O akşam ranzasında oturmuş, bir gömlek dikiyordu. Dikiş dikmek mesleği idi. Yanında ranza komşusu biraz kalın kafalı, geri zekâlı, ama iyi yürekli, cana yakın, iri yarı, uzun boylu bir mahkûm, Kobilin oturuyordu. Komşusu olduğu için Luka çok sık tartışırды onunla. Ona çoğunlukla yukarıdan bakar, alaycı, ters, zorba davranırdı. Sağlığından, bunun pek farkında olmazdı Kobilin. Eline bir yün çorap almış, bir yandan çorabı örerken bir yandan da kayıtsız, Luka'yı dinliyordu. Luka oldukça yüksek sesle, herkesin duyacağı biçimde anlatıyordu. Yalnızca Kobilin'e anlatıyormuş gibi yapmaya çalışıyordu ama, herkesin onu duymasını istediği belliydi.

İğnesini kumaşa batırırken şöyle başlamıştı:

– Evet kardeşim, anlayacağın, avare gezip dolaşmak suçundan bulunduğum köyden Ç-v iline sürdüler beni.

Kobılın:

– Çok eskiden mi oldu bu? diye sordu.

– Bezelyeleri toplama zamanında iki yıl olacak. K-v'a geldiğimizde kısa bir süre için cezaevine atıldılar beni. Bakım, benimle birlikte gene Ukraynalı on iki kişi daha var içeride. Hepsi de boylu boslu, sağlıkları yerinde, öküz gibi güçlü kuvvetli adamlar. Ama öyle sessiz, uysallar ki, sorma gitsin. Yemekler berbat mı berbattı, binbaşı istediği gibi kullanıyordu onları, *cancağızının* (Luka özellikle çarpıtmıştı bu sözcüğü) istediği gibi oynuyordu onlarla. Bir gün bekledim, bir gün daha bekledim... Adamlar ödle, tırsmışlar. “Böyle salak bir adamın karşısında neden bu kadar küçülüyorsunuz?” dedim. “Öyleyse sen git konuş onunla bakalım!” dediler. Bunu söylerken sanki manalı manalı gülümsemişlerdi bile. Sesimi çıkarmadım.

Birden Kobılın’i bırakıp koğuştaki herkese söylüyormuş gibi yükseltti sesini:

– Evet kardeşlerim, aralarında çok komik bir Ukraynalı vardı. Mahkemede ona nasıl ceza verdiklerini, yargıçla nasıl konuştuğunu anlatırken şakır şakır ağlıyordu. Arkadaşları karısını köyde bıraktığını söylüyorlardı. Kendisi kadın kılıklı, ak saçlı, şişko biri. Ukraynaca, Rusça karışık, anlatıyordu: “Yargıca dedim ki, ne, yo, hayır... Köpoğlu köpek yazıyor ha yazıyor. Tutuyorum kendimi, Allah kahretsin seni... Ayğa kalktım! Adam hâlâ yazıyor, ha bire yazıyor!.. İşte o zaman yandım ben!” Biraz iplik versene bana Vaysa. Cezaevlerinin iplikleri de hep çürük oluyor.

Vaysa ipliği uzatırken karşılık verdi:

– Ben pazardan aldım bunu.

Luka ışığa dönüp ipliği ığneye geçirirken:

– Bizim dikiş atölyesindekiler daha iyi, dedi. Geçenlerde gazı eri gönderdik, orada hangi adi karıdan aldıysa...

– O cadı karıdan almıştır.

– Herhalde.

Bu arada unutulmuş Kobılın araya girdi:

– Binbaşuya ne oldu sonra?

Luka'nın istediği de buydu. Ama hemen anlatmaya başlamadı. Kobilin umurunda değilmiş gibi, sakın sakın ipliği iğnenin deliğine geçirdi, üzerinde oturduğu ayağını hiç acele etmeden yavaşça, tembel tembel değiştirdi, sonunda anlatmaya başladı:

– Sonunda uyandırdım bizim Ukraynalıları. Binbaşuyu yanlarına istediler. Ben sabahleyin Ukraynalının birinden bir julik¹ almış, gerekir diye saklamıştım. Binbaşı ölkesinden küplere binmişti. Geliyordu. Korkmayın çocuklar, dedim, yılmayın Ukraynalılar! Ama adamlar binbaşuyu görüp korkudan titremeye başladılar. Binbaşı deli gibi dalmıştı içeri. Sarhoştı. “Kimmiş o? Ne oluyor burada? Ben Çarım! Ben Tanrı'yım!”

Luka anlatmayı sürdürüyordu:

– Ne zaman ki “Ben Çarım! Ben Tanrı'yım!” dedi, öne çıktım. Bıçak elimdeydi.

“Hayır efendim, dedim. (Bir yandan da yavaş yavaş ona doğru yürüyordum.) Nasıl olabilir efendim, diyordum, nasıl Çarımız ve de Tanrımız olabilirsiniz?”

“Demek sensin? diye bağırdı binbaşı. Asi!”

“Hayır, dedim (bu arada giderek daha çok sokuluyordum yanına) hayır efendim, olmaz, dedim. Sizin de bildiğiniz gibi, her şeye kadir, her yerde var olan Tanrımız tektir. Çarımız da tektir. Başımıza Tanrı yollamıştır onu. O bir hükümdardır, efendim. Oysa siz ancak bir binbaşısınız. Çarımızın himmetiyle hizmetlerinizin karşılığı olarak başımıza komutan olarak gönderilmiş bir binbaşı”.

“Ne-ne-ne! Na-na-nasıl” Tavuk gibi gıdıklamaya başlamıştı. Konuşamıyordu. Boğuluyordu sanki. Şaşırmıştım.

“İşte şöyle!” dedim, birden üzerine atılıp, bıçağı karnına sapına kadar sapladım. Tam yerine gelmişti. Yere yuvarlandı, yalnızca ayakları titriyordu. Bıçağı bir kenara attım.

“Hadi çocuklar, dedim, kaldırın onu artık!”

Burada bir saptama yapacağım. Ne yazık ki, “Ben Çarım, ben Tanrı'yım” gibi, buna benzer daha birçok sözler eski ko-

mutanlarımız arasında çok kullanılıyordu. Şunu da belirtmem gerekir ki, günümüzde çok değildir böyleleri, belki de hiç yoktur. Ayrıca söyleyeyim, bu tür ifadelerle hava atmayı, bü-yüklük taslamayı daha çok, erlikten subaylığa yükselen komutanlar kullanıyorlardı. Subaylık rütbesi sanki ruhlarını altüst ediyordu, bu arada kafalarını da... Uzun yıllar itilip kakıldıktan, alt kademelerin bütün basamaklarını geçtikten sonra birden subay olmuş görüyorlardı kendilerini, soylu komutanlar oluveriyorlardı, alışıktı olmadıkları için kendilerinden geçiyorlar güçlerini ve bulundukları yeri abartıyorlardı; elbette yalnızca astlarına karşı... Üstlerine karşı ise, (artık hiç de gerekli olmamasına, birçok üstlerinde artık bıkkınlık getirmiş olmasına karşın) hâlâ yaltaklanmayı sürdürüyorlardı. Bazı yaltakçılar ise kendilerine özgü duygululukla komutanlarının yanına koşuyor, şimdi subay olmuş olsalar da, buralara çok alt rütbelerden geldiklerini, “nereden geldiklerini unutmadıklarını” söylüyorlardı. Ama kendilerinden alt rütbelerekilere acımasız, çok sert davranıyorlardı. Kuşkusuz, günümüzde böylelerini de göremezsiniz artık “Ben Çarım! Ben Tanrı'yım!” diye bağırانlarını da. Ama buna karşın şunu da belirteyim, mahkûmları da, genelde bütün küçük rütbelileri de komutanların bu tür sözleri kadar çileden çıkaran bir şey yoktu. Bu kendini büyük görme küstahlığı, kendinin cezalandırılmayacağı düşüncesinin yüceltilmesi en uysal bir insanda bile nefret duygusunun uyanmasına neden oluyor, sabrını taşıyordu. Ne mutlu ki, bütün bunlar büyük ölçüde gerilerde kaldı. Şimdi yönetim bu konuda geçmişi incelemekte, yargılamaktadır. Bu konuda bildiğim birkaç örnek var.

Evet, alt rütbelilere her yukarıdan bakış, onlara karşı davranışlarda her küçümseme öfke uyandırıyor. Söz gelimi, mahkûmların karnının doyurulması, onlara iyi davranılması, her şeyin yasalara göre yapılması bir olay çıkmaması için yeterlidir. Bu da bir yanılgıdır. Bir insan, kim olursa olsun, ne kadar küçülmüş olursa olsun içgüdüsel de olsa, bilinçsiz de olsa, her durumda kendi insan onuruna saygı duyulmasını ister. Bir mahkûm bilir mahkûm olduğunu, toplumdan dışlandığını;

komutanlık karşısında kendi yerini de bilir. Ama bir insan olduğunu hangi prangalarla, yüzündeki dağlanmış hangi izlerle unutturabilirsiniz ona? İşte, gerçekten bir insan olduğu için siz de insanca davranmalısınız ona. Tanrım! Evet, insanca davranmak, Tanrı'yı çoktan unutup gitmiş birini bile insanlaştıracaktır. Bu tür "mutsuzlara" daha bir insanca davranmak gerekir. Bu onlar için bir kurtuluş, bir mutluluk olur. Böyle iyi yürekli, insan, soylu komutanlar gördüm ben. Bu zavallı, ezilmiş insanlar üzerindeki etkilerine tanık oldum. Birkaç yumuşak sözcük mahkûmların ruhsal yönden yaşama dönmelerine yetmişti. Çocuklar gibi sevinmişlerdi ve çocuklar gibi sevmeye başlamışlardı. Bir tuhaflığı daha belirteceğim burada: Mahkûmlar kendileriyle fazla senli benli olan, kendilerine karşı aşırı derecede iyi davranan komutanlardan da hoşlanmıyorlardı, onlara saygı duyamıyorlardı. Oysa komutanlarına saygıları olsun istiyorlardı, ama komutanlarının yumuşak huylu olması durumunda sanki saygı duyamıyorlardı ona. Mahkûmlar komutanlarının madalyaları olmasından, gösterişli olmasından, çok daha üst bir komutanın onu korumasından, disiplini sevmesinden, mağrur duruşlu ve adaletli olmasından ve saygın kişilikli olmasından, yerini doldurmasından hoşlanıyorlardı. Komutan saygınlığını koruyor, onlara karşı da kırıncı davranmıyorsa her şey yolunda, iyi demektir.

.....
Kobilin sakın bir tavırla:

– Bunun için fena haşlamışlardır seni? dedi.

– Evet kardeşçagızım, doğrudur, fena haşladılar. Aley, makası uzat bana! Ne o kardeşler, bu akşam maydan yok mu?

Vaysa karşılık verdi:

– Daha yeni içtiler. Eğer içmemiş olsalardı, çoktan kurulmuştu maydan.

Luka:

– Eger! Evet, eğer Moskova'da da sana yüz ruble veriyorlarsa... dedi.

Tekrar sordu Kobilin:

– O yaptığın için ne kadar verdiler sana Luka?

– Beş yüz verdiler sevgili dostum. (Gene Kobılın'ı unutmuş gibi sürdürdü konuşmasını Luka) Bakın ne diyeceğim kardeşlerim, az kaldı öldürüyorlardı beni. O beş yüzü yiyeceğim yere tam bir törenle götürdüler beni. O güne kadar hiç kamçı yememiştim. Büyük mü büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bütün kent oradaydı sanki. Bir haydudu kırbaçlayacaklardı, anlayacağınız, bir caniyi... Timoška² üzerimi soydu, yatırdı beni, bağırdı: “Dayan, yakacağım seni!” Yakınca ne olacakmış? Adamın kamçıyı indirmesiyle bir çılgılık atasım geldi. Ağzımı açmıştım ki, sesim çıkmadı. Anlaşılan sesim kesilmişti. İkinci kırbaç indiğinde, ister inanın ister inanmayın, *iki* dediklerini duymadım bile. Bir de uyandım, sayıyorlardı: On yedi... Sonra, kardeşlerim, dört kere kayışlarımı çözüp yarın saat dinlenme izin verdiler. Su içirdiler. Gözlerim yuvalarından uğramış, kalabalığa bakarken düşünüyordum: “Burada öleceğim...”

Kobılın saf saf sordu:

– Ama ölmedin, değil mi?

Luka büyük bir küçümsemeyle yukarıdan aşağı süzdü onu. Herkes kahkahalarla gülmeye başlamıştı.

– Ne kafasız çocuk!

Böyle birini karşısına alıp konuştuğu için Luka'nın canı sıkılmıştı. Vaska söze karıştı:

– Akli biraz kıt galiba.

Luka gerçi altı kişiyi öldürmüştü ama, belki de, korkunç biri olarak tanınmayı arzulamasına karşın, cezaevinde hiç kimse korkmuyordu ondan...

IX. İSAY FOMİÇ. BANYO. BAKLUŞIN'IN ÖYKÜSÜ

Noel yaklaşıyordu. Mahkûmlar bayramı dört gözle bekliyorlardı. Heyecanlıydılar. Onlara bakıp ben de olağanüstü birşeyler beklemeye başlamıştım. Bayrama dört gün kala bizi banyoya götürceklerdi. Benim zamanımda, özellikle ilk yıllarımda mahkûmları banyoya seyrek götürüyorlardı. Habere herkes çok sevinmiş, hemen hazırlanmaya başlamıştı. Öğleden sonra gidileceğini söylemişlerdi. O gün öğleden sonra çalışma da yoktu. Bizim koğuşta habere en çok sevinen de İsay Fomiç Bumşteyn olmuştu. Notlanımın dördüncü bölümünde sözünü ettiğim Yahudi mahkûmdu bu. Bayılasıya kadar buhanın içinde kalmayı çok severdi. Şimdi eski anıları arada bir gözden geçirdiğimde, cezaevi banyomuzu anımsadığımda (gerçekten unutulamayacak bir şeydi banyomuz) her seferinde hemen gözlerimin önüne aynı koğuş arkadaşım, cezaevi yoldaşım İsay Fomiç'in mutlu, unutulmaz yüzü gelir. Aman Tanrım! Ne komik bir adamdı! Dış görünüşüyle ilgili birkaç şey söylemiştim: Çelimsiz, kırıksık yüzlü, yanaklarında ve alnında korkunç dövmeler olan, zayıfça, güçsüz kuvvetsiz, tavuk gibi beyaz bedeni olan elli yaşlarında biriydi. Yüz anlatımında hiçbir zaman değişmeyen sürekli bir gönül rahatlığı, dahası bir hoşnutluk vardı. Kürek mahkûmu olduğuna hiç de üzülüyormuş gibi değildi. Kuyumcuydu çün-

kü. Kentte başka kuyumcu yoktu. Bu yüzden kentin ileri gelenlerinin siparişlerini hep o yapıyordu. Bu iş için az da olsa, birşeyler veriyorlardı ona. Durumu iyiydi, hatta zengin bir yaşam bile sürüyor, bütün cezaevine faizle para veriyordu. Özel semaveri, yumuşak bir yatağı, bardakları, eksiksiz bir yemek takımı vardı. Kentteki Yahudiler yakından ilgileniyorlardı onunla, koruyorlardı onu. Cumartesileri nöbetçi eşliğinde kentteki ibadethanesine gidiyor (yasalar izin veriyordu buna), tam anlamıyla neşe içinde yaşayıp gidiyor, bununla birlikte “efflenmek” için on iki yıllık cezasının bitmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Saflığın, bölüğün, küstahlığın, kurnazlığın, temiz yürekliliğin, ürkekliğin, kendini beğenmişliğin, yüzsüzlüğün en komik bir karışımı vardı onda. Mahkûmların nasıl olup da onunla alay etmemelerine, yalnızca arada bir eğlence olsun diye takıldıklarına çok şaşıyordum. Besbelli, Isay Fomiç herkesi güldürmeyi, eğlendirmeyi kendine amaç edinmişti. Mahkûmlar “Aramızda bir tane dir Isay Fomiç, dokunmayın ona,” diyorlardı. Isay Fomiç de, bunun nedenini bilse de, mahkûmlar arasındaki yerinden açıkça gurur duyuyordu; bu da mahkûmları çok eğlendiriyordu. Cezaevine geldiğinde ölü gibiymiş. (Benden önce kuşkusuz, bunu mahkûmlar anlatmışlardı bana). Bir gün ansızın, çalışmadan sonra akşamüzeri mahkûmlar arasında cezaevine bir Yahudiciği getirdikleri, şu anda nöbetçi binasında saçlarının kesilmekte olduğu, biraz sonra içeri alınacağı söylentisi dolaşmış. Daha önce hiç Yahudi gelmemişti cezaevine. Mahkûmlar sabırsızlıkla bekliyorlarmış onu, kapıdan girer girmez de hemen çevresini almışlar. Başçavuş siviller koğuşuna götürmüş onu, ranzasını göstermiş. Isay Fomiç’in elinde cezaevince ona verilen eşyalarla kendi gereçlerinin olduğu bir torba varmış. Torbasını yere bırakmış, ranzasına çıkıp bağdaş kurup oturmuş. Başını kaldırıp kimsenin yüzüne bakamıyormuş. Ansızın kalabalığın arasından bir genç öne çıkmış, elinde eski mi eski, lime lime, kirli bir yazlık şalvar ile cezaevinin kışın çorapların üzerine sarılması için verdiği bez parçaları varmış. Gelip Isay Fomiç’in yanına oturmuş, omzuna hafifçe dokunmuş. Getirdiği pılı pırtıyı Isay Fomiç’in önünde açmış.

– Öf be sevgili dostum, altı yıldır bekliyorum seni. Bak şunlara, senin paranla ne ederler?

Cezaevine girdiğinde öylesine perişan durumda olan, çevresini almış, onunla alay eden mahkûmların dağlanmış korkunç yüzlerine başını kaldırıp bakmaktan bile korkan, o ana kadar ağzını açıp tek sözcük söyleyemeyen Isay Fomiç genç mahkûmun uzattığı pılı pırtıyı görünce birden canlanıvermiş, parmaklarıyla paçavraları yoklamaya başlamış. Işığa tutup bakmış bile. Herkes onun ne diyeceğini merak ediyormuş. Eşyalarını rehin vermek isteyen genç mahkûm sürdürmüş konuşmasını:

– Herhalde bir gümüş ruble vermeyeceksindir?

– Bir gümüş olmaz, ama yedi kapik olur.

Isay Fomiç'in cezaevinde söylediği ilk şey bu olmuş işte. Herkes kahkahalarla gülmüş.

– Yedi ha! Peki olsun bakalım. Ver yedi kapığı! Eşyalarımı iyi sakla, yoksa kafanı koparırm.

Yahudi, para çıkarmak için elini cebine sokarken ürkek ürkek bakınarak kesik kesik, titrek bir sesle karşılık vermiş:

– Faizi üç kapik, toplam eder on kapik.

Çok korkuyormuş, ama, bir yandan da iş yapmak heyecanına kapılmış.

– Yıllık mı bu üç kapik?

– Hayır, aylık.

– Soyguncu pis Yahudi! Adın nedir senin bakayım?

– Isay Fomiç.

– Evet Isay Fomiç efendi, burada iyi yolunu bulacağa benzersin.! Hadi hoşça kal!

Isay Fomiç rehin aldığı eşyaları bir kez daha gözden geçirmiş, katlayıp (mahkûmların kahkahaları arasında) güzelce torbasına yerleştirmiş.

Hemen herkes ona borçlu olduğu halde, hiç kimse aşağılamıyordu onu, mahkûmlar gerçekten seviyordu bile onu sanki. Kötü bir insan değildi. Tavuk gibiydi. Kendisinden herkesin hoşlandığını gördükçe biraz kibirlenmiyor değildi; ama bunu öylesine saf bir komiklikle yapıyordu ki, mahkûmlar hemen bağışlıyorlardı onu. Hayatında birçok Yahudi tanıdığı olan Lu-

ka sık sık takılıyordu ona; eğitilmiş bir finoyu, bir papağanı kızdırmaya çalıştıkları gibi kızdırmaya çalışıyordu onu. İsay Fomiç bunu çok iyi anlıyor, hiç alınmıyor, şakaya ustaca şakayla karşılık veriyordu.

– Hey pis Yahudi, icabına bakacağım senin!

Yigitçe karşılık veriyordu İsay Fomiç:

– Sen bana bir kez vurursan, ben sana on kez vururum.

– Allah'ın belası kana susamış panter!

– Kana falan susamadım ben.

– Pinti Yahudi!

– Pinti olayım varsın. Zenginim ya, param bol ya!

– Bizim İsa'mızı sattınız siz.

– Ne yapalım sattıysak...

Mahkûmlar kahkahalar atarak bağırmaya başlamışlardı:

– Aferin İsay Fomiç, ağzına sağlık! Dokunmayın ona, aramızda bir tanedir o!

– Hey Yahudi, kırbaç yemekten doyduğun zaman çıkaracaklarmış seni buradan, Sibirya'ya yollayacaklarmış.

– Zaten Sibirya'dayım ben.

– Daha uzağa postalayacaklarmış.

– Ne dersin, orada da Tanrı var mıdır?

– Vardır tabii, vardır.

– Vay canına, Tanrı var, bizim Yahudi'de para da var, demek orada da işi iş adamın.

Sağdan soldan kahkahalar atarak bağırıyorlardı:

– Yaşa İsay Fomiç, yaşa! Gerçek bir delikanlısın sen!

İsay Fomiç kendisiyle dalga geçildiğinin farkındaydı ama, gene de bozuntuya vermiyordu. Onu övmelerinden hoşlanıyordu, ince sesiyle şarkı söyleyerek dolaşıyordu ortalarda “La-lâ-lâ-lâ!” Cezaevinde kaldığı sürece hep bu sözcüksüz, anlamsız şarkıyı söylemişti. Daha sonra benimle tanışınca, yeminler ederek altı yüz bin Yahudi'nin Kızıldeniz'i geçerken hep bir ağızdan bu şarkıyı söylediklerini; zafer anlarında Yahudilerin her zaman bu şarkıyı söylemelerinin emredildiğini anlatmıştı bana.

Her cumartesi arifesinde öteki koğuşlardaki mahkûmlar İsay Fomiç'in şabaşını kutlamak için nasıl hazırlık yaptığını

görmek için bizim koğuştta toplanıyorlardı. İsay Fomiç'in öylesine saf bir övünme hevesi ve kendini gösterme isteği vardı ki, bu genel merak bile zevk veriyordu ona. Pek kibirli, mağrur bir tavırla köşede küçük masasının üzerine örtüsünü örtüyor, kitabını açıyor, birkaç mum yakıp birtakım kutsal sözcükler söyleyerek ayin kaftanını (onun deyiimiyle *asin kaffanı*) omuzlarına alıyordu. Sandığında özenle sakladığı alacalı bulacalı, yünlü bir atkıydı bu. Sonra iki bileğine birer kolluk sarıyor; başına, alnının tam üzerine tahta bir kutu bağlıyordu. Öyle ki, o anda İsay Fomiç'in kafasında komik bir boynuz çıkmış gibi oluyordu. Sonra duaya başlıyordu. Duasını şarkı söyler gibi, bağıra bağıra, çevresine tükürükler saçarak, olduğu yerde dönüp durarak, tuhaf, komik el kol hareketleri yaparak okuyordu. Kuşkusuz, bütün bunları dualar kitabında öyle yazdığı için yapıyordu. Ve komik, tuhaf hiçbir şey yoktu bu yaptıklarında. Olayın komikliği İsay Fomiç'in bizim karşımızda olayı komikleştirmek, kendini göstermek, dinsel töreniyle övünmek çabasından geliyordu. Birden başını iki elinin arasına alıyor, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlıyordu. Hıçkırıkları giderek güçleniyordu. En sonunda bitkin bir durumda, neredeyse bir çığlık atarak başını, alnındaki kutuyla birlikte kitabın üzerini bırakıyordu. Ama hıçkırıkların, çığlıkların ortasında birden kahkahalar atmaya; tatlı bir mutlulukla gevşemiş gibi duygulu, mağrur bir sesle şarkı söylemeye başlıyordu. Bazen şöyle diyorlardı mahkûmlar: "Vay canına, adam kendinden geçti!" Bir gün İsay Fomiç'e bu hıçkırıkların ansızın görkemli bir mutluluğa, kendinden geçişe dönüşmesinin ne anlamı geldiğini sordum. İsay Fomiç ona böyle şeyler sormamdan çok hoşlanıyordu. Hemen, bu ağlamanın ve hıçkırıkların Kudüs'ün yitirilişi için olduğunu, dinsel yasalarının dua ederken elden geldikince yüksek sesle ağlamalarını, hıçkırmalarını, göğüslerini yumruklamalarını emrettiğini anlattı bana. Hıçkırıklarının en üst düzeye çıktığı bir anda kendisi, yani İsay Fomiç, sanki farkında olmadan, Yahudilerin bir gün Kudüs'e dönecekleriyle ilgili bir kehanetin olduğunu *ansızın* düşünmek *zorundaymış* (bu *ansızın* ve *zorunda* sözcükleri de kitapta ay-

nen varmış). O anda birden neşelenmesi, şarkı söylemeye başlaması gerekirmiş; sesinde elinden geldiğince büyük bir mutluluk, yüzünde elinden geldiğince gurur ve saygınlık olmalıymış. Bu anıların düşünmesinin ve şarkı söylemeye başlamasının gerekmesi İsay Fomiç'e büyük haz veriyordu: Bunda özel, yüce bir anlam buluyor ve kitabındaki bu yasayı bana övünerek anlatıyordu. Bir gün ibadetinin en yoğun yerinde nöbetçi subay ve erlerin eşliğinde binbaşı girmişti koğuşa. Mahkûmların hepsi ranzalarının önünde sıra olup hazır ola geçmişlerdi, yalnızca İsay Fomiç duasını bu kez daha yüksek sesle okumaya başlamıştı. İbadetin cezaevinde serbest olduğunu, ibadetini yarıda kesmesinin olamayacağını bildiği için, binbaşının önünde hiç korkmadan bağırarak dua etmeyi sürdürmüştü. Binbaşının yanında nasıl şaklabanlık ettiğini bize göstermekten çok hoşlandığı belliydi. Binbaşı, aralarında bir adım kalana kadar yaklaşmıştı ona: İsay Fomiç arkasını küçük masasına dönmüş ve elini kolunu sallayarak kutsal kehanet sevinci duasını yüksek sesle okumaya başlamıştı. O anda yüzünde büyük bir sevinç ve gururun olması gerektiği için, hemen gözlerini aşırı bir biçimde kırmış, gülmeye, başını binbaşuya doğru sallamaya başlamış, böylece görevini yerine getirmişti. Binbaşı şaşkın bir durumdaydı. Ama sonunda kendini tutamayıp gülmeye başlamış, hemen orada yüzüne karşı bir aptal olduğunu söylemiş, yürüyüp gitmişti. İsay Fomiç de arkasından daha da yükseltmişti bağırmasını. Bir saat sonra akşam yemeğini yerken sordum ona:

- Ya bu yaptığınız için binbaşı kızsaydı size?
- Hangi binbaşı?
- Ne demek hangi? Görmediniz mi yani binbaşuyu?
- Hayır.
- Görmediniz mi? Bir adım yaklaştı size, tam karşınızda durdu ya.

Ama İsay Fomiç son derece ciddi, kesinlikle binbaşuyu görmediğine, ibadet ederken kendinden geçtiğine, hiçbir şey görmediğine, duymadığına, çevresinde ne olup bitiyor farkında olmadığına inandırmaya çalıştı beni.

İsay Fomiç'in cumartesi günleri, dinsel yasasında yazdığı gibi, bir şey yapmadan, işsiz güçsüz cezaevinin avlusunda dolaştığını bugünmüş gibi anımsıyorum. Kentteki ibadethaneden her döndüğünde ne olmayacak öyküler anlatırdı bana. Oradaki Yahudiler'den duyduğunu, onların da ilk ağızdan duyduklarını söyledikleri, Petersbug'la ilgili ne tuhaf haberler getirirdi bana.

Ama İsay Fomiç'ten gereğinden fazla söz ettim.

Kentte yalnızca iki genel banyo vardı. Bir Yahudi'nin işlettiğinde numaralı odalar vardı, giriş bir oda için elli kapıktı. Oraya kentin üst sınıfından insanlar giderlerdi. Öteki ise halk içindi ve her yanı dökülen, pis, insanların üst üste yıkandıkları bir yerdi. Bizleri oraya götürüyorlardı. Hava güneşliydi. Dondurucu bir ayaz vardı. Mahkûmlar cezaevinden çıkacakları, kenti görecekleri için seviniyorlardı. Yol boyunca şakalar, gülüşmeler kesilmemişti. Bütün bir birlik silahları dolu, bize eşlik ediyordu. Kent halkı şaşkın şaşkın izliyordu bizi. Banyo küçük olduğu için zorunlu olarak hemen iki postaya ayırdılar bizi. Birinci postadakiler içeride yıkanırken ikinci postaya kalanlar soğuk soyunma yerinde beklediler. Ama banyo o kadar dardı ki, bizlerin yarısının bile oraya nasıl sığdığını anlamak güçtü. Bu arada Petrov yanımdan ayrılmıyordu. Ondan böyle bir şey istemediğim halde, bana yardım etmeyi, hatta beni yıkamayı önerdi. Petrov'la birlikte, özel bölüm mahkûmlarından Bakluşin de bana yardım için gelmişti. Bakluşin'in cezaevinde adı İlci idi. Bir ara ondan cezaevinin en neşeli, en sevimli mahkûmu diye söz etmiştim ki, gerçekten de öyleydi. Onunla yeni yeni tanışıyoruz. Petrov soyunmama bile yardım etmişti. Alışık olmadığım için uzun süre soyunmaya çalışmışım. Oysa soyunma yeri neredeyse dışarıya kadar soğuktu. Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Alışık değillerse mahkûmların soyunmaları çok zordu. Önce pranga altlığınıza çabucak çözmeniz gerekir. Pranga altlığınız köseleden yapılmıştır ve yaklaşık yirmi santim uzunluğundadır. Onu pantolonunuzun üzerinden, doğrudan bileğinizdeki demir halkaya bağlarsınız. Bir çift pranga altlığının fiyatı altı gümüş kapikten aşağı değildir ve onları mahkûmlar kendi paralarıyla alırlar.

Çünkü pranga altlığı olmadan yürümeleri çok zordur. Ayaktaki demir halka bileği sıkı bir biçimde sarmaz, araya neredeyse bir parmak sığar. Bu yüzden halka bacağı sürter, dolayısıyla, pranga altlığı olmayan mahkûmun bacağı bir günde yara olur. Aslında pranga altlıklarını çözmek o kadar zor değildir. Asıl zor olanı, prangaların altından giysileri çıkarmaktır. Ustalık ister bu. Tatalım ki iç çamaşırınızın hiç değilse sol bacağındaki indirdiniz, sonra onu önce pranga halkasıyla bacağınızın arasından geçirip çıkarmanız gerekir. Sonra bacağınız serbest kaldığında onu aynı halkanın içinden geri geçireceksiniz; daha sonra sol bacağınızdan çıkardığınız çamaşırınızı sağ bacağınızdaki halkanın içinden geçireceksiniz, arkasından birinci halkadan geri geçirdiğiniz gibi çamaşırınızı tekrar geri geçireceksiniz. Yeni çamaşırınızı giyerken de aynı şeyi yapacaksınız. Yeni bir mahkûmun bu işin nasıl yapıldığını kavraması zordur. Bütün bunları bize Tombolsk'ta, haydut çetesi reisi, beş yıl zincire bağlı kalmış Koronev öğretmişti. Mahkûmlar alışmışlardı, artık kolayca soyunup giyiniyorlardı. Sabun ve sabunluk alması için Petrov'a birkaç kapik vermiştim. Evet, mahkûmlara sabun veriyorlardı ama, herkese bir yirmilik kapik büyüklüğünde ve "orta halli" bir ailede akşam yemeğinde meze olarak verilen bir dilim peynir kalınlığında küçük bir parça. Sabun soyunma yerinde satılıyordu. Orada ballı baharatlı çay ile çörek ve sıcak su da vardı. Banyonun sahibiyle yapılan anlaşma gereği her mahkûma bir kova sıcak su veriliyordu. Daha iyi yıkanmak isteyenlerin soyunma odasında kovası yarım kapiğe satılan ve içeri aradaki bu amaçla açılmış bir pencereden verilen sıcak sudan satın almaları gerekiyordu. Soyunmama yardım ettikten sonra Petrov, prangalarla adım atmakta büyük zorluk çektiğimi fark edince (koluma bile girip) banyoya götürdü beni. Dadımmış gibi beni tutmaya çalışırken bir yandan da konuşuyordu: "Yukarı, baldırınıza doğru çekin onları... Dikkat edin, önümüzde eşik var." Onun bu ilgisi biraz mahcup bile ediyordu beni. Petrov'u kendi başıma da yürüyebileceğime inandırmak istiyordum. Ama inanmıyordu. Herkesin yardım etmesi gereken beceriksiz küçük bir çocuk gibi ilgileniyordu benim-

le. Asla bir hizmetçi, her şeyden önce bir uşak değildi Petrov. Onu öyle görseydim, bunu fark etseydi bana karşı nasıl davranacağını çok iyi biliyordum. Yardımlarına karşılık ona para önermemiştim, o da benden böyle bir şey istememişti. Benimle böyle ilgilenmeye ne itiyordu onu acaba?

Banyonun kapısını açtığımızda cehenneme giriyoruz sandım. On iki adıma on iki adım bir odaya belki de yüz kişinin, en azından seksen kişinin (mahkûmları iki postaya ayırmışlardı çünkü, buraya gelirken de yaklaşık iki yüz kişiydik) doluştuğunu getirin gözünüzün önüne. Görüşü engelleyen buhar, duman, pislik, ayağınızı basacak yer bulamadığınız bir sıkışıklık. Korktum, geri dönmek istedim, ama Petrov hemen cesaret verdi bana. Yerlere oturmuş insanların kafaları arasından, eğilmelerini isteyerek zar zor geçip tezgâhlara ulaştık. Ama tezgâhlarda da yer yoktu.

Petrov yer satın almamızın gerektiğini söyledi ve hemen pencere yanını tutmuş olan mahkûmla pazarlığa girişti. Mahkûm bir kapiğe yerini bize verdi. Petrov'un içeri girerken ne olur ne olmaz diye yanına aldığı, avucunda sıkı sıkı tuttuğu parayı hemen aldı, bana sattığı yerin altındaki karanlık, pis, neredeyse yarım parmak çamur kaplı dar yere süzüldü. Oysa tezgâh altları bile tutulmuştu. Oralar da insan kaynıyordu. Mahkûmların yıkanmak için kovalarını koyup çömelebilecekleri avuç içi kadar boş yer yoktu. Tezgâhta yeri olanlar ise tepelerinde ayakta duruyor, kovaları ellerinde, öyle yıkanıyorlardı. Onların pis suları doğrudan, aşağıda çömelmiş olanların tıraşlı kafalarına akıyordu. Tezgâhların aralarında bile çömelmiş, ayakta yıkanan çok insan vardı. Oysa gerçekten yıkananlar azdı. Halkımız sıcak suyla yıkanmayı pek sevmez. Önce buharlı bölümde terlerler, sonra soğuk suyla duş alırlar, kendilerini yıkanmış sayarlar. Yapraklı dallardan oluşan elli kadar demet durmadan inip kalkıyordu. Herkes buharda terlerken bu demetlerle bedenlerini keyifle dövüyorlardı. İçeri sürekli buhar veriliyordu. Sıcak değildi artık burası, fırındı. Yere çarpan yüz pranganın şakırtıları arasında bağrıışmalar, naralar duyuluyordu... Bazıları geçmek isterken başkalarının zincirlerine

dolanıyor, oturanların kafalarına çarpıyor, bu arada yere yuvarlanıyorlar, küfürler ediyorlar, zincirlerinin takıldığı mahkûmları peşleri sıra çekeliyorlardı. Dört bir yandan çamur, pislik fışkırıyordu. Herkes sarhoş gibiydi. Büyük bir coşku içinde bağıyorlar, çığlıklar atıyorlardı. Soyunma yeriyle banyo arasındaki, içeriye sıcak su kovalarının verildiği küçük pencerenin önünde büyük bir kalabalık, kargaşa, itişip kakışma vardı. Bağıyorlar, küfürler ediyorlardı. Sıcak sular yerine ulaşınca kadar yerlerde oturanların başlarına dökülüyordu. Arada bir pencerede veya aralanan kapıda içeride bir düzensizlik var mı diye kontrol için bakan silahlı nöbetçinin bıyıklı yüzü görünüyordu. Mahkûmların tıraşlı kafaları ve sıcaktan kıpkırmızı olmuş bedenleri şimdi daha da çirkin görünüyordu. Buharın kaptığı sırtlarda daha önce vurulmuş kırbaçların, sopaların izleri yeniymiş gibi çıkmıştı ortaya. Korkunç izlerdi bunlar! Bu izlere bakınca içim ürperiyordu. Kızgın taşların üzerine su döktüklerinde buhar kızgın, yoğun bir bulut gibi kaplıyordu banyonun içini. Herkes birden bağıyor, çığlıklar atıyordu. Buhar bulutunun arasından yaralı sırtlar, tıraşlı kafalar, eğri bûgrü kollar bacaklar belirliyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Isay Fomiç de en yüksek buhar tezgâhının üzerine çıkmış, oradan bağııp duruyordu. O dayanılmaz sıcakta nasıl duruyordu! Görünüşe bakılırsa yetmiyordu bile ona sanki bu sıcak. Bir kapik verip, terlemesine yardımcı olsun diye, dallarla bedenine vurması için banyoda görevli bir adam bile tutmuştu. Ama adam bir süre sonra sıcağa dayanamamış, elindeki dalları fırlatıp atmış, başından aşağı soğuk su dökmek için koşarak dışarı çıkmıştı. Isay Fomiç yılmamış, bir adam daha tutmuştu. O da kaçınca bir üçüncüsünü. Eline böyle bir fırsat geçmişken paraya acımamaya karar vermiş, peş peşe beş adam tutuyordu. Aşağıdan bağıyorlardı mahkûmlar: "Harika ter atıyor Isay Fomiç! Helal olsun sana, aferin!" Isay Fomiç o anda herkesten daha üstün olduğunu düşünüyor, herkese yukarıdan bakıyordu. Onun zafer anıydı bu ve kulakları tırmalayan sesiyle bağıarak aryasını söylemeye başlamıştı: "Lâ-lâ-lâ-lâ... İçerideki bütün gürültüyü bastırmıştı sesi. Günün birinde he-

pimiz cehennemde buluşacak olursak, orasının da böyle olacağını düşünmeye başlamıştım. Tutamadım kendimi, bu düşüncemi Petrov'a açtım. Petrov şöyle bir çevresine baktı, ama bir şey söylemedi.

Yanımda onun için de yer satın almak istedim. Ama o ayaklarımın dibine oturdu, orasının çok rahat olduğunu söyledi. Bu arada Bakluşin bizim için su satın almış, gerektikçe parti parti getiriyordu. Petrov beni tepeden tırnağa yıkayacağını söyledi, öyle ki, "gıcır gıcır" olacaktım. Israrla buhar tezgâhına çıkmamızı istiyordu. Bunu göze alamıyordum. Petrov her yerimi sabunladı. Sonunda "şimdi de ayacıklarınızı yıkayacağım", dedi. Ayaklarımı kendim yıkayabileceğimi söyleyecek oldum, ama söylemedim, kendimi bütünüyle onun ellerine bıraktım. Ayaklarınızı diyeceğine "ayacıklarınızı" demesinde en küçük bir uşakça tavır yoktu. Doğrudan doğruya, "ayaklarınızı" diyememişti, çünkü çevremizdekilerin ayakları yanında benimkiler yalnızca ayakçık olabilirdi.

Beni güzelce yıkayıp, aynı törensel yürüyüşle, yani, porselen bir bebekmişim gibi her adım atışımda beni tutarak, uyararak soyunma yerine götürdükten sonra buharda terlemek için koşarak banyoya gitti.

Cezaevine döndüğümüzde bir bardak çay içmeye çağırdım onu. Çayı reddetmedi. İçti ve teşekkür etti. Paraya kıyıp ona bir kadeh içki ısmarlamak istedim. Bizim koğuştaki içki vardı. İçkiye çok sevindi Petrov. Bir dikişte içtikten sonra duyduğu hazdan öksürdü, onu çok mutlu ettiğimi söyledi; o olmadan orada yanlış birşeyler yapacaklarından endişe ediyormuş gibi koşarak mutfığa gitti. Onun hemen arkasından bir başka arkadaşım, Bakluşin (Izci) geldi. Banyoda onu da çay içmeye davet etmiştim.

Bakluşin'den daha iyi bir insan tanımadım ben. Evet, doğrusunu söylemek gerekirse inatçıydı, sık sık kavga bile ederdi, işine başkalarının burnunu sokmalarından hoşlanmazdı... kısacası, kendini savunmasını bilirdi. Ama kavga ettiği kişiyle uzun süre küs durmazdı ve sanıyorum cezaevinde herkes seviyordu onu. Gittiği her yerde hoş karşılanıyordu. Kentte bile

dünyanın en neşeli insanı diye tanıyorlardı onu. Gerçekten de neşesini hiçbir zaman kaybetmezdi. Otuz yaşlarında uzun boylu, yakışıklı bir delikanlıydı. Sakallı yüzünün anlatımı içten, ve çok hoştu. Yanından geçenleri taklit etmek için yüzünü bazen öylesine gülünç bir biçimde buruştururdu ki, görenler kahkahalarla gülerlerdi. Cezaevinin şakacılarından biri de o idi. Bizim şakadan anlamaz, asık suratlılara hiç yüz vermez, bu yüzden de hiç kimse ona “boş adam, yararsız adam” diye sitem etmezdi. Enerji, yaşam dolu bir gençti. Cezaevine geldiğim ilk günlerde gelip tanışmıştı benimle. Erlik yapmak zorunluluğu olan bir er çocuğu olduğunu, daha sonra izcilik yaptığını, komutanlarınca beğenildiğini, çok sevildiğini, bundan da gurur duyduğunu anlatmıştı. Hemen Petersburg’la ilgili sorular sormaya başlamıştı bana. Zamanında kitap bile okumuştum. Çay içmeye geldiğinde önce, sabah Asteğmen Ş.’nin bizim binbaşısı nasıl fırçaladığını anlatarak bütün koğuştaki güldürdü. Sonra gelip yanıma oturdu, mutlu bir yüzle bana, tiyatro oyununun galiba oynanacağını söyledi. Noel nedeniyle cezaevinde sahneye bir oyun koymayı düşünüyorlardı. Aktörler bulunmuş, dekor da bir ölçüde tamamlanmıştı. Kentten bazı kimseler aktörler için kendi giysilerini verebilecekleri sözünü vermişlerdi. Kadınlardan bile giysi verecekler vardı. Hatta bir emir subayı aracılığıyla apoletleri de olan bir subay üniforması bulmak umudu bile vardı. Yeter ki binbaşı geçen yıl olduğu gibi gösteriyi yasaklamasındı. Ama geçen Noel’de binbaşının canı sıkındı: Bir yerlerde kumarda para vermiş, ayrıca mahkûmlar da birtakım suçlar işlemişlerdi; o da öfkesinden izin vermemişti. Ama bu yıl öyle olmayabilirdi. Anlayacağınız, Bakluşin çok heyecanlıydı. Tiyatro oyununu düzenleyenlerin başında onun geldiği biliniyordu. Oyunu izlemeye kesinlikle gideceğime kendime söz vermiştim. Bakluşin’in oyunun başarıya ulaşip ulaşamayacağı konusunda endişesi duygulandırmıştı beni. Söz sözü açtı, konuşmaya daldık. Bu arada askerlik görevinin tümünü Petersburg’da yapmadığını, işlediği küçük bir suçtan ötürü onu R. ilinde garnizon taburuna astsubay çavuş olarak gönderdiklerini anlattı.

– Oradan da buraya gönderdiler işte, diye bitirdi anlatmasını.
– Neden? diye sordum.
– Neden mi? Neden dersiniz, Aleksandr Petroviç? Âşık olduğum için!

Gülümseyerek itiraz ettim:

– Bunun için kimseyi yollamazlar buraya.

Bakluşin:

– Evet, diye ekledi. Haklısınız, âşık olduğum için oralı bir Alman'ı tabancayla öldürdüm. Bir Alman için insanı buralara sürmeleri doğru mu yani, siz söyleyin!

– Peki ama nasıl oldu? Anlatırsanız, çok ilginç.

– Çok komik bir öyküdür, Aleksandr Petroviç.

– Öylesi daha iyi. Hadi anlatın.

– Gerçekten anlatmamı istiyor musunuz? Dinleyin öyleyse...

Bakluşin anlatmaya başladı:

– Olay şöyle olmuştu. Beni R.'ye gönderdiklerinde, baktım güzel bir kent. Büyük, ama çok Alman var. Anlayacağınız gibi, daha çok gencim. Komutanlarımla da aram iyi. Şapkamı yana yatırıp dolaşıyorum. Anlayacağınız zaman öldürüyorum. Alman kızlarına göz kırpiyorum. Luiza adında bir Alman kızıdan hoşlanmıştım. Halasıyla birlikte çamaşırcılık yapıyordu. Yalnızca en kaliteli çamaşırları yıkıyorlardı. Halası yaşlı, huysuz bir kadındı. Durumları iyiydi. Önceleri pencerelerinin dibinde dolaştım durdum, sonra tanıştık, dost olduk. Luiza Rusça'yı iyi konuşuyordu. Yalnızca R ve L harflerini üzerine fazla basarak söylüyordu sanki. Çok tatlı bir kızdı. Öylesini daha önce hiç görmemiştim. Başlangıçta biraz yaramazlık edeyim dedim, ama şöyle dedi bana: "Olmaz Saşa, bunu yapma, sana iyi bir eş olabilmem için temizliğimi korumak istiyorum." Yalnızca okşuyor, seviyordu beni. Öylesine şen şakrak bir gülüşü vardı ki... Evet, tertemiz bir kızdı. Onun kadar temiz bir kız görmemiştim. Evlenmemizi istiyordu. Kim böyle bir kızla evlenmek istemez, değil mi? Evlenme izni almak için yarbaya gitmeye hazırlanıyordum ki... Baktım Luiza bir gün randevumuza gelmedi, bir kez daha gelmedi, üçüncü kez de gelmedi.. Mektup yolluyorum, mektubuma cevap vermiyor. Ne oluyoruz? diye

düşünmeye başlamıştım. Beni aldattıysa, benimle gönül eğlendirdiyse, gene de randevularıma gelmesi, mektuplarıma da cevap vermesi gerekirdi. Oysa yalan söyleyecek bir kıza hiç benzemiyordu. Birden koparmıştı ilişkimizi. Halası yapmıştır bu işi, diye düşünüyordum. Halasına gitmeye cesaret edemiyordum. Halası ilişkimizi bilmesine biliyordu ama biz gene de tedbirli davranıyorduk. Deli gibi dolaşıyordum ortalarda. Son bir mektup yazdım ona. Mektubumda şöyle diyordum: “Bu kez de gelmezsen doğrudan halana gideceğim.” Korktu, geldi. Ağlıyordu. Şults adında orta yaşlı, Alman, uzak bir akrabaları varmış. Adam çok zenginmiş, saatçilik yapıyormuş ve onunla evlenmek istiyormuş. Bir yandan ağlıyor, bir yandan anlatıyordu Luiza: “Hem beni mutlu etmek, hem de yaşlılığında kadınsız kalmak istemediği için benimle evlenmek istediğini söylüyormuş. Sözde seviyormuş da beni. Uzun yıllardır varmış böyle bir niyeti, ama susmuş, bir şey söylememiş, zamanının gelmesini, yeterince zengin olmayı beklemiş. Zengin biri o, bu da benim için büyük bir fırsat. Beni bu mutluluktan yoksun etmek istemezsin ya?” Baktım ağlıyor, bir yandan da boynuma sarılıyor... Eh, diye geçirdim içimden, kız doğru söylüyor! Bir erle evlenmenin ne anlamı var? Gerçi ben de bir çavuşum ama, gene de er sayılırım. “Hadi yolun açık olsun Luiza, dedim, elveda! Senin mutluluğuna engel olmak istemem. Seninle evlenmek isteyen adam nasıl, yakışıklı mı bari?” Şöyle dedi: “Hayır, yaşlı biri, uzun bir burnu var...” Bunu söylerken gül-müştü bile. Ayrıldım ondan. “Ne yaparsın, kader işte!” diye düşünüyordum. Ertesi gün adamın dükkânına gittim. Hangi sokakta olduğunu Luiza söylemişti bana. Camdan içeri baktım: Bir Alman oturmuş, saat onarıyordu. Kırk yaşlarında, karga burunlu, patlak gözlü biri. Üzerinde yakalığı kalkık, pek uzun, gösterişli bir frak vardı. Tutamadım kendimi, yere tükürdüm. O anda vitrinini tuzla buz etmek geldi içimden... Ama sonra bunun bir işe yaramayacağını düşündüm. Olan olmuş bir kere! Karanlık bastıktan sonra koğuşa gittim, ranzama yattım; ve inanır mısınız Aleksandr Petroviç, öyle bir ağlamaya başladım ki...

Aradan bir gün geçti, sonra bir gün daha, bir üçüncü gün daha. Luiza ile görüşmüyoruz. Bu arada, Luiza'nın arada bir görüştüğü gene çamaşırcı yaşlı bir kadından Alman'ın Luiza ile benim ilişkimizden haberdar olduğunu, onun için bir an önce evlenmek istediğini öğrendim. Öyle olmasaymış iki yıl sonra evlenmeyi düşünüyormuş. Luiza'ya benimle görüşmeyeceğine yemin ettirmiş. Ikisine de, Luiza'ya da, halasına da baskı yapıyormuş, sözde kararından vazgeçecekmiş, henüz kesin kararını vermemişmiş... Yaşlı kadın aynı zamanda, adamın önceki gün ikisini de, pazar günü sabah kahvesi içmeye çağırdığını, bir akrabalarının da, eskiden tüccar olan, ama şimdi çok fakir, bir yerlerde bir mahzende bekçilik yapan çok yaşlı bir akrabalarının da buluşmada hazır bulunacağını söylüyordu. Pazar günü belki de her şeyin belli olacağını, kararın verileceğini öğrenince içime bir öfke doldu, deli gibi oldum. O gün de, bir sonraki gün de başka bir şey düşünemedim. Şu Alman'ı parçalamak geliyordu içimden.

Pazar sabahı verdiğim bir karar yoktu. Öğlen öncesi ayını biter bitmez fırladım yerimden, kaputumu sırtıma geçirdiğim gibi Alman'ın dükkânına yollandım. Oraya neden gittiğimi, kim ne söyleyeceğimi bilmiyordum. Hepsinin orada olacağını düşünüyordum. Ama her ihtimale karşı tabancamı yanıma almıştım. Eski, çakar almaz bir tabancam vardı. Daha küçük bir çocuktum, onunla atış talimi yapardım. Doğru dürüst ateş almazdı. Ama gene de doldurmuştum onu. Bakarsınız kovmaya kalkışırılar beni, hakaret ederler. Tabancamı çıkarıp korkuturdum onları. Dükkânda kimsecikler yoktu. İçerideki odada oturuyorlardı. Onlardan başka ne bir kimse, ne bir hizmetçi vardı. Adamın yalnızca Alman kadın bir hizmetçisi vardı zaten, aynı zamanda aşçılığını da o yapıyordu. Dükkâna girdim. Baktım, arka kapının kapısı kapalı. Derme çatma bir kapıydı bu. Çengeli takılmıştı. Kalbim güm güm çarpmaya başlamıştı. Durup içeriye kulak kabarttım. Almanca konuşuyorlardı. Bir tekmede kapı ardına kadar açıldı. Baktım masa donatılmış. Masanın üzerinde büyük bir kahve kabı, ispirto ocağında da kahve kaynıyor. Peksimetler, bir tepside votka sürahisi, kayık tabakta sa-

lamura ringa balığı, sucuklar, ayrıca cinsini çıkaramadığım bir şişe de şarap... Luiza ile halası iki dirhem bir çekirdek giyinmiş, divanda oturuyorlardı. Onların karşısında sandalyede de damat adayı Alman. Saçını başını güzelce taramış, frakını giymiş, yakalığını kaldırmış, sanki öne doğru düşecekmiş gibi sarkarak oturuyordu. Hemen yanındaki sandalyede de konuşmaya katılmadığı belli, yaşlı, saç başı ağarmış, şişko başka bir Alman vardı. Benim içeri girdiğimi görünce Luiza'nın yüzü çarşaf gibi bembeyaz kesildi. Halası birden ayağa fırlayacak gibi yaptı, ama vazgeçip yerine oturdu. Alman suratını buruşturmuştu. Öfkeyle yerinden kalkıp bana doğru yürüdü.

– İstediginiz nedir? diye sordu.

Ne söyleyeceğimi bilemedim. Büyük bir öfkeye kapılmıştım.

– Ne istediğimi soruyorsunuz! dedim. Konuğun geldi, önce oturt onu, sonra votka ikram et. Konuk olarak geldim sana.

Alman bir an düşündükten sonra:

– Oturunuz, dedi.

Oturdum.

– Votka ver bana, dedim.

– Buyurun, votkanız. İçiniz lütfen.

– Votkanın iyisinden ver bana, dedim.

Demek iyice öfkeye kaptırmıştım kendimi.

– İyidir bu votka.

Beni sanki önemsemez bir tavır takınması gururuma dokunmuştu. Hele bunu Luiza'nın yanında yapmış olması... Votkayı içtikten sonra şöyle dedim:

– Ne o, Alman, bakıyorum biraz kaba davranmaya başladın! Dostça davranmalısın bana. Bir dost olarak geldim buraya çünkü.

– Ben sizinle dost olamam, dedi. Basit bir ersiniz siz.

O anda tepem attı işte.

– Ah bostan korkuluğu herif! diye bağırdım. Aşağılık herif! Şu anda sana ne istersem yapabileceğimi biliyor musun? İster misin, tabancayla öldüreyim mi seni?

Tabancamı çıkardım, kalkıp tam karşısına dikildim, namluyu şakağına dayadım. Luiza da, halası da, öteki Alman da don-

muş kalmışlardı. Ağızlarını açıp bir şey söylemekten korkuyorlardı. Hele ihtiyar, tir tir titremeye başlamıştı. Yüzü bembeyaz olmuştu, ağzını açamıyordu.

Alman şaşırmıştı. Ama kısa bir süre sonra toparladı kendini.

– Sizden korkmuyorum, dedi. Efendi bir insan olarak bu şakanıza hemen son vermenizi rica ediyorum. Yoksa hiç korktugum yok sizden.

– Yalan söylüyorsun, korkuyorsun! diye bağırdım.

Öyle ya! Namluyu dayadığım başını kıpırdatamıyordu. Öylece oturuyordu.

– Hayır, dedi. Bunu yapmaya cesaret edemezsiniz.

– Neden cesaret edemezmişim? dedim.

– Çünkü böyle bir şeyi yapmanız kesinlikle yasaktır, dedi. Yoksa çok büyük bir cezaya çarptırılırsınız.

Tanrı belasını versin o Alman'ın! Beni kışkırtmış olmasaydı şu anda yaşıyor olacaktı. Tartışırđık, her şey biter giderdi.

– Demek cesaret edemeyeceğimi söylüyorsun, öyle mi?

– Evet!

– Cesaret edemem ha!

– Evet, kesinlikle cesaret edemezsiniz...

– Öyleyse al sana, aşağılık herif!

Tetiğı çektim, yere yığıldı. Ötekiler avaz avaz bağırmaya başladılar.

Tabancayı cebime koydum, bir şey olmamış gibi kışlaya gittim, tabancayı nizamiye kapısının hemen yanındaki ısırgan otlarının arasına attım.

Koğuşa geldim, ranzama uzandım. Hemen şimdi beni alıp götürceklerini düşünüyordum. Aradan bir saat geçti, bir saat daha geçti, gelen giden yok... Hava kararınca bir hüznü çoktú üzerime. Dışarı çıktım. Luiza'yı görmeyi çok istiyordum. Saatçi dükkânının önünden geçtim. Baktım içerisi kalabalık. Polis de var. Bana haber getiren yaşlı çamaşırcı kadına Luiza'yı çağırmasını söyledim. Aradan çok kısa bir zaman geçti, baktım Luiza koşarak bana doğru geliyor. Boynuma atıldı, ağlamaya başladı: "Bütün suç bende, diyordu. Halamın sözünü dinlediğim için bütün suç bende." Ayrıca, o olaydan sonra halasının

hemen eve gittiğini, çok korktuğunu, yatağa düştüğünü, kimseyle konuşmadığını; kimseye bir şey anlatmadığını, Luiza'nın da anlatmasını yasakladığını, kendisinin de çok korktuğunu söyledi. "Ne yaparlarsa yapsınlar..." diyordu Luiza, "kimse görmedi bizi". Korktuğu için hizmetçi kadını bile uzaklaştırmıştı. Çünkü evlenmeyi düşündüğünü öğrense gözlerini oyardı kadın. İşçilerden de kimse yoktu. Herkesi bir yerlere yollamıştı. Kahveyi bile kendi koymuştu, yiyecekleri bile kendi hazırlamıştı. Akrabamız o yaşlı adam da ağzı var dili yok biri, hiçbir şey söylemeden şapkasını alıp önce o çıktı gitti. Sanırım hiç kimseye bir şey anlatmayacaktır". Luiza böyle diyordu. Gerçekten de öyle oldu. İki hafta arayan soran olmadı beni. Benden kuşkulanan da yoktu. İster inanın ister inanmayın Aleksandr Petroviç, bu iki hafta boyunca mutlulukların en büyüğünü yaşadım. Luiza ile her gün buluşuyorduk. Nasıl bağlanırmıştı bana, anlatamam! Ağlayarak şöyle diyordu: "Seni nereye sürerlerse ben de seninle geleceğim, senin için her şeyimi terk edeceğim!" Kaderimin belirlendiğini düşünüyordum: Öylesine acıyordum kızcağıza. Ama iki hafta sonra gelip aldılar beni. Yaşlı Alman ile hala beni ele vermişlerdi...

Bakluşin'in sözünü kestim:

– Bir dakika, bu suç için sana en çok on, bilemedin on iki yıl vermeleri ve sivil bölüme göndermeleri gerekirdi. Oysa sen özel bölümdesin. Bu nasıl oldu?

– Arkasından bir şey daha oldu. Beni mahkemeye götürürlerken yargıçların önünde bir yüzbaşı hakaret etti bana. Tutamadım kendimi, şöyle dedim kendisine: "Ne diye küfrediyorsun bana? Aynanın* oturduğunun farkında değil misin, aşağılık adam!" O zaman olay değişti. Bu suçumu da hesaba katıp cezamı kararlaştırdılar: Dört bin kırbaç ve özel bölüm. Beni kırbaça götürürlerken yüzbaşı da cezasız kalmadı. Ben kırbaçları yedim, onun da rütbeleri söküldü, Kafkasya'ya er olarak gitti. Şimdilik hoşça kalın Aleksandr Petroviç. Oyunumuza geleceksiniz, değil mi?

(*) O zamanlar her mahkeme salonunda, her yüzünde Büyük Petro'nun yurttaşlık haklarıyla ilgili bir emri yazılı üç yüzeyli bir ayna bulunurdu – ç.n.

X. NOEL BAYRAMI

Sonunda bayram geldi. Noel arifesinde mahkûmları çalışmaya götürmediler. Yalnızca dikiş bölümünde ve öteki atölyelerde çalışanlar işe gittiler. Geri kalanlar yalnızca yoklamaya çıktı, içlerinden bazıları küçük işlere yollansalar da, hemen hepsi tek başına veya gruplar olarak hemen içeri girdiler, öğleden sonra da kimse bir daha dışarı çıkmadı. Evet, sabah dışarı çıkan mahkûmların büyük bölümü kendi işlerine gitmişlerdi: Bazıları votka getirme işi için, bazıları yeni votka siparişi vermek için; bazıları da kadın veya erkek dostlarını görmeye, yaptıkları işlerin karşılığı küçük miktarlarda alacaklarını bayram için toplamaya. Gidenler arasında Bakluşin ve tiyatro işinde olanlar da vardı. Onların amacı ise, özellikle subayların hizmetçilerinden birkaç tanıdığı dolaşmak, oyun için gerekli giysileri bulmak. Bu arada bazıları da, hiçbir işleri olmamasına karşın, sırf ötekiler telaşlı, heyecanlı kasabaya gidiyorlar diye, kendilerinin de işleri varmış gibi telaşlı, aceleci onlarla birlikte gidiyorlardı. Bazıları da, söz gelimi, hiçbir yerden bir alacaklarının olmamasına karşın, onların da alacakları varmış gibi yapıyorlardı. Kısacası, herkes ertesi gün birtakım olağanüstü değişikliklerin beklentisi içindeydi. Mahkûmların siparişlerini almak için pazara giden savaş gazileri akşamüzeri çeşit çeşit yiyeceklerle döndü-

ler: Sığır eti, domuz eti, hatta kaz eti. Çoğu mahkûm, durumu en zayıf olanlar, en tutumlular, bütün yıl boyunca eline geçen her kapağı biriktirenler bile böyle bir gün için kesenin ağzını açmak, perhizi gerektiği gibi bozmak gerektiğini düşünüyorlardı. Yarınki gün mahkûmlar için yasal hakları olan gerçek bir bayramdı. O gün mahkûmlar çalışmaya gönderilemezdi ve yıldı böyle günlerin sayısı topu topu üçtü.

Hem sonra, böyle bir günü kutlarken toplumun dışına itilmiş bu insanların ruhlarında kim bilir ne anılar canlanıyordu! Büyük bayramların anıları halktan insanlarda çocukluktan başlamak üzere derin izler bırakır. Böyle günlerde ağır işlerden kurtulurlar, aile hep bir arada olur. Cezaevinde bu anılar daha bir acı, daha bir hüzün verir onlara. Bu coşkulu güne beslenen saygı, mahkûmlarda gerçek bir değişikliğe neden olmaktaydı. Bazıları boş boş dolaşıyorlardı. Hepsinin üzerine bir ağırbaşlılık gelmişti. Birçoğu, yapacak bir işinin olmamasına karşın, birşeylerle meşgullermiş gibi yapıyordu. Ama bayramı kutlayanlar da, boş dolaşanlar da pek bir mağrur görünmeye çalışıyorlardı... Gülüşmek yasaktı sanki. Genel ruhsal durum öylesine nazik ve sinir bozucu bir hoşgörüsüzlüğe varmıştı ki, farkına varmadan bile olsa genel havayı bozan birini hemen bağırarak, sitem ederek susturuyorlar ve bayrama saygısızlık ettiği için kendisine kızıyorlardı. Mahkûmların bu davranışları çok ilginç ve dokunaklıydı. Bu büyük güne doğuştan gelen derin saygının dışında, bir mahkûm bu bayramı kutlarken bütün dünyayla birlik olduğunu, hiç de toplumdan dışlanmış, mahvolmuş, koparılmış atılmış bir parça olmadığını, cezaevindekilerin de birer insan olduğunu bilinçsiz olarak hissediyordu. Hissediyorlardı bunu. Bu açık seçik belliydi.

Akim Akimîç da heyecanla hazırlanıyordu bayrama. Ailesiyle ilgili bir anısı yoktu. Çünkü bir yetim olarak başkalarının evinde büyümüştü. Neredeyse on beş yaşında da ağır bir görev başlamıştı. En küçük bir mutlu anısı yoktu. Çünkü yıllarını, sorumluluklarından kıl kadar sapmak korkusu içinde sıkı, tekdüze bir görevde geçirmişti. Aşırı dindar da sayılmazdı. Çünkü iyi huyluluk ondaki geri kalan tüm insani değerleri ve

özellikleri, iyi kötü bütün tutku ve istekleri yutmuştu sanki. Bu nedenle bayrama pek telaşlanmadan, heyecanlanmadan; hüzünlü, tamamen yararsız anıları için hiç üzülmeyen; ama sakin, sorumluluğunun gerektiği kadar ve her zaman kabul edilen biçimde sistemli bir saygıyla hazırlanıyordu. Evet, aslında derin düşünmeyi sevmiyordu. Görünüşte gerçeğin anlamı onu ilgilendirmiyordu. Ne var ki, önüne bir kez konan bir prensibi kutsal bir titizlikle yerine getiriyordu. Ertesi gün ona bunun tam tersini söyleyecek olsalar aynı titizlikle bu kez, bir gün önce yaptığının tam tersini yapardı. Ömründe bir kez kendi kafasına göre bir şey yapacak olmuştu, o yüzden de buraya düşmüştü. Bundan gerekli dersi almıştı. Gerçi suçunun ne olduğunu hiçbir zaman anlayamamıştı ama, bu serüveninden yararlı bir sonuç çıkarmıştı: Hiçbir zaman, hiçbir koşulda kendiliğinden karar verne, çünkü mahkûmların kendi aralarında söyledikleri gibi, "onun düşüneceği bir şey değildi bu". Dinsel kurallara kendini körü körüne bağlamış biri olarak içini pilav doldurduğu bayramlık süt domuzunu bile kendi elleyle kızartmış (bu işlerden anlıyordu) bunu süt domuzu çarşından satın alınacak herhangi bir süt domuzu gibi değil, özel, bayramlık bir süt domuzu gibi yapmıştı. Belki de daha çocukluğundan beri bugün masanın üzerinde kızarmış bir süt domuzu görmeye alışmıştı ve bundan, bugün masanın üzerinde kızarmış bir süt domuzu bulunması gerektiği sonucunu çıkarmıştı. Şuna inanıyorum ki, bu bayramlardan birinde olsun süt domuzu satın alıp kızartmamış olsaydı, o görevini yerine getiremediği için ömür boyu vicdan azabı çekerdi. Bayrama kadar, güzelce yamalı olsalar da, iyice dökülmüş eski ceket ve eski pantolonuyla dolaşmıştı. Şimdi anlaşılıyordu ki, dört ay önce kendisine verilen yeni ceket pantolonunu sandığında özenle, heyecanla bayramda ilk kez giymek için saklamıştı. Öyle de yaptı. Daha akşamdan çıkardı yeni ceketıyla pantolonunu, ranzasının üzerine serip inceledi, temizledi, havalandırdı, bütün bunları yaptıktan sonra da onları üzerinde denedi. Ceketle pantolonun tam ona göre olduğu anlaşılmıştı. Her şey tamamdı. Düğmeler yukarıya kadar güzelce düğmeleniyordu. Yakalık

çenesini alttan sıkıca kavıyordu. Ceketin kesiminde üniformayı andıran bir şey vardı. Akim Akimiç'in ağzı kulaklarındaydı. Boş bir zamanında çevresini yıldızla çevirip duvara yapıştırdığı küçük aynasının önünde birkaç kez kurularak dönüp kendine bakmıştı. Yalnızca ceketinin yaka altında bir düğme sanki tam yerinde değildi. Bunu fark edince düğmenin yerini değiştirmeye karar verdi Akim Akimiç. Değiştirdikten sonra tekrar denedi. Düğme şimdi tam yerindeydi. Akim Akimiç sonra her şeyi eskisi gibi topladı, gönlü rahat olarak, sabaha kadar durması için sandığına koydu. Saç tıraşı oldukça iyi bir durumdaydı ama, aynada kendini dikkatlice inceleyince tıraşının tam kaymak gibi dümdüz olmadığını fark etti. Saçları hafiften çıkmıştı. Hemen "binbaşıya" koştu, kendisini gerektiği gibi tıraş etmesini istedi. Gerçi ertesi gün Akim Akimiç'in saçına kimse bakmayacaktı ya, o yalnızca gönlü rahat olsun, böyle bir günde her türlü görevini yerine getirmiş olsun diye tıraş olmak istemişti. Düğmeye, apolete, kordona saygılı olmak çocukluktan beri içine tartışılmaz bir zorunluluk olarak, kalbine ise saygın bir kişinin ulaşabileceği güzelliğin en üst düzeyi olarak yerleşmişti. Her şeyi yoluna koyduktan sonra, koğuşun en yaşlı mahkûmu olarak, samanların getirilmesiyle, yere düzenli bir şekilde serilmesiyle yakından ilgilendi. Öteki koğuşlarda da aynı işlem yapılıyordu. Nedenini bilmiyorum ama, her Noel arifesinde koğuşlara saman seriliyordu. Her işi bitirdikten sonra duasını yaptı Akim Akimiç, hemen ranzasına uzandı, sabah elden geldiğince erken uyanabilmek için bir bebek gibi derin uykuya daldı. Öteki mahkûmlar da aynı şeyi yapmışlardı. Öteki koğuşlarda da her zamankinden çok daha erken yatmışlardı. Alışılmış gece işleri bir kenara bırakılmıştı. Maydanı düşünen de olmamıştı. Herkes yarın sabahı bekliyordu.

Sonunda sabah oldu. Mahkûmları saymak için çok erken, ortalık daha aydınlanmadan, kalk borusu çalar çalmaz gelen nöbetçi çavuş, hepimizin bayramını kutladı. Mahkûmlar da aynı onun gibi güler yüzle, okşayıcı karşılık verdiler ona. Duasını çabucak yaptıktan sonra Akim Akimiç da mutfakta kaz-

ları, sût domuzları olan bûtün mahkûmlar da onları ne yaptıklarına, nasıl kızarttıklarına, nerede olduklarına, daha birçok şeye bakmak için hemen mutfığa koştular. Koğuşumuzun yarına kadar karın örttüğü, buzla kaplı pencerelerinden alacakaranlıkta iki mutfakta altışar ocağın da daha şafaktan önce yakılmış olduğu, gürül gürül yandıkları görülüyordu. Koğuşlardan dışarı fırlamış mahkûmlar koyun postundan gocuklarını giymiş ya da kollarına, omuzlarına almış, alacakaranlıkta mutfaklara doğru koşuyorlardı. Bununla birlikte pek azı meyhanecilere uğramayı da başarmışlardı. En sabırsız olanlarıydı bunlar. Genelde hepsi pek ağırbaşlı, sakin, sanki her zaman öyleymişler gibi oturaklı davranıyorlardı. Her zamanki bağrışlardan, küfürlerden eser yoktu. Bugünün önemli bir gün, bayramın da büyük bir bayram olduğunun herkes bilincindeydi. Öteki koğuşlara gidip oradaki bazı tanıdıklarının bayramını kutlayanlar bile vardı. Sanki bir dostluk havası çökmüştü cezaevinin üzerine. Bu arada şunu da belirteyim: Mahkûmlar arasında dostluk hiçbir zaman olmazdı, genel anlamda söylemiyorum bunu, (daha önceden de) bazı mahkûmların aralarında dostça bir ilişki olmuştu. Burada böyle bir şey söz konusu değildi, bu da çok ilginç bir durumdu: Oysa cezaevi dışındaki insanlar öyle değillerdir. Burada mahkûmlar (çok azı dışında) birbirlerine karşı genel olarak çok katı, soğuk davranıyorlardı. Alışılmış, bir kez benimsendikten sonra benimsenmiş bir davranış biçimiydi bu. Ben de çıkmıştım koğuştan. Ortalık ağır ağır aydınlanıyordu. Yıldızlar giderek soluklaşıyorlardı. Yerden soğuk, ince bir sis kalkıyordu. Mutfakların bacalarından yoğun duman sütunları yükseliyordu. Karşılaştığım birkaç mahkûm gülümseyerek, içtenlikle kutladılar bayramımı. Teşekkür edip ben de onların bayramlarını kutladım. Onlardan bazıları, burada bulduğum bûtün bir ay süresince benimle tek sözcük konuşmamış kimselerdi.

Tam mutfığa gireceğim sırada gocuğunu omuzlarına almış, askerî koğuştan bir mahkûm arkamdan bana yetişmeye çalışıyordu. Daha avlunun ortasındayken beni görmüş arkamdan sesleniyordu: "Aleksandr Petroviç! Aleksandr Petroviç!" Mut-

fağa gidiyordu, acelesi vardı. Durup bekledim onu. Yuvarlak yüzlü, sakin bakışlı, hiç kimseyle pek konuşmayan, benimle ise daha tek sözcük etmemiş, cezaevine geldiğim günden beri de benimle hiç ilgilenmemiş genç bir mahkûmdu bu. Adını bile bilmiyordum. Koşarak gelip soluk soluğa tam karşımda durdu, dudaklarında anlamsız, ama mutlu bir gülümseme, gözlerimin içine bakmaya başladı.

Onun karşımda dikilip gözlerimin içine bakarak gülümsediğini, ama bir şey söylemediğini görünce biraz şaşırmıştım.

– Ne istemiştiniz? diye sordum.

– Bugün bayram ya... diye mırıldandı.

Konuşacak başka bir şeyin olmadığını düşünmüş olacak, ayrıldı yanımdan, koşarak mutfığa gitti.

Bu arada şunu da belirteyim, daha sonra hiçbir zaman bir araya gelmedik onunla, ben cezaevinden çıkıncaya kadar da birbirimizle hemen hiç de konuşmadık.

Mutfakta gürül gürül yanan ocakların başında büyük bir kalabalık, telaş, kargaşa vardı. Herkes kendi yiyeceğiyle ilgileniyordu. Aşçılar cezaevinin yemeğini hazırlamakla meşgullerdi. Bugün öğle yemeği erken verilecekti çünkü. Bazıları çok istese de, henüz hiç kimse kendi yemeğinden yemeye başlamamıştı. Herkesin yemeğinin hazır olmasını bekliyorlardı. Papaz gelecekti, ancak ondan sonra perhizi bozacaklardı. Bu arada gün tamamen ağarmamıştı ki, cezaevi kapısının dışından onbaşının ikide bir bağırduğu duyuluyordu: “Aşçılar buraya!” Onbaşı iki saat böyle bağırıp durmuştu. Aşçıları kasabanın her köşesinden getirilen sadakaları gidip almaları için çağırıyordu. Getirilen bu sadakalar çok miktarlarda çöreklerden, ekmeklerden, peynirli keklerden, kurabiyelerden, patatesli, peynirli böreklerden, pastalardan, akla gelebilecek her türlü tatlı kurabiyelerden oluşuyordu. Sanırım bütün kasabada tüccar evlerinden de, esnaf evlerinden de “kader kurbanlarının” ve mahkûmların büyük bayramını kutlamak için cezaevine birşeyler yollamamış tek ev kadını kalmamıştı. Zengin işi en kaliteli undan yapılmış tatlı börekler de vardı; yoksul işi, bir kapiklik çörekler gibi, kara undan yapılmış patatesli, çok az peynirli bö-

rekler de. Bu sonuncular, en yoksul birinin kendisi gibi en yoksul birine verdiği sadakalardı. Sadakayı alan mahkûm şapkasını çıkarıyor, öne eğilerek getirenin bayramını kutluyor ve verilen sadakayı mutfağa götürüyordu. Gelen sadakalar büyük yığınlar oluşturduğunda her koğuştan bir yaşlı mahkûm çağırıyorlar, onlar gelenleri her koğuşa eşit olarak paylaştırıyordu. En küçük bir tartışma, küfürleşme olmuyordu: Her şey dü-rüstçe, yolu yordamıyla yapılıyordu. Bizim koğuşa ayrılanları aramızda eşit olarak paylaştırdık. Bu işi Akim Akimiç ile bir başka mahkûm birlikte yönettiler. Ayrımı kendileri yapıyor, herkese kendileri veriyorlardı. En küçük bir itiraz, başkasının aldığı kiskanma olmuyordu. Herkes mutluydu. Sadakalardan saklanabileceğiyle veya eşit dağıtılmayacağıyla ilgili en küçük bir kuşku söz konusu değildi. Akim Akimiç mutfakta işini bitirdikten sonra bayramlıklarını giymek için koğuşa gitti. Tek düğmeyi düğmelenmemiş bırakmadan büyük bir ciddiyetle, törenle giyindi, sonra hemen ibadetine başladı. Uzun süre dua etti. Özellikle yaşlılardan, birçok mahkûm da dua etmeye başlamıştı. Gençler genelde dua etmiyorlardı: Birçoğu, bayram bile olsa, yataktan kalkarken haç çıkarmakla yetiniyorlardı. Akim Akimiç duasını bitirdikten sonra yanıma geldi ve büyük bir ağırbaşlılıkla bayramımı kutladı. Onu çaya davet ettim, o da beni kızartılmış süt domuzundan yemeye. Biraz sonra bayramımı kutlamak için Petrov da koşarak geldi yanıma. Birşeyler içmiş gibiydi. Koşarak, soluk soluğa gelmiş olmasına karşın çok az konuştu, bir şey bekliyormuş gibi kısa bir süre karşımda durduktan sonra hemen yanımdan ayrılıp mutfağa koştu. Bu arada asker koğuşunda papazı bekliyorlardı. Bu koğuş ötekilerden değışikti: Orada ranzalar öteki koğuşlarda olduğu gibi orta yerde değil, duvarlar boyunca sıralanmıştı, dolayısıyla ortasında boş bir alan olan tek koğuştu. Orası, gerektiğinde mahkûmları orada toplayabilmek için özellikle böyle düzenlenmiş olmalıydı. Ortaya küçük bir masa koymuşlar, üzerine tertemiz bir havlu örtmüşler, üzerine bir ikona yerleştirmişler, bir kandil koyup yakmışlardı. Sonunda papaz haçla ve kutsal suyla geldi. İkonanın önünde duasını et-

tikten ayinini yaptıktan sonra mahkûmların karşısına geçti. Herkes derin bir saygıyla tek tek yaklaşıp haçı öptü. Papaz daha sonra öteki koğuşları dolaştı, her birini kutsal suyla kutsadı. Mutfakta, cezaevimizin lezzetiyle bütün kasabada ünlü ekmeğini övdü. Mahkûmlar hemen, ona fırından yeni çıkmış iki ekmeğe yollamak isteğine kapıldılar. O anda bu işle bir savaş gazisi görevlendirildi. Haçı nasıl karşıladısalar gene öyle derin bir saygıyla yolcu ettiler. Hemen arkasından binbaşıyla bir üst komutan geldiler. Bir üst komutanı cezaevinde seviyorlar, hatta ona saygı duyuyorlardı. Binbaşının eşliğinde bütün koğuşları dolaştı, herkesin bayramını kutladı, mutfağa uğradı, mahkûmların çorbasından tattı. Çorba çok lezzetliydi. Bayram nedeniyle her mahkûm için neredeyse yarım kilo sığır eti vardı içinde. Ayrıca bol yağlı yulaf lapası da vardı. Komutanı yolcu ettikten sonra binbaşı öğlen yemeğinin verilmesini emretti. Mahkûmlar onun gözüne görünmemeye çalışıyorlardı. Şimdi de olduğu gibi, gözlüklerinin arkasından bir yerde bir düzensizlik var mı acaba diye fıldır fıldır dönüp duran kin dolu bakışını kimse sevmiyordu.

Yemeğe oturduk. Akim Akimiç'in süt domuzu harika kızartmıştı. İşte şuna aklım ermemişti: Binbaşının cezaevinden ayrılmasından çok kısa bir zaman sonra, şöyle böyle beş dakika içinde çok fazla sayıda mahkûmun sarhoş olduğu anlaşılmıştı. Oysa beş dakika önce bunların hemen hepsi ayık gibiydi. Kıp-kırmızı, sevinçten ıslıl ıslıl yüzler, balalaykalar çıkmıştı ortaya. Eglenmek isteyen bir mahkûmun bütün günlüğüne kiraladığı Polonyalı neşeli parçalar gıcırdatarak ortalarda dolaşıyordu. Konuşmalar daha bir sarhoş, daha bir gürültülü olmaktaydı. Ama yemek önemli bir olay çıkmadan sona ermişti. Herkesin karnı doymuştu. Yaşlıların büyük çoğunluğu ile aşırı ciddi olanlar gidip yatmışlardı. Büyük bayramda öğle yemeğinden sonra kesinlikle yatıp uyunması gerektiğini düşündüğü için olacak, Akim Akimiç de yatmıştı. Eski inançtan yana olan yaşlı mahkûm biraz uyuduktan sonra kalkmış, büyük Rus sobasının üzerine çıkmış, kitabını açmış, hiç ara vermeden gece geç saatlere kadar dua etmişti. "Rezillik" diye adlandırdığı mah-

kûmların bu neşesi acı veriyordu ona. Çerkezler kapının önünde topluca oturmuşlar, sarhoş mahkûmları iğrenerek izliyorlardı. Nurra ile karşılaştım. Dinine bağlı bir insanın öfkesiyle başını iki yana sallayarak, "Yaman, yaman!" dedi. "Uf, yaman! Allah çok kızacak!" Isay Fomiç ise köşesinde ağırbaşlı, mağrur bir tavırla mumunu yakmış, bu bayramı hiç de önemsemediğini göstermek istediği için olacak, işini yapıyordu. Köşede bucakta bir yerlerde maydanlar kurulmuştu. Savaş gazilerinden korkmuyorlardı. Hiçbir şeyi fark etmemeye çalışan çavuş için de nöbetçiler görevlendirilmişti. Nöbetçi subay gün boyunca yalnızca üç kez gelip ortalığı kontrol etmişti. Ama o geldiğinde sarhoşlar köşe bucak saklanmış, maydanlar dağıtılmıştı. Nöbetçi subayın da her küçük düzensizliği sanki önemsemediği belliydi. Sarhoşluk da bugün küçük düzensizliklerden sayılıyordu. Mahkûmlar yavaş yavaş eski benliklerine dönüyorlardı. Tartışmalar başlamıştı bile. İçki içmeyenler gene de çoğunluktaydı, dolayısıyla sarhoşlarla ilgilenecek olanlar vardı. Bu arada eğlence düşkünleri ölçüsüz içmişlerdi. Gazin'in havası yerindeydi. Ranzasının çevresinden ayrılmadan dolaşıp duruyordu. Bugüne kadar koğuşların arkasında bir yerlerde karların içine sakladığı votkaları şimdi korkusuzca getirip ranzasının altına koymuş, votka isteyenlere bakarak kurnaz kurnaz gülümsüyordu. Kendisi ayıktı, bir damlacık olsun içmemişti. Bayram bitiminde, önce mahkûmların ceplerindeki bütün parayı aldıktan sonra içmeyi düşünüyordu. Koğuşlarda şarkılar söylüyorlardı. Ama sarhoşluk çok geçmeden gözyaşlarıyla karışık bir ruhsal çöküntüye dönüşmüştü. Çok kimse ellerinde balalaykalar, gocuklarını delikanlıca omuzlarına atmış, çalıp söyleyerek tek başlarına dolaşmaya başlamıştı.

Özel bölümde sekiz kişilik bir koro bile oluşturulmuştu. Balalaykalarla gitar eşliğinde çok güzel söylüyorlardı. Halk ezgilerinden az söylüyorlardı. İçlerinden yalnızca yanık bir ezgiyi anımsıyorum:

Gencecik bir kızdım

Bir eğlenceye gittim.

Bu şarkıyı daha önce hiç dinlemediğim değişik bir biçimde söylüyorlardı. Şarkının sonuna birkaç dize de eklenmişti:

*İş mi yok bu kıza,
Topladım bütün evi:
Yıkadım kaşıkları,
Suyuna bir çorba kaynattım,
Hayvanların altından aldım kürekle
Güzelce bir börek yaptım.*

Büyük çoğunlukla “mapushane türküsü” dedikleri çeşidinden şeyler söylüyorlardı. Söyledikleri şarkılardan biri “Bir zamanlar...” varlıklı, bolluk içinde yaşayan zengin bir beyin sonra kendini cezaevinde bulduğunu anlatan komik bir şarkıydı. Eskiden “şampanya” içerken şimdi şöyle yakınıyordu:

*Bulaşık suyu gibi çorba veriyorlar,
İster istemez içiyorum.*

Çok bilinen bir şarkı daha söylüyorlardı:

*Eskiden tatlı, sen bir çocuktum,
Param da vardı bol,
Ama sermayeyi kediye yükledim,
Düştüm buralara...*

Şarkı böyle sürüp gidiyordu. Yalnızca “sermayeyi” demiyorlardı da “sermek” sözcüğünü değiştirerek “sermeyeyi” diyorlardı. İçli şarkılar da vardı. İçlerinden biri, gene çok bilinen, tam bir kürek mahkûmu şarkısıydı:

*Tanrı'nın ışığı parlayacak,
Trampet kalk, çalacak
Nöbetçi çavuş kapıları açacak,
Yazıcı gelip beni soracak,
Bozkırda kimse bulamaz bizi,
Ne işimiz var bizim buralarda,
Yalnızca yaradanımız var yanımızda,
Yok oluyoruz buralarda...
Vb...*

Daha içli bir şarkı daha vardı. Ayrıca ezgisi de çok dokunaklıydı. İlk kez bir sürgün söylemiş olmalıydı onu. Sözleri aşırı duygusaldı ama sözcükler yanlış kullanılmıştı. Bu şarkının ancak birkaç dizesini anımsıyorum:

*Göremeyeceğim bir daha asla,
Doğduğum o kenti,
Bir suçum yokken çekmek bunca acıyı,
Ömrümün sonuna kadar.*

*Evimin çatısında ötecek baykuş,
Sonra uçup ormana gidecek,
Yüreğim sızlayacak,
Olamayacağım orada...*

Bu şarkı cezaevinde çok sık söyleniyordu. Ama koroyla değil de tek tek. Dinlenme sırasında bir mahkûm koğuşun kapısının önüne çıkıp yere oturur, derin düşüncelere dalar, elini şakağına koyar, içli bir sesle bu şarkıyı söylemeye başlardı. Onu dinlerken içiniz parçalanırdı. Aramızda sesi güzel olanlar vardı.

Bu arada hava kararmak üzereydi. Sarhoşluğun, gürültü partitinin arasından hüznün, keder, boğucu hava yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Bir saat önce gülen insanlar içkiyi fazla kaçırdıkları için bir köşeye çekilmiş, hüngür hüngür ağlıyorlardı. Ötekiler ikinci kavgalarını bile bitirmeyi başarmışlardı. Bir başkaları ise yüzleri bembeyaz, ayakta zar zor durdukları halde koğuşları dolaşıyorlar, kavga edecek adam arıyorlardı. Sarhoşlukları sakın olanlar ise içlerini dökebilecekleri, sarhoş kederlerini açabilecekleri bir dost aramaktaydılar. Bütün bu zavallı insanlar neşelenmek, büyük bayramlarını mutlu geçirmek istemişlerdi ama... Tanrım! Hemen hepsi için ne iç karartıcı, ne hüznü bitmişti bu bayram! Her biri kendini bir umuda kapıtararak kutlamıştı onu. Petrov iki kez koşarak gelmişti yanıma. Gün boyunca çok içmemişti, tamamen ayık sayılırdı. Ama son ana kadar hep bir şey beklemişti. Her an kesinlikle bir şeyin; olağanüstü, bayramlık, neşeli bir şeyin olacağını ummuştu. Bunu kendisi de söylemişti bana, ama

gözlerinden de bu belliydi zaten. Yorulmadan koğuşların birinden çıkıyor, ötekine giriyordu. Ama sarhoşluktan, sarhoş küfürlerden ve içkiden kızarmış tıraşlı kafalardan başka olağanüstü bir şey bulamıyordu. Sirotkin de yeni kırmızı gömleğini giymiş, güzelce temizlenmiş, iki dirhem bir çekirdek koğuşları dolaşüyor, o da sakın, saf, sanki birşeyler arıyordu. Koğuşların havası giderek ağırlaşıyordu. Elbette gülünecek çok şey de vardı, ama onlara çok acıyordum, üzülüyordum. Onların arasında içim kararıyordu, boğulacak gibi oluyordum. İşte iki mahkûm, kim kime içki ısmarlayacak diye tartışıyorlar. Uzun süredir böyle tartışıkları belliydi. Birinin ötekine eskiden beri diş biletiği anlaşılıyordu. Söylenip duruyor, ağzında geveleyerek karşısındakinin ona haksızlık ettiğini kanıtlamaya çalışıyordu: Geçen yıl yortuda bir gocuk satılmış, bir miktar para kendisinden saklanmıştı. Bu tür birçok şey daha... Karşısındakini suçlayan uzun boylu, güçlü kuvvetli genç mahkûm hiç de aptal birine benzemiyordu. Görünüşte sakın yaradılışlı birine benziyordu. Ancak, sarhoş olduğu zamanlar birileriyle dost olmak, içini ona dökmek isterdi. Tartıştığı kişiye küfürler savuruyor, bir yandan da onunla dost olmak istediğini belli ediyordu. Öteki ise şişmanca, tıknaz, kısa boylu, yuvarlak yüzlü, kurnaz, sinsî görünümlü biriydi. Arkadaşından belki de daha fazla içtiği belliydi, ama daha az sarhoştı. Ağırbaşlı bir duruşu vardı, zengin olarak da biliniyordu, ama şimdi bilinmeyen bir nedenden dolayı, nedense, heyecanlı arkadaşını kızdırmak istemiyor ve onu meyhaneciye götürüyor. Arkadaşı ise diretiyor “sen gerçekten dürüst bir insansan”, içkiyi kendisinin ısmarlayacağını, gidip ona kendi elleriyle getirmesinin gerektiğini söylüyordu.

Meyhaneci içki ısmarlayana saygılı, heyecanlı arkadaşına ise (kendi parasıyla içmediği için) hafiften bir küçümsemeyle bir votka tasını dolduruyor. Heyecanlı arkadaş:

– Hayır Stepancığım, diyor, sen içeceksin bunu, bana borçlusun çünkü.

– Seninle tartışarak soluk tüketecek değilim! diye karşılık verdi Stepan.

Heyecanlı arkadaş meyhanecinin elinden votka dolu tası alırken ekledi:

– Hayır Stepancığım, saçmalıyorsun sen. Çünkü bana borçlusun. Vicdansızın tekisin! Gözlerin bile senin değildir, başkasından almışsındır onları! Aşağılık adam! Anladın mı şimdi, bir alçaksın sen, başka bir şey değil!

Meyhaneci bağırdı heyecanlı arkadaşça:

– Ne diye söylenip duruyorsun, içsene, yerlere döküyorsun içkiyi! Adam yerine koyup içki veriyorlar sana, adam gibi iç, sabaha kadar başında bekleyecek değilim!

Heyecanlı arkadaş elinde votka tasını havaya kaldırarak, bir dakika önce alçak dediği Stepan'a döndü, kibarca öne eğilerek onu selamladı,

– İçiyorum işte, bağırma! dedi. Yüz yıl mutlu bir yaşam diliyorum sana, bundan önce yaşadıklarını saymıyorum!

Tastaki votkayı bir dikişte içti, dudaklarını kuruladıktan sonra büyük bir ağırbaşlılıkla, ciddiyetle hem arkadaşına hem de meyhaneciye söylüyormuş, ama ikisine de hitap etmiyormuş gibi ortadan ekledi:

– Arkadaşlar, eskiden çok votka tüketmişliğim vardır benim, ama o yıllar gerilerde kaldı artık. Size çok teşekkür ederim Stepan Dorofeiç.

– Bir şey değil.

– Sana bir şey söyleyeceğim Stepancığım, ne dersen de, benim gözümde gene de bir alçaksın sen. Unutma bunu...

Stepan'ın sabrı tükenmişti artık.

– Bak ben de sana diyeceğim sarhoş serseri, diye kesti sözünü. Şu diyeceğimi unutma: Koca dünyanın yarısı sana, yarısı bana olsun. Sen orada ben burada. Çek git karşımdan, bir daha gözüme görünme. Yettin artık, bıktırdın beni!

– Demek paramı vermeyeceksin?

– Ne parasından söz ediyorsun, sarhoş serseri?

– Ama öteki dünyada gelip borcunu ödemek isteyeceksin, o zaman da ben almayacağım! Benim param çalışarak, alınteriyle kazanılmış paradır. Bak ellerimin nasırlarına. Öteki dünyada çok yalvaracaksın bana.

- Cehennemin dibine kadar yolun var.
- Sonra çok pişman olacaksın.
- Defol!
- Aşağılık adam!
- Serseri!

Tekrar küfürleşmeye başladılar. Ama şimdikiler içkiden öncelerden daha ağırdı.

İşte, iki dost, ranzalarında birbirlerine uzak oturuyorlar: Biri uzun boylu, şişman, iri yarı, kırmızı suratlı, tam bir kasap. Ha ağladı ha ağlayacak. Çünkü çok duygulanmış. Öteki çelimsiz, ince yapılı, sıska, uzun burunlu biri. Sanki birşeyler damlıyor burnundan. Yere diktiği ufak gözleri domuz gözlerini andırıyor. Siyasî suçlu, iyi öğrenim görmüş biri bu. Eskiden bir devlet dairelerinde kâtipmiş. Arkadaşına biraz yukarıdan bakıyor, bu da arkadaşının canını sıkıyordu. Şişman arkadaş kâtipin başını sol eliyle kavramış (öteki de onun elini kavramıştı), bağırıyordu:

– Buna cüret etti!

“Cüret etti” vurdun anlamına geliyordu. Şişman arkadaş bir zamanlar astsubaymış, ama sıska arkadaşını için için kıskanmaktadır. Bu yüzden de ikisi de karşılıklı konuşurken seçkin sözcükler kullanmakta birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar.

Kâtip, ısrarla dönüp arkadaşının yüzüne bakmadan, mağrur bir tavırla yere bakmayı sürdürerek,

– Söylüyorum sana, haksızsın... diyor.

Öteki, sevgili arkadaşını kendine doğru çekerek sözünü kesiyor:

– Buna cüret etti, anlıyor musun? Şimdi dünyada benim için yalnızca sen varsın, duyuyor musun? Bunun için yalnızca sana söylüyorum bunu: Cüret etti buna!..

Kâtip saygılı, kibar bir sesle itiraz ediyor:

– Ben de tekrar söylüyorum sana: Davranışına neden olarak ileri sürdüğün böylesine saçma bir mazeret, sevgili dostum, senin için ancak bir yüz karası olur! İyisi mi, kabul et sevgili dostum, bütün bu sarhoşluğun senin tutarsızlığından kaynaklanıyor...

Bunun üzerine şişko arkadaş birden geri çekiliyor, sarhoş bakışını kendini pek beğenmiş kâtibin gözlerinin içine dikeyor ve ansızın, hiç beklenmedik bir biçimde iri yumruğunu var gücüyle arkadaşının küçücük yüzüne indiriyor. Dostlukları böylece bir günlüğüne sona eriyor. Sevgili dost, kendinden geçmiş bir durumda ranzadan yere düşüyor...

İşte, koğuşumuza özel bölümden bir arkadaşım giriyor. Son derece iyi yürekli, neşeli, zeki, çok şakacı ve görünüşte olağanüstü saf bir genç. Cezaevine geldiğim ilk gün öğlen yemeği sırasında yemekhaneye gelip zengin köylünün nerede olduğunu soran, "gururunun parça parça olduğunu" söyleyen, oturup benimle çay içen mahkûmdu bu. Kırk yaşlarındaydı. Aşırı derecede kalın dudakları, çilli, iri bir burnu vardı. Gelişigüzel tıngırdattığı bir balalayka var elinde. Daha önce çok az tanıdığım koca kafalı, son derece ufak tefek bir mahkûm, kuyruk gibi peşine takılmıştı. Ne var ki, hiç kimsenin onunla ilgilendiği yoktu. Tuhaf, kuşkucu, her zaman suskun ve ciddi bir insandı. Dikiş atölyesinde çalışıyor, görünüşe göre de yalnızlıktan hoşlanıyor, kimseyle de arkadaşlık kurmuyordu. Şimdi de sarhoş sarhoş Varlamov'un peşine takılmıştı. Elini kolunu sallayarak, duvarları, ranzaları yumruklayarak, hatta neredeyse ağlayarak büyük bir heyecan içinde izliyordu onu. Varlamov, yanında değilmiş gibi hiç ilgilenmiyordu onunla. İşin ilginç yanı, bu ikilinin daha önce hemen hiç bir araya gelmemiş olmasıydı. İşlerinde de, karakter yapılarında da ortak hiçbir yanları yoktu. Ceza tipleri de ayırdı, yattıkları koğuşlar da. Ufak tefek mahkûmun adı Bulkin idi.

Beni görünce gülümsedi Varlamov. Sobanın yanında, ranzamda oturuyordum. Gelip karşımda, biraz uzağımda durdu, birşeyler düşündü, olduğu yerde sallandı, sonra yalpalayarak yaklaştı, fiyakalı bir biçimde öne eğilerek selamladı beni, topuklarını hafiften yere vurarak balalaykasının tellerini tıngırdatmaya, şarkı söylemeye başladı:

*Elma yanaklı, gül yüzlüm,
Bülbül gibi şakıyanım*

Sevgilim benim;
Atlaslar giyerdi,
Çiçeklerle süslü,
Güzelim benim.

Bu şarkı Bulkin'i çok etkilemişse benziyordu. Birden kollarını havaya kaldırıp sallamaya başladı. Herkesin duyacağı bir biçimde bağırdı:

– Yalan onun söyledikleri kardeşlerim, hepsi yalan! Tek sözcüğü doğru değil!

Varlamov gözlerimin içine bakarak kurnaz kurnaz gülümsedi.

– İhtiyarcık Aleksandr Petroviç'e! dedi.

Neredeyse sarılıp öpecekti beni. Sarhoştı. "İhtiyarcık falancaya..." deyimi, söz konusu yirmi yaşında biri bile olsa, falancaya saygılar anlamına, halk arasında bütün Sibiry'a'da kullanılan bir deyimdir. "İhtiyarcık" sözcüğü bir saygı, saygınlık, hatta pohpohlama anlamı içerir.

– Ne o Varlamov, nasılsın?

– Günden güne değişiyor. Bayram olduğu için herkes sabah-tan beri kafayı çekiyor. Siz benim kusuruma bakmayın!

Varlamov şarkı söylüyormuş gibi sözcükleri uzatarak konuşuyordu.

Bulkin tuhaf bir umutsuzluk içinde ranzaları yumruklayarak bağırdı:

– Hep yalan söylüyor, söylediklerinin hepsi yalan! Gene yalan söylüyor!

Ama Varlamov onunla hiç ilgilenmemeye yemin etmişti sanki. Gerçekten çok komik bir durum vardı ortada. Çünkü Bulkin sırf onun "hep yalan söylediğini" (bu düşünceye nereden varmışsa) haykırmak için sabahtan beri ayrılmıyordu Varlamov'un arkasından. Gölge gibi hep peşindeydi. Onun her dediğine karışıyor, elini kolunu sallıyor, ellerini kanatıncaya kadar duvarları ve ranzaları yumrukluyor, acı çekiyor besbelli Varlamov "hep yalan söylediği" için acı çekiyordu. Başında saçtı olsaydı kederinden çoktan hepsini yolmuştu. Varlamov'un

yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmiş, Varlamov'un tüm kusurları onun içini sızlatıyordu sanki. Işın kötü yanı da, Varlamov'un dönüp bir kez bile ona bakmamasıydı. Bulkin bağıırıyordu:

– Hep yalan söylüyor, hepsi yalan! Söylediklerinin tek sözcüğü doğru değil!

Mahkûmlar gülererek karşılık veriyorlardı ona:

– Sana ne bundan?

Varlamov durup dururken birden:

– Size şunu söyleyeyim ki, Aleksandr Petroviç, diye başladı. Çok yakışıklı bir delikanlıydım ben, kızlar bayılırlardı bana...

Bulkin bir çılgılık atarak kesiyor onun sözünü:

– Yalan! Gene yalan söylüyor!

Mahkûmlar kahkahalarla gülüyorlar.

– Karşılarına geçip caka yapıyordum onlara: Gömleğim kıpkırmızı, şalvarım pamuklu kumaştan; yan gelip yatıyorum. Kont Şarapçioğlu'yum sanki. Yani körkütük sarhoş... Bildiğim tek şey, ne emretmişsiniz hanımefendi?

Bulkin kararlı bir sesle gene araya giriyor:

– Yalan!

– O zamanlar babacığım iki katlı taş bir ev vermişti bana. Ama ben iki yıl içinde iki kadın da icabına baktım, elimde dış kapının mandalı kaldı... Para dediğin kuş misali. Bir yandan uçup geliyor, öte yandan uçup gidiyor...

Bulkin bu kez daha kararlı bağıırıyor:

– Yalan söylüyor!

– Kendimi burada bulunca anamla babacığma, belki para yollarlar umuduyla acıklı bir mektup döşendim. Onların sözünü dinlemediğim için kızıyorlardı bana çünkü. Kendilerine saygısızlık etmişim! Mektubu yollayalı bununla yedi yıl oluyor.

Gülümseyerek kestim sözünü:

– Hâlâ cevap yok, değil mi?

Birden kendi de gülümsedi,

– Evet, yok, dedi.

Burnunu giderek yüzüne daha çok yaklaştırarak ekledi:

– Burada bir sevgilim var, Aleksandr Petroviç...

– Sizin mi? Bir sevgiliniz ha?

– Anufriyev şöyle diyor: “Benimki çilli falan, çirkin de ama, hiç değilse birkaç giyeceği var; oysa seninki güzel ama fakir, çuvalla dolaşıyor.

– Gerçek mi bu?

– Evet, gerçekten çok yoksul.

Sessiz sessiz güldü Varlamov. Koğuştakiler kahkahayı basmışlardı. Gerçekten de herkes onun yoksul bir kızla ilişkisi olduğunu, kıza altı ayda toplam on kapik yedirdiğini biliyordu.

Varlamov'dan artık kurtulmak istiyordum.

– Yoksulsa ne olmuş? dedim.

O susuyordu. Tatlı bir bakışla baktı yüzüme, kibarca şöyle dedi:

– İşte bu nedenle bana bir bardak votka ısmarlar mısınız acaba diyecektim...

Uzattığımı parayı alırken duygulu bir sesle ekledi:

– Biliyorsunuz Aleksandr Petroviç, bugün sabahtan beri hep çay içiyorum. O kadar çay içtim ki, içim gırtlığıma kadar çay doldu. Soluk alamıyorum. Karnım lıkır lıkır.

Bu arada, onun benden para aldığını gören Bulkin'in öfkesi sanki en yüksek sınırına ulaşmıştı. Umutsuzluk içinde kıvranmaya başlamıştı. Neredeyse ağlayacaktı. Çıldırılmış gibi bağırarak koğuştaki herkese seslendi:

– Hey Tanrı'nın iyi kulları! Görüyor musunuz şunun yaptığını? Hepsi yalan! Söylediği her şey yalan! Hepsi, hepsi...

Onun bu öfkesine anlam veremeyen mahkûmlar bağırarak söyleniyorlar ona:

– Sana ne bundan? Ne kafasız bir adamsın!

– Bulkin, gözleri çıkmak çıkmak, ranzaları yumruklayarak avazı çıktığıınca bağırıyor:

– Yalan söylemesine izin vermem! Onun yalan söylemesini istemiyorum!

Herkes kahkahalarla gülüyor. Varlamov parayı alıyor, öne eğilerek, ezilip büzülerek selamlıyor beni, kapıya (sarurım meyhaneciye gitmek üzere) koşuyor. Ve o anda ilk kez fark ediyor Bulkin'i. Eşikte durup, çok gerekliymiş gibi sesleniyor ona:

– Hadi gel!

Canı sıkkın Bulkin'e yol verip onu önüne aldıktan sonra küçümser bir tavırla,

– Bostan korkuluğu, sen de! diyor.

Balalaykasını tıngırdatarak gidiyor...

Peki ama bu sarhoşları anlatmanın ne gereği vardı! Bu boğucu gün sona eriyor işte. Mahkûmlar ranzalarında derin uykularına dalmışlar. Öteki gecelere oranla bu gece uykularında daha çok konuşuyorlar. Uzun zamandır beklenen bayram nihayet bitmişti. Yarın gene iş günü, tekrar çalışmaya gideceğiz...

XI. GÖSTERİ

Noel'in üçüncü akşamı bizim tiyatroda temsil vardı. Ön hazırlıklar hayli telaşlı ve yoğun olmalıydı, ama oyuncular her işi kendi üzerlerine aldıkları için bizlerin olan bitenden haberi yoktu. Sahneye koyulacak oyunun ne olduğunu bile bilmiyorduk. Bu üç gün süresince aktörler çalışmaya çıktıklarında ellerinden geldikince çok kostüm toplamaya çalışmışlardı. Bakluşin benimle karşılaştığında mutluluktan yalnızca parmaklarını şaklatmakla yetiniyordu. Binbaşının da keyfi yerinde olsa gerekti. Ama onun tiyatro hazırlıklarından haberi var mıydı, hiç bilmiyorduk. Haberi olsaydı resmî izin verir miydi, yoksa mahkûmların bu girişimine "adam sen de der," yalnızca göz yummakla, bir olayın çıkmamasını istemekle yetinir miydi, onu da bilmiyorduk. Bence tiyatro oyunundan haberi vardı. Aksi olanaksızdı; ama oyunun oynanmasını yasaklarsa sonucun daha kötü olacağını bildiği için, karışmak istememişti: Yoksa mahkûmlar uslu durmazlar, içki içmeye başarlardı; birşeylerle ilgilenmeleri daha iyiydi. Bence böyle düşünmek en akıllıca, en doğru, en sağlıklı yol olduğu için, binbaşı böyle düşünmüş olabilirdi. Şöyle bile söylenebilirdi: Mahkûmların böyle bir girişimi olmasaydı bile, yönetimin bayramlarda onları meşgul etmek için bir tiyatro oyunu veya buna benzer bir

şey düşünmesi gerekirdi. Ama bizim binbaşının her insandan bambaşka bir düşünce biçimi olduğu için, onun tiyatrodan haberi olduğunu ve buna izin verdiğini söylerken belki de çok yanıliyorum. Çünkü binbaşı gibi bir insan için her zaman, her yerde birilerini ezmek, birilerinin elinden birşeylerini almak, birilerini haklarından yoksun bırakmak, sözün kısası, bir yerlerde huzursuzluk çıkarmak zorunludur. Bu yanıyla bütün kasabada ünlüydü. Bu tür sıkıştırmalardan cezaevinde kargaşa çıkacakmış, umurunda mıydı bu? Her kargaşanın bir cezası vardı (bizim binbaşı gibi olan insanlar böyle düşünürler), kargaşa çıkaran mahkûmlar için de yasalarca belirlenmiş sert, sürekli yaptırımlar bulunuyordu. İstenen buydu işte! Ne var ki, bu yeteneksiz yöneticiler yasayı hiç anlamamaktaydılar; yasanın, düşüncesizce, onun ruhunu kavrayamadan harfi harfine uygulanmasının doğrudan kargaşaya götüreceğini, başka bir şeye yaramayacağını anlayabilecek durumda da değildiler. “Yasada öyle yazıyor ya, daha ne istiyorsunuz?” derler, kendilerinden yazılanlardan başka sağduyu ve sağlıklı düşüncenin istenmesine de içtenlikle şaşarlar. Çoğu, özellikle sağlıklı düşünmenin gereksiz, can sıkıcı, baskıcı, dayanılmaz bir lüks olduğunu düşünür.

Ama öyle veya böyle, başçavuş da mahkûmların bu girişimine sesini çıkarmamıştı. Onların tek istediği de buydu. Şunu kesinlikle söyleyebilirim: Bayramda hiçbir olayın, kavganın, hiçbir hırsızlığın olmamasının nedeni tiyatro ve tiyatro için verilen izne duyulan minnet duygusuydu. Tartışacak veya bir olay çıkaracak olan bazı mahkûmları yalnızca, yoksa tiyatronun yasaklanacağını söyleyerek nasıl yatıştırmaya çalıştıklarına ben tanık oldum. Başçavuş bütün mahkûmlardan sakın olacaklarına, taşkınlık yapmayacaklarına söz almıştı. Seve seve söz vermişlerdi mahkûmlar, sözlerini de tutuyorlardı. Onların verdikleri söze güvenilmesi de ayrıca hoşlarına gidiyordu. Bu arada şunu da belirtmek gerekir, tiyatroya izin vermesi yönetime kesinlikle herhangi bir yük getirmiyordu. Oturulacak yerler önceden düzenlenmemişti. Sahne on beş dakika içinde kurulup kaldırılabilirdi. Oyun da bir buçuk saat sürecekti. Yuka-

ndan oyunun durdurulması emri gelirse, bir anda her şey yerli yerine yerleştirilebilirdi. Kostümler mahkûmların sandıklarına gizlenmişti. Ama sahnenin nasıl düzenlendiğini, kostümlerin nasıl hazırlandığını anlatmadan önce tiyatronun programını, yani nasıl bir oyun oynamaya hazırlandıklarını anlatmak istiyorum.

Yazılı bir program yoktu. İkinci ve üçüncü günler oyun, Bakluşın'ın ilk gün tiyatromuzu onurlandıran subaylara, yani soylu ziyaretçilere teşekkür için yazdığı bir konuşmayla başlamıştı. Soylu ziyaretçiler dediği birer kez gelen nöbetçi subayı ile nöbetçileri kontrol eden subaydı. Bir kez de mühendis subay uğramıştı. Bu konuşma işte bunun için yazılmıştı. Tiyatromuzun kalede, hatta kasabada büyük yankı uyandıracakđı düşünülüyordu. Kasabada bile bir tiyatro yoktu çünkü. Bir zamanlar amatör bir topluluğun tiyatro çalışmalarına başladığı, ama o girişimin de yarım kaldığı biliniyordu. Mahkûmlar en küçük bir başarıdan büyük heyecan duyuyorlar, dahası gururlanıyorlardı. Kendi aralarında şöyle diyorlardı ya da düşünüyorlardı: "Kim bilir, bakarsın en yüksek komutanlar duyar, gelip oyunumuzu izlerler, ne mahkûmların olduğunu görürler. Erlerin oynadıkları çeşitten birtakım kuklaların, yüzen kayıkların, yürüyen ayıların, keçilerin olduğu tiyatro oyunlarına benzemiyor bizimki. Aktörler, gerçek aktörler oynuyor burada, kaliteli komedi oynuyorlar. Kasabada bile yok böylesi. Bir keresinde General Abrosimov'un evinde bir oyun oynanmış, öyle diyorlar, sözde bir oyun daha oynanacakmış. Belki kostümler bakımından bizden iyi olabilirler, ama *konuşmalar* söz konusu olunca elimize su dökemezler! Belki bölge valisinin kulağına kadar gider, olmaz mı yani? Bakarsın gelip izlemek ister oyunumuzu. Kasabada tiyatro yok çünkü..." Kısaca, mahkûmların hayalleri özellikle ilk günkü başarıdan sonra sınırsızdı. Neredeyse kendilerine ödöl verileceğini, veya cezalarının bir bölümünün bađışlanacakđını düşünür olmuşlardı. Ama bu arada kurdukları bu düşler için kendi kendilerine içtenlikle gülmüyor da değillerdi. Anlayacağınız, bazılarının yaşı kırkın üzerinde olsa da çocuktı bunlar, gerçek birer çocuk. Yazılı bir

program yoktu ama oynanacak oyunlarla ilgili birşeyler biliyordum. İlk oyun *İki rakip, Filatka ile Miroşka** idi. Oyundan daha bir hafta önce Bakluşin, Filatka rolünü kendi üzerine aldığı, onu *Petersburg* tiyatrosunda bile görülmemiş ölçüde başarıyla oynayacağını söyleyerek övünüyordu bana. Koguşları bir bir dolaşıyor, hiç sıkılmadan, utanmadan böbürleniyor; öte yandan, son derece içten bir tavırla, bazen ansızın “tiyatroydaymış gibi” rolünden bir bölüm okuyor; okuduğu bölüm komik olsa da olmasa da herkes kahkahalarla gülmeye başlıyordu. Bununla birlikte şunu da belirtmem gerekir: Mahkûmlar o anda bile ağırbaşlılıklarını, ciddiyetlerini koruyorlardı. Bakluşin’in bu çıkışlarını hayranlıkla izliyor, tiyatro ile ilgili anlatıklarını ilgiyle dinliyorlardı; yalnızca en toy olan gençler tutamıyorlardı kendilerini; bir de, otoriteleri tartışmasız ve yerleşmiş olan, en saf duygularını bile saklamayı (saflik en ayıp özellikti cezaevinde) artık gereksiz gören, duygularını dışa vurmadan çekinmeyen en önemli mahkûmlar rahatça gülüyorlardı.

Ötekiler söylenenleri, anlatılanları sessizce dinliyorlar, hiçbir şeyi ne onaylıyor, ne de yadıyorlardı, ama tiyatro ile ilgili duyduklarını var güçleriyle önemsememeye çalışıyorlardı, hatta duyduklarını biraz küçümsüyor gibi yapıyorlardı. Ancak son zamanda, oyunun tam oynadığı gün hepsi ilgi göstermeye başlamışlardı: Ne olacaktı? Bizimkilerin durumu neydi? Binbaşı ne yapmıştı? Önceki yıl olduğu kadar başarılı bir oyun olacak mıydı? vb., vb... Bakluşin artistlerin çok iyi olduğuna, her şeyin “yerli yerinde” olduğuna inandırmaya çalışıyordu beni. Perde bile olacaktı. Filatka’nın nişanlısını Sirotkin oynayacaktı. Bakluşin gözlerini kısarak, ağzını şapırdatarak şöyle diyordu: “Göreceksiniz, kadın giysisiyle ne güzel olacak!” Toprak sahibinin iyilik meleği karısının giysisiyle pelerini fırfırlı olacaktı, elinde bir şemsiye tutacaktı, iyi yürekli toprak sahibi ise sahneye apoletli bir subay üniformasıyla, elinde bastonuyla çıkacaktı. Arkasından öteki oyun geliyor-

(*) P. Grigoryev’in (1807-1854) ünlü vodvili – ç.n.

muş. Bir drammış bu: *Pisboğaz Kedril*. Bu oyunun adı çok ilgi-mi çekmişti. Ama onunla ilgili ne kadar soru sorduysam da belirli bir şey öğrenemedim. Öğrenebildiğim, bu oyunun bir kitaptan değil, kasaba dışında oturan emekli bir astsubayın, bir zamanlar bir kışlada oynanırken kendisinin de subay rolü oynadığı el yazısı notlarından alındığıydı. Bizim uzak kentlerimizde, kasabalarımızda hiç kimsenin haberdar olmadığı, belki hiçbir yerde, hiçbir zaman basılmamış, kimin ne zaman yazdığı bilinmeyen, ama Rusya'nın belirli yerlerinde halk tiyatrosunun gereksinimini karşılayan bu tür yapıtlar çoktur. Sırası gelmişken söyleyeyim: "Halk tiyatrosu", dedim. Araştırmacılarımızdan biri var olan, hatta belki hiç de önemsiz sayılamayacak halk tiyatrosuyla ilgili şimdiye kadar yapılanlardan daha titiz bir araştırma yapacak olsa sanırım çok, hem de çok iyi olurdu. Daha sonra bizim cezaevinin tiyatrosunda gördüklerimin bizim mahkûmlarca düşünüldüklerine inanmak istemiyorum. Bunun için toplumda bir kez yerleşmiş, kuşaktan kuşağa geçmiş gelenekler, kavramlar, efsaneler gerekir. Bu tür araştırmalar erlerin, fabrika işçilerinin arasında, sanayi kentlerinde, hatta yoksul bazı kentlerin esnafı arasında yapılmalıdır. Köylerde de, uzak illerde esnaf takımının hizmetçileri arasında da saklanmış olabilirler. Ben şuna da inanıyorum: Birçok eski halk şarkısı büyük toprak sahiplerinin konaklarının arka odalarındadır. Eski toprak sahiplerinin, Moskovalı aristokratların evlerinde köle artistlerin oynadıkları özel tiyatroları vardı. Özellikleri yadsınamaz halk tiyatromuz da, işte bu tiyatrolardan doğmuştur.

Pisboğaz Kedril'e gelince, çok istememe karşın, önceden onunla ilgili sahneye kötü ruhların girdiğinden, *Kedril*'i cehenneme götürdüklerinden başka bir şey öğrenememiştim. Ayrıca, *Kedril*'in ne anlama geldiğini ve nihayet, niçin Kirill değil de *Kedril* olduğunu, onun Rus mu, bir yabancı mı olduğunu da öğrenememiştim. Ayrıca, "müzikli bir pandomim" olacağı da duyurulmuştu. Elbette çok ilginçti bütün bunlar. On beş aktör vardı. Hepsi de heyecanlı, hevesli insanlardı. Dışarıya sır vermiyorlar, bazen herkesten gizli, koğuşların arka-

sında provalar yapıyorlardı. Kısacası, beklenmedik, olağanüstü bir şeyle bizleri şaşırtmak istiyorlardı.

Çalışma günlerinde koğuşların kapıları erkenden, ortalık kararınaya başlayınca kilitleniyordu. Noel bayramı için bir değişiklik yapılmıştı: Kapıları ortalık iyice karardıktan sonra kilitliyorlardı. Bu ayrıcalık özellikle tiyatro için tanınmıştı. Bayram süresince her gün, akşam olmadan nöbetçi subayına saygılarını sunmak ve o akşam koğuşların kilitlenmemesini rica etmek, ayrıca bir gün önce de koğuşların erken kilitlenmediğini, hiçbir olayın da olmadığını bildirmek üzere bir mahkûm yolluyorlardı. Nöbetçi subayı şöyle düşünüyordu: “Dün gerçekten de bir olay olmamış, bugün de olmayacağına söz de veriyorlar. Demek kendi kendilerini kontrol edecekler. En sağlamı da bu. Ayrıca, tiyatroya izin vermezsem (Ne yapacaklarını kim bilebilirdi? Kürek mahkûmu insanlardı bunlar!) öfkelerinden sağı solu dağıtırlar, sonra başımıza iş açılır.” Sonra da şöyle oluyordu: Nöbette canı sıkılıyordu subayın, ötede bir tiyatro vardı, hem er tiyatrosu değil, mahkûmların oynadığı bir tiyatro, mahkûmlar da ilginç insanlardı: Gidip izliyorlar, eğleniyorlardı. Nöbetçi subayının her zaman böyle bir yetkisi vardı.

Bir üst gelirse cevap hazırdı: “Nöbetçi subayı nerede?” – “Mahkûmları saymaya, koğuş kapılarını kilitlemeye gitti.” Böylece Noel bayramı süresince nöbetçi subayları her akşam tiyatronun oynanmasına izin vermişler, koğuşların kapılarını hava iyice kararana kadar kilitlememişlerdi. Mahkûmlar da önceden tiyatronun oynayacağını bildikleri için rahattılar.

Saat altıda Petrov bana geldi, birlikte tiyatroya gitmek üzere koğuştan çıktık. Bizim koğuştan Çernikov’lu, eski inaniştan yana olan ihtiyarla Polonyalılar dışında aşağı yukarı herkes tiyatrodıydı. Polonyalılar ancak en son gün, 4 Ocak’ta, o da kendilerine tiyatronun çok güzel olduğu, bir tehlikenin bulunmadığı üzerine uzun uzun dil döküldükten sonra tiyatroya gitmeye karar vermişlerdi. Onların huysuzlukları mahkûmların hiç canını sıkmadı, 4 Ocak günü tiyatroda kibarca karşılandılar. En iyi yerleri bile onlara verdiler. Çerkezlere ve özellikle Isay Fomiç’e gelince, onlar için tiyatromuz gerçek bir eğlence olmuş-

tu. İsay Fomiç her akşam tabağa üç kapik atmış, son akşam ise on kapik bırakmıştı. Mutluluğu yüzünden belliydi. Aktörler, kim ne kadar verirse kabul ediyorlardı. Topladıkları parayı tiyatronun giderlerine ve kendi yiyeceklerine harcıyorlardı. Petrov, içerisi ne kadar kalabalık olursa olsun, ötekilerden daha zengin olduğum için, besbelli, ötekilerden çok da para vereceğim, ayrıca bu konuda herkesten daha bilgili olduğum için beni en iyi yere oturtacaklarını bana anlatmaya çalışıyordu. Öyle de oldu. Ama önce salonu ve sahne düzenini anlatayım.

Tiyatronun oynandığı asker koğuşunun boyu on beş adımıydı. Önce merdivenlerden çıkıyordunuz, holü geçiyordunuz, koğuşa öyle giriyordunuz. Uzun bir koğuştur burası. Daha önce anlattığım gibi, burada ranzalar duvarlar boyunca yerleştirilmişti, ortasında boş bir alan vardı. Çıkışa yakın olan bölge izleyicilere ayrılmıştı, boş alanın öteki koğuşa birleşen bölümü de sahne olarak düzenlenmişti. Önce perde şaşırtmıştı beni. Koğuşun bir ucundan öteki ucuna yaklaşık on adım yere uzatılmıştı. Burası için gerçekten büyük bir lükstü bu perde. Şaşmamak elde değildi. Ayrıca üzerine yağlı boyayla resimler yapılmıştı: Ağaçlar, kameriyeler, göller, yıldız. Perde, bazısı çok eski, bazısı yenice kalın keten bezi parçalarından, mahkûmların (kim ne vermiş, ne bağışlamışsa) yıpranmış gömleklerinden, çoraplarından, giysi parçalarından birleştirilerek dikilmiş ve nihayet eksik kalan yeri de cezaevi yazıhanesinden, öteki bölümlerden yalvararak toplanmış kâğıt parçalarından tamamlanmıştı. Üzerindeki resimleri, aralarında ünlü brüllov A-ov'un da bulunduğu ressamlarımız yapmıştı. Perdenin etkisi müthişti. Böylesine bir lüks en asık suratlıları, en huysuzları bile sevindirmişti. Öyle ki, oyunun başlamasını beklerken ayrılmış hepsi çocuklar gibi, öteki heyecanlı, sabırsız mahkûmlar gibi yerlerinde duramıyorlardı. Herkes mutlu, herkes heyecanlı, hatta gururluydu. Aydınlatma birkaç parçaya bölünmüş mumlarla sağlanmıştı. Perdenin hemen önünde yemekhaneden getirtilmiş iki sıra, sıraların önünde başçavuşun odasından alınmış üç dört sandalye vardı. Sandalyeler gelmeleri durumunda en yüksek rütbeli subaylar için ayrılmıştı. Sıralar ast-

subaylar, mühendis yardımcıları, iş yöneticileri ve herhangi bir nedenle cezaevine uğrayabilecek subay olmayıp da yönetici durumunda olan öteki görevliler içindi. Öyle de oldu, bayram süresince dışarıdan gelen ziyaretçilerimizin ardı arkası kesilmedi. Bazı akşamlar çok gelen oluyordu, bazı akşamlar az. Son akşam ise sıralarda tek boş yer kalmamıştı. Sıraların arkasında ise ziyaretçilere saygıdan mahkûmlar şapkalarını çıkarmış, içerdeki havanın boğuculuğuna karşın gocuklarını veya yarım kürklerini çıkarmadan ayakta duruyorlardı. Mahkûmlar için ayrılan yer elbette çok azdı. Özellikle arkadakilerin neredeyse üst üste olmalarından başka ranzalarda, sahne arkasında ayakta duranlar da vardı. Ayrıca, her akşam gelen tiyatro severler de oyunu sahne arkasındaki bitişik koğuştan izliyorlardı. Ön bölümdeki sıkışıklık bir süre önce tanık olduğum banyodaki sıkışıklığı andırıyordu. Dış kapı açıktı, eksi yirmi derece dondurucu soğuğa karşın dışarıdan izleyenler de vardı. Bizi, Petrov'la beni sıraların hemen arkasına aldılar. Sahne buradan, arkadan olduğundan çok daha iyi görünüyordu. Beni bir ölçüde uzman, çok büyük tiyatrolar görmüş bir usta olarak görüyorlardı. Ayrıca, Bakluşin'in çoğu zaman benim görüşümü aldığını, bana saygılı davrandığını görmüşlerdi. Öyleyse şimdi iyi bir yere almalıydılar beni. Şunu bilin ki, mahkûmlar kendilerini son derece beğenmiş, hafif insanlardır, ama görünüşte öyledir. Çalışmalarda onlara yeterince yardımcı olamadığım için benimle alay edebilirlerdi. Almazov alçı taşını pişirmekteki becerisiyle övünerek bizleri, soyluları küçümseyebilirdi. Ama bize karşı iğneli sözlerinde ve alaylarında bir şey daha vardı: Bir zamanlar soylu kişilerdik bizler, iyi şeyler düşüneyecekleri eski sahipleriyle aynı sınıftan insanlardık. Ama şimdi burada, tiyatroda kenara çekilip yol vermişlerdi bana. Bu konuda benim karar verebilecek en yetkili kişi olduğumu, onlara oranla çok şey bildiğimi, gördüğümü kabulleniyorlardı. Benden hiç hoşlanmayanlar bile (biliyordum benden hoşlanmadıklarını) şimdi onların tiyatrolarını övmemi arzuluyorlar, bunu hiç gurur sorunu yapmadan öne geçmem için bana yol veriyorlardı. O andaki izlenimimi anımsadıkça düşünüyorum şimdi. Anım-

siyorum, onların adalet yargılarında kendilerini bir küçük görme değil, kendine saygı vardı. Halkımızın en yüce ve en belirgin özelliği adalet duygusu ve tutkusudur. Ona değer bir insan mıdır, değil midir önemsemeden, ne pahasına olursa olsun, her yerde horozlanmak isteği halkımızda yoktur. Üzerindeki kabuğu atıp ona daha yakından, içindeki çekirdeğe önyargısız olarak bakmanız halkımızda hiç beklemediğiniz özelliklerin olduğunu görmenize yetecektir. Bilgelerimizin halkımıza öğretecekleri pek birşeyleri yoktur. Şunu kesinlikle söyleyebilirim: Tersine, onların halkımızdan öğrenecekleri çok şey vardır.

Tiyatroya gitmeye hazırlanırken Petrov bana, beni iyi bir yere alacaklarını, çünkü daha çok para vereceğimi söylemişti. Belirlenmiş bir giriş ücreti yoktu: Herkes durumuna veya isteğine göre veriyordu. Çanak, izleyiciler arasında dolaştırılırken yarım kapık bile olsa, herkes birşeyler atıyordu içine. Beni bir bakıma, ötekilerden daha çok para vereceğim için de olsa öne aldılarsa, bu onların kendilerine olan özgüvenlerini göstermez miydi! “Sen benden zenginsin, öyleyse öne geç, burada hepimiz eşitiz ama, sen çanağa daha çok para atacaksın, senin gibi izleyiciyi aktörler daha çok yeğlerler. Öne buyur, çünkü yalnızca para için değil, aynı zamanda aktörlere saygı için de buradayız biz. Bu nedenle aramızdaki sınıflandırmayı hakça yapmalıyız.” Ne büyük bir gerçek, soylu bir gurur söz konusuydu burada!

Paraya saygı değildi bu, kendine saygıydı. Mahkûmları topluca ele aldığınızda, cezaevinde genel olarak paraya, zenginliğe özel bir saygı gösterilmiyordu. Tek tek ele alındıklarında bile hiçbirinin para için gururundan fedakârlık ettiğine, küçüldüğüne tanık olmadım. Benden de para isteyenler, dilenenler oldu. Ama tavırlarında dilencilikten çok sanki bir haylazlık, yaramazlık, eğlenme isteği, şakacılık oluyordu. Düşüncelerimi anlaşılır bir biçimde anlatabiliyor muyum, bilemiyorum... Ama bu arada tiyatroyu anlatmayı unuttum. Asıl konuya gelelim.

Perde açılana kadar koğuşun içinde tuhaf, heyecanlı bir hava vardı. Bir kere, üst üste duran izleyiciler sabırla, mutluluk içinde oyunun başlamasını bekliyorlardı. Arkadakiler neredeyse birbirlerinin üzerine abanarak sahneyi görmeye çalışıyorlardı.

Birçoğu, üzerine çıkmak için mutfaktan kütükler getirmişlerdi. Kütükleri duvar kenarında bir yere yerleştirmişler, öndeki mahkûmun omuzlarına tutunarak kütüğün üzerine çıkmışlar, kendilerinden ve bulundukları yerden son derece hoşnut, iki saat öyle durmuşlardı. Bazıları büyük Rus sobasının en alt basamağına tek ayağını basmış, öndekilere tutunarak oyun süresince öyle kalmışlardı. En arkada duvar dibindekilerdi bunlar. Birçoğu da kenarda ranzaların üzerine çıkmış, müzikçilerin tepelerine yerleşmişlerdi. En iyi yer burasıydı. Beş kişi de sobanın üzerine yerleşmiş, oradan aşağı bakıyordu. Onların keyfi de yerindeydi! Geç kalmış ya da kendilerine iyi bir yer bulamamış olanlar da pencere diplerine yığılmışlardı. Herkes sessiz, ağırbaşlıydı. Yöneticilere, konuklara en güzel yanlarını göstermek istiyorlardı. Herkesin yüzünde son derece içten bir bekle-yiş parıltısı vardı. Bütün yüzler sıcaktan ve boğucu havadan kıpkırmızı, ter içindeydi. Bu kırış kırış, dağlanmış alınlarda, yanaklarda; insanların o ana kadar karamsar, kederli bu bakışlarında, arada bir korkunç bir ışıkla parlayan bu gözlerde tuhaf bir çocuksu parıltı, sevimli, tertemiz bir hazzın ışıltısı vardı! Hiçbirinin başında şapkası yoktu. Sağ tarafımdaki bütün başlar tıraşlıydı. İşte perdenin arkasında bir telaş, bir koşuşturma başladı. Arkasından perde açıldı. İşte orkestra çalmaya başladı... Orkestradan biraz söz etmeye değer. Sağda, ranzalara sekiz müzikçi yerleşmişti: İki keman (biri cezaevinde vardı, ötekini kalede birinden almışlardı, çalacak kişiyi de cezaevinde bulmuşlardı), üç balalayka (hepsi cezaevinden, el yapımıydı), iki gitar, kontrobas yerine de bir tef. Kemanlar yalnızca gıcırırdı, gitarlar berbattı, ama balalaykalar olağanüstüydü. Çalanların parmaklarını tellerin üzerinde getirip götürmeleri ancak en usta bir el çabukluğuyla karşılaştırılabilirdi. Yalnızca halk dans ezgileri çalıyorlardı. Geçiş bölümlerinde balalayka çalanlar parmaklarının tersiyle balalaykaların gövdesine vuruyorlardı. Ezgilerin tonu, çalınış biçimi, müzik aletinin kullanılışı, yorumu... Hepsi orijinal, mahkûmlara özgüydü. Gitar çalanların biri de çaldığı aletin ustasıydı. Soylulardan, babasını öldürmüş bir mahkûmdu bu. Tef çalana gelince, harikalar yaratıyordu:

Kâh bir parmağının üzerinde döndürüyor, kâh başparmağını tefin gergin derisi üzerinde dolaştırıyordu. Teften kâh sık, uyumlu, berrak sesler yükseliyor, kâh bu sesler birden binlerce parçacıklar halinde etrafa dağılıyordu. Daha sonra iki akordeon çıktı ortaya. İnanın, o güne kadar basit halk çalgılarıyla neler yapılabileceği konusunda hiçbir bilgim yoktu. Seslerin uyu- mu, birlikteliği, en önemlisi de anlayış ruhu ve karakteri, Rus halk ezgilerinin oynaklığı, coşkusu gerçekten olağanüstüydü. Rus oyun havalarının sınırsız canlılığına, coşkunluğuna ilk kez tanık oluyordum. Sonunda perde açıldı. Herkes olduğu yerde şöyle bir kıpırdadı, bedeninin ağırlığını bir ayakından ötekine verdi, arkadakiler parmaklarının üzerinde yükseldiler; üzerinde durdukları kütüklerden düşenler oldu; herkes sesini kesip bakışlarını sahneye doğrulttu. Koguşun içine derin bir sessizlik çökmüştü... Oyun başladı.

Hemen yanımda ağabeyleri ve öteki Çerkezlerle birlikte Aley vardı. Hepsi tiyatroyu çok beğenmişler daha sonra her gece de gitmişlerdi. Bütün Müslümanların (Tatarların vb.) her türlü gösteri sanatına düşkün olduklarına daha sonra çok kez tanık oldum. Onların yanında da İsay Fomiç vardı. Perdenin açılmasıyla birlikte kulak kesilmiş; harikaların, büyük hazla- rın, saf, tutkulu bir bekleyişi içinde gözlerini sahneden ayırmı- yordu. Beklentisinin boşa gitmesi durumunda insan ona acırdı bile. Aley'in sevimli yüzü öylesine çocuksu, candan bir sevinç- le ıslı ıslıldı ki, itiraf ederim, ona bakınca müthiş gülesim geli- yordu. Anımsıyorum, bir aktör komik bir şey yaptığında veya söylediğinde herkes kahkahalarla gülerken, ben hemen dönüp Aley'e bakıyordum. Benim ona baktığımın farkında olmuyor- du. Beni umursadığı yoktu! Sol tarafta benden hayli uzakta, her zaman asık suratlı, her zaman birşeylere kızan, söylenip duran bir mahkûm vardı. O da fark etmişti Aley'in durumunu, birkaç kez gülümseyerek Aley'e baktığını görmüştüm: Öylesi- ne sevimliydi! Nedenini bilmiyorum, "Aley Semyoniç," diye seslenmişti ona. *Filatka ile Miroşka* başladı. Filatka (Bakluşin) gerçekten harikaydı. Rolünü olağanüstü oynuyordu. Her söz- cüğünü, her hareketini inceden inceye düşündüğü belliydi.

Her sözcüğüne, her davranışına rolünün karakterine uygun bir anlam, önem kazandırmıştı. Bu çabaya, bu rolünü iyice hazmetmiş olmaya bir de olağanüstü, yapmacıksız bir neşeyi, sadeliği, içtenliği ekleyin... Bakluşin'i o sahnede görseydiniz onun doğuştan gerçek bir aktör olduğunu, büyük bir yetenek olduğunu siz de kabul ederdiniz. Filatka'yı Moskova ve Petersburg sahnelerinde birkaç kez izlemiştim. Kesin olarak söylüyorum: Filatka'yı oynayan başkent aktörleri Bakluşin'in eline su dökemezlerdi. Onun yanında ancak çoban olabilirlerdi, gerçek köylü asla. Bir köylüyü canlandırmak için ne çok uğraşmışlardı. Bu arada Bakluşin'i rekabet de etkiliyordu: Bir sonraki oyunda Kedril rolünü gerçek bir aktör olan, mahkûmların nedense Bakluşin'den daha yetenekli ve daha iyi olduğunu düşündükleri Potseykin'in oynayacağını herkes biliyordu. Bu acı veriyordu Bakluşin'e. Çocuk gibi üzülüyordu. Bu son günlerde kaç kez bana gelip içini dökmüştü. Oyunun başlamasına iki saat kala sıtma nöbeti gelmiş gibi titriyordu. İzleyiciler kahkahalarla gülmeye, "Yaşa Bakluşin! Helal sana!" diye bağırmaya başladığında yüzü mutluluktan ıslıl ıslıl olmuştu. Gerçek bir esin heyecanı vardı bakışlarında. Miroşka ile öpüşme sahnesinde Filatka onu önceden "dudaklarını sil!" diye uyardığında kendi de dudaklarını silince dayanılmaz komik bir sahne çıkmıştı ortaya. Herkes katıla katıla gülmeye başlamıştı. Ama benim en çok dikkatimi seyirciler çekiyordu. Neşeye bırakmışlardı kendilerini. Gönüllerince gülüp eğleniyorlardı. Övgü dolu bağırımlar giderek sıklaşıyordu. İşte biri, yanındakini dürtüyor (kim olduğunu merak bile etmeden, belki onun kim olduğuna bile bakmadan) ona duygularını açıyor. Bir başkası komik bir sahnede birden heyecanla kalabalığa dönüyor, onların da gülmelerini istiyor gibi herkesi gözden geçiriyor, kolunu sallıyor, sonra heyecanla sahneye dönüyor.

Bir üçüncüsü ağzını şapırdatıyor, parmaklarını şaklatıyor, durduğu yerde duramıyor. Gidecek bir yer olmadığı için de bedeninin ağırlığını bir bacağından ötekine aktarıyor. Oyunun sonuna doğru neşe en yüksek sınırına çıkmıştı. Hiçbir şeyi abartmıyorum.

Cezaevini getirin gözünüzün önüne, prangaları, tutsaklığı, mahkûmları bekleyen iki damla su gibi birbirinin aynı uzun, hüzün dolu yılları, kasvetli bir sonbahar günü gibi kasvetli bir yaşamı... Ve birden bu ezilmiş, bir yere tıkılmış insanlara bir saatliğine açılmak, neşelenmek, kâbuslarını unutmak, bir tiyatro düzenlemek, hem de kasabada herkesin gururla, hayretle izleyeceği (görün bakın nasıl mahkûmlar var bizde!) bir tiyatro düzenlemek izni veriliyor. Elbette kostümler de, her şey de heyecanlandırmıştı onları. Söz gelimi, bir Vanka Ottetov'u veya Netsvetayev'i veya Bakluşin'i kaç yıldır her gün gördükleri kıyafetle değil de başka bir kıyafetle görmek onlar için çok ilginçti. "Doğrusu mahkûm aynı mahkûm, prangaları da ayağında şakırdıyor, ama şimdi birden redingotla, başında melon bir şapkayla, tıpkı bir kentli gibi sırtında bir pelerinle çıktı karşımıza! Yapma bıyık, saç takmış. Baksanıza, mendil cebinde kırmızı bir mendil bile var, onunla yelpazeleniyor, bir beyefendi gibi hareket ediyor, gören bir beyefendi der!" Herkes heyecan içindedir. İyilik meleği toprak sahibi, bir yaver üniformasıyla, ama çok eski, apoletli bir üniformayla, başında kopardı bir kasketle çıktı sahneye. Onun bu kıyafeti çok etkili olmuştu. Bu rolün iki heveslisi vardı ve inanır mısınız, bu rolü oynamak için çocuklar gibi kavga etmişlerdi: İkisi de apoletli subay üniformasıyla görünmek istiyordu! Öteki oyuncular ayırdılar onları, aralarında bir seçim yapıp oy çokluğuyla rolün Netsvetayev'de kalmasına karar verdiler. Bunun nedeni onun daha gösterişli veya daha yakışıklı olması, bu nedenle soylu rolüne daha çok yakışacağı değil, Netsvetayev'in sahneye elinde bir bastonla çıkacağına, onu gerçek bir soylu ve en züppe bir adam gibi sallayacağına, yere dokunduracağına, ama bunu Vanka Otpetom'un kesinlikle yapamayacağına, çünkü onun ömründe hiç gerçek bir soylu görmediğine herkesi inandırmasıydı. Ve gerçekten de Netsvetayev hanımefendisiyle sahneye çıktığında ilk yaptığı, bir yerlerden bulduğu ince kamış parçasını bastonmuş gibi (soyluluğun, şıklığın, züppeliğin en önemli belirtisinin bu olduğunu düşündüğünden olacak) kibarca yere dokundurmak olmuştu. Belki de bir zamanlar, bir

kölenin oğlu olarak çıplak ayakla dolaşan küçük bir çocukken, şık giyimli efendisinin elinde bastonuyla konağından çıktığını görmüş, bastonunu elinde çevirme yeteneğine hayran kalmış ve bu izlenim belleğinde yer etmiş, şimdi de otuz yaşında, tüm cezaevini buna hayran bırakmak için o günleri anımsamıştı. Netsvetayev kendini rolüne öylesine kaptırmıştı ki, sağına soluna bakmıyor, hatta bakışını yerden kaldırmadan konuşuyor, yalnızca bastonuyla yaptığı hareketle, onun ucunu yere dokundurmakla ilgileniyordu. İyilik meleşti hanımefendi de olağanüstü ilginçti: Paçavra gibi eski püskü muslin bir giysiyle, kolları ve boynu açıkta, yüzü kalın bir pudra ve allık tabakasıyla kaplı, başında çenesinin altından bağlı pamuklu bir gece başlığı, bir elinde şemsiye, ötekinde tuttuğu kâğıttan, üzerinde resimler olan yelpazesini durmadan sallayarak çıkmıştı sahneye. Kahkahalarla, alkışlarla karşılanmıştı. Hanımefendi de kendini tutamamış, birkaç kez o da kahkahayla gülmüştü. Hanımefendiyi mahkûm İvanov oynuyordu. Genç kız kıyafeti giymiş Sirotkin çok sevimliydi. Konuşmalarda bir hata yoktu. Anlayacağınız, oyun büyük bir başarıyla oynanmış, herkes de eğlenmişti. Eleştiri yoktu, olamazdı da.

“Ah benim kulübem, ah” uvertürü bir kez daha çalındı. Perde yeniden açıldı. Şimdi Kedril başlayacaktı. Don-Juan gibi biriydi Kedril. Hiç değilse oyunun sonunda beyefendiyle uşağını şeytanlar cehenneme götürüyorlardı. Bütün bir perde oynandı, ama besbelli bir bölümdü bu. Oyunun başıyla sonu kaybolmuştu. En küçük bir anlam çıkaramıyordunuz. Olay Rusya’da, bir handa geçiyordu. Meyhaneci üzerinde paltosu, başında eski şapkasıyla bir beyefendiyi odasına çıkarıyor. Onların arkasında uşak Kedril beyefendinin valiziyle mavi bir kâğıda sarılı tavuğunu taşımaktadır. Kedril’in üzerinde yarın bir kürk, başında da bir uşak kasketi vardır. Obur, pisboğaz biridir. Bakluşin’in rakibi mahkûm Potseykin oynuyordu onu. Beyefendiyi ise, birinci oyunda iyilik meleşti hanımefendiyi oynayan İvanov. Meyhaneci Netsvetayev bu odada şeytanların olduğunu ve gizlendiklerini söylüyor. Beyefendi kendi kendine, bunu çoktan beri bildiğini mınıldanıyor ve Kedril’e eşyalarını yerleştirdikten sonra yemek

hazırlamasını söylüyor. Kedril pisboğaz ve ödleğin biridir. Şeytanlardan söz edildiğini duyunca yaprak gibi titremeye başlıyor. Elinden gelse kaçıp gidecektir, ama efendisinden korkmaktadır. Ayrıca canı da müthiş yemek istemektedir. Kadınlara çok düşkündür, aptaldır, (kendine göre) kurnazdır, bir ödlektir, adım başı aldatır efendisini, aynı zamanda korkar da ondan. Leporello'nun bazı özelliklerini belli belirsiz taşıyan tipik bir uşaktı. Potseykin başarıyla oynuyordu onu. Gerçek bir yetenektir Potseykin, bana göre sahnede Bakluşin'den çok daha iyiydi. Kuşkusuz, ertesi gün Bakluşin'le karşılaştığımda bu düşüncemi ona tam olarak açmadım: Çok üzümüş olurdum onu. Beyefendiyi oynayan mahkûm da oldukça iyiydi. Korkunç bir biçimde saçmalıyordu, söylediklerinden hiçbir şey anlaşılmıyordu; ama diksiyonu düzgün, canlı, hareketleri gerektiği gibiydi. Kedril valizi boşaltırken efendisi sahnede dalgın, dolaşıp duruyor, izleyicilerin duyacağı biçimde, kendi kendine bu gecenin onun yolculuğunun sonu olacağını mırıldanıyordu. Kedril ona kulak kabartıyor, yüzünü buruşturuyor, izleyicilere dönüp her sözcüğüyle onları kahkahalarla güldürecek birşeyler söylüyor. Efendisi için üzüldüğü yoktur. Ama şeytanlardan söz edildiğini duymuştur. Bunun ne demek olduğunu öğrenmeyi çok istemektedir. Bu amaçla efendisine sorular sormaya başlıyor. Efendisi sonunda kendisinin bir zamanlar başı derde girince cehennemden yardım istediğini, şeytanların ona yardım ettiklerini, onu kurtardıklarını; ama artık verilen sürenin dolduğunu, belki de bugün anlaştıkları gibi, onun canını almaya geleceklerini anlatıyor. Kedril korkmaya başlıyor. Ama efendisinin korktuğu yoktur. Kedril'e yemeği hazırlamasını söylüyor. Yemekten söz edildiğini duyunca Kedril canlanıyor, tavuğu çıkarıyor, şarabı yanına koyuyor, tavuktan küçük bir parça koparıp ağzına atıyor. İzleyiciler kahkahalarla gülüyorlar. Tam o arada kapı gıcırıyor, rüzgâr pencerenin kepengini kıpırdatıyor. Kedril korkudan titremeye başlıyor, hemen kocaman bir parça koparıyor tavuktan, ağzına tıkıyor. Ama yutamayacağı kadar büyük bir parçadır bu. Gene kahkahalar yükseliyor. Beyefendi odanın içinde dolaşırken yüksek sesle soruyor: "Yemek hazır mı?" Kedril "Hemen

şimdi, efendim... Sizin için... Hemen şimdi hazır oluyor efendim," diyor. Masaya oturup efendisinin tavuğunu bir güzel mideye indirmeye başlıyor. Uşağın uyanıklığı, efendisini aptal durumuna düşürüşü besbelli, izleyicilerin pek hoşuna gidiyor. Şunu da belirtmeliyim, Potseykin gerçekten övgüyü hak ediyordu. "Hemen şimdi, efendim... Sizin için... Şimdi hazır oluyor efendim," derken harikaydı. Masaya oturup tavuğu büyük bir iştahla yerken bir yandan da onun yaptığını göreceğinden korkup efendisinin her adımını korku içinde izliyor. Efendisi ona doğru gelmeye başladığında hemen masanın altına giriyor, bu arada tavuğu da yanına almayı unutmuyordu. Sonunda biraz doymuş gibi oluyor. Artık efendisini düşünmenin zamanı gelmiştir. Efendisi sesleniyor: "Kedril, hazır mı yemeğim?" Efendisine tavuktan hemen hiçbir şey kalmadığını fark eden Kedril yüksek sesle karşılık veriyor: "Hazır efendim!" Gerçekten de tabakta tavuğun yalnızca bir bacağı kalmıştır. Beyefendi üzgün, canı sıkkın, endişeli, bir şeyin farkında olmadan masaya oturuyor, Kedril de elinde peçeteyle onun sandalyesinin arkasında beklemeye başlıyor. Kedril izleyicilere döndüğünde söylediği her sözcük, yaptığı her hareket, yüzünü her buruşturuşu, saf efendisine doğru başını her çevirişi izleyicilerin çılgın kahkahalarıyla karşılanıyordu. Ama beyefendi tam yemeğe başlayacakken şeytanlar çıkıyor ortaya. Ne olup bittiği anlaşılamıyor. Şeytanlar biraz insanlara özgü biçimde geliyorlar: Yan kulisin kapısı açılıyor, beyazlar içinde, başının yerinde içinde mum yanan bir fener olan bir şey giriyor sahneye. Arkasından başının yerinde fener olan bir başkası giriyor. Onun elinde bir tırpan var. Niçin başlarının yerinde fener var, tırpanın ne işi var burada, şeytanlar niçin beyazlar içinde? Kimse anlayamıyor. Ama bunu merak eden de yok. Öyle olması gerekiyor galiba, diye düşünüyor herkes. Beyefendi oldukça cesur bir tavırla şeytanlara dönüyor, bağırarak, hazır olduğunu, onu alıp götürmelerini söylüyor. Ama Kedril korkudan tavşan gibi titremektedir. Masanın altına süzülüyor, ama o arada şişeyi yanına almayı da unutmuyor. Şeytanlar bir an gözden kayboluyorlar. Kedril masanın altından çıkıyor. Ama beyefendi tam tavuğu yemeye tekrar başlayacakken

bu kez üç şeytan giriyor odaya, öteki dünyaya götürmek için beyefendiyi arkasından yakalıyorlar. Beyefendi bağırıyor: "Kurtar beni Kedril!" Ama Kedril'in bunu düşünecek durumu yoktur. Bu kez şişeyi, tavuktan geri kalan bacağın bulunduğu tabağı, hatta ekmeği masanın altına taşımıştır. Şimdi yalnızdır artık. Şeytanlar gitmişlerdir, efendisi de yoktur. Masanın altından çıkıyor Kedril, çevresine bakınıyor, gülümsüyor. Çapkınca göz kırpmıyor, efendisinin sandalyesine oturuyor, izleyicilere göz kırparak alçak sesle şöyle diyor:

– Oh, şimdi yalnızım... Efendim yok artık!

Efendisinin olmamasına herkes kahkahalarla gülüyor. Ama arkasından gene izleyicilere doğru, onlara bir sırtını açıklıyormuş gibi, giderek daha çok neşelenerek alçak sesle fısıldıyor:

– Efendimi şeytanlar götürdü!..

İzleyicilerin heyecanı sınırsızdır! Beyefendiyi şeytanların götürmelerinden başka, Kedril bunu öylesine çapkın bir biçimde, yüzünü öylesine komik buruşturarak söylemişti ki, gerçekten de onu o anda alkışlamamak elde değildi. Ne var ki, Kedril'in mutluluğu uzun sürmüyor. Tam şişeyi alıyor, bardağını dolduruyor, keyifle içmeye hazırlanıyor ki, ansızın geri geliyorlar şeytanlar, parmaklarının ucuna basarak arkadan sokuluyorlar, hop diye yakalıyorlar onu. Kedril avazı çıktıkça bağırmağa başlıyor. Korkusundan dönüp arkasına bakamıyor. Şeytanların elinden kurtulmaya bile çalışmıyor: Elindeki şişeyle bardağı bırakmaya kıyamamaktadır. Korkudan ağzı açık, yuvalarından uğramış gözlerini izleyicilere dikmiş, yüzünde çok gülünç, ödle bir korku (bu yüzün resmini yapmak bir ressam için çok ilginç olurdu), yarım dakika kadar oturduğu yerde öyle kalakalıyor. Sonunda şeytanlar kaldırıyorlar onu, götürüyorlar. Şişeyi hâlâ elinden bırakmamıştır. Ayaklarını sallayarak bağırıyor, çığlıklar atıyordu. Sahne arkasına götürüldüğünde bile çığlıkları duyulmaktadır. Sonunda perde iniyor, herkes kahkahalarla gülüyor, herkes heyecanlıdır... Orkestra *Kamarinskaya** çalmaya başlıyor.

(*) Ünlü Rus halk ezgisi. Fyodor Glinka (1803-1857) bu halk ezgisinden yararlanarak bir fantezi bestelemiştir – ç.n.

Balalaykaların sesi önce az çıkıyor, ama tempo giderek yükseliyor, canlanıyor, bükük parmakların balalaykalara vurması artıyor... *Kamarinskaya* coşturuyor herkesi. Doğrusu, *Kamarinskaya*'nın cezaevimizde nasıl çalındığını Glinka'nın rastlantıyla da olsa dinlemesi çok ilginç olurdu. Müzik eşliğinde pandomim başlıyor. Pandomim süresince *Kamarinskaya* hiç susmuyor. Bir köy evinin içi var sahnede. Evde bir değirmenci ile karısı var. Değirmenci köşede oturmuş, koşum takımlarını onarmaktadır. Öteki köşede de karısı keten eğiriyor. Kadını Sirotkin, değirmenciği Nitsvetayev oynuyor.

Şunu da belirteyim, dekorasyonumuz çok zayıftı. Bu oyunda da, önceki oyunda da, öteki oyunlarda da karşınızdaki dekorasyonu hayal gücünüzle tamamlıyordunuz. Sahnede arka duvar yerine bir halı veya kilim benzeri bir şey asılmıştı. Yanda ise kırık dökük bir paravan vardı. Sol tarafta hiçbir şey yoktu. Öyle ki, ranzalar görünüyordu. Ama izleyenler o kadar müşkülpeşent değillerdi, eksikleri kendi hayal güçleriyle tamamlamaya razı oluyorlardı. Ayrıca, mahkûmlar bu konuda çok yetenekliyidiler: "Burasının bahçe mi olduğu söylendi, öyleyse bir bahçedir burası; bir odaysa odadır, köy eviyse köy evi, pekâlâ, fazla üzerinde durmaya değmez." Genç kadın giysisi içinde Sirotkin çok sevimlidir. İzleyiciler arasında yüksek sesle övücü şeyler söyleyenler oluyor. Değirmenci işini bitiriyor, şapkasını alıyor, kamçısını alıyor, karısının yanına gidiyor, el kol işaretleriyle ona gitmesi gerektiğini anlatıyor; ama o dışandayken eve birisini alırsa, o zaman... Kırbacını gösteriyor karısına. Karısı evet anlamında başını sallıyor. Bu kırbacın tadına çok kez bakmış olsa gerektir: Çünkü gözü oynasta olan bir kadındır. Koca çıkıp gidiyor. O kapıdan çıkar çıkmaz karısı arkasından yumruğunu sallayarak gözdağı veriyor ona. Ama birden kapı tıklatılıyor. Kapı açılıyor, komşu tekrar giriyor odaya. O da bir değirmencidir. Kaftanlı, sakallı bir köylüdür. Elinde bir armağan, kırmızı bir mendil vardır. Kadın gülümsüyor. Komşu tam onu öpmeye hazırlanırken kapı bir kez daha tıklatılıyor. Nereye saklanmalı? Kadın hemen masanın altına sokuyor onu. Kendisi gene çıkışın başına geçiyor. Gelen, kadının bir başka hayranıdır: Asker

üniformalı bir yazıcıdır bu. Buraya kadar pandomim gayet iyi gitmiştir. Her hareket harikadır. Rollerini ezberlemeden sahneye çıkmış bu aktörleri izlerken, insanın onlara hayranlık duymaması, elinde olmadan şöyle düşünmemesi olanaksızdı: Kimi zaman Rusya'mızda ne çok güç ve yetenek neredeyse boş yere cezaevlerinde, ağır çalışma koşulları altında yok olup gitmektedir! Ancak, yazıcıyı oynayan mahkûm kesinlikle bir zamanlar bölge tiyatrosunda veya bir ev tiyatrosunda oynamıştı. Çünkü aktörlerimizin hepsinin işi bilmedikleri, sahnede yürünmesi gerektiği gibi yürümeyi pek istemedikleri düşüncesinde olduğu belliydi. İşte kendisi, eskiden klasik kahramanların yürüdüklerini söyledikleri gibi yürüyerek giriyor sahneye: Geniş bir adım atıyor, arkadaki ayağını ötekinin yanına getirmeden birden duruyor, bütün bedenini ve başını arkaya atıyor, mağrur bir tavırla bakınıyor, sonra öteki adımını atıyor. Klasik kahramanların böyle yürüyüşleri belki komikti ama asker yazıcının komik bir ortamda böyle yürüyüşü daha da komik bir hava yaratıyor. Ama izleyenler onun o anda öyle yürümesi gerektiğini düşünüyor olabilirlerdi ve asker yazıcının attığı bu geniş adımı olayın bir gereği olarak kabul etmiş, yadırgamamışlardı. Yazıcı tam sahnenin orta yerine gelmişti ki, kapı gene tıklatılmıştı. Kadın gene telaşlanmıştı. Yazıcıyı nereye saklayacaktı? En emin yer sandıktı. Yazıcı sandığa giriyor, kadın sandığın kapağını kapatıyor. Bu kez gelen özel bir konuktur. O da kadının aşıklarından. Ama başka tür bir aşık. Bu bir Brahman'dı, hatta özel giysiyle bir Brahman. İzleyiciler kahkahalarla gülmeye başlıyorlar. Brahman'ı mahkûm Koşkin oynuyordu. Gerçekten çok başarılıydı. Zaten benziyordu Brahman'a. Kadına olan aşkını el kol hareketiyle anlatmaya çalışıyor. Kollarını yukarı kaldırıyor, sonra göğsünün üzerine götürüyor, kalbinin üzerine bastırıyordu. Ama tam kadına yaklaşacak oluyor ki, kapıya güm güm vuruluyor. Sesinden, gelenin kadının kocası olduğu anlaşılıyor. Kadın panığe kapılıyor, Brahman'ın etekleri tutuşuyor, ne yapacağını şaşıyor, kendisini saklaması için kadına yalvarıyor. Kadın hemen dolabın arkasına sokuyor onu, kendi de, kapıyı açmayı unutup çıkışının başına oturuyor. Kocasının kapıyı yumrukla-

dığını duymadan ipliğini eğirmeyi sürdürüyor, sürdürüyor. Hecandan, elleri boş olduğu halde iplik eğiriyor gibi yapıyor, yerden almayı unuttuğu çıkırgı çeviriyor gibi yapıyordu. Onun bu korkusunu Sirotkin başarıyla yansıtıyordu. Bu arada kocası tekmeyle açıyor kapıyı, elinde kırbaıyla karısının yanına gidiyor. Her şeyin farkındadır. Eve girenleri gözetlemiştir. Karısının üç kişiyi sakladığını anlatmak için ona üç parmağını gösteriyor. Sonra saklananları aramaya başlıyor. Önce komşu değirmenciye buluyor, tekme tokat dışarı atıyor onu. Korkuya kapılan yazıcı kaçabilmek için sandığın kapağını başıyla hafiften aralamış böylece kendini ele vermiştir. Ev sahibi kırbaça vurmaya başlıyor ona, âşık yazıcı bu kez birden fırlıyor sandıktan, bu kez hiç de klasik bir yürüyüşle değil, soluğu dışarıda alıyor. Geriye Brahman kalıyor. Ev sahibi uzun süre arıyor onu. Sonunda köşede, dolabın arkasında buluyor. Kibarca öne eğilerek selamlıyor onu, sakalından tutup çekeleyerek sahnenin ortasına getiriyor. Brahman kendini savunmayı deniyor, bağırmaya başlıyor: “Günahkâr, günahkâr!” (pantomimde yalnızca bu sözcük kullanılıyordu); ama öfkeli koca dinlemiyor, onun da hesabını görüyor. Sıranın kendisine geldiğini gören kadın ipliği, çıkırgı bir yana atıp dışarı fırlıyor. Oturduğu tabure yere yuvarlanıyor, izleyiciler kahkahayı basıyor. Aley dönüp bana bakmadan kolumdan çekiyor, katılarak gülerken bağırarak şöyle diyor bana: “Gördün mü? Brahman’ı gördün mü? Brahman’ı!” Perde iniyor. Bir sonraki sahne başlıyor...

Ama her sahneyi anlatmanın gereği yok. İki üç sahne daha vardı. Hepsi de komik, alabildiğine neşeliydi. Oyunları mahkûmlar kendileri yazmışlardı ama onlara en azından kendilerinden çok katkıları olmuştu. Öyle ki, hemen her aktör konuşmalara kendilerinden birşeyler ekliyor, bir sonraki oyunu bir öncekinden biraz değişik oynuyordu. Son pantomim fantastik bir öyküydü ve baleyle bitiyordu. Bir ölü toprağa veriliyordu. Bir Brahman rahibi afkasında bir sürü yardımcısıyla tabutun başında birtakım dualar okuyor, ama dualarının hiçbir yararı olmuyor. Daha sonra “Batan Güneş” duası duyuluyor, ölü o anda canlanıyor, herkes hep birlikte dans etmeye başlı-

yor. Brahman rahip ölüyle dans ediyor. Çok değişik, Brahmanlara özgü bir danstır bu. Tiyatro da bununla, bir sonraki akşama kadar bitmiş oluyordu. Bizimkiler başçavuşa teşekkür ediyorlar; neşeli, mutlu, kendi aralarında aktörleri överek dağılıyorlar. En küçük bir tartışma olmamaktadır. Herkes alışılmadık bir biçimde keyiflidir, hatta mutludurlar sanki ve her zamankine benzemeyen sakin bir uykuya dalıyorlar. Neden acaba? Bununla birlikte, hayal değil bu anlattıklarım. Gerçeğin ta kendisi. O zavallı insanlara bir an için gönülleriince eğlenmek, bir insan gibi neşelenmek, hiç değilse bir saat cezaevinde değilmişler gibi yaşamak izni verilmişti. Bu birkaç dakikalığına bile olsa insanı ruhsal yönden değiştiriyordu... Ama şu anda gecenin geç bir saati işte. Birden irkilerek uyanıyorum uykumdan. İhtiyar hâlâ sobanın üzerinde dua ediyor. Ortalık aydınlanana dek orada dua edecektir. Aley hemen yanımda uyuyor. Anımsıyorum, uykuya dalmadan önce ağabeyleriyle tiyatrodan konuşurken hâlâ gülüyordu. Onun sakin, çocuksu yüzüne bakıyorum. Yavaş yavaş her şeyi anımsıyorum: Dünü, bayram günlerini, bütün bu ayı... Korku içinde kaldırıyorum başımı, devlet malı iç yağı mumun titrek ışığında uyuyan arkadaşlarıma bakıyorum. Onların yoksul yüzlerine, yoksul yataklarına, bütün bu aşılmaz perişanlığa, sefaletе bakıyorum... Bakıyorum ve sanki bütün bunların bir kâbusun devamı değil, gerçek olduğuna inanmak istiyorum. Evet gerçektі bütün bunlar: İşte birinin inlemesini duyuyorum; biri kolunu birden savurunca zincirleri şakırdıyor. Bir başkası uykuda irkildi, konuşmaya başladı, sobanın üzerindeki ihtiyar “bütün din kardeşleri” için dua ediyor, onun sakin, durgun, tekdüze mırıltısı duyuluyor: “Ulu Tanrım, acı bizlere, merhamet et!..”

Başımı tekrar yastığa bırakırken :“Ömür boyu burada kalmayacağım, topu topu birkaç yıl!” diye geçiriyorum içimden.

İkinci Bölüm

I. HASTANE

Noel bayramından hemen sonra hastalandım. Bizim askeri hastaneye gönderdiler beni. Hastane kaleden yaklaşık yarım versta uzakta, ıssız bir yerde tek katlı, uzun, sarı boyalı bir binaydı. Yazın bina onarılrken akıl almaz derecede para harcanmıştı buraya. Geniş bahçesinde hizmet binaları, doktor ve hastabakıcılar için evler ve yönetim yapıları vardı. Ana binada yalnızca hasta koğuşları bulunuyordu. Hasta koğuşu çoktu ama, mahkûm hasta koğuşu yalnızca iki taneydi. Bu koğuşlar her zaman (özellikle yazın) çok kalabalık oluyordu. Öyle ki, bazen yatakları birleştirmek bile gerekiyordu. Bizim koğuşlar sürekli, her çeşidinden “kader kurbanlarıyla” dolu oluyordu. Bizimkilerden gelenler oluyordu, çeşitli suçlardan yargılanmakta olan, gözaltında tutulan, kararı çıkmış, çıkmamış olan, bir yerden bir yere gönderilen askerler geliyordu. Gelenler arasında ıslah bölüklerinden gelenler de oluyordu. Bu ıslah bölükleri suç işleyen veya düzelmeleri umutsuz olan erciklerin taburlardan davranışlarını düzeltmeleri için gönderildikleri, ama iki veya daha fazla yıl sonra oradan eşine rastlanamayacak aşağılık insanlar olarak çıktıkları çok tuhaf kuruluşlardı. Bizde hastalanan mahkûmlar genelde sabahleyin durumlarını başçavuşa bildiriyorlardı. İsimleri hemen deftere kaydedi-

liyordu ve hasta, bir er refakatinde tabur revirine gönderiliyordu. Orada doktor cezaevinden gelen hastaları da, kaleden gelen hasta erleri de muayene ediyor, gerçekten hasta olanları hastaneye gönderiyordu. Benim adımlı da hastaneye gideceklerin arasına kaydetmişlerdi ve saat ikide, mahkûmlar öğleden sonra çalışmasına giderlerken beni hastaneye götürdüler. Hasta mahkûm, hastaneye giderken yanına elinden geldiğince çok para ve ekmek alırdı. Çünkü o gün hastanede onun için yemek çıkmazdı. Ayrıca yanına küçük bir çubuk, tütün dolu bir kese, çakmak taşı ile bir çakmak alması gerekirdi. Bu sonuncular çizmenin içine güzelce saklanmalıydı. Hastanenin bahçesine girerken, cezaevi yaşamı hakkında hiçbir şey bilmediğim bu yeni evreyi çok merak ediyordum.

İlik, hüzünlü, kapalı bir gündü. Hastaneler gibi kuruluşlar böyle günlerde daha bir yoğun, kasvetli, sıkıntılı, tatsız görünürler. Bana refakat eden erle birlikte iki madenî küvetin bulunduğu kabul odasına girdik. Orada mahkemesi henüz bitmemiş iki hasta daha bekliyordu. Onların yanında da refakatçi erler vardı. Erkek hastabakıcı geldi tembel tembel yukarıdan aşağı şöyle bir baktı bize, sonra daha da tembel, nöbetçi doktora haber vermek için çıktı. Doktor hemen geldi. Muayene etti bizi. Davranışları son derece yumuşaktı. İsimlerimizin yazılı olduğu birer “kabul kâğıdı” verdi bize. Hastalığın tanısı, ilaçların belirlenmesi, yemek gibi geri kalan her şey koğuş doktorunun işiydi. Daha önce de mahkûmların doktorlardan övgüyle söz ettiklerini duymuştum. Hastaneye gitmeye hazırlanırken, orada durumun nasıl olduğunu sorduğumda “baba gerekli değil sana,” diye karşılık vermişlerdi. Bu arada giysilerimizi değiştirdik. Hastaneye geldiğimizde üzerimizde olan giysileri iç çamaşırlarımıza varıncaya kadar aldılar, onların yerine beyaz giysiler verdiler. Ayrıca uzun çoraplar, terlikler, gece başlıkları, astarı keten bezinden mi muşambadan mı neyse, kahverengi, kalın kumaştan sabahlıklar da verdiler. Tek kelimeyle, sabahlık iğrenç derecede pisti. Ama onun ne denli yararlı olduğunu zamanı geldiğinde anlayacaktım. Daha sonra yüksek tavanlı, temiz, çok uzun bir koridorun sonundaki

mahkûm koğuşlarına gôtûrdûler bizi. Her yerde gözle görûlûr bir temizlik gözle çarpıyordu. Her yer, her şey tertemizdi. Bununla birlikte, cezaevinden sonra bana öyle gelmiş de olabilir. İki tutukluyu soldaki koğuşa, beni sağdaki koğuşa verdiler. Demir bir çubukla kapalı kapıda tûfekli bir nûbetçiyle yardımcı bir nûbetçi daha vardı. Hastane nûbetçisi çavuş kapıdaki nûbetçiye beni içeri almasını emretti. Ve kendimi iki duvarı boyunca yaklaşık yirmi karyolanın dizili olduğu (birkaçında yatan yoktu) dar, uzun bir odada buldum. Karyolalar, Rusya'da her insanın hiç yabancı olmadiğı, tahtadan karyolalardı. Hepsi yeşile boyanmıştı. Bu tûr karyolaların tahtakurusu yönünden ne zengin oldukları bilinmeyen bir şey değıldir. Pencere dibindeki bir karyolaya yerleştim.

Daha önce de söylediğim gibi, bizim cezaevinden hastalar da vardı burada. Birkaçı beni tanıyordu veya hiç değılse görmüşlükleri vardı. Burada yatanların büyük çoğunluğu mahkemesi devam edenler ve ıslah bölüklerinden gelenlerdi. Ağır hastalar, yani yataktan kalkamayanlar pek o kadar çok değıldi. Ağır hasta olmayanlar, iyileşmekte olanlar ya yataklarında oturuyor ya da iki sıra karyola arasındaki yürünebilecek kadar geniş alanda aşağı yukarı dolaşıyorlardı. Koğuşta çok ağır bir hava ve hastane kokusu vardı. Kôşede sobanın sürekli yanmasına karşın, hava çeşitli tûrden zararlı buhar ve yoğun bir ilaç kokusuyla yüklûydû. Yatağıma çizgili bir kılıf geçirilmişti. Kılıfı çıkardım. Altında keten bezi dikili bir battaniye ile temiz olduğu kuşkulu bir çarşaf vardı. Karyolamın yanında, üzerinde bir maşrapa ile bakır bir çanağın olduğu küçük bir masa duruyordu. İncelik olsun diye, bunların üzerine benim için verilmiş küçük bir havlu örtûlmüştü. Küçük masanın altında ayrıca bir de raf vardı. Çay içenlerin çay takımları, kıvas içenlerin kıvas testileri vb. o rafta duruyordu. Ama hastalar arasında çay içenler çok azdı. Veremliler de dahil, hemen her hasta da bulunan çubuk ve tûtûn keseleri yatakların altına gizleniyordu. Doktorlar ve öteki hastane görevlileri oraya hiçbir zaman bakmıyorlardı, hastaları ellerinde çubukla yakaladıklarında da görmezlikten geliyorlardı. Öte yandan, hastalar da bu

konuda çok dikkatliydim, çubuk içmek için sobanın yanına gidiyorlardı. Yalnızca geceleri yataklarında içiyorlardı. Çünkü geceleri seyrek olarak koğuşları dolaşan hastane nöbetçi subayından başka gelen giden olmuyordu.

Daha önce bir hastanede hiç yatmamıştım. Bu yüzden burada benim için her şey son derece yeniydi. Çevremdekilerde bana karşı bir merak uyandığının farkındaydım. Benimle ilgili birşeyler duymuşlardı ve (tıpkı sınıfa yeni gelen bir öğrenciyi eski öğrencilerin süzdükleri, veya elinde bir dilekçeyle karşısına gelen insanı masa başındaki memurun süzdüğü gibi) hiç çekinmeden tepeden tırnağa süzüyorlardı beni. Sağımdaki karyolada, emekli bir yüzbaşının yasadışı oğlu, mahkemesi devam eden tutuklu bir yazıcı yatıyordu. Kalpazanlıkla suçlanıyordu ve bir yıldır hastanede yatıyordu. Aslında hasta falan değildi, ama doktorları sinir hastası olduğuna inandırmıştı. Amacına da ermiş, bedensel cezalardan, kürek çalışmalarından kurtulmayı, bir yıl burada yattıktan sonra T-k iline hastane bünyesinde çalıştırılmak üzere gönderilmeyi başarmıştı. Yirmi sekiz yaşlarında, sağlam yapılı, tıknaz bir gençti. Yasaların püf noktalarını iyi bilen, çok zeki, küstah, kendini hastalık derecesinde beğenmiş, kendine çok güvenen düzenbazın tekiydi. Dünyanın en güvenilir, en dürüst insanının kendisi olduğuna, hiçbir suçunun bulunmadığına içtenlikle inanıyor, bundan hiçbir zaman kuşku etmiyordu. Önce o konuşmaya başladı benimle, birtakım sorular sordu bana, sonra hastanenin dışarıyla ilişkisi konusunda oldukça ayrıntılı bilgi verdi. Anlaşılacağı üzere, önce emekli bir yüzbaşının oğlu olduğunu söylemişti. Soylu biri, hiç değilse “üst sınıftan” biri olarak tanınmayı çok istiyordu. Onun arkasından, ıslah bölüğünden biri yaklaştı bana, sürgüne gelmiş birçok soylu tanıdığını anlatmaya başladı. Onların adlarını, baba adlarını da söylüyordu. Yaşlı bir erdi. Söylediği her şeyin yalan olduğu yüzünden okunuyordu. Adı Çekunov'du. Sanırın bende para olduğunu düşündüğü için yanaşmıştı bana. Çay paketimle şekerlerimi fark edince hemen bana yardım etmeyi, bir çaydanlık bulmayı, çayımı hazırlamayı önerdi. M-tski, hastaneye çalışmaya gelen mahkûm-

ların biriyle bana yarın bir çaydanlık göndereceğini söylemişti. Ama Çekunov bu arada her şeyi halletmişti. Nereden bulmuşsa, dökme demir bir kap, hatta bir de çanak getirmişti. Suyu kaynattı, çayı demledi. Anlayacağınız, her hizmetini kusursuz yapıyordu. Hastalardan biri dudaklarında alaycı, öfkeli bir gülümsemeyle bakıyordu ona. Mahkemesi devam eden erlerden veremli bir hastaydı bu. Soyadı Ustyantsev'di. Benim karşımdaki yatakta yatıyordu. Kamçıdan korkusundan, içine tütün doldurduğu bir maşrapa votkayı içen, bu yüzden de vereme yakalanan tutuklu erdi bu. Daha önce bir ara söz etmiştim ondan. O ana kadar sessiz, güçlkle soluyarak yatağında yatıyor, benden gözlerini ayırmıyor, bir yandan da öfkeli bakışıyla Çekunov'u izliyordu. Bakışındaki alışılmadık, hışımlı ciddiyet onun bu öfkesine özel bir komiklik ekliyordu.

Gücü olmadığı için soluyarak, tane tane, kısık bir sesle konuşarak,

– Ah rezil uşak! Sonunda bir efendi buldu kendine! diye mırıldandı.

Son günlerini yaşıyordu artık.

Çekunov öfkeyle döndü. Ustyantsev'e aşağılayıcı bir tavırla bakarak karşılık verdi:

– Kimmiş o rezil uşak dediğin?

Ustyantsev kararlı bir ses tonuyla,

– Sensin! diye karşılık verdi.

Böyle söylemeye, onu azarlamaya hakkı varmış, hatta bu amaçla söze karışmış gibi kendinden emin bir tavırla söylemişti bunu.

– Ben mi rezil bir uşagım?

– Evet, sensin. Duyuyor musunuz arkadaşlar, inanmıyor bir rezil uşak olduğuna! Şaşırdı kaldı!

– Seni neden ilgilendiriyor bu? Baksana, bir yardımcısı yok beyefendinin. Elinden gelmiyor. Besbelli, hizmetçisiz bir şey yapmaya alışık değiller. Niçin yardım etmeyeyim kendisine, be pis suratlı herif!

– Kimmiş o pis suratlı herif, bakayım?

– Sensin.

- Ben mi pis suratlı herifim?
- Evet, sen!
- Ya senin suratın çok mu temizmiş? Benimki pis ise seninki karga pisliği...
- Pis suratlısın işte! Zaten şurada geberip gideceksin, yat yattığın yerde! Yo, durmaz çenen! Hep ona buna sataşırsın!
- Vay canına! Çizmelere her zaman saygı duymuşumdur, ama köylü çarığına asla. Babam öyle yaptı, bana da öyle yapmamı söyledi. Ben... ben...

Sözünü sürdürmek istiyordu ama korkunç bir öksürük kesti konuşmasını, birkaç dakika öksürdü, ağzından kan geldi. Dar alnı boncuk boncuk ter olmuştu. Öksürük konuşmasına izin vermiyordu ama, o hâlâ konuşmaya çalışıyordu. Daha küfürler etmeyi ne çok istediği bakışından belliydi. Ama güçsüz düşmüş, yalnızca el kol hareketi yapabiliyordu... Öyle ki, sonunda onunla ilgilenmeyi bırakmıştı Çekunov.

Veremli hastanın ölkesinin Çekunov'dan çok bana olduğunu anlamıştım. Çekunov'un bana hizmet etmek ve karşılığında bir kapik kazanmak istegine başka kimse kızmaz, bunun için ona aşağılayarak bakmazdı. Herkes onun bunu para için yaptığının farkındaydı. Halktan insanlar bunu ters karşılamazlar ve durumu sezinlemekte duyarlıdır. Ustyanov'un hoşlanmadığı bendim; benim çay içmemden, bir beyefendi olarak ayaklarımda prangalar olsa da, hizmetçisiz bir şey yapamamamdan (oysa kimseden yardım istememiştım) hoşlanmamıştı. Gerçekten de her zaman kendim yapmak istiyordum. Üstelik beceriksiz bir hanım evladı olduğum, soyluluk tasladığım izlenimi yaratmayı hiç istemiyordum. Doğrusunu söylemek gerekirse, kendime olan saygım da bunu gerektiriyordu. Ama işte (her zaman nasıl oluyordu bu, bilemiyorum) kendiliklerinden gelip bana yardım etmek isteyenlerin yardımlarını geri çeviremiyordum. Üstelik sonunda öyle oluyordu ki, onlar benim üzerimde bir hakimiyet kuruyorlardı ve ben onların değil, onlar benim efendim oluyorlardı. Sonra benim gerçekten bir soylu olduğum, hizmetçisiz yapamadığım, soyluluk tasladığım gibi bir durum çıkıyordu ortaya. Elbette çok canımı sıkıyordu bu. Ama Ustyantsev verem-

liydi, sinirleri bozuktu. Öteki hastalar ilgisizdiler. Bazıları yu-
karıdan bile bakıyorlardı bana. Anımsıyorum, hepsi yalnızca
bir şeyle ilgiliydiler: Aralarında konuşmalarından, o akşam bi-
zim koğuşa, şu anda kırbaçlanmakta olan bir tutuklunun geti-
rileceğini anlamıştım. Mahkûmlar büyük bir merakla bekliyor-
lardı onu. Bu arada kırbaç cezasının pek ağır olmadığını, topu
topu beş yüz kırbaç yiyeceğini de söylüyorlardı.

Yavaş yavaş çevremdekilerle ilgili bilgiler edinmeye başlamış-
tım. Gördüğüm kadarıyla, gerçekten hasta olanlar burada ço-
ğunlukla iskorbüt ve göz hastalıklarından yatıyorlardı. O böl-
genin yöresel hastalıklarıydı bunlar. Koğuşa böyle birkaç hasta
vardı. Gerçekten hasta olan ötekilerin arasında sıtmalılar, deri
hastalıkları olanlar, ciğerlerinden veremliler vardı. Öteki ko-
ğuşlar gibi değildi bizimki. Her türlü hastayı, hatta zührevi has-
talığı olanları bile bizim koğuşa yatırıyorlardı. *Gerçekten hasta*
olanlar dedim. Çünkü burada yatanların bazıları öyle değildi;
hiçbir hastalıkları yoktu, yalnızca “dinlenmek” için yatıyorlar-
dı. Koğuşlarda çok boş yatak olduğu zamanlar doktorlar acı-
dıklarından, isteyenleri bilerek yatırıyorlardı. İslah bölüklerin-
de, cezaevlerinde koşullar hastanedekilere oranla öylesine kö-
tüydü ki, çoğu mahkûm ağır havasına, kilitli koğuş kapılarına
karşın gelip burada yatmayı yeğliyordu. Burada yatmayı, genel-
likle hastane yaşam biçimini çok sevenler de vardı. Bunlar daha
çok ıslah bölümünden gelenlerdi. Yeni arkadaşlarımı ilgiyle in-
celiyordum; ama anımsıyorum, beni en çok etkileyen, bizim
cezaevinden gelmiş, veremli, ölmek üzere olan bir mahkûmdu.
Son günlerini yaşadığı belliydi. Ustyantsev’den bir sonraki kar-
yolada, dolayısıyla hemen hemen benim karşımdaki karyolada
yatıyordu. Adı Mihaylov’du. Daha iki hafta önce cezaevinde
görmüştüm onu. Uzun süredir hastaydı, çoktan hastaneye yat-
ması gerekiyordu. Ama nedense inatçı, son derece gereksiz bir
sabırla dayanıyor, kendini tutuyordu. Ancak Noel bayramında,
üç hafta içinde korkunç bir veremden ölmek için hastaneye
gitmeye razı olmuştu. Gözlerimizin önünde hızla eriyip gidi-
yordu. Şimdi beni en çok şaşırtan, onun korkunç bir şekilde
değişen yüzüydü. Cezaevine geldiğimde ilk onun yüzünü fark

etmiştim. Nedense dikkatimi çekmişti. Onun yanındaki karyolada ıslah bölüğünden yaşlıca bir er yatıyordu. İğrenç, insanı tiksindiren bir hırpaniydi... Neyse, bütün hastaları tek tek anlatmanın gereğiyok... şimdi o iğrenç ihtiya anımsamamın tek nedeni, bende belli bir izlenim bırakmış olması ve ayrıca çok kısa bir zaman içinde hastanenin mahkûmlar koğuşuyla ilgili birtakım bilgiler edinmemeye yardımcı olmasıydı. Anımsıyorum, ağır bir nezle geçiriyordu. Durmadan hapşırıyordu. Sonra bütün bir hafta, gece uykusunda bile, bir başladığında beş, altı kez olmak üzere hapşırmıştı. Her hapşırdığında da "Tanrının, ne suçum vardı ki bu belayı verdin bana!" diyordu. Onu ilk gördüğümde yatağında oturmuş, daha hızlı hapşırmak için küçük bir kâğıt paketten aldığı tütünleri hırsla burnuna tıkıyordu. Yüz kez yıkanmış, yıkanmaktan rengi gitmiş ekoseli pamuklu bezden mendiline hapşırıyordu. O anda küçük burnunu, üzerinde sayısız kırışıklıklar oluşturarak tuhaf bir biçimde buruşturuyordu. O anda, ağızında tek tük kalmış simsiyah dişleriyle tkrkl, kıpkırmızı diş etleri ortaya çıkıyordu. Hapşırdıktan sonra hemen mendilini açıyor, oraya çıkardığı balgamına bakıyor, sonra onu hemen hastanenin verdiğı kahverengi sabahlığa siliyordu. Öyle ki, balgam sabahlığın üzerinde kalıyor, mendilinde yalnızca hafif bir ıslaklık kalıyordu. Bütün bir hafta yaptı bunu. Mendilini hastanenin verdiğı sabahlığa öylesine düşüncesizce, alçakça silmesi, yarın o sabahlığı kendileri kullanabilecek olmalarına karşın, öteki hastaların tepkisini hiç çekmiyordu. Halkımız iğrenme ve tikslenme duygularından tuhaf denecek derecede yoksundur. O anda içim kabardı, elimde olmadan tiksintiyle, merakla biraz önce giydiğim sabahlığımı incelemeğe koyuldum. Birden, onu giydiğimde dikkatimi çeken iğrenç kokusunu anımsadım. Beden ısımla ısındığı için şimdi çok daha iğrenç ilaç, yakı, bana cerahatmış gibi gelen (son derece olağandı bu, çünkü yıllardan beri hastaların üzerindeydi) başka bir şey kokuyordu. Astarı bir zamanlar yıkanmıştı belki. Ama kesin olarak bilmiyorum. Ayrıca, bu astarın üzerinde şimdi iğrenç sıvı lekeleri, çeşitli ilaçların, merhemlerin, yapışkan yakılarının lekeleri vardı. Dahası, mahkûmlar koğuşuna çok sık ola-

rak, kırbaç cezasından yeni çıkmış, sırtları kabarmış mahkûmlar da geliyordu. Yaralarını değişik sıvılarla iyileştirmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden, onların doğrudan ıslak gömlek üzerine giydikleri sabahlıklara ilaçlar ister istemez bulaşıyordu ve elbette orada da kalıyorlardı. Cezaevinde kaldığım sürece de hastaneye her gidişimde (sık gidiyordum hastaneye) o sabahlıkları korkarak giyiyordum. Özellikle, bu sabahlıklarda gördüğüm bazıları çok iri, son derece semiz bitlerden iğreniyordum. Mahkûmlar zevkle idam ediyorlardı onları. Öyle ki, bir mahkûmun kocaman, biçimsiz tırnakları arasında idam edilen iri hayvanın çatırdayarak öldüğü anda avcısının yüzünden bu işten aldığı büyük zevk kolayca okunuyordu. Koğuşumuzda tahtakurularını da sevmiyorduk. Bazen öyle oluyordu ki uzun, sıkıcı bir kış gecesinde hep birlikte ayaklanıp tahtakurusu avına çıkıyorduk. Gerçi ağır kokusunun dışında dışarıdan bakılınca koğuşumuzda her şey yeterince temizdi ama, iç temizliğimiz hiç iyi durumda değildi. Hastalar buna alışmışlardı, öyle olması gerektiğine de inanıyorlardı. Asıl temizlik kuralları üzerine ise bir bilgileri yoktu. Ama bu kurallardan sonra söz edeceğim...

Çekunov çayımı verdiği anda (bu arada şunu da söyleyeyim, koğuşa bütün gün kullanılmak üzere bir kez su getiriliyordu, o da pis havanın etkisiyle kısa zaman sonra bozuluyordu) evet, Çekunov çayımı verdiği anda koğuşun kapısı gürültüyle açıldı, kamçı cezasından yeni çıkmış zavallı er silahlı nöbetçiler eşliğinde içeri sokuldu. Kamçı cezasından çıkmış birini ilk kez görüyordum. Daha sonra da sık sık cezadan gelenler olmuştu, bazılarını sürükleyerek bile getirdikleri oluyordu (ağır kamçı cezasına çarptırılanlardı bunlar) her seferinde hastalara büyük zevk veriyordu bu. Onları genellikle aşırı ağırbaşlı, hatta zorlamalı ciddi bir yüzle karşılıyorlardı. Ayrıca, karşılaş biraz da suçun önemine, dolayısıyla cezanın ağırlığıyla orantılıydı. Suçunun büyüklüğüyle ünlü, ağır kırbaç cezasına çarptırılmış biri, söz gelimi, şimdi koğuşa getirilen bir asker kaçağı gibi birinden çok büyük saygı, ilgi görüyordu. Ama iki durumda da cezadan gelene en küçük bir acıma duygusu gösterilmiyor, üzüntü belirten bir şey söylenmiyordu. Kırbaç cezasından gelen as-

ker kaçağına sessizce yardım ediyorlar, her hizmetine koşuyorlar, özellikle yalnız yapamayacağı bir şey olunca hemen yardımına gidiyorlardı. Hasta bakıcılar da kırbaç yiyeni deneyimli, becerikli ellere bıraktıklarını biliyorlardı. Yardımın aslı, vurulan kırbaç veya sopalarla kötü durumdaki sırta (özellikle cezalandırılan kendine bakamayacak durumdaysa) koydukları soğuk suya batırılmış bir çarşafın, bir gömleğin sık sık değiştirilmesi; ayrıca, sırtta sıkça kırılan sopalardan yaraların içinde kalmış kıymıkların ustaca çıkarılmasıydı. Özellikle kıymıkların çıkarılması hastalara büyük acılar veriyordu. Ama cezalandırılanların bu acılara karşı gösterdikleri olağanüstü dirence, dayanma gücüne her zaman şaşırmışım. Kötü dövülmüş, hatta bazen çok kötü dövülmüş çok insan gördüm, hemen hiçbirini inlememişti bile! Yalnızca yüzleri değişiyordu biraz, beyazlaşıyordu, gözleri parlıyordu, bakışları dalgınlaşıyor, dudakları titriyordu. Öyle ki, titremesinler diye kimi zaman kanatucasına ısınyordu onları zavallı. Yeni gelen asker kaçağı yirmi üç yaşlarında, sağlam yapılı, güçlü kuvvetli, yakışıklı, boylu poslu, esmer tenli bir gençti. Sırtı berbat durumdaydı. Sırtı beline kadar açıktaydı. Omuzlarında, sıtma nöbeti tutmuş gibi tüm bedeninin titremesine neden olan ıslak bir çarşaf vardı. Ve bir buçuk saattir koğuşun içinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. Yüzüne bakıyordum: O anda hiçbir şey düşünmüyor gibiydi; tuhaf, vahşi, bir şeyin üzerinde durmasının zor olduğu belli, fıldır fıldır bir bakışı vardı. Bir ara sanki benim çayma bakıyormuş gibi geldi bana. Çayım sıcaktı. Çanaktan buhar yükseliyordu. Oysa zavallı soğuktan titriyordu, dişleri takır takır birbirine vuruyordu. Çay içmeye davet ettim onu. Birden sert bir dönüş yaptı, çanağı aldı, oturmadan, şekersiz içti. Bu arada çok da acele ediyor, bana bakmama da çalışıyordu. Hepsini içtikten sonra çanağı yerine bıraktı ve bana teşekkür bile etmeden gene koğuşun içinde dolaşmaya başladı. Evet, konuşacak, teşekkür edecek durumu yoktu! Mahkûmlara gelince, cezalandırılan asker kaçağıyla konuşmaktan nedense kaçınıyorlardı; oysa yeni geldiğinde ona yardım etmişler, daha sonra onunla ilgilenmez olmuşlardı. Bunun nedeni belki de onu ellerinden geldigince rahat bırakmak, gereksiz so-

rularla ve "ilgiyle" canını sıkmamak istemeleri olabilirdi. Bunu onun da istediğini düşünüyör olabilirdi.

Bu arada hava kararmak üzereydi. Gece lambalarını yakmışlardı. Bazı (ama az sayıda) mahkûmun kendi kandili bile vardı. Nihayet, doktorun akşam ziyaretinden sonra nöbetçi çavuş geldi, hastaları tek tek saydı, gece ihtiyaç kovanını getirdikten sonra kapıyı kilitleyip gitti... Kovanın bütün gece içeride kalacağını öğrenince şaşırmıştım. Oysa hela çukuru kapının iki adım ötesinde, koridordaydı. Ama kural böyleydi. Gündüzleri mahkûmların koğuştan bir dakikalığına çıkmalarına izin veriliyordu, ama geceleri asla. Mahkûm koğuşları öteki koğuşlara benzemiyordu, hasta bir mahkûm hastayken bile kırbaça gidiyordu. Bu kuralı ilk kez kim koymuştu, bilmiyorum. Bildiğim yalnızca şu: Hiçbir mantık yoktu bu kuralda ve şekilcilığın hiçbir işe yaramayan saçmalığı bu olayda olduğu kadar hiçbir yerde belirgin olmamıştır. Kuşkusuz, bu kuralı doktorlar koymamışlardı. Tekrar söylüyorum: Mahkûmlar doktorlarını öve öve bitiremiyorlardı, baba gibi görüyorlardı onları, onlara derin saygı duyuyorlardı. Herkes yakınlık görüyordu, tatlı sözler duyuyordu onlardan. Herkesin dışladığı mahkûmlar da bunun değerini biliyorlardı. Çünkü bu yakınlığın, tatlı sözlerin yapmacık olmadığını, içten olduğunu hissediyorlardı. Böyle olmayabilirdi de; başka türlü davransalardı, doktorlara kimse sormazdı mahkûmlara niçin kötü, kaba davrandıklarını. Dolayısıyla, gerçek insan sevgisinden böyle davranıyorlardı. Bu nedenle, hiç kuşku yok ki, (ister bir mahkûm olsun, ister olmasın) her hastanın, söz gelimi, herhangi bir hasta, (hatta en soylusundan bir hasta) kadar temiz havaya ihtiyacı olduğunu bilmektedirler. Oysa öteki koğuşlarda yatan hastalar ayağa kalkacak kadar iyileştiklerinde serbestçe koridora çıkıp dolaşabiliyorlar, yürüyüş yapıyor, koğuştaki pis, zorunlu olarak boğucu bir buharla yüklü havaya oranla çok daha temiz olan havadan yararlanabiliyorlardı. Koğuşumuzun zaten zehirli olan havasının, geceleri sıcak koğuşa bu kovanın bırakılmasıyla, özellikle temiz havaya gereksinimi olan bazı hastalara nasıl etki edeceğini düşünmek bile korkunç, iğrenç bir şeydi. Mahkûmların

hastayken bile kırbaç cezalarını çektiklerini söylediysem, bunu özellikle, yalnızca cezalandırma kurallarının gerektiğini (o zaman da, şimdi de) düşündüğüm için değildir bu kuşkusuz. Anlaşılacağı gibi, benim açımdan anlamsız bir iddia olurdu bu. Bir hastanın ayrıca cezalandırılmasına gerek yoktur! Bu durumda ise, hastane yönetimini sonuçları çok kötü olabilecek böylesine bir şeye belki de katı, acımasız bir gereksinmenin zorladığı kendiliğinden anlaşılabilir. Ne olabilirdi bu gereksinme? Ama işin acı yanı, bu gereksinmeyi, ayrıca öylesine anlamsız, yararsız bir sürü sertliği daha hiç kimsenin açıklayamamasıydı. Açıklamayı bırakın, böyle bir açıklamanın olabileceğini bile düşünmek zordu. Bu sertliğin anlamı ne mi olabilirdi? Şöyle düşünün, bir mahkûm hasta numarası yapıp geliyor, hastaneye yatıyor. Doktorları kandırıyor, gece tuvalete gideceğini söyleyip dışarı çıkıyor, gecenin karanlığından yararlanarak kaçıyor. Böyle bir mantığın olabilirliğini kanıtlamak olanaksızdır. Nereye kaçabilirdi? Nasıl kaçacaktı? Neyle kaçacaktı? Gündüzleri tek tek çıkmamıza izin veriyorlardı. Gece de öyle yapılabilirdi. Kapıda silahlı bir nöbetçi vardı. Hela çukuru nöbetçiden iki adım ötedeydi. Ayrıca, nöbetçi yardımcısı tuvalet ihtiyacı için çıkan hastanın yanından ayrılmıyordu, gözünü üzerinden bir an ayırmıyordu. Dahası, helada kışlık çift çerçeve, demir parmaklıklı küçük bir pencere vardı. Ayrıca mahkûm koğuşlarının pencerelerinin altında yolda da sürekli bir nöbetçi bulunuyordu. Pencereden çıkabilmek için önce çerçeve ile demir parmaklığın çıkartılması gerekirdi. Kim izin verirdi buna? Her neyse, turalım ki önce nöbetçi yardımcısını öldürdü. Öldürülürken hiç sesi çıkmadı, kimse bir şey duymadı. Böylesine bir saçmalığa bile ihtimal verdik diyelim. Ama pencereyle demir parmaklık ne olacak? Şunu da unutmayın, nöbetçinin hemen yanındaki odada bekçiler uyumaktadırlar, on adım ötede diğer mahkûm koğuşunun önünde tüfekli bir nöbetçi ile yardımcısı daha vardır, oradaki odada da bekçiler uyumaktadırlar. Ve kışın dondurucu soğukunda ayağında çoraplar, terlikler, hasta sabahlığıyla, başında gece takkesiyle nereye kaçabilirdi bir hasta; öyleyse, kaçma tehlikesi böylesine

azsa (aslında hiç yok demekti bu) belki de son günlerini, saatlerini yaşayan, sağlıklı insanlardan çok daha fazla temiz havaya gereksinimleri olan bu hastaların üzerinde böylesine bir baskı uygulanmasının nedeni ne olabilirdi? Nedenini mi soruyorsunuz? Hiçbir zaman öğrenemedim bunu...

Ama bir kez "neden?" diye sorulduktan sonra şimdi, aklımın en ermediği, bir türlü yanıt bulamadığım, bunca yıldır unutamadığım başka bir şeyden daha söz etmek istiyorum. Öyküme devam etmeden, bu konuda birkaç sözcük olsun söylemeden geçemeyeceğim. Bir kürek mahkûmunu hiçbir hastalığın kurtaramadığı prangalardan söz ediyorum. Gözlerimin önünde, ayağında prangalarla ölen veremliler bile oldu. Bununla birlikte herkes alışmıştı buna; prangaların her zaman ayaklarında olmasını olağan, yaşamlarının değiştirilemez bir gerçeği olarak görüyorlardı. Sanmam ki doktorlardan, hastane yöneticilerinden birinin aklına prangalarını yıllarca ayaklarında taşımış bir hastanın (bir veremli bile olsa) prangalarının bir süre için çıkartılması için komutanlıktan izin istemek bir kez aklına gelmiş olsun. Tatalım ki prangaların ne kadar ağır olduğundan haberleri yoktur. Ağırlıkları dört kiloyle beş kilo arasında değişir. Sağlıklı bir insan için bu büyük bir ağırlık sayılmaz. Bununla birlikte, bana anlattıklarına göre, birkaç yıl sonra prangalardan insanın bacakları kuruyor gibi oluyormuş. Bunun gerçek olup olmadığını bilmiyorum. Ama olasıdır. Küçük de olsa, on kilo bile olsa, bacaklara sürekli bağlı bir ağırlık bedenın ağırlığına normal dışı bir ek olacağı için bir süre sonra insanın hareket yeteneği üzerinde kötü etkisi olabilir... Neyse, tatalım ki sağlıklı bir insan için bu bir şey sayılmaz. Hastalar için öyle midir acaba? Tatalım ki olağan bir hasta için de öyledir. Ama tekrar soruyorum, ağır hastalar için de öyle midir? Tekrar soruyorum, zaten elleri ayakları tutmayan, bir deri bir kemik kalmış veremliler için öyle midir? Evet, doğrudur, hastane yönetimi veremli bir hastanın prangalarının çıkarılması için çaba harcarsa, bu bile büyük bir iyilik, yüce bir davranış olurdu. Tatalım ki biri çıkıp, mahkûmların birer canavar olduklarını, onlara iyilik yapılmaması gerektiğini söyledi. Peki

ama ölmek üzere olan bir insanın cezasını daha da artırmanın ne anlamı olabilir? Evet, bunun yalnızca cezalandırmak amacıyla yapıldığına inanmak güçtür. Bir veremliye mahkemelerce de bedensel ceza verilmemektedir zaten. Dolayısıyla burada karşımıza gene güvenlik nedeniyle alınmış gizemli, anlaşılmaz bir önlem çıkmaktadır. Ama bu nasıl bir önlemdir? Anlamak olanaksız! Öyle ya, bir veremlinin kaçacağını düşünmek olacak şey değildir. Özellikle hastalığının son devresi göz önüne alındığında, onun kaçacağını kim düşünebilir? Kaçmak için veremli numarası yapmak, doktorları kandırmak da olanaksızdır. Öyle bir hastalık değildir verem. İlk bakışta anlaşılır hastalık. Öyleyse bir veremliyi yalnızca kaçmasın diye mi prangalarıyla yatırıyorlar? Hayır, hiç de. Pranga bir aşağılama, küçük düşürme, fiziksel ve ruhsal baskı aracıdır. Hiç değilse, öyle olduğu düşünülmektedir. Hiç kimsenin hiçbir zaman kaçmasına engel olamaz prangalar. En beceriksiz, en acemi bir mahkûm bile hiç zorlanmadan, testereyle keserek veya perçinini kırarak çabucak kurtulabilir prangalarından. Bileklerdeki halkalar ise kaçmaya engel olamazlar. Eğer öyleyse, eğer prangalar mahkûma yalnızca ceza olsun diye takılıyorsa, gene sormak gerekiyor: Ölmek üzere olan bir insanı cezalandırmak için mi?

Ve şimdi bunları yazarken, hemen karşımda, Ustyantsev'in karyolasının yanındaki karyolada yatan, anımsıyorum, benim hastaneye gelişimin dördüncü günü ölen bir veremliyi, Mihaylov'u bugünmüş gibi anımsıyorum. Belki de, onun ölümünün bende bıraktığı izlenimin, o anda düşündüklerimin etkisiyle şimdi elimde olmadan veremlilerden söz ediyorum. Aslında Mihaylov'u çok az tanıyordum. Henüz çok genç biriydi. En çok yirmi beş yaşındaydı, daha fazla değil. Uzun boylu, ince yapılı, son derece yakışıklıydı. Özel bölümde kalıyordu. Tuhaf kaçacak derecede sessiz, her zaman durgun, sakın, kederliydi. Cezaevinde günden güne "eriyip gidiyordu" sanki. Hiç değilse ölümünden sonra (onunla ilgili iyi şeyler düşünen) mahkûmlar böyle söylüyorlardı. Gözlerinin çok güzel olduğunu anımsıyorum. Ayrıca, onu niçin bu kadar iyi anımsadığımı da bilemiyorum. Soğuk, güneşli bir gün öğleden sonra saat üçte. Anımsıyorum,

güneşin güçlü ışınları koğuşumuzun pencerelerinin buz tutmuş yeşil camlarından içeri doluyordu. Bir ışık demeti zavallının üzerine düşmüştü. Ölürken kendinde değildi. Zor bir ölümdü. Birkaç saatte ancak ölebilmmişti. Sabahtan beri yanına gelenleri tanımıyordu. Birşeyler yapıp yardımcı olmaya, acılarını hafifletmeye çalışıyorlardı. Çok acı çektiği belliydi. Derinden hırlayarak güçlkle soluk alıyordu. Cıgerlerine çektiğı hava ona yetmiyormuş gibi göğsü kalkıp iniyordu. Üzerinden battaniyesini attı, giysilerini çıkardı. Sonunda gömleğini çekelemeye başladı: O bile fazla geliyordu ona. Yardım ettiler ona, gömleğini de çıkardılar. Onun bir deri bir kemik kollarıyla, bacaklarıyla, çukurlaşmış karnıyla, yükselmiş göğsüyle, dışarı fırlamış kaburgalarıyla bir iskeleti andıran uzun, upuzun bedenine bakmak korkunç bir şeydi. Üzerinde yalnızca bir muskaya ekli tahta bir haç ile, kurumuş ayaklarından kolaylıkla çıkabilecek gibi görünen prangalar kalmıştı. Ölmesine yarın saat kala koğuşta çıt çıkmıyordu. Hastalar aralarında fısıldaşarak konuşmaya başlamışlardı. Bir yerden bir yere gidenler de parmaklarının ucuna basarak sessizce yürüyorlardı. Herkes başka şeylerden, o da çok seyrek, söz ediyor, giderek daha hırılıtlı soluk almaya çalışan veremliye arada bir bakıyordu. Ölmek üzere olan zavallı sonunda boşlukta dolaştırdığı elleriyle göğsünün üzerindeki muskayı bulmuş, kendisine büyük ağırlık veriyormuş, onu sıkıyormuş, soluk almasını engelliyormuş gibi koparıp atmaya çalışıyordu onu. Muskayı çıkarıp aldılar. On dakika sonra da öldü. Nöbetçiye haber vermek için kapıya vurdular. Bekçi geldi. Şöyle bir baktı cesede, hastabakıcıya haber vermek için gitti. Dış görünüşüne biraz fazla önem verdiği belli genç hastabakıcı kısa bir zaman sonra oldukça mutlu bir yüzle geldi: Sessiz koğuşta topuklarını gürültülü bir biçimde yere vurarak cesedin yanına gitti ve böyle durumlarda sanki özellikle takındığı rahat, laubali bir tavırla nabzına baktı, sağını solunu yokladıktan sonra çıkıp gitti. Hemen nöbetçi subayına haber verildi: Ölen özel bölümden gelmiş önemli bir suçluydu çünkü. Öldüğünde kimliğinin resmen belirlenmesi gerekiyordu. Nöbetçi subayının gelmesi beklenirken hastalardan biri ölenin gözlerini kapasalar iyi olacağını söy-

ledi. Onun bu sözü üzerine bir başka hasta yavaşça kalktı yattığı yerden, bir şey söylemeden ölenin yanına gitti, gözlerini kapadı. Yastığın üzerinde duran haçı aldı, sağına soluna baktı, sessizce gene Mihaylov'un boynuna taktı; sonra haç çıkardı. Bu arada ölünün yüzü sertleşmeye başlamıştı. Güneşin ışınları oynayıp duruyordu yüzünde. Ağzı yarı açıktı. Diş etlerine yapışmış ince dudaklarının altından iki sıra beyaz, genç dişi görünüyordu. Nihayet nöbetçi astsubay başında miğferi, elinde kılıcı, iki bekçiyle geldi. Seslerini kesmiş, bakışlarıyla kendisini izleyen hastalara şaşkın şaşkın bakarak, adımlarını giderek yavaşlatarak cesede doğru yürüdü. Cesede bir adım kala olduğu yerde çakılmış gibi durdu. Korkmuştu sanki. Üzerinde yalnızca prangalar olan çıplak, kupkuru ceset karşısında şaşırmıştı. Birden miğferinin çenesinin altından bağlı bağını çözüp miğferini çıkardı (oysa bunu yapması yasaktı), haç çıkardı. Sert yüzlü, ak saçlı, uzun yıllar hizmette olan bir görevliydi. Anımsıyorum, aynı anda gene ak saçlı Çekunov da oradaydı. Hiç sesini çıkarmadan gözlerini astsubayın yüzüne dikmiş, tuhaf bir dikkatle onun her hareketini izliyordu. Bir an göz göze geldiler, o anda nedense Çekunov'un alt dudağı titremeye başladı. Tuhaf bir biçimde büktü dudağını, dişlerini gösterdi, birden (sanki bilinçsiz olarak) ona başıyla cesedi gösterip mırıldandı:

– Onun da bir annesi vardı!

Birden dönüp uzaklaştı.

Anımsıyorum, onun bu söylediği çarpmıştı beni... Niçin söylemişti bunu? Böyle söylemek nereden gelmişti aklına? Bu arada cesedi kaldırıyorlardı. Yatağıyla birlikte kaldırdılar onu. Şiltenin samanları hışırdıyordu, koğuş üzerine çökmüş ölüm sessizliğinde prangalar döşemede süründükçe madeni bir ses çıkarıyorlardı... Topladılar prangaları. Cesedi götürdüler. Birden herkes yüksek sesle konuşmaya başladı. Astsubayın koridorda birilerini demirciyi çağırmaya yolladığı duyuldu. Ölenin prangalarının çıkarılması gerekiyordu...

Ama gene uzaklaştım asıl konudan.

II. HASTANE (DEVAM)

Doktorlar koğuşları sabahları dolaşıyorlardı. Saat ondan sonra başlarında başhekim olmak üzere koğuşumuza geliyorlardı. Ama onlardan bir buçuk saat önce bizim koğuş doktoru geliyordu. Bizim koğuş doktorumuz işini bilen, sevecen, güler yüzlü genç bir stajyer doktordu. Mahkûmlar çok seviyorlardı onu, ama bir eksik yan buluyorlardı onda: "Aşırı yumuşak başlıydı." Gerçekten de, çok sessizdi, hatta bizlerden çekiniyor gibiydi. Yüzü hemen kızarıveriyor, hastalar daha ilk istediklerinde ilaçlarının ölçüsünü hemen değiştiriyor, hatta onların istedikleri ilaçları yazıyordu. Ama gerçekten harika bir insandı. Bilindiği gibi, Rusya'da halkın doktorlara büyük saygı, sevgisi vardır. Fark ettiğim kadarıyla, gerçekte bu. Özellikle, Rus halkının genelde tıp bilimine ve dışardan gelen ilaçlara inanmadığı göz önüne alındığında bu söylediklerimin birbirini tutmadığı düşünülebilir. Gerçekten de, bizim insanımız, doktora görünmekten, gidip hastaneye yatmaktansa, birkaç yıl en ağır hastalıklara katlandıktan sonra büyücü kocakarlara gitmeyi veya evindeki (hiç de küçümsenmemesi gereken) kocakarı ilaçlarıyla kendini iyi etmeye çalışmayı yeğler. Ne var ki, burada tıp bilimiyle hiçbir ilgisi olmayan bir durum söz konusudur: İnsanlarımızda devlet işine, resmiyet damgası taşıyan her

şeye genel bir güvensizlik vardı. Ayrıca, halkımız hastanelere karşı (bazen anlamsız, ama kimi zaman hiç de yersiz olmayan) çeşitli korkularla, söylentilerle koşullandırılmıştır. Ama onları asıl korkutan hastanelerdeki Alman düzeni, hastanede yattıkları sürece çevrelerinde dolaşıp duran yabancı insanlar, yemek düzenindeki sıkı kurallar, hastabakıcıların ve doktorların anlatılan sertlikleri, cesetlerin kesilip biçilmesi falandır. Ayrıca, onları yüksek sınıftan (doktorlar da üst sınıftan insanlardır çünkü) iyi edecektir. Ne var ki, doktorlarla yakın olduklarında (ama çok azıyla her zaman yakın olamazlar) bu korkuları çok çabuk kaybolur. Bence, özellikle genç doktorlarımız için övünülecek bir durumdur bu. Doktorlarımızın büyük çoğunluğu halkımızın saygısını, hatta sevgisini hak etmiştir. Hiç değilse benim gördüklerimden söz ediyorum. Birçok kez, birçok yerde de karşılaştım öyleleriyle. Başka yerdekilerin başka türlü davrandıklarını düşünmemi gerektirecek bir bilgim de yok. Elbette bazı küçük yerlerde doktorlar rüşvet alıyorlardır, görevli oldukları hastanelerin olanaklarını kişisel çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardır, hastaları hiç önemsemiyorlardır, tıp bilimini tamamen unutuyorlardır. Bu da bir gerçektir. Ama ben çoğunluktan ya da daha doğrusu, günümüzde tıp adamlarımızın görev bilincinden, bu alandaki gelişmelerden söz ediyorum. Bu idealden sapmış olanlar, koyun sürüsü arasına dalmış kurtlar gibidirler. Kendilerini ne kadar temize çıkarmaya çalışırlarsa çalışsınlar, suçu zamanında onları yiyen çevrelerine yüklemeye çalışırlarsa çalışsınlar, özellikle bu arada insan sevgisini de yitirmişlerse, her zaman haksız olacaklardır. Oysa bazen bir hastanın gereksinimi ilaçlardan çok insan sevgisidir, yumuşaklıktır, dostça davranıştır. Çevrenin zararlı etkilerinden bu duygusuz yakınmaya artık bir son vermeliyiz. Can sıkı-maya başladı çünkü. Tatalım ki çevremizin üzerimizde gerçekten kötü etkileri olmaktadır. Evet, tatalım ki herkes değil ama kurnaz, durumu değerlendirmesini bilen bazı alçaklar çevreyi suçlayarak yalnızca zayıflıklarını değil, güzel konuşmayı veya yazmayı becerebiliyorsa, alçaklıklarını da sıkça gizleyebildikleri bir gerçektir. Ama gene uzaklaştım asıl konu-

dan. Halkımızın doktorlara değil, tıp yönetimine güvenmediğini ve ona düşman olduğunu anlatmaya çalışıyordum. Şimdi yönetimin de değiştiğini görüp anlayınca önyargılarından kurtulacaklardır. Hastanelerimizin durumu günümüze kadar halkın duygularına ters düşmüştür; kuralları halkın görenekleriyle uyuşmamış, onun güven ve saygısını kazanamamıştır. Hiç değilse bazı gözlemlerim sonunda ben böyle düşünüyorum.

Koğuş doktorumuz genelde her hastanın karşısında duruyor, onu iyice, inceden inceye muayene ediyor, şikâyetlerini soruyor, kullanacağı ilaçları ve miktarlarını belirliyordu. Bazen onun gerçekten hasta olmadığını anlıyordu; ama mahkûmun buraya biraz dinlenmek veya kuru tahta üzerinde yatmaktan kurtulup biraz da yumuşak bir yatakta yatmak, nihayet askerî karakolun soluk yüzlü, bitkin tutukluların üst üste oldukları soğuk, rutubetli ortamından kurtulup (Rusya'mızın hemen her yerinde, her zaman tutuklular soluk yüzlü, bitkindirler, bu da onların durumlarının kararı kesinleşmişlere oranla çok daha kötü olduğunun belirtisidir) sıcak bir odada yatmak için geldiğini bildiği için sesini çıkarmıyor, hasta kâğıdına sakın bir tavırla *febris catarrhalis** diye yazıyor, böylece onun burada bazen bir hafta bile kalmasına izin vermiş oluyordu. Bu *febris catarrhalis* koğuşta herkesin eğlence konusuydu. Bunun, doktorla hastalar arasında karşılıklı kararlaştırılmış, gerçek olmayan hastalıklar için bulunmuş bir formül olduğunu hepimiz çok iyi biliyorduk. Mahkûmlar *febris catarrhalis*'i "yedek sancı" diye çeviriyorlardı. Kimi zaman hasta doktorun iyi niyetini kötüye kullanıyor, hastaneden kovulana kadar yatmayı sürdürüyordu. O zaman bizim koğuş doktorunun yüzünü görmeliydiniz: Korkuya kapılıyordu sanki, hastanın yüzüne karşı onun artık sağlığına kavuştuğunu, yakında onu çıkaracağını söylerken utanıyormuş gibi söylüyordu. Oysa hastaya bir açıklamada bulunmadan, onu buna hazırlamaya çalışmadan hasta kartına doğrudan *sanat est*** diye yazıp hastaneden çıkışını vermek yetkisi vardı. Başlangıçta durumu çıltatırdı hastaya, bir

(*) *Katarhalis* sıtma (Latince).

(**) Sağlığına kavuşmuştur (Latince).

süre sonra sormaya başladılar: “Ne o, çıkma zamanın gelmedi mi yoksa? Öyle ya, iyileştin sayılır artık, hem koğuş kalabalık” vb., vb... Ta ki hasta artık burada daha fazla kalmaktan sıkılmaya başlasın, hastaneden çıkmayı kendi istesin. Başhekim iyi, dürüst bir insandı (hastalar onu da çok seviyorlardı) ama bizim koğuş doktorundan çok daha sert, çok daha soğuktu. Bazen çok sert bile olabiliyordu; bu yüzden de sanki daha bir saygı duyuyorlardı ona. Koğuşları hastanenin bütün doktorlarıyla birlikte dolaşıyordu. Koğuş doktorundan sonra hastaları tek tek o da muayene ediyor, özellikle ağır hastalarla yakından ilgileniyor, onlara her zaman söyleyebileceği sevecen, yürek-lendirici, hatta çoğu zaman cesaret verici birkaç sözcüğü oluyordu. “Yedek sancı”yla yatırılanlar konusunda bir şey söylemiyor, onları cezaevine geri göndermiyordu. Ama hasta çıkmamakta diretiyorsa hemen çıkışını veriyordu: “Eh, dostum, yeterince yattın, dinlendin artık, şimdi efendi efendi yerine gitmek zorundasın.” Çalışmaktan kaçmak isteyen tembeller özellikle yazın, veya kendilerini ceza bekleyen tutuklular çıkmamak için direniyorlardı. Anımsıyorum, böyle birine, hastaneden çıkmaya razı olması için sert, hatta çok sert bir uygulama yapılmıştı. Gözlerinden hasta olduğu için yatırılmıştı hastaneye: Kıpırtmızıydı gözleri, gözlerinin çok ağrıdığından yakınıyordu. Birtakım tozlarla, sülüklerle, ilaçlı sularla, dam-lalarla vb. iyi etmeye çalıştılar gözlerini, ama hâlâ bir iyileşme olmuyordu gözlerinde, ağrıları dinmiyordu. Doktorlar yavaş yavaş onun hasta numarası yaptığından kuşkulanmaya başlamışlardı. Gözlerindeki iltihaplanma devam ediyor, çoğalmı-yordu, azalmıyordu da, hep aynı durumdaydı. İlginç bir durumdu. Mahkûmların hepsi onun numara yaptığıının, doktor-ları kandırdığının çoktan beri farkındaydılar. Ama o kabul etmiyordu bunu. Bizlerin üzerinde hiç de iyi bir izlenim bırakmayan genç, hatta yakışıklı bir gençti. Kapalı kutu gibiydi, kuşkulu tavırları vardı, suratı hiç gülmüyordu, hemen hiç kimseyle konuşmuyordu, çevresine kaşlarının altından bakı-yordu, çevresindekilerden kuşkulanıyormuş gibi herkese uzak duruyordu. Anımsıyorum, bazıları onun kötü bir oyun hazır-

lamakta olduğunu bile düşünüyordlardı. Orduda er olarak görevliymiş, önemli bir hırsızlık olayına karışmış, yakalanmış, bin kırbaç ve ıslah bölüğünde çalışma cezasına çarptırılmış. Daha önce de anlatığım gibi, bazı tutuklular kırbaç cezasından korktukları için bazen olmadık yollara başvuruyorlardı: Cezaya gitmeden önce komutanlardan birini veya bir mahkûm arkadaşını bıçaklıyorlar, böylece mahkemeye verilmelerini, cezalandırılmalarını iki ay öteye attırmış, amaçlarına ermiş oluyorlardı. İki ay sonraki cezalarının bir kat, üç kat ağır olacağı umurlarında değildi. Şimdilik o korkunç anı birkaç gün erteletmek yeterdi. Sonra ne olursa olsun... İşte bu zavallı insanlar öylesine ruhsal bir çöküntü içinde oluyorlardı. Koğuştaki bazı mahkûmlar kendi aralarında ondan korunmaları gerektiğini konuşuyorlardı: Bakarsınız gece birinin boğazını kesebilirdi. Bununla birlikte, öyle konuşuyorlardı ama, hiç kimsenin, onun karyolasının hemen yanındaki karyolada yatanların bile bir önlem aldığı yoktu. Öte yandan, sabaha gözlerinin gene kıpkırmızı olması için geceleri duvardan kazıdığı kireci, daha başka birşeyleri gözlerine sürdüğünü görüyorlardı. Sonunda başhekim gözüne fitil koymakla korkuttu onu. Uzun süre geçmeyen, gözleri kurtarmak için yapılan her türlü tıpsal yol denendiğinde de devam eden inatçı göz hastalıklarında doktorlar güçlü, hastanın canını çok yakan bir başka yola başvuruyorlardı: Atlara yapıldığı gibi, hastanın gözüne fitil koyuyorlardı. Ama zavallı genç ona da razı oldu. Ne inatçı veya ödleli biriydi: Evet, fitil sopa kadar değil ama, gene de çok acı veren bir şeydi. Bir kişi hastanın ensesinden derisini eline geldiği kadarını tutuyor, çekiyor, bıçakla deliyor, böylece ensesinde oldukça geniş bir delik açılıyor ve o deliğe parmak kalınlığında pamuk bir fitil yerleştiriyorlar, sonra her gün belirli bir saatte yara kapanmasın diye bu fitili deliğin içinde döndürüyorlardı. Zavallı genç büyük acılar çekerek birkaç gün bu işkenceye de dayandı, ama sonunda hastaneden çıkmaya razı oldu. Gözleri bir günde düzelmmişti. Ensesindeki yara da geçince ertesi gün bin sopanın geri kalanını yemeye devam etmek üzere ıslah bölümüne gitti.

Elbette, cezadan önceki dakikalar dayanılmazdı, hem belki öylesine dayanılmazdı ki, bu korkuyu yüreksizlik, ödlelik diye adlandırdığım için şu anda günah bile işliyor olabilirim. Şimdi olmasın da sonra iki kat, üç kat daha ağır ceza çekeyim düşüncesi kuşkusuz çok ağır bir şeydi. Mahkemeden bir an kurtulmak amacıyla sırtındaki yaralar henüz geçmeden geri kalan kırbaçların da vurulması için bir an önce taburcu olmak isteyen tutukluların da olduğunu anlatmıştım. Hiç kuşku yok ki, mahkemesi devam ederken gözetim altında olmak cezaevinde bulunmaktan çok daha berbat bir şeydi. Ne var ki, kişilik yapıları dışında mahkûmun kararlılığında ve korkusuzlughunda önemli etken acıya ve kırbaç cezasına alışkın olmalarıydı. Birçok kez kamçı cezasına çarptırılmış birinin ruhu da, sırtı da dayanıklılık kazanıyordu sanki ve cezaya kuşkucu bakmaya, bunu neredeyse küçük bir tatsızlık olarak görmeye, artık korkmamaya başlıyordu. Genel söyleyecek olursam, bir gerçektir bu. Cezaevimizdeki özel bölümden tuhaf davranışları olan kurnaz, korku nedir bilmez, aynı zamanda çok iyi yürekli Kalmık bir mahkûm (aramızda Aleksandr veya Aleksandra di-yorduk ona), gülümseyerek, şakacı bir tavırla ilk bin kırbacını yemeye nasıl gittiğini anlatmıştı bana. Son derece ciddi yeminler ederek, çocuklughundan, neredeyse bebekliğinden beri sürekli kırbaç yememiş olsaydı (öyle ki, sırtından kamçı izleri hiç eksik olmazmış) bu dört bin kamçı cezasını kesinlikle kaldıramayacağını söylüyordu. Anlatırken kırbaç altında yetiştirildiği için şükrediyor gibiydi. Bir akşam ışıklar henüz yakılmamışken benim ranzamda oturmuş, anlatıyordu: "Her şey için kırbaçlıyorlardı beni, Aleksandr Petroviç. Kendimi bildim bileli ne olursa olsun, en küçük bir şey için peş peşe on beş kamçı vuruyorlardı, hem de günde birkaç kez. Kimin canı isterse vuruyordu. Öyle ki, sırtım kamçıya alıştı." Nasıl er olmuştu; bilmiyorum; anımsamıyorum; belki onu da anlatmıştır. Bir yerde duramayan, boş gezenin boş kalfasıymış. Yalnızca, komutanını öldürdüğü için dört bin kamçı cezasına çarptırıldığında ne çok korktuğunu anlattığını anımsıyorum. "Çok ağır bir cezaya çarptırılacağımı, belki sopaların altında öleceği-

mi biliyordum. Alışık olsam da, dört bin sopaydı söz konusu olan. Şaka değil! Üstelik komutanlar da çok kızmışlardı! Biliyordum, bu işten bana kurtuluşun olmadığını biliyordum. Sopaların altından kalkmama izin vermeyeceklerdi. Önce vaftiz olmayı düşündüm. O zaman bağışlardı beni belki. Ama arkadaşlar bunun bir yararının olmayacağını söylediler. Ama şöyle düşündüm: Olsun varsın gene de denemeliyim. Bir din kardeşlerine karşı biraz daha yumuşak davranabilirler. Gerçekten vaftiz ettiler beni. Adımı da Aleksandr koydular. Ama sopalar gene aynı sopalardı. Değişen bir şey olmamıştı. Bari bir eksik vursalardı. Kendimden utanır olmuştum. Kendi kendime düşünüyordum: 'Durun hele, hakkınızdan gelmezsem ben sizin...' Ne düşünüyordunuz Aleksandr Petroviç, dediğimi yaptım mı? Ölü taklidi yapmayı çok iyi beceririm, tam olarak ölü değil kuşkusuz, son nefesimi veriyormuşum gibi yaparım. Vurmaya başladılar. Birinci bin tamamlandı. Sırtım yanıyordu, avazım çıktığı kadar bağıryordum. İkinci bini vurmak için götürdüler. Artık sonum geldi, diye düşünüyordum. Kendimi kaybedecek gibi oldum, bacaklarım tutmaz oldu, birden yere yığıldım: Gözlerim ölü gözü gibiydi, yüzüm yemyeşil olmuştu, soluğum kesilmişti, ağzımdan köpük geliyordu. Doktor geldi. 'Ölmek üzere' dedi. Hastaneye götürdüler beni, orada hemen canlanıverdim. Sonra iki kez daha götürdüler beni cezaya. Çok kızıyorlardı bana, çok. İki kez daha aldattım onları. Üçüncü binin sonunda ölüyorum sandım. Dördüncü bine başladıklarında sopanın her inişinde yüreğime bıçak saplanıyor sanıyordum, her vuruş üç vuruşmuş gibi geliyordu bana, öyle kuvvetli vuruyorlardı. Çok kızmışlardı bana. İşte o kahrolası son bin yok mu! Allah kahretsin onu! Önceki üç bin onun yanında hiçbir şeydi. Sonuna doğru ölmezsem (topu topu iki yüz sopa kalmıştı) kesin öldüreceklerdi beni. Ama bunu yapmalarına izin vermedim: Tekrar ölmüş numarası yaptım. Gene inandılar. Nasıl inanmayacaklardı. Öldüğümü doktor söylüyordu. Geri kalan iki yüz sopayı öfkelerinden öyle indiriyorlardı ki, başka zaman olsa iki bini oper de başınıza koyardınız. Ama ben orali bile olmadım. Öldüremediler beni. Niçin öldü-

remediler diyecek olursanız, çocukluğumdan kırbaça alışkıttım da onun için. Şimdi hayattaysam, onun içindir. Of, küçükken ne dayaklar yedim, ne dayaklar!" Kaç kez dayak yediğini anımsamaya çalışıyormuş gibi üzgün, dalgın bitirmişti öyküsünü. Aradan bir dakika geçtikten sonra ekledi: "Evet, sayısı yok yediğim kırbaçların. Hem saymanın ne yararı olacak! Sayılamayacak kadar da, geç!" Yüzüme bakarak gülümsedi. Ama bu gülüşü öylesine içtendi ki, elimde olmadan ben de gülümsemiştim. "Biliyor musunuz Aleksandr Petroviç, geceleri düş göreceğim olsam, kendimi hep kırbaçlanırken görüyorum. Başkaca bir düş görmüyorum." Gerçekten de geceleri uykusunda hep avazı çıktığı kadar bağıırıyordu. Öyle ki, yanındakiler dürtterek uyandırıyorlardı onu: "Ne bağıırıp duruyorsun be!" Orta boylu, sağlığı yerinde, uçar, neşeli, kırk beş yaşlarında biriydi. Herkesle arası iyiydi. Gerçi çalmayı çok seviyordu, bunun için sık sık kırbaç yiyordu ama, aslında cezaevinde hırsızlık etmeyen, bu yüzden kırbaç yemeyen kaç kişi vardı?

Buna bir şey daha ekleyeceğim: Hırsızlık ettikleri için kırbaç cezasına çarptırılanların hepsinin yedikleri kırbaçları, onları nasıl kırbaçladıklarını, kimlerin kırbaçladığını büyük bir içtenlikle, hiç kızmadan, öfkelenmeden anlatmalarına şaşıyordum. Bu öyküleri dinlerken içim kabarıyor, kalbim sıkışıyordu; oysa onların ses tonunda en küçük bir kin, nefret olmuyordu. Anlatırken çocuk gibi gülenleri bile vardı. Söz gelimi M-tski'yi alalım. Onu nasıl cezalandırdıklarını anlatıyordu bana; soylu olmadığı için beş yüz kırbaç cezasına çarptırılmıştı. Onun cezalandırıldığını başkalarından duymuştum. Bunun doğru olup olmadığını, onu nasıl kırbaçladıkların sormuştum. Sanki yüzüme bakmamaya çalışarak olaya çok üzülmüş gibi kısaca anlatmıştı bana. Yüzü kıpkırmızı olmuştu. Aradan yarım dakika geçtikten sonra yüzüme baktığında gözlerinde bir nefret parıltısı vardı. Öfkeden dudakları titriyordu. Geçmişinin o sayfasını belleğinden hiçbir zaman silip atamayacağını hissetmiştim. Ama öteki mahkûmların hemen hepsi (istisnaların olmadığını söyleyemeyeceğim) hırsızlık olayına hiç de öyle bakmıyorlardı. Kimi zaman şöyle düşünüyordum: "Hayır,

özellikle kendi arkadaşlarına karşı değil de, cezaevi yönetimine karşı bir suç işlediklerinde bu insanların kendilerini suçlu, cezayı hak etmiş saymaları olanaksızdı." Büyük çoğunluğu kendini hiç suçlu bulmuyordu. Onlarda, işledikleri suç kendi grubuna karşı bile olsa, bir vicdan sızısı görmediğimi daha önce söylemiştim. Yönetime karşı işledikleri suçlardan ise söz etmeye gerek yok. Bazen, yönetime karşı işlenen suçlar konusunda mahkûmlarda oluşmuş pratik ya da daha doğrusu, belirlenmiş bir görüş vardı gibi geliyordu bana. Kader, karşı konulamaz gerçek, diyorlardı. Bunun düşünülerek yapılmış bir şey olmadığını, kendiliğinden, bilinçsiz yapıldığını savunuyorlardı. Söz gelimi, yönetime karşı işlediği her suçta kendisini haklı görmek eğiliminde olan bir mahkûm bunun söz konusu edilmesinin bile saçma olduğu inancındadır, ama gene de cezalandırılması gerekir, cezasını çeker de. Burada iki yanlı bir savaş söz konusudur. Suçlu doğal çevresinin, halktan olanların onu yargılayıp suçsuz bulduğunu biliyor, buna inanıyordur da (bu çevre, suçu kardeşlerine karşı işlenmemiş olduğu sürece onu her zaman suçsuz bulacaktır.) Vicdanı rahattır, ayrıca güçlüdür vicdanı, üzülmez, önemli olan da budur. Bir dayanağının olduğunu hisseder, bu nedenle de başına gelenden nefret eder, onu hiç de kendisinin başlatmadığı, kendisinin de bitirmeyeceği, bir kez açılmış pasif, ama sıkı savaşın içinde daha uzun, çok uzun süre sürüp gideceğini kaçınılmaz gerçek olarak kabul eder. Bir er savaştığı Türk'ten nefret eder; ama Türk'ü öldüren o değil, süngüsüdür, ona ateş eden tüfedidir. Bununla birlikte anlatılan öykülerin hepsi soğukkanlı, kayıtsız anlatılmıyordu. Örneğin, Üsteğmen Jerebyatnikov'dan sanki biraz nefretle (ama çok değil) söz ediyorlardı. Bu Üsteğmen Jerebyatnikov'dan söz edildiğini ilk kez hastaneye yeni yatışımda duymuştum. Kendisini daha sonra bizim hastanede nöbetçi olduğu bir gün gördüm. Uzun boylu, şişman, göbekli, kırmızı ablak yüzlü, yaklaşık otuz yaşlarında biriydi. Bembeyaz dişleri, Nozdrev'inkini* gök gürültüsünü andıran gümbürtülü bir

(*) Nikolay Gogol'ün ünlü yapıtı *Ölü Canlar*'ın bir kahramanı – ç.n.

gölüşü vardı. Yüzünden, onun dünyanın en düşüncesiz insanı olduğu belliydi. Ceza yöneticisi olarak atandığında cezalandırılan kişiyi kırbaçla veya sopayla cezalandırmayı aşırı seviyordu. Hemen söyleyeyim, Üsteğmen Jerebyatnikov'u benzerleri arasında bir canavar olarak görüyordum. Mahkûmlar da öyle düşünüyorlardı. Kuşkusuz, onun gibi görevlerini büyük bir şevkle, büyük bir titizlikle yapan ceza yöneticileri de vardı, ama "efsanesi akıllarda, inanılması güç" geçmişimizde. Yine de onların zamanında kırbaçlama görevi safça, özel bir zevk söz konusu olmadan yerine getiriliyordu. Oysa bu üsteğmen görevinde çok başarılıydı. Kırbaçlama sanatını seviyordu, hem çok seviyordu, sanat olarak seviyordu. Roma İmparatorluğu'nda yozlaşmış bir kişi gibi yaptığı işten zevk alıyor, sanki eğlence açlığını gidermeye çalışıyordu. Görevini yaparken yağlı, semiz bedenine hoş birşeyler tattırmak için çeşitli yollar icat ediyordu. İşte cezalandırılmak üzere bir mahkûm getiriyorlar; Jerebyatnikov da ceza yöneticisi. Ellerinde kalın sopalarla dizilmiş erleri görünce heyecanlanıyor. Sıraya dizilmiş erlerin önünden şöyle bir geçiyor, onları görevlerini gerektiği gibi, titizlikle yerine getirmeleri için uyarıyor. Yoksa... diyor. *Bu yoksa'nın ne anlama geldiğini biliyorlardır erler.* İşte cezalıyı cezalandırılacağı yere alıyorlar. Jerebyatnikov'u o güne kadar tanımamışsa, onunla ilgili anlatılanları duymamışsa, ilk oyununu oynar ona Jerebyatnikov. (Onun yüzlerce oyunundan yalnızca biridir bu; oyun çoktur üsteğmende.) Belden yukarısı çıkarılırken, ellerini çavuşun onu sıranın önünden çekerek geçireceği tüfeğin kabzasına bağlarlarken, her mahkûm o anda ağlamaklı, acıklı bir sesle ceza yöneticisine erlere yavaş vurmalarını emretmesi için yalvarmaya başlar. Yüksek sesle şöyle söyler zavallı: "Yüce efendimiz, acıyın bana, bir babalık yapın bana, ömrümün sonuna kadar duacınız olurum, öldürmelerine izin vermeyin beni, merhamet edin!" Jerebyatnikov'un beklediği de budur. Erlere beklemelerini emreder. Duygulu bir tavırla mahkûmla konuşmaya başlar:

– Sevgili dostum, ne yapmamı istiyorsun? Benim verdiğim bir karar değil bu, yasa öyle emrediyor!

– Soylu, yüce efendim, her şey sizin elinizde, merhamet edin!

– Sana acımadığımı mı sanıyorsun? Sırtına sopaları indirirken benim bundan zevk alacağımı mı düşünüyorsun? Ben de bir insanım! Sence insan mıyım, değil miyim?

– Elbette saygıdeğer efendim, biliyorum. Sizler babasınız, bizler sizin çocuklarıңыз. (Umuda kapılan mahkûm sesini yükselterek bağınıyor) Bir babalık yapın bana ne olur!

– Peki dostum, şimdi sen söyle, düşünecek aklın vardır, değil mi? Sana, senin gibi bir günahkâra merhametli, inşafli davranmam gerektiğini bilmiyor değilim.

– Çok doğru buyurdunuz merhametli efendim!

– Evet, sen ne kadar günahkâr olsan da, benim sana merhamet göstermem gerekir. Ama benim sözüm geçmiyor burada, yasa ne diyorsa onu yapmamız gerekiyor! İyi düşün! Burada Tanrı'nın ve devletimizin hizmetindeyim ben. Yasayı gerektiği gibi uygulamazsam büyük suç işlemiş olurum. Bir de bunu düşün!

– Merhametli efendim!

– Neyse, bir kerecik oldu diyelim! Senin için yaptım! Günah işlediğimi bile bile yaptım bunu... Bu sefer acıdım sana, hafif dövülmeni sağladım. Peki ya böylelikle sana kötülük yaptıysam? Tatalım ki şimdi acıdım sana, hafif cezalandırdım, sen gelecek sefere de böyle olacağını düşünüp kalktın bir suç daha işledin, o zaman ne olacak? Vicdan azabı çektireceksin bana...

– Hayır efendim! Bir daha olmayacak! Tanrımın üzerine yemin ediyorum, olmayacak...

– Pekâlâ, pekâlâ! Bundan böyle iyi biri olacağına yemin edermisin?

– Tanrı cezamı versin ki, öteki dünyada...

– Yemin etme, günaha giriyordun. Söz ver, yeter benim için. Söz veriyor musun bana?

– Yüce efendim!!!

– Şimdi beni dinle, döktüğün bu yetim gözyaşları için merhamet ediyorum sana. Yetimsin sen, değil mi?

– Yetimim efendim, yapayalnızım dünyada, ne anam var ne babam...

– Pekâlâ, yalnızca bu yetim gözyaşların için. Ama unutma, bir daha olmayacak... Şimdi götürün bu adamı.

Sözünü öylesine yumuşak, duygulu bir ses tonuyla bitirir ki, mahkûm onu bağışlayan velinimetini için Tanrı'ya nasıl dualar edeceğini bilemez. Ama o anda erler harekete geçerler, korkunç infazın başlaması için trampet çalar. İlk sopalar mahkûmun sırtına inmeye başlar... Jerebyatnikov bağırır: “Vurun! Parçalayın sırtını! Acımayın! Derisini yüzün! Daha hızlı, daha sert! Yetimin, aşağılık herifin hakkından gelin! Devirin onu, devirin!” Erler var güçleriyle indirirler sopalarını. Zavallının gözlerinde şimşekler çakar. Çılgınlık atmaya başlar. Jerebyatnikov ise mahkûmun sırtına sopalarını indirmekte olan erlerin önünde, mahkûmun arkasından kahkahalar atarak, gülmekten iki büklüm, böğrünü tutarak yürümektedir. Doğrulamaz. Öyle ki, sonunda acımaya bile başlarsınız zavallıya. Ama onun keyfi yerindedir, güler, durmadan güler. Arada bir kahkahaları susar, gök gürültüsünü andıran sesi duyulur: “Derisini yüzün! Sırtını parçalayın namussuzun, gebertin şu yetimi!..”

Onun icadı olan başka yollar da vardır: Cezalandırılmak üzere bir mahkûm getirilir. O da yalvarmaya başlar. Jerebyatnikov bu kez yumuşak davranmaz, ezilip büzülmez, açık yürekli olur:

– Bak ne diyeceğim sana dostum, der, gerektiği gibi cezalandıracağım seni. Bunu hak ettin çünkü. Ama şunu yapabilirim senin için: Tüfek kabzasına bağlatmayacağım seni. Sıranın önünden değişik bir biçimde kendin geçeceksin: Elinden geldiğince hızlı koş! Gerçi her sopayı sırtına yiyeceksin ama, her şey çabucak bitecektir, ne dersin? Denemek ister misin?

Mahkûm şaşkın dinler onu, düşünür. Şöyle geçirir içinden: “Kim bilebilir, belki gerçekten daha kolay olur. Var gücümle koşarım, böylece acım beş kez daha az olur, bu arada bazı sopalardan da kurtulurum belki.”

– Peki saygıdeğer efendim, kabul ediyorum.

– Pekâlâ, ben de onaylıyorum. Hadi bakalım, marş marş!

Erlere seslenir:

– Gözünüzü dört açın, uyumayın!

Hiçbir sopanın suçlu sırtı boş geçmeyeceğini çok iyi bilmektedir. Iska geçecek er de başına nelerin geleceğini bilmektedir. Mahkûm var gücüyle koşarak geçmeye başlar erlerin önünden. Ama koşarak daha on beş erin önünden geçmiştir ki, sırtına davul tokmağı gibi peş peşe inen sopaların altında zavallı mermi yemiş gibi bir çılgılık atarak yere yığılır. Yattığı yerden yavaşça doğrulup, dehşet içinde, yüzü bembeyaz, yalvarır: “Hayır saygıdeğer efendim, yasa nasıl diyorsa öyle olsun!” Bunun böyle olacağını önceden bilen Jerebyatnikov katılırcasına gülmektedir. Ama onun düzenlediği bu oyunların hepsini ve mahkûmların onun için söylediklerini burada anlatmaya değmez.

Bizim binbaşının cezaevimize atanmasından önce cezaevi komutanı olarak görev yapan Üsteğmen Smekalov’la ilgili ise bambaşka şeyler anlatılıyordu. Her ne kadar Jerebyatnikov’dan oldukça ilgisiz, ondan özellikle nefret etmeden söz ediyorlardıysa da, onun yaptıklarını övmüyorlardı, yaptıklarını anımsadıkça ondan nefret bile ediyorlardı. Hatta küçümsüyorlardı onu. Ama Üsteğmen Smekalov’u sevgiyle, neşeyle anıyorlardı. Önemli olan, onun mahkûmları kırbaçlatmaktan haz duymamasıydı. Bu konuda Jerebyatnikov’a hiç benzemiyormuş. Ama gene de cezalıları kırbaçlatma konusunda gerekeni yapmaktan geri kalmamış. İşin ilginç yanı, onun zamanında kırbaç cezasına çarptırılanlar bile yedikleri o kırbaçları tatlı bir sevgiyle anıyorlardı. Mahkûmlara öylesine sevdirmişti kendini! Neyiyle mi? Böylesine bir ünü neyiyle mi kazanmıştı? Cezaevimizdeki mahkûmlar, belki de tüm Rus halkı gibi, çektikleri her çeşit acıyı tatlı bir sözcüğe unutmaya hazırlardı. Bunu şu ya da bu bakış açısından incelemeyen bu kez doğrudan bir gerçek olarak geçiyorum buraya. Bu insanlara kendini sevdirmek hiç de zor değildi. Ama üsteğmene karşı özel bir sevgi söz konusuydu. Öyle ki, ondan kırbaç yiyenler bile yedikleri o kırbaçları andıklarında duygulanıyorlardı. Eski geçici komutanları Smekalov’u şimdiki komutanları binbaşıyla karşılaştırdıklarında içlerini çekerek “Tam bir babaydı adam!” di-

yorlardı. “Çok iyi insandı!” Sade yapılı, kendine özgü iyi yürekli biriymiş. Bazen yalnızca iyi yürekli değil, melek gibi komutanlar da olurdu. Sonuç ne mi olurdu? Her mahkûm sevmezdi onu, bakarsın onunla alay edenler bile çıkardı. Ama Smekalov herkesin onu *kendi insanı* olarak görmesini sağlamıştı ve bu büyük bir yetenek veya daha doğrusu, Tanrı vergisi bir özellikti. Bu özelliğe sahip olanların kendilerinin bile farkında olmadıkları bir özellik. Çok tuhaftır: Hiç de iyi bir insan olmadıkları halde bu özelliğe sahip, çevrelerinde kendilerini sevdirmiş insanlar vardır. Astlarını küçümsemezler, onlardan iğrenmezler (bence asıl neden budur işte!) Kimse onları çıtkırıldım soylu evladı gibi görmez, onlarda yüksek tabakadanmış havası bulmaz, doğuştan sade bir halk kokusu vardır onlarda. Tanrım, bu kokuya ne kadar duyarlıdır halktan insanlarımız! Bunun için neler vermez! Dünyanın en iyi yürekli insanını bile bu kokusu olan yaşlı biri için gözden çıkarır. Bu kokuya sahip insan üstüne üstlük, kendine özel olsa bile, gerçekten iyi yürekli biriye... Değer biçemez böyle birine! Yukarıda da söylediğim gibi, Üstegmen Smekalov bazen ağır biçimde cezalandırılmış da onları; ama mahkûmlar üzerinde öyle bir izlenim bırakmayı başarmıştı ki, şimdi, aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına karşın, ondan söz ederlerken değil ondan nefretle söz etmek, tersine onun *şeytanlıklarını* anlatırlarken gülümsüyorlar, büyük haz duyuyorlardı. Bununla birlikte birkaç oyunu da yok değilmiş: Sanatsal fantezileri yaratma yeteneği azmış. Doğrusunu isterseniz, yalnızca bir oyunu varmış, bizim cezaevinde komutanlık ettiği bir yıl içinde sürekli aynı oyunu oynamış mahkûmlara. Bu oyundan öylesine hoşlanılmasının nedeni belki de tek oyun olduğu içindi. Saf yanı çok olan bir oyundu bu. Söz gelimi, cezalandırılacak bir mahkûmu getiriyorlarmış. Smekalov da orada hazır bulunuyormuş. Gülümseyerek bambaşka konularda sorular sormaya başlıyormuş suçluya: İşleri nasılmış, mahkûmluk nasıl gidiyormuş... Bunları sorarken hiç de belirli bir amacı olmuyormuş. Yalnızca *bunları merak ettiği için soruyormuş*. Kırbaçlar geliyormuş. Smekalov’a da bir sandalye getiriyorlarmış. Getiri-

len sandalyeye oturup çubuğunu da yakıyormuş. Çok uzun bir çubuğu varmış. Mahkûm yalvarmaya başlıyormuş... "Hayır, kardeşim yat bakalım yere..." diyormuş. Mahkûm içini çekip yatıyormuş. "Hadi bakalım canım, ezbere bildiğin bir şiir var mıdır senin?" "Olmaz olur mu efendim, vaftiz olmuş insanız biz, çocukluğumuzdan beri okuruz." "Oku bakalım o zaman." Bu arada mahkûm ne okuması gerektiğini bilmektedir. Üsteğmenin bunu soracağını bildiği için buraya gelmeden önce o şiiri ezberlemiştir. Çünkü bu oyunu daha önce otuz kişiye oynamıştır üsteğmen. Mahkûmun bunu bildiğini Smekalov da bilmektedir. Ayrıca, yerde yatan kurbanın başına dikilmiş, kırbaçlarını kaldırmış bekleyen erlerin bu oyundan çoktandır haberleri olduğunu da bilmektedir. Ama gene de aynı oyunu oynamayı sürdürür. Öylesine hoşuna gitmektedir bu oyun. Bunun tek nedeni belki de edebiyata düşkünlüğü yüzünden bu şiiri kendisinin yazmış olmasıdır. Mahkûm şiiri okumaya başlıyormuş, erler ellerinde kırbaçlar bekliyorlarmış. Smekalov da ayağa kalkıyormuş, kolunu kaldırıyormuş, çubuğunu içmeyi bırakıyormuş, şiirdeki bir sözcüğü bekliyormuş. Birkaç dize sonra "göktedir" sözcüğüne geliyormuş sıra. Üsteğmenin istediği de buymuş. Heyecanla "Dur!" diye bağırıyormuş, kırbacını havaya kaldırmış ilk ere duygulu bir tavırla, yüksek sesle emrediyormuş: "İndir!"

Ve kakkahayı basıyormuş. Cezalandırılacak mahkûmun tepesine dikilmiş kırbaçlı erler de gülümsüyorlarmış. Kırbaçı indirecek olan da gülümsermiş, kırbaçı yiyecek olan da "indir" komutundan bir saniye sonra kırbacın suçlu bedenine ısıklık çalarak bıçak gibi ineceğini bile bile, bir an gülümseyecek gibi olurmuş sanki. Smekalov mutludur. Mutludur, çünkü "göktedir" ve "indir" kafiyesini *kendisi* bulmuştur. Bir ritim söz konusuysa burada çünkü. Smekalov sonra son derece mutlu ayrılıyormuş oradan. Yediği kırbaçlardan sonra cezalandırılan mahkûm da kendinden ve Smekalov'dan hoşnut bir şekilde koğuşuna dönüyormuş. Orada arkadaşlarına daha önce otuz kez tekrarlanan oyunun otuz birinci kez de nasıl tekrarlandığını anlatıyormuş. "Gerçekten harika bir adam! Çok komik!"

lyi yürekli steğmenden söz ederken arada bir duygulanı-
yorlardı bile.

Gülümseyerek anlatıyordu bir mahkûm:

– Dışarı çıkmışsındır, çalışmaya gidiyordur, biraderim,
bakarsın penceresinin önünde oturmuş, sırtında sabahlığı, ağ-
zında çubuğu, çayını içiyor. şapkanı çıkarıp selam verirsin.
Nereye böyle, Aksenov? deyiverir.

– alışmaya gidiyorum Mihail Vasilyeviç, atölyede işim var
da... Senin bu sözün üzerine gülümser... Anlayacağınız, harika
bir insandı. Tek kelimeyle harika biriydi!

Öteden biri söze karışırdı:

– ylesi bir daha gelmez!

III. HASTANE

Burada anlattığım cezalandırma biçimleri ve uygulamalar benim cezaevinde bulunduğum süreye aittir. Duyduğuma göre günümüzde bunların hepsi artık değişmiş veya değişmekteymiş. (Yazarın notu)

Cezalardan ve bu ilginç görevi yerine getirenlerden özellikle şimdi söz ettim, çünkü bütün bu konular üzerine elle tutulur ilk bilgileri ancak hastaneye yatuktan sonra öğrenebildim. O zamana kadar ancak kulaktan duyma bazı şeyler biliyordum. Kasaba ve çevresindeki taburlardan, ceza birimlerinden, askerî birliklerden sopa ve kırbaç cezasına çarptırılmış tutukluların hepsini bizim iki mahkûm koğuşuna getiriyorlardı. Çevremde olup biten her şeyi, beni şaşırtan bütün bu olayları, cezalandırılmış veya cezalandırılmaya hazırlanan insanları büyük bir merakla izlediğim ilk günler gerçekten çok etkilenmiştim. Heyecanlanmış, şaşırmış, korkmuştum. Anımsıyorum, büyük bir sabırsızlıkla hemen benim için yeni olan bu olayları incelemeye, mahkûmların bu konularda aralarında konuştuklarını dinlemeye, onlara sorular sormaya, düşüncelerini öğrenmeye koyulmuştum. Bu arada bütün bu cezalandırılmalarının ve yerine getirilmelerinin her aşamasını, mahkûmların bu konularda neler düşündüklerini ayrıntılarıyla öğrenmek istiyordum. Cezalandırılmaya giden mahkûmların psikolojik durumlarını anlamaya çalışıyordum. Cezalandırılmaya giderken daha önce çok kez cezalandırılmış olanlarda da dahil, çok az mahkûmun soğukkanlılığını koruduğunu söylemiştim. Cezalandırılacak

olanın üzerine o anda kendini kurtaramadığı, tüm ruhsal değerlerini yok eden şiddetli, fiziksel bir korku çöküyordu. Daha sonra cezaevinde kaldığım birkaç yıl süresince de ilk sopalar-
dan sonra hastanede yatıp yaraları geçtikten sonra, geri kalan
sopaların da hemen yarın vurulması için hastaneden bir an
önce çıkarılmasını isteyen mahkûmlar da gördüm. Cezanın iki
aşamalı olarak uygulanmasına cezalandırma anında hazır bu-
lunan doktor karar veriyordu. Sopa sayısı cezalının bir seferde
kaldıramayacağı kadar çoksa, cezalandırma anında doktor, ce-
zalının daha dayanamayacağı, veya cezanın uygulanmasına
devam edilirse ölme tehlikesi olduğu doğrultusunda görüş be-
lirtirse ceza ikiye, hatta üçe bölünüyordu. Beş yüz, bin veya
bin beş yüz sopayı genelde tek seferde vuruyorlardı. Ama ceza
iki bin, üç bin sopa ise uygulama ikiye, hatta üçe bölünüyordu.
Cezanın birinci bölümünü çekip, hastanede sırtının iyileş-
mesinden sonra taburcu edilecek, ertesi gün cezasının geri ka-
lan bölümünü çekecek olan mahkûmlar genelde çok üzgün,
içe kapanık, sessiz oluyorlardı. Düşünme yeteneklerini yitir-
miş, üzerlerine tuhaf bir dalgınlık çökmüş gibi oluyorlardı.
Kimseyle konuşmuyorlar, hep susuyorlardı. İşin asıl ilginç,
öteki mahkûmlar da konuşmuyorlardı onunla, onu bekleyen
cezadan hiç söz etmemeye çalışıyorlardı. En küçük bir gerek-
siz söz, onu teselli edecek bir şey söylemiyorlardı. Onunla ilgi-
lenmekten bile kaçınıyorlardı. Ceza çekecek olan için böylesi
elbette daha iyiydi. Daha önce sözünü ettiğim Orlov gibi olan-
lar da vardı. Cezasının birinci bölümünü çektikten sonra geri
kalan bölümünü de çekip, kafiyle sürgün edildiği yere gider-
ken yolda kaçabilmesi için sırtındaki yaralar bir an önce iyileş-
mediği, hastaneden çıkarılamadığı için üzülmüyordu. Ama
onun bir amacı vardı burada, Tanrı bilir aklında ne planlar
vardı. Tuhaf yaradılışlı bir insandı. Her ne kadar duygularını
bastırmaya çalışıyorduydu da, kendinden hoşnut, heyecanlı ol-
duğu gözden kaçmıyordu. Önemli olan, cezasının daha birinci
bölümünü çekmeden, kendisini sopalarla öldüreceklerini dü-
şünmesiydi. Mahkemesi devam ederken bazı kimselerden yö-
netimin öyle bir hazırlığının olduğu üzerine duyumlar almıştı.

Ölmeye daha o zaman hazırlamıştı kendini. Ama cezasının birinci bölümünden sonra morali düzelmişti. Hastaneye yarı ölü bir durumda getirilmişti. Sırtındaki yaralar gibisini ömrümde görmemiştim. Ama onun keyfi yerindeydi; yaşayacağını, söylentilerin yalan olduğunu anladığı, cezasının ikinci bölümünü de çektikten sonra artık kurtulacağını düşündüğü için sevinçliydi. Uzun süre tutukluluk devresinin arkasından yolları, kaçacağını, özgür olacağını, dümdüz tarlaları, ormanları hayal etmeye başlamıştı... Cezasının ikinci bölümünü çektikten sonra bizim koğuştaki daha önce yattığı yatağında öldü. Ama bunu daha önce anlatmıştım.

Ne var ki, cezalandırılma öncesi böylesine zorlu, sıkıntılı günler geçiren mahkûmlar (en korkakları da dahil olmak üzere) cezayı çekerken büyük yüreklilik gösteriyorlardı. En ağır cezaya çarptırılmış olanlar dahil, cezadan döndükleri ilk gece inleyenine bile çok az rastladım. Halkımız acıya katlanmakta genelde güçlüdür. Çekilen acı konusunda çok kimseye sorular sordum. Kimi zaman bu acının derecesini belirlemek, nihayet onun neyle kıyaslanılabileceğini öğrenmek istegine kapılıyordum. Bunu niçin istediğimi bilemiyorum. Yalnızca bir bildiğim varsa, bu istegimin meraktan olmadığıydı. Tekrar söylüyorum, etkilenmişim ve sarsılmışım. Ama kime sorduysam, beni tatmin eden bir yanıt alamamıştım. “Yakıyor, ateş gibi yakıyor...” alabildiğim tek yanıt buydu işte. Hepsi aynı şeyi söylüyordu. Yakıyor... hepsi o kadar. M-ski ile yakınlaşmaya başladığım ilk günlerde her sorduğumda şöyle yanıt vermişti bana: “Çok fena acıyor. Sırtına çok kızgın bir ateş değiyor gibi hissediyorsun.” Sözün kısası, hepsi aynı şeyi söylüyordu. Bununla birlikte, anımsıyorum, doğruluğunu iddia edemeyeceğim tuhaf bir düşünceye kaptırmıştım kendimi. Ne var ki, cezaya çarptırılanların kendi sözleri genel olarak ele alındığında bu düşüncemi güçlü bir biçimde doğruluyordu: Vurulacak kırbaç adedi yüksek olduğunda, bu cezaevinde uygulanan en büyük ceza oluyordu. İlk bakışta bu saçma ve gerçek dışı geliyordu insana. Oysa beş yüz, hatta dört yüz kırbaç atarak bir insanı öldürmek olasıymış. Dahası, beş yüzden sonra kesinmiş bu. Bünyesi en

güçlü bir insan bile bin kırbaça bir seferde dayanamazmış. Oysa beş yüz sopanın öldürücü bir etkisi olmazmış. Bünyesi güçlü olmayan biri bile bin sopayı kaldırabilirmiş. Orta derecede güçlü ve sağlıklı bir insanı iki bin sopa bile öldürmezmiş. Mahkûmların hepsi sopanın kırbaçtan çok daha iyi olduğunu söylüyordu. “Yattın mı kırbacın altına, halin yamandır,” diyorlardı. Elbette kırbaç sopadan daha çok acı veriyordu. Kırbaç sinirleri daha çok uyarıyordu, sinirler üzerinde daha etkili, aşırı derecede etkili oluyordu, inanılmaz ölçüde sarsıyordu. Şimdi nasıldır bilmiyorum, ama yakın bir geçmişte, kurbanını kırbaçlamak fırsatını ele geçiren bazı centilmenlerimiz bu işten, de Sade ve Brinvillers gibi haz duyuyorlardı. Sanırım bu duyguda o centilmenlerin yüreklerini aynı anda hem acıyla hem hazla titreten bir şey vardır. Kaplanlar gibi kan yalamak arzusuyla yanıp tutuşan insanlar vardır. Bu gücü, bu sınırsız egemenliği, Tanrı’nın yarattığı kendisi gibi bir insanın, bir kardeşinin bedeni üzerinde, kanı ve ruhu üzerinde bir kez kendinde hisseden insan; kendi büyüklüğüyle Tanrı’nın kulu bir başka yaratığı tam anlamıyla küçük düşürmek olanağını eline geçirdiğini, bunu yapabileceğini hisseden biri duygularına hakim olma yeteneğini yitirmiştir artık. Başkalarına acı çekertmek tutkusu bir alışkanlıktır. Bu tutkunun gelişme yeteneği vardır ve gelişir, sonunda bir hastalık olur. En mükemmel bir insanın bile alışkanlık sonucu kabalaşabileceğine, rezilleşebileceğine inanıyorum. Kan ve başkaları üzerinde egemenlik sarhoş eder insanı: Kabalık ve rezillik gelişir; insanın aklına, duygularına ulaşır ve sonunda insan normal olmayan şeylerden zevk almaya başlar. Bir canavar olur. Ve insanlığa, pişmanlık duygusuna, yeniden doğuşa dönmesi hemen hemen olanaksızlaşır. Böylesine bir güç sahibi olma isteği salgın bir hastalık gibi bütün topluma bulaşır: Öylesine çekicidir güç sahibi olmak. Bu tür olaylara ilgisiz kalan bir topluma hastalık bulaştı demektir. Sözün kısası, bir insanın bir başka insana işkence etmek hakkının olması toplumun bir hastalığıdır; toplumda insana özgü yeteneklerin kaybolduğunun, bir ülkenin yurttaşları olmak bilincinin yok olduğunun, toplumda çürümüşlüğü başladığının göstergesidir.

Toplumda cellatlar hor görülür, ama cellat centilmenler asla. Daha geçenlerde bunun artık böyle olmayacağı düşüncesi atıldı ortaya, ama söylenenler soyut birer düşünce olarak kitaplarda kaldı. Bu düşüncenin sahipleri bile başkalarına hükmetme isteklerini çıkarıp atamadılar içlerinden. Hatta her sanayici, her girişimci, işçilerinin tüm aileleriyle birlikte tamamen ona bağlı olduklarını düşündükçe bazen büyük haz duyar. Kesinlikle böyledir bu. Kendisine atalarından kalma bu düşüncenin bir kuşakta ortadan kalkması olası değildir. Kanına işlemiş, annesinin sütünden ona geçmiş bir duygudan öyle kolay kolay vazgeçmez insan. Böylesine çabuk değişimler söz konusu olamaz. Bir insanın suçunu, doğuştan gelen günahını kabullenmesi öyle kolay değildir. Önce ona yabancılaştırması gerekir. Bu da öyle hemen olacak bir şey değildir.

Cellattan söz ediyordum. Cellatlık duygusu günümüzün hemen her insanında çok az da olsa vardır. Ama bu hayvansal özellik her insanda değişik bir biçimde gelişir. Herhangi bir insanda bu özellik öteki özelliklerine oranla daha hızlı gelişirse, kuşkusuz o insan korkunç biri, bir canavar olur. Cellatlar iki türdür: Bazıları gönüllü cellatlardır, bazıları ise zorunlu. Gönüllü bir cellat hiç kuşku yok ki, zorunlu cellattan, (oysa insanlar gönüllü bir cellattan olduğu kadar ondan da nefret ederler, dehşet derecesinde, iğrenme derecesinde, sınırsız, neredeyse mistik bir korku içinde tiksiniyorlar) evet, gönüllü bir cellat zorunlu olandan çok daha aşağılıktır. Peki ama bir cellada böylesine bağnaz bir korku varken ötekine niçin öylesine kayıtsız kalınıyor, neredeyse onaylanarak bakılıyor? Son derece ilginç örnekleri vardır bunun: Cezalandırılmakta olan suçlunun çılgınlık atarmamasına, bağışlanması için yalvarıp yakarmamasına tahammül edemeyen iyi yürekli, hatta dürüst, hatta toplumun saygı duyduğu çok insan gördüm. Kırbaçlananların kesinlikle çılgınlık atmaları, bağışlanmaları için yalvarmaları gerekir. Öyle alışılmıştır. Yakışanı, gerekeni böyledir. Kurban bağırmaya başlamadığı zaman cezayı uygulayan tanıdığım, bazı yönleriyle insan bile kabul edebileceğim, belki iyi yürekli de bir kişi bunu kendisine yapılmış bir hakaret olarak görüyordu.

Önce hafiften indirmektedir kırbacı, ama “Saygıdeğer efendimiz, öz babam benim, bağışlayın, ömrüm boyu dua ederim sizin için,” vb. türünden yakarışlar duymayınca öfkeleniyor, cezaının yalvarmasına ulaşmak için fazladan elli kırbaç daha ekliyordu cezaya ve sonunda istediğine ulaşıyordu da. Böyle biri sorduğum soruya son derece ciddi bir tavırla karşılık vermişti: “Olacak şey mi bu? Adam küfrediyor bana sanki.” Gönüllü olmayan, zorunlu olarak cellatlık yapan gerçek bir cellada gelince, şu bilinir: Cezası kesinleşmiş, sürgün cezasına çarptırılmış, ama cellatlık yapmak için sürgüne gitmemiş bir tutukludur. Önce bir başka celladın yanında staj yapmıştır, işin inceliklerini öğrenmiştir. Sürekli olarak cezaevinde özel koşullar altında, kişisel eşyalarının bile bulunduğu, ama önünde devamlı bir erin nöbet tuttuğu özel bir odada kalmaktadır. İnsan bir makine değildir kuşkusuz. Görevi olduğu için kırbacı indirmektedir cellat. Ama bazen işine biraz fazla da kaptırır kendini, kırbaçlamaktan az da olsa zevk alsa bile, kurbanına bir kin veya öfke duymamaktadır. Kırbacı indirişindeki ustalığı, bu işteki becerisi, arkadaşları karşısında ve toplum karşısında kendini gösterme arzusu gururunu kıskırtır. Sanat uğruna indirmeye başlar kırbacını. Ayrıca, toplumdan dışlanmış olduğunu, her karşılaştığı insanın onu görünce dehşete kapıldığını çok iyi bilmektedir. Bunun onu etkilemediğini, onun coşkusunu, hayvansal eğilimlerini körüklediğini söylemek zordur. Görevini yaparken onun “anasını babasını bile tanımayacağını” çocuklar bile bilir. Çok tuhaftır, kaç cellat gördüysem hepsi de gelişmiş kişilik sahibi, oturup kalkmasını bilen, akli başında, onurlu, hatta kibirli insanlardı. Onların bu kibri toplumun onları küçümsemesinden mi kaynaklanıyordu; yoksa kurbanlarında yarattıkları korkudan ve onlar karşısındaki üstünlüklerinden mi, bilmiyorum. Belki de kalabalık karşısında ceza yerine çıkışlarındaki törensel hava gururlarını okşadığı için, kendilerini daha büyük görmektedirler. Anımsıyorum, bir ara bir cellatla sık sık görüşmek, konuşmak fırsatım olmuştu. Kırk yaşlarında, gücü kuvveti yerinde, zayıfça, zeki bakışlı, kıvrıkcık saçlı biriydi. Her zaman mağrur, ağırbaşlı, hatta güler

yüzlü bir duruşu vardı. Ancak, güler yüzlülüğüne benim karşımda bir şeyle övünmek istiyormuş gibi, sanki biraz kendini beğenmişlik karışıktı. Nöbetçi subayları benim yanımda sık sık (doğrusu, sanki ona biraz saygı bile duyuyorlarmış gibi) konuşurlardı onunla. Bunu fark eder, komutanının karşısında bilerek daha kibirli, soğuk, mağrur bir tavır takınır. Komutanı onunla ne kadar yumuşak konuşursa, ince kibarlığını elden bırakmadan, o ölçüde kibirlenirdi. Ama şuna inanıyorum, o anda kendini karşısındaki komutanından çok daha büyük görüyordu. Yüzünden belli oluyordu bu. Kimi zaman elinde uzun bir sopayla, nöbetçilerin eşliğinde köpekleri öldürmesi için götürüyorlardı onu. Kasaba ve çevresinde sahipsiz, olağanüstü bir hızla üreyen çok köpek vardı. Yazları, özellikle okulların tatil olduğu aylar bu köpekler tehlikeli oluyorlardı. Onları öldürmeleri için komutanlık emriyle bizim cellat gönderiliyordu. Bu aşağılık iş bile onda en küçük bir aşağılanma duygusu uyandırmıyordu. Beraberindeki yorgun argın nöbetçinin yanında kasaba sokaklarında, karşılaştığı kadın ve çocukları yalnızca görünüşüyle dehşete düşürürken, karşılaştığı herkese yukandan bakarken kasım kasım kasılarak yürüyüşü görmeye değirdi. Bununla birlikte, cellatların rahat bir yaşamı vardı. Paraları vardı, yemekleri çok güzeldi, votka içebiliyorlardı. Para, rüşvetlerden geliyordu onlara. Mahkemenin kırbaç cezasına çarptırdığı bir sivil tutuklu bir yolunu bulur, cebindeki son para da olsa cellada rüşvetini ulaştırırdı. Ama zengin olanlardan parayı gidip kendileri alırlardı. Rüşvetin tutarını da cezalının durumuna göre kendileri belirlerdi. Otuz ruble hatta bazen daha çok aldıkları bile olurdu. Çok zenginlerle ise daha sıkı pazarlık ediyorlardı. Bir celladın kırbacı çok yavaş indirmesi elbette mümkün değildi. Bunun bedelini kendi sırtıyla öderdi çünkü. Ama kurbanına elinden geldiğince yavaş vuracağına söz verirdi. Bu öneriyi hemen herkes kabul ederdi. Kabul etmeyenler olursa gerçekten acımasızca indirirdi kırbacını. Bu onun elinde olan bir şeydi. Kimi zaman son derece yoksul bir cezalından oldukça büyük bir para istedikleri olurdu. Cezalının akrabaları gelirlerdi, pazarlık ederlerdi, yalvanp yakarırlardı,

ama celladı razı edemezlerse zavallının sonu yaman olurdu. Bu durumda cellat çevresindekilerde uyandırdığı korkudan yararlanırdı. Cellatlarla ilgili ne tuhaf şeyler anlatıyorlardı! Bunun yanında, mahkûmların bana anlattıklarına göre, cellat istese tek vuruşta insanı öldürebilirmiş. Ama, bir kere, böyle bir şey ne zaman olmuştur? Ama belki de olmuştur. Israrla iddia ediyorlardı bunu. Bir cellat böyle bir şeyi kesinlikle yapabileceğini söylemişti bana. Ayrıca anlatılanlara göre, suçlunun sırtına kırbacını var gücüyle öyle bir indirirmiş ki, isterse bu vuruştan sırtta en küçük bir kabarma olmazmış ve suçlu hiç acı duymazmış. Cellatların bu tür ustalıklarıyla, yaptıklarıyla ilgili birçok öykü anlatılıyordu. Ne var ki, cellat rüşvet almış olsa da, ilk kamçıyı gene de var gücüyle indiriyordu. Bu bir âdetmiş onlarda. Parası peşin ödenmişse, sonraki vuruşları hayli hafif oluyormuş. Ama parasını vermişler veya vermemişler, ilk vuruş değişmezmiş. Neden böyle yaptıklarını bilmiyorum. Acaba kurbanını sonra gelecek vuruşlara hazırlamak, böyle güçlü bir vuruştan sonra gelecek vuruşların ona daha hafif geleceği için mi? Yoksa kurbanına isterse nasıl vuracağını göstermek, ona gözdağı vermek, onu korkutmak, daha ilk vuruşta ona acıyı tattırmak için mi? Ne olursa olsun, kırbacını indirmeye başlamadan önce heyecanlıdır cellat, kendi gücünün bilincindedir. Bir aktördür o anda. Herkes hayretle bakmaktadır ona, ondan korkmaktadır. İlk kırbacı indirmeden önce büyük bir zevkle bağırır da kurbanına: "Hazır ol, geliyor!" O anda her celladın alışılmış davranışydı bu. İnsan yaradılışının ne denli bozulabileceğini anlamak zordur.

Hastanedeyken mahkûmların bütün bu anlatuklarını büyük bir dikkatle dinliyordum. Hepimiz yatmaktan çok sıkılıyorduk. Bütün günler birbirinin benzeriydi! Sabahları doktorların, arkasından yemeğin gelişi biraz oyalıyordu bizi. Böylesine bir tekdüze yaşamın içinde yemek önemli bir eğlence oluyordu. Yemeklerin çeşidi ve ölçüsü yatan hastaların hastalıklarına göre değişik oluyordu. Bazılarına yalnızca bulgur çorbası veriyorlardı; bazılarına lapa, bazılarına herkesin çok sevdiği irmik çorbası. Sürekli yatmak mahkûmların huyunu değiştiriyordu.

Yemek seçmeye başlıyorlardı. Sağlığına kavuşan, tamamen iyileşenlere haşlanmış bir parça sığır eti, bizdeki deyimiyle “öküz” eti veriyorlardı. En iyi yemek iskorbüt hastalığından yatanlara veriliyordu: Soğanlı, yaban turplu sığır eti ve buna benzer şeyler... Bazen de bir maşrapa votka. Ekmek de hastalıklara göre iyi pişmiş siyah veya yarım beyaz oluyordu. Hastalara verilen yemekler konusunda gösterilen bu hassasiyet ve ciddiyet yalnızca gülümsetiyordu hastaları. Elbette bazı hastalar yemek istemiyorlardı. Ama iştahı olanlar ne bulurlarsa yiyorlardı. Bazıları yemeklerini değiş tokuş ediyorlar, böylece bir hastalık için uygun olan bir yemeği başka bir hastalığı olan bir hasta yemiş oluyordu. Kendilerine iyi yemek verilmeyen bazı hastalar sığır etini veya iskorbüt hastalarına verilen yemeği satın alıyorlar; kvas veya hastane birası verilen hastalardan içkilerini satın alıp içiyorlardı. İki kişinin yemeğini yiyenler bile vardı. Bu yemekler alınıp satılıyorlardı da. Sığır etli olan porsiyon oldukça pahalıydı: Fiyatı beş banknot kapıktı. Bizim koğuştaki bunu alacak kadar parası olan yoksa nöbetçiyi öteki koğuşa yolluyorlardı, orada da yoksa nöbetçi “özgürler” dediğimiz er koğuşuna gidiyordu. Her zaman yemeğini satmak isteyen birileri oluyordu. Karınlarını yalnızca ekmekle doyurmaya çalışıyorlardı, buna karşılık para kazanıyorlardı. Elbette herkes yoksuldu burada, ama biraz parası olanlar çörek, hatta tatlı falan alması için pazara adam bile gönderebiliyorlardı. Nöbetçilerimiz bu işlere severek koşturuyorlardı. Öğlen yemeğinden sonra en sıkıcı saatlerimiz başlıyordu. Yapacak bir işi olmadığı için bazıları yatıp uyuyor, kimileri sohbet ediyor, kimileri tartışıyor, kimileri yüksek sesle birşeyler anlatıyordu. Yeni gelen bir hasta yoksa canımız daha çok sıkılıyordu. Yeni gelen bir hasta, özellikle hiç kimsenin tanımadığı biriye, hemen herkesin ilgisini çekiyordu. Dikkatle incelemeye başlıyorlardı onu, nasıl bir insan olduğunu, nereden geldiğini, hangi suçtan yattığını anlamaya çalışıyorlardı. Bu durumda en büyük ilgiyi sürgün olarak bir yerden bir yere gidenlere gösteriyorlardı: Öylelerinin genelde anlatacakları çok şeyleri oluyordu. Ama kuşkusuz, işledikleri suçlardan söz etmiyorlardı. Kişi bundan söz et-

mek istemezse bu konuda kesinlikle bir şey sormuyorlardı ona; yalnızca nereden geldiklerini, kaç kişi olduklarını, onları nereye götüreceklerini falan soruyorlardı. Bu yeni öyküleri dinleyenlerden bazıları kendi öykülerinden birşeyleri anımsıyorlar, bir yerden bir yere götürülüşlerinden, kafilelerinden, kafile görevlilerinden, kafile komutanlarından söz ediyorlardı. Bu arada akşama doğru kırbaç cezasından gelenler oluyordu. Daha önce anlattığım gibi, onlara büyük ilgi gösteriliyordu. Ama onlardan her gün gelen olmuyordu. Onların getirilmediği günler koğuşta herkesin üzerine bir bitkinlik çöküyordu. Herkes birbirinden korkunç derecede nefret ediyormuş gibi tartışmaya başlıyordu. Hastalığının belirlenmesi için koğuşumuza getirilen delileri bile sevinçle karşılıyorlardı. Kırbaç veya sopa cezasından kurtulmak için deli numarası yapan mahkûmlar da oluyordu. Bazılarının numara yaptığını hemen anlıyorlardı, daha doğrusu, buraya gelince politikalarını değiştiriyorlardı. Bir iki gün deli numarası yapan mahkûm bir anda düzeliyor, akıllı uslu biri olup çıkıyor, kendisini hastaneden çıkarmaları için doktorlara yalvarmaya başlıyordu. Mahkûmlar da, doktorlar da bunun için ona sitem etmiyorlar, bir iki gün önce yaptığı numaraları anımsatarak onu utandırmıyorlardı. Sessizce çıkış kâğıtları hazırlanıyordu, sessizce yolcu ediyorlardı onu, iki gün sonra da cezasını çekmiş olarak dönüyordu. Ne var ki böyle olaylar seyrek oluyordu. Ama durumlarının belirlenmesi için getirilen gerçek deliler koğuştakiler için tam anlamıyla belâ oluyordu. Neşeli, hareketli, bağırıp çağıran, dans edip şarkı söyleyen bazı delileri önce neredeyse sevinçle karşılıyorlardı. Yeni getirilmiş böyle bir deliye bakarken aralarında konuşuyorlardı: "İşte bir eğlence geldi bize!" Ama ben bu zavallı insanlara acıyordum. Onlara bakarken içim sızlıyordu.

Bununla birlikte, koğuşa getirildiklerinde kahkahalarla karşılanan bu delilerin sürekli ezilip büzülerek yaptıkları hareketler, aralıksız çıkışları çok kısa bir süre sonra hepimizin canını sıkmaya başlıyordu, aradan iki gün geçince de artık dayanamaz oluyorduk. Öyle birini üç hafta tuttular bizim koğuşta. Koğuştan düpedüz kaçacak duruma gelmiştik. Sanki inadına,

o günlerde bir tane daha getirmezler mi! Ben bundan çok etkilendi miştim. Kürek mahkûmiyetimin üçüncü yılıydı. İlk yıl, daha doğrusu cezaevine girişimin ilk aylarında, ilkbaharda, işe iki versta ötedeki tuğla ocağına fırıncı ve taşıyıcı grubuyla birlikte gidiyordum. Önümüzdeki yaza hazırlık olması için fırının eksiklerini tamamlıyorduk. O sabah M-ski ile B. beni ocağın gözcüsü astsubay Ostrojski ile tanıştırmışlardı. Bir Polonyalıydı Ostrojski. Altmış yaşlarında, uzun boylu, sıska, son derece iyi yürekli, hatta dış görünüşü oturaklı biriydi. Uzun yıllardır Sibirya'da görev yapmış. Halktan biri olmasına karşın, buraya otuzlu yıllarda er olarak görevli gelmişti. M-ski ve B. seviyorlardı onu, sayıyorlardı da. Hep Katolik *İncil*'ini okurdu. Sohbet ediyorduk onunla. Öylesine tatlı, akıllı bir konuşması vardı ki, zevkle dinliyordum anlattıklarını. Bakışı çok içten, çok dürüsttü. O zamandan sonra iki yıl hiç görmedim onu. Bir olaydan ötürü hakkında araştırma yapıldığını duyuyordum. Ve sonra birden, koğuşumuza deli olarak getirdiler onu. Koğuşa girdiğinde bağırıp çağırıyor, kahkahalar atıyordu. Koğuşun ortasında uygunsuz hareketler yaparak kamarinski oynamaya başlamıştı. Mahkûmlar neşelenmişlerdi, ama ben öylesine üzülmüştüm ki... Ama üç gün sonra ondan kurtulmak için nelerle kaçacağımızı bilemez olmuştuk. Önüne gelene sataşüyor, bağırıp çağırıyor, şarkılar söylüyor, geceleri bile iğrenç şeyler yapıyordu, hepimiz bunalmıştık artık. Hiç kimseden korktuğu yoktu. Deli gömleği giydirmişlerdi ona. Gerçi deli gömleği giydirilmeden önce herkese sataşıyor, herkesle dalaşıyordu ama, ona gömlek giydirmeleri bizim için daha da kötü olmuştu. Bu üç hafta içinde koğuştaki bütün hastalar bazen hep birlikte, onu öteki mahkûmlar koğuşuna almaları için başhekime yalvarmaya başlamışlardı. Oraya alınmasının üzerinden iki gün geçmişti ki, bu kez öteki koğuştakiler onun geri, bizim koğuşumuza gönderilmesini istemişlerdi. Hastanede aynı anda iki kavgacı, gürültücü delinin bulunması üzerine delileri koğuşlar arasında nöbetleşe bulundurmaya başlamışlardı. İki delinin bir arada olması daha da felaket bir şeydi. Nihayet onları alıp bir yerlere götürdüklerinde rahat bir soluk almıştık.

Tuhaf bir deliyi daha anımsıyorum. Yazın bir gün koğuşa sağlığı yerinde, görünüşte çok hantal, kırk beş yaşlarında, yüzü iğrenç şekilde çiçek bozuğu, kıpkırmızı gözleri çapak içinde, son derece kederli, üzgün bir tutuklu getirdiler. Hemen benim yanımdaki yatağa yerleşti. Çok sakın birine benziyordu. Hiç kimseyle konuşmuyor, derin düşüncelere dalmış gibi yatağında oturuyordu. Hava kararmak üzereyken birden bana döndü. Doğrudan konuya girip, bana çok önemli bir sır veriyormuş gibi, birkaç güne kadar kendisi için iki bin sopa cezasının çıkacağını, ama o sopaları yemeyeceğini, çünkü Albay G.'nin kızının onun kurtulması için çalıştığını anlatmaya başladı. Şaşkın şaşkın baktım yüzüne, bu durumda albayın kızının elinden bir şey gelebileceğini sanmadığımı söyledim. Henüz bir şeyin farkında değildim. Bir deli gibi değil, olağan bir hasta gibi getirmişlerdi onu. Hastalığının ne olduğunu sormuştum. Bilmediğini, nedense onu buraya yolladıklarını, oysa sağlığının tamamen yerinde olduğunu, albayın kızının ona aşık olduğunu, kızın iki hafta önce bir gün cezaevinin önünden geçtiğini, o sırada onun da parmaklıkların arasından dışarı baktığını söylemişti. Kız onu görür görmez vurulmuş ona. O günden sonra çeşitli bahaneler uydurup üç kez gelmiş cezaevine. İlk kez babasıyla birlikte, o gün nöbetçi subayı olan kardeşini görmeye gelmiş. Sonra annesiyle sadaka dağıtmak için gelmiş, onun yanından geçerken de kulağına onu sevdiğini, onu kurtaracağını fısıldamış. Onun sağlıklı kafasında doğduğu besbelli bu saçma öyküyü, bana en ince ayrıntılarıyla anlatması çok tuhaftı. Kızın onu cezadan kurtaracağından hiç kuşkusu yoktu. Bu genç kızın ona olan aşkıdan, öyküsünün bütün saçmalığına karşın sakın, inandırıcı bir tavırla söz ediyordu. Ellisine merdiven dayamış böylesine kasvetli, asık, çirkin suratlı bir adama aşık olan bir kızın bu romantik öyküsünü dinlemek çarpıcı bir şeydi. Ürkek bir ruhta sopa cezasının nasıl bir yıkıma neden olabileceği akıl alacak gibi değildi. Belki gerçekten birini görmüştü parmaklıkların arasından. Ve korkunun hazırlamakta olduğu, her an giderek güçlenen delilik birden dışa vuracak bir yol bulmuş, kendini göstermişti. Genç bir kızı ömründe belki

bir kez bile aklına getirmemiş olan bu zavallı er ansızın, içgüdüsel olarak bir saman çöpüne sarılır gibi, bir aşk öyküsü yaratmıştı içinde. Anlattıklarını sakın sakın dinlemiş, sonra öteki mahkûmlara anlatmıştım. Onlar da onun aşk öyküsüyle ilgilendiklerinde ağırbaşlı bir tavır takınmış, kimseye bir şey anlatmamıştı. Ertesi gün doktor gelmiş, ona uzun uzun sorular sormuş, herhangi bir hastalığının olmadığını söylemesi, yapılan muayene sonucunda da bunun gerçek olduğu anlaşılması üzerine doktor taburcu edilmesine karar vermişti. Ama hasta kâğıdına doktorun “sağlıklı” yazdığını ancak doktorlar koğuştan çıktıktan sonra öğrendiğimiz için, durumu onlara anlatamamıştık. Aslında durumun ne olduğunu biz de tam olarak bilmiyorduk. Oysa bütün suç, hastayı niçin hastaneye gönderdikleriyle ilgili hiçbir bilgi vermeden onu buraya gönderen yöneticilerdeydi. Öylesine bir savsaklama söz konusuydu burada. Ama belki de, onu buraya gönderenler bile onun deli olduğundan az çok kuşkulanıyorlar, ama bundan emin olamıyorlardı. Sağdan soldan duyduklarına göre hareket etmişler, onu hastaneye göndermişlerdi. Her ne olduysa, zavallıyı iki gün sonra cezaya yollamışlar. Bu onun hiç beklemediği bir şey olmalıydı. En son dakikaya kadar cezalandırılacağına bir türlü inanmak istemiyormuş. Sıranın karşısına götürüldüğünde “Nöbetçi!” diye bağırmaya başlamış. Bu kez hastaneye getirildiğinde bizim koğuşta boş yatak olmadığı için öteki koğuşa yatırdılar onu. Ama o koğuştan mahkûmlara sordum, orada kaldığı sekiz gün süresince kimseyle tek sözcük konuşmamış, suratı hep asık oturmuş, son derece kederliymiş... Sonra, sırtındaki yaralar iyileşince bir yere yolladılar onu. Daha sonra onunla ilgili hiçbir şey öğrenemedim.

Genel olarak hastaların tedavisi ve ilaçlar konusuna gelecek olursak, fark ettiğim kadarıyla, durumu ağır olmayan hastalar kendilerine söyleneni yapmıyor, ilaçları ise almıyorlardı; ama ağır hastalar veya genelde gerçekten hasta olanlar tedavi olmayı çok istiyorlar, şurup ve tozlarını düzenli alıyorlar; ama daha çok (haricen) dıştan tedaviyi seviyorlardı. Halkımızın öylesine sevdiği ve güvendiği şişe çekme, sülük, yaraya sıcak lapa koy-

ma, kan alma gibi yöntemlerden çok hoşlanıyorlardı. Merak ettiğim çok tuhaf bir durum vardı. Sopaların, kırbaçların büyük acısına sabırla katlanan bu insanlar kendilerine küçük bir    e çekilecek olduğunda genellikle hemen yakınmaya, kıvranmaya, hatta inlemeye ba lıyorlardı. Hastanede çok mu hassasla ıyordu, yoksa numara mı yapıyorlardı, bunu bilmiyorum. Evet, bizim    eler biraz de i kti. Deride yarıkları aynı anda    mak için kullanılan gereci hastabakıcı uzun yıllar önce kaybetmiştir veya bozmuştur, veya belki de gereç kullanıla kullanıla eskimi , kendiliğinden artık i e yaramaz olmuştur. Bu yüzden deride  ılacak yarıklar ne terle  ılıyordu. Konacak her    e için deriye yaklaşık on iki yarık  ııyorlardı. Yarıklar bu amaç için hazırlanmış gereçle yapıldığında acı mıydı. On iki küçük bıçak aynı anda  ııyordu yarıkları ve acı hissedilmiyordu. Ama bu on iki yarı ın ne terle  ılması hiç de öyle değildi. Ne terin yarı ı    ması o gerece oranla çok daha yavaş olduğu için hasta korkunç acılar çekiyordu. Dolayısıyla,  rne in, konacak on    e için böyle yüz yirmi yarı ın  ılması demek, büyük acılar demektir. Aynı yöntem bir kez de bana uygulanmıştı. Gerçi acıyordu ama, a layıp sızlanacak, inleyecek kadar değil. Kimi zaman iri yarı, sağlığı yerinde birinin yarıkları  ılırken kıvrandı ını, o layıp pu ladı ını izlemek komik bile oluyordu. Genelde bunu  una benzetmek olabilir:  nemli bir görevi olan kişilik sahibi, hatta sakın yaradılı lı biri evde, yapacak bir i i olmadığı, yiyecek birşeyler de bulamadığı zamanlar karamsarlı a kapıldı ı, kapris yapmaya, ba ırıp  a ırmaya, k   rlere etmeye ba ladı ı gibi; sözde herkes ona k    davranmakta, baskı yapmaktadır, kabalık etmektedir, acı  ektirmektedir... Kısaca, arada halk arasında da görülen bu çeşit insanlar için bazen söyledikleri gibi, rahat batır onlara. Bizim cezaevinde de çoktu öyleleri. Böyle sızlanmaya ba layanlara ko u  arkadaşları takılırlardı bazen. Biri çıkar k   r bile ederdi ona. Onun da beklediği buymu , sesini kesmesi için ona k   retmelerini bekliyormu  gibi hemen susardı. Özellikle Ust-yantsev hiç hoşlanmazdı onlardan ve bir ana kuzusuna k   retmek fırsatını hiç kaçırmazdı. Aslında herkese sata mayı sever-

di. Sanırım hastalığından, biraz da kalın kafalılığından ötürü bu onun için bir zevk, bir gereksinimdi. Kimi zaman önce ciddi ciddi, dik dik bakardı yüzünüze, sonra sakın, inandırıcı bir sesle öğütler vermeye başlardı. Başımızda sanki düzeni sağlamak ve genel ahlakı kontrol etmek için görevlendirilmişti.

Mahkûmlar bazen gülümseyerek şöyle söylüyorlardı:

– Adam her yere yetişiyor.

Bununla birlikte acırlardı da ona, tartışmaktan kaçınırlar, ama gene de alay ederlerdi onunla.

– Amma da laf ettin yani! Üç araba ancak taşır bu söylediklerini.

– Ne söylemişim ki? Bilirsin, aptalın karşısında şapka çıkarmazsın. Bir yerine neşter dokundu mu böğürmeye başlıyor. Gülü seven dikenine dayanacak. Anlayacağın, iyileşmek istiyorsan acıya dayanacaksın.

– Sana ne bundan?

Bizim mahkûmlardan biri söze karıştı:

– Yo, kardeşlerim, kırbaç hiç kalır bunun yanında. Ben biliyorum nasıl acıdığını. Biliyor musunuz, en kötüsü de birinin kulağınıza durmadan asılmasıdır.

Herkes gülmeye başladı.

– Senin kulağına asıldılar mı yoksa?

– Asılmadılar mı sanıyorsun yoksa? Asıldılar ki, böyle söylüyorum.

– Onun için kulakların öyle kocaman, demek.

Bu mahkûmun (adı Şapkin idi) kulakları gerçekten çok uzundu. Yüzünün iki yanında dimdik duruyorlardı. İşsiz güçsüz, boş gezen serserilerdendi. Becerikli, kendi halinde bir gençti. Her zaman gizli komiklik içeren ciddi bir konuşması vardı, öyle ki anlattığı bazı öykülerine büyük bir komiklik kazandırıyordu bu.

Ustyantsev öfkeyle Şapkin'e dönüp, yüksek sesle şöyle dedi:

– Bana ne senin kulaklarına asılmış olmalarından?

Oysa Şapkin hiç de ona söylememişti bunu, konuşurken ona doğru bakmamıştı bile. Mahkûmlardan biri karıştı söze:

– Peki kim asıldı kulaklarına?

– Kim mi? Kim olacak, polis şefi. Size bir şey söyleyeyim mi arkadaşlar, serserilik ettiğim için çekmişti kulaklarımı. K. kentine gelmiştik. İki kişiydik. Ben, bir de benim gibi boş gezenin boş kalfası serseri, soyadı olmayan Yefim diye birisi. Yolda uğradığımız Tolmina köyünde bir köylünün yanında çalışıp bir şeycikler kazanmıştık. Oralarda Tolmina dedikleri bir köy vardır. Neyse kısa keselim, kente geldik, bu arada ne iş yapabiliriz diye bakınıyoruz. Niyetimiz çalışmaktı anlayacağınız. Bilirsiniz, kırlarda bayırlarda insan kendini tümüyle özgür hisse-der, ama kent öyle değildir. Bir sıkıntı çöker üzerine kentte. Neyse, önce bir meyhaneye uğrayalım dedik. Çevremize şöyle bir bakındık. Üzerinde dirsekleri delik deşik Alman ceketi olan, yüzü güneşte simsiyah yanmış biri yanımıza geldi. Şundan bundan konuşmaya başladık. Bir ara,

– Kimlik belgeniz¹ yanınızda mı acaba? diye sordu.

– Hayır, yanımızda değil, dedik.

– Demek öyle, dedi. Bizimkiler de. İyi iki arkadaşıyla birlik-teyiz burada, onlar da General Gugukkuşu'nun² ordusundalar. Şey... Sormak istemiştım size, biraz eğlendik de, cepte para kalmadı... Yarım şişecik votka ısmarlar mıydınız bize acaba?

– Seve seve, dedik. Neyse, birlikte votkımızı içtik. O arada bir işten söz ettiler bize. Bizim anlayacağımız bir işten, kuşku-suz. Kentin dışında bir ev varmış. Sahibi zengin bir tüccarmış. Evin içi değerli eşyayla tıka basa doluymuş. Gece gidip bir ba-kalım dedik. Zengin tüccarın evine beş kişi gittik, o gece beşi-miz de yakalandık. Önce karakola götürdüler bizi, sonra o po-lis şefinin karşısına çıkardılar. Şef “Onların ifadelerini ben ala-cağım,” demiş. Odaya girdi. İri yarı, favorili biriydi. Piposu ağ-zındaydı, biri de peşi sıra çayını taşıyordu. Yerine oturdu. Biz-den başka üç kişi daha vardı odada. Onlar da bizim gibi boş gezen serserilerdi. Bilirsiniz arkadaşlar, serseri milleti komik insanlardır. İstedigin kadar vur kafasına, hiçbir şeyi anımsa-maz. Her şeyi unutmuştur, hiçbir şey bilmez. Polis şefi doğru-

1 Seyahat belgesi.

2 Yani guguk kuşunun öttüğü ormandalar. Arkadaşlarının da boş gezen serseri-ler olduğunu söylemek istiyor.

dan bana sordu: “Adın nedir senin?” Öyle bir bağırırmıştı ki, anlatamam. Her serseri bu soruya nasıl cevap verir, bilirsiniz: Unuttum, saygıdeğer efendim, hiçbir şey anımsamıyorum.

Gözlerini patlatıp baktı yüzüme.

– Sen dur hele, suratın hiç yabancı değil bana, seninle sonra konuşacağım.

Oysa ömrümde ilk kez görüyordum onu. Yanımdakine döndü.

– Senin adın?

– Çek-git, saygıdeğer efendim.

– Yani adın Çek-git mi?

– Hep öyle diyorlar bana efendim.

– Pekâlâ, senin adın Çek-git, demek. (Üçüncü adama döndü.) Ya sen kimsin?

– Ben ondan bir sonrakiyim, efendim.

– Adın bu mu yani?

– Evet efendim, benim adım “Ondan bir sonraki.”

– Senin gibi bir alçağa kim koymuş bu adı?

– İyi insanlar koydular, saygıdeğer efendim. Sizin de bildiğiniz gibi, dünyamızda iyi insan çoktur efendim.

– Kimlermiş bu iyi insanlar dediğin?

– Aklımdan çıktı, saygıdeğer efendim. Yüce gönüllülük edin, bağışlayın.

– Hepsini mi unuttun?

– Hepsini, saygıdeğer efendim.

– Peki annen baban var mıydı?.. Hiç değilse onları anımsıyorsundur, değil mi?

– Muhakkak vardı efendim, öyle birşeyler anımsar gibiyim çünkü. Muhakkak vardı efendim.

– Şimdiye kadar nerede yaşadın?

– Ormanda, saygıdeğer efendim.

– Bu yaşa kadar hep ormanda mı yaşadın?

– Hep ormanda.

– Peki kışları ne yaptın?

– Kış hiç olmadı ki efendim.

– Peki, sen, senin adın nedir?

– Balta, efendim.

– Ya senin?

– Çabuk-ol, efendim.

– Ya senin?

– Galiba Hadi-çabuk-ol, efendim.

– Başka bir şey anımsamıyor musunuz?

– Anımsamıyoruz efendim.

Polis şefi ayağa kalktı, gülmeye başladı. Ona bakıp bizimkiler de gülmeye başladılar. Başka zaman olsa adamın suratına öyle bir indirirler ki, dişleri dökülür. Hepsi de sağlığı yerinde, güçlü kuvvetli insanlardı. Polis şefi,

– Hepsini içeri tıkın, dedi. Sonra ilgileneceğim onlarla.

O arada bana şöyle dedi:

– Sen kal. Buraya gel, otur bakalım!

Baktım masasının üzerinde bir kağıtla kalem var. Şöyle geçirdim içimden: “Düşündüğü nedir acaba?”

– Şu sandalyeye otur, dedi. Kalemi al, yaz bakayım!

O anda kulağıma yapışmıştı, asılıyordu. Şeytanın papaza baktığı gibi bakıyordum yüzüne.

– Benim okuma yazmam yok efendim, dedim.

– Yaz! diye bağırdı.

– Acıyın bana, saygıdeğer efendim.

– Yaz dedim sana, nasıl biliyorsan öyle yaz!

Bir yandan da kulağıma asılıyor. Asıldıkça asılıyor, üstelik bir de büküyor. İnanın arkadaşlar, o anda üç yüz kırbaç vursaydı bana, razıydım. İnanın gözlerimde şimşekler çakıyordu sanki. “Yaz!” diyor, başka bir şey söylemiyordu.

– Ne yani, adam deli falan mıydı?

– Hayır, deli değildi. Meğer kısa bir zaman önce T’de bir yazıcı devlet parasını alıp kayıplara karışmış. Onun kulakları da benimkiler gibi büyükmüş. O yazıcı olup olmadığını öğrenmek istiyormuş. Onun için yazmaya zorluyormuş beni.

– Güzel bir taktik! Peki çok acıdı mı kulakların?

– Söyledim ya, felaket acıdı.

Herkes kahkahayı basmıştı.

– Ee... Ne yazdın bakalım?

– Ne yazabilirdim ki? Kalemi elime aldım, kâğıda çiziktirdim durdum. Polis şefi durdurdu beni. Suratıma beş on tokat attıktan sonra içeri, yani cezaevine yolladı.

– Gerçekten yazmayı biliyor musun?

– Eskiden biliyordum, ne zaman ki mürekkeple yazmaya başladılar, unuttum gitti...

Sıkıcı günlerimizi işte bu çeşit öykülerle, veya daha doğrusu, gevezeliklerle geçiriyorduk. Tanrım, o ne can sıkıntısıydı! Uzun, boğucu, birbirinin tıpa tıp aynı günler. Hiç değilse bir kitap olsaydı! Bununla birlikte ilk zamanlar, bazen hasta olduğum için, bazen yatıp biraz dinlenmek için sıkça hastaneye gidiyordum. Böylece cezaevinden birazcık olsun uzaklaşmış oluyordum. Orada yaşam zordu, buraya oranla ruhsal yönden çok daha zordu. Sürekli kindarlık, gazez, düşmanlık, kavga, kıskançlık, bizlere, soylulara karşı ardı arkası kesilmeyen iğneli sözler, sataşmalar, öfkeli, korkutucu yüzler! Oysa burada, hastanede bunlar çok daha azdı, hastalar arasındaki ilişkide daha bir dostluk vardı. Gün boyunca en kasvetli, çekilmez saatlerimiz hava karardığında, mumlar yandığında, gecenin başlangıcında oluyordu. Herkes erkenden yatıp uyuyordu. Soluk gece lambası uzakta, kapının orada parlak bir ışık noktası gibi görünüyordu. Ama bizim bulunduğumuz köşe yarı karanlıktı. Koğuşun boğucu havası iğrenç kokuyordu. Bazı hastalar uyuyamıyor, kalkıp yatakta bir buçuk saat kadar gece başlığı başında, başını önüne eğmiş, bir şey düşünüyormuş gibi, öylece oturuyordu. Biraz zaman geçirmiş olmak için onları bir saat izliyor, ne düşündüklerini anlamaya çalışıyordum. O arada kendim de hayal kurmaya başlıyordum. Geçmişini düşünüyordum. Belleğimden engin, ıslıl ıslıl tablolar geçiyordu. O anda olduğu gibi başka hiçbir zaman anımsayamayacağım, hissedemeyeceğim ayrıntılar geçiyordu belleğimden. Sonra geleceği düşünüyordum: Cezaevinden nasıl çıkacaktım? Nereye gidecektim? Ne zaman olacaktı bu? Doğduğum büyüdüğüm yerleri bir daha görebilecek miyim? Düşünüyordum, düşünüyordum, sonra bir umut kıpırtısı oluyordu içimde... Başka bir zaman, bu ortamda sayı sayarken uykuya dalmak için düpedüz

sayı saymaya başlıyordum: Bir, iki ve devam ediyordum... Kimi zaman üç bine kadar sayıyordum, gene de uyuyamıyordum. Biri sağından soluna dönüyordu. Ustyanov iğrenç, veremli öksürüğüyle öksürmeye başlıyor, bir süre öksürdükten sonra inliyor, bir süre sonra her seferinde şöyle diyordu: "Tanrım, bir günahkârım ben!" Gecenin derin sessizliğinde onun o hastalıklı, iniltili, kısık sesini duymak korkunç bir şeydi. İşte öteki köşede benim gibi uyuyamayan birileri daha var. Yattıkları yerden sessizce konuşuyorlar. Biri geçmişiyile ilgili birşeyler anlatmaya başlıyor. Çok gerilerde kalmış anılarından, ser-serilik yıllarından, çocuklarından, karısından, eski düzeninden söz ediyor. Uzak bir fısıltıdan, onun anlattıklarının hiçbirine bir daha dönmesinin olanaksız olduğunu, bunları anlatan kişinin toplumla tüm bağlarının koparılmış olduğunu seziyordum. Öteki, onun anlattıklarını dinliyordu. Yalnızca, uzaklarda bir yerlerde şırıldayan bir su sesi gibi sakın, tekdüze bir fısıltı duyuluyordu... Anımsıyorum, uzun bir kış gecesi böyle bir öykü dinlemişim. İlk anda, ateşler içinde yatıyormuşum da kâbus görüyormuşum gibi gelmişti bana. Bütün bunları ateşler içinde, sayıklarken düşümde görmüştüm sanki...

IV. AKULKA'NIN KOCASI

Bir öykü

Gece geç vakitti. Saat on iki olmuştu. Uyuyordum, birden uyandım. Uzaktaki gece lambasının soluk ışığı koğuştaki güçlkle aydınlatıyordu... Koğuştaki hemen herkes uyuyordu. Ust-yantsev bile uyuyordu. Koğuştaki çökmüş derin sessizlikte onun güçlükle soluk alışı, her soluk alışında gırtlığında birikmiş balgamın hırıltısı duyuluyordu. O anda uzaktan, koridordan nöbet değişimine gelen erlerin gürültülü ayak sesleri geldi. Tüfek dipçığının yere hızla çarpmasından çıkan ses duyuldu. Koğuşun kapısı açıldı. Onbaşı sessiz adımlarla yürüyerek hastaları saydı. Bir dakika sonra kapıyı tekrar kilitlediler, yeni nöbetçi yerini aldı, manga gitti, gene o eski sessizlik çöktü koğuştaki. O anda biraz ötemde, sol tarafta iki kişinin uyumadığını, sanki aralarında fısıltıyla konuştuklarını fark ettim. Koğuşlardaki çok görülen bir şeydi bu: Bazen günlerce, aylarca yan yana yatarlardı, tek sözcük konuşmazlardı, ama sonra bir gece vakti duygulu bir anda birden konuşmaya başlarlardı, biri ötekine tüm geçmişini anlatırdı.

Besbelli uzun süredir konuşuyorlardı. Konuşmalarının ilk bölümünü dinleyememiştım, şimdi de her söylediklerini duyuyordum. Ama bir süre sonra yavaş yavaş alıştı kulaklarım, artık her söylediklerini anlıyordum. Uykum kaçmıştı: Onları

dinlesemem, başka ne yapacaktım?.. Biri yatağında dirseğine dayanıp hafifçe doğrulmuş, başını kaldırıp arkadaşına doğru uzatmış, heyecanla anlatıyordu. O anda çok duygulu olduğu belliydi. Anlatmak, içini dökmek istiyordu. Karşısındaki suratı asık, ilgisiz, yatağında ayaklarını uzatmış oturuyor, arada arkadaşına cevap veriyormuş, veya onun duygularına ortak oluyormuş gibi (ama bunu daha çok ayıp kaçmaması için yapıyordu sanki) birşeyler mırıldanıyor, bir yandan da boynuz tütün kabından aldığı tütünleri burnuna tıkiyordu. Adı Çerevin idi. Islah evinden gelmiş bir erdi. Elli yaşlarında, herkese ukalaca akıl veren, soğuk, aptal, kendini beğenmiş biriydi. Anlatılan ise bizim sivil cezaevinden, dikiş atölyesinde çalışan Şişkon'du. Yirmi beş, otuz yaşlarında gençten biriydi. O güne kadar pek ilgilenmemiştim onunla. Daha sonra, cezaevinde kaldığım sürece de nedense ilgimi çekmemişti. Akılsız, tuhaf davranışları olan biriydi. Kimi zaman sesi çıkmaz olur, içine kapanır, çevresindekilere kaba davranır, haftalarca kimseyle konuşmazdı. Ama sonra birden bir olaya karışır, dedikodu eder, ortada bir şey yokken bağırıp çağırmaya başlar, koğuş koğuş dolaşıp duyduğu haberleri anlatır, durmadan konuşur, kendini kaybederdi. Güzel bir sopa çekerlerdi ona, gene keserdi sesini. Ödle, cıvık biriydi. Herkes bir çeşit küçümsemeyle bakardı ona. Kısa boylu, sıska biriydi. Bakışları sanki huzursuz, kimi zaman da aptalca dalgındı. Bir şey anlatmaya başladığında söze heyecanlı, ateşli, hatta elini kolunu sallayarak başlar; sonra ansızın anlatmayı keser ya da bambaşka bir konuya atlar, bambaşka ayrıntılara geçer, daha önce neden söz ettiğini unuturdu. Sık sık kavga eder, kavga ettiği kişiyi hemen her zaman, kendisine karşı bir konuda haksızlık etmekle suçlar, duygulanarak, neredeyse ağlamaklı, hep bunu söyler dururdu... Bala-laykayı fena çalmazdı, çalmayı da çok severdi, bayramlarda ise, dans etmesini söylediklerinde dans eder, iyi de dans ederdi... Ona bir şey yaptırmak çok kolaydı, yap derdiniz, yapardı... Söz dinler biri olduğu için yapmazdı söylediğinizi, birile-riyle arkadaş olmak, onlara yaranmak istediği için yapardı.

Neden söz ettiğini uzun süre anlayamamıştım. Başlangıçta

gene konudan konuya atlıyor, bambaşka şeylerden söz ediyor gibi gelmişti bana. Belki de Çerevin'in onun anlattıklarıyla uzaktan yakından ilgilenmediğini fark etmiş, ama, görünüşe bakılırsa, dinleyicisinin onu can kulağıyla dinlediğine kendini inandırmaya çalışıyordu. Çerevin'in onu dinlemediğine inanamaz olsaydı belki de bu onun için çok acı bir şey olurdu.

Anlatmayı sürdürüyordu:

– ... Bazen pazar yerine çıktığında, herkes öne eğilerek selam verirdi ona. Tek kelimeyle, adam zengindi.

– Tüccardı, demiştin, değil mi?

– Evet, tüccardı. Bizler yoksul insanlardık. Üstümüzde başımızda yoktu. Kadınlarımız dereden kovalarla sebze bahçelerine su taşırlardı. Canları çıkardı kadıncağızların. Oysa sonbahar geldiğinde topladıkları lahanalar çorba yapmaya bile yetmezdi. Onca eziyeti boşuna çekmiş olurlardı. Oysa onun büyük bir evi vardı, tarlalarında işçiler çalışırdı, üç işçi de tarlaları kazardı. Ayrıca kovanları vardı, bal satardı, büyükbaş hayvan satardı... Anlayacağınız, bizim oralarda herkes sayardı onu. Çok yaşlıydı. Yetmişini devirmişti. Saçı başı ağarmıştı, hastalıklıydı, zor ayakta duruyordu. Üzerinde tilki kürkü, pazar yerine gelirdi, hiç kimse saygıda kusur etmezdi ona. Demek saygı duyuyorlardı ona. “Size sağlıklar dilerim sevgili babamız Ankudim Trofimiç!” “Ben de sana sağlık dilerim,” derdi. Hiç kimseyi küçük görmezdi “Tanrı size uzun ömür versin Ankudim Trofimiç!” “İşleriniz nasıl?” diye sorardı. “Eh işte efendim, hiç yoktan iyice. Siz nasılsınız, babacığım?” Ankudim Trofimiç karşılık verirdi: “Şöyle böyle yaşayıp gidiyoruz işte!” “Umarım daha uzun yıllar yaşarsınız Ankudim Trofimiç!” Anlayacağınız, kimseye yukandan bakmazdı, ağzından çıkan her sözcük de bir ruble ederdi. Çok okurdu, kutsal kitap elinden düşmezdi. Yaşlı bir karısını karşısına oturturdu: “Beni dinle kadınım, söyleyeceklerimi unutma!” Uzun uzun anlatırdı. Karısı o kadar yaşlı sayılmazdı. İkinci karısıydı. Birincisinden çocuğu olmadığı için, çocuk sahibi olmak amacıyla ikinci kez evlenmişti. İkinci karısından, yani Mariya Stepanovna’dan iki çocuğu olmuştu. Henüz küçük bir çocuk olan oğlu Vasya

doğduğunda Mariya Stepanovna altmış yaşındaydı. İlk çocukları olan kızları Akulka ise on sekizindeydi.

– Senin karın o muydu?

– Bekle biraz, acele etme. Önce Filka Morozov denen herif çıkmış ortaya. Gidip Ankudim'in karşısına dikilmiş. Payımı ver, demiş. Senin işçin değilim ben. Dört yüz rublemi vermeli-sin. Artık seninle birlikte çalışmak istemiyorum, senin kızınla evlenmek de istemiyorum. Benden bu kadar, demiş. Anam babam ölüp gittiler. Ben de bütün paramı içkiye verdikten sonra gidip askere yazılacağım. On yıl sonra da general olarak döneceğim buraya. Ankudim parasını son kapığine kadar vermiş ona. Çünkü Filka'nın yaşlı babası onun ortağıydı. "Perişan olacaksın Filka," demiş. Filka karşılık vermiş: "Olurum veya olmam! Ama senin yanında kalırsam hiçbir şey olacağım yok ihtiyar. Kapık üzerine kapık koymaktan, olur olmaz şeyleri alıp biriktirmekten başka bir şey bildiğin yok. Sanki çorba yapacaksın o topladığın şeyleri. Bu yaptıklarının içine tükürmek istemişimdir hep. Paraları biriktiriyorsun, biriktiriyorsun, bir şey aldığın yok. Ben kişilik sahibi bir insanım. Ne dersen de, kızınla gene de evlenmeyeceğim, zaten yattım onunla ben..."

Ankudim bağırmaya başlamış:

– Dürüst bir babaya, namuslu bir genç kıza bu kararı çalmaktan utanmıyor musun? Ne zaman yatmışsın kızımle, yılan ruhlu adam, köpek soyu?

Yaşlı adamın eli ayağı titremeye başlamış. Bütün bunları Filka kendi anlattı bana.

– Öyle yapacağım ki, senin o Akulka'nı yalnız ben değil, hiç kimse, Mikita Grigoriç bile almayacak. Çünkü kirli bir kızdır o artık. Sonbahardan beri birlikteyiz. Şimdi yüz ruble verseniz bile evlenmem onunla. Dene istersen, çıkarıp yüz ruble ver bana, bak bakalım evleniyor muyum kızınla...

Ve dağıttı bizim delikanlı! Yeri göğü inletti, kasabayı altüst etti. Bir sürü arkadaş edindi. Bir sürü parası vardı. Üç ay yedi, içti, bütün parasını bitirdi. Şöyle diyordu:

"Söylediğim gibi, bütün paramı bitirince evimi boşaltacağım, neyim var neyim yok, hepsini satıp savacağım, sonra as-

kere yazılacağım, belki de boş boş gezer, serserilik yaparım!” Her gün sabahtan akşama kadar sarhoştur. Çingiraklı iki at koşulu arabayla dolaşıp duruyordu. Kızlar bayılıyorlardı ona. Korkunç bir şeydi bu. Çok iyi de torbe çalışıyordu.

– Demek daha önce Akulka ile ilişkisi olmuş ha?

– Dur hele, acele etme. O sıralar ben de babamı toprağa vermiştim. Anacığım çörek pişiriyordu. Anlayacağın gibi, Ankudim’e çalışıyorduk, geçimimizi öyle sağlıyorduk. Durumumuz çok kötüydü. Korunun ötesinde küçük bir tarlamız vardı, buğday ekerdik oraya, ama babamın ölümünden sonra orayı da elden çıkarmıştık. Sonra, kardeşçığızıma söyleyeyim, ben de içmeye başladım. İçkiye vermek için annemden sopayla para alıyordum...

– Kadıncağızı döverek ondan para alman çok kötü. Büyük günahdır bu.

– Bazı günler sabahtan akşama kadar sarhoş dolaşıyordum, kardeşim. Evimiz fena sayılmazdı. Haraptı falan ama, kendimizindi. Ancak içi bomboştur. Bazen bir hafta boyunca yiyecek bir şeyimiz olmazdı. Annem durmadan sitem ederdi bana, söylenir dururdu. Ne derse desin umursamazdım!.. O aralar Filka Morozov’un yanından ayrılmıyordum, kardeşim. Sabah-tan gece geç vakitlere kadar beraberdik. Şöyle derdi: “Gitarla birşeyler çal bana, dans et. Ben şuraya uzanacağım, sana para atacağım, çok zengin bir adamım ben çünkü.” Daha neler yapardı, neler! Ama çalınmış bir şeyi kesinlikle kabul etmezdi. Şöyle derdi: “Hırslı değilim ben, dürüst bir adamım. Hadi gidip Akulka’nın evinin kapısına katran sürerim. Çünkü Akulka’nın Mikita Grigoriç’le evlenmesini istemiyorum. Şimdi benim için en önemli sorun budur.” Oysa ihtiyar babası Akulka’yı eskiden beri Mikita Grigoriç’e vermek istiyordu. Mikita da yaşlı ve duldu. Gözlük takardı. O da bir tüccardı. Etrafta dolaşan Akulka ile ilgili söylentileri duyunca bu niyetinden hemen caymıştı: “Ankudim Trofimiç,” demişti, “benim için büyük bir yüz karası olacak bu, ayrıca, bu yaşında evlenmek de istemiyorum.” Neyse, gidip Akulka’nın evinin kapısına katran sürdük. Bu yüzden kız babasından ne dayak yedi, ne da-

yak!.. Mariya Stepanovna bağıırıyordu: "Seni geberteceğim!" Yaşlı babası "Eskiden, soylu patriklerimiz zamanında olsa, kafasını bir kütüğün üzerine kor, uçururdum," diyordu, "Oysa günümüzde her yerde çürümüşlük, karanlık kol geziyor." Bazen aynı sokakta oturan komşular Akulka'nın nasıl bağıra bağıra ağladığını duyuyorlardı. Sabahtan gece geç saatlere kadar kamçıyla dövüyorlardı onu. Filka ise pazar yerinde avazı çıktığıınca bağıırıyordu: "Akulka adında hoş bir kız vardır, benim içki arkadaşımdır! Beyazları giymişsin, pek güzel yürüyorsun, söylesene kimi seviyorsun?! Onlara öyle bir ders verdim ki, ömür boyu unutamayacaklar beni." O ara bir gün Akulka'yı gördüm. Kovalarla su almaya gidiyordu. Seslendim arkasından: "Merhaba Akulina Kudimovna! Bakıyorum üstün başın pırl pırl. Nereden buluyorsun bu güzel giyecekleri. Söylesene kiminle geçiriyorsun bu uzun geceleri?" Ben böyle söyler söylemez dönüp bana baktı. Ne iri gözleri vardı! Ama zayıflamış, iğne ipliğe dönmüştü. O dönüp bana bakınca annesi benimle gülüşüğünü sandı, kapıdan bağırđı ona: "Ne o utanmaz arlanmaz kız, kiminle kırıştırıyorsun gene?" O gün gene bir sürü sopa yedi. Bazen bir saat boyunca dövdükleri oluyordu onu. Babası, "Kırbaçlıyorum onu, çünkü beni rezil etti!" diyordu.

– Kız yoldan çıkmıştı demek.

– Kesme sözümü be dayıcığım, dinle. Bu arada Filka ile ben durmadan içiyorduk. Annem yanıma geliyordu, ben sarhoş, yatıyordum. "Alçak," diyordu annem, "Hâlâ yatıyor musun? Bir haydutsun sen!" Anlayacağın, ağzına geleni söylüyordu. "Evlen artık. İşte Akulka orada, git evlen onunla. Şimdi tam zamanı, seve seve vereceklerdir onu, para olarak da üç yüz ruble koyacaklardır cebine." Bense şöyle dedim anneme: "Kız bütün kasabaya rezil oldu, sen de gelmiş ne diyorsun." Annem "Aptal oğlum benim," dedi. "Evlendikten sonra her şey unutulur gider. Hem ömür boyu sana karşı suçlu olması daha iyidir. Hem getireceği drahoma ile durumumuzu düzeltmiş oluruz. Mariya Stepanovna ile konuştum ben. Bu fikir onun da hoşuna gitti." Anneme şöyle dedim: "Masaya hemen şimdi yirmi ruble koyarlarsa evlenirim." Ve ister inan ister inanma, düğüne kadar gece gündüz

sarhoştum. Bu arada Filka Morozov tehdit ediyordu beni: “Hey, Akulka'nın kocası, bütün kaburgalarını kıracağım senin, hoşuma giderse her gece de yatacağım karınla.” Ben şöyle diyordum ona: “Saçmalıyorsun, it oğlu it!” Sokakta hakaret etmeye başladı bana. Koşarak eve geldim, anneme: “Hemen şimdi bana elli ruble daha vermezlerse evlenmeyeceğim!” dedim.

– Senin için bu parayı da verdiler mi?

– Benim için mi dedin? Niçin vermeyeceklermiş? Dürüst insanlardık. Babam bir yangın sonucunda iflas etmişti. Yangından önce biz onlardan daha zengindik. Ankudim şöyle diyordu bana: “Yoksul insanlarsınız siz.” Onun bu sözünün altında kalmıyordum: “Evinizin kapısı kaç kez katranla boyandı?” O zaman şöyle dedi bana: “Ne diye uğraşıp duruyorsunuz bizimle? Kanıtlayabilir misin kızımın kirlenmiş olduğunu? Millet konuşuyor işte! Tanrı insanları boş yere suçlama, diyor. Evlenmek istemiyorsan aldığın paraları geri ver, olsun bitsin.” O zaman Filka ile şöyle bir karar aldık: Mitri Bıkov'u Ankudim'e gönderecektik, ona, kendisini herkesin içinde rezil edeceğimi söylemesini isteyecektik. Evet kardeşim, düğüne kadar da zil-zurna sarhoş dolaştım. Ancak kilisede ayıktım. Nikâhtan sonra arabayla eve getirdiler bizi, masaya oturduğumuzda Mitrofan Stepaniç, yani dayımız oluyordu kendisi, şöyle dedi: “Gerçi dürüstçe olmadı ama, gene de sağlama bağlandı, her şey oldu bitti.” İhtiyar Ankudim de sarhoştı. Ağlamaya başlamıştı. Oturduğu yerde gözyaşları sakallarından aşağı yuvarlanıyordu. O gün ne yaptım biliyor musun kardeşim: Kiliseye gitmeden önce ceketimin cebine bir kırbaç yerleştirdim. Akulina'yı biraz hırpalamaya kararlıydim. Lekelenmişken yalan dolanla nasıl kocaya varılırmış, öğren bakalım... Ayrıca evlenirken her şeyi bildiğimi de herkes anlasın istiyordum...

– İyi bir fikir! Başına gelecekleri kız daha ilk günden bilsin diye...

– Hayır dayıcığım, sen şu çeneni kapa, dinle. Bizim orada yeni evliler nikâhtan sonra hemen yatak odasına geçerler, konuklar ise masaya oturup içerler. İşte bizi de yatak odamızda yalnız bıraktılar. Akulka öyle oturuyordu. Yüzü bembeyazdı,

kanı çekilmişti. Korkuyordu demek. Uçuk sarı saçları bile beyazdı sanki. İri iri gözleri vardı. Hiç sesini çıkarmıyordu, dilsiz gibiydi. Çok tuhaf görünüyordu. Düşünebiliyor musun, kardeşim ne oldu: Kamçımı yatağın yanına yere koymuştum. Ama kardeşçagızım benim, neyi anladım biliyor musun, Akulka tertemiz, masumdu.

– Ne diyorsun!

– Kesinlikle el değmemiş, tertemiz bir kızdı. Peki neden onca dayığa katlanmıştı? Öyleyse Filka Morozov niçin herkese rezil etmişti onu?

– Evet.

– O anda hemen yataktan indim, Akulka'nın önünde yere diz çöktüm, kollarımı ona doğru uzatıp şöyle dedim: "Anacığım Akulina Kudimovna, seni lekelenmiş sandığı için bu aptallı bağışla. Bu alçağı affet!" O ise yatakta oturmuş, bana bakıyordu. Sonra iki elini iki omzuma koydu, gülümsedi. Ama bir yandan da gözlerinden yaşlar akıyordu. Anlayacağın, hem ağlıyordu, hem gülüyordu... Hemen dışarı çıktım, herkesin duyacağı bir sesle "Şimdi göstereceğim ben o Filka Morozov'a," dedim. "Bu dünyada işi yok onun artık!" Akulina'nın yaşlı annesiyle babası kime dua edeceklerini bilemiyorlardı. Annesi kızının ayaklarına kapanmıştı, hüngür hüngür ağlıyordu. Babası şöyle dedi: "Bilseydik, haberimiz olsaydı sevgili kızım, sana bundan daha iyi bir koca bulurduk." Onunla birlikte ilk pazar kiliseye gittiğimizde başımda astragan bir şapka, üzerimde ince kumaştan bir kaftan, ayağымda kadife bir şalvar vardı. Akulina ise yeni bir tavşan kürk giymiş, başına ipek bir eşarp bağlamıştı. Yani o bana layıktı, ben de ona, birlikte gidiyorduk kiliseye! Herkes hayranlıkla bakıyordu bize: Ben hiç de fena sayılmazdım, Akulina'cığımın da öteki kızlardan iyi veya kötü olduğu söylenemezdi ama, güzellik söz konusu olduğunda hiç kuşku yok, ilk ona rahatlıkla girerdi...

– Bu da güzel.

– Şimdi dinle beni. Düğünün ertesi günü, sarhoş olmama karşın konukları bırakıp dışarı çıktım. Sokakta koşmaya başladım. Kendi kendime konuşuyordum: "O aşağılık Filka Moro-

zov alçağını bir elime geçirirsem...” Pazar yerinde bağırmaya başladım: “Getirin o rezili buraya!” Üstelik sarhoştum da. Vlasovlar’ın evinin önünde üç kişi kollarımdan yakaladı, zorla eve getirdi. Söylenti kasabaya yayılmıştı. Pazar yerinde kızlar kendi aralarında konuşuyorlardı: “Hey kızlar, akıllı kızlar, neler biliyorsunuz bakalım? Meğer kız oğlan kızmış Akulina.” Birkaç gün sonra Filka herkesin içinde şöyle dedi bana: “Karını bana sat, istediğin kadar içki sana. Bizim er Yaşka da sırf içki karşılığında karısını satmak için evlendi. Karımla bir kere bile yatmadım, ama üç yıl sarhoş dolaştım, diyor.” Şöyle dedim ona: “Bir alçaksın sen!” “Sen de aptalsın,” dedi. “Sarhoş sarhoş kandırıp kiliseye götürdüler seni, evlendirdiler. Ne olup bittiğinin farkında mıydın?” Eve geldim, bağırmaya başladım: “Sarhoş olduğum bir anda evlendirdiniz beni!” Annem çıkışmaya başladı bana. “Anne, dedim, kulakların sağır mı senin? Akulka’yı buraya getir. Hemen şimdi!” Dövmeye başladım onu. Vurdum, vurdum kardeşim, iki saat dövdüm onu, sonunda öylesine bitkin düşmüştüm ki, ayakta duracak halim kalmamıştı. Akulka üç hafta yataktan kalkamadı.

Çerevin ilgisiz, durgun bir sesle,

– Elbette iyi etmişsin, kadını dövmezsen... Âşığıyla yakalamış olmalısın onu?

Şişkov bir süre sustuktan sonra, sanki kendini zorlayarak anlatmasını sürdürdü:

– Hayır, yakalamasına yakalamadım ama, birden çok utanmışım. Herkes takılmaya başlamıştı bana, başı da Filka çekiyordu. “Senin karın başkalarının bakması için yaratılmış,” diyordu. Bir gün onun evinde toplanmıştık. Şöyle bir söz attı ortaya: “Şişkov’un karısı çok iyi yürekli, çok soylu, çok kibar, hanım hanımcık bir kadındır, herkese iyi davranır. Şimdi ise kocasının bizlere neler anlattığını görüyorsunuz! Evinin kapısına katran sürdüğü günleri unutmuş çocuk.” Sarhoştum. O anda birden saçlarıma yapıştı, başımı yere eğdi. “Dans et, Akulina’nın kocası,” dedi. “Böyle saçlarından tutacağım, dans edeceksin, eğlendireceksin beni!”. “Sen alçağın birisin!” diye bağırdım. “Senin evine arkadaşlarla birlikte geleceğim ve Akul-

ka'yı, karını senin gözlerinin önünde ne kadar istersem o kadar kırbaçlayacağım." Ve ister inan ister inanma, o günden sonra gelir de karıma birşeyler yapar diye korkumdan bir ay çıkamadım evden. İşte bunun için döv müştüm karımı...

– Ne diye döveceksin kadını? Elini kolunu bağlarsın ama, dilini tutamazsın. Dövmenin de pek faydası olmaz. Cezalandır ama akıl da ver, hatta sev. Kadın kısmı sevilme için yaratılmıştır.

Şişkov bir süre sustu. Sonra gene başladı:

– Utanıyordum. Bir alışkanlık olmuştu bende bu. Bazı günler sabahdan akşama kadar dövüyordum onu. Kalkıyordu, sinirleniyordum; yürüyordu, cinlerim tepeme çıkıyordu. Onu dövmediğim zamanlar canım sıkılıyordu. Bazen sessiz oturup pencereden dışarı baktığı oluyordu, ağlıyordu... Her zaman ağlıyordu, acıyordum ona, ama gene de dövüyordum. Ona yaptıklarım için annem söyleniyordu bana: "Çok aşağılık, canavar ruhlu bir insansın!" diyordu. "Öldüreceğim onu!" diye bağıryordum. "Kimse engel olmaya kalkışmasın bana. Çünkü beni aldatıp evlendirdiniz onunla." Önce ihtiyar Ankudim karıştı işe. Kalkıp bize geldi. "Senin nasıl bir insan olduğunu ancak Tanrı bilir," dedi. "Elbet bir gün seni de yola getiririm!" Ama sonra geri adım attı. Mariya Stepanovna ise süt dökmüş kediye dönmüştü. Bir gün geldi, iki gözü iki çeşme, yalvarmaya başladı: "Senden çok büyük bir ricam var İvan Semyoniç, senin için o kadar önemli değil ama, benim için çok önemli... İzin ver yaşasın babacığım, (önümde yerlere eğiliyordu) öfkeye kapılma, affet kızımı! Kötü niyetli insanlar iftira ettiler kızıma, sen de biliyorsun, tertemizdi kızım..." Ayaklarıma kapanmış, ağlıyordu. Bense Nuh diyor, peygamber demiyordum: "Artık dinlemek istemiyorum sizi! Aklıma koyduğumu yapacağım, hepimize aynı şeyi yapacağım. Şu anda sinirlerime hakim olamıyorum çünkü. Filka Morozov'a gelince," dedim, "benim dostumdur Filka Morozov. En iyi, bir numaralı dostum..."

– Demek yeniden arkadaş oldunuz, öyle mi?

– Nerede! Adımımı bile atmadım yanına. Sürekli dut gibi sarhoş dolaşıyordu. Bütün parasını içkiye verdikten sonra bir

tüccarın büyük oğlunun yerine askere gitmek üzere kiraladı kendini, askere gitti. Bizim oralarda birinin yerine askere gitmek üzere kiralanan kişi, silah altına alınacağı güne kadar onu kiralayanın evinde kalır, orada yer içer, yatar kalkar. Her istediği yerine getirilir, bir süre için evin efendisi o olur. Yola çıkmadan parasının tümünü peşin alır. Silah altına alınıncaya kadar onu kiralayanın evinde altı ay kalanlar bile görülmüştür. O süre içinde ev sahiplerine çektiirdikleri çileyi bir evdekiler bilir, bir de Tanrı! Söz gelimi, sizin oğlunuzun yerine ben askere gideceğim; öyleyse sizin velinimetinizim, bu nedenle saygı göstermek zorundasınız bana, yoksa vazgeçiveririm. Filka da tüccara yapmadığını bırakmadı. Kızıyla yatıyordu, her gün yemeklerden sonra adamcağızı sakalından tutup sürüklüyordu. Canı ne isterse yapıyordu. Her gün banyo onun için yakılıyordu, bol buhar olsun diye sıcak taşların üzerine votka dökülüyordu, banyoya kadar kadınlar onu kollarının üzerinde taşıyorlardı. Eğlenmekten eve döndüğünde sokakta bağırmaya başlıyordu: “Kapıdan girmek istemiyorum, duvarda benim için başka bir geçit açın!” İster istemez kapının yanında onun için bir geçit açıyorlardı, eve oradan giriyordu. Sonunda bu işkence bitti. Askerler geldiler, önce ayıltılar onu, sonra alıp götürdüler. Evin önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı: Filka Morozov’u askere götürüyorlardı! Her yana dönüp öne eğilerek herkesi selamlıyordu. O sırada Akulka bahçeden dönüyordu. Filka onu tam bizim evin kapısında görür görmez “Dur!” diye bağırdı. Hemen arabadan aşağı atladı, yerlere kadar eğilerek selamladı onu: “Ah ruhum benim,” dedi, “Çiçeğim benim, iki yıldır aşığım sana, ama şimdi sazlı sözlü, askere götürüyorlar beni. Affet beni, dürüst babanın dürüst kızı, çünkü sana karşı çok suçluyum, her şeyin tek suçlusu benim!” Bir kez daha önünde yerlere kadar eğilerek selamladı Akulka’yı. Karım önce korkmuştu sanki, ama sonra o da öne eğilerek selamladı Filka’yı ve şöyle dedi: “Sen de beni bağışla, iyi yürekli genç adam. Sana kızgın değilim.” Akulka’nın arkasından eve girdim: “Ne dedin sen ona, rezil kadın?” Ama, ister inan, ister inanma, yüzüme baktı, baktı, sonra şöyle dedi: “Şimdi dünyada en çok onu seviyorum!”

– Vay canına!

– Gün boyunca ağzımı açıp tek bir şey söylemedim ona... Ne zaman ki akşam oldu: “Akulka!” dedim, “şimdi öldüreceğim seni.” Tam böyle söyledim. Gece gözümde uyku girmediydi. Avluya çıkıp biraz kvas içtim. Şafak sökmek üzereydi. Tekrar içeri girdim. “Akulka,” dedim, “hazırlan, kiraladığımız tarlaya gideceğiz.” Daha önceden hazırlığımı yapmıştım. Annem sabah erkenden yola çıkacağımızı biliyordu. “Çok iyi edersiniz, demişti. Ekin zamanı geldi geçiyor, siz kaç gündür sırtüstü yatıyordunuz.” Bir şey söylemeden atı arabaya koştum. Bizim tarla, kasaba çıkışında başlayıp on beş versta uzayan korulukun arkasındadır. Koruluk boyunca üç versta gitmiştik ki, atı durdurdum. “Kalk Akulina,” dedim. “Senin sonun geldi artık.” Yüzümde baktı. Korkmuştu. Ayağa kalktı, karşımda durdu. Susuyordu. “Senden bıktım artık,” dedim. “Günahlarını bağışlaması için Tann’ya dua et!” Saçlarından yakaladım. Saç örgüleri çok kalındı ve uzundu. Elime doladım örgülerini, arkadan iki dizimi sırtına dayadım, bıçağımı çıkardım, başını arkaya doğru çektim, bıçağı boğazına sapladım... Nasıl bir çığlık attı, kanı nasıl fışkırdı!.. Bıçağı bir kenara fırlattım, Akulina’nın önüne geçip sarıldım ona, yanına yere uzandım, kollarımın arasına aldım onu. Çığlıklar atıyordum. Deliler gibi ağlıyordum. O da bağıırıyordu, ben de bağıırıyordum. Zangır zangır titremeye başlamıştı, çırpınıyordu. Yüzüm gözüm kan içinde kalmıştı. Boğazından fışkıırıyordu kanı. Onu orada bıraktım. Dehşete kapılmıştım. Atı da, arabayı da bırakıp koşmaya başlamıştım. Durmadan koşuyordum. Arka yollardan eve kadar koştum. Banyoya saklanacaktım... Evde uzun zamandır kullanmadığımız çok eski bir banyomuz vardı. Orada en yüksek basamağa çıktım, oturdum. Gece olana kadar orada kaldım.

– Peki Akulka’ya ne oldu?

– Benden sonra ayağa kalkmış, yürüyerek eve geliyormuş. Olay yerinden yüz metre ötede bulmuşlar onu.

– Demek tam kesmemişsin boğazını.

– Evet...

Bir an sustu Şişkov. Çerevin:

– Şurada bir damar vardır, dedi, ilk hamlede o damarı kesmezsen insan çırpınır durur ama, ne kadar kan kaybetse de ölmez.

– Ama o öldü. Cesedini akşam vakti bulmuşlar. Polise haber vermişler, beni aramaya başlamışlar. Gece banyoda buldular beni... (Gene bir süre sustu Şişkov.) İşte, dördüncü yıl oluyor, buradayım, düşün...

Çerevin, boynuzdan enfiye kutusunu çıkardı, ders verir gibi, pek ilgisiz bir tavırla:

– Hım... dedi, akıllanması için elbette döveceksin karını, dövmezsen yoldan çıkar. (Arada bir soluklanarak enfiyesini uzun uzun çektikten sonra devam etti.) Ama gene de, delikanlı, öyle anlaşılıyor ki, çok aptalmışsın. Bir keresinde ben aşığıyla yakaladım karını. Doğruca samanlığa götürdüm onu, bir koşum kayışını ikiye katladım. “Sen kime sadakat yemini ettin?” dedim. “Kime, söyle?” Vurmaya başladım, koşum kayışıyla tam bir buçuk saat nasıl dövdüm onu, bilemezsin. Barım barım bağırıyordu: “Ayaklarını yıkayıp suyunu içeceğim.” Adı Ovdotya idi.

V. YAZ MEVSİMİ

İşte nisanın başlarındayız, kutsal hafta yaklaşıyor. Yazlık işler de ufaktan ufaktan başlıyor. Güneş günden güne daha çok ısıtıyor, daha parlak. Havada ilkbahar kokusu var ve bu kokunun insanın üzerinde uyarıcı etkisi oluyor. Güzel günler prangalı bir insanı bile heyecanlandırıyor, onda birtakım isteklerin, arzuların, hüznün doğmasına neden oluyorlardı. Parlak güneşin altında insan, özgürlüğü kapalı kış ve sonbahar günlerinde olduğundan çok daha derinden özlüyordu. Mahkûmların hepsinde hissediliyordu bu özlem. Güneşli günlerin geldiğine seviniyor gibiydiler, ama aynı zamanda sanki daha bir sabırsız, daha bir atılgan olmuşlardı. Evet, fark etmiştim, mahkûmlar ilkbaharlarda aralarında sanki daha çok kavga ediyorlardı. Sık sık gürültü patırtı, bağrışmalar duyuluyor, olaylar çıkıyordu. Ama sonra bir ara bakıyordunuz, çalışma sırasında bir mahkûmun İrtiş'in öte kıyısında başlayıp bin beş yüz versta uzanan uçsuz bucaksız Kırgız bozkırına, mavileşmiş ufka gözlerini dikmiş, dalgın dalgın baktığını fark ediyordunuz; bir başkasının bu uzak, özgür havayı ciğerlerine doldurmak, böylece prangalı, ezilmiş ruhunu biraz rahatlatmak istiyormuş gibi derinden soluduğunu duyuyordunuz. Bir süre sonra aynı mahkûm hayallerini, düşüncelerini üzerinden atmış gibi "Hadi ba-

kalım!” diyordu, aceleyle, kederli, küreğin sapına yapışıyor veya bir yerden bir yere taşınması gereken tuğlaları kucaklıyordu. Bir dakika sonra unutup gidiyordu o bir anlık duygusallığını, yaradılışına göre, gülmeye veya kavga etmeye başlıyordu; ya da kendisine verilen günlük işinin gerektirdiğinden çok daha büyük bir gayretle çalışmaya başlıyordu. O anda, kendini zorlu bir çalışmaya verip içinde onu sıkan şeyi bastırmak istiyor gibiydi. Bunların hepsi güçlü kuvvetli, çoğunlukla genç ve sağlıklı insanlardı... Böyle bir bahar gününde prangalar ne ağır geliyor olmalıydı onlara! Şu anda o ortamı şiirselleştirmek istediğim falan yok. Gerçek izlenimlerimi aktardığımdan kuş-kum yok. Dahası, çevrende doğanın canlandığını bütün ruhunla duyduğun, hissettiğin güneşli, ılık bir günde kapalı cezaevi yaşamı, nöbetçiler, başkalarının buyruğu altında olmak insana daha bir ağır geliyordu; üstelik, bu ilkbahar havasında Sibirya’da, hatta bütün Rusya’da ilk tarla kuşunun cıvıltısının duyulmasıyla birlikte özgürlük âşığı avare serseriler kapatıldıkları cezaevlerinden kaçmış, kendilerini ormanlara atmışlar-ken... Boğucu cezaevlerinden, yargılandıkları sıkıcı duruşmalardan, prangalardan, sopalardan sonra özgürce dolaşırlar, istedikleri, daha güzel, daha özgür olacakları yerlere giderler; nerede ne bulurlarsa, Tanrı ne verdiyse yerler, içerler; geceleri de ormanda veya bozkırda huzur içinde yatar uyurlar. Hiçbir dertleri, tasaları yoktur, cezaevinin kasvetinden kurtulmuşlardır, ormandaki kuşlar kadar özgürdürler, yalnızca Tanrı’nın onları gözetleyen gözleri gökyüzündeki yıldızlara iyi geceler dilemiştir. Ama her zaman böyle değildir! “General Guguk kuşunun hizmetinde olmak” bazen dayanılmaz olur, açlığa, sıkıntılara katlanmak gerekir. Günlerce ekmek yüzü görmezsiniz; herkesten kaçmanız, gizlenmeniz gerekir; çalmak, birilerini soymak, kimi zaman öldürmek zorunda kalırsınız. Sibirya’da “sürgün gördüğü her şeyi çalar,” derler. Bu söz avare serseriler için de (hatta fazlasıyla) geçerlidir. Haydut olmayan serseri azdır, ama hemen hepsi hırsızdır. Ne var ki, zorunlu oldukları için çalarlar. Doğuştan serseriler de vardır. Kürek cezalarını çektikten sonra oturmaya zorunlu oldukları yerlerden

kaçanlar bile olur. Yaşamak zorunda oldukları yerde mutludur, durumları da iyidir sanırsınız, ama hayır! Bir yerler kendine çeker onları, çağırır... Ormanda yaşam açıktır, sıkındır, ama özgürlüktür, maceradır, onu bir kez yaşamış olanlar için değişik bir çekiciliği, gizemi vardır. Bakarsın; alçakgönüllü, düzenli, bir yerde sürekli yaşayacağı, iş güç sahibi iyi biri olacağı benzer biridir, ama o da kaçır. Bazıları evlenir, çocuk sahibi bile olur, zorunlu oturum yerinde beş yıl yaşar, ama sonra güzel bir ilkbahar günü karısını, çocuklarını, tüm çevreyi şaşkınlık içinde bırakıp ortadan kaybolurlar. Bizim cezaevinde böyle birini göstermişlerdi bana. Belirli herhangi bir suçu yoktu. Ya da, hiç değilse, onunla ilgili böyle bir şey söylendiğini duyan olmamıştı. Oysa durmadan kaçmıştı. Rusya'nın güney sınırında Tuna'nın karşı yakasında da bulunmuştu, Kırgız bozkırlarında da, Doğu Sibirya'da da, Kafkasya'da da... Yatmadığı cezaevi yoktu. Kim bilir, onda bu dolaşma tutkusu varken, başka koşullar altında belki o da bir çeşit Robinson Crusoe olurdu. Ama onunla ilgili her şeyi başkalarından duyuyordum. Kendisi cezaevinde pek konuşmuyor, ancak zorunlu olduğunda iki üç sözcük söylüyordu. Elli yaşlarında, son derece uyumlu, son derece sakin, dahası aptal suratlı, bönlük derecesinde durgun, ufak tefek bir köylüydü. Yaz günleri güneşte oturup (beş adım öteden bile duyulamayacak derecede alçak sesle) kendi kendine bir şarkı mırıldanmayı çok severdi. Yüz çizgilerinde tahtadanmış gibi bir katılık vardı. Yemek pek yemezdi, daha çok ekmek yerdi. Bir çörek satın aldığı da, kendine bir maşrapa içki ısmarladığını da gören olmamıştı. Belki de hiçbir zaman parası olmamıştı, belki para saymasını bile bilmezdi. Herkese karşı son derece sakin davranırdı. Cezaevinin köpeklerini bazen elleriyle beslediği olurdu. Oysa başka kimse bir şey vermezdi onlara. Evet, genelde Rus insanı köpeklerle yiyecek vermeyi sevmez. Onun evli olduğunu söylüyorlardı. Hatta iki kez evlenmiş. Bir yerlerde çocukları olduğunu söyleyenler bile vardı... Cezaevine neden düştüğü konusunda hiçbir bilgim yok. Herkes onun her an sıvısaacağını düşünüyordu. Ama ya kaçma zamanı gelmemişti, ya gençlik

yılları geride kalmıştı bilinmez, burada, içinde bulunduğu tuhaf ortamı bir seyirci gibi izleyerek yaşayıp gidiyordu. Her ne kadar ortada kaçmasını gerektirecek bir neden yok, kaçmakla bir şey kazanamayacak gibi görünüyorsa da; gene de kaçmaya-
cağına güvenemezsiniz. Kim ne derse desin, genel olarak aldığınızda, ormanda avare yaşam, cezaevindeki yaşamdan çok daha iyiydi. Bu son derece olağandı zaten. Ormandaki avare yaşamla cezaevindeki yaşam karşılaştırılmazdı bile. Evet, katlanmak zordu o yaşama, ama öte yandan özgürdünüz de. İşte bunun içindir ki, Rus yurdunda hangi cezaevinde olursa olsun her mahkûm, ilkbaharın ilk gülümseyen güneş ışınlarıyla birlikte bir huzursuzluğa kaptırır kendini. Gerçi çok azı kaçmayı düşünür. Şunu kesinlikle söyleyebilirim, işin zorluğunu ve sonuçlarını göze alıp ancak yüz kişiden biri kaçmaya karar verebilir. Ama geri kalan doksan dokuz kişi de kaçabilse ne iyi olurdu, nereye giderdi, bunları düşünmeden edemez. Bunun hayalini kurarlar, böyle bir olasılığın düşünür kurarlar. Bazıları, bir zamanlar nasıl kaçtığını düşünür... Cezaları kesinleşmiş olanlardan söz ediyorum. Ama kaçanların çoğunluğu hiç kuşku yok, mahkemeleri devam edenlerdi. Ceza süreleri kesinleşmiş olanlar cezaevine yeni girdiklerinde kaçıyorlardı yalnızca. Bir iki yıl yattıktan sonra içeride kaldığı süreyi değerlendirmeye karar veriyor; düşünüp taşıyor, kaçmayı başaramazsa başına gelecekleri, yattığı o iki, üç yılı bir kez daha yatmak zorunda kalacağını bildiği için cezasını sonuna kadar çekmeye, sonra gönderileceği yerde yeni bir yaşama başlamaya karar veriyordu. Başarısızlık elbette söz konusuydu. *Kaderini değiştirmeyi* on kişide bir kişi başarabiliyordu. Cezaları kesinleşmiş olanlardan ancak çok uzun yıllar cezaevinde kalacak olanlar kaçmayı göze alıyorlardı. On beş, yirmi yıl bir sonsuzluk gibi geliyordu onlara. Böylesine bir cezaya çarptırılmış mahkûm, cezaevinde on yılını doldurmuş bile olsa, her an kaderini değiştirmeyi hayal ediyordu. Nihayet, dağlanmış yüzleri de bir ölçüde kaçmayı düşünmekten alıkoyuyordu onları. *Kaderini değiştirmek* teknik bir deyimdi. Kaçıp da yakalanan bir mahkûm sorgulama sırasında kaderini değiştirmek istediğini söy-

lüyordu. Gerçekten de, biraz edebî bir deyimdi bu, ama olaya tam uygun düşüyordu. Kaçan her mahkûm bütünûyle özgür olacağını aklının ucundan geçirmiyordu (bunun olanaksız olduğunu biliyordu çünkü), ama ya başka bir cezaevinde bulacaktı kendini, ya bir yere sürülecekti, ya da avare serseriliği yüzünden işleyeceği başka bir suçtan yeniden yargılanacaktı. Yeter ki nefret ettiği o kaldığı eski cezaevinden kurtulsun. Bütün bu kaçaklar yaz boyunca kendilerine kışı geçirebilecekleri uygun bir yer bulamazlarsa (söz gelimi, kendi çıkarı için kaçakları saklayan birine rastlamazlarsa; veya (kimisi zaman cina-yet işleyerek) kendilerine her yerde yaşayabilecekleri bir kimlik edinemezlerse daha önce de yakalanmamışlarsa, sonbaharda büyük gruplar halinde kendileri inerler kentlere, kaçaklar olarak cezaevlerinin kapılarına dayanırlar, kışı geçirmek için (elbette yazın gene kaçmak düşüncesiyle) cezaevine girerler.

İlkbahar havası beni de etkilemişti. Anımsıyorum, bazen duvarı oluşturan direklerin aralarındaki yarıklardan dışarıya bakıyordum, direklere başımı dayayıp uzun süre öyle kalıyor, kaleyi kuşatan yamaçta yeşeren otlara, giderek mavileşen gökyüzüne bakmaya doyamıyordum. İçimdeki huzursuzluk ve hüznün her gün biraz daha artıyordu, cezaevi giderek daha dayanılmaz oluyordu benim için. Bir soylu olarak mahkûmların bana ilk yıllar duydukları sürekli nefrete katlanamaz olmuş-tum artık. Onların bu nefreti hayatımı zehir ediyordu. O ilk yıllarda, herhangi bir hastalığım olmasa da, sırf cezaevinden uzaklaşmak, bu bir türlü bitmek bilmeyen, ısrarlı genel nefretten kurtulmak için sık sık hastaneye gidip yatıyordum. Mahkûmlar şöyle diyorlardı bize: "Siz o demir gagalarınızla hep gagaladınız bizi!" Cezaevine gelen halktan insanları kıskandığım oluyordu! Bir anda herkesle arkadaş oluveriyorlardı. İşte bu yüzden ilkbahar, özgürlük hayali, doğanın genel neşesi benim üzerimde kederli, sinir bozucu bir etki uyandırıyor. Büyük perhizin sonuna doğru, sanırım altıncı haftasında perhiz yapabildim. Başçavuş mahkûmları daha birinci haftada, her biri bir hafta boyunca perhiz yapacak yedi gruba ayırmıştı. Böylece her grupta otuz kişi vardı. Perhiz yaptığım hafta çok

hoşuma gitmişti. Perhiz yapanlar çalışmaya gitmiyorlardı. Günde iki üç kez cezaevinin yakınındaki kiliseye gidiyorduk. Uzun zamandır kiliseye gitmemiştim. Çocukluğumun ilk yıllarından çok iyi anımsadığım Büyük Perhiz ayını, duygusal duaları, secdeye varışları çok gerilerde kalmış anılarımı canlandırmıştı içimde. Çocukluk izlenimlerimi anımsatmıştı bana. Ve anımsıyorum, sabahları, gece donmuş toprakta yürüyerek, silahlı nöbetçiler eşliğinde bizi Tanrı'nın evine götürmelerini çok hoşuma gidiyordu. Ama nöbetçiler kiliseye girmiyorlardı. Kilisede en arkada, kapının hemen dibinde topluca duruyorduk. Öyle ki, ancak papaz yardımcısı gür sesliyse birşeyler duyabiliyor ve kalabalık arasından bazen papazın dazlak kafasıyla siyah cüppesini görebiliyorduk. Çocukluğumdan anımsıyorum, kilisede ayakta dururken kimi zaman döner, girişte birikmiş sıradan halka bakardım. Sırmaları bol apoletli veya göbekli bir efendi veya süslü püslü, ama dindar bir bayan geldiğinde aşırı bir saygı gösterisiyle kenara çekilerek yol verirlerdi onlara. Bu soylu kişiler kesinlikle en ön sıraya geçerlerdi, bunun için her an kavgaya tutuşmaya bile hazır görünürlerdi. En arkadakiler sanki bizler gibi dua etmiyorlarmış gibi gelirdi bana. Onlar sakın, kendilerini vererek, yerlere kadar eğilerek ve sanki ezilmişliklerinin bilincindeymiş gibi dua ediyorlardı.

Şimdi aynı yerde ben duruyordum. Hatta aynı yerde bile değil. Ayaklarımızda prangalar vardı ve damgalıydık. Herkes uzak durmaya çalışıyordu bizden, sanki korkuyorlardı bile bizden, yanımızdan her geçen sadaka veriyordu bize ve hatırlıyorum, sanki benim hoşuma bile gidiyordu bize sadaka vermeleri, benim bu tuhaf hoşlanmamda zarıf, özel bir şey vardı. "Böyle gerekiyorsa, varsın versinler!" diye geçiriyordum içimden. Mahkûmlar büyük bir istekle dua ediyorlardı. Kiliseye her gidişimizde her biri elinde avucunda olan kapiklerini mum yakmak veya bağış kutusuna atmak için yanına alıyordu. Bunu yaparken şöyle düşünüyor olmalıydılar: "Ne yani, ben de bir insanım, Tanrı'nın huzurunda herkes eşittir..." Sabah ayininden önce papaz kutsal şaraba batırılmış ekmek veriyordu bize. Papaz, elinde kutsal şarap tası, duasını okurken

şöyle dediğinde: "... bir haydut bile olsam, kabul et beni Tanrım," mahkûmların hemen hepsi, bu sözler özellikle kendileri için söylenmiş gibi, prangalarını şakırdatarak hemen secdeye varıyordu.

Sonunda kutsal gün gelmişti. Yönetim birer yumurta ve birer parça tatlı buğday ekmeği verdi mahkûmlara. Kasabadan gene bol sadaka geldi. Gene papaz haçla cezaevine geldi, yemekte gene yağlı, etli lahana çorbası çıktı, gene sarhoş olanlar oldu, gene gürültü patırtı. Noel'de olan her şey yinelendi gene. Yalnızca bir farkla, şimdi avluda dolaşabiliyorduk, güneşte ısınabiliyorduk. Kışa oranla günler şimdi çok daha aydınlık, çok daha ferahtı, ama aynı zamanda sanki hüzünlü. Uzun, bitmek bilmeyen yaz günleri özellikle bayramlarda sanki çekilmez oluyordu. Çalışma günlerinde, çalışırken zamanın nasıl geçtiği anlaşılmıyordu hiç değilse.

Yaz mevsimi çalışmaları kış çalışmalarına oranla gerçekten çok daha ağırdı. Genelde inşaatlarda çalışıyorduk. Mahkûmlar duvar örüyor, toprağı kazıyor, tuğla taşıyorlardı. Bazıları resmî binaların onarımında demir, ahşap veya boya işlerini yapıyorlardı. Geri kalanlar ise tuğla hazırlamak için tuğla ocağına gidiyorlardı. Tuğla ocağında çalışmak en ağır işti. Tuğla ocağı cezaevinden üç dört versta uzaklıktaydı. Yaz boyunca her gün sabah altıda elli kişilik bir mahkûm grubu tuğla hazırlamak için oraya gidiyordu. Bu iş için elinden başka iş gelmeyen, yani herhangi bir konuda usta olmayan mahkûmları seçiyorlardı. Oraya gidenler ekmeklerini yanlarına alıyorlardı. Çünkü öğlen yemeği yemek için cezaevine dönmek, fazladan sekiz versta yol yürümek zordu, bu yüzden öğlen yemeklerini de akşam cezaevine döndükten sonra yiyorlardı. Ayrıca, yapmaları gereken günlük işi ancak bütün gün aralıksız çalışarak yetiştirebiliyorlardı. Önce kili kazıp çıkarmaları, çukura kadar taşımaları, sonra su getirmeleri, kili ayaklarıyla yoğurmaları, iyice yoğrulmuş kilden çok sayıda, iki yüz, hatta neredeyse iki yüz elli tuğla hazırlamaları gerekiyordu. Tuğla ocağına iki kez gittim. Oraya gidenler cezaevine akşam hava karardıktan sonra yorgun argın, bitkin dönüyorlardı. Yaz boyunca öteki mah-

kümlara en ağır işi kendileri yaptıkları için sitem ediyorlardı. Besbelli bununla avutuyorlardı kendilerini. Bununla birlikte, oraya seve seve gidenler de vardı: Önce, tuğla ocağı kasabanın dışında, açıklık bir alanda İrtiş Irmağı'nın kıyısındaydı. Hiç değilse çevrelerine baktıklarında daha bir özgür hissediyorlardı kendilerini: Kale duvarlarını görmüyorlardı! Ayrıca, orada rahat rahat tütün içebilirlerdi, hatta yarım saat yan gelip yatabilirlerdi. Ben ise daha önce de olduğu gibi, atölyeye veya alçı taşı ocağına gidiyordum, veya inşaatlarda tuğla taşıyordum. Bir keresinde İrtiş kıyısından, yüz elli metre ötedeki kışla inşaatına aralıksız iki ay, çevresindeki tümseği geçerek tuğla taşımıştım. Tuğlaları bağladığım ip omuzlarımı çok acıtıyordu ama, gene de hoşlanıyordum bu işten. Ama asıl hoşuma giden, çalıştıkça gücümün belirgin bir biçimde artmasıydı. Önceleri bir seferde ancak sekiz tuğla taşıyabiliyordum, her tuğla da yaklaşık beş kilo geliyordu. Bir zaman sonra on iki, hatta on beş tuğlaya kadar çıkmıştım. İşte bu çok mutlu ediyordu beni. Kürek cezasında bu kahrolası yaşamın bütün olumsuzluklarının, zorluklarının üstesinden gelebilmek için ruhsal güç kadar fiziksel güç de gerekliydi.

Ben ise cezaevinden çıktıktan sonra da yaşamak istiyordum...

Tuğla taşımayı yalnızca beden gücümü artırdığı için değil, ayrıca böylelikle İrtiş Nehri kıyısında olma fırsatını yakaladığım için de seviyordum. İrtiş kıyısından böylesine çok söz etmemin nedeni ise, Tanrı'nın pırıl pırıl, aydınlık, ıssız, engin bozkırlarının yalnızca oradan görünmesiydi. O dünyanın ıssızlığı tuhaf bir duygu uyandırıyordu bende. Kıyıda arkanızı kaleye dönüp durduğunuzda, yalnızca önünüzde uzayıp giden bu dünyayı görüyordunuz. Öteki çalışma yerlerimizin hepsi kale içinde veya çevresindeydi. Bu kaleden, özellikle de bazı binalarından daha ilk günler nefret etmeye başlamıştım. Binbaşının evi lanetli, iğrenç bir yermiş gibi geliyordu bana. Ve önünden her geçtiğimde nefretle bakıyordum o eve. İrtiş kıyısında olduğum zamanlar her şeyi unutuyordum: Oradan uçsuz bucaksız uzaklara, kimi zaman bir mahkûmun hücre parmaklıkları arkasından dışarı baktığı gibi bakıyordum. Benim

için burada her şey değerli, sevimliydi: Dipsiz, mavi gökyüzündeki parlak, sıcak güneş de, rüzgârın Kırgız ellerinden getirdiği Kırgız şarkısı da... Uzaklara uzun süre bakınca sonunda yoksul Kırgız çadırları görür gibi oluyordum. Bir çadırdan yükselen cılız bir duman, nedense iki koyunun çevresinde birşeyler yapan bir Kırgız kadın görüyordum. Onlar yoksuldu, yaşam koşulları ağırdı ama, özgürdüler. Berrak mavi gökyüzünde süzülen bir kuş görüyordum, bakışlarımla uzun süre izliyordum onu: Bir ara suya doğru alçalıyordu, sonra yükseliyor, mavilikler içinde gözden kayboluyor, bir süre sonra uzaklarda küçük bir nokta gibi tekrar görünüyordu... İlkbaharın ilk günlerinde kıyıda taşlar arasında bulduğum o cılız, zavallı çiçekçik bile ne çok etkilemişti beni. Bu ilk yılın bütün o hüznü, kederi dayanılır gibi değildi ve üzerimde sinir bozucu, hüzünlü bir etkisi oluyordu. Bu hüzün ilk yıl çevremde birçok şeyi fark etmeme engel olmuştu. Gözlerimi kapıyor, hiçbir şey görmemeye çalışıyordum. Kötü niyetli, kinci mahkûm arkadaşlarımla arasında, üzerlerindeki iğrenç kabuğa karşın iyi insanların, düşünme ve hissetme duygusu olan insanların bulunduğunu fark edememiştim. Zehirli sözcüklerin arasında gönül okşayıcı, tatlı sözcükleri bazen fark edemiyordum. Oysa bu sözcükler herhangi bir niyetle söylenmedikleri, çoğu zaman yürekten (belki de benden daha çok acı çekmiş, çok daha sıkıntılara katlanmış bir yürekten) geldikleri gibi dışa vuruldukları için daha da değerliydi. Ama bunun üzerinde niçin bu kadar duruyorum ki? Cezaevine yorgun argın dönmek büyük mutluluk veriyordu bana. Böylece belki hemen uyurdum! Çünkü yazın uyumak neredeyse kışın olduğundan bile daha büyük bir işkenceydi. Doğrusu, bazı akşamlar da çok güzel oluyordu. Gün boyu avluyu ısıtan güneş nihayet batmak üzeredir. Hava serinlemiştir, arkasından neredeyse soğuk (oransal olarak söyleyecek olursak kuşkusuz) bozkır gecesi gelecektir. Mahkûmlar, koğuşlara kapatılmadan önce avluda grup grup dolaşmaktadırlar. Büyük çoğunluk yemekhanededir kuşkusuz. Orada genellikle cezaevinin önemli sorunları görüşülür; şundan bundan söz edilir, çoğu zaman anlamsız, ama toplum-

dan dışlanmış bu insanları çok heyecanlandıran, ilgilerini çeken bir söylenti üzerine tartışıldığı olur. Söz gelimi, bizim binbaşının başka yere atandığı haberi duyulmuştur, onu tartışır-
lar. Mahkûmlar çocuklar gibi her şeye hemen inanıveriyorlar-
dı. Bu haberin saçma olduğunu bilirler, onu herkesin çok iyi
tanıdığı, hiçbir söylediğine uzun süredir inanmadıkları, her
söylediği yalan olan geveze, "aptal" mahkûm Kvasov'un getir-
diğini bilirler, ama gene de ciddiye alırlar bu haberi; bu konu-
da düşüncelerini söylerler, tartışır-
lar, birbirlerini buna inandır-
maya çalışır-
lar, kendi kendilerini avuturlar; ama en sonunda,
Kvasov'a inandıkları için kendilerine kızarlar, kendilerinden
utanırlardı.

– Öyle ama, kim başka yere atayacak ki binbaşığı? diye ba-
ğırıyor biri. Ensesi kalın adamın!

Açıkgöz, çok bilmiş, tartışmayı görülmemiş derecede çok
seven heyecanlı bir mahkûm itiraz ediyor:

– Onun da bir büyüğü vardır elbet!

Bir kenarda çorbasını içmekte olan yaşlıca bir mahkûm,
kendi kendine konuşuyormuş gibi, üzgün, söze karışıyor:

– İt iti ısırmaz.

Bir başkası balalaykasını hafiften tıngırdatarak ekliyor:

– Onun büyükleri de garanti, onu başka yere gönderelim mi
diye, gelip sana soracaklardır.

Beriki heyecanla itiraz ediyor:

– Neden gelip bana sorsunlar ki? Herkese sorsunlar, herkes
onun buradan gönderilmesini isteyecektir. Burada herkes ba-
ğırır çağırır, ama iş ciddiye bindi mi sus pus olursunuz!

Balaykasını tıngırdatan karşılık veriyor:

– Peki sen ne diyorsun? Burası kürek mahkûmlarının bu-
lunduğu bir cezaevi.

Tartışmayı çok seven mahkûm, ötekileri dinlemeden hey-
ecanla sürdürüyor konuşmasını:

– Geçenlerde teknenin dibinde biraz un kalmıştı, iyice kazı-
dık teknenin dibini, birazcık un topladık, az bir şey yani, göz-
yaşı kadar derler ya, işte o kadar bir şey. Satsın diye birisine
verip kasabaya yolladık. Hayır, binbaşının haberi olmuş olay-

dan; kooperatif üyelerinden biri haber vermiş. Unu alıkoydu. Sözde un tasarruf edecekmiş. Doğru mu bu yaptığı şimdi?

– Peki kime şikâyet etmeyi düşünüyordun binbaşısı?

– Kime olacak! Müfettiş geldiğinde ona!

– Hangi müfettişe?

Yazıcılık yapmış, bir zamanlar *De la Vallière Düşesi*'ni veya buna benzer bir şeyi okumuş, konuşkan, genç bir mahkûm söze karışıyor:

– Evet arkadaşlar, cezaevimize bir müfettiş gelecek.

Her zaman neşeli, şakacı biriydi, ama bazı konularda bilgili ve deneyimli olduğu için mahkûmlar saygı gösterirlerdi ona. Gelecek olan müfettiş konusuna gösterilen büyük ilgi ve merak önemsemeden doğrudan aşçının yanına gidiyor, ondan biraz ciğer istiyor. Bizim aşçılar genelde böyle şeyler satıyorlardı. Söz gelimi, kendi paralarıyla büyük bir parça ciğer satın alıyorlar, kızartıp dilim dilim mahkûmlara satıyorlardı.

– Bir kapiklik mi, iki kapiklik mi? Diye soruyor aşçı.

– İki kapiklik kes. Varsın imrensin millet! Arkadaşlar, Petersburg'dan bir general geliyor. Bütün Sibirya'yı denetleyecek. İnanın bana. Yönetim odasında konuşuyorlardı.

Haber olağanüstü bir heyecanla karşılanıyor. On beş dakika yalnızca, gelenin kim olduğu, hangi generalin denetime geleceği, gelecek generalin rütbesinin, buradaki generallerden daha büyük olup olmadığı konuşuluyor. Rütbelerden, komutanlardan, hangisinin rütbesinin daha yüksek olduğundan, kimin kimi paylayabileceğinden, kimin karşısında kimin eğileceğinden konuşmayı çok severlerdi mahkûmlar, dahası, generaller için tartışırlar, hatta kavga ederlerdi. Bütün bunlardan onlara ne diyebilirsiniz. Ama generallerle, genel olarak komuta kademisiyle ilgili ayrıntılı bilgi ve bu bilginin düzeyi bir mahkûmun cezaevine düşmeden önceki toplum içinde yerinin ne olduğu konusunda bir kaynak kabul edilir ve bu konularda kişinin bilgisi ne kadar çoksa, mahkûmlar arasında o kadar saygı görür, ciddi, seçkin biri olarak tanınırdı. Genelde, üst düzey komutanlar konusu cezaevinde zarif, önemli bir konu sayılırdı.

Ufak tefek, kızıl saçlı, durduğu yerde duramayan, son derece kalın kafalı Kvasov araya giriyor:

– Demek binbaşırı sepetleyecekleri doğruymuş arkadaşlar. Binbaşırıyla ilgili haberi getiren kendisiydi.

Çorbasını bitiren asık suratlı, yaşlı mahkûm ısrarla karşı çıkıyor:

– Bir miktar rüşvet verip paçasını kurtarır!

Bir başkası şöyle diyor:

– Çok doğru! Az mı para topladı! Buraya gelmeden önce tabur komutanıydı. Bir süre önce de başpapazın kızıyla evlenmeye çalışıyordu.

– İyi ama evlenemedi: Kapıyı göstermişler ona. Yeterince zengin değil demek. Ne biçim koca olurdu ondan acaba? Sahip olduğu tek şey ayağındaki pantolonu. Bütün parasını pas-kalyada kâğıt oyununda kaybetmiş. Fedka öyle diyor.

– Doğru. Meteliğe kurşun atıyormuş.

– Evet kardeşim, bir zamanlar ben de evliydim. (Konuşmaya ilk kez karışıyordu Skuratov.) Parası olmayanın evlenmesi zordur. Evlenirsin, ama geceler kısadır...

Zamanında yazıcılık yapmış aşırı rahat tavırlı delikanlı:

– Vay canına! diyor. Kvasov, burada senden söz ediyoruz, oysa sen... Sana söylüyorum Kvasov, çok aptal bir insansın sen. Binbaşırının bir generali parayla satın alabileceğini, böyle bir generalin Petersburg'dan kalkıp buraya özellikle bizim binbaşırıyı denetlemeye geleceğini nasıl düşünebiliyorsun? Kalın kafalının tekisin sen delikanlı, bunu bilir bunu söylerim ben.

Kalabalık arasından alaycı bir ses yükseliyor:

– Neden olmasın? Adam general oldu diye rüşvet almayacak mı yani?

– Biliyorum ben, almaz, alırsa da büyük alır.

– Öyle tabii, rütbesine göre alacak.

Kvasov kararlı bir sesle:

– Generaller her zaman alırlar, diyor.

O anda yemekhaneye giren Bakluşin küçümser bir tavırla:

– Ne o, kaç kere rüşvet verdin generallere? diyor. Hayatında hiç general gördün mü?

- Gördüm elbette.
- Yalan söylüyorsun.
- Sen yalan söylüyorsun.
- Arkadaşlar, gördüyse şimdi herkesin içinde söylesin bakalım, hangi generali görmüş? Hadi söyle, ben bütün generalleri tanıyorum çünkü.

Kvasof kararsız, duraklayarak karşılık veriyor:

- General Zibert'i gördüm.
- Zibert'i mi? Böyle bir general yok. Belki de Zibert dediğın yarbaydı da, kırbaç yerken sırtına bakmıştı, korkundan general sanmıştın onu.

Skuratov yükseltiyor sesini:

- Hayır, beni dinleyin, evli barklı bir insanım çünkü. Moskova'da gerçekten de Zibert adında bir general vardı, Alman asıllı bir Rus'tu. Her yıl Rus papazına gidip günah ıkartırdı ve inanır mısınız arkadaşlar, bir ördek gibi su içerdi. Moskova Nehri'nin suyundan her gün kırk bardak. Bilinmeyen bir hastalığı varmış, su içerek bu hastalığından kurtulmaya çalışıyormuş. Kendisinin emir eri anlatmıştı bana.

Balalaykası olan mahkûm söze kaņřıyor:

- Kesin, karnında sazan balıkları yüzmeye başlamıştır!
- Telaşlı biri olan eski süvari eri yaşlı Martınov düşünceli:
- Kesin artık! diyor. Burada ciddi şeyler konuşuluyor, siz tutmuşsunuz... Gelecek olan müfettiş neyin nesidir arkadaşlar?

Kuşkucu mahkûmlardan biri söze kaņřıyor:

- Bence atıyorlar! Nereden duymuşlar, kim söylemiş? Hepsı yalan.

O ana kadar mağrur bir tavırla susan Kulikov, kimsenin itiraz edemeyeceğı bir şey söylüyormuş gibi, düşüncesini belirtiyor:

- Hiç de yalan değil!

Kulikov ellisine merdiven dayamış, şışman, olağınst sevimli yüzlü, biraz kibirli biriydi. Bunu biliyor ve bundan gurur duyuyordu. Biraz ingenelik vardı soyunda. Baytarlıktan anlıyor, kasabada hastalanan atlara bakarak oldukça iyi para kazanıyor, cezaevinde de votka ticareti yapıyordu. Akıllı uslu,

görmüş geçirmiş biriydi. Ağzından sözcükleri kerpetenle alırdınız. Sakin bir tavırla sürdürüyor konuşmasını:

– Doğrudur, çocuklar. Daha geçen hafta duydum ben bunu. Bir general gelip çok önemli konularda tüm Sibirya'yı denetleyecekmiş. Ama besbelli ki onu da parayla satın alacaklardır. Ama bizim Sekizgöz değil: Bizimki onun yanına bile yaklaşamayacaktır. Generalden generale fark vardır, kardeşlerim. Her çeşidi bulunur. Ama şunu söyleyeyim size ki, ne olursa olsun, bizim binbaşı yerinde kalacaktır. Kimsenin kuşkusu olmasın bundan. Bizler ağzı var dili yok bir milletiz, yöneticilere gelince, birbirlerini gammazlamazlar. Müfettiş gelip dolaşacaktır cezaevini, sonra çekip gidecektir, raporuna her şeyin yolunda olduğunu yazacaktır...

– Ama gördünüz arkadaşlar, binbaşı korkuya kapılmış: Öyle ya bu sabah sarhoştur...

– Akşamdan içmeye başlamış. Fedka öyle diyordu.

– Alışmış kudurmuştan beterdir. İlk kez mi içiyor adam?

Mahkûmlar kendi aralarında heyecanla konuşuyorlar:

– Nedir bu böyle yahu? Ya general de bir şey yapmazsa ne olacak bizim bu durumumuz? Çektiğimiz yeter artık!

Müfettişin geleceği haberi bir anda duyuluyor cezaevinde. Avluda dolaşan mahkûmlar haberi sabırsızca birbirine iletiyor. Bazıları soğukkanlılıklarını koruyarak susuyor, böylece kendilerine daha bir mağrur hava veriyorlardı. Bir başkaları habere ilgisiz kalıyor. Bazı mahkûmlar balalaykalarını almış, koğuşların önüne oturmuşlardı. Bazıları çene çalmayı sürdürüyorlar. Bir başkaları şarkılar söylüyordu. Sözün kısası, bu akşam herkes olağanüstü heyecanlıydı, neşeliydi.

Saat ona doğru hepimizi saydılar, koğuşlara soktular, üzerimize kapıları kilitlediler. Geceler kısaydı. Sabah saat beşte uyandırıyorlardı bizi. Oysa saat on birden önce kimse uyuyamıyordu. Her gece o saate kadar tartışmalar, sohbetler oluyor, bazen de kışın olduğu gibi, maydan kuruluyordu. Gece dayanılmaz bir sıcak ve boğucu hava çöküyordu koğuşa. Gerçi pencerelerden çerçeveler kaldırıldığı için az da olsa taze hava esintisi oluyordu ya mahkûmlar gene de kâbus görüyor gibi

ranzalarında bütün gece dönüp duruyorlardı. Pireler sürüler halinde dolaşıyorlardı. Kışın da pire oluyordu, hem hatırı sayılır çoklukta, ama ilkbaharın gelmesiyle birlikte öylesine çoğalmışlardı ki, bunu daha önce duymuş olmama karşın, tanık olmadan, böylesine inanmamıştım. Üstelik yaza yaklaştıkça daha arsız, daha saldırgan oluyorlardı. Evet, insan pirelere alışabiliyor, kendimden biliyorum bunu. Ama kim ne derse desin, hiç de kolay olmuyor bu. İnsana öylesine işkence ediyorlar ki, uyumuyorsunuz da, kendinizi sanki ateşler içinde hasta, öyle yatıyormuşsunuz gibi hissediyorsunuz. Sabaha karşı nihayet sakinleşiyorlar, sanki ortadan kayboluyorlar, sen de sabahın serinliğinde tatlı bir uykuya dalıyorsun, tam o anda da koğuşun kapısında acımasız kalk trampeti çalıyor. Gocuğunu başına çekip trampetin sert, kulak tırmalayan vuruşlarını, her vuruşu sayıyormuş gibi, içinden lanetler okuyarak dinliyorsun, bu arada uyku arasında dayanılmaz bir düşünce, bu trampetin yarın sabah da, ertesini sabah da, özgürlüğüne kavuşuncaya kadar daha birkaç yıl daha sürekli alacağı düşüncesi geliyor aklına. O zaman özgürlüğün nerede olduğunu, ne zaman ona kavuşacağını düşünürsün.! Oysa şimdi uyanman gerek. Gündelik telaş, koşturma başlamak üzeredir... Mahkûmlar giyinirler, işe gitmek için acele etmektedirler. Neyse ki öğleyin bir saat kadar uyumaya izin veriliyordu.

Mfettişle ilgili söylenenler doğruydı. Söylenti her gün biraz daha inandırıcı oluyordu. Petersburg'dan önemli bir generalin bütün Sibirya'yı denetlemek üzere geldiğini, şu anda Tombofsk'ta olduğunu sonunda herkes öğrenmişti. Her gün yeni yeni bilgiler ulaşıyordu cezaevine. Bilgiler kasabadan geliyordu: Orada herkesin büyük bir korku ve telaş içinde olduğu, eksiklerini tamamlamaya çalıştığı haberleri geliyordu. Üst ynetimdekilerin toplantılar, balolar, eglenceler düzenlemeye hazırlandıkları söyleniyordu. Kalenin içinde yolları, tümsekleri düzeltmek, yabancı otları temizlemek, çitleri, direkleri boyamak, sıvanacak yerleri sıvamak, onarılması gereken yerleri onarmak için mahkûmlar büyük gruplar halinde görevlendiriliyordu. Anlaşılabacağı gibi, bir anda her şeyin düzeltilmesi, yo-

luna koyulması isteniyordu. Mahkûmlar her şeyin farkındaydılar. Kendi aralarında giderek daha heyecanlı, daha coşkulu konuşmaya başlamışlardı. Hayalleri olmayacak ölçülere varmıştı. General onlara nasıl olduklarını sorduğunda *şikâyetlerini* dile getirmeyi bile düşünmeye başlamışlardı. Bununla birlikte aralarında tartışmalar, küfürleşmeler de oluyordu. Binbaşı telaşlıydı. Şimdi daha sık cezaevine geliyor, daha çok bağırıp çağırıyor, insanların üzerine daha öfkeli saldırıyor, mahkûmları da daha sık cezalandırıyor, üstlerinin başlarının temiz olması üzerinde daha çok duruyordu. Tam o sırada cezaevinde küçük bir olay olmuştu. Başka zaman olsa binbaşı böyle bir olay karşısında çok kızardı, ama herkesin beklediği gibi olmamış, olay binbaşının hoşuna bile gitmişti sanki. Kavga sırasında bir mahkûm başka bir mahkûmu kalbinin hemen altından şişle yaralamıştı.

Suçlu mahkûmun adı Lomov'du. Yaralanana ise cezaevinde Gavrilka diyorduk. Uslanmaz serserinin biriydi. Başka bir adı var mıydı, anımsamıyorum. Her zaman Gavrilka diyorduk ona.

Lomov K-skiy ili T-koye köyünden, hali vakti yerinde bir köylüydü. Lomov ailesi oldukça genişmiş ve hep bir arada yaşıyorlarmış: Yaşlı babası, üç oğlu ve bir amcaları. Zengin insanlarmış. Bütün ilde onların en azından üç bin ruble paraları olduğu söylenirmiş. Çiftçilik yaparlarmış, deri tabaklarlarmış, ticaretle uğraşırlarmış, ama daha çok tefecilik yaparlarmış, avare serserileri saklarlarmış, çalınmış eşya ve sanat eseri alıp satarlarmış. Bölgenin yarısının köylüleri onlara borçluymuş. Herkesten alacakları senetliymiş. Akıllı olmalarıyla, kurnazlıklarıyla tanınmışlardı bölgede; ama sonunda, özellikle de çok önemli bir kişi köyden geçerken onların evinde konaklamaya başladıktan, yaşlı babalarıyla tanışıp onu iş bilirliği, becerikliliği ve zekâsı yüzünden sevip onunla dost olunca pek kibirlenmeye başlamışlar. Kendilerine artık kimsenin bir şey yapamayacağı düşüncesine kapılıp yasadışı çalışmalarını artırdıkça artırmışlar. Herkes söylüyormuş arkalarından. Herkes yok olmalarını istiyormuş. Öte yandan onların burnu da büyüdükçe büyüyormuş. Polis şefini, vergi memurlarını taktıkları yokmuş. En sonunda yıkılmış-

lar, perişan olmuşlar. Ama yaptıkları karanlık, yasadışı işler yüzünden değil, boş yere... Köyün on versta dışında, Sibiryaya usulü kiraladıkları büyük bir çiftlikleri varmış. O çiftliklerinde sonbaharda bir ara altı Kırgız haydut saklanıyormuş. Bu Kırgızlar çok eskiden borçluymuşlar Lomovlara. Bu yüzden çiftlikte çalışıyorlarmış. Bir gece bu altı Kırgız öldürülmüş. Araştırma, soruşturma başlamış, uzun süre devam etmiş. Dava sırasında Lomovların birçok karanlık işi daha gün ışığına çıkmış. İşçilerin öldürülmesinde onlar suçlu bulunmuş. Lomovlar öyküyü böyle anlatıyorlardı. Cezaevinde herkes de bunu öyle biliyordu: Sözde işçilerine aşırı derecede borçlu oldukları için kuşkulananmışlardı onlardan; zira çok varlıklıydılar ama aynı zamanda cimri ve paragözdüler de, hak ettikleri işçilikleri onlara ödememek için kesmişlerdi Kırgızları... Duruşmalar sırasında her şeylerini kaybetmişler. Yaşlı babaları ölmüş. Oğullarının her birini bir yana sürmüşler. Oğullardan biriyle amcası on iki yıllıkına bizim cezaevine gelmişti. Peki siz ne dersiniz? Kırgızların öldürülmesinde bütünüyle suçsuzdular. Çünkü günün birinde ünlü düzenbaz ve yersiz yurtsuz serseri Gavrilka (neşeli, canlı biriydi) cezaevimize geldi ve Kırgızları kendisinin öldürdüğünü ondan öğrendik. Onun bunu itiraf ettiğini duymamıştım, ama cezaevinde herkes Kırgızları onun öldürdüğünü biliyordu. Gavrilka'nın daha serserilik yıllarından ilişkisi varmış Lomovlarla. Asker kaçağı ve serserilik suçlarından kısa bir süre kalmak üzere cezaevimize gelmişti. Kırgızları serseri üç arkadaşıyla birlikte kesmişler. Çiftlikten bol miktarda mal ve para götürmeyi düşünüyorlarmış.

Cezaevinde Lomovları sevmiyorlardı. Nedenini bilmiyorum. Yeğen olanı genç, akıllı uslu, girişkendi. Ama amca Lomov; (Gavrilka'yı şişleyen oydu) aptal, geçimsiz biriydi. Daha önce de birçok kimseyle tartışmış, bu arada bol bol da dayak yemişti. Neşeli ve uysal yaradılışı yüzünden Gavrilka'yı cezaevinde herkes seviyordu. Lomovlar, Kırgızları onun öldürdüğünü, onun yüzünden burada olduklarını bilmesine biliyorlardı ama, bu konuda hiç tartışmıyorlardı onunla. Onunla bir arada bulunmuyorlardı bile. Zaten Gavrilka da onlarla hiç ilgilenmiyordu. Ve işte birden amca Lomov ile Gavrilka arasında iğrenç

bir fahişeye için tartışma çıkmıştı. Gavrilka kızın kendisine meylli olduğuyla övünmeye başlamıştı; Lomov kıskanmıştı, güneşli bir öğleden sonra da şişlemişti onu.

Yargılanmaları sırasında Lomovlar her şeylerini yitirmişlerdi ama, gene de cezaevinde zenginler gibi yaşıyorlardı. Bol paraları olduğu belliydi. Semaverleri vardı, çay içiyorlardı. Bizim binbaşı bunu biliyor, iki Lomov'dan da inanılmaz derecede nefret ediyordu. Herkes farkındaydı, her fırsatta bağırıp çağırıyordu onlara, bu fırsatı yeterince sık da buluyordu. Lomovlar binbaşının bunu onlardan rüşvet koparmak için yaptığını söylüyorlardı. Ama rüşvet vermeye yanaşmıyorlardı.

Kuşkusuz, Lomov şişi biraz daha derine soksaydı Gavrilka'yı öldürecekti. Ama olay küçük bir yarayla geçirtilmişti. Durumu binbaşuya bildirdiler. Onun sanki hoşnut, soluk soluğa nasıl koşarak geldiğini anımsıyorum. Öz oğluyla konuşuyormuş gibi aşırı bir sevecenlikle şöyle demişti Gavrilka'ya:

– Ne dersin çocuğum, hastaneye kadar yürüyebilecek misin? Yo, olmaz, bir at hazırlatayım sana. (Telaşlı bir acelecilikle çavuşa döndü) Hemen bir at hazırlayın!

– Gerekmez saygıdeğer efendim, bir şeyim yok. Yalnızca ucu hafiften battı efendim.

– Bilemezsin sen evladım, bilemezsin, sonra bakarsın... Tehlikeli bir yere batırmış. Yaranın yeri önemli. Haydut herif tam kalbinin altına saplamış! (Lomov'a dönüp kükredi) Sen dur hele! Şimdi göstereceğim sana!.. Doğru nezarethaneye!

Gerçekten de gösterdi. Lomov'u yargıladılar. Yara önemsizdi ama, binbaşının amacı açıkça belliydi. Suçlunun kürek cezası artırıldı, ayrıca bin de sopa cezasına çarptırıldı. Binbaşının keyfi yerindeydi...

Sonunda müfettiş gelmişti.

Kasabaya gelişinin ertesi günü bizim cezaevine geldi. Bir bayramdı bu. Birkaç gün öncesinden her şeyimiz yıkanmış, ütülenmiş, pırl pırl yapılmıştı. Mahkûmları yeniden tıraş etmişlerdi. Giysileri bembeyaz, tertemizdi. Kurallara göre yazın mahkûmlar pamuklu beyaz ceket ve pantolon giiyorlardı. Her mahkûmun sırtına yaklaşık dokuz santimetre çapında siyah bir

yuvarlak dikilmişti. Gelen önemli kişi olur da bizi selamlarsa nasıl karşılık vereceğimiz konusunda tam bir saat ders verdiler bize. Provalar yapıldı. Binbaşı çok telaşlıydı. Generalin gelmesine bir saat kala herkes kendi yerinde hazır ola geçmiş, heykel gibi beklemeye başlamıştı. Nihayet öğleden sonra saat birde general geldi. Çok önemli bir generaldi bu, öylesine önemli ki, onun gelişiyle bütün Batı Sibiryâ'da bütün yöneticilerin yüreği hop etmiş olmalıydı. Sert, heybetli bir tavırla kapıdan girdi. Yerel yönetim görevlilerinin oluşturduğu bir kalabalık telaşla koşturuyordu arkasında: Birkaç general, albay. Uzun boylu, fraklı, ayaağında ayakkabılar, gösterişli bir de sivil vardı. O da Petersburg'dan gelmişti. Tavrıları son derece rahattı. General sık sık ona dönüyor, oldukça kibar bir şekilde birşeyler söylüyordu. Bu durum mahkûmları olağanüstü meraklandırmıştı: Sivil birine böyle davranılması, hem de böylesine büyük bir general tarafından! Daha sonra soyadı, kim olduğu öğrenildi. Oysa o zamana kadar herkes bir şey söylemişti. Binbaşının, boynunu saran turuncu yakalığıyla, kan oturmuş gözleriyle, kırmızı, sivilceli yüzüyle generalin üzerinde iyi bir izlenim bırakmadığı belliydi. Önemli konunun onuruna gözlüklerini takmamıştı. Generalin biraz uzağında put gibi duruyor, bütün varlığıyla, efendisinin isteyeceği şeyi uçarak gidip yerine getirmek için kendisine gereksinim duyulacağı anı büyük bir arzuyla bekliyordu. Ne var ki gereksinim duymuyorlardı ona. General sessizce dolaştı koğuşları, mutfaa uğradı, galiba çorbanın tadına da baktı. Beni gösterdiler ona: Soylulardan falan kişi...

– A! dedi general. Peki burada nasıl davranıyor?

Cevap verdiler ona:

– Şimdilik çok iyi, ekselanslan.

Başını salladı general, iki dakika sonra da cezaevinden çıktı gitti. Elbette, mahkûmların gözleri kamaşmıştı, şaşkın durumdaydılar, ama öte yandan biraz da hayal kırıklığına uğramışlardı. Binbaşını şikâyet edememişlerdi, görüldüğü kadıyla böyle bir şey söz konusu bile olamazdı. Zaten binbaşı da önceden biliyordu bunu.

VI. CEZAEVİ HAYVANLARI

Hemen arkasından Gnedko'nun yerine yeni bir Gnedko'nun satın alınması mahkûmları generalin ziyaretinden bile daha çok meşgul etmişti. Bizde at, su getirilmesi ve pisliklerin falan götürülmesi için kullanılıyordu. Atın bakımı için bir mahkûm görevlendiriliyordu. Bu mahkûm onunla birlikte (elbette, bir nöbetçi eşliğinde) dışarı çıkıyordu. Atımızın günlük işi, sabah da akşam da oldukça yoğundu. Gnedko cezaevimizde uzun süredir çalışıyordu. Çok iyi bir attı, ama tükenmişti artık. Petrov gününün arifesinde güzel bir ilkbahar sabahı gece fıçısını götürürken birden yere yığılmış, birkaç dakika içinde ölmüştü. Herkes çok üzülmüştü, mahkûmlar başına toplanmış, ondan söz etmeye, tartışmaya başlamışlardı. Süvaride görev yapmış olanlar, Çingeneler, baytarlar vb. atlarla ilgili tüm becerilerini ortaya döktüler, kendi aralarında tartıştılar bile, ama Gnedko'yu ayağa kaldıramadılar. Hayvancağız karnı şişmiş (nedense herkes onun şiş karnına parmağıyla dokunmayı bir görev sayıyordu) yerde boylu boyunca yatıyordu. Durumu binbaşıya bildirdiler. Binbaşı yeni bir at alınması için emir verdi. Petrov günü sabah ayininden sonra, hepimizin cezaevinde bulunduğumuz sırada satılık atları getirmeye başladılar. Satın alınacak atın seçimi, anlaşılacağı gibi, mahkûmlara bırakılmış-

tı. Bu işten gerçekten çok iyi anlayanlar vardı aramızda. Ayrıca, yaşamlarını başkalarını aldatmakla geçirmiş iki yüz elli kişiyi aldatmak da kolay değildi. At getirenler arasında Kırgızlar, at tüccarları, Çingeneler, kasabalılar vardı. Mahkûmlar her atın getirilişini büyük bir sabırsızlıkla bekliyorlardı. Çocuklar gibi neşeliydiler. Onların daha çok hoşlandıkları, özgür insanlar gibi, kendi paralarıyla kendilerine bir at alıyorlarmış gibi karar verme haklarının olmasıydı. İlk üç atı beğenmeyip geri gönderdiler, dördüncü atta alım gerçekleşti. Satıcılar avluya biraz korkarak giriyorlar, endişeyle çevrelere bakıyorlar, hatı arada bir de, onları içeri alan nöbetçilere çekingen, göz atıyorlardı. Kafaları yarın tıraşlı, yüzleri dağlanmış, ayaklarında prangalarla iki yüz kişilik bir kalabalığın (hem de onların, kapisından içeri hiç kimsenin adımını atmadığı kürek mahkûmları yuvasında) karşısında olmak, onlarda kendine özgü bir saygı uyandırıyordu. Bizimkiler getirilen her atın gücünü ölçmek için onları çeşitli kurnazlıklarla iyice yoruyorlardı. Nerelerine bakmıyorlardı, nerelerini yoklamıyorlardı; hem bunu öylesine ciddi, ağırbaşlı tavırlarla yapıyorlardı ki, sanki cezaevinin en önemli sorunu buydu. Çerkezler atın üzerine bile atlıyorlardı; gözlerinin içi gülüyordu; ve beyaz dişlerini göstererek, kartal burunlu esmer yüzlerini indirerek kendi aralarında anlaşılmasız lehçeleriyle birşeyler konuşuyorlardı. Ruslardan biri bakışlarını tüm dikkatiyle onların yüzüne diyor, ne konuştuklarını anlamaya çalışıyordu. Sözcükleri anlayamasa bile bakışlarından atın işe yarayıp yaramayacağı konusunda ne düşündüklerini anlamaya çalışıyordu. Evet, yabancı bir gözlemci bu aşırı dikkatli bakışı yadırgayabilirdi. Bir mahkûm, hem de kendi halinde, silik, öteki mahkûmların karşısında tek sözcük bile söylemeye cesaret edemeyen bir mahkûm bu konuda nasıl böylesine çabalayabiliyordu! Atı kendine alıyordu sanki. Alınacak at gerçekten de onu çok ilgilendiriyormuş gibiydi. Çerkezlerden başka Çingeneler ile eski at tüccarları da öne çıkanlar arasındaydılar. Önceliği ve ilk sözü söyleme hakkını onlara tanıyorlardı. Bu arada eski Çingene, at hırsız ve at tüccarı Kulikov ile Sibiryalı kurnaz bir köylü olan, cezaevimize kısa süre

önce gelmiş, bu arada Kulikov'un elinden kasabadaki tüm ustalığını çekip almış olan alaylı baytar arasında soylu bir mücadele de vardı. Durum şöyleydi: Bizdeki alaylı baytarlara kasabada büyük önem veriyorlardı. Kasabada birkaç gerçek baytar bulunmasına karşın, yalnızca esnaf ve tüccarlar değil, en üst düzey devlet memurları bile atları hastalandığında cezaevine başvururlardı. Sibiryalı köylü, baytar Yolkin gelmeden önce Kulikov'un rakibi yoktu, kasabada çok ata bakması için çağırıyorlardı onu, dolayısıyla bol para kazanıyordu. Oysa çok Çinçenelik, şarlatanlık yapıyordu, övündüğü kadar işinin ustası değildi. Zenginliği nedeniyle bizimkilerin arasında bir aristokrat gibi davranıyordu. Görmüş geçirmişliğiyle, zekâsıyla, cesaretiyle ve kararlılığıyla cezaevindeki tüm mahkûmların saygısını kazanmıştı. Herkes söylediğine kulak veriyor, sözünü de dinliyordu. Söyleyeceği her sözcük çok değerliymiş gibi, çok az konuşurdu; o da yalnızca en önemli konularda... Kesinlikle bir palavracıydı, ama öte yandan gerçek bir enerjisi de vardı. Yaşının ilerlemiş olmasına karşın hayli yakışıklı ve çok zeki-ydi. Biz soylulara karşı pek bir kibar, aynı zamanda olağanüstü mağrurdu. Sanırım, güzelce giydirseydiniz onu, bir kont olarak alıp başkentin bir kulübüne götürseydiniz oraya kolaylıkla uyum sağlar, oturup kâğıt oynar, akşam süresince herkesle az ama öz, ağırbaşlı, pek kibar konuşurdu. Onun bir kont değil, gerçekte bir serseri olduğunu kimse anlayamazdı. Ciddi söylüyorum: Öylesine zeki, bir şeyi kavrama ve anlama yeteneği öylesine güçlüydü. Ayrıca davranışları da ince, kibardı. Zamanında kibar çevrelerde bulunmuş olsa gerekti. Bununla birlikte geçmişinin üstünde kalın bir bilinmezlik örtüsü vardı. Cezaevinin özel bölümünde kalıyordu. Ne var ki, bir köylü de olsa, (ama kurnaz bir köylü) eski inananlardan ellilik Yolkin'in gelişi Kulikov'un baytarlık ününe darbe vurmuştu. İki ay içinde onun kasabadaki hemen tüm müşterilerini almıştı. Daha önce Kulikov'un uzun süre iyi edemediği bütün atları da iyi etmişti. Kasaba veterinerlerinin iyi edemediklerini bile iyileştirmişti. Bu köylü cezaevimize birkaç suç ortağı kalpazanla birlikte gelmişti. Bu yaşta para için böyle pis bir işe bulaşmış-

tu! Kendiyle alay ederek, üç gerçek altın paradan yalnızca bir fazla sahte altın para edebildiklerini anlatıyordu. Kulikov onun baytarlıkta gösterdiği başarıyı kıskanıyordu. Mahkûmlar arasındaki saygınlığı bile sarsılmıştı. Kasaba dışında bir metresi vardı, kadife kaftan giyerdi, gümüş yüzük ve küpe takardı, çizmeleri fırfırlıydı ve gelirleri birden kesilince meyhanecilik yapmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden, şimdi satın alınacak at konusunda herkes kapışmalarını bekliyordu. Herkes merak içindeydi. Mahkûmlar arasında ikisinin de taraftarı vardı. Önde gelen taraftarlar artık heyecanlanmaya başlamışlardı, ufak ufak tartışmalar, küfürleşmeler bile başlamıştı. Yolkin'in kurnaz yüzünde alaylı bir gülümseme belirmişti bile. Ama beklenen olmadı: Kulikov'un kavga etmeye niyeti yoktu. Ama kavga etmeden de büyük bir başarıyla halletmişti sorunu. Önce geri çekildi, hatta rakibinin eleştirel düşüncelerini saygıyla dinledi, ama onun bir sözcüğünü yakalayıp, son derece kararlı, ağırbaşlı bir tavırla, Yolkin'in yanlış düşündüğünü söyledi ve Yolkin kendini toparlayana kadar da özellikle şu şu konularda yanlış düşündüğünü kanıtlayıvermişti. Böylece Yolkin beklenmedik, ustaca bir yenilgiye uğratılmıştı. Gerçi son sözü gene de o söylemişti ama, Kulikov'un taraftarları gene de sonuçtan hoşnuttular.

– Yo, çocuklar, onu mat etmek öyle kolay değildir. Ne zaman ne yapacağını, ne söyleyeceğini iyi bilir!

Ötekiler, sanki biraz alttan alarak:

– Yolkin ondan çok daha bilgili! diyorlardı.

İki grup da birden alttan alarak konuşmaya başlamıştı.

– Daha bilgili falan değil de, yalnızca eli biraz hafif. Oysa büyük baş hayvan üzerine Kulikov'un üzerine yoktur.

– Haklısın delikanlı!

– Evet, o konuda çok iyidir...

Yeni Gnedko'yu sonunda seçtiler ve satın almaya karar verdiler. Çok güzel, genç, güçlü kuvvetli, son derece sevimli, oynak, harika bir attı. Anlaşıldığı kadarıyla cezaevi için her bakımdan kusursuzdu. Pazarlığa başladılar: Otuz ruble istiyorlardı, bizimkiler yirmi beş veriyorlardı. Uzun süre heyecanla

pazarlık ettiler. Bir taraf fiyatından biraz indirim yapıyor, öteki taraf verdiği fiyatın üzerine bir miktar daha koyuyordu. Sonunda pazarlık edenler de bu duruma gülmeye başlamışlardı. Bazıları şöyle diyordu:

– Ne o, para senin cebinden çıkacak sanki! Bu kadar sıkı pazarlık etmenin ne gereği vardı?

Ötekiler bağınıyorlardı:

– Devlet hazinesine mi acıyorsun yoksa?

– Ne dersiniz deyin çocuklar, para cezaevinin parası...

– Cezaevinin parasıymış! Evet arkadaşlar, bizim gibi salakları ekip de yetiştirmezler, kendiliğimizden yetişir, büyürüz biz...

Sonunda yirmi sekiz rubleye anlaşılar. Binbaşıya bilgi verildi. Satın alış gerçekleştirildi. Elbette, hemen tuz ekmegi getir-diler ve yeni Gnedko'yu törenle cezaevinin içine aldılar. Sanırım o sırada atın boynuna dokunmayan, yüzünü okşamayan mahkûm kalmamıştı. Hemen o gün Gnedko'nun koşumlarını taktılar, fıçıyı yüklediler. Mahkûmlar onun fıçıyı nasıl taşıyacağını merak ediyor, yürüyüşünü dikkatle izliyorlardı. Sucu Roman yeni ata olağanüstü hoşnut bir tavırla bakıyordu. Elli yaşlarında, sessiz, ağırbaşlı biriydi. Sürekli atlarla bir arada bulunmanın insana özel bir ağırbaşlılık hatta bir ciddiyet kazandırdığı gerçekten doğruymuş gibi, Rus at bakıcılarının hepsi son derece ağırbaşlıdır zaten, hatta konuşmayı pek sevmezler. Sesi soluğu pek çıkmazdı Roman'ın. Herkesle iyi geçinirdi, konuşkan değildi, boynuz enfiye kabından enfiye çekerti, çok uzun yıllardan beri cezaevinin Gnedko'larıyla o ilgilenirdi. Yeni alınan, onun baktığı üçüncü Gnedko idi. Herkes cezaevine doru* bir atın daha uygun olduğu, evimize bu rengin daha yakıştığı inancındaydı. Roman da öyle düşünüyordu. Söz gelimi, alaca bir atı kesinlikle almazlardı. Bilinmeyen bir nedenle su taşıma görevi hep Roman'ın hakkı kabul ediliyordu. Onun bu hakkına itiraz etmeyi hiçbir zaman hiç kimse aklının ucundan geçirmiyordu. Önceki Gnedko öldüğünde de hiç kimse, binbaşı bile, Roman'ı herhangi bir nedenle suçlamayı bir an dü-

(*) Rusça *gnedoy* (doru) sözcüğünden üretilen Gnedko adını Dorucuk diye çevirmek mümkündür – ç.n.

şünmemişti. “Tanrının bileceği iş, o kadar, ama Roman iyi bir at bakıcısıdır,” diye düşünmüşlerdi. Çok geçmeden Gnedko cezaevinde herkesin sevgilisi olmuştu. Mahkûmlar soğuk, katı insanlardı, ama sık sık onu okşamak için yanına gidiyorlardı. Roman bazen nehir dönüşü çavuşun açtığı kapıyı kendi kapamak için geri döndüğünde Gnedko sırtında fıçıyla durur, onu beklerken arkasına dönüp ona bakardı. “Yürü!” diye seslenirdi Roman, o anda Gnedko hemen yürümeye başlardı, kendi başına suyu mutfaka kadar götürürdü, durup su almaları için aşçıları, kovalarını doldurmaları için temizlikçileri beklerdi. “Aferin Gnedko!” diye seslenirlerdi ona. Kendi başına getirdi suyu!.. Söz dinliyor!”

– Gerçekten de, hayvan falan ama söyleneni anlıyor!

– Aslanım Gnedko!

Gnedko söylenenleri anlıyormuş, onu övdükleri için sevinenmiş gibi başını sallıyor, soluğunu burnundan vererek puf-luyordu. O arada kesinlikle birileri tuzla ekmek getirip veriyordu ona. Gnedko ekmeği yedikten sonra şöyle demek istiyormuş gibi gene sallıyordu başını: “Tanıyorum seni, tanıyorum! Ben sevimli bir atım, sen de iyi bir insan!”

Gnedko’ya ekmek vermeyi ben de seviyordum. Onun güzel yüzüne bakmak, elimdeki ekmeği aceleyle yerken yumuşak dudaklarının elime değmesi doyumsuz bir zevkti.

Bizim mahkûmlar, izin verilseydi cezaevinde çok sayıda ev hayvanı ve kuş beslerler, genelde onları severlerdi de. Ve sanırım, bu onların katı, hayvansı karakterlerini herhangi bir özel işlerinden daha da çok yumuşatabilirdi. Ne var ki, izin vermiyorlardı buna. Cezaevimizin kuralları da, ortam da buna uygun değildi.

Bununla birlikte cezaevine rastlantı sonucu bazı hayvanlar da gelmiyor değildi. Gnedko’dan başka köpeklerimiz, kazlarımız, bir keçimiz (adı Vaska idi), bir ara bir kartalımız bile vardı.

Cezaevinin köpeği Şarik’ten daha önce söz etmiştim. Akıllı, çok iyi bir köpekti. Onunla dosttuk. Ne var ki, halk arasında köpekler pis, yakınlık gösterilmemesi gereken hayvanlar kabul edildiği için burada Şarik’e hemen hiç kimse ilgi göstermi-

yordu. Köpekcağız kendi halinde ortalarda dolaşıyor, avluda uyuyor, mutfak artıklarıyla karnını doyuruyor, herkesi tanımasına, efendisi olduğunu bilmesine karşın, hiç kimsenin ilgisini çekmiyordu. Mahkûmlar işten döndüklerinde nöbetçinin “Onbaşı!” diye seslenmesi üzerine hemen kapıya koşuyor, her grubu sevinçle, kuyruğunu sallayarak, karşılığında küçücük bir şefkat görmek umuduyla herkesin gözlerinin içine bakarak karşılıyordu. Ama benden önce uzun yıllar beklediği şefkati hiç kimsede bulamamıştı. Bu yüzden en çok beni seviyordu. Cezaevine ikinci bir köpeğin, Belka’nın ne zaman, nasıl geldiğini anımsamıyorum. Üçüncüsü Kultyapka’yı ben bir iş dönüşü henüz yavruyken bulup getirmiştım. Belka tuhaf bir köpekti. Zamanında bir at arabasının tekerleği üzerinden geçmişti, bu yüzden sırtı çöküktü; öyle ki, koşarken uzaktan birbirine yapışık iki beyaz hayvanın koştuğunu sanırdınız. Ayrıca her yanında uyuz yaraları vardı, gözleri çapak içindeydi. Sürekli arka bacaklarının arasına sıkıştırdığı kuyruğunda tek tüy yoktu, kuyruğunun derisi bile soyulmuştu sanki. Kaderine boyun eğmiş bir görünümü vardı. Hiçbir zaman hiç kimseye havlamazdı, hırlamazdı. Korkardı sanki. Daha çok koğuşların arkasında bulduğu ekmek parçalarını yedi. Bizimkilerden birini görünce daha birkaç adım öteden hemen yere sırt üstü yatar, yerde yuvarlanıp dururdu. O anda şöyle demek isterdi sanki: “Ne istersen yap bana, görüyorsun ki, her şeye razıyım, ne yaparsan yap, sana karşı durmayacağım!” Oysa önünde yere yatıp yuvarlandığı her mahkûm, bunu yapmak zorundaymış gibi, çizmesiyle bir tekme atardı ona. Bazen, “Çekil be, pis hayvan!” derlerdi mahkûmlar. Oysa Belka cıyıklamaya bile cesaret edemez, ama acısı dayanılacak gibi değilse derinden inlemekle yetinirdi. Şarik’in önünde de, kendi işleri için cezaevi dışına çıktığında gördüğü her köpeğin önünde de öyle yere yatıp yuvarlanırdı. Sarkık kulaklı iri bir köpek havlayarak, hırlayarak üzerine üzerine geldiğinde gene yere yatıp yuvarlanıyor veya öyle kıpırdamadan yatıyordu. Köpekler başka köpeklerin kendilerine boyun eğmelerinden hoşlanırlar. Saldıran köpek bir anda uysallaşıyordu, önünde sırtüstü yere yatmış, öyle

bekleyen Belka'nın yanına geliyordu, hiç acele etmeden büyük bir merakla onun her yerini koklamaya başlıyordu. O anda yere uzanmış, tır tır titreyen Belka ne düşünüyor olabilirdi? Sanırım şöyle geçiriyordu içinden: "Şimdi yiyecek beni bu canavar!" Ama her yerini dikkatle kokladıktan sonra onda kendisi için ilginç bir şey bulamayan iri köpek uzaklaşırdı yanından. Belka hemen doğrulurdu yattığı yerden, kimi zaman tekrar, dişi bir köpeğin, bir Juçka'nın arkasına takılmış köpek sürüsüne katılırdı. Juçka ile yakından tanışmasının kesinlikle olmayacağını bilse de, onun arkasından uzaktan topallayarak koşmakla avutuyordu kendini. Gururu falan çoktan unutmuşa benziyordu. Gelecekle ilgili her türlü umudunu yitirmiş, yalnızca karnını doyurmak için yaşıyordu. Bunun tam anlamıyla bilincindeydi de. Bir keresinde okşamayı denemiştin onu. Bu onun için öylesine alışılmadık, beklenmedik bir şeydi ki, birden karnının üzerine yere uzanmış, duyduğu hazdan titremeye, yüksek sesle hırlamaya başlamıştı. Acıdığım için daha sonra sıkça okşamaya başlamıştım onu. Bu yüzden, beni her gördüğünde tatlı tatlı hırliyordu. Uzaktan görüyordu beni, ağlamaklı sesler çıkarmaya başlıyordu. Sonunda bir gün kale dışındaki köpekler parçaladılar onu.

Kultyapka bambaşka yaradılıştan bir köpekti. Daha gözleri açılmamış bir yavruyken atölyeden cezaevine niçin getirmiştin onu, bilmiyorum. Onu beslemek, onunla ilgilenmek hoşuma gidiyordu. Şarik hemen sahip çıkmıştı ona. Yanında yatırıyordu onu. Kultyapka biraz büyüyünce, yetişkin köpeklerin genelde yavrularıyla oynadıkları gibi, Şarik de onun kullaklarını ısırmasına, sağını solunu çekiştirmesine, onunla oynamasına izin vermeye başlamıştı. Çok tuhaftır, Kultyapka yüksekliğine hemen hiç büyümüyor, uzunlamasına ve genişlemesine büyüyordu. Tüyleri kabarık, değişik ve parlak kurşuniydi. Kulaklarının biri dik, öteki sarkıktı. Sahibini görünce sevincinden genel olarak atlayıp zıplamaya, viyaklamaya, havlamaya başlayan, sahibinin yüzünü yalamaya çalışan, onun karşısında ne yapacağını şaşırان, uslu, her şeyi unutup giden, o anda "Onu gördüğüme ne çok sevindiğimi görsün,

yeter, terbiyeye falan boş ver!" diye düşünen coşkulu, heyecanlı bir yavruydu. Nerede olursam olayım, "Kultyapka!" diye seslendiğimde yerden biter gibi bir köşeden fırlar, heyecandan çılgıllık atarak, top gibi yuvarlanarak, yerlerde yatıp yuvarlanarak koşa koşa yanıma gelirdi. Bu küçük, tuhaf yarattığı çok sevmeye başlamıştım. Anlaşılan kaderi ona rahat, mutlu bir yaşam hazırlamaktaydı. Ama, güzel bir yaz günü kadın çizmesi diken, deri işlemeciliği yapan mahkûm Neustroyev özel bir ilgi gösterdi ona. Durup dururken bir şey çok etkilemişti onu sanki. Kultyapka'yı yanına çağırarak, tüylerini yoklamış, okşayarak sırt üstü yere yatırmıştı onu. Hiçbir şeyden kuşkulananmayan Kultyapka zevkten viyaklamaya başlamıştı. Ama ertesi gün kayboldu Kulyapka. Uzun süre aradım onu. Yer yanılmış, içine girmişti sanki. Ancak iki hafta sonra her şey anlaşıldı: Kultyapka'nın derisi Neustroyev'in çok hoşuna gitmişti. Derisini yüzmüştü hayvanın, tabaklamıştı ve ona üzerinde kadife şeritleri olan kışlık bir çift bot ismarlayan öğretmen bayanın botlarının içini kaplamıştı. Botlar hazır olunca göstermişti onları bana. Çok güzel, içi tüylü bir çift bot olmuştu. Zavallı Kultyapka!

Cezaevinde deri işi yapan çoktu. Bu yüzden, tüyleri güzel olan köpekler getirirlerdi cezaevine, getirilmeleriyle ortadan kaybolmaları bir olurdu. Bazılarını çalarlardı, bazılarını ise düpedüz satarlardı. Anımsıyorum, bir gün mutfakların arkasında iki mahkûm görmüştüm. Aceleleri varmış gibi tartışıyorlardı. Biri harika, iri bir köpeği tasmaından tutuyordu. Hayvanın iyi cins bir köpek olduğu belliydi. Aşağılık bir uşak, efendisinin köpeğini kaçırıp bizim ayakkabıcılara otuz gümüş kapiğe satmış olmalıydı. İki mahkûm köpeği asmaya hazırlanıyorlardı. Böylesi çok daha iyi oluyordu: Hayvanın derisini tulum çıkarıyorlar, cesedini avlunun dibindeki, sıcak yaz günlerinde ıgırenç kokan derin pis su çukuruna atıyorlardı. Bu çukuru çok seyrek temizliyorlardı. Zavallı köpek başına gelecekleri anlamış gibiydi. Telaşlı, huzursuz bir şekilde sırayla üçümüze bakıyor, bize olan güvenini gösterip bununla bizi yumuşatmak istiyor gibi arada bir kuyruğunu sallamaya cesaret edebiliyor-

du. Hemen dönüp ayrılmıştım oradan, sanırım onlar da anlaşmaya varmışlar, işlerini başarıyla bitirmişlerdi.

Kazlar da bir rastlantı sonucu geliyorlardı cezaevine. Kim getiriyordu onları, sahipleri kimdi, bilmiyorum. Ama bir süre için de olsa, mahkûmları çok oyalıyorlardı. Kasabada bile söz ediyorlardı onlardan. Yumurtadan çıkan yavrular mutfakta barınıyorlar, büyüyünce de sürüyle, çalışmaya giden mahkûmların peşine takılıyorlardı. Kalk trampeti çaldıktan sonra mahkûmlar çıkışa doğru yürümeye başladıklarında bizim kazlar kapının yüksek eşiğini aşip kanatlarını açarak, bağırarak arkamızdan koşmaya başlıyorlardı, mahkûmların oluşturduğu sıranın kesinlikle sağ başına diziliyorlar, yoklamanın bitmesini bekliyorlardı. Her zaman en kalabalık mahkûm grubunun peşine takılıyorlar, çalışma bölgesinde de fazla uzaklaşmadan bir yerlerde otluyorlardı. Mahkûmlar cezaevine dönmek üzere yola çıktıklarında onlar da toplanıp yola koyuluyorlardı. Kalede kazların mahkûmlarla birlikte çalışmaya gittikleri söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Yolda karşılaştığımız insanlar soruyorlardı bize: “Duyduğumuza göre mahkûmlar çalışmaya kazlarla birlikte gidiyorlarmış! Nasıl alıştırdınız onları?” Bazıları bize sadaka verirken “Alın bunu da kazlara verin!” diyordu. Ne var ki, hayvanların bütün bağılıklarına karşın, bir perhiz bitiminde bütün kazları kesip yediler.

Ama çok önemli bir durum olmasaydı bizim keçi Vaska'yı asla kesmezlerdi. Bir tekeydi. Onun da cezaevine nereden, nasıl geldiğini, onu kimin getirdiğini bilmiyorum. Günün birinde cezaevinde küçücük, bembeyaz, harika bir oğlak çıkmıştı ortaya. Birkaç gün içinde herkes sevmişti onu. Tüm mahkûmların eğlence kaynağı, neşesi oluvermişti. Onun cezaevinde kalması için bir neden de bulunmuştu: Cezaevinin ahırında bir keçinin bulunması gerekirdi. Ama onu ahırda değil, önce mutfakta tuttular, sonra cezaevinin içine saldılar. Çok zarif, çok yaramaz bir yaratıktı. Seslendiğimizde hemen yanımıza koşuyordu, sıraların, masaların üzerine çıkıyor, mahkûmlara tos vuruyordu. Her zaman neşeliydi, durmadan maskaralıklar yapıyordu. Boynuzları yeni yeni çıkmaya başladığı zamanlar

bir akşam Kafkasyalı Babay koğuşun kapısında öteki mahkûmlarla otururken nedense bizim Vaska ile toslaşmak istedi. Uzun süre alınları birbirine dayalı öyle durdular. Mahkûmlar onunla böyle oynamayı çok seviyorlardı. O anda Vaska birden en üst basamağa sıçradı, Babay daha yan dönememişti ki, arka ayaklarının üzerinde yükseldi, ön ayaklarını göğsünün üzerine bastırıp Babay'ın ensesine güçlü bir tos vurdu. Öyle ki, Babay oturduğu sıradan yere yuvarlanmıştı. Bütün mahkûmlar, en çok da Babay katıla katıla gülmeye başlamışlardı. Sözün kısıyası, Vaska'yı herkes çok seviyordu. İyice büyüüp ergenlik çağına gelince ciddi tartışmalar sonunda, bu işte usta baytarlarımız ona bilinen operasyonu uyguladılar. Mahkûmlar "Yoksa teke kokmaya başlayacak," diyorlardı. Operasyondan sonra Vaska korkunç derecede semirmeye başladı. Zaten aşırı besliyorlardı onu. Sonunda uzun boynuzlu, olağanüstü semiz, çok hoş, iri bir teke olmuştu. Paytak paytak dolaşıyordu ortalarda. Çalışmaya o da bizimle birlikte gelmeye başlamıştı. Çalışırken mahkûmların da, yolda karşılaştığımız insanların da neşe kaynağıydı. Cezaevinin tekesi Vaska'yı bilmeyen yoktu. Nehir kıyısında çalıştığımız zamanlar mahkûmlar bazen taze söğüt dalları koparıyorlar, başka ağaçlardan yapraklar yoluyorlar, tümseklerden çiçek topluyorlar, getirip hepsiyle Vaska'yı süslüyorlardı: Boynuzlarını dallarla, çiçeklerle donatıyorlar, bedenini çelenklerle beziyorlardı. Cezaevine dönüşte Vaska her zaman dallarla, çiçeklerle süslü olarak mahkûmların önünde yürüyordu. Mahkûmlar, gelen geçen önünde sanki onunla övünerek, Vaska'nın arkası sıra gidiyorlardı. Bu teke eğlencesi öylesine bir boyuta varmıştı ki, bazılarının aklına şöyle çocukça bir düşünce geliyordu: "Vaska'nın boynuzlarını yaldızlasak nasıl olur acaba?" Ama yalnızca düşünüyorlardı bunu, böyle bir şeye giriştikleri yoktu. Anımsıyorum, bizim İsay Fomiç'ten sonra en iyi yaldız ustamız Akim Akimiç'a sormuştum: "Gerçekten bir keçinin boynuzları yaldızlanabilir mi?" Önce ciddi ciddi bakmıştı yüzüme, bir an düşünmüştü, olabileceğini söylemişti: "Ama uzun süre durmaz boynuzda yaldız, ayrıca hiçbir anlamı da olmaz." O girişim de orada kaldı. Ve Vaska uzun

yıllar yaşayabilirdi cezaevimizde, yaşlanır, nefes darlığından ölebilirdi. Ama bir gün, gene süslenmiş, mahkûmların önünde cezaevine dönerken yolda, o anda yaylısıyla oradan geçen binbaşının gözüne takılmıştı. “Durun!” diye gürlemişti binbaşı, “Kimin bu keçi?” Mahkûmlar açıklamıştı ona. “Nasıl! Cezaevinde bir keçi ha! Hem de benden izinsiz! Çavuş!” Çavuş yanına gitmişti. Binbaşı keçinin hemen kesilmesini emretmişti ona. Derisi yüzölüp pazarda satılacak, oradan gelen para cezaevinin mahkûmlar için ayrılmış hesabına geçirilecek, eti mahkûmların çorbasına konacaktı. Cezaevinde söylenmeler, üzülenler oldu, ama emre karşı gelmeye cesaret edemediler. Vaska’yı bizim pis su çukurunun kenarında kestiler. Etini mahkûmlardan biri bütün olarak satın aldı, böylece cezaevinin kasasına bir buçuk ruble girmiş oldu. Bu parayla çörek alındı, Vaska’nın etini satın alan da parçalayıp kızartarak mahkûmlara sattı. Eti gerçekten de olağanüstü lezzetliydi.

Bir ara da cezaevinde Karakuş adında, bozkırda yaşayan küçük cins bir kartalımız vardı. Birisi yaralı, bitkin bir durumda getirmişti onu. Herkes başına toplanmıştı. Uçamıyordu: Sağ kanadı sarkıyordu, bir bacağı çıkıktı. Çevresinde toplanmış meraklı kalabalığa nasıl saldırgan baktığını, kendisine dokunmaya kalkışacak olana bunun pahalıya mal olacağını anlatmak istiyor gibi kartal gagasını nasıl açtığını anımsıyorum. Çevresindeki kalabalık onu yeterince izledikten sonra dağılınca sağlam bacağının üzerinde sekerek, sağlam kanadını çırparak avlunun en uzak köşesine gitti, direklerden oluşan duvarın dibine sindi. Üç ay kaldı cezaevimizde ve bu üç ay süresince sindiği köşeden hiç çıkmadı. Önceleri mahkûmlar sık sık yanına gidiyorlar, köpeği üzerine saldırtıyorlardı. Şarik havlayarak saldırmak istiyordu ona, ama yaklaşımdan korktuğu için olacak fazla ileri gidemiyordu; bu da mahkûmları eğlendiriyordu. “Canavar kuş!” diyorlardı, “köpeği yanına yaklaştırmıyor!” Sonra Şarik çok rahatsız etmeye başladı onu; korkusu geçmişti, onu kartalın üzerine saldıklarında yaralı kanadından yakalamayı öğrenmişti. Kartal pençeleriyle, gagasıyla kendini savunuyor ve yaralı bir kral gibi, köşesinden, onu izlemeye gelmiş

meraklı kalabalığa gururla, vahşi gözlerle bakıyordu. Sonunda herkes bıkmıştı ondan. Unutmuşlardı onu artık. Ama önünde her gün taze et parçaları, bir tas su oluyordu. Biri ilgileniyordu onunla. Önceleri bir şey yemiyordu. Birkaç gün hiçbir şey yememişti. Sonunda önüne konanları yemeye başladı. Ama elden kesinlikle bir şey almıyor, yanında birileri varsa da yemi-yordu. Birkaç kez uzaktan izlemiştim onu. Kimseyi görmediği zaman, yalnız olduğunu düşünüp bazen köşesinden çıkmaya karar veriyor, duvarın dibinden ayrılmadan yerinden on iki adım kadar öteye aksayarak yürüyor, tıpkı gezintiye çıkmış gibi geri dönüyor, sonra gene yürüyüşe çıkıyordu. Beni fark edince hemen dönüyor, aksayarak, kanadını çırparak aceleyle yerine koşuyor, oraya varınca başını geri atıp, gagasını açıp, tüylerini kabartıp hemen savaşa hazırlanıyordu. Ne kadar uğraştıysam yumuşatamadım onu. Isırıyordu, pençeliyordu beni. Et almıyordu benden. Başucunda ne kadar durursam durayım, öfkeli, etkileyici bakışını gözlerimin içinden bir an ayırmıyordu. Hiç kimseye güvenmeden, hiç kimseyle barışmadan tek başına, mağrur, ölümü bekliyordu. İki ay hiç kimse onunla ilgilenmemişken, onu düşünmemişken birden sanki anımsamışlardı onu mahkûmlar, birden acımaya başlamışları ona. Kartalı cezaevi dışına çıkarmaları gerektiğini söylüyorlardı. “Ölecekse cezaevinde değil, dışarıda ölsün,” diyorlardı.

Bazıları şöyle diyordu:

– Besbelli, özgürlüğe alışmış, sert yaradılışlı bir kuş. Cezaevinde yaşamaya alışamaz.

Biri:

– Bizler gibi değil demek, dedi.

– Ne aptalca bir söz: O bir kuş, biz ise insanız.

Skuratov:

– Arkadaşlar, kartal ormanların kralıdır... diye konuşmaya başlayacak oldu.

Ama bu kez dinleyen olmadı onu. Bir gün öğleden sonra trampet işe gidiş için çaldığında kartalı aldılar, gagasını sıkıp (çünkü çok fena ısırmaya başlamıştı) cezaevinden götürdüler. Kale duvarının dışına kadar götürdüler. O çalışma grubundaki

on iki kişi kartalın nereye gideceğini merak ediyordu. İnanılmayacak şeydir, özgürlüğe kavuşacak olan kendileriymiş gibi hepsi de çok mutluydu. Kartalı elinde tutan mahkûm, ellerini durmadan gagaayan kuşa bakarak neredeyse sevgi dolu bir sesle şöyle diyordu:

- Vay it soyu, sen iyilik yapıyorsun ona, o gagalıyor seni!
- Bırak onu gitsin, Mikitka!
- Anlaşılan kapalı yerler ona göre değil. Özgürlük istiyor o, uçsuz bucaksız bir özgürlük.

Kartalı bozkıra doğru bıraktılar. Sonbaharın ortalarında kapalı, soğuk bir gündü. Rüzgâr çıplak bozkırda, ılık ęalıyor; bir araya topladığı sararmış, kurumuş otları gürültülü bir biçimde hışırdatıyordu. Kartal, bir an önce bizden uzaklaşmak, nereye olursa, uçmak için acele ediyormuş gibi, sakat kanadını da ęırparak dümdüz gitti. Mahkûmlar otlar arasında kafasının giderek küçüluşünü merakla izliyorlardı. İçlerinden biri dalgın:

- Vay canına! dedi.

Bir diğeri ekledi:

- Dönüp arkasına bakmıyor bile! Bir kere bile arkasına bakmadı, arkadaşlar, durmadan koşuyor!

Bir üçüncü:

- Yoksa geri gelip sana teşekkür edeceğini mi sanıyordun?
- Özgürlük bu işte. Özgürlüğün kokusunu aldı hayvan.
- Evet, özgürlük!
- Gözden kayboldu, arkadaşlar...

Öteden nöbetçiler seslendiler:

- Neyi bekliyorsunuz hâlâ? Yürüyün!

Ve sessizce yürüdü mahkûmlar.

VII. ŞİKÂyetler

Bu bölüme başlarken, toprağı bol olsun, Aleksandr Petroviç Garyançikov'un notlarının yayıncısı okuyuculara aşağıdaki açıklamayı yapmayı kendisi için bir görev bilmıştır.

Ölü Bir Evden Notlar'ın birinci bölümünde soylulardan bir baba katiliyle ilgili birkaç şey söylenmişti. Bu örnek, mahkûmların işledikleri suçlar konusunda kimi zaman ne denli duygusuz olduklarını anlatmak amacıyla verilmişti. Katilin yargıç önünde suçunu itiraf etmediğı, ama onun öyküsünü ayrıntılarıyla bilen insanların anlattıklarına dayanılarak olayın öylesine açık seçik olduğı, suçu onun işlediğinden kuşku edilemeyeceğı de söylenmişti. Bu insanlar *Notlar*'ın, yazarına katilin çok kötü bir yaşam sürdüğünü, çok borca girdiğini, babasını da mirasına konmak için öldürdüğünü anlatmışlardı. Ayrıca, bu baba katilinin daha önce görev yaptığı kentte de herkes öyküyü böyle anlatıyordu. Yayıncının elinde bu konuda güvenilir bilgiler vardır. Nihayet, *Notlar*'da baba katilinin cezaevinde her zaman çok mutlu, çok neşeli olduğundan; onun son derece delişmen, dengesiz, düşüncesiz biri olduğundan, ama hiç de aptal sayılamayacağından, ayrıca *Notlar*'ın yazarının onda özel bir gaddarlık belirtisi hiçbir zaman görmediğinden söz ediliyordu. Bu nedenle de şöyle eklemişti

yazar: "Anlayacağınız, onun bu cinayeti işlediğine inanmıyordum".

Ölü Bir Evden Notlar'ın yayıncısına birkaç gün önce Sibiryadan, sözü edilen kişinin gerçekten suçsuz olduğu, on yıl kürek cezasını boşuna çektiği, mahkemenin kararının resmen açıklandığı bilgisi geldi. Gerçek suçlular yakalanmış, suçlarını itiraf etmişler, zavallı adam da cezaevinden çıkarılmıştı. Yayıncının bu haberin doğruluğundan kuşkusu söz konusu değildir...

Bu konuda söylenecek başka bir şey olamaz. Bu trajik olayın üzerinde daha fazla durmanın, derinlerine inmenin, böylesine korkunç bir suçlamayla mahvolmuş bir gençliğin öyküsünü inceden inceye anlatmanın hiçbir anlamı olamaz. Gerçeğin kendisi yeterince anlaşılır, yeterince şaşırtıcı zaten.

Böylesine bir olay gerçekleşebilmişse, yalnızca bu olasılığın bile, *Ölü Ev*'de anlatılan tablolara tamamlayıcı, yeni, son derece açık seçik çizgiler ekleyeceği kanısındayız.

Şimdilik devam edelim.

Cezaevi yaşamına sonunda uyum sağladığımı söylemiştim. Ama bu "sonunda" çok zor, acılı ve son derece yavaş gerçekleşmişti. Bunun için bir yıl gerekmişti bana, ama bu bir yıl hayatımın en zor yılıydı. Onun için belleğimde öylesine yoğun yer etmişti. Sanırım, o bir yılı saati saatine anımsıyorum. Bu yaşama bazı mahkûmların alışamadıklarını da söylemiştim. Anımsıyorum, o ilk yıl kendi kendime soruyordum: "Onlar nasıl acaba? Alışabildiler mi yoksa? Sakinleştiler mi dersin?" Bu soruları sürekli soruyordum kendime. Daha önce söylemiştim, mahkûmlar burada, sürekli kaldıkları bir yerde değil de, bir gece konaklayacakları bir handa gibi yaşıyorlardı. Ömür boyu kalmak üzere buraya gönderilenler birşeyler için telaşlanıyor, endişe ediyorlar ve kesinlikle her biri kendileri için neredeyse olanaksız şeyler hayal ediyorlardı. Bu sürekli huzursuzluk sessizce dışa vuruluyordu ama, gene de açıkça belliydi. Arada bir istemeden açığa vurulan bu tuhaf heyecan ve sabırsızlık (bu heyecan ve sabırsızlık kimi zaman öylesine anlamsızdı ki, bir sayıklamayı andırıyordu ve genelde daha çok, orta-

ma uyum sağlamış pratik görünüşte akıllı mahkûmları şaşırtıyordu ki) buraya son derece yadırgatıcı ve alışılmadık bir özellik veriyordu. Daha ilk bakışta, cezaevi dışında böyle bir şeyle karşılaşamayacağınız duygusuna kapılıyordunuz. Burada herkes hayal kuruyordu. Gözden kaçmıyordu bu. Özellikle, bu hayal düşkünlüğü; mahkûmların çoğunluğuna hüzünlü, kederli, sağlıklı bir görünüm verdiği için içiniz sızlayarak hissediyordunuz bunu. Mahkûmların çok büyük çoğunluğu suskun, nefret derecesinde öfkeliydi. Umutlarını açığa vurmaktan hoşlanmıyorlardı. Cezaevinde içtenlik, açık yüreklilik küçümseyiyordu. Hayalleri ne denli olmayacak şeylerse, bu hayalleri kuran onların olmayacak şeyler olduğunun ne denli farkındaysa o ölçüde ısrarla, özenle içinde gizlemeye çalışıyordu onları, ama gene de kendini geri çekemiyordu bu hayallerinden. Kim bilebilir, belki de bu hayalleri yüzünden için için utanıyorlardı kendilerinden. Rus insanının görüşleri son derece olumlu, aydınlıktır, önce kendinden utanma özelliği vardır... Belki de bu gizli kendinden sürekli hoşnutsuzluk nedeniyle bu insanlar günlük yaşamlarında birbirlerine karşı böylesine sabırsız, böylesine bağışlamaz ve alaycıydılar. Söz gelimi, içlerinden biraz safdil, sabırsız biri birden ayağa fırlasa, o anda herkesin aklında olan şeyi yüksek sesle dile getirecek, hayallerinden, umutlarından söz etmeye başlayacak olsa kabaca oturturlardı onu yerine, sustururlardı, alay ederlerdi onunla. Ama öyle sanıyorum ki, bunu yapanların en önde gelenleri, en sıkı takipçileri belki de o safdilden daha çok hayale dalanlar, kendini umutlara kaptıranlardı. Daha önce de söylemiştim, safdilleri, açık yürekliyi genelde birer salak olarak görüyorlar ve aşağılıyorlardı. Herkes öylesine somurtkan, öylesine bencildi ki, iyi yürekli, bencil olmayanları küçük görüyorlardı. Bu içten, saf ve geveze olanların dışındakiler, yani suskunlar, belirgin bir çizgiyle iyi yürekli ve öfkeli, ayrıca kederli ve neşeli olarak ayrılıyorlardı. Kederli ile öfkeli ötekilere oranla çoktu. İçlerinden bazıları yaradılıştan konuşkan iseler bu kez kesinlikle aşırı dedikoducu ve hain birer kiskanç oluyorlardı. Kendi duygularını, gizli yaptıklarını hiç kimseye açmazlar, ama başkalarının her

işine burunlarını sokarlardı. Duyguları açıklamak burada yakışık almaz bir davranıştı. İyi yürekliiler (çok küçük bir gruptu bunlar) sakın insanlardı. Tatlı düşlerini sessizce saklardı içlerinde. Elbette, hayallere ve hayallere inanmaya karamsarlardan daha çok meyilliydiler. Bununla birlikte bana öyle geliyor ki, cezaevinde bir de tam anlamıyla umutsuzlar grubu vardı. Söz gelimi, Starodubskie bölgesinden yaşlı mahkûm onlardan biriydi. Ama böylelerinin sayısı çok azdı. Görünüşte sakın biriydi bu ihtiyar (daha önce söylemiştim bunu), ama bazı belirtilerden, sanıyorum içinde fırtınalar kopuyordu. Ama kendini avuttuğu, onu kurtaran bir şey vardı: Dua ve Tanrı adına acı çekme düşüncesi. Daha önce sözünü ettiğim, *İncil* okuyan, binbaşıya tuğlayla saldıran deli de sanırım son umudunu yitirmişlerdendi. Çünkü umut olmadan yaşamak olanaksızdı burada; o da bir çıkış yolu bulmuştu kendine, neredeyse yapay acı çekmeye karar vermişti. Binbaşıya ona kızdığı için değil, sırf acı çekmek için saldırdığını söylemişti. O anda onun ruhunda olup biteni kim bilebilir! Hiçbir insan amaçsız, bir amaca yönelmeden yaşayamaz. Bir amacı ve beklentisi olmayan insan genellikle bir canavara dönüşür... Bizlerin amacı da özgürlüğümüz ve cezaevinden kurtulmaktır.

Şimdi tutmuş, cezaevindeki insanları sınıflandırmaya çalışıyorum. Olacak şey mi bu? Gerçek her şeye oranla, hatta soyut düşüncenin ürettiği en kurnazca şeye oranla bile, sonsuz derece daha çeşitli ve keskindir, geniş çapta ayrımlara gelmez. Bölünerek çoğalmaya yöneliktir gerçek. Öyle veya böyle, değişik bir yaşantımız vardı cezaevinde. Ayrıca resmî yaşamımızın dışında, kişiye özel, içsel bir yaşamımız daha vardı.

Ancak, daha önce de biraz değindiğim gibi, cezaevine yeni geldiğimde bu yaşamın derinliklerine inemediğim, bunu beceremediğim için, onun dış görünümünü anlatılmaz bir hüznle dayanılmaz acılar çekmemeneden olmuştu. Benim gibi acı çeken bu insanlardan nefret etmeye başlamıştım. Dahası onları kıskanıyor, kaderimi lanetliyordum. Hiç değilse kendi aralarında arkadaş oldukları, oysa aslında benim gibi onların hepsinin de, kırbaç ve sopa zoruyla bir arada bulundukları bu arka-

daşıktan nefret ettiklerini, iğrendiklerini bile bile, birbirlerinden bakışlarını kaçırdıkları halde, gene de arkadaş olabilmelerini kısıkanıyordum. Tekrar söylüyorum, öfkeli anlarımda kapıldığım bu kıskançlık nöbetlerimin haklı bir nedeni vardı. Bir kere, öğrenim görmüş soylu bir kişi için bizim cezaevlerimizde bulunmanın veya kürek cezası çekmenin herhangi bir köylü için olduğu kadar ağır olduğu düşüncesi bütününüyle yanıştır. Biliyorum, bazı kimseler böyle düşünüyorlar, yakın bir zaman önce öğrendim bunu, bir yerlerde okudum. Bu düşünce temelde doğru ve insancıldır. Köylüsü de, soylusu da sonuçta insandır. Ama bu çok soyut bir düşüncedir. Gerçeğin ta kendisi olarak benimsenmesi zorunlu olan pratik birçok koşul burada dikkate alınmamıştır. Soyluların veya öğrenim görmüş insanların daha gelişmiş kişilikleri olduğu için acılara karşı daha duyarlı olduklarını söylemek istemiyorum. Bir insanın ruhunun ve ruhsal gelişmişliğinin hangi düzeyde olduğunu belirlemek kolay değildir. Dahası, öğrenim düzeyinin hiçbir etkinliği söz konusu olamaz burada. Önce ben tanıklık etmeye hazırım: Öğrenimle uzaktan yakından ilişkisi olmamış, feleğin sillesini yemiş, ezilmiş bu insanlar arasında ruhsal yönden son derece ince, son derece gelişmiş insanlar gördüm. Cezaevinde bazen birkaç yıldır tanıdığım, onun bir canavar olduğunu düşünüp küçük gördüğüm insanlar oluyordu. Ama sonra ansızın bir rastlantı dakikası geliyordu, elinde olmayan bir patlamayla ruhsal yapısı dışa vuruyordu ve bu ruhta öylesine bir zenginlik, duygululuk, içtenlik, başkalarının da kendisinin de acılarına öylesine parlak bir anlayış görüyordunuz ki, birden açılıyordu gözleriniz, hatta ilk anda gördüğünüze, duyduğunuza inanamıyordunuz. Bunun tam tersi de oluyordu kuşkusuz: Öğrenim bazen öylesine bir barbarlıkla, öylesine bir ahlaksızlıkla bir arada bulunuyordu ki, içiniz kalkıyordu, iğreniyordunuz, ve ne kadar iyi niyetli ve önceden koşullanmış olursanız olun, o kişiye karşı kalbinizde en küçük bir bağışlama, en küçük bir aklama bulamazdınız.

Ayrıca, toplumun üst kademelerinden gelenlerin alışkanlıklarındaki, yaşam koşullarındaki, beslenme biçimlerindeki vb.

değişikliklerden söz etmiyorum. Özgürken bile çoğu zaman aç yatan, oysa cezaevinde hiç değilse karnı doyan bir köylüye oranla elbette cezaevi yaşamı onlar için daha ağır olacaktır. Bu konuda da tartışmayacağım. Tatalım ki, hiç değilse ruhsal yönden biraz güçlü olan biri için bütün bunlar öteki zorlukların yanında önemsizdir (oysa gerçekte alışkanlıkların değişmesi hiç de önemsiz, üzerinde durulmayacak bir konu değildir). Ama burada öylesine bir zorluk daha söz konusudur ki, ortamın pisliğini de, sizi sıkan mengeneyi de, yemeklerin iğrençliğini de önemsemezsiniz. Eli yüzü pırıl pırıl bir hanım evladı, kibar mı kibar çıtkırıldım bir züppe özgürken hiç de çalışmadığı gibi, gün boyu kan ter içinde çalıştıktan sonra akşam siyah ekmek yiyecek, içinde tahtakurularının oynaştığı lahana çorbası içecek. Cezaevine daha önce düşmüş bir hanım evladı için söylenen komik şarkıda söylendiği gibi, alışabilir bütün bunlara insan:

Bol sulu lahana çorbası veriyorlar bana

Ve içiyorum kana kana.

Hayır, burada asıl önemli olan, cezaevine yeni gelen birinin, gelişinin üzerinden iki saat geçtikten sonra evinin, orada bulunan her mahkûm gibi, eşit haklara sahip bir üyesi olmasıdır. Herkes anlar onu, o da herkesi anlar, herkesle tanışmıştır, herkes kendilerinden sayar onu. Ama yeni gelen soylu, yüksek sınıftan biriye onun için bu söz konusu değildir. Ne denli iyi niyetli, dürüst, zeki olursa olsun yıllarca nefret edeceklerdir ondan, hep birlikte aşağılayacaklardır onu. Anlamayacaklardır onu, en önemlisi de ona inanmayacaklardır. Onların dostu da değildir, arkadaşı da... Ne var ki, yıllar sonra onların artık onu aşağılamamalarını gerektirecek bir ortam yaratabilse bile, gene de onlardan biri olamayacaktır, yabancılığının, yalnızlığının acısını hep hissedecektir içinde. Bu yabancılaşımda bazen mahkûmların hiçbir suçu da olmayabilir, bilinçsiz olarak kendiliğinden oluşur. Onlardan değilsinizdir, hepsi o kadar. İnsanın kendi çevresinin, ortamının dışında yaşamasından daha korkunç bir şey olamaz. Tagangor'dan Petropavlovsk limanına

sürgün edilen bir köylü orada hemen kendisi gibi bir Rus köylüsü bulur, çok geçmeden oturup sohbete başlarlar, iki saat sonra da bir kulübede ya da tahta bir barakada birlikte yaşamaya başlamışlardır. Ama soylular için böyle bir şey söz konusu değildir. Halkla aralarında çok derin bir uçurum vardır ve bu uçurum, soylu kişi, dış etkenler nedeniyle haklarından yoksul edilip halktan bir insana dönüştüğünde çok daha *belirgin* kendini gösterir. İsterseniz ömür boyu halktan birçok insan tanımış olun, isterseniz, söz gelimi resmî göreviniz gereği veya efendileri, bir bakıma dostça ilişkiler içinde babaları gibi, velinimetleri olarak kırk yıl her gün onlarla bir arada bulunmuş olun, gene de gerçek anlamıyla tanımış olamazsınız onları. Hepsi bir görüntü aldanması olacaktır, o kadar. Evet, biliyorum, bu notlarımı okuyanlar benim olayı abarttığımı söyleyeceklerdir. Ama söylediklerimin doğruluğundan kuşku yok benim. Kitaplardan okuyarak veya düşünerek, gözlem yaparak varmadım ben bu sonuca. Gerçekleri yaşadım, öğrendiklerimi doğrulamak için de çok zamanım vardı. Bir gün gelecek, ne kadar doğru söylediklerimi herkes anlayacaktır belki...

Olaylar, sanki inadına, cezaevine adımımı atar atmaz, gözlemlerimi doğrulamaya, üzerimde kötü bir etki etmeye başlamıştı. İlkyaz süresince cezaevinin içinde tek başıma dolaşmıştım. Hiçbir zaman benimle aynı düzeyde olduklarını düşünmeseler de, beni sevebilecek veya daha sonra sevmeye başlamış mahkûmları bile fark edemeyecek bir ruhsal durumda olduğumu söylemiştim. Soylulardan arkadaşlarım vardı ama, bu arkadaşlık yûreğimin üzerine oturmuş ağırlığın tümünü kaldırmaya yetmiyordu. Hiçbir şeyi umursamaz, buradan kaçardım ama, kaçacak bir yer yoktu ki. İşte size, cezaevinde yabancı olduğumu, buradaki özel durumumu daha başlangıçta bana çok daha açık seçik gösteren olaylardan biri: Ağustosun ortalarında sıcak, güneşli bir gün, sabah çalışmasından sonra mahkûmların yemekten sonra genelde dinlenmelerine izin verilen saat bir sularında koğuştaki bütün mahkûmlar ansızın hep birden kalktılar, avluya çıkıp sıra olmaya başladılar. O ana kadar böyle bir şeyden haberim yoktu. Öylesine derin düşün-

celere dalmıştım ki, çevremde ne olup bitiyor, farkında değildim. Oysa cezaevinde üç gündür için için bir kıpırdanma vardı. Daha sonra mahkûmların anımsadığım konuşmalarından, son günlerdeki sinirli davranışlarından, içe kapanıklıklarından, özellikle öfkeli hallerinden sezinlediğim kadarıyla, belki de çok daha önce başlamıştı bu kıpırdanma. Onlardaki bu değişikliğin uzun yaz günlerinin ağır çalışma koşullarından, ormanlar üzerine kurdukları düşlerden, bir türlü uyuyamadıkları, ama rahat mı rahat oldukları sevimli, uzun kış gecelerinin özleminden olduğunu sanıyordum. Belki de neden, bunların hepsi birdendi. Ama asıl neden yemeklerdi. Son birkaç gündür mahkûmlar özellikle öğlen ve akşam yemekleri çıkışında yüksek sesle söylenmeye, yemeklerden yakınmaya başlamışlardı. Aşçılardan hoşnut değillerdi, hatta onlardan birini değiştirmeyi denemişler, ama hemen sonra yeniyi kovmuş, yerine gene eski aşçıyı getirmişlerdi. Anlayacağınız, herkesin üzerinde bir huzursuzluk vardı.

Biri homurdanıyordu mutfakta:

– Çalışmaktan canımız çıkıyor bizim, bir de işkembeyle karımızı doyurmaya çalışıyorlar.

Bir başkası:

– Beğenmediysen söyle de sana sütlü bir pelte pişirsinler, di-yordu.

Bir üçüncü karışıyordu söze:

– İşkembeli lahana çorbasını ben çok seviyorum arkadaşlar. Çok lezzetli oluyor çünkü.

Bir dördüncü:

– Şimdi işkembelerin yağlı olduğu mevsim de ondandır, di-yordu. Bütün gün çalışmaktan anamız ağlıyor, kurt gibi acıkıyoruz, et çekiyor canımız. Et diye işkembe koyuyorlar çorbamıza adamlar.

– İşkembe değilse yürektir. Bir gün işkembe, bir gün yürek. Yemek mi bu şimdi? Yemek mi diyorlar buna?

– Gerçekten yemek değil bu.

– Birisi ceplerini doldurmaya çalışıyor da ondandır.

– Seni ilgilendirmez bu.

– Peki kimi ilgilendirir? Mide benim midem. Hep birlikte şikâyet edersek bir yaran olabilir.

– Şikâyet mi dedin?

– Evet.

– Şikâyet nasıl edilir, gösterirler sana sonra. Kes sesini!

O ana kadar söze karışmayan bir mahkûm kaba bir tavırla:

– Doğrusu da bu, dedi, Kavga etmeyin, acele edin, derler. Şikâyetinizde ne diyeceksiniz? Kalın kafalı herif, önce bunu söyle bakalım.

– Birşeyler söyleyeceğim işte. Herkesle birlikte olursam ben de birşeyler söylerim. Yoksulluğun gözü çıksın. Bazıları istediği yemeği yiyor, benim gibi yoksullar da cezaevi yemegine talim ediyor.

– Şuna bakın, bir de kuskanıyor! Gözü başkalarının cebinde.

– Başkasının ekmeginde gözün olmasın, çalış sen de kazan.

– Çalışacakmışım!.. Bu konuda kırk yıl tartışırım seninle. Şikâyet etmekte yoksan, demek zengin birisin.

– Zengin dediğin ballı börek yer.

– Evet arkadaşlar, ne diye sesimizi çıkarmadan bekleyecekmişiz? Aptal aptal kanmayalım onların söylediklerine. Kanımızı emdikleri yeter! Neden şikâyet etmeyecekmişiz?

– Nedenmiş! Burası kürek mahkûmlarının yattığı bir cezaevi de ondan... Her şey keyfinize göre olsun istiyorsunuz.

– Bu şu demek oluyor: Tanrının, halkı boş ver, efendilerin ceplerini doldur sen.

– Tıpkı öyle. Sekizgöz binbaşımızın cebi dölsün, yeter. Duyduğuma göre kendine bir çift kırat satın almış.

– Zaten içmeyi de hiç sevmez.

– Geçenlerde kasabadaki veterinerle kumar masasında karpışmış.

– Sabaha kadar oynamışlar. Bizimki elindeki avucundaki, bütün parasını kaybetmiş. Fedka öyle dedi.

– Çorbaya et yerine işkembe onun için koyuyorlar demek.

– Bakın ne diyeceğim, aptal herifler! Böyle oturmakla olmaz.

– Hep birlikte karşısına dikilelim, bakalım nasıl savunacak kendisini... Kararlı olmalıyız.

– Kendini nasıl mı savunacak dedin? Tam da dışına göresin yani...

– Üstelik bir de mahkemeye verirler seni...

Sözün kısası, herkes heyecanlıydı. O aralar yemeklerimiz gerçekten çok kötü çıkıyordu... Her şey üst üste gelmişti. En önemlisi de, herkesin kendince bir sıkıntısının olması, her zaman gizlenen acılı duygulardı. Kürek cezasının doğasında olan kavgacılık, başkaldırı; ama hep birlikte başkaldırı veya büyük bir grup olup başkaldırı. Bunun nedeni mahkûmlar arasında sürekli görüş ayrılıklarının olmasıydı. Bunu her biri hissediyordu: İşte bunun için her zaman işten çok çatışma oluyordu bizde. Ama bu kez heyecan nedensiz değildi. Gruplar oluşmaya başlamıştı. Koğuşlarda kendi aralarında konuşuyorlar, küfürleşiyorlar, bizim binbaşının yaptıklarını öfkeyle birbirlerine anlatıyorlardı, bütün pisliklerini ortaya döküyorlardı. Özellikle bazı mahkûmlar çok heyecanlıydı. Böyle durumlarda her zaman bazı elebaşılar, kışkırtıcılar çıkar ortaya. Böyle olaylarda, yani hoşnutsuzluğun söz konusu olduğu durumlarda genelde dikkati çeken kişiler elebaşılık görevini üstlenirler. Hem yalnızca cezaevlerinde değildir böyle. Her birlikte, her toplulukta, her kuruluştaki öyledir. Bu kişilerin hepsi de birbirine benzer. Bunlar ateşli, adalet isteyen ve adaletin en kısa, en çabuk yoldan, asıl önemlisi de en çabuk böyle elde edilebileceğine içtenlikle, son derece dürüst inanan insanlardır. Onlar ötekilerden daha aptal değillerdir, kimi zaman çok zekileri de olur. Ama kurnazlık edecek, ince hesaplar peşinde olamayacak kadar ateşlidirler. Bunların arasında toplumu ustalıkla yönlendirebilecek, başarıya ulaşabilecek kimseler varsa da, bunlar halk önderlerinin başka bir çeşididir ve gerçek önder onlardır. Ama öylelerine çok az rastlanır. Şu anda sözünü ettiğim şikâyet önderleri ve kışkırtıcıları ise hemen her zaman kaybederler, sonunda da cezaevlerini boylarlar. Ateşli oldukları için kaybederler, ama ateşli oldukları için de kitleler üzerinde etkili olurlar. Nihayet seve seve giderler arkalarından. Heyecanları, öfkeleri herkesi etkiler ve sonunda en kararsız olanlar bile onun yanına geçerler. Onların başarıya olan körü kö-

rüne güvenleri bazen en kuşkucuları bile etkiler. Oysa bu güven kimi zaman öylesine sarsak, öylesine çocukça bir temele dayanmaktadır ki, insanların onun arkasında nasıl gidebildiklerine şaşarsınız. Ama önemli olan en önde onların olmasıdır. Çoğu zaman konunun ne olduğunu bilmeden, en küçük bir önlem almadan, bazen en aptal birinin bile başarı kazanmasını, amacına ulaşmasını, sonunda suçsuz çıkmasını sağlayan küçük kurnazlıklara da başvurmadan, öküzler gibi boynuzlarını öne eğip hedefe doğru koşmaya başlarlar. Kesinlikle kınılır boynuzları. Günlük yaşamlarında bu insanlar genellikle hırçın, huysuz, sinirli ve hoşgörüsüzdürler. Çoğunlukla dar görüşlüdürler ve bu da bir bakıma onların gücünü oluşturur. İşin en acı yanı da, onların asıl hedefe yönelecekleri yerde yana, asıl hedef yerine, ufak tefek şeylere yönelmeleridir. Onları mahveden de bu olur. Ama kitleler anlamışlardır onları; güçleri de bundan gelir... Ama şikâyetlerin ne anlama geldiği konusunda birkaç şey daha söylemeliyim.

Şikâyetle bulundukları için cezaevimize gelmiş birkaç kişi vardı. Daha çok da onlar heyecanlanmışlardı. Özellikle de daha önce süvaride görev yapmış olan Martinov. Heyecanlı, huzursuz, kuşkucu, ama dürüst, doğru sözlü biriydi. Öteki ise Vasiliy Antonov. Soğukkanlı bir biçimde sinirleniyordu. Bakışları küstahça, gülüşü alaylı ve kibirliydi. Aslında son derece gelişmiş bir kişiliği vardı. O da dürüst, doğru sözlüydü. Ama hepsini sayamayacağım. Oldukça çoktular çünkü. Bununla birlikte Petron sağa sola gidip geliyor, her grubun yanına sokuluyor, ne konuştuklarına kulak kabartıyor, çok az konuşuyordu. Ama heyecanlı olduğu belliydi. Mahkûmlar toplanmaya başladıklarında koğuştan ilk fırlayan o olmuştu.

Cezaevimizin komutan yardımcısı çavuş korku içinde avluya fırlamıştı. Tutuklular sıraya girdikten sonra çavuşa kibarca, binbaşıya, kendisiyle konuşmak istediklerini, bazı noktalarda kendisinden ricada bulunacaklarını iletmesini söylediler. Çavuşun arkasından bütün savaş gazileri de dışarı uğramışlar, mahkûm-

ların karşısında sıra olmuşlardı. Çavuştan istenen görülmemiş, duyulmamış bir şeydi ve onu dehşete düşürmüştü. Ama durumu hemen binbaşuya iletmeme sorumluluğunu üzerine alamamıştı. Bir kere, mahkûmlar böyle toplandıklarına göre, çok daha kötü şeyler olabilirdi. Yöneticiler mahkûmlardan çok korkarlardı. Sonra, bundan bir şey çıkmayacak olsa, mahkûmlar birden sakinleşip, akıllarını başlarına toplayıp dağılsalar bile, çavuş olayı yönetime hemen bildirmekle görevliydi. Mahkûmlarla kendi konuşup anlaşmayı denemeyi bile düşünmeden, yüzü bembeyaz, korkudan tir tir titreyerek binbaşının yanına koşmuştu. Mahkûmların kendisiyle konuşmayacaklarını fark etmişti.

Ne olup bittiği konusunda en küçük bir bilgimin olmamasına karşın, arkalarından ben de çıktım, sıraya girdim. Olayla ilgili ayrıntıları çok sonra öğrenebildim. O anda bir sayım falan olacak sanıyordum. Ama ortalarda sayım yapacak olan nöbetçileri görmeyince şaşırdım, çevreme bakınmaya başladım. Mahkûmlar heyecanlı, sinirli görünüyordlardı. Bazılarının yüzü bile bembeyazdı. Hepsi kaygılı, sessizdi. Binbaşıyla nasıl konuşacaklarını düşünüyorlardı. Farkındaydım, çoğu dönüp büyük bir şaşkınlıkla bana bakıyor, sonra bir şey söylemeden başını öte yana çeviriyordu. Onlarla birlikte sıraya girmemi yadırgamış olsalar gerekti. Besbelli, benim de onlarla birlikte şikâyetçi olacağıma inanamıyorlardı. Ne var ki, yanımdakilerin hepsi biraz sonra tekrar dönüp bakmaya başladılar bana. Hepsi de soru dolu bakışlarla bakıyorlardı yüzüme.

Biraz uzağımda duran ve o zamana kadar bana hep siz diyen, benimle hep kibar konuşan Vasiliy Antonov kaba bir tavırla, yüksek sesle sordu bana:

– Senin ne işin var burada?

Şaşırmıştım. Onun böyle konuşmasının ne anlama geldiğini çözmeye çalışırken (ortada önemli bir durumun olduğunu anlamaya başlamıştım) baktım yüzüne.

Daha önce tanışmadığım, asker kökenli, kibar, sessiz bir genç:

– Gerçekten ne işin var senin burada? dedi. Seni ilgilendiren bir şey değil.

– Sıraya girildiğine göre, yoklama var sandım, dedim.

Biri yükseltti sesini:

– Deliğinden çıkmış sürüngen.

Bir başkası:

– Burnu büyük şey! dedi.

Bir üçüncüsü anlatılmaz bir küçümsemeyle ekledi:

– Sinek avcısı!

Bu benzetme herkesin kahkahalarla gülmesine neden oldu.

Bir başkası söze karıştı:

– Aşçılarla arası iyidir onun.

– Onların keyfi tıklarında tabii... Burası kürek mahkûmlarının bulunduğu bir cezaevi ama, beyler beyaz ekmek yiyorlar, süt domuzu satın alıyorlar. Bizlerse karavanaya talim ediyoruz. Ne işin var senin aramızda?

Kulikov aşırı rahat bir tavırla yanıma gelirken:

– Size yer yok burada, diye mırıldandı.

Kolumdan tutup beni sıradan çıkardı. Onun yüzü de bembeyazdı. Kapkara gözleri ateşler saçıyordu, sürekli alt dudagını ısıırıyordu. Binbaşının gelmesini heyecanla bekliyordu. Sırası gelmişken söyleyeyim: Kendisini gösterme fırsatını yakaladığı böyle durumlarda Kulikov'u izlemek büyük haz verirdi bana. Korkunç derecede yapmacık davranışlarda bulunur, pozlar takınır, ama yapılması gerekeni de yapardı. Sanırım idam sehpa-sına bile çalımı, fiyakalı çıkardı. Herkesin bana ~~sen~~ dediği, aşağılayıcı davrandığı o anda bana karşı her zamanki kibarlığını besbelli bilerek ikiye katlamış, bununla birlikte benimle özellikle herhangi bir itiraza izin vermeyecek biçimde kibirli, ısrarlı konuşmaya başlamıştı.

– Biz burada kendi sorunlarımız için toplandık, Aleksandr Petroviç, sizin yapacağınız bir şey yok burada. Gidip bir yerde bekleyiniz... Bakın, sizinkiler yemekhanedeler, onların yanına gidin.

Biri seslendi öteden:

– Cehennemin dibine!

Yemekhanenin pencerelerinden biri hafifçe kaldırılmıştı. Gerçekten de orada bizim Polonyalıları gördüm. Ayrıca, orada

onlardan başka birçok mahkûmun daha olduğunu fark etmiştim. Şaşkınlık içinde yemekhaneye yürüdüm. Sıradakiler ısıklamayla bırakmış, arkamdan kahkahalarla gülmeye, küfürler etmeye, yuhalamaya başlamışlardı.

– Beyefendinin hoşuna gitmedi!.. Tüh, tüh, tüh! Bırakın de-folsun gitsin!

Cezaevinde o zamana kadar böylesine hiç aşağılanmamıştım. Bu çok dokunmuştu bana. Çok kötü bir zamanda girmiştim aralarına. Yemekhanenin kapısında soylulardan T-vski ile karşılaştım. Güvenilir, yüce gönüllü, pek iyi bir öğrenim görmemiş, B.'yi çok seven bir gençti. Soyluların içinde mahkûmlar yalnızca onu ayrı tutarlardı, hatta severlerdi. Yürekli, gözü pek, güçlü kuvvetli bir gençti ve öyle olduğu her hareketinden belliydi. Beni görünce:

– Ne yaptığının farkında mısınız siz, Goryaçnikov? dedi. Girin içeri!

– Neler oluyor orada?

– Şikâyetlerini bildirecekler, haberiniz yok mu? Elbette sonucunda bir şey çıkmayacak. Kim dinler ki kürek mahkûmlarının sözünü! Kışkırtıcıları araştırmaya başlayacaklardır. Bizler orada bulunursak onları ayaklanmaya bizlerin kışkırttığını söyleyecek, bizleri suçlayacaklardır. Buraya niçin düştüğümüzü unutmayın. Onları yalnızca kırbaçlayacaklardır, bizleri ise mahkemeye verirler. Zaten hepimizden nefret ediyor binbaşı. Bizleri yok etmekten büyük mutluluk duyacaktır. Kendini temize çıkarmak için bizden yararlanacaktır.

Yemekhaneye girdiğimizde M-tski ekledi:

– Mahkûmlar da kışkırtıcıların bizler olduğuna tanıklık ederler.

T-vski:

– Hiç merak etmeyin, acımazlar bile bize, dedi.

Yemekhane kalabalıktı, soylulardan başka yaklaşık otuz kişi daha vardı. Bazıları korktukları için, bazıları her çeşit şikâyetin hiçbir sonuç vermeyeceğine kesinlikle inandıklarından, şikâyetçi olmadıklarını göstermek için buraya sığınmışlardı. Çalışmanın ve olaysız yaşamın akışını değiştirecek her çeşit yakın-

mayaya, şikâyeteye oldum olası karşı çıkan Akim Akimuç da oradaydı. Son derece sakin, sessiz oturuyor, sonucunda ne çıkacağı konusunda hiç endişe etmeden, üstelik yönetimin kaçınılmaz zaferiyle sonuçlanacağından emin, olayın bitmesini bekliyordu. İsay Fomiç de oradaydı. Büyük bir şaşkınlık içinde, başını yere eğmiş, konuşmalarımıza korku içinde kulak veriyordu. Çok huzursuzdu. Soylularının yanına sokulmuş halktan Polonyalıların hepsi de oradaydı. Halktan, her zaman sessiz, ezik, ürkek Rus da vardı. Dışarıdakilerin arasına katılmaya cesaret edememişler, endişe içinde olayın nasıl biteceğini bekliyorlardı. Nihayet, yürekli mahkûmlardan asık suratlı, her zaman sert birkaç kişi de vardı. Onların dışarıdakilerin arasına katılmamalarının nedeni ise, bütün bunların saçma olduğuna, kötü sonuç vermekten başka bir şeye yaramayacağına inatçı, küçümser bir inançlarının olmasıydı. Ama bana öyle geliyordu ki, onlar gene de rahatsızdılar sanki, özgüvenlerini yitirmiş gibiydiler. Arkadaşlarının, daha sonra anlaşıldığı gibi, şikâyetlerini dile getirmekte bütünüyle haklı olduklarını anlamasına anlıyorlardı ama gene de arkadaşlarını yalnız bırakmış, binbaşının karşısında onları ele vermiş gibi hissediyorlardı kendilerini. Kalpazanlık suçundan buraya gelmiş, Kulikov'un müşterilerini elinden alan Sibiryalı kurnaz köylü Yolkin de, Starodubovski ilinden ihtiyar mahkûm da buradaydı. Aşçılar da, kendilerini yönetimin bir parçası saydıklarından, yönetime karşı çıkmalarının yakışık almayacağını düşündüklerinden olacak, içeride kalmışlardı.

Çekingen bir sesle sordum M-'ye:

– Anlaşılan buradakiler dışında herkes orada?

– Bizler dışarı çıksaydık oradakilerden yüz kat daha büyük tehlikede olurduk. Peki ama niçin? *Je hais ces brigands.** Bu baş ayaklanmalarının sonuç verebileceğini bir an olsun aklınızdan geçirebiliyor musunuz yoksa? Böylesine aptalca bir girişime katılmanın ne anlamı olabilir?

Orada bulunan inatçı ve öfkeli mahkûmlardan yaşlı Almazov M-'nin yanıtını onaylamak için hemen söze karıştı:

(*) Bu haydutlardan nefret ediyorum. (Fransızca)

– Hiçbir şey çıkmayacaktır bundan.

Biri:

– Binbaşı geldi! diye bağırdı.

Herkes pencerelere koştu.

Binbaşı gözlükleri gözünde, alı al moru mor, öfkeden kudurmuş, rüzgâr gibi çıkmıştı avluya. Hiçbir şey söylemeden, ama kararlı adımlarla sıraya girmiş mahkûmların önüne kadar geldi. Böyle durumlarda gerçekten gözü pekti, soğukkanlılığını kaybetmezdi. Bunun yanında, hemen her zaman çakırkeyifti de. Yağlı, turuncu kenarlıklı kasketi de, kir pas içindeki gümüş apoletleri de o anda öfke kusuyorlardı sanki. Cezaevimizde oldukça önemli bir kişi sayılan, gerçekte cezaevini yöneten, binbaşının üzerinde büyük etkisi olan ufak tefek, kurnaz, hayli zeki, uyanık biri olan yazıcı Dyatlov da hemen arkasındaydı. Mahkûmlar seviyorlardı onu. Onun arkasında bizim çavuş vardı. Binbaşından iyi bir fırça yediği, şimdi de on katını yemeyi beklediği belliydi. Onun arkasından da üç (daha fazla değil) nöbetçi gelmişti. Çavuş binbaşmayı çağırmaya gittiğinden beri mahkûmlar şapkalarını çıkarmışlar, ayakta bekliyorlardı, binbaşmayı görünce hepsi birden hazır ola geçmişlerdi, kendilerine çekidüzen vermişler; bedenlerinin ağırlığını bir bacaklarından ötekine aktarmışlar, sonra kıpırdamadan binbaşının ağzından çıkacak ilk sözcüğü, daha doğrusu, en büyük amirlerinin bağırmaya başlamasını bekliyorlardı.

Bekledikleri şey hemen gerçekleşti. Binbaşının, ağzından daha ikinci sözcüğü çıkmamıştı ki, avazı çıktığıınca bağırmaya başladı. Öyle böyle bir bağırma değildi bu. Öfkeden kudurmuş gibiydi. Pencerelerden, onun sıranın önünde nasıl koşuşturduğunu, mahkûmların üzerine yürüdüğünü, onlara sorular sorduğunu görüyorduk. Bununla birlikte, uzak olduğu için neler sorduğunu, mahkûmların ne cevap verdiğini duyamıyorduk. Yalnızca şöyle bağırdığını duyuyorduk:

– İsyancılar!.. Hepiniz sıra sopasından geçirileceksiniz. Elebaşlan!

Bir mahkûmun üzerine yürüdü.

– Sensin elebaşı! Sen kıskırttın bunları!

Mahkûmun ne dediğini duyamadık. Ama bir dakika sonra o mahkûmun sıradan çıkarılıp yönetim binasına götürüldüğünü gördük. Biraz sonra bir mahkûm daha, bir üçüncü daha götürüldü.

Binbaşı bizi yemekhanenin açık penceresinde görünce bu kez bize doğru bağırmaya başladı:

– Sizin de hepinizi mahkemeye vereceğim! Göstereceğim size! Oradakiler kimdir?

Yazıcı Dyatlov yemekhaneye geldi. Yemekhanedekiler ona bir şikâyetlerinin olmadığını söylediler. Hemen dönüp binbaşının yanına gitti, ona durumu bildirdi. Binbaşı sesini iki alçaltıp:

– Demek onlar hoşnutlar! dedi. (Buna sevindiği belliydi.) Gene de buraya gelsinler!

Dışarı çıktık. O anda biraz utandığımızı hissettim. Çünkü hepimizin başı önündeydi.

Binbaşı soluk soluğa, ama sevecen bir tavırla şöyle diyordu:

– O! Prokofyev! Yolkin de ha, demek sen de Almazov... Geçin şöyle, şurada topluca durun!.. M-ski, sen de buradasın demek... Dyatlov! Bunların isimlerini not al. Hoşnut olmayanların da olanların da isimlerini ayrı yaz, sonra o kâğıdı bana getir. Hepsini... mahkemeye vereceğim. Göstereceğim size, alçaklar!

Hoşnut olanlarla olmayanların isimlerinin ayrı not edilecek olması etkisini hemen göstermişti. Şikâyetçilerin arasından ürkek, çok kararsız bir ses duyuldu:

– Biz hepimiz hoşnutuz!
– Hoşnutsunuz, öyle mi? Hoşnut olanlar öne çıksınlar.

Birkaç ses daha duyuldu:
– Ben de hoşnutum! Ben de hoşnutum!
– Bir şikâyetiniz yok demek! Öyleyse birileri kışkırttı sizi... Demek aranızda sizi kışkırtanlar, asiler var! Görecekler günlerini onlar!..

Kalabalık arasından bir ses yükseldi:
– Tanrım, neler oluyor böyle!
Binbaşı sesin geldiği yana koşarak kükredi:
– Kimdir bunu söyleyen? Kimdir? Sen mi bağırdın öyle Rastorguyev? Hemen yönetim binasına!

Hafiften şişman, uzun boylu, gençten Rastorguyev ağır adımlarla ayrıldı sıradan, yönetim binasına doğru yürüdü. Aslında bağırان o değildi, ama binbaşı onu işaret ettiğı için itiraz etnemişti.

Binbaşı arkasından bağınıyordu:

– Rahat batıyor size! Şunun göbeğine bakın, üç günde... Hepinizin ifadesini alacağım! Hoşnut olanlar öne çıksınlar!

Yirmi otuz karamsar ses yükseldi:

– Bizler hoşnutuz efendimiz!

Ötekiler ısrarla susuyorlardı. Binbaşının istediğı de buydu. Besbelli, olayı bir an önce kapamak, sonunda barışı sağlamak onun çıkarınaydı.

Çabuk çabuk konuşarak:

– Şimdi herkes hoşnut demek! Diye başladı. Görüyordum bunu zaten... Biliyordum. Kışkırtıcıların marifetiydi! (Dyatlov'a dönüp sürdürdü konuşmasını)

– Besbelli, kışkırtanlar var onları! Bu konu üzerinde durmalı, suçluları bulup çıkarmalıyız. Şimdi ise... İşe gitme zamanı. Trampeti çalın!

Yoklamaya kendi de katıldı Yoklamadan sonra mahkûmlar sessizce, üzgün, dağıldılar, bir an önce binbaşının gözünden uzak olacakları için mutlu, sessizce işlerine gittiler. Ama binbaşı yoklamadan sonra doğru yönetim binasına gitti. Orada “elebaşılarla” hesaplaştı. Ama bu kez çok sert, acımasız olmamıştı. Dahası, acelesi varmış gibi, hemen bitirmişti işi. Anlatıklarına göre, içlerinden biri özür dilemiş, binbaşı da hemen affetmiş onu. Binbaşının bir sıkıntısının olduğu, hatta belki korktuğı bile belliydi. Ne de olsa, kendisinden şikâyetçi olunması önemliydi çünkü. Gerçi mahkûmların şikâyetleri üst makamlara asla yansıtılmıyordu, binbaşidan öteye gitmiyordu ama gene de huzursuzluk, rahatsızlık veren bir olaydı. Mahkûmların birlikte başkaldırmaları daha da korkutucuydu. Ne pahasına olursa olsun, olayın kapatılması gerekiyordu. “Elebaşıları” hemen salıvermişlerdi. Uzun bir zaman için olmasa da, ertesi gün yemekler düzelmişti. İlk günler binbaşı cezaevini sık sık kontrole gelmişti. Sık sık da aksaklıklar görmüştü. Ça-

vuş şaşkınlığından hâlâ kurtulamamış gibiydi. Huzursuz, telaşlı dolaşıp duruyordu ortalarda. Mahkûmlara gelince, bu olaydan sonra uzun süre sakinleşemediler, ama daha önce oldukları gibi heyecanlı da değillerdi. Sessiz, endişeli, şaşkınlılar. Bazıları başları önünde dolaşmaya başlamışlardı. Bazıları ise o olaydan sözlü olmasa bile, homurdanarak yakınıyorlardı. Birçoğu ise yürekli olamadıkları için öfkeyle, yüksek sesle kendi kendilerini alaya alıyorlardı. Biri şöyle diyordu:

– Boyumuzdan büyük işe kalkıştık arkadaşlar!

Bir başkası ekliyordu:

– Başladığın işi bitireceksin arkadaş!

Bir üçüncüsü devam ediyordu:

– Sen bir faresin, kedinin kuyruğuna çingirak takacaksın!

– Anlaşıldı artık, bizimkiler sopadan anlıyorlar ancak. Neyse ki, hepimizi sopadan geçirmedir.

İçlerinden biri canı sıkın:

– Bir dahaki sefere bilmeden ileri geri konuşmazsanız daha iyi olur! dedi.

– Öğretmene bakın hele!

– Birşeyler biliyorum ki, akıl veriyorum sana.

– Kimin nesisin sen be?

– Bir insanım ben, ya sen nesen?

– İnsan değil, köpek artığıydın sen, anladın mı?

– Sensin köpek artığı.

Her yandan bağırıyorlardı tartışanlara:

– Yeter artık, kesin! Ne didişip duruyorsunuz?

O gün, yani mahkûmların şikâyet için toplandıkları gün iş dönüşü koğuşların arkasında Petrov'la karşılaştım. Beni arıyordu. Yanıma gelince anlayamadığım birkaç sözcük mırıldandı, biraz sonra sustu, dalgın, yanım sıra yürümeye başladı. Son olayı bir türlü aklımdan çıkmıyordu. Hissediyordum, Petrov birşeyler açıklamak istiyordu bana.

– Söyler misin, Petrov, sizinkiler bize kızıyorlar mı? diye sordum.

Birden dalgınlığından sıyrılmış gibi:

– Kim kızıyor muş? dedi.

– Mahkûm arkadaşların bize... Yani soylulara.

– Neden size kızsınlar ki?

– Şikâyet katılmadığımız için.

Petrov beni anlamaya çalışıyormuş gibi sordu:

– Niçin şikâyet katılacaktınız ki? Sizler kendi yemeğinizi yiyorsunuz.

– Hay Allah! Oysa sizinkilerden de kendi yemeğini yiyenler var, ama sizinle birlikte avluda toplandılar. Evet, bizlerin de aynı şeyi yapmamız gerekirdi... Arkadaşlık adına.

Petrov şaşırmıştı.

– Peki ama... Nasıl arkadaşımız olabilirsiniz ki siz? diye sordu.

Dönüp yüzüne baktım. Gerçekten de anlayamıyordu beni, elde etmek istediğim şeyi anlayamıyordu. Ama o anda ben onu çok iyi anlıyordum. O zamana kadar içimde kıpırdayıp duran, beni bir an bile bırakmayan bir düşünce o anda ilk kez tam anlamıyla açıklığa kavuşmuştu içimde ve daha önce anlamadığım şeyi bir anda anlamıştım. Ömür boyu cezaevinde kalsam da, özel bölümde yatsam da beni arkadaşlığa hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini anlamıştım. Ama o anda Petrov'un yüzü özellikle yer etmişti belleğimde. "Nasıl arkadaşımız olabilirsiniz ki siz?" sorusunda öylesine gerçek bir içtenlik, öylesine saf bir şaşkınlık vardı ki! Elimde olmadan sormuştum kendime: "Onun bu sorusunda bir ironi, öfke, alay yok muydu acaba?" Buna benzer hiçbir şey yoktu. Düpedüz, arkadaşları olamazdım, o kadar. Sen kendi yoluna git, biz kendi yolumuza. Senin kendi işlerin var, bizim kendi işimiz.

Gerçekten de, şikâyet olayından sonra bizi durmadan kemireceklerini, bize hayatı zehir edeceklerini düşünüyordum. Ama hiç de öyle olmadı: En küçük bir sitemlerini, siteme benzer en küçük bir imalarını duymadık. Bize olan öfkeleri artmadan, olduğu gibi kalmıştı. Yalnızca, daha önce de olduğu gibi, ellerine fırsat geçtikçe bizleri yerden yere vurmaya sürdürdüler, o kadar. Ayrıca, şikâyetçiler grubuna katılmayıp yemekhanede kalanlara da, hemen "ben hoşnutum", deyip öne çıkanlara da hiç mi hiç kızmıyorlardı. Hatta hiç kimse sözünü etmiyordu bunun. Özelikle bunu anlamakta zorluk çekiyordum.

VIII. ARKADAŞLAR

Özellikle başlangıçta elbette daha çok kendi insanlarıma, yani “soylulara” yakın duruyordum. Cezaevindeki üç eski Rus soylusundan (Akim Akimiç’tan, ispiyoncu A-ov’dan ve baba katili olduğuna inanılan o kişiden) yalnızca Akim Akimiç’la görüşüyordum, konuşuyordum. Doğrusunu söylemek gerekirse, Akim Akimiç’in yanına da umutsuzluğa düştüğüm, çok sıkıldığım zamanlar, yanına gidebileceğim başka kimse olmadığı için gidiyordum. Bir önceki bölümde cezaevimizdeki mahkûmları sınıflandırmayı denemiştim, ama şimdi Akim Akinuç’ı anımsayınca bunlara bir sınıf daha eklemem gerektiğini düşünüyordum. Şu da bir gerçektir ki, bu yeni sınıfta o yalnız başına olacaktır. Bu, bütünüyle kayıtsız mahkûmlar sınıfı olacak. Bütünüyle kayıtsızlar demek, cezaevindeymiş, dışarıda özgürmüş, umursamayanlar demektir. Aramızda elbette böyle biri olamazdı, ama sanırım Akim Akimiç bir istisna olarak, öyleydi. Sanki ömür boyu burada kalacakmış gibi yerleşmişti cezaevine: Yatağından tutun yastığına, günlük eşyalarına varana dek her şeyi tam anlamıyla yerleşik, yıllarca kullanılacak sağlamlıkta, düzgündü. Burada geçici bir süre için bulunduğunu gösteren hiçbir belirti yoktu üzerinde. Daha uzun yıllar burada kalması gerekiyordu, ama buradan çıkmayı bir gün bile aklına getirmedi-

gini sanıyorum. Ama o gerçeği kabullendiyse bu kesinlikle yürekten değil, verilmiş bir karara boyun eğme duygusundandı. Ayrıca, nasıl olursa olsun, onun umurunda değildi bu. İyi yürekli biriydi. İlk günlerimde önerileriyle de, bazı hizmetleriyle de çok yardımcı olmuştu bana: Ama, ne yazık ki, istemeyerek de olsa, özellikle ilk zamanlar, zaten hüzün dolu ruhuma oldukça derin bir hüznün, sıkıntının daha çökmesine neden olmuştu. Oysa ben hüzünlü olduğum zamanlar gidiyordum yanına, onunla konuşmak istiyordum. Kimi zaman, huysuz da olsa, sabırsız da, öfkeli de, birileriyle konuşmak istiyordum. Karşılıklı ikimiz de kaderimizden yakınabilirdik. Oysa Akim Akimiç susuyordu, fenerlerini yapmayı sürdürüyordu veya falanca yıl nasıl bir denetim geçirdiklerini, tümen komutanının kim olduğunu, adını soyadını, denetimden hoşnut kalıp kalmadığını, ön birliklerin parolalarının nasıl değiştirildiğini falan anlatmaya başlıyordu. Hem de damla damla akan bir suyun tekdüzeliğiyle. Bana Kafkasya'da katıldığı bir görevden sonra kılıcına "Kutsal Anna" nişanını nasıl aldığını anlatırken bile duygulanmıyordu. O anda yalnızca ses tonu değişiyor, son derece kurumlu, ciddi oluyordu. Sesini alçaltıyor, özellikle "Kutsal Anna" derken esrarlı bir biçimde daha da alçaltıyor, ondan sonra da üç dakika kadar değişik bir sessiz, ağırbaşlı tavır takınıyordu... O ilk yılda, (her zaman olduğu gibi birden) neredeyse Akim Akimiç'tan için için nefret etmeye, nedendir bilmem, koğuştta onu hemen başucumdaki ranzaya yerleştirdiği için kaderimi lanetlemeye başladığım aptal dakikalarım oluyordu. Genellikle bir saat sonra bunun için sitem etmeye başlıyordum kendime. Ama yalnızca ilk yıl süresince öyleydi. Daha sonra Akim Akimiç'la ruhsal yönden barıştım, önceki aptallıklarımın utanır oldum. Anımsıyorum, açıktan açığa hiç tartışmamız olmadı onunla.

Bu soylu üç Rus dışında, ben cezaevinde bulunduğum sürede sekiz soylu daha gelmişti. Bazılarıyla oldukça yakın dost oldum. Dostluklarından haz bile duydum. Ama hepsiyle değil. En iyileri sanki hastalıklı, çok değişik, son derece hoşgörüsüz insanlardı. İkisiyle daha sonra tüm ilişkiyi kesmiştim.

Yalnızca ikisi iyi öğrenim görmüştü: B-ski, M-ski ve bir zamanlar bir yerlerde öğretmenlik yapmış yaşlı J-ski. İyi yürekli, kibar, çok tuhaf yaradılışlı bir ihtiyardı. Öğrenimli olmasına karşın, sanırım dar kafalı biriydi. M-ski ile B-ski hiç ona benzemiyorlardı. Başlangıçta M-ski ile yakın dost olmuştum. Hiçbir zaman tartışmadık, saygı duydum ona, ama hiçbir zaman sevedim onu, kendisine bağlanamadım. Kuşkucu, her şeyden nefret eden, kendine son derece hakim biriydi. İşte kendine bu aşırı hakimiyetinden hoşlanmıyordum: Onun hiç kimseye hiçbir zaman içini açmayacağını hissediyordum. Ama belki de yanıliyordum. Güçlü, en üst düzeyde yüce gönüllü bir kişiliği vardı. Olağanüstü, hatta biraz ikiyüzlü becerikliliği ve ayrıca insanlarla ilişkilerinde sakınganlığı gizli, derin kuşkuculuğunu açığa vuruyordu. Bununla birlikte, özellikle şu ikilem büyük acı veriyordu ona: Kuşkuculuğu ile özel yeteneği ve umutlarına olan hiçbir şeyin sarsamadığı inancı arasındaki çelişki. Ne var ki, insanlarla iyi geçinmekte çok yetenekli olmasına karşın, B-ski ve onun dostu T-ski ile bir türlü geçinemiyordu. B-ski'nin vereme dönüştürebilecek bir hastalığı vardı. Alındı, sinirliydi ama son derece iyi yürekli, hatta yüce gönüllüydü de. Alınganlığı bazen aşırı hoşgörüsüzlüğe ve kapris derecesine varıyordu. Dayanamamış, sonunda ilişkimi kesmiştim onunla. Ama her zaman sevmiştim onu. Oysa M-ski ile hiç tartışmamıştım, hiçbir zaman da sevmemiştim onu. B-ski ile ilişkimi kesince, bir önceki bölümde mahkûmların şikâyet için ayaklandıkları olayı anlatırken sözünü ettiğim genç mahkûm T-ski ile de ilişkimi kesmek zorunda kalmıştım. Çok üzölmüştüm buna. T-ski öğrenimsiz biriydi ama tek kelimeyle iyi yürekli, dürüst harika bir gençti. Bütün olay, B-ski'yi çok sevip saymasında, ona karşı minnet duygusu beslemesindeydi. Öyle ki, B-ski ile birazcık olsun takışan birini can düşmanı belliyordu. Uzun süre direndiği halde, sonunda M-ski ile bozuşmasının nedeni de B-ski olmuştu. Bununla birlikte hepsi de huysuz, sinirli, güvenilmez insanlardı. Anlaşılabilecek bir durumdu bu: Bizim için olduğundan çok daha ağırdı onların burada bulunmaları. Anayurtlarından uzaktaydılar burada. Bazı-

ları uzun süreler için, on, on iki yıllığına sürgün edilmişlerdi buraya. Dahası, çevrelerindeki mahkûmlara derin bir önyargıyla bakıyorlardı. Mahkûmları yalnızca birer hayvan gibi görüyorlardı karşılarında. Onlarda en küçük bir insan özelliği göremiyorlar, görmek de istemiyorlardı. Bu da kolay anlaşılacak bir durumdu: İçinde bulundukları koşullar ve kaderleri zorla getirmişti onları bu noktaya. Cezaevinde iç sıkıntısından bunaldıkları belliydi. Çerkezlere, Tatarlara, bir de Isay Fomiç'e çok iyi davranıyorlardı. Öteki mahkûmlardan ise iğrenerek uzak duruyorlardı. Yalnızca Starodublu eski inançtan yana olan bir mahkûm saygılarını kazanmayı başarmıştı. Bununla birlikte, çok ilginçtir, ben orada kaldığım sürece mahkûmlardan biri bile (yabancı oldukları için de, dinleri için de, düşünce biçimleri için de bu) bir kez olsun serzenişte bulunmamıştı onlara. Oysa halkımızın yabancılara, özellikle Almanlara böyle davrandıkları çok az görülen bir durumdur. Bununla birlikte, Almanlarla yalnızca bir kez alay ederler. Halkımız Almanları çok komik bulur. Mahkûmlar Polonyalıları karşı bizlere, Rus soylularına olduğundan çok daha saygılı davranıyorlardı, ve hiç *dokunmuyorlardı* onlara. Ama onlar bunu fark etmiyorlarmış, önemsemiyorlarmış gibi davranıyorlardı. T-ski'den söz ediyordum. İlk sürgün yerlerinden bizim cezaevimize getirilirlerken, yolda bitkin düşen hasta B-ski'yi bir önceki menzilden bizim cezaevine olan yolun yarısından sonra buraya kadar kucagında taşımıştı. Önce Ugorsk'a sürgün edilmişlerdi. Orada durumlarının iyi olduğunu, yani bizim cezaevindekinden çok daha iyi olduğunu söylüyorlardı. Ama orada başka bir kentteki arkadaşlarıyla masum da olsa, yazışmaları nedeniyle, daha sıkı kontrol edilebilecekleri, komutanlığa yakın olmaları için, üçünün bizim cezaevimize gönderilmesi uygun görülmüştü. Üçüncü arkadaşları J-ski idi. Onlar gelmeden önce M-ski cezaevinde yalnızdı. Bu nedenle ilk yılında ne çok hasret çekmiş olmalıydı!

J-ski, daha önce sözünü ettiğim, sürekli dua eden yaşlı mahkûmdu. Cezaevimizdeki siyasilerin hepsi genç, bazıları çok gençti. Yalnızca J-ski ellinin üzerindeydi. Kesinlikle dürüst,

ama biraz tuhaf biriydi. Arkadaşları B-ski ile T-ski hiç sevmiyorlardı onu, konuşmuyorlardı bile onunla, onun inatçı, huy-suz biri olduğunu söylüyorlardı. Bu konuda ne kadar haklı olduklarını bilmiyorum. Sanırım, kendi istekleri dışında, zorla bir araya toplanmış insanların kısa bir süre sonra tartışmaya, birbirlerinden nefret etmeye başlamaları özgür ortamda bulunan insanlara oranla daha çok görülür. Çok şeyin etkisi söz konusu olacaktır burada. Öte yanda, J-ski gerçekten çok kalın kafalı, belki sevimsiz de biriydi. Öteki arkadaşları da geçinemiyorlardı onunla. Aramızda hiç tartışmadık, özellikle uzak durmaya çalışmıştım ondan. Mesleğini, matematiği iyi bildiği belliydi. Anımsıyorum, kendisinin bulduğu astronomiyle ilgili birtakım sistemler üzerine yarın yamalak Rusça'sıyla benimle konuşmaya çalışıyordu. Bunu daha önce bir yerlerde yayımladığını söylüyorlardı. Ama bilim çevrelerinde yalnızca alay etmişler onunla. Sanırım aklından biraz zoru vardı. Diz çöküp günlerce dua ediyordu. Onun bu davranışı cezaevindeki bütün mahkûmların saygısını kazanmasına neden olmuştu. Öldüğü güne kadar da sürmüştü ona beslenen bu saygı. Ağır bir rahatsızlıktan sonra hastanede benim gözlerimin önünde can verdi. Bununla birlikte, mahkûmların saygısını, cezaevimize adını attığı gün, binbaşıyla arasında geçen bir olaydan sonra kazanmıştı. Ugorsk'tan bizim cezaevine gelene kadar hiç tıraş etmemişlerdi onları. Bu yüzden sakalları uzamıştı. Öyle ki, doğrudan binbaşının karşısına çıkarıldıklarında, cezaevine yeni getirilen bu üç mahkûmun kurallara aykırı bu durumu (bunda onların bir suçu olmamasına karşın) binbaşığı çok kızdırmıştı.

– Nedir bunların hali böyle! diye bağırıyordu. Serseri mi, haydut mu bunlar?

O zamanlar Rusça'yı pek o kadar bilmeyen J-ski bunun kendisine sorulduğunu sanıp karşılık vermişti:

– Serseri değiliz biz, siyasi suçlularız.

Binbaşı bağırıyordu:

– Ne-e-e! Bir de karşılık veriyorsun ha? Küstahlık yapıyorsun! Hemen karakola götürün onu, yüz kırbaç vurun! Hemen şimdi, şu dakikada!

Yaşlı adamı kırbaçlamışlardı. Kırbacın altına hiç sesini çıkarmadan yatmış, elini ısırp hiç bağırmadan, inlemeden, kıpırdamadan acıya katlanmıştı. B-ski ile T-ski bu arada içeri girmişler, onları kapıda bekleyen, daha önce kendilerini hiç görmemiş olmasına karşın, boyunlarına sarılan M-ski'nin yanına gitmişler. Binbaşının onları karşılayış biçimi nedeniyle heyecanlıymışlar. J-ski'nin durumunu anlatmışlar ona. M-ski'nin bu olayı bana anlatışını anımsıyorum: "Öfkeden deliye dönmüştüm. Bana ne olduğunun farkında değildim. Sıtma nöbeti gelmiş gibi zangır zangır titriyordum. J-ski'yi giriş kapısında bekliyordum. Kırbaçlandığı karakol binasından çıkınca bu kapıdan içeri girecekti. Birden açıldı kapı: J-ski'nin yüzü çarşaf gibi bembeyazdı. Dudakları titriyordu. Bir soyluyu kırbaçladıklarını duyup avluda toplanmış mahkûmların arasından, hiç kimseye bakmadan geçti, koğuşuna girdi, doğru ranzasına gidip kimseyle tek sözcük konuşmadan diz çöküp dua etmeye başladı. Mahkûmlar şaşkınlık içindeydiler, hatta duygulanmışlardı. (Anlatıyordu M-ski) İğrenç bir biçimde cezalandırılmış, saçı sakalı ağarmış, karısını, çocuklarını ülkesinde bırakmış bu ihtiyarı diz çökmüş dua ederken görünce koşarak çıktım koğuştan, iki saat geledim kendime. Öfkemden kudurmuş gibiydim..." O günden sonra J-ski'ye derin bir saygı duymaya başlamışlardı mahkûmlar. Her zaman kibar davranıyorlardı ona. Özellikle, kırbaç altında bağırıp çağırmamasından hoşlanmışlardı.

Ama gene de gerçeği söylemek gerekir: Yalnızca bu olayı göz önüne alıp Sibiry'a'da yetkililerin Rus olsun, Polonyalı olsun, soylu ailelerden sürgünlere böyle davrandıkları sonucunu çıkarmak yanlış olur. Bu örnek ancak, kötü, hain yaradılışlı bir insan Sibiry'a'da bir yerde bağımsız ve yüksek rütbeli bir yetkili olmuşsa ve bu yetkili bir sürgünden özellikle nefret ediyorsa, o sürgünün başına nelerin gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca şu da inkâr edilemez: Sibiry'a'da bütün komutanların bağlı olduğu, onların nitelik ve davranışlarını düzenleyen en yüksek komuta kademesi soylu mahkûmlar konusunda son derece duyarlıdır, hatta bazı durumlarda onlara, halktan

mahkûmlara olduğundan daha iyi davranmaya çalışır. Bunun nedeni açıktır: Çünkü bir kere, bu komutanlar kendileri de soylu kişilerdir; ikinci olarak, daha önce kırbaçlanan bazı soylu kişiler kırbaçlanırken, kendilerini kırbaçlayanların üzerine saldırmıştır, bu da büyük felaketlere neden olmuştur; üçüncü olarak, bence en önemlisi de budur, çok eskiden, bundan otuz beş yıl önce bir anda çok sayıda soylu kişi sürgün edilmişti Sibirya'ya. Bu kişiler otuz yıl boyunca tüm Sibirya'da kendilerine karşı öylesine bir saygı uyandırmışlardı ki, yetkililer uzun zamandır yerleşmiş alışkanlıklarıyla, benim zamanımda da hâlâ, bilinen o sınıftan gelen soylu suçlulara, öteki sürgünlere olduğundan başka bir gözle bakıyorlardı. En yüksek komutanlardan etkilenen alt kademelerdeki komutanlar da komutanlarının etkisinde kalarak onlara doğal olarak o gözle bakmaya alışmış, bu bakışı benimsemişlerdi. Bununla birlikte birçok alt kademe komutan bundan yana değildi, üst kademe komutanların görüşünü benimsemiyorlardı ve kendi bildikleri gibi davranmalarına izin verilse çok mutlu olacaklardı. Ne var ki, izin vermiyorlardı onlara. Böyle düşünmekte haklıyım, işte nedeni: Benim de bulunduğum, askerî gözetim altındaki kalede tutulan birinci bölümün koşulları, öteki iki bölüme yani (fabrikada çalışanların) üçüncü ve (maden ocaklarında çalışanların) ikinci bölümüne oranla çok daha ağırdı. Hem yalnızca soylular için değil, bütün mahkûmlar için ağırdı. Çünkü bu bölümün yöneticileri askerdı, düzeni de asker düzeniydi ve Rusya'daki asker cezaevlerini andırıyordu. Asker yönetimi serttir, disiplin katıdır, prangalarınız her zaman ayağınızdadır, nöbetçiler her an yanınızdadır, her zaman kilit alundasıınızdır: Ama öteki ikisi için her şey bu kadar katı değildir. Hiç değilse bizim bölümdeki mahkûmlar öyle söylüyorlardı. Aralarında o bölümlerde kalmış olanlar vardı çünkü. Yasalara göre en ağır olması gereken birinci bölüme geçmeye hepsi dünden razıydı. Daha önce Rusya'daki asker cezaevlerinde bulunmuş olan mahkûmlar oralardan dehşet içinde söz ediyorlardı ve bütün Rusya'daki kale içi asker cezaevlerinden daha korkunç bir yerin olamayacağını, Sibirya'da yaşamın oralardaki yaşamla kar-

şılaştırıldığında cennet yaşamı olduğunu iddia ediyorlardı. Dolayısıyla, askerî yönetim altında olan bizim cezaevinde, general-valinin gözleri önünde, hem de (kimi zaman) bu çeşit olaylar, yönetimi çekemeyen sivil veya yarı resmî bazı kişilerce, falanca bölümde komutanın mahkûmlara yumuşak davrandığı üst makamlara iletilebiliyorduydu; yani şunu anlatmak istiyorum, böyle bir durumda bile soylu ailelerden gelen mahkûmlara halktan mahkûmlara olandan daha başka bir gözle bakılabiliyorduydu, demek birinci ve üçüncü bölümlerde soyluların durumu çok daha iyiydi. Bu nedenle, bulunduğum yeri göz önüne alarak Sibirya'daki öteki cezaevlerinin nasıl olduğu konusunda bir fikir edinebilirdim. Bana ulaşan söylentilerden, birinci ve üçüncü bölümdeki sürgünlerin anlattıklarından öğrendiklerim bu düşüncemi doğruluyordu. Gerçekte, bizim bölümde yönetim soylu mahkûmlar konusunda çok daha dikkatliydi. Çalışma ve yaşam koşullarında herhangi bir ayrıcalığımız yoktu: Aynı işler, aynı prangalar, aynı kilitler... Sözün kısası, bütün öteki mahkûmlarla aynı durumdaydık. Ayrıca bizlerin durumunu yumuşatmak da olanaksızdı. Biliyordum, bu kentte *çok da uzak olmayan bir geçmişte* öylesine çok ihbarlar yapılmış, öylesine entrikalar çevrilmiş, öylesine çok insan birbirinin çukurunu kazmıştı ki, yönetim doğal olarak ihbarlardan çekiniyordu. O zamanlar en çok korkulan ihbarlar da, bilinen çeşit mahkûmlara ayrıcalıklı davranıldığıyla ilgili ihbarlardı! Bu yüzden bizler de öteki mahkûmlarla aynı koşullar altında çekiyorduk cezamızı, ancak kırbaç ve sopa konularında biraz gözetiliyorduk. Aslında, hak ettiğimizde, yanlış bir şey yaptığımızda seve seve yatıyorlardı bizi kırbaç altına. Bedensel cezada eşitlik adına görevleri gereği bunu yapmak zorundaydılar da. Ama, özellikle güçlerini göstermeye hevesli bazı alt kademe komutanların ellerine fırsat geçtiğinde sıradan mahkûmları kırbaçladıkları gibi, anlamsız yere bedensel ceza ya çarptırılmıyorduk. Komutanın, ihtiyar J-ski olayından haberi olduğunda binbaşuya çok öfkelenildiğini, ileride daha dikkatli olması için onu uyardığını cezaevinde herkes biliyordu. Her şeyi olduğu gibi anlatmışlardı bana. Ayrıca, bizim binbaşı-

ya güvenen, onu yönetici ve bazı yetenekleri olan bir insan olarak bir bakıma seven de general-valinin bile olayı duyunca sitem ettiği cezaevinde biliniyordu. Binbaşı bunu bir süre dikkate almıştı. Söz gelimi, A-ov'un iftiraları yüzünden kin beslediği, nefret ettiği M-ski'ye haddini bildirmeyi ne çok isterdi, ama her an fırsat kolladığı, her davranışını izlediği halde, bir türlü kırbaçlatamıyordu onu. J-ski olayından kısa zamanda tüm kentin haberi olmuştu. Herkes binbaşığı suçluyordu. Çok kişi sitem etmişti ona, ters şeyler söyleyenler bile olmuştu. Binbaşıyla ilk karşılaşmamı anımsıyorum. Birlikte sürgüne gönderildiğim soylu kişiyle beni daha Tombolsk'ta binbaşının çok berbat biri olduğu konusunda uyarmışlar, gözümüzü korkutmuşlardı. Yirmi beş yıllık kürek cezasını bu cezaevinde çekmiş soylu kişiler büyük bir sevgiyle, içtenlikle karşılaşmışlardı bizi. Aktarma cezaevinin avlusunda bulunduğumuz sürece hiç yanımızdan ayrılmadılar, ileride komutanımız olacak binbaşı konusunda uyardılar bizi ve o adamın bize fazla zarar verememesi için, tanıdıkları aracılığıyla ellerinden gelecek her şeyi yapacaklarını söylediler. Gerçekten de, general-valinin Rusya'dan buraya bir süre kalmak için gelen üç kızı babalarına, sanırım bizlerden söz eden bir mektup da getirmişlerdi. Ama valinin elinden ne gelirdi? Binbaşığı biraz daha titiz olmasını söylemişti, o kadar. Kente bir gün öğleden sonra saat ikiden sonra varmıştık (ben ve arkadaşım), bizi getiren nöbetçiler doğru binbaşının karşısına çıkarmışlardı bizi. Kapısında onu bekliyorduk. Bu arada cezaevi çavuşuna da haber verilmişti. Çavuş gelince binbaşı da odasından çıktı. Kıpırmızı, sivilceli, öfkeli yüzünün üzerimizde olağanüstü kötü bir etkisi olmuştu: Sanki zavallı bir sinek örümcek ağına yakalanmıştı.

Arkadaşıma sordu:

– Adın ne senin?

Besbelli bizi etkilemek için çabuk çabuk, yüksek sesle, sert konuşuyordu.

Arkadaşım adını söyledi.

Binbaşı bu kez bana döndü, gözlüklerinin arkasından bakışını gözlerimin içine dikip:

– Ya senin? dedi.

Ben de adımlı söyledim.

– Çavuş! Hemen içeri alın onları, nöbetçi odasında sivil bölümdekiler gibi saçlarını yarım kessinler. Prangalarını yarın çıkarıp yenilerini takarlar.

Tombolsk'ta bize verilen, sırtlarına dikili sarı yuvarlaklarla gri paltolarımızı fark edince birden sordu:

– Nedir bu paltolar? Yeni resmî giysiniz mi yoksa? Demek yeni resmî giysiniz böyle... Petersburg'da... Böyle düşünüyorlar sanırım...

Sağa sola döndürüp üstümüze başımıza bakıyordu. Sonra bizi getiren jandarmaya döndü:

– Yanlarında bir şey yok mu?

Jandarma birden hazır ola geçti.

– Yalnızca kişisel giysileri, efendim, dedi.

O anda irkilmişti bile sanki. Herkes tanıyordu çünkü binbaşıyı, onunla ilgili söylenenleri duymuştu.

– Hepsini alın. Yalnızca iç çamaşırları kalsın, ama beyazları, renkli ne varsa alın. Aldıklarınız açık artırmada satılsın. Elde edilen gelir kasaya yatırılsın. (Bize ters ters bakarak sürdürdü konuşmasını) Mahkûmların özel eşya bulundurma hakkı yoktur. Şimdi beni dinleyin, davranışlarınıza dikkat edin! Yanlışlık yaptığınızı duymayayım! Yoksa... Kırbacın altına yatarsınız! En küçük bir hata yaptığınızı görürsem kır-r-r-baç!

Böylesine bir davranışa alışık olmadığım için o gece hasta gibiydim. Bu aşırı etkilenmemin bir nedeni de cezaevinde gördüklerimdi. Ama ilk günümü daha önce anlatmıştım.

Çalışma konusunda öteki mahkûmlara göre bizlere hiçbir ayrıcalık tanımadıklarını, tanıyamadıklarını söyledim. Ama bir kez denediler bunu: B-ski ile beni yazıcı olarak tam üç ay mühendislik bölümünde görevlendirdiler. Ne var ki, mühendislik bölümü bunu çok gizli olarak ayarlamıştı. Yani, durumdan haberi olması gerekenler bunu biliyorlardı ama, bilmiyor gibi davranıyorlardı. G-kov'un komutanlığı sırasında olmuştu bu. Yarbay G-ov gökten düşmüş gibi gelmişti başımıza. Ama bu görevde çok kalmamıştı. Yanılmıyorsa bir buçuk yıl, hatta

daha az... Mahkûmların üzerinde olağanüstü bir izlenim bırakıp Rusya'ya dönmüştü. Mahkûmlar yalnızca sevmiyorlardı onu, (bu sözcüğü burada kullanmak olanağı varsa) tapıyorlardı bile ona. Bunu nasıl başarmıştı, bilemiyorum. Ama ilk günden kazanmıştı mahkûmların gönlünü. Mühendislik bölümünü onun yönettiği günlerden söz ederken "Babamızdı o bizim! Babamız! O olduktan sonra babamıza ne gerek vardı!" diyorlardı. Sanırım eğlenceye, içkiye çok düşkündü. Orta boyluydu. Bakışları cüretkâr, kendine güven doluydu. Bununla birlikte mahkûmlara karşı neredeyse kibarlık derecesine varana dek yumuşaktı ve gerçekten bir baba gibi seviyordu onları. Mahkûmları niçin bu kadar sevdiğini bilmiyorum, ama her gördüğü mahkûma tatlı birşeyler söylemeden, ona takılmadan edemiyordu. Ne var ki, burada asıl önemli olan, bu davranışında en küçük bir komutanlık havasının ve karşısındakiyle arasındaki eşitsizliği veya komutanlık okşamasını anımsatan bir şeyin olmamasıydı. Bir arkadaştı, mahkûmlardan biri gibiydi. Ama onun bu içten gelen demokratisi karşısında, mahkûmlar da hiçbir zaman saygısızlık etmemişlerdi ona. Tam tersine, aşırı saygılıydılar. Onu gördüklerinde yüzleri aydınlanıyordu mahkûmların; şapkalarını çıkarıp gülümseyerek, komutanın yanlarına gelmesini bekliyorlardı. Onlarla konuşacak olursa sevinçten göklere uçuyorlardı. Önemli kişiler arasında böyleleri de oluyor işte! Çakı gibiydi, gösterişli bir yürüyüşü vardı. Mahkûmlar ondan söz ederlerken kimi zaman "Kartal gibi adam!" diyorlardı. Onların yaşamlarını kolaylaştırmak elbette elinde değildi. Yalnızca mühendislik bölümünün yöneticisiydi. Öteki bölüm yöneticileri gibi, işlerini kuralların belirlediği biçimde düzenlemekten başka bir şey yapmıyordu. Yalnızca, rastlantı sonucu çalışma yerine gelir de, günlük görevin tamamlandığını görürse, mahkûmları boş yere orada tutmuyor, trampeti beklemeden cezaevine dönmelerini söylüyordu. Ama onun bu güveni, aşırı titizlikten, sinirlilikten uzak olması, komutanlara özgü küçük düşürücü davranışlarda bulunmaması mahkûmların çok hoşuna gidiyordu. Bin rublesini kaybetseydi, aramızdaki en azılı hırsız da bulsaydı bu parayı, inanıyo-

rum, parayı hemen götürüp ona verirdi. Evet, inanıyorum, öyle olurdu. Mahkûmlar, onların kartal-komutanlarının, nefret ettikleri binbaşıyla tartıştığını öğrendiklerinde ne çok sevinmişlerdi! Cezaevimize geldiğinin ilk ayında olmuştu bu. Daha önce aynı birlikte görev yapmışlar. Uzun bir ayrılıktan sonra burada tekrar buluşmuşlardı ve birlikte eğlenecek olmuşlardı. Ama ansızın bir anlaşmazlık girmişti aralarına. Tartışmışlar. Binbaşı ölesiye nefret etmeye başlamış G-kov'dan. Hatta söylendiğine göre yumruklaşmışlar bile. Bizim binbaşının her zaman yaptığı bir şey olduğu için, olabilirdi. Bunu duyunca mahkûmlar sevinçten havalara uçmuşlardı. "Bizim Sekizgöz öyle biriyle uyuşabilir mi hiç! Bir kartaldır o, oysa bizimki..." Mahkûmlar sözlerini, yasal sakıncası olacağı için burada yazamayacağım sözcüklerle bitiriyorlardı. İkisinden hangisinin ötekini hakkında geldiğini mahkûmlar çok merak ediyorlardı. Onların kavgaya ettikleri söylentisi yanlış çıksaydı (belki de öyleydi) bizim mahkûmlar buna çok üzülürlerdi. "Hayır, kesin komutan dövmüştür onu," diyorlardı. "Ufak tefektir ama, çeviktir. İnan, binbaşı onun elinden kurtulayım derken karyolanın altına kaçmıştır". Ama çok geçmeden G-kov ayrıldı cezaevimizden. Gene umutsuzluğa düştü mahkûmlar. Ne var ki, mühendislik bölümü komutanlarımız gerçekten de her zaman iyi insanlardı. Benim zamanımda mühendislik bölümü komutanı üç veya dört kez değişti. Mahkûmlar şöyle diyorlardı: "Ama bizim kartal gibisi bir daha gelmez. Bir kartaldı o! Koruyucumuzdu!" İşte bu G-kov biz soylu aileden olanları çok seviyordu ve bir gün B-ski ile bana arada bir mühendislik bölümü kalem odasına gelmemizi söylemişti. O gittikten sonra mühendislik bölümündeki görevimiz daha da düzenli bir durum aldı. Mühendisler arasında özellikle biri bize çok iyi davranıyordu. Kalem odasında çeşitli belgeleri kopya ediyorduk. El yazımız bile oldukça düzelmişti. Sonra bir gün üst komutanlıktan eski iş yerlerimize geri gönderilmemizle ilgili acele bir emir geldi. Birileri şikâyet etmişti! Ne var ki, iyi de olmuştu bu: Mühendislik kalem odasında çalışmaktan çok sıkılmaya başlamıştık. Daha sonra iki yıl hemen her zaman B-ski

ile aynı yerde çalıştık. Daha çok atölyelerde çalışıyorduk. Gevezelik ediyorduk onunla, umutlanmızdan, düşüncelerimizden söz ediyorduk. Çok harika biriydi. Ama bazı düşünceleri çok değişik, çok tuhaftı. Çok zeki bir kısım insanların paradoksal düşüncelerinin olduğu görülmemiş bir şey değildir. Ancak onlarda bu düşünceler öylesine acılar sonucunda yer etmiştir, öylesine pahalıya mal olmuştur ki, onlardan kopmak büyük acı verir, hatta olanaksızdır bu düşüncelerinden koptukları. Her itirazım derinden yaralıyordu B-ski'yi ve acı sözcüklerle yanıtlar veriyordu bana. Bununla birlikte, belki çoğu konuda haklıydı da, bilmiyorum. Ama sonunda ayrıldık, ve bu bana büyük acı verdi. O zamana kadar çok şeyi paylaşmıştık.

Bu arada yıllar geçtikçe M-ski giderek daha bir kederli, karamsar oluyordu. Özlem için için kemiriyordu onu. Önceleri, ben cezaevine yeni geldiğimde çok daha konuşkandı. İçindekileri daha çok dışa vuruyordu. Ben geldiğimde üç yıldan beri cezaevindeydi. O yıllar dünyada neler olup bittiğiyle yakından ilgileniyordu. Cezaevinde olduğu için haberi olmadığı şeyleri öğrenmek istiyordu. Sorular soruyordu bana, heyecanlanıyordu. Ama aradan yıllar geçince ona anlattığım her şey ruhunda, yüreğinde birikti. İçindeki ateş küllenmeye başladı. İçindeki öfke giderek kabardı. Benim yavaş yavaş daha yakından tanımaya başladığım, onlar için iyi ne söylersem söyleyeyim dinlemediği kürek mahkûmlarına nefretle bakarak sık sık tekrarlıyordu bana: "*Je hais ces brigands!*" Söylediğimi anlamıyordu. Bununla birlikte, kimi zaman dalgın, kabul ettiği de oluyordu söylediklerimi. Ama ertesi sabah aynı şeyi yineliyordu: "*Je hais ces brigands!*" Yeri gelmişken söyleyeyim, aramızda Fransızca konuşuyorduk. Bu nedenle, mühendislik bölümü çalışma gözetimcilerinden Dranişnikov adında bir er, ne düşünerek bilinmez, bize "*hekim*" diyordu. M-ski yalnızca annesini anımsadığında duygulanıyordu. "Hasta ve yaşlı kadıncağız," diyordu bana, "dünyada en çok sevdiği insan benim. Oysa ben buradayım ve onun hayatta olup olmadığını bile bilmiyorum. Sıra dayığından geçirildiğimi bilse ölür..." M-ski soylu değildi ve buraya gelmeden önce bedensel cezaya çarptırılmıştı. Bunu

anımsadıkça dişlerini sıkıyor, başka yana bakmaya çalışıyordu. Son zamanlarda giderek daha çok bir başına dolaşmaya başlamıştı. Bir sabah saat on bir sularında komutanlığa çağırdılar onu. Komutan gülerek karşıladı onu.

– Evet, M-ski, bu gece düşünde ne gördün bakalım? diye sormuş ona.

M-ski yanımıza döndüğünde anlatıyordu: “Birden ürperdim. Kalbim duracak sandım.”

– Annemden mektup geldiğini gördüm efendim, demiş.

Komutan ısrar etmiş:

– Daha güzel, daha güzel ne gördün? Özgürsün artık M-ski. Annen dilekçe vermiş... dilekçesi kabul edilmiş. İşte annenden gelen mektup. İşte seninle ilgili gelen emir. Hemen çıkaracağız seni cezaevinden.

Yüzü bembeyaz şekilde döndü yanımıza. Haberin şokundan hâlâ kurtulamamıştı. Kutladık onu. Titreyen, buz gibi elleriyle sıkıttı ellerimizi. Birçok mahkûm da özgürlüğüne kavuştuğu için kutladı onu.

Zorunlu yerleşim olarak kentimizi seçti. Çok geçmeden bir iş verdiler ona. İlk zamanlar sık sık geliyordu cezaevine, olanak bulduğunda çeşitli haberler de ulaştırıyordu bize. Daha çok politik haberlere ilgi duyuyordu.

M-ski, T-ski, B-ski ve J-ski dışındaki dört kişinin ikisi henüz çok gençti. Kısa süreler için gelmişlerdi cezaevimize. Öğrenimsiz, ama dürüst, kendi hallerinde içten gençlerdi. Üçüncüsü Açukovski de kendi halinde biriydi. İlgi çeken bir yanı yoktu. Ama üçüncüsü V-m hiç de öyle değildi. Yaşlı biriydi. Hepimizin üzerinde iğrenç bir etki yaratmıştı. Böyle suçluların arasına nasıl katıldığını bilmiyorum. Kendisi de onlardan olmadığını iddia ediyordu zaten. Kaba, küçük esnaf ruhlu bir adamdı. Kapık kapık üzerine koyarak para biriktirmiş bir bakkal gibi. Hiçbir öğrenim görmemişti ve mesleğinden başka hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Boyacıydı, ama birinci sınıf, usta bir boyacı. Komutanlık kısa zamanda öğrenmişti onun yeteneğini. Çok geçmeden kentte herkes evinin duvarlarını, tavanını boyaması için arar olmuştu onu. İki yıl içinde devlet binalarının

hemen hepsini boyamıştı. Bu binaların dairelerinde oturanlar kendi ceplerinden ödeme yapıyorlardı ona. Dolayısıyla hiç de yoksul sayılmazdı. Bu işin en iyi yanı, o boyamaya giderken, ona yardımcı olsunlar diye yanına başka arkadaşlarını da katmalarıydı. Onunla birlikte sürekli işe giden üç arkadaşından ikisi mesleği öğrenmişlerdi, bunların biri olan T-jevski ise en az onun kadar iyi boya yapıyordu. Gene bu devlet evlerinden birinde oturan bizim binbaşı da V-m'i evine götürmüş, evini boyamasını emretmişti. B-m, binbaşının evini çok daha özenle boyuyordu. Öyle ki, general-valinin evinden bile güzel oluyordu. Binbaşının oturduğu oldukça harap tek katlı ev, ahşaptı. Dışarıdan bakıldığında perişan bir durumdaydı. Ama içi bir saray gibi boyanıyordu. Binbaşı heyecanlıydı... Ellerini ovuşturarak, artık kesinlikle evleneceğini söylüyordu. Çok ciddi bir tavırla ekliyordu: "Böyle bir evde oturup da evlenmemek olmaz." B-m'den ve onunla birlikte çalışmaya giden arkadaşlarından giderek daha çok hoşlanmaya başlamıştı. Evinin boyanması bir ay sürdü. O ay süresince binbaşı bizimkiler üzerine düşüncesini bütününüyle değiştirmiş, onlara çok daha korumacı davranmaya başlamıştı. İş oraya kadar vardı ki, bir gün ansızın odasına çağırdı J-ski'yi.

– J-ski! dedi, incittim seni. Boş yere kırbaçlattım seni. Farkındayım. Çok üzgünüm. Anlayabiliyor musun beni? Ben, ben çok pişmanım!

J-ski anladığını söyledi.

– Benim, benim, benim senin komutanın olduğumu ve seni buraya senden özür dilemek için çağırdığımı anlıyor musun? Hissedebiliyor musun bunu? Benim karşımda nesen sen? Ancak bir solucansın! Bir solucandan bile küçüksün, bir mahkûmsun! Bense, Tanrı'nın lütfuyla¹ bir binbaşiyım. Bir binbaşı! Anlayabiliyor musun bunu?

J-ski bunu da anladığını söyledi.

– Evet, şimdi barışmak istiyorum seninle. Ama bunu hissedebiliyor musun, bunun ne büyük, ne büyük bir şey olduğu-

1 Benim zamanımda bu deyim yalnızca binbaşı değil, özellikle erlikten yükselmiş alt kademe komutanlar da çok sık kullanırlardı.

nu hissedebiliyor musun? Bunu anlayabilecek, hissedebilecek yeteneğin var mı? Yalnızca şu kadarını düşün: Ben, ben bir binbaşım... Yalnızca bunu düşün.

Binbaşıyla arasında geçenleri J-ski kendi anlattı bana. Demek bu sarhoş, huysuz, dağınık adamın içinde de insancıl duygular varmış. Düşünceleri ve gelişmişlik düzeyi göz önüne alınacak olursa, onun bu davranışı yüce gönüllülük sayılabilirdi. Bununla birlikte sanırım, o anda sarhoş olmasının büyük etkisi vardı bunda.

Binbaşının hayali gerçekleşmedi: Evinin boyası bitince evlenmeye kesin kararlıydı ama, evlenemedi. Evlenecek yerde mahkemeye düştü ve kendisine istifasını vermesi emredildi. Kovuşturma sırasında tüm eski günahları su yüzüne çıktı. Bir zamanlar bu kentte, kent yöneticiliği de yaptığını anımsayanlar vardı... Darbe ansızın inmişti tepesine. Haber cezaevinde bayram havası yarattı! Herkes büyük bir sevinç içindeydi! Binbaşının köylü bir kocakarı gibi iki gözü iki çeşme, bağıra bağıra ağladığını söylüyorlardı. Ama yapabileceği bir şey yoktu. İstifasını verdi, önce iki kıratını, sonra nesi var nesi yok, hepsini sattı, hatta yoksul bir yaşam sürmeye başladı. Sonraları sırtında çok eski sivil bir redingot, başında kokartlı bir kasket, dolaşırken çok karşılaştık onunla. Mahkûmlara nefretle bakıyordu. Ancak resmî giysisini çıkardıktan sonra tüm görkemini yitirmişti. Üzerinde üniforması varken bir fırtına, bir tanrıydı. Ama şimdi redingotunun içinde bir hiçti, daha çok bir uşak andırıyordu. Şaşılasi şeydir, üniforma bu çeşit insanları ne çok değiştiriyordu.

IX. BİR FİRAR OLAYI

Binbaşının ayrılmasından sonra cezaevinde temelli değişiklikler oldu. Kürek cezası kaldırıldı, onun yerine, Rusya'daki askeri yönetim altında ceza kuruluşları gibi bir yönetim getirildi. Bu, ikinci bölüm sürgün kürek mahkûmlarının artık bizim cezaevine getirilmeyecekleri anlamına geliyordu. O günden sonra cezaevimize yalnızca asker kökenli mahkûmlar, yani tüm hakları ellerinden alınmış, cezaları kısa süreli (en çok altı yıl) olan, cezaevinden çıktıktan sonra da birliklerinde eski görevlerine dönecek olan askerler gelmeye başladı. Ancak, ikinci bir suçla cezaevine dönenler, daha önce olduğu gibi, gene yirmi yıl ceza alıyorlardı. Bununla birlikte, cezaevimizde daha önce de askerler vardı, başka yer olmadığı için bizimle kalıyorlardı. Şimdi cezaevi, asker cezaevi olmuştu. Anlaşılacağı gibi, o zamana kadar burada bulunan tüm hakları elinden alınmış, alınları dağlanmış, başlarının yarısı tıraşlı, sivil kürek mahkûmları da sürelerini dolduruncaya kadar burada kalacaklardı. Yeni kürek mahkûmları gelmiyordu, süresini tamamlayanlar da tek tek gidiyorlardı. Böylece on yıl sonra cezaevimizde hiçbir kürek mahkûmu kalmayacaktı. Özel bölüm de cezaevinde kalmıştı. Sibirya'da asker kürek mahkûmları için çok daha ağır çalışma koşulları olan yerler açılincaya kadar zaman zaman

buraya ağır suçlu asker mahkûmlar getiriliyordu. Böylece, bizim yaşamımızda önemli bir değişiklik olmamıştı. Aynı koşullar, aynı çalışma, aşağı yukarı aynı düzen. Yalnızca yönetim değişmiş, daha bir karmaşık olmuştu. Bir kurmay subay, bir bölük komutanı, ayrıca cezaevinde sırayla nöbetçi kalan dört de subay atandı. Savaş gazileri de gitmişti. Onların yerine on iki çavuşla bir levazımcı geldi. Bölümler ona ayrıldı. Mahkûmlar arasından onbaşılar seçildi. Bir yetkileri yoktu kuşkusuz. Onbaşı seçilenlerin arasında doğal olarak, başta Akim Akimîç vardı. Bu yeni kurum ve tüm yöneticileriyle, mahkûmlarıyla birlikte cezaevi, eskiden bağlı olduğu komutana bağlıydı. Bütün değişiklik bunlardı işte. Anlaşılacağı üzere, ilk başta mahkûmlar çok heyecanlanmışlardı. Kendi aralarında konuşuyorlar, duyduklarından birşeyler çıkarmaya çalışıyorlar, yeni yöneticilerini anlamaya uğraşıyorlardı. Ama ne zaman ki her şeyin eskisi gibi sürüp gideceğini, yaşamlarında bir değişikliğin olmayacağını anladılar, hemen sakinleştiler ve yaşamımız eskisi gibi devam etti. Ama en önemlisi, eski binbaşidan kurtulmuş olmamızdı. Herkes rahatlamış, geniş bir soluk almıştı. Korkulu bakışlar kaybolmuştu. Artık herkes gerektiğinde komutana derdini açabileceğini, suçlunun yerine haksız yere kendisinin kırbaç yemeyeceğini biliyordu. Votka ticareti eskiden olduğu gibi devam ediyordu. Ancak savaş gazilerinin yerini şimdi çavuşlar almıştı. Bu çavuşların çoğunluğu genelde doğru dürüst, halden anlayan, kendi durumlarının da bilincinde olan insanlardı. Başlangıçta bazıları kendilerini kabul ettirmek eğilimindeydiler. Elbette deneyimsizlikleri nedeniyle, mahkûmlara erlere davrandıkları gibi davranabileceklerini düşünmüşlerdi. Ama çok geçmeden onlar da durumu kavramışlardı. Kavrayamayanlara ise gerçeği mahkûmlar kendileri anlattılar. Hayli sert çatışmalar oldu: Söz gelimi, bir çavuşu pohpohluyorlar, içiriyorlar daha sonra da kendisine (kendi yöntemleriyle kuşkusuz) oturup onlarla içtiğini anlatıyorlardı, peşinden ekliyorlardı: “Dolayısıyla...” Sonunda yola geliyordu çavuş. Bağırsakların içeri nasıl sokulduğunu, votkanın nasıl satıldığını görmezden geliyor veya görmezden gelmeye çalışıyorlardı. Dahası, önceleri savaş

gazilerinin yaptığı gibi pazara gitmeye, mahkûmlara çörek, et ve (büyük suç olmayacak) her türlü ihtiyaçlarını getirmeye başlamışlardı. Niçin yapılmıştı bunca değişiklik, burasını asker cezaevine niçin çevirmişlerdi, bilemiyorum. Kürek cezamn son yıllarında olmuştu bu değişiklik. Ama iki yıl da bu yeni düzende geçirmem gerekiyordu...

Cezaevinde geçirdiğim yılların hepsini tek tek anlatmalı mıyım acaba? Sanmam. O yıllarda nelerin olup bittiğini, nelere tanık olduğumu, neler çektiğimi sırasıyla anlatmaya kalkışacak olsam, sanırım buraya kadar yazdıklarımın üç, hatta dört katı daha fazla bölüm yazmam gerekirdi. Ama böyle bir anlatış biçimi ister istemez çok tekdüze olurdu. Okuyucu, özellikle, ikinci bölüm kürek mahkûmlarının günlük yaşamının anlatıldığı bölümleri okuyup bu yaşam üzerine yeterli fikir edindikten sonra olaylar aşırı derecede birbirine benzer gelmeye başlardı. Oysa ben cezaevimizi bütünüyle, o yıllarda yaşadığım her şeyi apaçık, aydınlık bir biçimde anlatmak istedim. Bunu başarabildim mi, bilmiyorum. Bu konuda karar verecek olan ben değilim. Ama bununla yetinmem gerektiği kanısındayım. Ayrıca, bu anıları bazen hüzünlendiriyor da beni. Hem sonra, her şeyi anımsamam olası mıdır? Uzun yıllar geçti aradan, birçok şey silindi gitti belleğimden. Çok şeyi unuttuğumu sanıyorum. Söz gelimi, birbirine çok benzeyen bütün o yılların birbirini ağır ağır, bezgin, sıkıntılı, kederli izlediklerini düşünüyorum. Bütün o uzun, sıkıcı günlerin, yağmurdan sonra saçaklardan damla damla akan sular gibi tekdüze geçtiğini anımsıyorum. Yeniden doğacağım, yeni bir yaşama başlayacağım o günü içimde büyük bir özlemle beklemenin bana güç ve umut verdiğini anımsıyorum. Sonunda toparlamıştım kendimi: Bekliyordum, her geçen günün hesabını tutuyordum, önümde geçmesi gereken daha bin gün varken bile gene zevkle bir bir sayıyordum günleri, geçmişe yolcu ediyordum onları, gömüyordum, arkasından gelen yeni günü, bir eksildikleri, önümde artık bin değil, dokuz yüz doksan dokuz gün kaldığı için sevinçle karşılıyordum. Anımsıyorum, yüzlerce arkadaşım olmasına karşın, bütün o yıllar korkunç bir yalnızlığın için-

deydim ve sonunda bu yalnızlığımı sevmeye başlamıştım. Ruhsal yönden yapayalnız, geçmiş ya amımı düşünüyordum, her şeyi en küçük ayrıntısına varana dek gözden geçiriyordum, geçmişteki olayları inceliyordum, kendimi acımasızca, sertçe ele tiriyor, hatta bazı saatler, kendimi yargılamama, ge mi imi acımasızca ele tirmeme neden olan bu yalnızlığı ya amama fırsat verdiği için kaderime   kretti im bile oluyordu. Şöyle saatlerde içime ne b   k bir umut doluyordu! D   n yordum, kararlar veriyordum, gelecekte bu hataları yapmayaca ıma, geçmişte olduğu gibi yanılmayaca ıma yeminler ediyordum. Gelece imin planlamasını yapıyordum, bu plana sıkı sıkı uymaya kararlıydım. K r bir inanç yer etmişti içimde: Bütün bu d   nd klerimi yapacağımı, yapabilece imi düşünüyordum... Bekliyordum,  zg rl   m  bekliyordum. Yeniden denemek istiyordum kendimi, yeni bir savaşta bir kez daha denemek istiyordum kendimi. Kimi zaman heyecanlı bir sabırsızlığa kapılıyordum... Ama o günlerdeki ruhsal durumumu anımsamak acı veriyor bana  imdi. Elbette, bütün bunlar yalnızca beni ilgilendiren şeyler... Ne var ki, herkesin beni anlayaca ını d   nd   m için yazdım bunları. Çünkü yaşamının baharında, sağlıklı, güçlü olduğu bir  a da herkes bir süre için cezaevine düşebilir ve aynı şeyleri yaşayabilir.

Ama ne gereği var bunu anlatmamın!.. lyisi mi, notlarımı keskin bir biçimde bitirmiş olmamak için başka bir şeyden söz edeyim.

Aklıma geldi, belki biri çıkar, sorar: "Cezaevinden kaçmak olanaksız mıydı? Orada kaldı ınız sürede hiç kimse kaçmaya kalkı madı mı?" Bir iki yıl cezaevinde kalan bir mahkûmun bu yılları değerlendirmeyi düşünmeye, ister istemez hesap yapmaya ba ladı ını, kendini bir tehlikeye atmadan geri kalan yılları da uslu uslu yatıp, sonunda yasal yolla buradan çıkıp zorunlu kalacağı yere gitmesinin daha iyi olacağına karar verdiğini anlatmı tım. Ama yalnızca kısa süre için cezaevine gelen mahkûmlar böyle düşünüyorlardı. Oysa uzun süre için gelenler tehlikeyi göze alabiliyorlardı... Ne var ki, bizde böyle bir olay olmadı. Bunun nedenini bilmiyorum: Çok mu korkuyor-

lardı, yoksa gözetim mi çok sıkıydı, askerî yönetim mi gözlerini yıldırıyordu, kentimizin bulunduğu yerin kaçmaya elverişli olmaması mıydı (dümdüz bozkırdı çevresi) bunun nedeni, bunu söylemek kolay değil. Bana sorarsanız, bütün bunların bir ölçüde payı vardı. Aslında gerçekten çok gücü bizim cezaevinden kaçmak. Ama gene de ben oradayken böyle bir olay olmuştu: En ağır suçlulardan iki kişi tehlikeyi göze almıştı...

Binbaşının ayrılmasından sonra A-ov (ona cezaevinden haberler ulaştıran ispiyoncu) çok yalnız, korumasız hissetmeye başlamıştı kendini. Henüz çok gençti, ama kişiliği zamanla güçlenmiş, oturmuştu. Aslında yürekli, kararlı, hatta çok zeki biriydi. Özgürlüğüne kavuşunca ispiyonculuk yapmayı, karanlık birtakım işler çevirmeyi sürdürürdü kuşkusuz, ama bu kez, eskiden olduğu gibi, özgürlüğünü kaybetmesine neden olan bir aptallık yapmazdı. Cezaevimizle bu konuda hayli deneyim kazanmıştı. Sahte kimlik konusunda bile usta olmuştu. Yalnız, bundan pek emin değilim. Bizim mahkûmlardan duyduğum bir şey bu. Binbaşına ispiyonculuk yaparken bu tür işlerle de uğraştığını, elbette bu yolla da hayli para kazandığını söylüyorlardı. Anlayacağınız, kaderini değiştirmek için her yola başvurabilirdi. Onun nasıl bir insan olduğunu öğrenme fırsatını bulmuştum: Ahlaksızlığı insanı şaşırtacak derecede küstahlık, son derece soğuk bir alay düzeyindeydi ve insanda dayanılmaz bir iğrenme duygusu uyandırıyordu. Sanıyorum, canı bir maşrapa votka çekseydi ve bu bir maşrapa votkayı gizlice alıp içebilmesi için bir insanı kesmesi gerekseydi, hiç düşünmeden yapardı bunu. Cezaevinde hesap yapmasını öğrenmişti. İşte, özel bölüm mahkûmlarından Kulikov bu insanla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Daha önce Kulikov'dan söz etmiştim. Genç sayılmazdı, ama hırslı, yaşam dolu, güçlü kuvvetli, çok çeşitli yetenekleri olan biriydi. Dinçti ve daha yaşamak istiyordu. Böyle insanlar çok ileri yaşlarında bile daha çok yaşamak isterler. Bizim cezaevinden mahkûmların niçin kaçmadıklarına şaşacak olsaydım, inanın, önce Kulikov'un niçin kaçmadığına şaşardım. Ama kaçmaya karar vermişti Kulikov. İkisinden hangisi ötekini etkilemişti, bilmiyo-

rum: A-ov mu Kulikov'u, yoksa Kulikov mu A-ov'u? Ama ikisi de birbirini bulmuştu. Bu iş için uygun bir çifttiler. Arkadaş olmuşlardı. Bence Kulikov, A-ov'un kimlik belgelerini hazırlayacağını umuyordu. Bir soyluydu A-ov, iyi bir çevreden geliyordu, Rusya'ya varmayı başarabilirlerse önlerindeki serüven için bu, birtakım tersliklere neden olabilirdi. Aralarında ne kararlar almışlardı, ne umutları vardı, kim bilebilir? Ama umutlarının Sibirya serseriliğinden çok ilerlerde olduğu kesindi. Kulikov doğuştan aktördü. Çok yerde çok değişik roller oynayabilirdi. Çok şey, hiç değilse çok çeşitli şey umut edebilirdi. Böyle insanları cezaevinin sıkması olağandı. Kaçmaya karar vermişlerdi.

Ne var ki, yanlarında bir nöbetçi olmadan kaçabilmeleri olanaksızdı. Bir de nöbetçi ayarlamaları gerekiyordu. Kalede yerleşik taburlardan birinde bir Polonyalı vardı. Belki de çok daha iyi bir yaşamı hak eden orta yaşlı, ama enerjik, yaşam dolu, ciddi biriydi. Gençlik yıllarında görevli olarak Sibirya'ya gönderildiğinde memleket hasretine dayanamamış, kaçmıştı. Yakalamışlardı onu, kırbaç cezasına çarptırmışlar, iki yıllığına ceza bölüğüne yollamışlardı. Tekrar er olarak eski görevine gönderildiğinde aklını başına toplamış, büyük bir gayretle çalışmaya başlamış, kendini işine vermişti. Örnek davranışları nedeniyle onbaşı yapmışlardı onu. Gözü yükseklerde olan, kendine güvenen, kendi değerini bilen biriydi. Bu özellikleri konuşmasına da, bakışlarına da yansiyordu. Bizim nöbetçilerin yanında birkaç kez görmüştüm onu. Polonyalılar da onunla ilgili bazı şeyler anlatmışlardı bana. Bir zamanlar çektiği hasret şimdi içinde gizli, derin ve sürekli bir nefrete dönüşmüş gibi geliyordu bana. Her şeyi göze alabilecek birine benziyordu, onu arkadaş seçmekle hiç de yanılmamıştı Kulikov. Soyadı Koller idi. Aralarında anlaştılar ve gününü belirlediler. Haziranın sıcak günleriydi. Kentimizin iklimi pek değişken değildir. Yazın havalar sürekli sıcaktır. Yersiz yurtsuz serserilerin tam istediği havalar. Doğrudan kaleden kaçamazlardı kuşkusuz. Kent çevresi bütünüyle açık, yüksekçe bir yerdeydi. Ormanlar hayli uzaktaydı. Sivil giysiler giymek gerekiyordu, bunun için

de önce, kentin kenar mahallelerinden birinde Kulikov'un uzun zamandan beri kullandığı gizli yerine uğramak zorundaydılar. Oradaki dostlarının bu kaçış olayından haberdar olup olmadıklarını bilmiyorum. Daha sonraki soruşturma sırasında bu tam bir açıklığa kavuşturulamadı. O yıl kentin kenar mahallelerinden birinde Vanka-Tanka takma adlı genç, güzel, gelecek vaat eden ve bunu daha sonra büyük ölçüde gerçekleştiren bir kız mesleğe yeni başlamıştı. Kızın bir adı da "Ateş" idi. Bu kaçış olayında onun da bir ölçüde katkısı olduğunu sanıyorum. Bir yıl boyunca para akıtmıştı ona Kulikov. Bizim kaçaklar sabah yoklamasına çıkmışlar, ustaca, fırıncı ve sıvacı mahkûm Şilkin ile birlikte, o sıralar çadıra çıkmış taburun boş koğuşlarını sıvamak için görevlendirilmelerini sağlamışlardı. Şilkin'e sıva taşıyacaktı. Koller de nöbetçi olarak oraya gelmişti. Üç kişinin başında iki nöbetçinin olması gerektiği için, görev adamı ve üstelik onbaşı Koller'in yanına, hem de onu yetiştirsin diye, acemi bir er vermişlerdi. Kaçakların Koller'in üzerinde büyük etkisi olduğu anlaşıyor. Çünkü son yıllarda görevini başarıyla yapan, üstelik kafası çalışan, aklı başında, hesabını bilen onun gibi birinin onlarla işbirliği yapmayı göze almasının başka bir açıklaması olamazdı.

Koğuşlara gittiler. Sabahın altısıydı. Koğuşlarda onlardan başka kimse yoktu. Bir saat çalıştıktan sonra Kulikov ile A-ov, Şilkin'e atölyeye gideceklerini önce birini görececeklerini, bu arada, yanlarında olmayan birkaç da alet alıp geleceklerini söylediler. Şilkin konusunda dikkatli, yani elden geldikince doğal olmak zorundaydılar. Meslekten fırıncı, çok zeki, kurnaz, çok az konuşan Moskovalı bir esnaftı. Görünüşte ürkek yaradılışlı, sıska biriydi. Moskova'da bir ömür boyu bir yelek, bir kaftanla dolaşması gerekirdi, ama kaderinde uzun süre şurada burada sürüttükten sonra bizim cezaevinin ağır suçlular özel bölümünde demir atmak varmış. Neden hak etmişti bunu, bilmiyorum. Ancak bundan yakındığına hiç tanık olmadım. Her zaman sakın, tutarlıydı. Yalnızca arada bir körkütük sarhoş oluyordu, o zamanlar bile taşkınlık yapmıyordu. Elbette haberi yoktu olup bitenden. Ama gözleri keskindi. Bir ara

Kulikov göz kırpmıştı ona, kulağına, atölyede dünden sakladıkları votka olduğunu, onu da getireceklerini fısıldamıştı. Şilkin hoşlanmıştı bundan. Birlikte gitmelerinden hiç kuşkulanamamıştı. Acemi erle kalmıştı. Bu arada Kulikov, A-ov ve Koller kenar mahalleye yollanmışlardı.

Aradan yarın saat geçmişti, gidenler hâlâ dönmemişlerdi. Birden düşünmeye başlamıştı Şilkin. Neler görmüş geçirmişti. Anımsamaya başlamıştı: Kulikov'un davranışlarında bir tuhaflık vardı. A-ov iki kez sanki birşeyler fısıldamıştı kulağına. Hiç değilse Kulikov iki kez göz kırpmıştı A-ov'a. Gözünden kaçmamıştı bunlar. Her şeyi çok iyi anımsıyordu şimdi. Koller'de de birşeyler sezinlemişti: Hiç değilse, Kulikov ve A-ov ile giderken acemi eri, o yokken nasıl davranması gerektiği konusunda uyarmıştı, oysa Koller'in pek yaptığı bir şey değildi bu. Sözün kısası, ne çok şey anımsarsa kuşkuları o denli artıyordu. Bu arada zaman geçiyordu, gelen giden yoktu. Şilkin'in huzursuzluğu en üst düzeye çıkmıştı. Nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu çok iyi biliyordu. Yönetim ondan kuşkulayabilirdi. Arkadaşlarının kaçmasına göz yumduğu düşünülebilirdi. Kulikov'la A-ov'un ortadan kaybolduklarını hemen haber vermezse daha çok kuşkulayabilirlerdi ondan. Zaman kaybetmemeliydi. Bu arada Kulikov'la A-ov'un son zamanlarda birbirine çok yakın olduklarını, sık sık fısıldaştıklarını, sık sık birlikte koğuşların arkasına gittiklerini, gözlerden ırak, orada birlikte dolaştıklarını da anımsamıştı. Orada onları öyle dolaşırken gördüğünde de aklından buna benzer birşeylerin geçtiğini anımsıyordu... Heyecanla yanındaki nöbetçi acemi ere baktı: Bir şeyden haberi yoktu. Dirseğini tüfeğine dayamış, aval aval bakıyor, parmağıyla burnunu temizliyordu. Öyle ki, düşüncelerini ona açmayı bile gereksiz görmüştü Şilkin. Yalnızca, mühendislik bölümü atölyesine kadar onunla birlikte gelmesini söylemişti. Atölyeye gidip, onların oraya uğrayıp uğramadıklarını sorması gerekiyordu. Kimse görmemişti onları orada. Şilkin'in kuşkusu kalmamıştı artık. Şilkin kendi kendine düşünüyordu: "Kulikov'un her zaman yaptığı gibi, mahalleye içmeye gitmiş de olamazlar. Öyle olsaydı benden gizle-

melerine gerek yoktu bunu.” İşi bıraktı Şilkin, koğuşa uğramadan, atölyeden doğru cezaevine gitti.

Saat dokuzdu. İdare astsubayına durumu anlattı. Astsubay irkildi, önce inanmak istemedi. Şilkin ona olanı biteni yalnızca kendi kuşkuları gibi anlatmış olmalıydı. Astsubay hemen binbaşuya koştu. Binbaşı hemen komutana. On beş dakika sonra her türlü önlem alınmıştı. Durumu general-valiye bildirdiler. Kaçanlar ağır suçlulardı ve onların yüzünden Petersburg'dan sert uyarı gelebilirdi. Doğru mu yanlış mı, ama A-ov siyasi suçlu sayılıyordu. Kulikov ise özel bölümden, yani ağır suçlulardandı, üstelik bir askerdi. Şimdiye kadar özel bölümden kaçan olmamıştı. Ayrıca, kurallara göre, çalışmaya giderlerken özel bölüm mahkûmlarının her biri için iki, en azından bir nöbetçinin görevlendirilmesi zorunluydu. Bu kurala uyulmamıştı. İşler kötüydü. Her köye, kasabaya, çevredeki yerleşim yerine özel ulaklar gönderilip kaçaklar için gerekli bilgiler verildi. Yakalanmaları için arkalarından Kazaklar gönderildi. Bölge merkezlerine, çevre kentlere yazılar yazıldı... Sözün kısası, herkes telaş içindeydi.

Bu arada cezaevinde başka bir heyecan vardı. Mahkûmlar işten döner dönmez olayı öğreniyorlardı. Haberi duymayan kalmamıştı. Mahkûmlar haberi olağanüstü, gizli bir sevinçle karşılamışlardı. Her birinin kalbi sanki daha bir hızlı çarpmaya başlamıştı... Ayrıca, bu olay cezaevinin monoton yaşamına bir değişiklik getirmişti, karınca yuvasına çomak sokmuştu. Bir firar olayı, hem de böylesine bir firar olayı her mahkûmun ruhunda yankı bulmuş, orada yıllardır dokunulmayan bir tele dokunmuştu. Umuda benzer, cesarete benzer, kaderini değiştirme olanağına benzer birşeyler herkesin yüreğinde kıpırdamaya başlamıştı. “Birileri kaçabildiğine göre... niçin olmasın?” Herkes böyle düşünerek cesaretleniyor, meydan okur bakışlarla arkadaşlarının gözlerinin içine bakıyordu. Hiç değilse birden gururlu tavırlar takınmaya, çavuşlara yukarıdan bakmaya başlamışlardı. Anlaşılacağı gibi, çok geçmeden komutanlık görevlileri cezaevine dolmuştu. Bu arada komutan kendi de gelmişti. Mahkûmlar kendilerini güçlenmiş hissediyorlardı sanki. Cesaretle, hatta biraz da küçümsemeyle bakıyorlardı

çevrelerine. Suskun, ciddi bir ağırbaşlılıkla şöyle demek istiyor gibiydiler: “Biz bir şey yapacağımız zaman böyle yaparız işte!” Komutanlık görevlilerinin hemen cezaevine geleceklerini tahmin etmiştik. Kesinlikle arama yapacaklarını da bildiğimiz için önceden her şey ortadan kaldırılmış, güzelce saklanmıştı. Bu durumlarda görevlilerin sıkı arama yaptıkları bilinen bir şeydi. Gerçekten de öyle oldu. Büyük bir telaş, karışıklık başladı koğuşlarda. Her şeyi altüst ettiler, devirdiler. Ama hiçbir şey bulamadılar. Öğleden sonra çalışmasına mahkûmları takviyeli nöbetçilerle gönderdiler. Akşam nöbetçiler sık sık dolaştılar cezaevinin içinde. Alışılmışın dışında fazladan bir kez daha yoklama yapıldı. Ayrıca gene alışılmışın dışında, mahkûmlar fazladan tek tek iki kez daha sayıldı. Bu yüzden tekrar bir kargaşa oldu: Koğuşlardan herkesi dışarı çıkardılar, yeniden saydılar. Sonra bir kez daha koğuşlarda saydılar... Anlayacağınız, büyük bir telaş vardı yöneticilerde.

Ama bu durum mahkûmların umurunda değildi. Hepsi çok rahat, kendinden emin görünüyordu. Böyle durumlarda her zaman görüldüğü gibi, o akşam hepsi son derece sakindi: “Bizleri suçlamaları olanaksız.” Yöneticiler ise doğal olarak şöyle düşünüyordu: “Kaçakların suç ortaklarından burada kalan olabilir mi acaba?” Mahkûmların tek tek sorguya çekilmesi emredilmişti. Ama mahkûmlar bu emre yalnızca gülümsüyorlardı. “Adamların suç ortaklarını arkada bırakacak kadar aptal olduklarını mı sanıyorsunuz?” “Böyle işler renk vermeden yapılır!” “Kulikov da A-ov da böyle bir işte arkalarında iz bırakacak adamlar mıdır?” “Her şeyi ustaca yapmışlardır. Feleğin çemberinden geçmişlerdir onlar. Kilitli kapılardan bile çıkmasını becerirler onlar!” Anlaşılacağı gibi, Kulikov ile A-ov'un ünü giderek artıyordu. Herkes onlarla gurur duyuyordu. Onların bu kahramanlık öyküsünün kürek mahkûmları arasında kuşaktan kuşağa anlatılacağını, bu cezaevinde yaşayacağını hissediyorlardı.

– Adamlar ustaymış! diyenler vardı.

Başkaları ekliyorlardı:

– Gördünüz mü, bir de bu cezaevinden kaçılmaz, diyorlardı!..

Bir başkası çevresine mağrur bir tavırla bakarak söze karıştı:

– Kaçmışlarmış! Peki ama kaçanın kim olduğunu biliyor musun sen? .. Sen aklınca kendini onlarla bir mi sanıyorsun?

Başka zaman olsa, bu sözlerin söylendiği mahkûm kesinlikle buna karşı çıkar, gururunu savunmaya kalkıştırdı. Ama şimdi alçakgönüllülükle susmuş, sesini çıkarmamıştı. “Evet, herkes Kulikov veya A-ov gibi olamaz. Adamların ne yürekli oldukları belliydi zaten...”

Yemekhanenin penceresinde elini yanağına dayamış, sessiz sakin oturan bir dördüncü sessizliği bozdu:

– Sahi bizim ne işimiz var burada arkadaşlar? Neyiz biz burada? Yaşarken insan değiliz, öldükten sonra arkamızdan üzülen yok. Vay be!

Gevşemiş, ama kendinden hoşnut, gizli bir duygunun etkisiyle şarkı söyler gibi, değişmeyen bir ses tonuyla söylemişti bunu.

– Ayağındakiler ayakkabı değil, prangadır. Çıkarıp atamazsın onları. Ne diye oflayıp pufluyorsun?

Heyecanlı, toy bir genç mahkûm söze karıştı:

– Kulikov öyle biri degildi işte! ..

Biri, toy delikanlıya ters ters bakarak:

– Kulikov ya! Kulikov!..

Bununla “Kulikov gibisi azdır!” demek istemişti.

– Ama A-ov'u da yabana atmayın yani arkadaşlar, yaman delikanlıydı doğrusu!

– Çok haklısın! O Kulikov'u bile parmağında oynatır! Adam ne olduğunu şaşırır, inanır!

– Sizce bayağı uzaklaşmışlar mıdır acaba, arkadaşlar? Bilmeyi çok isterdim doğrusu...

Arkasından, onların ne kadar uzaklaşmış, ne yana gitmiş olabilecekleri, nereye gitmelerinin daha iyi olacağı, en yakın yerleşim bölgesinin neresi olduğu üzerine konuşmalar başladı. Çevreyi iyi bilenler vardı. İlgiyle dinliyorlardı onların anlattıklarını. Komşu köylerin insanlarından söz ettiler, onlara güvenilemeyeceğine karar verdiler. Kente yakın yaşadıkları için bu işlerden anlarlarmış. Yiyecek falan vermezlermiş onlara, hatta yakalayıp teslim ederlermiş.

– Çok uyanıktır oraların köylüleri, arkadaşlar. Öf, ne anasının gözüdürler!

– Evet, hiç güven olmaz onlara!

– Sibirya köylüsü sinsidir. Yakaladılar mı öldürüyorlar.

– Orası öyle ama, bizim iki kaçak da hani...

– Güçlü olan kazanır kuşkusuz. Bizimkiler de bu işlerde fena sayılmazlar.

– Ölmezsek ne olup bittiğini yakında öğreniriz.

– Ne dersin? Sence yakalayabilecekler mi onları?

Heyecanlı bir mahkûm yumruğunu masaya indirip bağırarak karşılık verdi:

– Bence dünyada yakalayamazlar onları!

– Eh, bakalım sonunda ne olacak!

Skuratov söze karıştı:

– Size bir şey söyleyeyim mi arkadaşlar, ben kaçmış olsam, dünyada yakalayamazlar beni!

– Seni ha!

Herkes kahkahalarla gülmeye başladı. Bazıları böyle şeyleri duymak bile istemiyorlarmış gibi yaptılar. Ama Skuratov coşmuştu bir kere. Heyecanla sürdürdü konuşmasını:

– Dünyada yakalayamazlar beni! Sık sık düşündüğüm olur bunu arkadaşlar, kendi kendime hayret ederim. İğnenin deliğinden bile geçerim yani, gene de yakalanmam.

– Belki karnın acıkır, ekmek istemek için bir köylünün yanına varırsın...

Gene kahkahayı bastı herkes.

– Ekmek istemek için mi dedin? Saçmalıyorsun!

– Ne diye atıp tutuyorsun? Vasya amcanla bir ineği öldürdüğünüz için¹ buraya düşmüş adamlar değil misiniz siz!

Kahkahalar daha güçlü yükseldi. Ciddi olanlar giderek artan bir öfkeyle izliyorlardı konuşmaları. Skuratov sesini yükseltti:

– Yalan söylüyorsun! Mikitka uydurdu bunu. Hatta benimle ilgili bile değil bu, Vaska ile ilgili. Onunla birlikte beni de gön-

1 Yani, büyü yapıp ineklerini öldürdüğünden kuşkulandıkları köylü bir kadını veya erkeği öldürdüklerini söylemek istiyor. Cezaevimizde böyle bir katil vardı.

derdiler buraya. Bir Moskovalı'yım ben, daha çocukluğumda serseri yaşamı sürmeye başlamış biriyim. Zangoç bana okuma yazmayı öğretmeye çalışırken kulağımı çekerek şöyle derdi: Benim arkamdan tekrarlar: "Tanrım, yüce merhametini esirgeme benden, falan..." Tekrarlardım arkasından: "Tanrım, polislerin elindeyken yüce merhametini esirgeme benden, falan..." Ta çocukluk günlerimden beri böyle yaşamış bir insanım ben işte.

Herkes gene kahkahalarla gülmeye başladı. Skuratov'un istediği de buydu. Budala gibi davranmadan edemezdi. Kısa bir süre sonra onunla ilgilenmeyi bıraktılar, daha ciddi konularda konuşmayı sürdürdüler. Daha çok, işi bilen yaşlılar konuşuyorlardı. Daha bir sakın ve genç olanlar, onların konuşmalarını dinlerken için için sevinmekle yetiniyorlar, söylenenleri daha iyi duyabilmek için yanlarına sokuluyorlardı. Yemekhanede büyük bir kalabalık vardı. Elbette çavuşlar yoktu orada. Yoksa onların yanında böyle konuşamazlardı. En çok sevinenler arasında Mametka adında kısa boylu, elmacık kemikleri çıkık, son derece komik görünüşlü bir Tatar dikkatimi çekmişti. Hemen hiç Rusça bilmiyor, konuşulanları da hiç anlamıyordu ama gene de başını kalabalığın arasından uzatıyor, söylenenleri büyük bir hazla dinliyordu.

Artık hiç kimsenin ilgilenmediği Skuratov bir şey söylemiş olmak için seslendi ona:

– Ne o, Mametka, yakşi* mi?

Mametka, komik başını Skuratov'dan yana sallayarak heyecanla mırıldandı:

– Yakşi! Uf, yakşi! Yakşi!

– Yakalayamayacaklar onları değil mi? Yok?

Mametka, bu kez elini kolunu sallayarak:

– Yok, yok! diye mırıldandı.

– Ne dediğimi anlamıyorsun demek, öyle mi?

Mametka başını sallayarak karşılık verdi:

– Doğru, doğru, yakşi!

– Pekâlâ, yakşi olsun bakalım!

(*) "Yakşi" ve "yok" sözcükleri Rusça metinde Türkçe olarak geçiyor – ç.n.

Skuratov, Tatar'ın şapkasının tepesini avucuyla okşayıp, ne-redeyse gözlerine kadar indirdikten sonra, onu şaşkınlık içinde bırakıp neşeyle çıktı yemekhaneden.

Cezaevindeki sert önlemler, sıkı takip, çevrede aramalar bir hafta sürdü. Nasıl olduğunu bilmiyorum, cezaevi dışında yürütülen aramalardan mahkûmların anında, ayrıntılı ve doğru bilgileri oluyordu. İlk günler haberlerin hepsi kaçakların başarılı oldukları üzerineydi. Ne bir bilgi vardı, ne de bir haber. Bizimkilerin keyfi yerindeydi. Gülüyorlardı. Kaçakları hiç merak etmiyorlardı artık. Gülümseyerek "Hiçbir şey bulamayacaklar, yakalayamayacaklar onları!" diyorlardı.

– Bulamayacaklar. Havada mermiyi yakalamak olacak şey midir!

– Elveda canım! Korkma, bekle beni, yakında döneceğim!
Mahkûmlar çevredeki bütün köylülerin ayağa kaldırıldığını, kuşkulanılan her yerin, ormanların, hendeklerin didik didik arandığını biliyorlardı.

Bizimkiler alay eder gibi konuşuyorlardı aralarında:
– Boşuna zahmet ediyorlar... Çoktan, evinde gizlenebilecekleri bir köylü bulmuş, oraya sinmişlerdir.

Başkaları ekliyorlardı:
– Kesinlikle öyle! Akıllı adamlardır, her şeyi önceden hazırlamışlardır.

Daha başka varsayımlar da öne sürüyorlardı: Kaçakların hâlâ kentin kenar mahallelerinden birinde bir bodrumda saklandıklarını, ortalık yatışınca, saçları uzayana kadar orada bekleyeceklerini söyleyenler de vardı. "Altı ay kadar gizleneceklerdir orada, sonra çıkıp gideceklerdir..."

Anlayacağınız, herkes romantik bir ruhsal durum içindeydi. Ama sekiz gün sonra birden kaçakların izinin bulunduğu haberi geldi. Bu saçma haber elbette nefretle reddedildi. Kimse inanmak istemedi buna. Ama o akşam haber doğrulandı. Mahkûmlar telaşlanmaya başlamışlardı. Ertesi gün kentte kaçakların yakalandığı, geri getirilmekte oldukları konuşulmaya başlamıştı. Öğleden sonra daha ayrıntılı bilgi geldi: Yetmiş versta uzakta falanca köyde yakalamışlardı onları. Sonunda kesin bil-

gi geldi. Binbaşının yanından dönen çavuş kesin olarak, kaçakların akşam getirileceklerini, doğruca nöbetçi binasına alı-
nacaklarını bildirdi. En küçük bir kuşkuya yer kalmamıştı ar-
tık. Bu haberin mahkûmlar üzerinde yarattığı etkiyi anlatmak
hiç de kolay değil. Önce sanki kızdılar, sonra bir hüzün çöktü
üzerlerine. Sonra bazıları alay edecek gibi oldular. Gülmeye
başladılar. Ama şimdi yakalamaya çalışanlarla değil, yakala-
nanlarla (önce birkaç kişi, sonra, bağımsız düşünebilen, şaka-
larla yönlendirilemeyecek ciddi ve ağırbaşlı mahkûmlar dışın-
da herkes) alay ediyorlardı. Ciddi ve ağırbaşlı olanlar bu dü-
şüncesiz, basit insanlara küçümsemeyle bakıyorlar, seslerini
çıkarmıyorlardı.

Kısacası, daha önce Kulikov ile A-ov'u yücelttikleri ölçüde,
şimdi aşağılıyorlar, hem bunu daha büyük bir zevkle yapıyor-
lardı. Sanki Kulikov ile A-ov küçük düşürmüşlerdi onları. Kü-
çümser tavırlarla, onların köylülerden ekmek dilenecek yerde
açlıktan öselerdi daha iyi olacağını söylüyorlardı. Avare serse-
riler için en büyük ayıp buydu. Ne var ki, bu anlatılanlar doğ-
ru değildi. Kaçakları iz sürerek yakalamışlardı. Bir korulukta
saklanıyorlardı. Koruluğu halkla birlikte sarmışlar. Kaçaklar
kurtuluşlarının olmadığını anlayınca teslim olmuşlardı. Yapa-
bilecekleri başka bir şey yoktu çünkü.

Akşam jandarmalar eşliğinde elleri ayakları bağlı olarak ge-
tirildiklerinde, onlara ne yapacaklarını görmek için cezaevinde
herkes direklerden oluşan duvardaki aralıklara koşmuştu.
Kuşkusuz, gelip nöbetçi binasının önünde duran binbaşıyla
komutanın arabalarından başka hiçbir şey göremediler. Kaçak-
ları hücreye kapadılar, zincire vurdular, ertesi gün de mahke-
meye yolladılar. Mahkûmların alayları, küçümsemeleri çok
geçmeden kendiliğinden sona ermişti. Olayı ayrıntılarıyla ög-
renmişlerdi. Teslim olmaktan başka yapacak birşeyleri kalma-
dığı için teslim olduklarını biliyorlardı artık. Sonra mahkeme-
nin seyrini izlemeye koyuldular.

Bazıları:

– Sanırım bin sopa cezası verirler onlara, diyordu.

Başkaları:

– Ne bini! diyordu. A-ov bin sopayla kurtulur belki, ama ötekini canlı bırakmazlar, çünkü adam özel bölümden, birader...

Ama tahminlerinde yanılmışlardı. A-ov'a topu topu beş yüz sopa cezası verildi. O zamana kadar cezaevindeki iyi davranışı, ayrıca ilk kez bir suç işlemiş olması göz önüne alınmıştı. Ama Kulikov'a bin beş yüz sopa cezası verildi. Onun için de hafif bir cezaydı bu. Konuşmasını bilen insanlar olarak duruşmalarında olaya kimsenin adını karıştırmamayı başardılar. Açık, kesin konuştular, kaleden çıktıktan sonra hiçbir yere uğramadan kaçtıklarını söylediler. Ben en çok Koller'e acıdım: Her şeyini, son umudunu da yitirmişti. En büyük ceza ona verildi kuşkusuz, yanılmıyorsa iki bin sopa. Ve kürek mahkûmu olarak başka bir cezaevine gönderildi. A-ov'a beş yüz sopayı ona acıyarak, hafif hafif vurdular. Bunu doktorlar sağladı. Ama hastanede kahramanlık taslamaktan gene de geri kalmadı. Artık her şeyi tattığını, her şeye hazır olduğunu, daha çok şeyler yapacağını söylüyordu. Kulikov'da bir değişiklik yoktu. Yani gene ciddi, kibardı. Ve sopa cezasından sonra aramıza katıldığında hiçbir şey olmamış gibi davranmaya başlamıştı. Ama mahkûmlar ona eskiden olduğu gibi bakmıyorlardı artık: Kulikov'un her zaman, her yerde nasıl davranması gerektiğini bildiği halde, mahkûmlar ona saygılarını yitirmişlerdi sanki, kendilerinin dengiymiş gibi görmeye başlamışlardı onu. Sözün kısası, bu firar olayından sonra Kulikov'un ünü hayli azalmıştı cezaevinde. Mahkûmlar için başarının öylesine büyük önemi vardır...

X. CEZAEVİNDEN AYRILIŞ

Şimdi anlatacaklarım cezaevinde geçirdiğim son yılda oldu. Bu son yılımı da ilk yılım gibi anımsıyorum. Özellikle de son dönemini. Ama ayrıntılara girmenin gereği yok. Yalnızca, bu son yılda bir an önce cezamın bitmesini sabırsızlıkla beklemekten başka, cezaevinde önceki yıllara oranla daha rahat olduğumu anımsıyorum. Bir kere, nihayet iyi bir insan olduğuma karar veren mahkûmlar arasında artık çok arkadaşım ve dostum vardı. Büyük çoğunluğu candan bağlıydı bana, yürekten seviyorlardı. Beni ve beraber cezaevinden çıktığımı arkadaşımı yolcu ederken İzci, ağlamamak için zor tuttu kendini. Daha sonra, o kentte tam bir ay kaldığımız devlet evinde de sırf bizi görmek için hemen her gün uğradı yanımıza. Ancak, Tanrı bilir neden, son güne kadar benimle tek sözcük konuşmayan, sanki konuşmak istemeyen sert, soğuk mahkûmlar da yok değildi. Sanki bir duvar vardı aramızda.

Son aylarda, cezaevinde kaldığım süre içinde olduğundan çok daha büyük ayrıcalıklar tanınmıştı bana. Kentte beni tanıyan, hatta çok eski okul arkadaşım birkaç subayın olduğu anlaşılmıştı. Onlarla dostluğumu yeniden kurmuştum. Onların aracılığıyla elime daha fazla para geçiyor, eve mektup gönderebiliyor, kitaplar bile edinebiliyordum. Kaç yıldır tek kitap oku-

mamıştım. Cezaevinde ilk kez okuduğum kitabın üzerimde bıraktığı o tuhaf, aynı zamanda heyecan dolu etkiyi anlatamam. Anımsıyorum, koğuşun kapılarının kilitlenmesinden sonra gece okumaya başlamış ve ortalık aydınlanana dek okumuştum. Bir dergiydi bu. Sanki bambaşka bir dünyadan haberler okuyordum. Cezaevine girmeden önceki yaşamım tüm canlılığıyla, parlaklığıyla canlanmıştı içimde. Okuduklarımdan, bu dünyadan çok mu gerilerde kaldığımı, ben yokken neler yaşadıklarını, şimdi neleri önemsediklerini, şimdi nelerle ilgilendiklerini çıkarmaya çalışıyordum. Sözcüklerin üzerinde duruyor, satırların arasında anlatılanları okuyor, geçmişle ilgili esrarlı birtakım anlamlar, imalar bulmaya çalışıyordum. Geçmiş yıllarda, benim zamanımda insanları heyecanlandıran şeylerin izlerini arıyordum. Ve bu yeni yaşama ne denli yabancı, ondan kopmuş olduğumu görünce, anlayınca büyük hüzne kapılıyordum. Bu yeni yaşama alışmam, yeni kuşakla tanışmam gerekiyordu. Okuduğum yazının altında tanıdığım birinin adını görürsem daha büyük bir heyecanla okuyordum onu... Ama tanımadığım isimler de vardı. Sahneye yeni çıkanlar da vardı. Onlarla tanışmak için büyük bir istek vardı içimde. Ama elimde bu kadar az kitap olduğu, onları büyük güçlüklerle edinebildiğim için üzüliyordum. Bundan önceki binbaşı zamanında cezaevine kitap sokmak büyük suçtu. Aramada bir kitabınız ele geçerse kesinlikle sorguya çekilirdiniz: "Nereden aldın bu kitabı? Kim verdi onu sana? Demek yasadışı ilişkilerin var?.." Bu sorulara ne cevap verebilirdim? Bu nedenle kitap okumadan sürdürüyordum yaşamımı, ister istemez içime kapanıyor, kendi kendime sorular soruyor, onlara yanıtlar bulmaya çalışıyor, kimi zaman acı çekiyordum... Şimdi bütün bunları tek tek anlatmanın bir anlamı yok!..

Cezaevine kışın girmiştım, bu nedenle kışın, ayın buraya geldiğim aynı gününde çıkacaktım. Kışın gelmesini ne büyük bir sabırsızlıkla bekliyordum! Her ay bittiğinde, ağaçlarda her yaprak solduğunda, bozkırda her ot kurduğunda ne büyük bir mutluluk duyuyordum! İşte sonunda yaz bitti, sonbahar rüzgârları uğuldamaya başladı; işte ilk kar atıştıyor... Sonun-

da beklediğim kış da geldi! Büyük özgürlüğüme kavuşmak üzere olduğumu hissettikçe kalbim hızla çarpıyordu. Ama çok tuhaftır: Zaman geçtikçe, cezaevinden çıkacağım gün yaklaştıkça daha çok sabırsızlanıyor, sabırsızlanıyordum. Son günlerde ise kendime şaşmaya, sitem etmeye bile başlamıştım: Çok soğukkanlı, kayıtsız olmuştum. Dinlenme saatlerinde avluda karşılaştığım mahkûmlar konuşmaya başlıyorlardı benimle, kutluyorlardı beni:

– Demek çıkıyorsunuz ha, sevgili Aleksandr Petroviç! Kısa zaman sonra özgür olacaksınız. Bizleri, bu garipleri bırakıp gideceksiniz.

– Senin çıkmana ne kadar kaldı Martinov? diye soruyordum.

– Benim mi? Evet! Daha yedi yıl var!

Göğüs geçiriyordu, durup geleceğe bakar gibi dalgın dalgın ötelere bakıyordu... Evet büyük çoğunluğu içtenlikle, sevinçle kutluyordu beni. Sanki hepsi daha bir hoş, sevecen davranmaya başlamışlardı bana. Besbelli, kendilerinden biri olarak görmüyorlardı beni artık. Vedalaşıyorlardı benimle. K-çinski (kendi halinde, sevimli genç Polonyalı soylu) de dinlenme saatlerinde avluda dolaşmayı seviyordu. Temiz havada yürüyüş yaparak sağlığını korumayı, koğuşun pis havasına girmeden önce ciğerlerini temiz havayla doldurmayı düşünüyordu. Avluda bir karşılaştığımızda gülümseyerek şöyle demişti bana: “Sizin buradan çıkacağınız günü sabırsızlıkla bekliyorum. Sizin çıktığınız gün anlayacağım ki benim çıkmama da tam bir yıl kaldı.”

Bu arada şunu da belirteyim, kurduğumuz hayaller ve uzun süre özgürlükten yoksun olmamız sonucu cezaevinde özgürlük sözcüğünden gerçek, yani gerçekte olan özgürlükten daha serbest bir özgürlük anlıyorduk. Mahkûmlar gerçek özgürlük kavramını büyütüyorlardı. Her mahkûm için son derece doğal, olağan bir şeydi bu. Baldırı çıplak bir emir eri bile bizce bir kral, ayaklarında prangaları olmadığı, başı tıraşlı dolaşmadığı, yanında her an bir nöbetçi bulunmadığı için mahkûmlarla karşılaştırıldığında, ideal özgür insanı betimliyordu.

Çıkacağım günden bir gün önce hava karardıktan sonra cezaevini kuşatan direkli duvarı *son bir kez daha* dolaştım. Bun-

ca yıldır kim bilir kaç bin kez dolaşmıştım bu duvarı! Cezaevi-
ne geldiğim ilk yıl buralarda, koğuşların arkasında yalnız başı-
ma, kimsesiz, umutsuz dolaşırdım. Anımsıyorum, önümde
kaç bin günümün kaldığını hesaplardım. Tanrım, ne çok geri-
lerde kaldı o günler! İşte şu köşede tutsaktı bizim kartal. İşte
şurada karşılardı beni hep Petrov. Hâlâ bırakmış değil beni.
Görünce koşarak yanıma geliyor, düşüncelere dalmış olduğu-
mu fark edip sesini çıkarmadan, birşeylere şaşıyor gibi yanım
sıra yürüyor. O anda içimden, koğuşların kararmış kirişleriyle
vedalaşıyordum. O zaman, ilk zamanlarımda nasıl karartıyor-
lardı içimi! O zamana oranla onlar da yaşlanmış olmalılar.
Ama fark edemiyordum bunu. Ve bu duvarlar içinde ne çok
genç hayat boş yere mahvolmuştu! Ne çok güç yok olup git-
mişti burada! Evet, açıkça söylemeliyim bunu: Olağanüstü in-
sanlardı buradakiler! İnsanlarımızın belki de en yeteneklileri,
en güçlüleriydiler. Ama boş yere yitip gittiler burada. Hiç de
doğal olmayan bir biçimde, yasadışı, dönüşü olmayan bir bi-
çimde... Peki kimin suçu bu?

Evet, kimin suçu?

Ertesi sabah, daha işe gidilmeden, hava henüz aydınlanma-
ya başladığında, mahkûmlarla tek tek vedalaşmak için bütün
koğuşları dolaştım. Nasırlı, güçlü birçok el sevgiyle sıktı elimi.
Bazıları dostça bile sıkılmıştı elimi. Ama sayıları o kadar çok
değildi. Ötekiler, artık benim onlardan bambaşka bir insan
olacağımı çok iyi biliyorlardı. Kentte tanıdıklarımın olduğunu,
buradan doğru, *beyefendilerin* yanına gideceğimi, o beyefendi-
lerle, onlarla eşit biri olarak yan yana oturacağımı biliyorlardı.
Bunu anladıkları için, benimle kibarca, güler yüzle vedalaşı-
yorlardı ama bu vedalaşma hiç de arkadaşça değildi. Bir soy-
luyla vedalaşıyorlar gibi sıkıyorlardı elimi. Bazıları hemen baş-
larını öte yana çeviriyor, kaba bir biçimde, benimle vedalaş-
mak istemiyorlardı. Sanki nefretle bakanlar bile vardı bana.

Trampet çaldı, herkes işe gitti. Cezaevinde yalnız kalmıştım.
O sabah Suşilov herkesten önce kalkmış, büyük bir telaşla ba-
na çay hazırlamıştı. Zavallı Suşilov! Kendisine kullandığım
mahkûm eşyalarımı, gömleklerimi, pranga altlıklarımı, biraz

da para verince nasıl ağlamaya başlamıştı! Dudaklarının titremesini tutmaya çalışırken şöyle demişti: “Bunlar değil benim istediğim! Sizi kaybetmek istemiyorum ben Aleksandr Petroviç! Siz olmadan ne yapacağım burada?” Akim Akimiç’la son bir kez daha vedalaştık.

– Yakında size de gelecek sıra! dedim.

Elimi bir kez daha sıkarken:

– Daha çok var buna, diye mırıldandı.

Boynuna sarıldım, öpüştük.

Mahkûmların işe gitmelerinden on dakika sonra, birlikte geldiğim arkadaşla, buraya bir daha dönmek üzere biz de çıktık. Önce, prangalarımızı çıkartmak için demirciye gitmemiz gerekiyordu. Şimdi silahlı nöbetçi de yoktu yanımızda. Çavuşla birlikte gidiyorduk. Mühendislik atölyesinde mahkûm arkadaşlarımız çıkardılar prangalarımızı. Önce arkadaşımın prangalarının çıkarılmasını bekledim. Sonra örs ben yaklaştım. Demirciler arkamı döndürdüler, arkadan ayağımı kaldırdılar, örsün üzerine koydular.. Acele ediyorlardı, bir an önce ustaca çıkarmaya çalışıyorlardı prangalarımı.

Yaşlı olanı ötekine şöyle diyordu:

– Önce perçini, perçini çıkar!.. Şöyle yerleştir örsün üstüne, ha işte öyle, tamam... Şimdi vur çekiçle...

Prangalar düştü. Yerden aldım onu... Elimde tutmak istiyordum onu, son kez bakmak istiyordum ona. Biraz önce ayaklarımda olmasına şaşıyordum sanki.

Mahkûmlar bir şeye sevinmişler gibi, yüksek sesle, kabaca:

– Hadi yolunuz açık olsun! dediler. Yolunuz açık olsun!

Evet, yolumuz açık olsun! Özgürlük, yepyeni bir yaşam, ölümlerin arasından yeniden dünyaya geliş... Ne büyük bir andı o!

SONSÖZ
ÖLÜ BİR EVDEN HATIRALAR'IN ANLATICISI
ROBERT LOUIS JACKSON

İsa, "Taşı kaldırın!" dedi.

YUHANNA 11:39

Ölü Bir Evden Hatıralar kitabına yazdığı önsözde, Dostoyevski'nin kendisiyle hikâyeyi anlatan Aleksandr Petroviç Garyançikov arasına yerleştirdiği bir karakter olan editör, hapse düşen Garyançikov'la küçük bir Sibiryas kasabasında eskiden nasıl tanıştıklarını anlatır. Vakt-i zamanında toprak sahibi bir Rus soylusu olan Garyançikov, bir kıskançlık cinayeti işleyip polise teslim olmuş ve hapse atılmıştır. Otuz beş yaşına basışından ve Garyançikov'un ölümünden¹ kısa bir süre sonra, editörün eline bir not defteri geçer:

Ama aralarında ince el yazısıyla yazılmış, ama tamamlanmamış, belki de bir kenara atılmış, yazarınca unutulup gitmiş oldukça kalın bir defter buldum. Bu defterde Aleksandr Petroviç'in, düzensiz de olsa, on yıllık kürek mahkûmiyetinin öyküsü vardı. Bazı yerlerde bu öykü bambaşka bir öyküyle, (araya düzensiz, hastalıklı bir biçimde, bir zorunlulukmuş gibi giren) tuhaf, korkunç birtakım anılarla kesiliyordu. Birkaç kez okudum bu parçaları ve onların

¹ Dostoyevski, otuz beş yaşındayken, Sibiryas'da bulunan Semipalatinsk'te yaşıyordu. Hapisten 1854'te çıkmış, hatıraları üzerinde çalışmaya ise 1856'da başlamıştı.

bir delilik anında yazılmış olduklarına neredeyse kesinlikle inandım. Ama bu kürek mahkûmiyeti günlüğü “Ölü Evden Sahneler” (notlarının bir yerinde böyle adlandırıyordu günlüğünü) ilgimi çekmişti. Bugüne kadar bilinmedik yepyeni bir dünya, bazı gerçeklerin tuhaflığı, orada yok olan insanlarla ilgili bazı özel gözlemler ilgimi çekmişti. Birçok bölümünü ilgiyle okudum. Kuşkusuz, yanılmış olabilirim. Denemek için önce iki üç başlığını seçeceğim, var-sın okuyanlar karar versin...

Garyançikov’un not defterinin ikinci kısmını oluşturan tuhaf ve korkunç hatıralar hakkında editör bunlardan başka bir şey söylemez. Ancak, içeriği ne olursa olsun, bunlar, “Ölü Bir Evden Hatıralar”ın kontrollü ve objektif sesinin tıpkı Garyançikov’un kişiliği gibi henüz tamamlanmamış olduğunu gösterir. Gerçekten de, hayatını Fransızca ders vererek kazanan bu kibar ve iyi adamın, kitabın giriş bölümünde “güvensizliği delilik mertebesine ulaşmış”, “korkunç biçimde antisosyal”, “esrarengiz”, tuhaf ve dertli birine dönüştüğünü görürüz. Garyançikov, beklemediği bir ziyaretçiye yüzünde “nefret ifadesi”yle² karşılayabilecek bir yapıdadır. Başka insanlarla görüşme düşüncesi bile onu telaşa düşürüyor, çevresindekilerle konuşmak, yüzüne “bir acı ve yorgunluk ifadesinin” yerleşmesine sebep oluyordu. Yalnızca ailesiyle değil, genel olarak herkesle konuşmayı reddetmiş ve bütün dünyadan elinden geldiğince güvenli bir biçimde korunmayı kendisine iş edinmiştir. Zamansız ölümünden önceki aylarda pek bir şey yapmamış, tam bir kitap kurdu olmasına karşın, bir kitap kapağı dahi açmamış, bunun yerine düşünerek ve bazen de kendi kendine konuşarak odanın içinde ileri geri yürümekle yetinmiştir. İlişki kurduğu yegâne insan, ev sahibesinin o çok sevdiği on yaşındaki torunu Katya’dır. Garyançikov dindar biridir: “Aziz Katerina günü geldiğinde mutlaka birileri için ağıt okuturdu.”

2 Dostoyevski’nin Sibirya’da sürgündeyken kendisi hakkında yazdıklarına, örneğin 4 Haziran 1855’te M.D. Isaeva’ya ve 23 Ağustos 1855’te A.E. Vrangeli’e yazdığı mektuplara bakınız.

“Ölü Bir Evden Hatıralar” kitabının yazarı, başından geçen olaylar yüzünden mahvolmuş, insanlara düşman kesilmiştir, ama yine de kibarlığını korur. Yazdığı kitapta, hapishanedeki mahkûmları, çektiği acılarla insanlara karşı hissettiği öfkeye katkıda bulunan kişiler olarak sunmakla birlikte, dengeli bir biçimde resmettiğini görürüz. Filozof Leo Şestov, Garyançikov hakkında şu gözlemde bulunmuştur: “Onun gibi insanlar kendi hatıralarını yazmaya muvaffak olamazlar, bunu başarsalar dahi hatıralarını asla *Ölü Bir Evden Hatıralar*’daki ses tonuyla yazamazlar. Mahkûmların birşeylerle meşgul olup normaldekinden değişik işler yaptığı anları nasıl görebilir ki o? Ayrıca Dostoyevski’nin hapishanede aradığı o ‘iyilik’ duygusuna Garyançikov nasıl ulaşabilirdi ki?”³

Bu konuda Şestov gibi düşünsek de düşünmesek de, yukarıdaki sözler mühim sorulara yol açar. İlk soru: Bir okur, kitabın giriş bölümündeki Garyançikov’a nasıl tepki vermelidir? Kitabın kederli karakteri Garyançikov’la ilk karşılaştığımız giriş bölümü, *Ölü Bir Evden Hatıralar*’ı bir bütün olarak düşündüğümüzde nasıl bir rol oynar? Giriş bölümünde karısını öldürdüğü için hapse girdiğini söyleyen Garyançikov’un hapishane hatıralarının sonunda aniden politik bir mahkûma dönüşüvermesi de önemlidir. Gerçekten de, 1860’lı yıllardaki Rus okurlar *Ölü Bir Evden Hatıralar*’ın anlatıcısının bizzat kitabın yazarı olduğunu görmekte hiç zorlanmamışlardı. Dostoyevski’nin kitabını kurmaca bir karaktere anlattırmasının arkasında, sansürden çekinmesi de vardır belki. Ancak Garyançikov’u kitabın sonunda siyasi bir mahkûma dönüştürmesi, Dostoyevski’nin yaşadığı sansür endişesinin, en azından Garyançikov göz önünde bulundurulduğunda yersiz olduğunu gösterir.

Dostoyevski her şeye rağmen, *Ölü Bir Evden Hatıralar*’ı yeniden yayımlarken kitabın giriş bölümünü muhafaza etmiş, Garyançikov’u alelade bir katilden politik bir mahkûma dönüştürmeyi dahi gereksiz görmüştü. Buradan da, Dostoyevs-

3 Leo Şestov, *Dostoevskii i Nitshe, Filosofiia tragedii*, 4. basım, Paris, 1971, s. 44.

ki'nin okurlarını zaten aşına oldukları bir edebî formülle uğraştırmak istemediği sonucu çıkar. Yine de, kitabını yayımlarken Dostoyevski'nin giriş bölümünü muhafaza etme kararında başka faktörlerin de etkili olduğu açıktır. Garyançikov'u bize bir katil olarak sunduğunu düşündüğümüzde, evet, giriş bölümü kusurludur. Bu bölüm, Dostoyevski'nin sonradan vazgeçtiği bir yaklaşımı içerir. Hatıralarda kendi paçasını kurtarmaya çalıştığına tanıklık ettiğimiz anlatıcıyla giriş bölümündeki trajik Garyançikov arasında bir çelişki olduğu da doğrudur. Yine de, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı bir bütün olarak, yazarın anlatıcısına yaklaşımını düşünerek incelediğimizde, Dostoyevski'nin bu giriş bölümünü kendi sanatsal ve ruhani tasarısının tam merkezinde gördüğünü fark ederiz. Dostoyevski'nin kitap tasarısının bütünü içinde düşünüldüğünde, giriş bölümü, bir kusur olarak değil, acı, ölüm ve dirilişi anlatan, en azından yaratıcılığı açısından Dante'nin *İlahi Komedyası*yla bile aşık atabilecek bir bölüm olarak görülmelidir.

1

Ölü Bir Evden Hatıralar kitabının son satırında, hapiste geçirdiği on yıldan sonra özgürlüğüne kavuşmayı bekleyen Garyançikov, diğer mahkûmların kendisine: "Allah yardımcın olsun!" dediğini hatırlayıp: "Evet," diye yazar, "Allah gerçekten de yardımcı oluyordu bize! Bizlere özgürlük ve yeni bir hayat veriyor, biz ölüleri diriltiyordu... Ne kadar da görkemli bir andı bu!"⁴ Editörün "*Ölü Bir Evden Hatıralar*"ın anlatıcısının başına hapisten çıktıktan sonra neler geldiğini anlattığı bölümü okuyan okur için bu satırların yarattığı paradoks şudur: Garyançikov, özgürlüğüne kavuşmuş, ama hemen sonrasında da yalnız ve kırık bir adam olarak vefat etmiştir. Bu trajik final, elbette, ölü evin gücünün eseridir. Viktor Şlovski'ye göre "kitabın sonundaki umutsuz hava", hatıraların son kısmını daha

4 Bu son satırı, Dostoyevski'nin ağabeyi Andrey'e 6 Kasım 1854'te hapisten çıktıktan sonra yazdığı mektuptaki sözleriyle mukayese ediniz: "Hapishaneden çıkışımlı... bir uyanış ve yeni bir hayata geçiş olarak görüyorum." *Pis'ma*, cilt 1, s. 148.

da güçlendirir. Şlovski'ye göre, Garyançikov'un zincirlerinin nasıl çıkarıldığını anlatan kitabın son paragrafları, okurun kafasında, Mikailov isimli mahkûmun ölümünün anlatıldığı bölümü çağrıştırır. Burada, üzerinde yalnızca zincirler olan çıplak cesedin anlatıcıda yarattığı korkunç izlenim tarif edilir ve cesedin kaldırılışı, zincirlerin koparılışı anlatılır. "İşte tam da bu yüzden," der Şlovski, "roman, en başında ve en sonunda, bizlere mahvedilmiş bir insandan bahseder." Şlovski, yeni bir hayat ve diriliş hakkındaki son satırları da, yalnızca "güzel sözler" olarak görür.⁵

Garyançikov'un zincirlerinin koparıldığı sahne, okurun kafasında trajik bir boyut kazanır ve bu sahnenin neşeli havası bir anlamda kesintiye uğrar. Ancak "özgürlük, yeni bir hayat, ölümden diriliş..." cümlesinin buraya tesadüfen koyulduğu fikri yanlıştır. (Dostoyevski'nin bu cümleye verdiği önemi üç nokta kullanışından anlayabiliriz.)

Garyançikov'un hapisten ayrıldığında kavuştuğu özgürlükle hemen sonra gerçekleşen ölümü arasındaki bağlantı, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın ruhsal ve ideolojik dünyasında tam tersine çevrilecektir. "Ölü Bir Evden Hatıralar" kitabının sonunda özetlendiğini gördüğümüz bu bağlantı, "kayıp bir halkın"⁶ kaderinin nasıl da değişebildiğini, Rus halkının sembolik bir günahattan tövbe yoluyla nasıl da arınabildiğini göstermesiyle tersine döner.

Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar* yayımlandıktan kısa süre sonra, 1862'de çıkan, Victor Hugo hakkındaki bir yazısı, epik yapıtının merkezindeki fikirlerle de ana temasıyla da doğrudan ilgilidir. Dostoyevski'ye göre, Hugo'nun romancılığında tüm ondokuzuncu yüzyıl sanatının "temel fikri"ni, "Hıristiyan ve fevkalade ahlaki bir fikri" buluruz. Bu fikrin formülü, Dostoyevski'ye göre:

5 V. Şlovski, *Za i protiv*, Moskova, 1957, s. 101-102.

6 Garyançikov'un hatıralarının editörü, giriş bölümünde "kayıp bir halk"tan (*po-gibshii narod*) söz eder. Aynı terim, yani *la perdue gente*, *Cehennem*'in başında da vardır elbette. Dante, *Cehennem* III, s. 3.

Şartlar ve yüzyıllardır beslenen önyargılar yüzünden adaletsizce ezilen yeryüzüne düşmüş adam karakterinin restore edilmesidir. Bu fikir, toplumun reddettiği, aşağıladığı ve kendi dışına sürdüğü herkesin haklı çıkmasıdır. Elbette, böylesi bir sanat yapıtında, mesela *Notre-Dame'ın Kamburu*'ndaki gibi bir alegori mümkün değildir. Ama sorarım siz: Quasimodo'nun, Ortaçağ boyunca baskı görmüş, nefret edilmiş, şapşal, çirkin, yalnızca korkutucu bir fiziksel güce sahip, ama bir yandan da içinde adalete karşı büyük bir sevgi besleyen ve bu adaletin ve onun henüz denenmemiş sınırsız gücünün bilincini taşıyan Fransızların bedenleşmiş hali olduğunu hangi okur düşünmemiştir?

Dostoyevski, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'a dolaylı bir gönderme yaparak, bu fikrin; mesela *İlahi Komedya*'nın Ortaçağ Katolik inancını ve ideallerini yansıtmaması gibi, muhtemelen "zamanın arzularını ve özelliklerini ebediyen ifade edebilecek" bir sanat eserinde vücut bulacağını belirtir.⁸ Rus halkının kendini sahte bir Ortaçağ dünyasına kısıtlanmış vaziyette gördüğü *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı yazarken, Dostoyevski'nin aklının gerisinde Hugo'da ve ondokuzuncu yüzyıl sanatında bulduğu bir Hristiyan ahlaki fikri olduğuna şüphe yoktur. Bu büyük hapisane epigini kaleme alırken Dostoyevski'nin derinden derine Dante'nin *İlahi Komedya*'sını düşündüğü ise muhakkaktır.⁹ Rus

7 F.M. Dostoevskij, *Polnoe sobranie sochinenij v tridcate tomaleh* (PPS), Leningrad, 1972, cilt XII, s. 525.

8 A.g.e.

9 Rusya'da bu kitabın ilk eleştirmen ve okurları, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'la *Cehennem* arasındaki belli benzerlikler hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuşlardı. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Aleksandr Herzen, Dostoyevski'nin hapisanede yazdığı eserini Dante'nin *Cehennem* kitabının üçüncü kantosunda cehennemin kapısına yazdığı yazıyla mukayese eder. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı Dostoyevski'ye yazdığı bir mektupta öven Turgenyev, hamam sahnelerini "çok Dantevari olmuş," diyerek tarif eder (bkz. *Pis'ma*, 13. cilt, Moskova-Leningrad, 1961-1968, I, V, 1962, s. 320). 1861 yılında *Ölü Bir Evden Hatıralar*'la ilgili yazdığı eleştiride Dostoyevski'nin yakın arkadaşı A. Miliukov, sürekli olarak bu kitapla *Cehennem* arasındaki benzerliklere dikkat çeker:

Tipki Vergilius gibi Dostoyevski de bizi ıstırapın o korkunç dünyasına götürür... Dante'nin cehenneminin kapısında o korkunç yazıyla, *lasciate*

mahkûmun trajedisi, Rus halkının yaşadığı tarihsel dramı ifade eder. Garyançikov, Dostoyevski'nin içindeki en derin niyetlere işaret eden sözlerle, "Ölü Bir Evden Hatıralar"ın sonunda şu gözlemde bulunur:

Ve bu duvarlar içinde ne çok genç hayat boş yere mahvolmuştu! Ne çok güç yok olup gitmişti burada! Evet, açıkça söylemeliyim bunu: Olağanüstü insanlardı buradakiler! İnsanlarımızın belki de en yeteneklileri, en güçlüleriydiler. Ama boş yere yitip gittiler burada. Hiç de doğal olmayan bir biçimde, yasadışı, dönüşü olmayan bir biçimde... Peki kimin suçu bu?

Burada, tıpkı *Notre Dame'ın Kamburu*'nda olduğu gibi, baskı altında tutulan ve nefret edilenlerin temsilcilerini görürüz. En azından dış görünüşü itibarıyla kaba saba olan Rus mahkûmu, Rus halkının Quasimodo'sudur. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da Dostoyevski daha sonra "Köylü Marey"de yapacağı gibi, Rus mahkûmların korkutuculuğunu vurgular. Ancak tıpkı Quasimodo'nun Dostoyevski için Fransız halkının "bilincini ve hâlâ denenmemiş gücünün sınırsızlığını" vücutlaştırması ve *quasimodo* kelimesinin (Yortu'dan sonraki ilk pazar günü) de bir tür diriliş fikrine işaret etmesi gibi, Rus mahkûmlar da Dostoyevski için Rus halkının henüz denenmemiş yaratıcı potansiyelini ifade eder.

Dostoyevski, kendi diriliş fikrini hayata geçirirken aynı zamanda *Karamazov Kardeşler* romanının başında da kullandığı Yuhanna İncil'inden bir alıntıyı (12:24) hatırlatan metafordan da faydalanır: "Size doğrusunu söyleyeyim, buğday tanesi toprağa düşüp ölmedikçe yalnız kalır. Ama ölürse çok ürün verir." *Ölü Bir Evden Hatıralar*'daki ahlaki dönüşüm teması-

ogni speranza voi ch'entrate'yla karşılaşsınız: Yani burada, daha ilk basamakta yazar size şöyle demektedir: "Burada her tür suçun bir temsilcisi bulunmaktaydı muhtemelen." Tıpkı Dante'nin *Cehennem*'inde olduğu gibi *Ölü Ev*'de de üç ana bölüm bulunmaktadır.

Miliukov, mahkûm Aley'i Francesca'nın (*Cehennem*, V) kederli görüntüsüyle mukayese eder. (bkz. *Kriticheskie kommentarii k sochineniiam FM. Dostoyevskogo*, ed. V. Zelinskii, Moskova, 1901, cilt II, s. 38, 40.

nın sanat ve yanılısamayla bağlantılandırıldığı “Gösteri” başlıklı bölümde, anlatıcı şu gözlemlerde bulunur: “İnsanlarda olduğunu hiç zannetmediği şeyleri görebilmek için kişinin yalnızca dıştaki yapay kabuğu kaldırması ve çekirdeğin kendisine yakından, önyargısızca bakması yeterlidir.” Burada bahsedilen çekirdekte bulunan saflık, Rus halkının özündeki insanıdır:

Bir insan, kim olursa olsun, ne kadar küçülmüş olursa olsun içgüdüsel de olsa, bilinçsiz de olsa, her durumda kendi insan onuruna saygı duyulmasını ister... Ama bir insan olduğunu hangi prangalarla, yüzündeki dağlanmış hangi izlerle unutturabilirsiniz ona? İşte, gerçekten bir insan olduğu için siz de insanca davranmalısınız ona. Tanrım! Evet, insanca davranmak, Tanrı'yı çoktan unutup gitmiş birini bile insanlaştırabilir.

Dostoyevski *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı yazarken Rus mahkûmları insani ve estetik olarak ele almak istiyordu. İnsanlarda bulunan ve uzun zamandır muğlak bir mahiyet edinmiş Tanrı fikri, Dostoyevski'nin “Köylü Marey”de de söylediği gibi, Rus halkının yüzyıllar süren barbarlıklara rağmen muhafaza etmeyi başardığı “insan”ı ortaya çıkarır. Dostoyevski için burada önemli olan şey, insanların içinde bulunan gerçek hallerini yüceltebilmektir.

Ölü Bir Evden Hatıralar'ın merkezindeki bu tema, o zaman, kitabın estetik ya da şiirsel gerçeklerine işaret eder. Böylesi gerçekler, insanın bütün gerçeğini, hem tarihsel hem de doğal yönleriyle, büyük bir insanlık resminin içinde ortaya çıkarabilmeyi başaran bir sanat eserinde mümkün olur ancak. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın sonundaki “ölümden diriliş” hakkında sözler, kitabın başardığı şeyin, yani Rus halkının yüceltilişinin bir metaforudur da aynı zamanda.

Hatıralarının sonuç kısmında, Garyançikov, şayet hapiste geçirdiği on yılda başından geçen olayların hepsini, bütün gördüklerini, deneyimlerini yazarsa, sonucun “çok tekdüze” olacağını söyler. Bu kitap sayesinde okurun hapisane hayatı

hakkında pek çok şey öğreneceğini umduğunu yazar ve: “Sizlere bir hapishanemizi ve benim o yıllarda yaşadıklarımı açık seçik bir biçimde sunmak istedim,” der. Bu satırlarda Dostoyevski neredeyse doğrudan *Ölü Bir Evden Hatıralar*’ı yazarken kendine has ve sıradan olan şeyleri, yüzeyde bulunan ayrıntıları ve natüralist gerçekçiliği kitabın büyük resmine, içsel ve şiirsel hakikatine oranla arka planda gördüğünü göstermek istediğini ifade eder.

Dostoyevski’nin şiirsel hakikate karşı duyduğu açlığın merkezinde, resmini içine yerleştireceği çerçeveye dair yaptığı seçim bulunuyordu. Bu kitapta Dostoyevski, kahramanı Garyançikov’un hapisteki hayatının sadece bir yılını, ilk senesini anlatacaktı. Dostoyevski, kitaptaki hapse yeni düşmüş adamın şaşkınlık duygusunu feda etmeden hapishane hayatını Garyançikov’un “sonraki yılları”nda edindiği bakış açısıyla görmek istiyordu. Sonuç olarak kitabın yalnızca bir yılı kapsaması, *Ölü Bir Evden Hatıralar*’a ikonografik ve apokaliptik bir boyut katmaktadır.

Ölü Bir Evden Hatıralar; temel olarak, acı çekmek, kurban edilmek, ölmek ve yeniden doğmak üzerine bir kitaptır ve bu süreç, kitapta değiştiğine tanıklık ettiğimiz mevsimlerde ifadesini bulur. Garyançikov hapse kışın girer. Vücutları korkunç bir hale gelmiş zincirli mahkûmların pislikleri, kokuları, çılgılık, haykırış, böğürme ve küfürleşmeleriyle Dantevari bir boyut kazanan hamam sahnesinde fevkalade dramatik bir biçimde sembolize edilen cehenneme düşüş teması, Noel’in gelişiyile, “doğum” umudu ve mahkûmların sanat vasıtasıyla içlerinde bir özgürlük ve birlik duygusunu keşfettikleri, “birkaç dakikalığına da olsa ahlaki olarak değiştikleri” gösterilerle bir süreliğine kesintiye uğrar.

Ölü Bir Evden Hatıralar’ın ikinci bölümünün başında bulunan uzun ve korkunç hastahane sahnelerinde Dostoyevski’nin yarattığı cehennemin en dibine, “Akulka’nın Kocası”na inen basamaklarda buluruz kendimizi. Sembolik bir biçimde kanla biten bir hikâyedir bu. “Nisanın başlarındayız, kutsal hafta yaklaşıyor.” Dostoyevski, Akulka’nın kocası tarafından anlatı-

lan hikâyeyi izleyen bölümü bu sözlerle açar. Hastahane sah-
nelerinin o sert ve baskıcı atmosferinden çıkarız şimdi. Bahar,
mahkûmların içlerinde bir özgürlük arayışına sebep olur. Top-
rak uyanır ve hapisanede başlarına gelenleri düzeltebilecek
bir müfettişin gelişiyle içlerinde naif umutlar belirir. Dante'nin
bahsettiği "ikinci bölge", umutlu atmosferiyle *Ölü Bir Evden
Hatıralar*'ın son beş bölümünde vardır sanki. Yaz mevsiminin
gelişi, mahkûmlara özgürlük düşünceleri esinler. Yaralı karta-
lın kurtuluşu, mahkûmların itirazları, başarısızlığa uğrayan fi-
rar girişimleri... Bunlar doğrudan Garyançikov'un özgürleşme-
sine açılan kapılardır. Garyançikov, hapisten, yıllar evvel kış
mevsiminde içeri girerken olduğu gibi yine kış mevsiminde ve
tam on sene sonra çıkar: Yalnızlık içinde ölmek üzere kavuş-
muştur özgürlüğüne ve bu yanıla hasta kartaldan hiç farkı
yoktur. Onun özgürleşmesinin ve *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın
hayata evet diyen karakterinin sembolik önemi, mevsim deği-
şiminden, kış günlerinin bahar günlerine, Noel'in Yortu'ya,
ölümün dirilişe dönüşmesinden ayrılamaz: "Özgürlük, yepy-
ni bir yaşam, ölümlerin arasından yeniden dünyaya gelişi... Ne
büyük bir andı o!"

Garyançikov'un "*Ölü Bir Evden Hatıralar*" kitabının son sa-
tırıyla birlikte okur onun ölümünden ve "*Ölü Bir Evden Hatı-
ralar*"ın keşfinden bahseden giriş bölümüne geri dönmüş olur
ve diğer insanlardan "dünyanın en derin uçurumu"yla ayrıl-
mış yönetici sınıfa ait bu adam ölür. Ama Garyançikov yazdığı
"hatıralar" sayesinde bu uçurumu geçer ve böylece tüm bir
Rus halkı yeniden doğar. Sürekli devam eden bu ölüm ve diri-
liş dairesi (hikâyenin yapısı dairesel bir hareket izlenimi yarat-
maktadır okurda) hatıraların trajik iyimserliğinin, ölüm karşı-
sındaki zaferini ifade eder. Garyançikov'un ölümü ve Rus hal-
kının tarihsel yükselişi, Dostoyevski'nin hapisanede ve sür-
günde yaşadığı kişisel sorunlarının sonucunu da gösterir bize.
Bu, Dostoyevski'nin daha sonraları "inancımın yeniden doğu-
şu" dediği şeydir.

Dostoyevski, Rus mahkûmlara ve mahkûmların yaşadığı cehennem dair hakikati bütününüyle ortaya koyduğuna inanmaktaydı. Peki acaba, bunu yaparken, bir mahkûm olarak kendi yaşadığı acıyı, mutsuzluğu ve çaresizliği yansıtmaya da muvaffak olmuş muydu? Onlarla birlikte hapisteyken Rus mahkûmlara karşı beslediği düşmanlığı acaba yeteri kadar vurgulamış mıydı Dostoyevski? Sansürcülerin *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın hapishane hayatını çok kolaymış gibi resmettiği yönündeki inanılmaz görüşüne engel olmak için Dostoyevski, hapishanede tuttuğu notlarda insanın özgürlüğünü yitirmesinin korkunç manasını vurgular: "Hapishanede de insan insandır, ama bir yandan da değildir: Bacaklarınız zincirlidir, çevreniz demirlerle çevrilidir, arkınızda bir asker durur; sabah davul sesiyle uyanır, dayak yeme korkusuyla çalışırsınız. Biraz güzel vakit geçirmek mi istiyorsunuz? O zaman çevrenizdeki yüz elli mahkûmdan birini kendinize arkadaş olarak seçeceksiniz." Dostoyevski tam da bu noktada, böylesi bir talep karşısında hapse düşmüş bir beyefendinin vereceği cevabı tasavvur eder: "Ama hayır, ben o mahkûmlarla arkadaş olmak istemiyorum! Bu insanları, bu katilleri sevmiyorum ben. Onlar iğrenç şarkılarını söylerken, ben dua etmek istiyorum. İnsan sevmediği, saygı duymadığı kişilerle birlikte nasıl yaşayabilir ki?"¹⁰ Ancak Dostoyevski bu yorumlarını *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın kitaplaşmış haline koymayacaktı. Sansür için olmasa da, hapisteki hayatın ne kadar korkunç olduğu genel okur için yeterince aşikârdı sonuçta. Yine de, bu yorumların gösterdiği gibi, kitabın anlatıcısı hapsedildiği dönem boyunca mahkûmlara karşı içinde büyük bir öfke beslemiştir.

Dostoyevski'yle hapiste tanışan P.K. Martyanov, büyük romancıyı trajik biçimde öfkeli, taş suratlı, gururlu bir sessizlikle çevresindeki mahkûmlardan kendini ayıran biri olarak hatırlar. Martyanov'a göre Dostoyevski şapkasıyla alnını örterdi ve: "Kederli bir yüzü vardı, mutsuzdu, başı öne eğik dolaşırdı,

10 PSS, cilt IV, s. 250-251. Dostoyevski'nin burada "katil" için kullandığı kelime ilginç biçimde "ruhu mahveden" manasına gelen *dusheguby*'dir.

hep yere bakardı. Mahkûmlar onu sevmiyordu, ama Dostoyevski'nin sahip olduğu otoriteyi de bir yandan kabul ediyorlardı.”¹¹ Polonyalı yazar Szymon Tokarzewski, Dostoyevski'yle birlikte Omsk'ta geçirdiği yıllarda romancıyı yalnızca sinirli, hasta ve şiddetli biçimde Polonyalılara düşman bir mahkûm olarak değil, aynı zamanda sürekli ne kadar soylu olduğunu anlatan biri olarak tarif eder:

Ha bire “soyluluk”, “soylu”, “soylu sınıfı”, “ben bir soyluyum”, “biz soylular” deyip dururdu. Sonra bize, Polonyalılara dönüp: “Biz soylular şöyle şöyleyiz,” dediğinde sözünü keser, “Kusura bakmayın beyefendi, ama bana kalırsa hapisanede soylu sınıfı yoktur, sadece hakları ellerinden alınmış insanlar, yalnızca mahkûmlar vardır,” derdim. Bunun üzerine büyük bir öfkeye kapılır: “Ve siiiiz, beyefendi, belli ki siz burada mahkûm olmaktan çok mutlusunuz, evet!” diye bağırırdı nefret ve ironiyle. Cevap olarak, “Doğrudur, ben bir mahkûm olarak halimden memnunum,” derdim sessizce.¹²

Tokarzewski'nin Dostoyevski'ye dair anıları, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da Polonyalı politik mahkûmların genel olarak sempatik biçimde resmedilmeleriyle karşıtlık oluşturacak kadar sert ve öfke doludur. Tokarzewski'nin bu nefreti: Dostoyevski'nin sıradan mahkûm karakterlerini, Polonyalıların “kendilerine has özelliklerin”i göz önünde bulundurarak insani biçimde davrandırmasıydı. Tokarzewski, Garyançikov'u bir roman karakterinin ahlaki otonomisine sahip biri olarak değil, şeffaf bir tip olarak, Dostoyevski'nin hapisteki Rus mahkûmlara olan asıl yaklaşımını gizlemek için kullandığı sahtekarca bir edebi buluş olarak görüyordu.

Tokarzewski ya da Martyanov'un hatıraları ne kadar tek taraflı yazılmış olursa olsun, kesinlikle bir uyarı da içerirler.

11 P.K. Martyanov, “V perelome veka”: EM. Dostoevskii v vospominaniiaakh sovremennikov içinde. A.S. Dolinin, Moskova, 1964, cilt I, s. 237.

12 Szymon Tokarewski, *Siedem lat Katorgi, Pamietniki 1846-1857*, Varşova, 1918, s. 167.

Dostoyevski'nin biyografisini yazacak bir kişi, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'a yaklaşırken mutlaka çok dikkatli olmalıdır. Dostoyevski'nin ilk biyografilerinden birini yazan O.F. Miller, bu kitapta yazarın biyografisi için "müthiş bir malzeme" bulunduğunu fark etmişti. Fakat bilgece bir gözlemde de bulunarak, Goethe'nin otobiyografisinin başlığı olan *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*'ın Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar* kitabına da uygulanabileceğini sözlerine eklemişti.¹³ Tüm bunlara rağmen Miller sözü geçen kitapta *Dichtung*'un (şiir) nerede başlayıp *Wahrheit*'in (gerçeklik) nerede bittiğini, bu özel karışımın hangi amaca hizmet ettiğini hiç belirtmez. Ne olursa olsun, sanatçının *Dichtung* ve *Wahrheit*'la kurduğu ilişki biyografi yazarının bu kavramlarla olan ilişkisiyle aynı değildi: Biyografi yazarının kırmayı arzuladığı şeye; sanatçı, içgüdüsel olarak katılmak ister çünkü.

Ölü Bir Evden Hatıralar'la Dostoyevski'nin başından geçen gerçek olaylar arasında nasıl bir ilişki olursa olsun (elbette burada "gerçek" derken basit ya da kendi başına açıklayıcı bir şeyden kesinlikle bahsetmiyoruz), Dostoyevski kitabını şiirsel bir gerçekliğe ulaşabilecek büyük bir hakikati konu edinen bir yapıt olarak görmekteydi. Bu amaçla kitabını yazmaya koyulduğu için, ne kadar şeffaf olursa olsun hikâyesini kurmaca bir karaktere anlattırması kaçınılmazdı. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı bu açıdan incelediklerinde edebiyat eleştirmenlerinin Dostoyevski'nin tutarlılığını reddedememeleri, Garyançikov'u yaratırken soyut bir hakikat anlayışından saptığı için ona ahlaki gerekçelerle kızmamaları gerekir. Öte yandan, bu kitap, Dostoyevski'nin mektupları, tuttuğu notlar ve onunla hapis haneden tanışanların hatıralarıyla birlikte incelendiğinde, Dostoyevski'nin yaratıcılığı sanatsal niyetleri hakkında pek çok şeyi açığa vurmaktadır.

Dostoyevski, en geniş anlamıyla *Wahrheit*'ı, yani "hakikat" yahut "gerçekliği", *Dichtung*'u ya da "şiir"i dışlayan bir şey ola-

13 O.F. Miller, "Materialy dlia zhizneopisaniia FM. Dostoyevskogo", *Biografiia* içinde, s. 128.

rak görmüyordu. Şiirsel hakikat, insanın ideallerinin, arzularının, insanın gerçekliğinin bir parçasıdır. Gerçeklik de, Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Günlüğü*'nün Ekim 1876 tarihli ve "İki İntihar" başlıklı bölümünde yazdığı gibi "elimizde manalı olan yegâne şeydir. Bir olguyu tamamiyle tüketmemiz mümkün değildir, bir olgunun başlangıcına, onu yaratan şeye asla ulaşamayız."¹⁴ Yine de, Dostoyevski sanatında gerçekliği tam da bu başlangıçlar aracılığıyla keşfedecekti. Başından geçen korkunç olayların hakim olduğu *Ölü Bir Evden Hatıralar*'daki şiirsellik, zamanla mekânı, olayların iç yüzünü görmeyi, insanlığı tarihsel bir açıdan algılamayı engelleyen her şeyi aşmayı hedefler. Dostoyevski'nin hapisane deneyimleriyle yüzleşirken karşılaştığı psikolojik ve estetik sorun, bizzat yaşadığı deneyimler vasıtasıyla oluşturduğu yargıların onu *görmekten* alıkoymasıydı.

Nietzsche, psikolog-sanatçı dediği kişinin olayların iç yüzünü görebilme sorununu, *Yeraltından Notlar* ve *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı okuduktan sonra kaleme aldığı *Putların Alacakaranlığı* kitabında özetler.

İnsan, bir şey yaşarken, kendini gözlememeli; aksi takdirde o şeyi yapan kişinin gözü "kern göz"e dönüşür. Doğustan psikolog olan kişi, görebilmek için, içgüdüsel olarak görmeye karşı kendini koruyacaktır... *Görmeyi* öğrenmek; gözü sükunete, sabra, şeyleri de kendilerini göstermeye alıştırmak; bir konuda yargıda bulunmayı geciktirmek, her olayın çevresinden dolanmaya, her olayı dört bir yandan kuşatmaya çalışmak. Ruhanilik için gereken ilk okul budur işte: İnsanı cezbeden bir şeye hemen tepki vermemek, içgüdülerin tamamını kontrol altına alabilmek. *Görmeyi* öğrenmek, benim anladığım kadarıyla, güçlü bir irade demektir: *Yapmamak*, bir olay hakkında yargıda bulunmayı *engellerebilmektir*. Burada, pek çok durumda, halihazırda bir patoloji oluşmuş, bir yorulma belirtisi baş göstermiştir – "günah"la birlikte anılan neredeyse her şey, bu psikolojik tepki *verememe* yetersizliğinden kaynaklanır.

Dostoyevski'nin Yeraltı Adamı, karar vermekten yahut isteklerine karşı gelmekten aciz kişinin mükemmel bir örneğini teşkil eder. Hatıralarını yazan Garyançikov ise (mahkûm Garyançikov'un aksine) nasıl göreceğini öğrenmiş biridir artık. Mahkûmlarla ilk karşılaştığında, onu hakikate karşı körleştiren tüm o düşmanlık hislerinin üstesinden gelmiştir. Kısaca, Nietzsche'nin gözlemleri, Dostoyevski'nin hapisten çıkmadan önce ve daha sonra, hapishanede yaşadıklarıyla yüzleşip onları yazmayı düşünürken karşılaştığı estetik ve psikolojik sorunlarla derinden bağlantılıdır.

Dostoyevski'nin "görmeyi öğrenme" sorununun, yargıda bulunmaktan itina etmesinin, hınç patolojisinin üstesinden gelebilmesinin şiddeti, ağabeyine hapisten çıktıktan sonra 1854 yılında yazdığı ilk mektuplardan birinde hemen fark edilir:

İlk başta Tobolsk'taki mahkûmlarla tanışım; sonra, onlarla birlikte dört yıl boyunca yaşamak üzere buraya, Omsk'a geldim. Bu mahkûmlar elbette ki kaba saba, öfkeli insanlar. Soylulara karşı besledikleri nefretin haddi hesabı yok, bu yüzden de bizi, yani soyluları hiç de iyi karşılamadılar. Başımıza gelenlerden kötücül bir zevk alıyorlardı. Ellerinde olsa hepimizi öldürürlerdi. Yıllar boyunca bu insanlarla yaşamak, birlikte yiyip içmek ve uyumak zorunda kaldığımızda, bize karşı yapılan her tür hakarete cevap verme hakkımız bile olmadan neler çektiğimizi sen hesap et. "Siz soylusunuz, soylular canımıza okudular. Daha evvel efendi sizdiniz, insanlara zulmediyordunuz, ama şimdi en aşağılık insanlardan bile daha aşağılık oldunuz." Dört yıl boyunca söyledikleri laf tam da buydu işte. Mücadele edemediğimiz yüz elli düşman vardı karşımızda; bu onlara zevk veriyordu; biz bu adamların kafalarını dağıtan bir şey, bir tür meşgaleydik; şayet bizleri onların kötülüklerinden korusaydı bir şey vardiysa, bu, onların anlayamadığı, ama saygı duydukları ahlaki üstünlüğümüz ve onların isteklerine karşı gelmeyi istemeyişimiz, onlarla ilgilenmeyişimizdi. Onlardan üstün olduğumuzu hep kabul ettiler. İşlediğimiz

suçun manasını kavrayamıyorlardı. Bu konuda bir şey söylemedik, bu yüzden de birbirimizi anlayamıyorduk, onların soylulara karşı besledikleri intikam ve öfkenin her türüne göğüs germek zorunda kalıyorduk. Başımızdan kötü olaylar geçti.

Askeri bir hapisane, sivil bir hapishaneden çok daha beterdir. Hayatının dört yılını bir kaleye hapsedilmiş vaziyette geçirdim, dışarıya da yalnızca çalışmak için çıkıyordum. Bana ağır işler yaptırıyorlardı ve bazen, hava kötü, her taraf da çamurken, kışın dayanılmaz soğukunda daha fazla dayanamayacağımı hissederdim. Bir defasında cıva donmuşken ve hava da muhtemelen sıfırın altında kırk dereceyken, dört saat boyunca çalıştım. Ayağım soğuktan donmuştu. Hep birlikte, bir barakanın içinde, tıkiş tıkiş yaşıyorduk. Eski, köhne, uzun zaman evvel yıkılması gereken, artık hiçbir işe yaramayan ahşap bir bina hayal edin. Zemin mahvolmuş vaziyette. Yerde bir karış kalınlığında toz birikmiş, bu yüzden de ayağı kayıp insan kendini aniden yerde buluverebiliyor. Ufak pencereler buzla öylesine bir kaplanmış ki, günün herhangi bir vaktinde kitap okumaya imkân yok. Pencere camının üzerinde bir karış buz birikmişti. Tavandan su akıyordu, sürekli bir cereyan vardı. Tıpkı bir fıçıya atılmış ringa balıkları gibiydik. Ocağa bir seferde altı odun sığabiliyordu; buna rağmen içerisi hiç ısınmıyordu (odadaki buz azıcık erimişti gerçi) ve ocaktan yükselen duman da dayanılmazdı. Bütün kış sürdü bu.

Aynı barakada birlikte kaldığımız mahkûmlar kıyafetlerini yıkar, bu esnada her tarafa su sıçratırlardı. Hareket edecek yer yoktu. Gün doğumundan gün batımına dek barakalar kilitli olduklarından insanın rahatlamak için dışarı çıkması mümkün değildi, koridorlarda da küvetler ve bunun neticesinde dayanılmaz, boğucu bir koku vardı. Mahkûmların hepsi domuz gibi kokuyordu; “yaşadıklarına” göre kendilerine domuz muamelesi yapılmaması gerektiğini söylüyorlardı. Çıplak zeminin üzerinde yatardık ve yalnızca bir yastık hakkımız vardı. Üzerimizi koyun derisin-

den ufacak paltolarla örterdik; ayaklarımız ise bütün gece boyunca çıplak olurdu. Bütün gece titrerdi insan o barakalarda. Her tarafta pireler, bitler, hamam böcekleri... Kışın çoğunlukla insanı hiç ısıtmayan berbat paltolar giyerdik; bacaklarımıza birşeyler örter, ayağımıza galoş giyerdik. Hava buz gibiyken dışanda galoşla yürümeyi bir deneyin bakalım! Ekmek ve lahana yerdik, lahananın içinde güya kişi başına beşer gram et olması gerekiyordu, fakat satırta parçalamalarının ardından bir daha et falan görmedik. Tatil günlerinde içinde bir damla dahi yağ olmayan yulaf lapası verirlerdi. Oruç günlerinde ise lahana ve su. Dayanılmaz mide ağrıları çekiyordum, bu yüzden pek çok defa hasta düştüm. Orada parasız yaşayabilmenin mümkün olup olmadığına sen kendin karar ver; param olmasa mutlaka ölürdüm; kimse, hiçbir mahkûm, böylesi bir hayata dayanamazdı. Yine de herkes bir işle meşgul olup birşeyler sattı ve birkaç kopek para kazandı. Ben çay içer, arada sırada da bir parça et yedim. Beni kurtaran da bunlar oldu. Sigara içmemek imkânsızdı, çünkü sigara olmadan o korkunç atmosferde insan boğulabilirdi.

Hastanede yatarken çoğunlukla hastaydım. Düzensiz sinirlerim yüzünden sara nöbetleri geçiriyordum, ama yine de nadiren oluyordu bu. Bacaklarımdaki romatizma hâlâ duruyor. Onun dışında kendimi iyi hissediyorum. Tüm bu anlattığım güzelliğe, bir de kitap bulmanın neredeyse imkânsız olmasını, elime bir kitap geçtiği takdirde de bu kitabı hemencecik, gizlice okumam gerektiğini ekle; insanın çevresini saran düşmanlıklar, kavgalar, küfürleşmeler, bağırıp çağırınalar, gürültü, kaos; her zaman için gözetim altında olduğu için insanın hiç yalnız kalamaması... Tüm bunları dört sene boyunca aralıksız olarak yaşamak zorunda kalmak; Tüm bunların kötü şeyler olduklarını söyleyen kişiyi bu söylediğinden dolayı affetmemiz gerekir. Bunların dışında yaptığın bir şey yüzünden disiplin cezası almak, zincire vurulmak, ruhen topyekûn baskı altında tutulmak da var... İşte sana yaşadıklarımın bir kesit.

Bu dört sene boyunca ruhuma, inançlarıma, aklıma ve kalbime neler olduğunu anlatmayacağım sana. Bunları anlatmak çok uzun sürerdi. Fakat sığındığım dünya meyvelerini vermiş durumda. Daha önce hayal bile etmediğim türden ihtiyaçlarım ve umutlarım var şimdi. Sana söyleyeceğim tek bir şey var: Beni unutma ve yardım et bana.¹⁵

Dostoyevski'nin hapisteki hayatı hakkındaki bu yorumlarında bir varoluş mücadelesini karamsar bir biçimde dile getirdiğini görürüz. Bu, bir tür çıplak psikolojik gerçekçiliktir. Hapishanedeki olaylarla mahkûmlar, yazarı, yalnızca kendi hayatında, bedeninde ve ruhunda yaptıkları etkiyle bağlantılı olarak alakadar eder. Dostoyevski bu satırları hapisten çıktıktan hemen sonra yazmış, ama sanki hâlâ hapisteymişçesine, hâlâ acı içindeymişçesine, hâlâ hapishanede başından geçenlerin acısı tazeymişçesine yazmıştı. Okur için hapishane dünyası artık çıplak göze görünen halinden daha değişik değildir: Bir yandan vahşi, kaçılması imkânsız bir gerçeklik, öte yandan ise bu gerçeklik yüzünden adeta paramparça olmuş bir Dostoyevski vardır okurun önünde. Gerçekçilik, burada bir acı ve öfke çılgılığına dönüşmüştür.

Yukarıda alıntıladığım paragraf, yalnızca Dostoyevski'nin mahkûmlara karşı takındığı sert ve tutarsız tavrı ("yüz elli düşman") ifade ettiği için değil, aynı zamanda Polonyalı mahkûm Tokarzewski'nin dikkat çektiği bir öğeyi içerdiği için de ilginçtir: Dostoyevski'nin sıradan mahkûmların önünde onlara karşı ahlaki üstünlük taslayarak soylularla özdeşleşmesi, "biz onlardan üstündük" düşüncesidir bu. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da Dostoyevski kendi hissettiği bu duyguları Polonyalılarına verir: "Polonyalılar (yalnızca politik suçlularından söz ediyorum) onlara karşı kibar, ince davranıyorlar, ama abartılı bir biçimde onlardan uzak duruyorlardı. Mahkûmlardan iğrendiklerini bir türlü saklayamıyorlardı. Mahkûmlar da farkındaydı bunun ve onlar da aynı şekilde karşılık veriyorlardı onlara." Daha önce de belirttiğimiz gibi, Dostoyevski, genel olarak, Po-

15 Pis'ma, cilt I, s. 135-137.

lonyalı mahkûmlara karşı, Tokarzewski'nin görüşlerinden çok daha anlayışlıydı. Garyançikov, Polonyalıların çevrelerindeki-
lere büyük bir önyargıyla baktıklarını, mahkûmlara bakukla-
rında onlarda hayvanlıktan başka bir şey göremediklerini,
mahkûmlarda tek bir iyi özellik, insana ait tek bir şey dahi gö-
remediklerini, zaten görmek de istemediklerini yazar. Ama şu-
nu da ekler: "Ve yine de bu, oldukça anlaşılır bir durumdu: Bu
üzücü düşüncelere koşulların ve kaderin etkisiyle ulaşmışlar-
dı." Her şeye rağmen, Tokarzewski'nin Dostoyevski hakkında-
ki olumsuz görüşleri, Dostoyevski'nin 1854 yılında ağabeyi
Mikail'e yazdığı mektupta onaylanmıştır.

Aynı mektup, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın nesnel perspektifi-
ne işaret eden başka gözlemler de içermektedir. Dostoyevs-
ki'nin mektupta yazdıklarından hapisteyken dahi Rus mah-
kûmlara karşı olan yaklaşımının kesinlikle "yüz elli düşman"
olarak basitleştirilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Hapisteki
hayatını anlattığı uzun bölümlerden birkaç paragraf sonra,
Dostoyevski şunu vurgular: "Benim yaşamam gerek ağabey...
Bu yıllar boşa geçmemeli." Paraya ve kitaplara ihtiyacı vardır.
Durumunun değişebileceğini umar: "Böylece ben de saçmalık-
lar hakkında yazmak zorunda kalmam." Zorunlu askerlik gö-
reviyle karşı karşıya kalan Dostoyevski, hayatının bu nokta-
sında, "insanlardan ve tesadüfilikten", bir subayın aniden bir
adamın hayatını mahvedebilmesinden korkmaktadır yalnızca.
"İnsanlar beni yüreklendirmek için: 'Burada yalnızca sıradan
insanlar var,' diyorlar. Oysa benim karmaşık bir insandan da
çok korktuğum şey, sıradan bir insan zaten."

Mektubunun bu noktasında Dostoyevski'nin düşünceleri
onu hapisane deneyimlerine geri götürür:

Sonuç olarak insan her yerde insan. Hapishanede, haydut-
lar arasında geçirdiğim dört sene boyunca, gördüğüm şey
nihayetinde insandı. İnanır mısın, hapishanede bile derin,
güçlü ve de güzel karakterler var. O kaba saba dış kabukla-
rının altında bunları bulmak çok hoştu. Üstelik bir iki kişi
de değil, bu anlattığım gibi olan bir sürü insan var. Bazıları-

na insan saygı duymadan edemiyor; diğerleri ise kesinlikle çok güzel mahluklar bunların. Soygun yaptığı için hapse gönderilmiş olan bir Çerkeze Rusça okuyup yazmayı öğrettim. Kendisine yaptığım iyiliğe karşı bana nasıl da minnettar kalmıştı... Başka bir mahkûm da ayrılırken ağlıyordu. Ona para verdim –ama yeterince çok verdim mi acaba? Sergilediği minnettarlığın haddi hesabı yoktu. Fakat bir yandan da kötü bir insana dönüştüm; onlara karşı kaprisliydim. Onlar ise benim ruhani durumuma saygı duyup kendilerine söylenen her şeyi hiç söylenmeden kabullendiler.¹⁶

Dostoyevski, bu bölümde ölçülü ve gerçeklere sadık bir yazar tablosu çizer. Hapishane hayatı temasına neredeyse tesadüfi bir biçimde geri döndüğünde, mahkûmların onun için yalnızca düşman olmaktan çok daha fazla şey ifade ettiklerini gösterir. “Hapishanede haydutlar arasında geçirdiğim dört sene boyunca...” der, “gördüğüm şey nihayetinde insandı.” Bu insanlara, mektubun önceki bölümlerinde, hapishane hayatını anlatırken yaptığı tariflerde hiç rastlamayız. Dostoyevski burada bir Çerkez’den (*Ölü Bir Evden Hatıralar*’daki Aley) ve bir hizmetçiden (Suşilov) bahseder. Kendi kötü kişiliğiyle kaprislerine dikkat çeker. Kendi zihinsel durumunun, çektiği acıların ve hissettiği kinin, mahkûmları insan olarak objektif bir biçimde görebilmesinin önüne geçtiğinin farkındadır.

Bu farkındalık, Dostoyevski’nin ağabeyine yazdığı bu mektupla aynı zamanlarda N.D. Fonvizina’ya yazdığı dokunaklı mektupta daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Dostoyevski burada kendi kişiliğinin ve içinde bulunduğu durumun çevresindeki mahkûmlara dair yargı ve davranışlarını nasıl etkilediğini içtenlikle anlatır:

Sürekli insanlarla çevrelenmiş bir vaziyette, tek bir saatliğine dahi yalnız kalamadığım hapishane hayatımın beşinci yılı çok yakında dolacak. Bana kalırsa yalnızlık yiyip içmek kadar doğal bir şeydir, aksi takdirde insan bu zorunlu

komünizmde bir insan düşmanına dönüşmeden edemez. Bahsettiğim hapis hayatında insanlar bir tür zehre, hastalığa dönüşürler. Tam da bu dayanılmaz işkence yüzünden, ben son dört yıl boyunca büyük acılar çektim. İster iyi ister kötü olsunlar, gördüğüm herkesten nefret ettim, onlara hayatımı benden çalan hırsızlar olarak baktım. Bu dünyadaki en büyük kötülük, insanın kendisi de kötü birine dönüştüğünde yaşanır; tüm bunların farkındasıdır, hatta kendine kıızıyordur, ama bir türlü kendine hakim olamazsın. Ben bunu yaşadım işte. Allah'ın seni bunlardan koruduğuna eminim. Bana kalırsa sende bu tür olaylara bir kadın olarak göğüs gerebilmek ve yaşananları affedebilmek için benden çok daha fazla güç var.¹⁷

En kabul edilemez acı ve aşağılamaların ortasında dahi kendi görüş ve davranışlarını ahlaki ve ruhani bir bağlamda değerlendirme kapasitesini yitirmeyen birinin hatıralarıdır bunlar. Bu bağlamda, bir zamanlar Dostoyevski'nin arkadaşı olan ve onun bir biyografisini de yazan N.N. Strakov'un bazı gözlemlerine bakmak ilginç olacak:

[Dostoyevski] özel bir ikiligin çarpıcı bir örneğini teşkil etmekteydi: Bu ikilikte, insan bir yandan kendini bazı düşünce ve hislere büyük bir güçle adarken, aynı anda kendisini, düşüncelerini ve hislerini gözlemlediği, hiçbir şeye boyun eğmeyen bir şeyi de içinde muhafaza eder. Dostoyevski'nin kendisi de bazen bu ikilikten bahseder, bunu yansıma olarak adlandırırdı. Bu pisişik makyajın sonucu olarak, kişi sürekli ruhunda olup bitenleri yargılama şansına kavuşur. Çeşitli hisler ve ruh halleri kendilerini ruhta ifade edebilirler, ama bunu yaparken ruhu tamamen ele geçirmezler. Bu derin ruhani merkezden dışarıya da, akıllı ve yaratıcılığı harekete geçirip dönüştüren bir enerji yayılır.¹⁸

17 A.g.e., cilt I, s. 143.

18 N.N. Strakov, "Vospominaniia o F.M. Dostoevskom", *Biografiia*, St. Petersburg, 1883, içinde, s. 175-176.

Strakov'un bu yorumları Dostoyevski'nin hapishanedekeyken içinde bulunduğu zihin dünyasını anlamamıza katkıda bulunur.

Dostoyevski'nin 1854 yılında ağabeyi Mikail'e yazdığı mektupta, hapishane hayatı ve mahkûmlar hakkındaki son yorumları, hapsedildiğı dönemde Dostoyevski'nin içindeki sanatçının ne kadar canlı olduğunu, "böylece ben de saçmalıklar hakkında yazmak zorunda kalmam," diye yazarken Dostoyevski'nin ne demek istediğini gösterir:

Bu arada: Hapishaneden çıkarken yanımda ne kadar da çok milli tip ve karakter getirmişim öyle! Onlarla içiçe yaşadım ve bu yüzden de, muhtemelen, onları epeyce iyi tanımaya muvaffak oldum. Serserilerin, haydutların ve genel olarak mahvolmuş insanların ne kadar da çok hikâyesi var öyle! Bunları yazsan ciltler dolar. Ne kadar muhteşem bir halk bu! Genel olarak zamanım boşa geçmedi sonuç olarak. Rusya'yı tanımıyorsam şayet, hapishane sayesinde Rus halkını tanıdım. O kadar iyi tanıdım ki Rus halkını, diyebilirim ki pek az insan onları benim kadar iyi tanımıştır. Ama bu da benim küçük kendini beğenmişliğim işte! Umanım bundan dolayı beni bağışlarsın.¹⁹

Dostoyevski'nin ağabeyine yaptığı bu yorumlar, mesafeli yaklaşımlarından ötürü önemlidir. Hapishane hayatı hakkında yaptığı ilk yorumlar tamamıyla hapishanenin Dostoyevski'nin üzerinde yaptığı etkiye odaklanıyordu. Soylu sınıfına mensup mahkûmlarla sıradan mahkûmlar arasındaki sınıfsal düşmanlığa yapılan kuvvetli bir vurgu vardı. "Başımızdan kötü olaylar geçti," derken, Dostoyevski soylu beyefendileri kasteder. Sonraki yazdıklarında, vurgu, "yüz elli düşman"ın ifade ettiği sınıfsal düşmanlıktan insan ilişkilerine, "insan insandır" noktasına geçer.

"Tüm o tozun dibinde altına rastlayıvermek" konusundaki yorumu, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın Dostoyevski'nin kendisiyle, kendi acılarıyla ilgili olmadığını, tozun altında yatan şeyle, Rus halkının insanlığıyla ilgili olduğunu haberler. Mektubun son-

19 *Pis'ma*, cilt I, s. 139.

larına doğru, "Onları epey iyi tanıyorum artık," diye yazar. Rus halkını yalnızca mahkûmlar olarak değil, "milli tipler, milli karakterler" olarak, "korkunç bir geçmişe" yani trajik bir tarihe sahip bir halk olarak görür. Rusya'yı ve onun insanlarını tanımaya gelmiştir. Bu ses, elbette, *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın yazarının sesidir. O zaman demek ki, hapisane hayatı hakkındaki yorumlarında Dostoyevski yaşadığı acıların sebebiyet verdiği egoizmden sanatsal bir bakış açısının gerektirdiği diğerkâmlığa geçiş yapar; korkunç acılar yaşadığı yıllarda kökleşmiş olan yargılardan ("Bu dünyadaki en büyük kötülük insanın kendisi de kötü birine dönüştüğünde yaşanır") hapisane hayatının nesnel bir değerlendirmesine geçer. Tepkisel bir öznellikten kontrollü ve de sanatsal bir bakış açısına da geçiştir bu.

Sibirya'daki sürgün yılları boyunca, Dostoyevski'nin "büyük" Rus halkına olan ilgisi bir ideolojiye dönüşmüştü. Şair Apollon Maikov'a Ocak 1856'da yazdığı mektupta, kalbinin "Rus olan her şeye" çok yakın olduğunu söylemişti. "Öylesine yakınım ki onlara, hapisteki mahkûmlar dahi beni korkutmaya muvaffak olamadılar. Benim talihsiz kardeşlerim, Rus halkıydı bu; birden fazla defa, tam da bu halkı çok iyi anlayabildiğim için, ben de bir Rus olduğum için bu milletin ruhundaki yüce gönüllülüğü keşfetme mutluluğuna eriştim."²⁰ Maikov'a mektubunda, Dostoyevski'deki ideolog ön plana geçmiştir. Rus mahkûmlarını daha derinden anlamasını zorlaştıran acı ve öfkeye dair en ufak bir imada bile bulunmaz. Yine de, Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı tasarlarkenki fikirlerinin kaynağını hapisane döneminde bulabiliriz. Maikov'a yazdığı mektupta, hapisteyken bir şey yazamamanın kendisine verdiği korkunç acıdan bahseder, ama şunu da ekler: "Fakat aynı zamanda kendimle, ruhumla ilgili pek çok şey de yaptım. Yaptıklarının güzel sonuçlar verdiğini hissettim."²¹

Dostoyevski aynı mektupta kitaplarını o sıralarda okumaya başladığı tiyatro yazarı Aleksandr N. Ostrovski hakkında şun-

20 A.g.e., s. 166.

21 A.g.y.

ları söyler: “Kendisi hiç kuşkusuz Rusya’da yaşamakta olan belli bir sınıfı çok iyi tanımakta, fakat bana öyle geliyor ki, Ostrovski bir sanatçı değil. Dahası, kendisi bana ideali olmayan bir yazarmış gibi geliyor.”²² Dostoyevski’nin bu gözlemleri, Ostrovski’nin sanatçılığına adil bir yaklaşım getirmese bile ilginçtir, çünkü Dostoyevski, hapishanede yaşadığı olayların ham maddesiyle ne yapacağını bulmaya uğraşırken yazılmışlardır. Dostoyevski, kendi kendisinden talep ettiği şeyler konusunda acımasız bir dürüstlüğe sahipti ve *ideali olan bir yazar* haline gelmek istiyordu.

Kitabına nasıl bir sanatsal biçim vereceği sorusu Dostoyevski için hayati bir önem arz ediyordu. Acaba kendi imzasıyla basılan bu hatıralar aracılığıyla o ölü evi insani ve tarihsel ambiyansı içinde gösterebilmeye muvaffak olacak mıydı? Bir yandan sanatsal olarak bu “büyük” halkı yüceltmeye çalışırken bir yandan da kendi başından geçenlerle nasıl uğraşacaktı? Dostoyevski’nin mektuplarında bu sorunlara nasıl yaklaştığının nadir bulunan ipuçlarıyla karşılaşırız. 1856’da Maikov’a yazdığı bir mektupta yaptığı yorum, Dostoyevski’nin neler düşündüğünü gösterir. Hapishane hatıralarından “en önemlilerini” bir kâğıda not ettiğini söyler ve: “Ama yine de,” der, “bu yazdıklarım arasında safi benimle alakalı olan pek az şey vardı.”²³ Dostoyevski bu mektubunda hatıralarına sanatsal bir biçim vermekten bahsetmez, fakat artık dikkat ettiği şeyin değiştiği, alakasını anlatıcının kendisinden çevresine çevirdiği açıktır.

Üç yıl sonra Dostoyevski *Ölü Bir Evden Hatıralar*’ın artık kafasında iyice olgunlaşmış olan tasarımıyla ilgili konuşmaya başlamıştır. Kitabının merkezinde mahkûmların yaşadığı olaylar olacaktı, fakat kitabının kurmaca olmasını da kararlaştırmıştı. 1859 yılı Ekim ayında ağabeyi Mikail’e, kafasında “tamamlanmış, tüm yazılacak şeylerin yönünü belirleyecek bir plan” olduğunu yazdı:

22 A.g.e., s. 167.

23 A.g.e., s. 164.

Bu kitapta benim kişiliğim ortadan kaybolacak. Kimsenin tanımadığı, bilmediği birinin tuttuğu notlar olacak bunlar; ama kitabı ilgi çekici kılacak şey benim deneyimlerim olacak. Gerçekten de bu kitabın çok büyük ilgi çekeceği görüşündeyim. İç i acı tatlı pek çok olayla dolu, ayrıca hapis-hanelere has o özel lezzeti tadacak, halkın nasıl konuştuğunu duyacak, (size bizzat halkın içinde, *olay yerinden* yazdığım bölümleri sunacağım) edebiyatta daha evvel hiç *duyulmamış* kişiliklere kulak vereceksiniz; yazacağım kitapta dokunaklı pek çok şey olacak. En önemlisi de, kitabın sonunda benim adım olacak.²⁴

Dostoyevski bu tasarısını hayata geçirdi. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da romancının "kişiliği" elbette ki gerçek anlamda ortadan kaybolmaz. Bu yapıtta anlatılan her olay, Dostoyevski'ye ait olduğunu görebildiğimiz entelektüel ve duyarlı bir filtreden geçmiştir. Kimsenin adını bilmediği bir anlatıcı kullanarak Dostoyevski kendi başından geçenleri ve görüşlerini yeniden biçimlendirmeyi başarmıştır. Bu şekilde kendisini deneyimlerinin yarattığı zamansal ve ruhani taleplerden kurtarmış, dikkat ettiği şeylerin merkezinden kendisini çıkarmak vasıtasıyla kendini sanatsal olarak yeniden biçimlendirebilmişti. Hepsinin de ötesinde, kendi ruhundaki çelişkiyi mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Bu bahsedilen çelişki Dostoyevski'nin kişisel önyargılarıyla objektif değerlendirmeleri arasında ve kişisel öfkeleriyle sevgi dolu görüşleri arasında cereyan etmekteydi. Bu çelişki, Zosima'nın *Karamazov Kardeşler*'deki lafında özetlenmektedir: "Aşk, gaddarca bir şeydir." Dostoyevski kitabını, öncelikle dikkati kendi kişisel acılarından anlatıcı karakteri Garyançikov'a yönlendirmekle, ikinci olarak da anlatıcının mahkûmlara karşı olan tepkilerini Garyançikov'un daha sonra edindiği bir bilgelik aracılığıyla yansıtarak başarılı kılmıştı.

24 A.g.e., cilt II, s. 605.

Ölü Bir Evden Hatıralar'ın merkezinde hapishane hayatı ve mahkûmların geniş bir panoramasını çıkarma düşüncesi vardır; kitabın ana teması da, Rus halkının keşfedilip yüceltilişidir. Garyançikov, mahkûmları ve hapishane dünyasını olağanüstü bir biçimde anlatırken, suç, ceza, özgürlük gibi şeyler hakkındaki görüşleriyle adeta kitaptan silinir. Fakat mahkûm Garyançikov'un dünyasına girebildiğimiz yerler de vardır. Anlatıcının korkunç bir yalnızlık, acı ve çaresizlik yaşadığı hatıralarıdır bunlar. Örneğin hapishaneye ilk gelişindeki düşüncelerine bakalım:

“Yolculuğumun sonuna geldim işte: Kürek mahkûmu olarak cezaevindeyim! İşte, böylesine güvensiz, böylesine kötü duygularla geldiğim, uzun yıllar limanım olacak yer... Ama kim bilebilir? Belki uzun yıllar sonra ayrılacağım bu limandan, ayrılırken üzüleceğim bile!..” O andaki duygularımın, mutsuzluğumun büyüklüğünde gerçekten de büyük bir tat varmış gibi, duygularıma insanı bazen acıyı hissetmesi için yarasını kaşımaya iten o kötüden haz duyma duygusu karışmıştı.

Bu yorumlar bize Dostoyevski'nin hapishaneden çıktıktan sonra yazdığı *Yeraltından Notlar* kitabında büyük bir derinlikle incelediği ahlaki ve psikolojik “yeraltı”na Garyançikov'un hali hazırda aşına olduğunu gösterir. Yeraltı, insanın kendi umutlarını yıkmaktan zevk aldığı “son duvarı”dır ve burada insan kendi kendine acı vermek suretiyle protestosunu ifade eder. Garyançikov'un içinde bulunduğu ruhsal durumun samimi bir görüntüsüyle açılan bölümün sırf tutarlı olabilmek adına vahşileşip yıkıcılaşan mahkûmların arasında geçen tartışmayla bitmesi tesadüf değildir. Garyançikov kendi gerçek kişiliğini bu mahvolmuş, acı çeken mahkûmlarla birlikte keşfedecektir.

Garyançikov'un hapisteki ilk döneminde içinde bulunduğu ruhsal durumu, oraya gelen sakat bir kartal çok iyi ifade eder. Bu kötücül fakat yorgun hayvan, hapishane duvarının bir kö-

şesine sığınır ve çevresindekilere “yaralı bir kralın gururlu ve hırçın bakışı”yla bakarak, tek başına, öfkeli bir edayla yürür. Üç ay sonra, mahkûmlar onu salmaya karar verirler. Bazıları: “Salalım da gitsin başka yerde nalları diksin, ama burada ölmesin,” derler. Diğerleri: “Doğru, o vahşi, özgür bir kuş, bu hapishaneye zaten asla alışamayacak,” der. Birisi: “Onun bizim gibi olmadığı çok belli,” diye söylenirken başka bir mahkûm: “Ne biçim iş bu ya?” diye sorar. “O kuş, biz de insanız nihayetinde.” *Ölü Bir Evden Hatıralar*, kuşlar ve insanlar arasındaki benzerlikler konusunda muğlak bir yerde durur. İnsanlar kuşlar gibi değildir; insanlar tutsaklığa uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Ancak yine de, tutsaklığa uyum sağlarken dahi insan, özgürlüğe karşı duyduğu ihtiyacı asla kaybetmez.

Kartal kendisini taşırlarken bile mücadele edip ısırmaya devam eder. Bunun üzerine bir mahkûm: “Bırak onu Mikiika!” diye bağırır. “O ne istediğini biliyor, istediği şeyi saklaması mümkün değil. Ona özgürlüğünü ver, gerçekten özgürlüğünü ver ona.” Kartal arkasına bakmadan yaylaya doğru giderken, yaklaşık on iki mahkûm onu izler. Şefkatli bir karakter olan Garyançikov da, elbette, kartal ölmeden evvel başını çevirir ve insanın hiçbir şey tarafından bozulmamış gerçekliğini görür.

Kitabın bir noktasında Garyançikov, insanın hayattaki amacını ve bütün umutlarını yitirdiğinde canavara dönüştüğünü söyler. Fakat bir yandan da “dirilişe, yenilenmeye, yeni bir hayata karşı tutkulu bir arzu” da duymaktadır. Garyançikov, hatıralarının sonunda artık kendini topladığını yazar: “Bekliyordum, her geçen günün hesabını tutuyordum... Anımsıyorum, yüzlerce arkadaşım olmasına karşın, bütün o yıllar korkunç bir yalnızlığın içindeydin ve sonunda bu yalnızlığımı sevmeye başlamıştım.” Bu “ruhani yalnızlığı”nda Garyançikov bütün hayatını gözden geçirip kendini yargılayacaktır:

Düşünüyordum, kararlar veriyordum, gelecekte bu hataları yapmayacağıma, geçmişte olduğu gibi yanılmayacağıma yeminler ediyordum. Geleceğimin planlamasını yapıyordum, bu plana sıkı sıkı uymaya kararlıydım. Kötü bir inanç

yer etmişti içimde: Bütün bu düşündüklerimi yapacağımı, yapabileceğimi düşünüyordum... Bekliyordum, özgürlüğümü bekliyordum. Yeniden denemek istiyordum kendimi, yeni bir savaşta bir kez daha denemek istiyordum kendimi. Kimi zaman heyecanlı bir sabırsızlığa kapılıyordum... Ama o günlerdeki ruhsal durumumu anımsamak acı veriyor bana şimdi. Elbette, bütün bunlar yalnızca beni ilgilendiren şeyler... Ne var ki, herkesin beni anlayacağını düşündüğüm için yazdım bunları. Çünkü yaşamının baharında, sağlıklı, güçlü olduğu bir çağda herkes bir süre için cezaevine düşebilir ve aynı şeyleri yaşayabilir. Ama ne gereği var bunu anlatmamın!.. İyisi mi, notlarımı keskin bir biçimde bitirmiş olmamak için başka bir şeyden söz edeyim.

Garyançikov'un içinde bulunduğu acı verici ruhani durumla ilgili hatıraları Dostoyevski'nin kendi acısını da ifade etmektedir. Ancak: "Elbette tüm bunlar yalnızca beni ilgilendiriyordu" lafı, Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar* kitabını, öfkeli, dertli, insan düşmanı bir adamın, yıllar boyu gördüğü muamele sonucunda herkesten nefret etmenin eşiğine gelmiş bir adamın sahip olduğu kötücül bakış açısından kurtarmayı kararlaştırdığını da ifade eder.

1854 yılının Şubat ayında N.D. Fonvizina'ya: "Sana son mektup gönderdiğimde bedenlen ve ruhen hastaydım," diye yazar. "Yaşadığım büyük zihinsel sıkıntılar neticesinde mahvolmuştum, zannedersem sana fevkalade karmaşık bir mektup gönderdim. Yaşadığım zorlu, kasvetli, bitmek bilmeyen hapis hayatı beni gerek fiziksel gerekse de ahlaki olarak yıktı, mahvetti." Daha sonra konuyu değiştirip şunları söyler: "Benim için böylesi anlarda mektup yazmak üzücüdür hep; insanın böylesi bir anda, kendi öfkesini başkasına empoze etmesi, karşısındaki kişiyle araları ne kadar iyi de olsa, bence korkaklıktır."²⁵ Bu yaklaşım Dostoyevski *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ı yazarken de devam ediyordu.

25 A.g.e., cilt I, s. 141.

Dostoyevski hapiste dört, Sibirya'da sürgünde altı korkunç yıl geçirdi, fakat kahramanı Garyançikov'u hapiste on yıl geçirmekle cezalandırdı. Bir parça perspektif edinsin, ilk yılların acıları ve çaresizliklerinin üstesinden gelebilsin, Dostoyevski'nin başı öne eğik "gözleri toprağa çevrili" bir halde girdiği hapisanede bir sanatçı olarak ulaştığı hakikate on senenin sonunda ulaşabilsin diye, kahramanına fazladan altı yıl daha vermişti. Dostoyevski, 1873 yılında, *Bir Yazarın Günlüğü*'nün sonunda, insanlarla doğrudan ilişki kurduktan sonra fikirlerinde yaşanan değişimle ilgili olarak: "Tekrar ediyorum," der, "bu değişim çok çabuk gerçekleşmedi, adım adım yaşandı ve ancak aradan çok uzun bir süre geçtikten sonra nihayetine erdi."²⁶

Garyançikov'un "Ölü Bir Evden Hatıralar" kitabı, bir insanın aklının nasıl çalıştığını doğrudan yansıtabilmek için ideal bir form olan günlük biçiminde yazılmayıp, yazarın hapsedilişinin ilk yılına, ilk aylarına, hatta ilk günlerine dair hatıralardan oluşan bir koleksiyon mahiyeti taşıması açısından önemlidir. "Sonraki yıllarda olup bitenler, bir biçimde, aklımdan tamamen çıkıp gitmişler." Hatıraları kitabın ilk başlarında kronolojik sırayla sunulur: hapse geliş, ilk izlenimler, ilk ay, vesaire... Daha sonra mevsim değişir, kış ve Noel, bahar ve Paskalya Yortusu gelir. Garyançikov hapisaneden içeride yaşadığı hayatın onuncu yılında, kış ayında salıverilir.

Kitabın bu şekilde ilerlemesi, Garyançikov'u insanlar, olaylar ve çeşitli detaylar arasında özgürce gidip gelmekten alıkoymaz. Yine de, zaman, kitabı sürüklemekte, hayati bir işlevi yerine getirmektedir: Zaman sayesinde anlatıcı, hapisteki ilk yılında başından geçen olaylarla aklından geçen düşünceleri, gelecekte sahip olduğu deneyim ve görüşler aracılığıyla değerlendirir. Garyançikov'u düşündüğünde okurun gözünde düşünceli, her şeyi gören, mahkûm Garyançikov'un silinmeye yüz tutan ilk hapisane izlenimlerini hatırlarken aynı zamanda bir yandan da düzelten bir hatıra yazarı gelir. Bu yüzden de, hatıralarının değişik yerlerinde Garyançikov şunları yazar:

Bu ilk yılın bütün o hüznü, kederi dayanılır gibi değildi ve üzerimde sinir bozucu, hüzünlü bir etkisi oluyordu. Bu hüzün ilk yıl çevremde birçok şeyi fark etmeme engel olmuştu. Gözlerimi kapıyor, hiçbir şey görmemeye çalışıyordum. Kötü niyetli, kinci mahkûm arkadaşlarımla arasında, üzerlerindeki iğrenç kabuğa karşın iyi insanların, düşünme ve hissetme duygusu olan insanların bulunduğunu fark edememiştim. Ancak, daha önce de biraz değindiğim gibi, cezaevine yeni geldiğimde bu yaşamın derinliklerine inemediğim, bunu beceremediğim için, onun dış görünümünü anlatılmaz bir hüzünle dayanılmaz acılar çekmeme neden olmuştu. Benim gibi acı çeken bu insanlardan nefret etmeye başlamıştım.

Garyançikov'un mahkûmlarla empati kurmadaki başarısızlığının, burada Dostoyevski tarafından tıpkı "Köylü Marey"de olduğu gibi, bir görememe sorunu, bir içgörü eksikliği olarak sunulması önemlidir: "Fark etmedim", "Gözlerimi kapattım ve yakından bakmak istemedim." Gerçeklik burada hayatı ifade eden, hapishane hayatının her yerinde izlerine rastlanan "iğrenç bir kabuk" değil, her biri acı çeken, düşünen ve de hisseden başka insanların iç dünyalarıdır. Bakmak da, bu dünyanın içsel derinliklerine nüfuz etmektir.²⁷

Garyançikov, hapisteki ilk günlerinde dahi mahkûmların kişilikleri hakkında düşüncelere sahip olduğunu söyler. Hatıralarının ilk bölümünde, hapsedilişinin ilk günlerinde hapisteki mahkûmlar hakkında şunları düşündüğünü yazar: "Belki bu insanlar hiç de duvarın dışındaki öteki insanlara oranla o kadar

27 Dostoyevski'nin estetiğinde "görmek", "videt" kelimesinin Slav kökünde olduğu gibi, her zaman "anlamak" manasına gelir; anlamak da bir olgunun derinliklerine nüfuz edebilmektir. Sadece normal anlamda görebilmek, bize şeylerin yüzeyini gösterir ve derin anlamda görmemizi sağlamaz. Dostoyevski 1880 yılının Ağustos ayında, ölümünden kısa süre evvel *Bir Yazarın Günlüğü*'nde insanlar arasında kimsenin hayal dahi edemeyeceği güzelliğe ve güce sahip kişiler olduğunu yazar ve sorar: "Peki onları görebiliyor muyuz, yoksa göremiyor muyuz?" Sorusuna şöyle cevap verir: "Görme yeteneğine sahip olan kişi, elbette, onları görecek ve anlayacaktır, yalnızca hayvani çirkinlikleri gören kişi ise, elbette hiçbir şeyi göremez." (PSS, cilt XII, s. 395).

kötü değillerdir.” Böyle düşünüyor, kendi düşünceme başımı sallıyordum. Oysa bu arada... Aman Tanrım!.. Bu düşüncemin ne derece doğru olduğunu bilseydim o zaman!” Burada söylenen, şayet mahkûmları Rusya’daki hayatın ve halkın kaderinin bir parçası olarak görmeyi başarabilmiş olsa, Garyançikov’un daha sonra çekeceği pek çok zihinsel acıdan kurtulabileceğidir.

Okur, Garyançikov’un başından geçenleri hapishanedeki ilk yılında sahip olmadığı bir bilgelik aracılığıyla izleyerek bu Rus cehennemine giriş yapar. Hatıra yazarı Garyançikov, bir yerde, mahkûmlara karşı duyduğu “öfke”den bahseder, ama bunu temel olarak hapisteki ilk günlerine dair bir şey olarak görür. Yaşanan yanlış anlaşılmalara, şüpheler ve mahkûmların kendisine karşı beslediği öfkeyle ilgili olarak da, işlerin daha sonradan değiştiğini söyler. Bu yüzden de, günlüğünün değişik yerlerinde şunları yazar:

Bir soylu olarak mahkûmların bana ilk yıllar duydukları sürekli nefrete katlanamaz olmuştum artık. Onların bu nefreti hayatımı zehir ediyordu. O ilk yıllarda, herhangi bir hastalığım olmasa da, sırf cezaevinden uzaklaşmak, bu bir türlü bitmek bilmeyen, ısrarlı genel nefretten kurtulmak için sık sık hastaneye gidip yatıyordum.

Farkındaydım, onlarla birlikte çalışmak istediğim, kibarlık etmediğim, onlara üstünlük taslamadığımı için küçümsemişlerdi beni. Gerçi daha sonra benimle ilgili düşüncelerini değiştireceklerini biliyordum ama, şimdi çalışarak onlara yaranmak istediğimi düşünüp beni küçümseme hakkını kendilerinde bulmaları canımı çok sıkıyordu.

Ancak iki yıl sonra bazı kürek mahkûmlarının yakınlığını kazanabilmiştim. Ama sonunda büyük bir çoğunluğu nihayet sevmeye başlamıştı beni, “iyi adam” olduğumu söylemeye başlamıştı.

Cezaevi yaşamına sonunda uyum sağladığımı söylemiştim. Ama bu “sonunda” çok zor, acılı ve son derece yavaş ger-

çekleşmişti. Bunun için bir yıl gerekmişti bana, ama bu bir yıl hayatımın en zor yılıydı.

Burada kullanılan “sonra,” “en sonunda” ya da “nihayet” gibi lafların Garyançikov için ne manaya geldiği her zaman açık değildir; fakat hatıraların sonuç kısmında, artık hayat ona daha rahat gelmektedir. “Bir kere,” der, “nihayet iyi bir insan olduğuma karar veren mahkûmlar arasında artık çok arkadaşım ve dostum vardı. Büyük çoğunluğu candan bağlıydı bana, yürekten seviyorlardı.” Ancak yine de, Garyançikov’dan hoşlanan mahkûmlar dahi, kendilerini onunla “aynı seviyede” görmezler. Garyançikov, hapisten çıkarken, yalnızca birkaç kişinin elini arkadaşça sıktığını yazar.

Hatıralar dikkatli bir biçimde okunduğunda, Garyançikov’un mahkûmlarla kurduğu ilişkilerin sınırlı, faydacı bir karaktere sahip olduğunu gösterir bize. Garyançikov, mahkûmlarla konuşmaya karar verdiğinde uygulayacağı “harekât planını” tarif eder: Kendini mümkün olduğunca basit ve bağımsız biri olarak sunacaktır onlara. Arkadaş aramayacak, fakat arkadaş olmak isteyenlere karşı öfke de duymayacaktır. Mahkûmların da bunun karşılığında onun soylu geçmişine saygı duyacaklarını düşünür:

Oysa onlara göre (bunu çok sonra anlamıştım) ne olursa olsun, onların karşısında soyluluğumu ön plana çıkarmalıydım, yani kibar davranmalı, kendimi ağırdan satmalı, onları küçümsemeli, olur olmaz şeye homurdanmalı, titiz olmalıydım. Soylu dediğin onlara göre öyle olmalıydı. Öyle davran saydım belki arkamdan küfrederlerdi ama, gene de saygı duyarlardı bana. Böyle bir rol bana göre değildi: Onların bildiği gibi bir soylu hiçbir zaman olmamıştım. İşte bu nedenle kişiliğimi de düşünce biçimimi de ne pahasına olursa olsun, onların karşısında küçültmemeye kararlıydım.

Yine de, hatıralarının sonraki bölümlerinde, Garyançikov mahkûmlarla olan ilişkilerini tarif ederken zaten aşıkâr olan şeyi onaylayacaktır: Bazı durumlarda, çevresinde kendilerini hiz-

metçi olarak gören mahkûmlara karşı soylu bir beyefendi olarak davranıp davranmamayı seçmek, onun elinde değildir. Sürekli olarak her şeyi kendi başına yapmak istediğinde, kendisini ele geçiren “hizmetçiler ve yapışkanlar”dan bir türlü silkinmeyi başaramadığını da kabul eder. Bunun sonucunda da: “Dış görünüşüm benim hakikaten de çevresinde hizmetçiler olmadı, soylu bir beyefendi gibi davranmadan yaşayamayacağımı kanıtıyor gibiydi. Bu elbette çok rahatsız edici bir durumdu.”

Garyançikov’un hapiste geçirdiği sonraki yıllarda onunla dost olup iyiliğini isteyenlerin arasında, acaba bu “hizmetçi ve asalak”lardan kaç tane vardı? Garyançikov hapisten çıkarken hüngür hüngür ağlayan, “doğru dürüst sohbet etmeyi bir türlü başaramamasına karşın” ona bir uşak gibi hizmet eden “alçakgönüllü, kendi halinde, ezik” Suşilov bu gruba mı dahildir? Pekki ya “yedi yaşındaki birinin zeka seviyesine sahip bir Herkül olan”, “sohbet etmeyi” beceremeyen, ama yine de Garyançikov’un “hep çok iyi geçindiği” aşçı Osip? Esrarlı, korkak fakat alçakgönüllü Petrov da, Garyançikov’a sadıktır ve onun bazı gündelik işlerini görmektedir. Suşilov ve Osip gibi Petrov da “kolay iletişim kurulabilen, konuşkan biri” değildir. Bu kişiler dışında Garyançikov, Rus mahkûmlar arasında: “az konuşan, nadiren gülen, sıra dışı bir güzelliğe sahip çehresi olan” sessiz, alçakgönüllü Sirokin’le; herkesin çok sevdiği ve ilk defa hammadde Garyançikov’a yardım ederken gördüğümüz Bakluşkin’le, “çok iyi ahbap” olduğu Musevi İsay Fomiç Burmestein’le arkadaşır. Garyançikov bu sonuncusu hakkında şunları yazar: “Şimdi bile onu anımsadığımda ister istemez gülümsüyorum... Bizim Yahudi İsay Fomiç de upkı tüyleri yolunmuş bir tavuğa benziyordu. Genç değildi, yaklaşık elli yaşındaydı. Kısa boylu, zayıf yapılı, pek kurnaz, bunun yanında son derece aptal biriydi.” Fakat yine de Garyançikov’un İsay Fomiç’le ilişkisi özel bir ilişkidir.

Garyançikov pek çok mahkûmla bir şekilde konuşmuş gibidir, fakat bu ilişkilerin hep yüzeysel olduğu da ortadadır. Rus olmayan mahkûmlar arasında yer alan bazı tanıdık yüzler, bu hapishane ortamında öne çıkarılırlar. Garyançikov’un “diğer mahkûmların tüm o öfkeli ve de alaycı yüzleri arasında” Lezg-

hian Nurra'nın nasıl da "tatlı, sempatik bir suratı" olduğunu yazdığını fark etmemek mümkün değildir: "Hapse girişimin üzerinden daha bir saat geçmeden yanımdan geçerken omzuma vurup bana dostça gülümsedi."

Garyançikov bu mahkûmlar arasından sadece yakışıklı, ki-bar bir Dağıstan Tatarı olan Aley'le farklı bir ilişki kurmuş gibidir: "Gülümsemesi öylesine güven verici, öylesine çocuksu; iri siyah gözlerinin bakışı öylesine yumuşak, öylesine sevecendi ki, ona baktığımda içimde değişik bir haz duyuyordum, üzüntüm, kederim bile hafifliyordu"; "Masum bir kız kadar tertemiz, ahlaklıydı; cezaevinde birinin kötü, çirkin, pis bir davranışını görünce, haksızlık ettiğine, zorbalığa kalkıştığına tanık olunca güzel gözlelerinden nefret ateşi fışkırıyordu ve bu ateş o güzel gözleri daha da güzelleştiriyordu." Aley, özellikle de Rus mahkûmlar arasında, bir istisnadır. Sahip olduğu ahlaki ve fiziksel güzelliği, sıradan mahkûmların ruhani ve fiziksel çirkinlikleriyle sert bir karşıtlık oluşturur.

Aley, mükemmel güzelliğin bir örneğini oluşturması açısından *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın tasarınında merkezî bir yer işgal eder: Isa'yı hatırlatan bu karakter, Garyançikov'un uzun süre boyunca çevresinde bulunan "alaycı, yaralı, korkunç" yüzlere baktıktan sonra, en sonunda görebildiği insan fikrinin bir sembolüdür de. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'la ve kitabın altında yatan ahlaki ve dinî fikirle derinden bağlantılı olan bir başka şey de, Garyançikov'un Aley'le yaptığı konuşmadır.

Bazı yerleri okurken sanki heyecanlandığı gözümünden kaçmamıştı. Okuduklarından hoşlanıp hoşlanmadığını sordum. Birden başını kaldırıp yüzüme baktı. Yüzü kıpkırmızı oldu. "Ah, evet! diye karşılık verdi. Evet, Isa da bir peygamberdir. Tann'nın sözlerini söylemiş Isa. Hem ne güzel söylemiş!" "Burada okuduklarından en çok ne hoşuna gitti?" "Bağışla, sev, kalp kırma ve düşmanını da sev! dediği yer. Ah, ne güzel söylemiş!"

Isa'nın buradaki sözlerini ("Düşmanını affet, sev ve asla öfkelenme") Garyançikov'un değil de Isa'yı andıran Aley'in

söylemesi anlamlıdır. Aley bu lafları söylerken Garyançikov'un elinden sessizce dinlemekten başka bir şey gelmez. Bunun sebebi, Garyançikov'un bu Hristiyan emirlerini reddetmesi değil, (Garyançikov'un inançlı biri olduğu aşikârdır ne de olsa) kendinde o anda "düşmanları"nı affedip sevebilme gücünü bulamıyor oluşudur. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da Dostoyevski, Garyançikov'un, yani kendi başından geçenlerin bu kısmını hiç dile getirmez. Fakat N.D. Fonvizina'ya yazdıklarından öğrendiğimiz gibi, Dostoyevski düşmanlarını affetmekten o günlerde ne kadar da aciz olduğunun gayet iyi farkındaydı. Fazladan şefkatli yaradılışının acıyla ve derinden farkında oluşu, zaten Dostoyevski'nin kendisini sanat yoluyla affedip sevebilmesini mümkün kılan şeyin ta kendisiydi.

4

Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği* romanındaki Bay Kurtz karakteri, öldükten sonra arkasında, "Milletlerarası Barbarca Gelenekleri Yok Etme Cemiyeti" için kaleme aldığı ve Kongo'da gerçekleştirdiği faaliyetleri anlattığı bir rapor bırakır. Satır aralarında pek az boşluk olan on yedi sayfalık bu rapor, "biz beyazlar"ın "insanların iyiliği için neredeyse sınırsız bir güç kullanma hakkına sahip olduğumuz"u söyleyen "ateşli ve de soylu laflarla" doludur.

Cümlelerin büyüğü akışını kesecek pratik bilgiler yoktu, yalnızca son sayfanın dibine titrek bir elle çok sonradan eklendiği belli olan bir not, aklındaki yöntemin bir açıklaması sayılabilirdi. Çok basitti, ve tüm esirgemesiz duyguları kamçılayan o seslenişin sonunda, duru bir gökte çakan bir şimşek gibi korkunç, ısıltı parlayıveriyordu önünüzde: "Telef edin hayvanların tümünü!"

Fedakârlıkla diğer insanlara karşı duyulan öfkenin tuhaf ilişkisi, Dostoyevski ve bazı Dostoyevski kahramanlarının kişilikleri yakından incelendiğinde her zaman karşılaşılan bir sorundur. N.N. Strakov, Lev Tolstoy'a 23 Kasım 1883'te yazdı-

ğı bir mektupta, “başkalarına insanlık vaaz eden” Dostoyevski ile Dostoyevski’nin gerçek kişiliği arasında, “edebi bir şefkat”le “kendini mutlu bir kahraman olarak hayal eden ve bu dünyada yalnızca kendini seven, kötü, kıskanç ve ahlaksız” bir adam arasındaki çelişkinin üzerinde uzun uzadıya, gaddarca durur. Strakov’a göre gerçek Dostoyevski’ye en çok benzeyen karakterler, *Yeraltından Notlar*’ın kahramanı, Suç ve Ceza’daki Svidrigailov ve *Cinler*’deki Stavrogin’dır. Strakov’a göre, Dostoyevski “duygusallığa, tatlı insaniyet hayalleri kurmaya yatkındır; bu hayaller bize onun esin perisini, hayatta eğilimli olduğu şeyleri gösterir. Onun bütün romanları, aslında birer *kendini haklı çıkarma* örneği teşkil etmektedir. Dostoyevski’nin kitapları, her tür adiligin en yüce duygularla birlikte insanın içinde bulunabileceğini kanıtlar.”²⁸

Strakov’un olağanüstü derecede dindar gözlemlerinin arkasında biten bir dostluğun sebebiyet verdiği sıra dışı öfke vardır.²⁹ Bu yorumlar, romancının karmaşık kişiliğinden çok Dostoyevski’nin edebî karakterleriyle olan ilişkilerini gösterdiği için her şeye rağmen ilginçtir. Strakov’un dikkat çektiği, kişisel olarak halka beslenen olumsuz düşüncelerle soyut ve “edebi” bir şefkat hissi arasında bulunan çelişki, Dostoyevski’nin hapishanedeyken, Rus ve Batı hümanizminin liberal geleneğiyle eğitilmiş üst sınıf entelijansiyanın bir temsilcisi olarak üzerin-

28 Strakov’un bu yorumlarını Dostoyevski’nin eşi Anna Grigorievna, hatıralarında alıntılar. (Bkz. *Vospominaniia A.G. Dostoevskoi*, ed. L.P. Grossman, Moskova-Leningrad, 1925, s. 286.)

29 “Dostoyevski’nin ruhani bir boşluğun içine doğru düşmesini, ahlaki ve fiziksel bir yozlaşma (bu onun kendi lafıdır) yaşamasını seyretmek çok korkunçtu,” diye yazar Strakov. “Fakat bu boşluktan yara almamış biçimde çıkmayı, iyile kötü arasında ayrımı yitirmeden, güzel ve çirkin olan hakkındaki fikirlerini yitirmeden çıkmayı da başarmıştı.” (*Istoriko-kriticheskie kommentarii k sochineniiam F.M. Dostoevskogo*’da alıntılanmıştır.) Dostoyevski’yle ilgili 1883 tarihli hatıralarında Strakov da aynı görüşleri ifade eder. Dostoyevski’nin “yumuşak insancılığı onun ilham perisiydi sanki ve en korkunç ruhani boşluklara düşerken onun iyile kötüyü birbirinden ayırt edebilmesini sağlayan da yine bu insancılıktı. Kendisine ve insana inanıyordu o.” (*Biografiia* s. 227’ye bakınız) Hatıralarının diğer yerlerinde Strakov, Dostoyevski’nin zayıflıklarının “her zaman en yüksek standartlara (*vysota*) tâbi olan hislerinde ve hareketleri üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır,” diye yazar. (A.g.e., s. 318.)

de derin derin düşündüğü şeylerdir. Rus halkı ve Rusya'daki hayatın gerçekleriyle ilişki kurmak, Dostoyevski'de sert bir şok etkisi yaratmıştır. 1856 yılında E.I. Totleben'e yazdığı mektupta: "Daha evvel kördüm; teorilere, ütopyalara inanıyordum," der. "Kurduğum düşler ve gerçek olduğuna inandığım teoriler için mahkûm edildiğimi biliyorum."³⁰ Dostoyevski mensup olduğu soylu sınıfın bir temsilcisi olarak halkla ilişkisinin kopuk olduğunun farkındaydı. Garyançikov, bir Rus soylusunun sıradan insanların dostu ya da yoldaşı olmadığında, asla da olamayacağına ısrar eder. O, her zaman için, "kendi yabancılaşma ve yalnızlığının" bilincinde olarak acı çekmeye mahkûmdur.

Dostoyevski'nin hapisanede ve Sibirya'daki sürgün döneminde üzerinde uzun uzadıya düşündüğü toplumsal, psikolojik ve ideolojik sorunlar, daha sonra yaratacağı pek çok roman kahramanının tam kalbinde yer alır. Hayal kırıklığına uğramış bir idealist ve halkından kopmuş soyut bir hümanist olan Ivan Karamazov, Dostoyevski'nin hem teorik hem de pratik olarak hapisanede yaşadığı bir sorunu şöyle ifade eder: "İnsan komşularını soyut olarak ya da belli bir mesafeden sevebilir ancak... Fakat insanın komşusunu gerçekten sevebilmesi neredeyse imkânsızdır." Dostoyevski, aynı sorunu *Karamazov Kardeşler*'in başında yine gündeme getirir. Bayan Koklakova'nın "insanlık sevgisi"nin, hissettiği "nankörlük"le kolaylıkla ortadan kalkabileceği yolundaki sözleri üzerine Zosima şöyle der:

Söyledikleriniz, bundan çok önce bir doktorun bana anlattıklarının aynısı dedi. Yaşını başını almış, zeki olduğundan kimsenin kuşku edemeyeceği bir adamdı. Sizin gibi o da içten konuşuyordu ya, şaka eder, ama acı acı şaka eder bir tavır vardı. "İnsanları seviyorum ama kendi kendime şaşıyorum da," diyordu: "İnsanlığa olan sevgim arttığı ölçüde kişilere olan sevgim azalıyor. İnsanlığa hizmet yolunda büyük işler başarmayı düşünüyorum sık sık, gerçekten de insanların mutluluğu uğruna çarmıha gerilmeye bile giderim belki, ama öte yandan, bir insanla aynı odada iki gün yalnız

kalmaya dayanmam, bunu deneyimlerimden biliyorum. Bana yakın olunca kişiliği onurumu eziyor, özgürlüğümü kısıtlıyor. Bir gün içinde dünyanın en iyi insanından bile nefret edebilirim: Yemeği yavaş yavaş yemesi bir kimseden nefret etmeme yeter. Başka birinden, nezlesi var, ikide bir sümürüyor diye nefret edebilirim... Yanıma yaklaştıkları anda düşman kesiliyorum insanlara. Gelgelelim, kişilerden nefret ettiğim ölçüde insanlığa olan sevgim artıyor.”

Zosima'nın doktor arkadaşı, Dostoyevski'nin hapis hanedeki halinin karmaşık ahlaki ve psikolojik muğlaklığını akla getirir. Gerçekten de, doktorun tek tek insanlardan nefret ettikçe insanlığı daha çok sevme eğilimi, Dostoyevski'nin kendi acı ve öfkesini saf bir Hristiyan hümanizmine dönüştürebilme yeteneğinin gaddar bir parodisi gibi de görülebilir. *Ahlakın Şeceresi* kitabında “kötü bilincin” acı verici yanlarını tartışırken Nietzsche şöyle der:

Bu kendi kendine mutlu olabilme hali, bu sanatçı gaddarlığı, insanın otoriteye karşı öfke duyması, kendi içine alev alev yanan bir irade, bir çelişki, bir nefret, bir Hayır yerleştirışı, kendi kendisiyle çelişki içindeki bu ruhun acı çektiirmekten zevk alırken ortaya koyduğu tekinsiz ve de mutlu çaba, tüm bu aktif “kötü bilinç”, tahmin ettiğiniz üzere, her tür olgunun rahminde bulunan tuhaf, yeni bir güzelliği, muhtemelen güzelliğin ta kendisini açığa çıkarır... Çelişki kendi kendinin farkına varmadıkça, çirkin biri kendi kendine “ben çirkinim” demedikçe, neye “güzel” diyebilir-dik ki sonuçta?

Sürgün edildikten sonraki dönemde Dostoyevski'nin sanatı, psikolojik olarak, Nietzsche'nin “çelişkinin kendi farkına varması” ilkesiyle açıklanabilir. Fakat İvan Karamazov'un, Yeraltı Adamı'nın ya da *Delikanlı*'nın Versilov'unun kendi kendileriyle alay etmelerinin aksine, Garyançikov kendi kendisinin üstesinden gelmeyi başarır. Dostoyevski'nin ilk olarak kendi başından geçen acı olaylarda keşfedip daha sonra sanatına yan-

sıttığı süreçleri, sanatçının yaşadığı hakiki psikolojik süreçleri incelediğini görebilmek için, Nietzsche'nin Hıristiyanlıktaki sevgi, kendini feda etme ve kendini yadsıma etiğine karşı duyduğu derin güvensizlik ve eleştiriyi kabullenmemiz şart değildir. Sanatta ve sanatçıda bulunan süblimasyonu ya da dönüşümü görebilmek, bunların sonuçlarını ya da sanatçının yaşadığı sürecin ahlaki ve etik bütünlüğünü bozmaz.

Çelişki ve paradoks, Dostoyevski'nin hapisanedeki deneyimlerinden sonra kurduğu dünya görüşünün tam kalbinde yatar. Hissettiği fakat reddettiği öfke ve çaresizlik duygularını 1854 yılında N.D. Fonvizina'ya yazdığı mühim bir mektupta anlatır. Çelişki, bu mektupta, yaratıcı bir diyalektige dönüşür; Dostoyevski'nin sanatındaki dünya görüşünün özünde bulunan ve bir tür Hıristiyan varoluşçuluğu olarak adlandırabileceğimiz bir şeydir bu. Kendisinden bahsederken Dostoyevski içinde yaşadığı çağın, "inançsızlığın ve şüpheciliğin çocuğu" olduğunu yazar. Fakat içinde bulunan ve her tür inancın anlamsız olduğunu ona gösteren "kanıtlar arttıkça", Dostoyevski'nin ruhunda "daha da güçlenen", inanca karşı duyulan "korkunç bir susuzluk" da söz konusudur. Tüm bunlara karşın, Allah ona huzur duyabileceği anlar da bahsetmiştir:

Böylesi anlarda sevdiğimi ve başkaları tarafından sevildiğimi hissediyorum. Böylesi anlarda, bana her şeyin kutsal olduğunu söyleyen bir ses var içimde. Size bu basit inancı mı açıklamama izin veriniz: Ben böyle anlarda, dünyada İsa'dan daha güzel, daha derin, daha çekici, daha akıllı, daha mükemmel hiçbir şey olmadığına inanıyorum. Hem sadece olmadığına değil, olamayacağına da. Dahası, şayet biri bana İsa'nın söylediklerinin gerçek olmadığını söylese ve İsa gerçekten de gerçekleri söylememiş olsaydı dahi, ben gerçeklerin değil, İsa'nın tarafında olmayı seçerdim.³¹

Ölü Bir Evden Hatıralar'ı yazarken Dostoyevski'ye ilham veren ve güzelliği ve gerçekçiliğiyle bir örnek teşkil eden bu ya-

31 *Pis'ma*, cilt 1, s. 142.

pıtı mümkün kılan Şey, yazarın bu paradoksal inancı ve için-
deki “birbirleriyle çelişen kanıtlar”a rağmen inanmaya karşı
duyduğu bu büyük alıktı.

Dostoyevski, insanın çevresindekileri sevmesinin imkânsız-
lığı hakkında, Garyançikov’un, İvan Karamazov’un acı, sorgu-
layıcı ama yumuşak edasıyla konuşmasına müsaade edemezdi.
Bu, Dostoyevski’nin hapiste yaşadığı ruhsal krize boyun eğme-
siyle mümkün olabilirdi ancak. Garyançikov bu Şekilde ko-
nuŐsa, sözleri; yaşadığı ruhsal krizden sağ ıkılmayı baŐarmıŐ
bir adamın sözlerine değil, hayal kırıklığına uğramış bir ide-
alistin, öfkeli bir Yeraltı Adamı’nın sözlerine benzerdi. “l
Bir Evden Hatıralar”ın yazarı, İvan Karamazov’un, Yeraltı Ada-
mı’nın, Zosima dedenin ahababı doktorun ya da *Delikanlı*’daki
Versilov’un yalnızca ortaya atmakla yetindiği kimi etik ve ru-
hani sorunları, halihazırda ruhunda kabullenmiŐ biridir. Ken-
disini soyut ve de boş bir hümanizmden kurtaran bir deneyim
yaŐamıŐtır. Garyançikov, bu hayattan gerçekleşmesi mümkün
olmayan bir topya beklemez hiç. Hatıralarında kitabı ya da
duygusal olan hiçbir Şey yoktur. İnsanlara bakarken yanılsa-
malara kapılmaz, ama aynı zamanda insanların hayatlarına
Őefkatle bakabilmeyi de başarır.

Dostoyevski’nin hayali kahramanının yaptığı yolculuk, onu,
geri dönüşü olmayan bir yalnızlık ve yabancılaşma cehenne-
mine getiririr. Bu anlamda, hayat yolculuğu sonludur. *l
Bir Evden Hatıralar*’da, bir mahkûm ve yazar olarak yaşadığı
yabancılaşma onu kurtarmıŐtır. Yitik bir halkın kurtarıcısı ola-
rak, hapiste geçirdiği o korkunç yılların mirası olan çaresizlik-
ten, yalnızlıktan ve suçluluktan annarak, Garyançikov kendi
kendini de kurtarmış olur. Bu yüzden de, Dostoyevski’nin ha-
yatında, 1850-1860 yılları arasında baŐrolü oynayan kişi, Dos-
toyevski’nin yapıtlarındaki yegâne gerçek ve başarılı “olumlu
karakter”dir; Dostoyevski’nin daha sonra “büyük gnahkarı”
için hazırlayacağı ruhani macerayı layığıyla tamamlayan yeg-
ne kişi de odur.

22 Aralık 1849'da, Dostoyevski, St. Petersburg'daki Peter-Paul Kalesi'nden çıkarılıp Semyonov Meydanı'na getirilir. Burada, Petraşevski grubuyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, diğer mahkûmlarla birlikte kurşuna dizilecektir. Ancak son anda, çarın "sonsuz merhameti" sayesinde, ölüm cezası hafifletilir ve Dostoyevski hapis yatmak üzere Sibirya'ya sürgüne gönderilir. Birkaç saat sonra, ölümden dönmüş bir insanın mutluluğuyla, Dostoyevski hapsedildiği hücreden ağabeyi Mikail'e şunları yazar:

Ağabeyciğim! Kederli değilim, başım da hâlâ yukarıda. Hayat her yerde hayattır; hayat dışımızda olan bir şey değildir, bilakis içimizdedir. Sürgüne gittiğimde yanımda insanlar olacak. Halkın içinde bir insan olabilmek, sonsuza kadar da bir insan kalabilmek, yaşanan her tür felakete karşın kederlenmemek, bocalamamak... İşte yaşamak budur ağabeyciğim, hayatın gayesi işte budur. Bunu fark etmiş bulunuyorum. Bu fikir içime işledi, kanıma nüfuz etti artık. Evet! Gerçek bu işte!.. Hayat bir armağandır, hayat bir mutluluktur, yaşanan her an, mutlulukla geçen bir yüzyıla dönüşebilir pekâlâ. *Si jeunesse savait!* Şimdi, hayatımı değiştirirken, farklı bir biçimde yeniden doğuyorum. Ağabeyciğim! Umudumu kaybetmeyeceğime, yüreğimi ve ruhumu temiz tutacağıma söz veriyorum. Yeniden doğuşum benim hayrıma olacak. Umudum, tesellim budur.³²

Hapiste ve sürgünde geçirdiği on sene, Dostoyevski'nin farklı bir biçimde yeniden doğmak için yeterince kararlı olup olmadığını sertçe sinayacaktı. Ancak Dostoyevski, ölümlle olan ikinci karşılaşmasından galip çıktı. *Ölü Bir Evden Hatıralar*, onun zaferle "ölümden dirilişi"ne tanıklık eden bir kitaptır. "Köylü Marey"de Dostoyevski yaşadığı ruhani krizle yenilenmenin tarihi olarak 1850 yılının Paskalya Yortusu'nu göstermişti. Dört yıl sonra, otuz üç yaşındayken hapisten çıktı. Bir kişinin otobiyografisinde, tesadüflerin oynadığı rol üzerine

32 A.g.e., s. 129, 131.

akıl yürütmek lüzumsuzdur, ama Dostoyevski söz konusu olduğunda, onun karakterlerinden bazılarını anlamamıza yardımcı olabilecek şu soruyu sorabiliriz: Dostoyevski'nin, İsa'nın da yeniden dirildiğinde otuz üç yaşında olduğunu bilmemesi mümkün müydü acaba?

İngilizce'den çeviren KAYA GENÇ